

e-ISSN: 2619-9556

GRID ARCHITECTURE, PLANNING AND DESIGN JOURNAL
GRİD MİMARLIK, PLANLAMA VE TASARIM DERGİSİ

VOLUMECİLT: 7

NUMBERSAYI: 1

YEARYIL: 2024

GRID ARCHITECTURE, PLANNING AND DESIGN JOURNAL
GRİD MİMARLIK, PLANLAMA VE TASARIM DERGİSİ

On behalf of Çankaya University Çankaya Üniversitesi Adına

OWNER | SAHİBİ

Hadi Hakan Maraş
Prof. Dr., Çankaya University, Rector

MANAGING DIRECTOR | GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Ali Türel
Prof. Dr., Çankaya University

EDITOR (in chiefs) | EDİTÖRLER

Ezgi Orhan
Assoc. Prof. Dr., Çankaya University

Papatya Nur Dökmeci Yörükoğlu
Assoc. Prof. Dr., Çankaya University

EDITORIAL BOARD | EDİTÖRLER KURULU

Aktan Acar
Assoc. Prof. Dr., TOBB University of Economics and Technology

Ela Ataç Kavurmacı
Assoc. Dr., TED University

Özge Süzer
Assoc. Prof. Dr., Çankaya University

Esra Özkan Yazgan
Assoc. Prof. Dr., Gazi University

Zeynep Çiğdem Uysal Ürey
Assoc. Prof. Dr., Çankaya University

Çağla Caner Yüksel
Assoc. Prof. Dr., Başkent University

Güler Ufuk Demirbaş
Asst. Prof. Dr., Çankaya University

ASSISTANT TO EDITOR | EDİTÖR ASİSTANI

Uğur Beyza Erçakmak Osm, Grad. Scholar., *Çankaya University*

PUBLISHING COORDINATOR | BASIM KOORDİNATÖRÜ

Res. Asst. Dr. Ayşe Nihan Avcı, *Çankaya University*

PUBLISHING BOARD | BASIM KURULU

Res. Asst. Dr. Ayşe Nihan Avcı, *Çankaya University*

Inst. Dr. Başak Demir, *Çankaya University*

Res. Asst. Başak Kalfa Ataklı, *Çankaya University*

Grad. Scholar. Arda İlayda Sağlam Aktan, *Çankaya University*

SCIENTIFIC ADVISORY BOARD | BİLİMSEL DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Maria João Durão, Universidade de Lisboa (mjd@spacearchitect.org)

Prof. Dr. Zeynep Enlil, Yıldız Teknik Üniversitesi (enlil@yildiz.edu.tr)

Prof. Dr. Serkan Güneş, Gazi Üniversitesi (serkangunes@gazi.edu.tr)

Prof. Dr. Pieter de Wilde, University of Strathclyde (pieter.dewilde@strath.ac.uk)

Prof. Dr. Pelin Yıldız, Hacettepe Üniversitesi (peliny@hacettepe.edu.tr)

Prof. Dr. Neşe Yüğrük Akdağ, Yıldız Teknik Üniversitesi (nakdag@yildiz.edu.tr)

Prof. Dr. Ayşen Ciravoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi (aysenc@yildiz.edu.tr)

Prof. Dr. Namık Erkal, TED Üniversitesi (namik.erkal@tedu.edu.tr)

Prof. Dr. Berin Gür, TED Üniversitesi (berin.gur@tedu.edu.tr)

Prof. Dr. Nur Çağlar, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi (ncaglar@etu.edu.tr)

Prof. Dr. Mehmet Emre Aysu, Okan Üniversitesi (emre.aysu@okan.edu.tr)

Prof. Dr. Lale Özgenel, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (olale@metu.edu.tr)

Prof. Dr. Henk Visscher, TU Delft (h.j.visscher@tudelft.nl)

Prof. Dr. Luigi Maffei, Università degli Studi della Campania Luigi Vanvitelli (luigi.maffei@unicampania.it)

Prof. Dr. Luis Bento Coelho, Instituto Superior Tecnico Lisboa (bcoelho@tecnico.ulisboa.pt)

Prof. Dr. Shady Attia, Université de Liège (shady.attia@uliege.be)

Prof. Dr. Christina Hopfe, Graz University of Technology (c.j.hopfe@tugraz.at)

Prof. Dr. Jian Kang, University College London (j.kang@ucl.ac.uk)

Prof. Dr. Gülşen Özaydın, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (gulsen.ozaydin@msgsu.edu.tr)

Prof. Dr. Gül Koçlar Oral, İstanbul Teknik Üniversitesi (kgul@itu.edu.tr)

Prof. Dr. Füsün Demirel, Gazi Üniversitesi (fusund@gazi.edu.tr)

Prof. Dr. Pınar Dinç Kalaycı, Gazi Üniversitesi (pdinc@gazi.edu.tr)

Prof. Dr. Diane Favro, University of California, Los Angeles (dgfavro@gmail.com)

Prof. Dr. Deniz Hasırcı, İzmir Ekonomi Üniversitesi (deniz.hasirci@ieu.edu.tr)

Prof. Dr. Özgen Osman Demirbaş, FMV Işık Üniversitesi (osman.demirbas@isikun.edu.tr)

Prof. Dr. Çiğdem Varol, Gazi Üniversitesi (cvarol@gazi.edu.tr)

Prof. Dr. Ayda Eraydın, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ayda@metu.edu.tr)

Prof. Dr. Alpay Er, Özyeğin Üniversitesi (alpay.er@ozyegin.edu.tr)

Doç. Dr. Giancarlo Cotella, Politecnico di Torino (giancarlo.cotella@polito.it)

Doç. Dr. Bülent Batuman, Bilkent Üniversitesi (batuman@bilkent.edu.tr)

Prof. Dr. Sezin Tanrıöver, Bahçeşehir Üniversitesi (sezin.tanriover@arc.bau.edu.tr)

Dr. Öğr. Üyesi Irene Curulli, TU Eindhoven (g.i.curulli@tue.nl)

Dr. Öğr. Üyesi Günseli Demirkol, Eskişehir Teknik Üniversitesi (hgdemirkol@eskisehir.edu.tr)

Dr. Öğr. Üyesi Bilge İmamoğlu, TED Üniversitesi (bilge.imamoglu@tedu.edu.tr)

Dr. Öğr. Üyesi Pelin Yoncacı Arslan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (pyoncaci@metu.edu.tr)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Koray Pekerçiçi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (koray@metu.edu.tr)

Dr. Satish BK, Cardiff University (architectsatish@gmail.com)

GRID ARCHITECTURE, PLANNING AND DESIGN JOURNAL
GRID MİMARLIK, PLANLAMA VE TASARIM DERGİSİ

VOLUME CİLT 7 NUMBERSAYI 1 YEARYIL 2024

On behalf of Çankaya University Çankaya Üniversitesi Adına

OWNER | SAHİBİ

Hadi Hakan Maraş (Prof. Dr.)

MANAGING DIRECTOR | GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Ali Türel (Prof. Dr.)

EDITOR (in chiefs) | EDİTÖRLER

Ezgi Orhan (Assoc. Prof. Dr. - Doç. Dr.)

Papatya Nur Dökmeçi Yörüköglü (Assoc. Prof. Dr. - Doç. Dr.)

EDITORIAL BOARD | EDİTÖRLER KURULU

Aktan Acar (Assoc. Prof. Dr. - Doç. Dr.)

Ela Ataç Kavurmacı (Assoc. Prof. Dr. - Doç. Dr.)

Özge Süzer (Assoc. Prof. Dr. - Doç. Dr.)

Esra Özkan Yazgan (Assoc. Prof. Dr. - Doç. Dr.)

Zeynep Çiğdem Uysal Ürey (Assoc. Prof. Dr. - Doç. Dr.)

Çağla Caner Yüksel (Assoc. Prof. Dr. - Doç. Dr.)

Güler Ufuk Demirbaş (Asst. Prof. Dr. - Dr. Öğr. Üyesi)

CONTACT | İLETİŞİM

+90 312 284 45 00
grid@cankaya.edu.tr
dergipark.gov.tr/grid

Eskişehir Yolu 29. Km, Yukarıyurtçu
Mahallesi Mimar Sinan Caddesi No:4 06790,
Etimesgut/ANKARA

GRID is a double-blind peer-reviewed open access international scientific e-journal published by Çankaya University, Faculty of Architecture. Full-texts in Turkish and English are available online at dergipark.gov.tr/grid. Published biannually until the end of January and July.

GRID, Çankaya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi tarafından yayınlanmakta olan açık erişimli, çift-kör hakemli, uluslararası bir bilimsel e-dergidir. Türkçe ve İngilizce tam metinlere dergipark.gov.tr/grid adresinden çevrimiçi erişilebilir. Yılda iki kere, Ocak ve Temmuz aylarının son gününe kadar basılır.

© 2024 Çankaya University, Faculty of Architecture © 2024 Çankaya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

GRID ARCHITECTURE, PLANNING AND DESIGN JOURNAL
GRID MİMARLIK, PLANLAMA VE TASARIM DERGİSİ

GRID 2024; 07(1)

CONTENTS | İÇİNDEKİLER

Editorial

Editörden

RESEARCH ARTICLES | ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Silhouette as the third dimension of conservation in the historic environment: An examination of preservation issues from a media perspective

Tanhi çevrede korumanın üçüncü boyutu olarak silüet: Korunma sorunlarının medya perspektifinden incelenmesi

Nuray ÖZKARACA ÖZALP & Hicran Hanım HALAÇ 1-35

Construction of interior-exterior duality in knowledge of interior and “Urban Interior” as the rupture discourse

İç mekânda iç-dış dualitesinin inşası ve kopuş söylemi olarak “Kentsel İç Mekân”

Ecehan KIVILCIM SÖZGEN 36-59

Village-town model: Bülent Ecevit’s rural development strategies in the evolutionary process

Köykent Modeli: Gelişim süreci içerisinde Bülent Ecevit’in kırsal kalkınma stratejileri

Fatma Sinem AKBULUT 60-83

Assessment of Halkapınar Water Pump Station for its conservation as industrial heritage

İzmir’de endüstri mirası olarak Halkapınar Su Pompa İstasyonu Binasının korumaya yönelik değerlendirilmesi

İdil Ece ŞENER & Başak İPEKOĞLU 84-124

Design interactions between Charles Rennie Mackintosh and Josef Hoffmann: The case of House for an Art Lover and Palais Stoclet

Charles Rennie Mackintosh ve Josef Hoffmann arasındaki tasarım etkileşimleri: Sanatsever Evi ve Stoclet Palas örneği

Şule PFEIFFER TAŞ & Merve KÖSE 125-153

Urban morphology and planning: The analysis of Hermann Jansen's planning approach

Kentsel morfoloji ve planlama: Hermann Jansen'in planlama anlayışına yönelik bir çözümleme

Tolga ÜNLÜ _____ 154-183

Hasankeyf Upper City settlement pattern, domestic units and cultural heritage inventory

Hasankeyf Yukarı Şehir yerleşim dokusu, yaşam birimleri ve kültür envanteri

Burak BELGE, Hicran TOPÇU & Numan TUNA _____ 184-222

Investigation of the relationship between architects' comfort conditions in the working environment and productivity

Mimarların çalışma ortamındaki konfor koşulları ile verimlilik arasındaki ilişkinin incelenmesi

Yiğit Can YARDIMCI & Yasemin ERBİL _____ 223-244

The place of socialization in the sense of school belonging and its reflection on the physical environment: The example of school circulation areas

Sosyalleşmenin okul aidiyeti duygusundaki yeri ve fiziksel çevreye yansımaları: Okul sirkülasyon alanları örneği

Eda AKTÜRK, Reyhan MİDİLLİ SARI & Selda AL ŞENSOY _____ 245-275

A comparison of interior aesthetic pleasure: differences between interior architecture first-year and upper-year students

İç mekan estetik memnuniyetin karşılaştırılması: iç mimarlık birinci sınıf ve üst sınıf öğrencileri arasındaki farklılıklar

Zeyca ÖRER SÖĞÜT & Güler Ufuk DEMİRBAŞ _____ 276-297

THESIS ABSTRACT | TEZ ÖZETİ

Social and physical structure of shops and their conservation problems in Skopje Turkish Bazaar

Üsküp Türk çarşısındaki dükkanların sosyal ve fiziki yapısı ile koruma sorunları

Ammar İBRAHİMĞİL & B. Işık AKSULU _____ 298-340

Dear Readers,

We are happy to share with you the April 2024 7(1) issue of GRID Architecture, Planning and Design Journal, whose editorship we took over in May 2023.

With this issue, there were changes in our editorial board. We would like to thank Assoc. Prof. Dr. Ela Ataç Kavurmacı, Assoc. Prof. Dr. Özge Süzer, Assoc. Prof. Dr. Çağla Caner Yüksel, Assoc. Prof. Dr. Zeynep Çiğdem Uysal Ürey, Asst. Prof. Dr. Güler Ufuk Demirbaş, who recently joined our board and contributed to the preparation of this issue. We wish you success in your work. We would like to thank Inst. Dr. Başak Demir, Ph.D Candidate Uğur Beyza Erçakmak Osma and Ph.D Candidate Arda İlayda Sağlam Aktan, who started participating in the article evaluation process, for all their contributions. Besides, we would like to thank Dr. Ayşe Nihan Avcı and Res. Asst. Başak Kalfa, for their long-term contributions, and for continuing to be a part of our growing team with new faces.

This issue of our journal contains 11 articles prepared by 21 authors; 10 of which are original research articles and 1 of which is a thesis abstract. As we continue our bilingual academic publications policy in our journal, 1 of the articles have been prepared in English and 10 in Turkish for this issue.

We would like to thank our authors who contributed to our journal by sending their publications, as well as our referees who shared their valuable opinions and time in the evaluation of the manuscripts.

Assoc. Prof. Dr. Ezgi Orhan, Assoc. Prof. Dr. Papatya Nur Dökmeci Yörükoğlu

Co-Editors

April 2024

Değerli Okuyucular,

Mayıs 2023'te Editörlüğünü devraldığımız GRID Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergimizin Nisan 2024 7(1) sayısını sizlerle paylaşmaktan mutluluk duyuyoruz.

Bu sayımızla birlikte editörler kurulumuzda görev değişiklikleri olmuştur. Kurulumuza yeni katılan ve bu sayının hazırlanmasına emek veren Doç. Dr. Ela Ataç Kavurmacı, Doç. Dr. Özge Süzer, Doç. Dr. Çağla Caner Yüksel, Doç. Dr. Zeynep Uysal Ürey, Dr. Öğretim Üyesi Güler Ufuk Demirbaş'a teşekkür eder, çalışmalarında başarılar dileriz. Yazı değerlendirme sürecinde görev almaya başlayan Öğr. Gör. Dr. Başak Demir, Doktora Bursiyeri Uğur Beyza Erçakmak Osmay ve Doktora Bursiyeri Arda İlayda Sağlam Aktan'a tüm katkıları için teşekkür ederiz. Yeni yüzlerle birlikte büyüyen ekibimizin parçası olmaya devam eden Arş. Gör. Dr. Ayşe Nihan Avcı ve Arş. Gör. Başak Kalfa'ya uzun soluklu katkıları için teşekkür ederiz.

Dergimizin bu sayısında 21 yazar tarafından hazırlanmış 11 makale yer almakta olup, 10'u özgün araştırma makalesi 1'i ise tez özeti türünde hazırlanmış yazılardır. Dergimizin çift dille akademik yayın basma politikası sürmektedir ve bu sayıdaki yazıların 1'i İngilizce, 10'u Türkçe olarak, 11 araştırma hazırlanmıştır.

Dergimize yayınlarını göndererek katkı veren yazarlarımıza olduğu kadar yayınların değerlendirilmesinde değerli görüşlerini ve zamanlarını paylaşan hakemlerimize de teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Ezgi Orhan, Doç. Dr. Papatya Nur Dökmeci Yörükoğlu

Eş-Editörler

Nisan 2024

Silhouette as the third dimension of conservation in the historic environment: An examination of preservation issues from a media perspective

Nuray ÖZKARACA ÖZALP¹, ORCID: 0000-0001-8041-3937
Hicran Hanım HALAÇ², ORCID: 0000-0001-8046-9914

Abstract

The change in the silhouette of historic environments is often a problem rather than a change and development. The problem of silhouette in the historical environment has attracted attention in recent years as one of the important issues that occupy the national and international agenda. Within the scope of this study, the problems experienced in historical skylines were discussed and a research was conducted in the sample of Turkey by taking into account the situations reflected in national news. In the study, news sources as media intermediaries were selected to identify practices that have a negative impact on the skyline in historical environments and Google news search engine was used to access these news. Google news search engine; as a result of the searches carried out with the keywords “historical environment”, “silhouette”, “urban view”, “general view of the city”, related news was detected and examined with the content analysis method. The examples were evaluated and explained in line with the design parameters affecting the silhouette in national and international documents on conservation. In the light of the findings obtained, the national agenda on silhouette has been conveyed and it has been desired to create a critical base for historical silhouette control. As a result of the study; it was determined that the reasons such as ignoring the third-dimensional effect of the silhouette, the uncertainties in the silhouette control and the management complexity create great deficits in the preservation of the original appearances. It is also pointed out that national and international principles regarding the silhouette issue should influence the design and that new buildings in historical textures should be realized by paying attention to the impact on the original views.

Highlights

- The study examines silhouette changes in the historical environment.
- The relationship between conservation and sustainability is questioned through the silhouette/view.
- The current state of the silhouette problematic at the national level is reflected.

Keywords

Historical environment; Conservation; Skyline/Silhouette; View; Planning.

Article Information

Received:
21.02.2022

Received in Revised Form:
12.11.2022

Accepted:
31.08.2023

Available Online:
19.04.2024

Article Category

Research Article

Contact

1. Faculty of Architecture and Design,
Eskişehir Technical University, Eskişehir,
Türkiye
ozkaracanuray@gmail.com
2. Faculty of Architecture and Design,
Eskişehir Technical University, Eskişehir,
Türkiye
hhhalac@eskisehir.edu.tr

Tarihi çevrede korumanın üçüncü boyutu olarak silüet: Korunma sorunlarının medya perspektifinden incelenmesi

Nuray ÖZKARACA ÖZALP¹, ORCID: 0000-0001-8041-3937
Hicran Hanım HALAÇ², ORCID: 0000-0001-8046-9914

Öz

Tarihi çevrelerde yaşanan silüet değişimi, genellikle değişim ve gelişim olmaktan çok sorun şeklinde ortaya çıkmaktadır. Tarihi çevrede silüet sorunsalı, ulusal ve uluslararası gündemi meşgul eden önemli konulardan biri olarak son yıllarda dikkat çekmektedir. Bu çalışma kapsamında, tarihi silüetlerde yaşanan sorunlar konu edilmiş ve ulusal haberlere yansıyan durumlar dikkate alınarak Türkiye örneğinde bir araştırma yapılmıştır. Çalışmada; medya aracı olarak haber kaynakları, -güncel olma ve kültürel miras farkındalığı konusunda etkili olma gibi özellikleriyle- tarihi çevrelerde silüete olumsuz etki oluşturan uygulamaları tespit etmek amacıyla seçilmiş ve bu haberlere ulaşmak amacıyla Google haberler arama motorundan yararlanılmıştır. Google haberler arama motoru üzerinde; “tarihi çevre”, “silüet”, “kentsel görünüm”, “kentin genel görünümü” anahtar kelimeleri ile yapılan taramalar sonucunda ilgili haberler tespit edilmiş ve içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İncelemede; tespit edilen örnekler, koruma ile ilgili hazırlanmış ulusal ve uluslararası belgelerde yer alan silüete etki eden tasarım parametreleri doğrultusunda değerlendirilerek açıklanmıştır. Elde edilen bulgular ışığında silüet konusunda ulusal gündem aktarılmış ve tarihi silüet denetimine eleştirel bir altlık oluşturulmak istenmiştir. Çalışma sonucunda; silüetin üçüncü boyut etkisinin göz ardı edilmesi, silüet denetimindeki belirsizlikler ve yönetim karmaşası gibi nedenlerin özgün görünümünün korunmasında büyük açıklar yarattığı tespit edilmiştir. Ayrıca silüet konusu ile ilgili ulusal ve uluslararası ilkelerin tasarıma etki etmesi ve tarihi dokularda yeni yapıların özgün görünümüne üzerindeki etkisine dikkat edilerek gerçekleştirilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Öne Çıkanlar

- Çalışma tarihi çevrede silüet değişimlerini irdelemektedir.
- Koruma ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişki silüet/görünüm üzerinden sorgulanmaktadır.
- Silüet sorunsalının ulusal düzeyde güncel durumu yansıtılmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Tarihi çevre; Koruma; Silüet;
Görünüm; Planlama.

Makale Bilgileri

Alındı:
21.02.2022
Revizyon Kabul Tarihi:
12.11.2022
Kabul Edildi:
31.08.2023
Erişilebilir:
19.04.2024

Makale Kategorisi

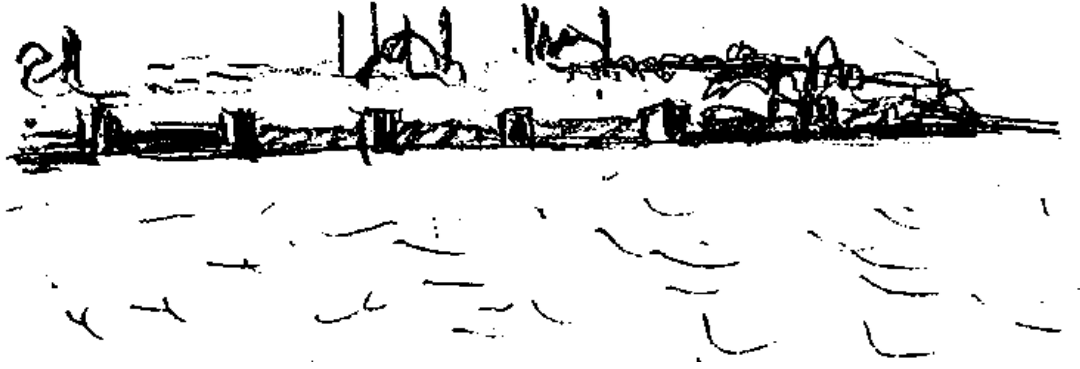
Araştırma Makalesi

İletişim

1. Mimarlık Bölümü, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
ozkaracanuray@gmail.com
2. Mimarlık Bölümü, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
hhhalac@eskisehir.edu.tr

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Kentsel yapı çevrelerin tasarlanması, planlanması ve denetimi gün geçtikçe nüfus artışı, kentleşme, küreselleşme gibi birçok nedenden zorlaşmaktadır. Bu doğrultuda planlamada sürdürülebilir yaklaşım tüm dünyada temel hedef olmuştur. Yapılı çevrenin bileşenlerinden biri olan tarihi çevreler de günümüze aktarılırken çağın gerekleri doğrultusunda değişikliklere uğramakta ve yeni yapılaşmalar gerçekleşmektedir. Tarihi çevrede yeni yapılaşma konusu/sorunu tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de gündemde olan bir konudur. Tarihsel süreçte kentlerin tarihi dokularını hiçe sayarak gerçekleşen yeni yapılaşmalar, müdahaleler kentlerin silüetini bozmaktadır. Günümüzde tarihi dokulara bakıldığında özgün dokuyu gölgeleyerek fon oluşturan veya özgün dokuyu maskeleyen durumlar söz konusudur. Bu kapsamda çalışmanın odaklandığı problem, tarihi çevrelerde silüet/özgün görünümlerin korunamaması ve sürdürülebilirliğinin sağlanamıyor olması ve bozulmasıdır.

Şekil 1. İstanbul silüeti, Le Corbusier (Aksoy, 2009).

Geçmişten günümüze her yerleşim/kent kendisini diğerlerinden ayıran bir silüet ve kimlik oluşumuna sahne olmuştur. Silüet, en genel anlamda belirli bir mesafeden kentlerin doğal ve yapı çevresinde yer alan bileşenlerin görünümü olarak tanımlanmaktadır (Gassner, 2009). Kentlerin sahip oldukları kimliklerin somut bir yansıması olarak silüetler; sosyal, ekonomik ve politik yapıda yaşanan farklılaşmalar sonucunda yaşanan gelişmelerle olumlu veya olumsuz anlamda değişmekte ve kümülatif bir oluşum sergilemektedir. Günümüzde yaşanan çarpık kentleşme ile giderek artan niteliksiz yapılaşmalar sonucu tarihi çevrelerin silüetlerinin, o hayranlık uyandıran görünümleri olumsuz yönde etkilenmekte ve değişmektedir. Silüet konusu korumaya değer varlıkların eşsiz sayıda ve değerinde olduğu Türkiye’de özellikle ele alınması gereken bir konudur. Öyle ki 20. yüzyılın en ünlü mimarı Le Corbusier, 1907-1911 yılındaki Doğu Gezisi esnasında İstanbul’u ziyaret ederek ‘The Walls of Byzantium’ (Bizans Surları) adı altında kentin silüetini yansıtan çizimler yapmış (Şekil 1) ve bütün mimarlara hitaben, silüetin ne olduğunu anlamaları için İstanbul’u görmelerini önermiştir (Bektaş, 2005). Fakat bir zamanlar Le Corbusier’in silüet kavramıyla özdeşleştirdiği İstanbul’un tarihi görünümü, zamanla yok olmaya yüz tutmuştur. Sadece İstanbul değil birçok tarihi çevrede silüet sorunsalı yaşanmakta, ulusal ve uluslararası gündemi meşgul eden önemli konulardan

biri olarak son yıllarda dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda; medya aracısı olarak haber kaynakları, güncel olma ve kültürel miras farkındalığı konusunda geniş kitlelere ulaşarak etkili olma gibi özellikleriyle tarihi çevrede silüete olumsuz etki oluşturan uygulamaları tespit etmek amacıyla seçilmiştir. Tarihi silüetlerin korunma sorunları, özgün görünümlerin bozulması, değişimi ve dönüşümü ile ilgili literatürde araştırmalar bulunmaktadır (Zeytinoglu, 2013; Uçman Altınışık, 2016; Şevkin ve Gül, 2017; Atabeyoğlu ve Argan, 2018; Hoş, 2018; Kocalar, 2019; Şevkin ve Gül, 2022; Kuçak Toprak, 2022). Araştırmaların büyük bir bölümü, tekil örneklem alanların incelenmesi kapsamında olup çoğunlukla İstanbul örneklemini ile sınırlıdır. Ayrıca literatürde özgün görünümlerin bozulma durumlarını haber kaynakları üzerinden mimari tasarım parametreleri ile ilişkilendirerek değerlendiren bir yayına da ulaşılamamıştır. Bu çalışma kapsamında, ulusal haberler dikkate alınarak Türkiye ölçeğinde bir alan çalışması yapılması hedeflenmiş ve kentsel/tarihi çevrede silüete olumsuz etki oluşturan uygulamalar tespit edilerek örnekler kapsamında bir tipoloji oluşturmak amaçlanmıştır. Ayrıca özgün silüetlerde yaşanan olumsuz durumların haberlerde işleniş şeklinin tespiti ve bu tespite bağlı olarak haberler üzerinden toplumda “koruma bilinci” ve tarihi silüetlerin önemine ilişkin dikkat çekme çabasının olup olmadığı da sorgulanmıştır. Silüete olumsuz etki oluşturan örneklerin tespiti için yeni medya (sosyal medya, internet haberleri ve blog siteleri vb.) olarak bilinen dijital ortamdaki veriler dikkate alınmış ve yeni medya kapsamının çok fazla olmasından dolayı Google Haberler arama motoru ile veriler sınırlandırılmıştır. Google Haberler arama bölümünde; “tarihi çevre/doku/bina”, “siluet/silüet”, “kentsel görünüm”, “kent genel görünümü” anahtar kelimeleri girilerek ilgili haberlere ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada, öncelikle silüet kavramı ve silüeti etkileyen tasarım parametreleri üzerine literatür araştırması yapılarak özgün silüetlerde yaşanan sorunların aktarımına ve değerlendirilmesine yönelik kuramsal bir altlık oluşturulmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; Türkiye örnekleminde bulunan tarihi çevrede silüete olumsuz etki oluşturan uygulamalar, koruma ile ilgili hazırlanmış ulusal ve uluslararası belgelerde yer alan silüete etki eden tasarım parametreleri ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE (CONCEPTUAL FRAMEWORK)

Silüet¹ kelimesinin gökyüzü-hattı ile ilk kullanımı 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiş ve ufka karşılık gelmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında silüet terimi yapıli çevre bağlamında kullanılmaya başlanmış ancak bu durumda binalar silüeti bozacak unsurlar olarak görülerek silüeti yaratma güçleri dikkate alınmamıştır. Ancak 20. yüzyıldan sonra silüet kavramı, gökyüzüne karşı görülen doğal ve yapıli çevreyi ifade etmeye başlamıştır (Gassner, 2009; Gassner, 2013). Kent silüetleri, kentsel peyzajın algılanmasını sağlayan en önemli peyzaj değerlerinden biridir. Kentsel peyzaj ise doğal ve beşeri ortam kompozisyonundan oluşmaktadır. Bu kompozisyon, kentsel bütünde yapıların tek tek değil bir bütün olarak birbirleriyle ve etrafındaki yapılanmamış alanlarla olan ilişkisini yansıtmaktadır (Karakaya, 2013). Koruma bilimi tek bir yapıdan yapıların çevreleriyle birlikte korunmasına, yapı gruplarından kentsel alanların korunmasına doğru giderek kapsamını geliştirmiştir. Kentsel koruma

¹ Silüet, sözlük anlamı olarak; 1. “karaltı ve gölge” (TDK), 2. “yer ile göğün görünen birleşimi/ufuk ve gökyüzünün arka planına karşı gelen dış çizgi” (Merriam-Webster Dictionary), 3. “gökyüzüne karşı görülen binaların, arazilerin vb. ana hatları” (Oxford English Dictionary), 4. İngilizce kelime anlamına bakıldığında “silhouette ve skyline” ve Almanca kelime anlamına bakıldığında ise “stadtbild/kentsel görünüm” karşılıkları bulunmaktadır.

kavramının gelişmesiyle sadece yapıların fiziksel özelliklerinin korunması değil, onların çevreleriyle olan her türlü ilişkileri, kentsel alanların yarattıkları görünüm/silüetler ve somut olmayan nitelikler de önem kazanmıştır. Özgün kent görünümleri de koruma açısından öne çıkmaktadır. K. Koramaz (2002), kentsel koruma uygulamalarında üçüncü boyut/silüet etkilerinin değerlendirilmesinde dört temel parametreden bahsedebileceğini vurgulamıştır. Bunlar kentsel mekânda; yapısal parametreler, cepheye ait görsel parametreler, erişime ait parametreler ve özgünlüğe ait parametrelerdir. Kentsel mekânda yapısal parametreler cepheyi oluşturan bileşenlerin geometrik formuna ait ilişkileri ve bileşenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini tanımlamaktadır. Bu parametreler; genişlik, derinlik, yükseklik, ölçek, oran ilişkileridir. Görsel parametreler cepheyi oluşturan görsel ilişkileri tanımlamaktadır. Cephe özellikleri olarak; malzeme, renk, doku, detay parametreleri bu görsel ilişkileri ortaya koymaktadır. Cephe oranları özellikleri olarak da cephe açıklık oranları, cephe açıklıklarının ritmi, cephe görsel ilişkileri olarak da görsel bütünlük, görsel uyum ve görsel karşıtlık değerlendirilebilir. Erişime ait parametreler, bileşenin kullanımını sınırlandıran mülkiyet dokusuyla ilişkilerini tanımlamaktadır. Yapının ve kent parçasının kullanımını oluşturan mülkiyet bölünmelerinin birbirleriyle ve bütünlükle olan ilişkisini tanımlayan mahremiyet, kent dokusunu oluşturan taşıt ve yaya erişimlerini ortaya koyan yol dokusu üzerinden bina girişleri ve mahreç genişlikleri temel dolaşım parametreleridir. Ayrıca kullanıcı hareketi de tanımlanacak diğer bir kavramdır. Son olarak, özgünlüğe ait parametreler bileşenin dokudaki özelliğini ve tarihi kentsel çevresiyle olan uyumunu tanımlamaktadır. Bu parametreler, kentsel kimliğe, yerel mimari karaktere uyumdur. Bu parametreler, kentsel kimlik, yerel mimari karaktere uyumdur. Özgünlük kriteri olarak ise; tasarım özgünlüğü, malzeme özgünlüğü, işçilik özgünlüğü ve yerleşme özgünlüğünden bahsedilmektedir. İ. Kanat Duralı (2007) ise tarihi çevrede yeni yapılaşma uygulamalarının üçüncü boyut etkilerinin değerlendirilmesinde üç temel unsurdan bahsetmektedir. Bunlar; yapının kütlesi (yükseklik, genişlik), yapı cephesi (malzeme, renk, oran, cephe sürekliliği) ve yapının çevresel konumu (parsel büyüklükleri, parsel içindeki konum ve yerleşme dokusu) parametreleridir. S. Kostof (2009), kent silüetlerinde tasarım öğelerinin “form (shape), yükseklik (height), kente yaklaşma (approach), ışık ve renk (light and color)” olduğunu vurgulamıştır.

Tarihi çevre koruma ile ilgili hazırlanmış ulusal ve uluslararası belgeler, tarihi çevrede silüetin/kentsel görünümün korunmasına yönelik hangi tasarım parametrelerine dikkat edilmesi gerektiği doğrultusunda incelenmiştir (Tablo 1 ve Tablo 2).

Tarihi çevre koruma ile ilgili hazırlanmış ulusal ve uluslararası belgelerin incelenmesi sonucunda, tarihi silüetlerin/geleneksel görsel çerçevenin korunmasında;

- kütle (yoğunluk, ölçek, yapıların yükseklik ve genişlikleri),

- cephe (renk, malzeme) ve

- çevresel konum (yerleşim dokusu, parsel boyutları, yapı-parcel-sokak ilişkisi, konum) bileşenlerinin silüetin korunmasında etkin üst başlık değerlendirme kriterleri olduğu tespit edilmiştir. Belirlenen üst başlık silüet parametreleri kendi içerisinde birçok alt parametreyi de bünyesinde bulundurabilmektedir.

Tablo 1. Tarihsel süreçte tarihi çevre koruma ile ilgili hazırlanmış uluslararası belgelerde silüete etki eden mimari tasarım ilkeleri.

Tarih	Uluslararası Çalışmalar	Tarihi çevrede silüet/kentsel görünüm/mimari tasarım
1964	Venedik Tüzüğü	“Anıtların korunması, ölçeği dışına taşmamak koşuluyla çevresinin de bakımını içine almalıdır. Eğer geleneksel ortam varsa, olduğu gibi bırakılmalıdır. Kütle ve renk ilişkilerini değiştirecek hiçbir yeni eklentiye, yok etmeye ya da değiştirmeye izin verilmemelidir.”
1976	Nairobi Tavsiyeleri	“Herhangi bir yeni inşaata girişmeden önce, yalnız tarihi yerleşmenin genel karakterini tanımlamak için değil, fakat belirgin özelliklerini, yani, yüksekliklerin uyumunu, kullanılan renk, malzeme ve biçimleri, cephe ve çatı tiplerini, bina kütlelerinin parsel içindeki konumlarını, parsellerdeki yapılaşma oranlarını tanımlayıcı bir kentsel çevre analizi yapılmalıdır. Parsellerin yeniden düzenlenmesi, kütle değişikliğine yol açarak bütünüün uyumunu tehlikeye düşürebileceğinden, parsel boyutlarına özellikle dikkat edilmelidir.” (Madde 28)
1987	Washington Tüzüğü	“Binaların ölçek, boyut, üslup, yapım tekniği, kullanılan malzemeler, renk ve bezemeler ile tanımlanan biçimleri, iç ve dış görünüşleri”... Bu özellikleri tehdit eden olumsuz etkenler tarihi kent veya kentsel alanın özgünlüğünü zedeleyebilir.”
1999	Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü	“Turizmi geliştirme ve altyapı projeleri kültür mirası alanlarının estetik , sosyal ve kültürel boyutlarını, doğal ve kültürel peyzaj değerlerini, biyolojik çeşitlilik özelliklerini ve daha geniş ölçekte görsel çerçevesini dikkate almalıdır. Yerel malzeme kullanımı tercih edilmeli , yerel mimari üsluplar veya sivil mimari gelenekleri gözletmelidir.”
1999	Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü	“Geleneksel yapılar; üslup, biçim ve görünüş tutarlılığı gibi ayırt edici özellikleriyle tanınırlar.” “Çağdaş kullanım isteklerinin zorladığı ve kabul edilebilir değişimler bütünüün genel ifadesine uyumlu, görünüş, doku ve biçim yönünden aykırı olmayan malzemelerle yapılmalı; yapı malzemelerin birbiriyle uyumuna özen gösterilmelidir. ”
2011	Tarihi Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı	Doğal ve yapı çevre arasındaki etkileşim; eski-yeni kentsel dinamiklerin katmanlaşması gibi yaklaşımlar sayesinde “tarihi kentsel peyzaj” kavramına atfedilen önemin artması; Yaşayan tarihi kentler ile ilgili “ özgünlük ” ve “ bütünlük ” konuları; Tarihi kentsel peyzaj ile ilgili olarak “tampon bölge”nin anlamı ve kullanımı; Kentsel tarihi alanlar ile ilgili “manevi” değerler.
2011	Valetta İlkeleri	“Tampon bölge sit alanının dışında yer alan ve alanın kültürel değerlerini çevresindeki faaliyetlerin olumsuz etkilerine karşı korumaya yönelik, iyi tanımlanmış bir kuşaktır. Söz konusu zararlı etki fiziksel, görsel veya sosyal olabilir.” “ Perspektifler, görünüşler, odak noktaları ve görsel koridorlar tarihi mekânların kavranmasını sağlayan temel bileşenlerdir. Yeni müdahaleler söz konusu olduğunda saygı görmelidirler. Bir müdahaleye girişmeden önce mevcut durum dikkatle analiz edilmeli ve belgelenmelidir. Yeni yapılara doğru veya onlardan başlayan görüş konileri tanımlanmalı, üzerinde çalışılmalı ve korunmalıdır. ” “Kentın büyümesine bağlı değişiklikler denetlenmeli ve kentın genel görünümüne ve mimari dokusuna yapacakları fiziksel ve görsel etkileri en aza indirmek için dikkatle yönetilmelidir.”

Tablo 2. Tarihsel süreçte tarihi çevre koruma ile ilgili hazırlanmış ulusal belgelerde silüete etki eden mimari tasarım ilkeleri.

Tarih	Ulusal Çalışmalar	Tarihi çevrede silüet/kentsel görünüm/mimari tasarım
1973	Eski Eserler Kanunu	... tarihî, estetik , artistik, bilimsel, ekolojik, etnografik, ebedi veya efsanevi önemleri bakımından korunmaları ve değerlendirilmeleri gereken, tabiatın veya tabiatla insanların müşterek eseri olan topografik bölgelere SİT...
1993	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu	... "Koruma amaçlı imar planı"; ... sit alanlarında, alanın etkileşim-geçiş sahasını da göz önünde bulundurarak, kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda korunması amacıyla... yoğunluklar ve parsel tasarımlarını... planlama kararları...
1996	Kentsel Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları	...geçiş dönemi koruma esasları ve kullanma şartlarının belirlenmesinde, sitin doku özelliklerine bağlı olarak yoğunluk, kütle, konum, yükseklik, mimari özellikler, yapı malzemesi, renk vb. koşulların tanımlanmasına... ... Bulunduğu sokakta ya da imar adasında korunması öngörülen kentsel silüeti olumsuz etkileyebilecek konum ve yükseklikte yeni yapı yapılamayacağı...
1999	Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları	... III. Derece Arkeolojik Sit alanlarında; geçiş dönemi yapılanma koşullarının belirlenmesine, geçiş dönemi yapılanma koşullarının belirlenmesinde; - Öneri yapı yoğunluğunun, mevcut imar planı ile belirlenmiş yoğunluğu aşmamasına, - Alana gelecek işlevlerin uyumuna, - Gerekli alt yapı uygulamalarına, - Öneri yapı gabarilerine , - Yapı tekniğine ve malzemesine , Mevcut ve olası arkeolojik varlıkların korunması ve değerlendirilmesini sağlayacak bir biçimde çözüm getirilmesine... ...Kentsel Arkeolojik Sit alanlarında; arkeolojik değerlerin sağlıklı ve kapsamlı envanter çalışmasının yapılmasına, bu çalışma sonucunda hazırlanacak planlar onanmadan, parsel ölçeğinde uygulamaya geçilmemesine, Planlama çalışmaları sırasında; - Alana gelecek işlevlerin uyumuna, - Günümüz koşullarının gerektirdiği altyapı hizmetlerinin proje aşamasından itibaren kültür katmanına zarar vermeyecek ve toprak kullanımını en alt düzeyde tutacak biçimde ele alınmasına, - Öneri yapı gabarileri ile yapı tekniği ve malzemesinin geleneksel doku ile uyumuna özen gösterilmesine...
1999	Doğal (Tabii) Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları	...Bu alanlarda, bitki örtüsü, topografya ve silüet etkisini bozabilecek hiçbir eylemde bulunulmayacağına... ...Doğal peyzaj ve silüet dikkate alınarak koruma kurulunca belirlenecek koşullar doğrultusunda kum, çakıl, taş, maden ve benzeri malzeme alınabileceğine, bu amaçla ocak açılabilmesine, toprak, curuf, çöp, çöp, sanayi artığı ve benzeri dökülmemesine...

Kütle (yükseklik, genişlik): Kütle (yükseklik, genişlik) çevresel bütünlüğe etki eden önemli bir faktördür. Tarihi çevrelerde tasarlanacak yeni yapıların kütle anlamında bulunduğu dokuyla bütünlük sağlaması beklenmektedir (Kanat Duralı, 2007). Koruma amaçlı hazırlanan imar planlarında tarihi dokularının bozulmaması adına gabari sınırları oluşturulmuştur. Ancak henüz

çevre ve koruma bilincinin oluşmadığı ülkelerde, politik ve toplumsal baskılar nedeniyle gabari sınırlamaları değişmektedir. Bu durum tarihi dokularda birbirinden farklı yükseklikte birçok binanın yapılarak görsel bütünlüğün bozulması ve silüetin olumsuz etkilenmesiyle sonuçlanmaktadır. Belli bir koruma bilincine ulaşmış ülkelerde ise tarihi çevrelerde gabari sınırlarının tarihi yapıları geçmeyecek şekilde kurallar ve kanunlarla düzenlediği görülmektedir (Edinburgh Planning Committee, 2007; Greater London Authority, 2012). Türkiye’de 1973 yılında getirilen ‘Eski Eserler Yasası’ ile sit kavramına ilk kez yer verilmiş ve kentsel sit ilan edilen bölgeler için yapılan koruma amaçlı imar planlarında, gabari sınırlaması çevredeki tarihi binaları aşmayacak şekilde düzenlenmiştir (1973 yılı 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu). Tarihi çevrelerde gerçekleşen yeni yapı tasarımlarında bulunan çevreye benzer yapı yükseklik ve genişliklerinin tercih edilmesi tarihi dokunun bütünlüğünün korunmasına yardımcı olmaktadır. Bu doğrultuda tarihi bir çevredeki genel parsel boyutlarından daha büyük olan parsellerde yapılacak yeni yapılarla ilgili durumlarda, cephe genişliğinin yine görsel bütünlüğün gözetilerek, yapılan analizler doğrultusunda belirlenen oranlarda parçalanması yararlı bir yaklaşım olmaktadır (Kanat Duralı, 2007). Bunun yanı sıra tarihi çevrede gerçekleşecek yeni yapılaşmalar için mevcut tarihi görünümün arka veya ön planında olumsuz etki oluşturabilecek kütlelerden (yüksekliklerden ve genişliklerden) kaçınılmalıdır.

Cephe (renk ve malzeme): Cephe (renk, malzeme, cephe sürekliliği) çevresel bütünlüğe etki eden önemli bir faktördür. Tarihi çevrelerde yapılan yeni yapılarda kullanılacak malzeme seçimi, cepheyi etkileyerek silüeti şekillendiren faktörlerden biridir. Geleneksel malzemelerle yapılmış tarihi binalardan oluşan bir dokuda, yeni yapı tasarımında benzer veya zıt malzeme kullanılabilen ancak her iki durumda da yapının çağdaşlığı tartışılabilir olmamalıdır. Renk faktörü de cephe etkisinde önemli olup özellikle malzeme faktörüyle doğrudan ilişkili olabilmektedir. Tarihi çevrelerde kullanılacak renklerin, çevrenin ilgili analizleri yapıldıktan sonra alanında uzman kişiler tarafından belirlenmesi ve sınırlandırılması uygun olmaktadır (Kanat Duralı, 2007). Bu doğrultuda, tarihi silüete etki edebilecek yeni yapılaşmalar için mevcut dokunun cephe karakteristiği göz önünde bulundurularak özgün malzeme ve renk seçeneklerinin kullanımı öncelikli olabilir veya zıt yaklaşım ile tamamen zıt malzeme-renk kullanımı da gerçekleştirilebilir.

Çevresel Konum (yerleşim dokusu, parsel boyutları, konum): Nairobi’de 1976 yılında yapılan UNESCO toplantısında “Parsellerin büyüklükleri ve yeniden düzenlenmesi, kütle değişikliğine neden olarak bütünü uyumunu tehlikeye düşürebileceğinden, parsel boyutlarına özellikle dikkat edilmelidir” ifadeleriyle tarihi çevrelerde yeni yapılaşmalarda yerleşim doku morfolojisinin ve parsel boyutlarının önemine değinilmiştir (Nairobi Tavsiyeleri, 1976). Bu doğrultuda tarihi silüete etki edebilecek yeni yapılaşmalar için mevcut dokunun morfolojisinde olumsuz etki oluşturabilecek kütlelere yol açabilecek parsel düzenlemelerinden kaçınılmalıdır. Komşu parsellerde veya silüete etki edebilecek konumda yer alan parsellerde, geleneksel parsel özelliğinin olumsuz etkilenmesine neden olabilecek tevhid işlemlerinin yapılmaması gerekmektedir. Ayrıca tarihi yapıların/alanların bitişinde veya silüetin etkilenebileceği konumlarda yeni yapı yapılmaması, yapıldığı durumlarda da tarihi silüeti olumsuz etkilemeyecek tasarımlar tercih edilebilir.

Özetle tarihi çevre koruma ve tarihi çevrede mimari tasarım/yeni yapı konusu ile ilgili uluslararası çalışmalar Venedik tüzüğünden başlayarak ülkemizde de kabul görmüş, ulusal ve uluslararası düzeyde gelişmelere paralel olarak yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır (Tablo 1 ve 2). Ancak ekonomik ve siyasal nedenler ile değişen kentleşme anlayışı sonucu tarihi çevrelerin tahribatının

önüne geçilememiştir. Özellikle kentlerin ekonomik bir araç olarak görüldüğü 1980 sonrası dönemde kent merkezlerinde bulunan tarihi çevrelerde tahribatın hız kazanması ve 2000’li yıllardan sonra inşaat sektörüne dayalı büyüme modeli ile tarihi çevrelerin kimliğine uygun olmayan ve kentsel mekânın sürekliliğine olumsuz etki eden çalışmalar yapılmıştır (Tan ve Arabacıoğlu, 2020). Bu çalışmada; Türkiye örneğinde tarihi silüetlerin korunarak sürdürülebilirliklerinin sağlanıp sağlanmadığı, özgün görünümde yaşanan koruma sorunları ve bu sorunlara karşı görüş ve tutumlar sorgulanmaktadır. Özgün görünümde yaşanan sorunlu gelişmeler, silüeti etkileyen mimari tasarım ölçütleri ile ilişki kurularak açıklanmıştır.

3. ÇALIŞMADA KULLANILAN VERİ VE YÖNTEM (DATA AND METHOD IN THE STUDY)

3. 1. Çalışmada Kullanılan Model ve Araştırma Yöntemi (Model and Research Method Used in the Study)

Bu çalışma, var olan bir durumu ortaya koymayı amaçladığından betimsel tarama modeli kullanılmıştır. “Tarama araştırmalarının amacı genellikle araştırma konusu ile ilgili var olan durumun fotoğrafını çekerek bir betimleme yapmaktır” (Büyüköztürk vd., 2013). Tarama modelleri, geçmişte veya günümüzde halen mevcut olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi hedefleyen araştırma yaklaşımlarıdır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya ulaşmak amacı ile evrenin tamamı veya evrenden alınacak bir grup, örneklem veya örnek üzerinde yapılan tarama şeklidir (Karasar, 2012). Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik/doküman analizi kullanılmıştır. İçerik analizi yazılı, sözel ve diğer materyallerin sistematik ve nesnel bir biçimde incelenmesi olarak tanımlanabilir (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Cohen, Manion ve Morrison (2007)’ a göre içerik analizi, eldeki yazılı dokümanların temel içeriklerinin ve taşıdıkları mesajların özetlenmesi şeklinde de tanımlanmaktadır. Sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılan bu analiz, tarihsel dokümanlar, kitap, kitap bölümü, gazete başlıkları ve yazıları gibi dokümanların içeriklerinden daha küçük içerik kategorileri oluşturularak özetlendiği sistematik, tekrarlanabilir bir teknik olarak ifade edilebilir (Sert, Kurtoğlu, Akıncı ve Seferoğlu, 2012). Bu araştırmanın kapsamı, haber kaynaklarıyla sınırlı tutulmuş ve bu haberlere ulaşmak amacıyla Google arama motoru web sitesinden yararlanılmıştır. İncelemeye konu olan doküman türünün haber kaynakları olarak seçilmesinin temel sebepleri; silüete olumsuz örnek oluşturan durumların tespiti için erişim kolaylığı sağlaması ve geniş kitlelere ulaşan bir bilgi kaynağı konumunda yer almasıdır. Ayrıca haber kaynaklarında; silüet konusunun ulusal gündemde ne sıklıkta ve şekilde yer aldığı, koruma konusundaki farkındalık düzeyinin sorgulanmasına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Google arama motoru ise diğer arama motorlarına göre lider konumda olması (Duman, 2018) ve silüet üzerine yapılan aramada daha fazla haber kaynağı sunması nedeniyle seçilmiştir. Silüete olumsuz etki oluşturan örnekler doğrultusunda ulusal haberler dikkate alınarak Türkiye örneğinde bir çalışma yapılmıştır. Araştırmanın materyalini tespit ederken amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yöntemindeki temel anlayış, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan durumları sağlayan örneklerin seçilmesidir. Burada bahsi geçen ölçüt veya ölçütler araştırmacı tarafından oluşturulabilir ya da önceden hazırlanmış bir ölçüt listesi kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu çalışmada ölçüt, olarak tespit edilen silüetin tasarım parametrelerinden (yükseklik, genişlik, renk ve malzeme)

en az birini barındırarak tarihi çevre koruma açısından silüete olumsuz etki oluşturan konularla ilgili haberler olarak belirlenmiştir.

3. 2. Verilerin Toplanması ve Analizi (Data Collection and Analysis)

Araştırmanın konusu doğrultusunda Google arama motoru üzerinde “tarihi çevre/doku/bina”, “silüet/silüet”, “kentsel görünüm, “kent genel görünümü” anahtar kelimelerinin çaprazlanması ile yapılan taramalar sonucunda özgün silüetlerde yaşanan sorunlar ilgili haberler (gazete başlıkları ve yazıları) tespit edilmiştir. Google Haberler, 2002 yılında hizmete açılan bir servis olduğu için ulaşılan haberler, 2002-2022 yılları ile sınırlıdır. Haber başlıkları ile yapılan ayrıştırma sonucu konu dışı ve yinleme olan haberler dâhil edilmemiştir. Google arama motorunda haberler taranarak çalışma materyaline dâhil olan 26 haber belirlenmiş ve içerik analizleri yapılmıştır. Bu analizler sonucunda, tespit edilen örneklerin tarihi çevre koruma ile ilgili hazırlanmış uluslararası belgelerden tespit edilen silüete etki eden tasarım parametrelerinden hangisi ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

4. BULGULAR/“SİLÜETLERİN VARLIK SORUNSALI” TÜRKİYE’DEN ÖRNEKLER (FINDINGS/“THE EXISTENCE PROBLEM OF SILHOUETTES” EXAMPLES FROM TURKEY)

Çalışma kapsamında Google Haberler üzerinden 26 adet silüete olumsuz etki oluşturan örnek tespit edilmiştir. Bunların; 16’sı kütle (yükseklik ve genişlik) bakımından olumsuz etki oluşturan örnekler ve 10’u birden fazla özellik (renk ve malzeme, kütle ve konum gibi) bakımından olumsuz etki oluşturan örnekler olarak aktarılmıştır.

4. 1. Tarihi Çevrede Silüete “Kütle (yükseklik, genişlik)” Bakımından Olumsuz Etki Oluşturan Örnekler (Examples of Negative Effects on the Silhouette in terms of "Height" in the Historic Environment)

Tarihi çevrelerde silüete “kütle (yükseklik, genişlik)” bakımından olumsuz etki oluşturan, ulusal haberlere konu olarak ülke gündemine gelen 18 örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerin 1’i Ankara, 1’i Van, 9’u İstanbul, 1’i Çanakkale, 2’si Bolu, 1’i Mardin ve 1’i Bursa’dan olduğu görülmektedir (Tablo 3). Tarihi çevrelerde silüete “kütle (yükseklik, genişlik)” bakımından olumsuz etki oluşturan örneklerden ilki, Anıtkabir’in yakın çevresinin görünümüdür² (Şekil 2). Anıtkabir çevresinde inşa edilen gökdelenler nedeniyle Ankara’nın son yeşil kentsel alanlarından biri olan Anıtkabir, yüksek yapılar tarafından kuşatılmıştır. Anıtkabir’in Anıtkabir Koruma Amaçlı İmar Planı’nda Tandoğan, Yüce-tepe, Anıttepe, Bahçelievler ve Beşevler’deki yapıların anıtın yüksekliğini aşamayacağı kararı bulunmaktadır (Url-1). Ancak bahsi geçen bölgenin çeperinde bulunan yerleşimlerde inşa edilen yüksek yapılar nedeniyle, planda korunmaya çalışılan silüetin üçüncü boyutta bozulduğu

² Anıtkabir’in yakın çevresinin kentsel görünümü, ulaşılan haber kaynaklarında; “Anıtkabir 'Kuşatma' Altında” (2017 yılı) (Url-1), “Anıtkabir’e Silüet Darbesi” (2021 yılı) haber başlıkları ile aktarmıştır (Url-2). Başlıklardan anlaşıldığı üzere silüette yaşanan değişim olumsuz bir gelişme olarak ifade edilmiştir. 2022 yılında ise bir haber başlığında “Bu kafayla daha çok geri bırakılırız! Dünya aya çıktı bizimkiler ‘Anıtkabir silüeti’ derdinde” söylemi dikkat çekmektedir. Vatandaşların silüetin korunması için getirilen sınırlamalara “Bu kafayla daha çok geri bırakılırız!” sözleriyle tepki gösterdiği belirtilmektedir (Url-3). Bu durum, toplumsal anlamda koruma bilincinin yeterli düzeyde olmaması ile ilişkilendirilebilir.

görülmektedir. Bu örnek silüetin koruma sınırları dışında kalmasının bir sonucudur. Silüetin koruma sınırlarının daha kapsamlı belirlenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Anıtkabir örneğindeki gibi alınan kararların silüetin korunmasına ve sürdürülebilirliğine etki etmeyeceği görülmektedir.

Şekil 2. Anıtkabir'in yakın çevresi silüeti, 2018 (A) ve (B) (Url-1).

Örneklerden ikincisi, Sultanahmet Camii görünümüdür. İstanbul'da Dünya Miras Alanı biri tampon bölgesi sınırı içinde bulunan gökdelenler³, tarihi kent görünümüne “kütle (yükseklik, genişlik)” bakımından olumsuz etki oluşturmaktadır (Tablo 3). İstanbul silüetini ilk bozan, Zeytinburnu'nda yükselen 16/9 adlı üç gökdelen olmuştur. Bu gökdelenlerin yapımı için Koruma Bölge Kurulu'ndan izin alınmamıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın uyarılarına rağmen devam eden inşaatlar, kıydan bakıldığında Sultanahmet Camii'nin minarelerinin arasına üç gökdelen eklenmiş gibi bir görüntü oluşturmaya devam etmiştir. Bu durum kentin Sultanahmet Camii ile özdeşleşmiş silüetini bozmuştur. 2013-2014 yılı haberlerinde silüeti bozan katların tıraşlanması kararı gündeme gelmiş (Url-4) fakat 2018 yılı haberinde gökdelenlerin yasallaşarak tıraşlanması kararının iptalinden bahsedilmiştir (Url-5). Bu örnekten anlaşıldığı üzere silüet planlamasında Koruma Bölge Kurulu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, belediyeler gibi karar mekanizmalarının iş akışında problemler olduğu net görev tanımlarının yapılmadığı veya uygulanmadığı görülmekte ve bu durumdan silüet olumsuz etkilenmektedir.

Şekil 3. Sultanahmet Camii silüeti, 2013 (A) (Url-4) ve (B) (Url-6).

³ Sultanahmet Camii kentsel görünümünü bozan 16/9 adlı üç gökdelen, 2014 yılı haber kaynaklarında “Tarihi silüete gökdelen girildi..” “16/9’a tıraş!”, 2017 yılı haber kaynaklarında “İstanbul'un silüetini bozan 16/9 kulelerinin tıraşlanması 2 milyar liraya bağlı!”, 2018 yılı haber kaynaklarında “16/9 tıraştan kurtuldu... Silüeti bozan kuleler yasallaştı” 2022 haber kaynaklarında “Gökdelenlere sınır geldi ama tarihi Yarımada'nın silüetini bozan “onaltıdokuz”un planında henüz "tırırlama" yapılmadı” haber başlıkları ile gündeme gelmiştir.

Örneklerden üçüncüsü, Süleymaniye Camii görünümüdür. Özellikle 16/9 gökdelenleri ile Süleymaniye Camii silüeti olumsuz etkilenmiş ve büyük tepki toplayarak⁴ bazı çalışmaların yürütülmesi kararı alınmıştır. Bu çalışmalar;

- Tarihi Yarımada'da lazerle yapılan ölçümlerle yükseklik sınırının belirlenmesi,
- Tarihi Yarımada'nın ve Tarihi Yarımada'ya etki edecek alanların maketinin çıkarılması,
- Yüksek yapıları projelerinin Tarihi Yarımada maketi üzerine oturtularak kararının (imar izni gibi) verilmesi (silüete etki değerlendirmesi) şeklindedir. İBB (İstanbul Büyükşehir Belediyesi) 13.01.2012 tarihli komisyon raporunda silüet kapsamında, "Tarihi Kent Merkezi Görünümünü (Silüetini) Etkileyen Alanlarda Olumsuz Yapılaşma Koşullarının Engellenmesine Yönelik 1/5.000 Ölçekli NİP Plan Notu İlavesi Teklifi" ile yüksekliklerle alakalı sınırlamalar getirmiştir (Çelen, 2016). Bu örnekten anlaşıldığı üzere silüet planlaması girişimleri genel olarak yeni yapılaşmaları kapsamakta mevcut silüete olumsuz etki oluşturan yapılar ile ilgili caydırıcı bir düzenleme bulunmamaktadır. Mevcutta silüete olumsuz etki oluşturan yapılar için alınan kat indirimine gitme ve yıkım gibi kararların da genel olarak ekonomik sıkıntılar veya daha sonradan yasallaşması gibi durumlardan dolayı uygulanmadığı görülmektedir. 1950 yılında ise bir fakülte binası Süleymaniye silüetine zarar veriyor gerekçesiyle yıkılmıştır.

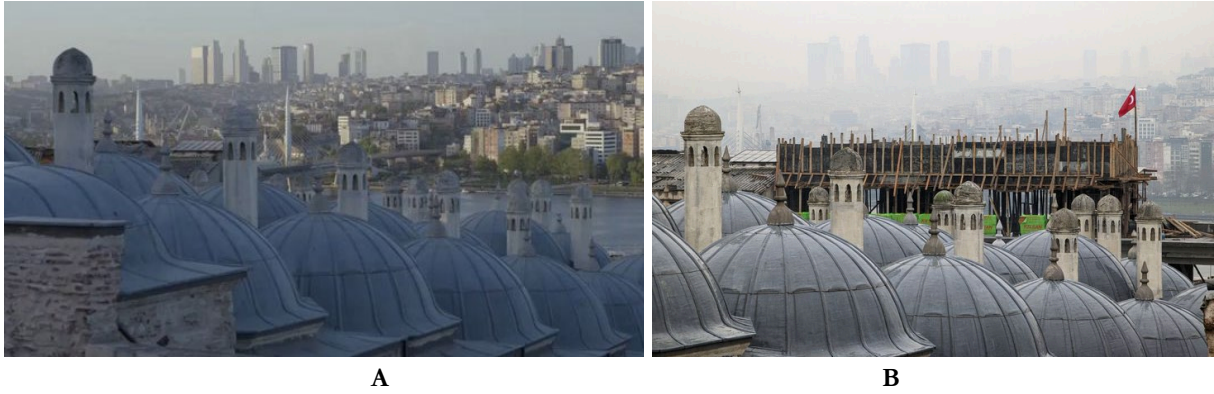

Şekil 4. Süleymaniye Camii silüeti (A) öncesi, 1950 (Url-7) ve (B) sonrası, 2015 (Url-8).

Örneklerden dördüncüsü, Süleymaniye Camii yakın çevresinin görünümüdür⁵. Süleymaniye Camisi çevresinde yer alan ve güncel silüet tartışmalarına konu olan yurt binası tarihi yapının silüetini bozmaktadır (Şekil 5). 2021 yılında İstanbul Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanan Fatih Belediyesi tarafından ruhsat verilerek yapılan inşaat halindeki yurt binası 2022 yılında İBB tarafından Süleymaniye'nin silüetini bozduğu gerekçesiyle durdurulmuş ve mühürlenmiştir (Url-9). 4 katlı olarak yapılması beklenen yurt binası projesinde düzenlemeye gidilerek, yüzde 20 oranında küçültme planlaması ile 3 katlı ve eski halinden yaklaşık iki metre alçak olması önerisiyle proje onay almıştır.

⁴ Süleymaniye Camii silüeti "Tarihi yarımada talan ediliyor", "Bölgede mimari düzenleme şart" haber başlıkları gündeme gelerek etkin bir mimari müdahale gerekliliği açıkça belirtilmiştir.

⁵ Süleymaniye Camisi silüeti hakkında ulaşılan haber kaynaklarının, "25 yıldır yükselmeye devam eden İstanbul'un silüetine zarar veren gökdelenler", "İstanbul'da Süleymaniye Camisi'nin silüeti tartışması: Saygısızlık sınır tanımıyor" ve "En büyük hançer 'ecdat yadigarı'na" şeklinde haber başlıkları ile konuya eleştirel bir yaklaşım sergiledikleri tespit edilmiştir.

Şekil 5. Süleymaniye Camii yakın çevresi silüeti (A) öncesi, 2021 ve (B) sonrası, 2022 (Url-9).

Örneklerden beşincisi, Haliç'e bakan kuzeydoğu yamacından görülen Süleymaniye Camii silüetidir⁶. 1936 yılından beri Tarihi Yarımada silüetinin korunması için getirilen sınırlamaların dikkate alınmadığı, kat yüksekliklerinin artırılması ile kentin özgün görünümünü olumsuz etkileyen değişimler yaşandığı görülmüştür (Şekil 6). 2021 yılında, Süleymaniye Camii'nin Haliç'e bakan kuzeydoğu yamacında, Botanik Bahçesi'nin bitişiğinde bulunan, şahıs ve vakıflara ait, 30 parseli kapsayan imar planı değişikliği teklifi onaylanmıştır. Teklif ile bölge imar planı kararları ile alanın korunmasına esas belirlenen irtifaların bir kısmının, bölge plan kararlarına aykırı, yapı yoğunluğunu arttırıcı, çevresine emsal teşkil edici ve münferit parsellerin bazılarında yükseklik 4 kat ayrıcalıklı imar hakkı tanınmasına yönelik plan değişikliği yaşanmıştır. Bu değişiklikler, Süleymaniye Camii'nin silüetini olumsuz etkileyebilecek müdahalelerin yaşanmasına neden olabilecek gelişmelerin önünü açmıştır.

Şekil 6. Süleymaniye Camii'nin Haliç'e bakan kuzeydoğu yamacından görünümü, 2022 (A) ve (B) (Url-10).

Örneklerden altıncısı, Mihrimah Sultan Camii'ni de içine alan görünümdür⁷ (Tablo 3). Zeytinburnu'nda yükselen üç gökdelenin İstanbul tarihi silüetini bozmasının ardından İBB, tarihi silüeti korumak için Tarihi Yarımada'da inşaatlara yükseklik sınırı getirmiştir. Fakat Bayrampaşa'da 2007 yılında yapımına başlanan 18 katlı bir inşaatın yükselmesi engellenememiştir. İnşaat

⁶ "Bir hançer de Süleymaniye'nin silüetine..." haber başlığı ile yaşanan gelişmeler eleştirilmiştir.

⁷ Mihrimah Sultan Camii silüetinde yaşanan değişimler haber kaynaklarına, "Sinan'ın 'Güneş ve Ay'ı siluet kurbanı", "Mimar Sinan'ın Mihrimah aşkına rant gölgesi düştü!" "İstanbul'a ihanet sürüyor: Yeni gökdelenlere izin verildi" şeklinde yansımıştır.

Edirnekapı'daki tarihi Mihrimah Sultan Camii'nin tarihi yarımada içindeki silüetini bozmuştur. Bahsi geçen inşaat alanı Koruma Kurulu'na tabi olunmadığı için izin alınmamıştır. Bu durum İBB Meclisi'nin silüet ile ilgili aldığı karardan önce yapılan binalar kapsamında olduğundan dolayı yükseklik sınırı da dikkate alınmamış hem Tarihi Yarımada'nın dokusuna hem de İstanbul silüetine zarar verilmiştir (Url-11).

Örneklerden yedincisi, Kız Kulesi kentsel görünümüdür. Denizden çekilen görüntü Kız Kulesi silüetinin, arka fonunda inşa edilmiş/edilen gökdelenler ile gölgede kaldığı ve kuleliğinin kalmadığını şeklinde ifade edilebilir (Url-12). Mevcut tarihi silüetlere eklenen aykırı kütlelerin, özgün görünümleri geri dönüşü olmayacak şekilde bozduğu ve olumsuz etkilediği görülmektedir (Tablo 3).

Örneklerden sekizincisi, Bozcaada kentsel görünümüdür⁸ (Tablo 3). 2016 yılında Bozcaada Belediyesi ve Batman Üniversitesi iş birliği ile Bozcaada Turizm Master Planı hazırlanmıştır. Hazırlanan planın en önemli bölümü Bozcaada silüetini olumsuz etkileyen yapılarla ilgili hazırlanan analiz bölümü olmuştur. Bu bölümde “Bozcaada silüetini olumsuz etkileyen yapılar temizlenmeli, ada özgün hali ile korunmalıdır” ifadeleri kullanılmıştır (Url-13).

Örneklerden dokuzuncusu, Ulu Cami ve Hanlar bölgesi silüetidir⁹. Tahtakale Mahallesi Temiz Cadde üzerinde, 1991 yılında onaylanan Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı'na göre inşaatı devam eden bir binanın, bölgede yapılması planlanan yeşil alanda özellikle Ulu Cami ve Hanlar Bölgesi manzarası önünde görüntü kirliliği oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Daha sonra 2022 yılında inşasına devam edilen yapının şehrin silüetini bozduğu tespit edilmesi üzerine, Osmangazi Belediyesi binanın son 1,5 katının yıkımına karar vermiştir.

Şekil 7. Ulu Cami ve Hanlar bölgesi silüeti, 2022 (A) ve (B) (Url-14).

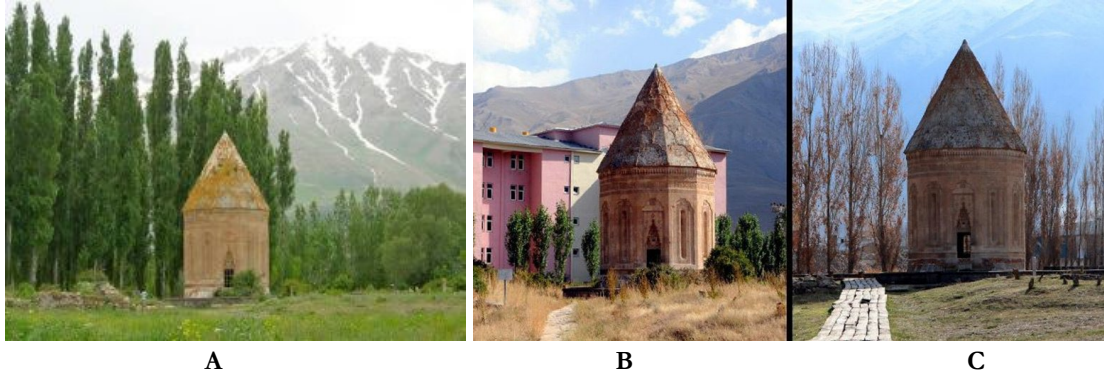
Örneklerden onuncusu, Van'da bulunan Halime Hatun Kümbeti görünümüdür¹⁰. Selçuklular döneminden günümüze ulaşan 7 asırlık tarihi Halime Hatun Kümbeti'nin silüet değişimi Şekil 8'de

⁸ Bozcaada silüetinde yaşanan bozulmaların haber kaynaklarına “Bozcaada'nın silüetini bozan yapılar temizlenmeli”, “Bozcaada'nın silüetini bozan otel, bina ve lojmanlar temizlenecek”, “Bozcaada'ya yeni plan... O yapılar tıraşlanacak” şeklinde yansıdığı tespit edilmiştir.

⁹ Busa silüetini olumsuz etkileyen yeni yapılaşma hakkında “Bursa'nın silüetini bozan bina yıkılıyor” ve “Bursa'da şehrin silüetini bozan binada yıkım başladı” haber başlıkları yer almıştır.

¹⁰ Haber kaynaklarında Halime Hatun Kümbeti; 2014 yılında “Tarihi kümbeti bir yıkmadıkları kaldı” haber başlığı, 2015 yılında “700 yıllık kümbet eski silüetine kavuşacak”, 2016 yılında, “Halime Hatun Türbesi harap oldu”, 2017 yılında

görülmektedir. 2007 yılında tarihi yapıya neredeyse bitişik inşa edilen yurt binasıyla ilgili 2015 yılında, kümbetin silüetini bozduğu ve depremde hasar aldığı gerekçesiyle yıkım kararı çıkmıştır. 1. derece arkeolojik sit alanının yanında bulunan ve tarihi silüeti bozan binayla ilgili yıkım işleminin ulaşılan 2017 ve 2019 yılı haberlerine göre yapılmadığı (Url-15) ancak 2022 yılı sonunda yıkımın gerçekleştiği bilgisine ulaşılmıştır. Bu örnekte görüldüğü üzere tarihi yapının arkasında konumlanan yeni yapının kütle bakımından bulunulan çevreye uyum sağlamadığı ve silüeti olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Şekil 8. Halime Hatun Kümbeti silüetinin (A) önceki (Url-16), (B) yurt binası inşaatı ve (C) yıkımı sonraki durumu, Van (Url-17).

Örneklerden on birincisi, İstanbul'da bulunan tarihi Hamidiye Su Terazisi görünümüdür¹¹. İstanbul'da 1899-1902 yılları arasında II. Abdülhamid tarafından yaptırılan Hamidiye Su Terazisi silüetinin değişimi Şekil 9'da görülmektedir. Tarihi Hamidiye Su Terazisi'nin binalar arasında sıkışmış görüntüsü dikkat çekmektedir. 2021 yılı haberine göre Hamidiye Su Terazisi restorasyonunun 2022 yılı yatırım planlamasında yer aldığı bilinmektedir (Url-18). Ulaşılan haberlerde gerçekleştirilecek tarihi yapının silüetinin düzenlenmesiyle ilgili bir açıklama bulunmamaktadır.

Şekil 9. Hamidiye Su Terazisi silüetinin (A) öncesi, 1900 ve (B) (C) sonrası, 2020 (Url-19).

“Silüeti bozan yurt yıkılamadı”, 2019 yılında ise son olarak “Halime Hatun Türbesi'nin içler acısı görüntüsüne Bakan Varank duyarsız kalmadı” haber başlığı ile gündeme gelmiştir.

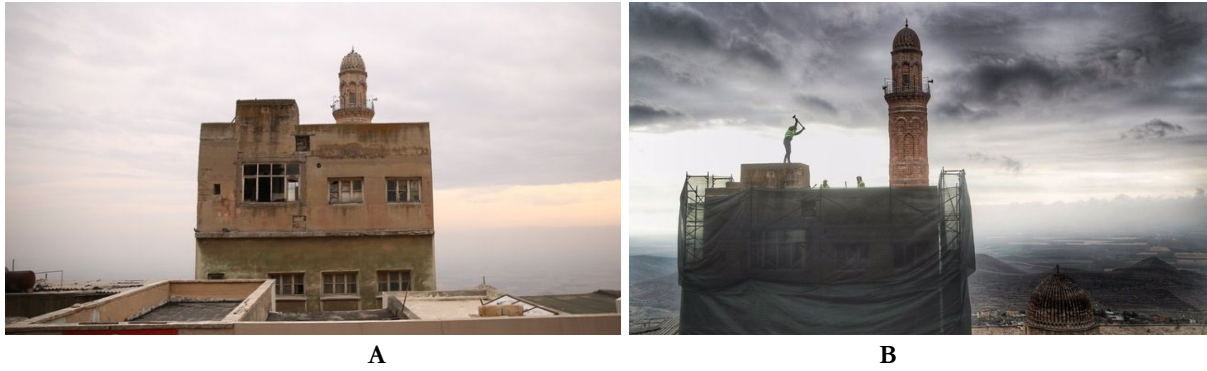
¹¹ Hamidiye Su Terazisi 2018 yılında “Tarihi 'Hamidiye Su Terazisi' restore edilecek” haber başlığı ile gündeme gelirken 2021 yılında ise “Tarihi su terazisi binaların arasında kaderine terk edildi” haber başlığı ile medyaya yansımıştır. Haber yılları ve başlıkları dikkate alındığında tarihi su terazisi hakkında herhangi bir koruma müdahalesi yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Örneklerden on ikincisi, İstanbul'da bulunan Nusretiye Camii silüeti görünümüdür¹². Bahsi geçen örnek İstanbul'un kıyı şeridinde mevcut Antrepo binasını da içine alarak devam eden Galataport inşaatının maskeleyiği Nusretiye Camii'dir. Yatayda kıyı boyunca inşa edilen yeni binalar sahilden görülebilen Nusretiye Camii'nin görünümünü yok ederken bulunulan bölgenin silüetini de değiştirmektedir (Şekil 10).

Şekil 10. Nusretiye Camii silüeti (A) öncesi ve (B) sonrası (Url-20), İstanbul.

Örneklerden on üçüncüsü, Mardin'de bulunan Ulu Cami görünümüdür (Şekil 11)¹³. Tarihi çevrede silüete olumsuz etki oluşturan örnekler incelendiğinde ulaşılan haberlerde Mardin Ulu Cami'nin silüetini bozan 2,5 katı kaçak olan 4 katlı yapı için 2021 yılında yıkım kararı alındığı bilgisine ulaşılmış ve aynı yıl içerisinde yıkımına başlandığı haberler arasında yer almıştır.

Şekil 11. Ulu Cami silüeti (A) öncesi ve (B) silüet düzenlemesi, Mardin (Url-21).

Örneklerden on dördüncü, Bolu'da bulunan Yıldırım Beyazıt Camii ve çevresinin görünümüdür. Yıldırım Beyazıt Camii çevresine yapılan dükkân işlevli yeni yapılar silüeti olumsuz etkilemektedir (Şekil 12). Bu doğrultuda Yıldırım Beyazıt Camii'nin çevresindeki parsellerde ölçek-gabari ve silüette yükseklik sınırlamaları gerekmektedir (Karagülle, 2016).

¹² Nusretiye Cami silüeti 2020-2021 yıllarında gündeme; "İşte İstanbul'a ihanetin fotoğrafı: Bir İstanbul masalı daha bitiyor", "İstanbul'a ihanet var" ve "İstanbul'un Tophane kıyısındaki... Rezalet" haber başlıkları ile eleştirel bir şekilde yansıtılmıştır.

¹³ Mardin'de bulunan Ulu Cami silüeti, "Mardin'de Ulu Cami'nin silüetini bozan betonarme bina yıkılıyor" ve "Ulu Cami'nin Silüetini Bozan Bina'nın Yıkımına Başlandı!" haber başlıkları ile gündeme gelmiştir.

Şekil 12. Yıldırım Beyazıt Camii çevresine yapılan yeni dükkânlar, Bolu (Url-22).

Örneklerden on beşinci, Haliç kıyı silüetidir¹⁴. “Haliç Tersanesi” olarak bilinen bölge, 15. yüzyıldan günümüze kadar gelişerek varlığını devam ettiren kültürel, mimari, endüstriyel ve özgün değere sahiptir. Günümüzde Haliç kıyısında hayata geçirilen Tersane İstanbul adlı projede; liman, otel, alışveriş merkezi, cami, otopark, restoran, sinema, kongre merkezi, sosyal ve kültürel alanlar ile konut alanlarının inşası öngörülmüş ve 2024 yılında tamamlanması planlanmıştır. Kent tarihinin en önemli bölgelerinden biri olan alanda inşa edilen yapılar, silüeti değiştirmiş ve değiştirmeye devam etmektedir.

Şekil 13. Haliç kıyı silüeti (A) öncesi ve (B) sonrası, İstanbul (Url-23).

Örneklerden on altıncı, Bolu Yıldırım Beyazıt Camii silüetidir¹⁵. Bolu Belediyesi tarafından yapılan yeni belediye binasının Yukarı Çarşının ve Yıldırım Beyazıt Camii'nin silüetini gölgede bırakarak olumsuz etkilediği görülmektedir. Aynı zamanda Fırka Tepesi'nin manzarası da tamamen değişmiştir (Şekil 14).

¹⁴ Haliç kıyısında yaşanan silüet değişimi haber başlıklarına, “Haliç’in yeni silüeti tepki çekti”, “Haliç’e silüet ayarı yapıldı, kat tartışması bitmedi: 6 kat da fazla, 4’e insin” ve “Haliç’te büyük rant: Tersaneden yalı ve rezidans çıktı” şeklinde yansımıştır.

¹⁵ Bolu Yıldırım Beyazıt Camii silüetinde yaşanan değişim medyaya “Yukarı Çarşı’nın silüeti kimin umurunda?”, “Bizim hoşumuza gitmiyor, sizin gidiyor mu?” “O manzara yok artık” ve “Kartpostallardaki o görüntü artık olmayacak” haber başlıkları ile eleştirel bir yaklaşımla yansıtılmıştır.

Şekil 14. Bolu Yıldırım Beyazıt Camii silüeti, 2018 (A) (Url-24) ve (B) (Url-25).

Tablo 3. Tarihi çevrede silüete “kütle (yükseklik, genişlik)” bakımından olumsuz etki oluşturan örnekler.

Örnek Numarası	Örnek Adı	Haber Yılları	Silüet Konusu/ Sorunu	Habere Konu Olan Silüet
1	Anıtkabir, Ankara (Url-1)	2017-2021	Silüete eklenen gökdelenler, kütle ve dolayısıyla ölçek olarak bulunan bağlam ile uyumsuz olup tarihi silüet etkisini bozmaktadır.	
2	Sultanahmet Camii, Tarihi Yarımada, İstanbul (Url-26)	2013-2018	Dünya Miras Alanı biri tampon bölgesi sınırı içinde bulunan gökdelenler, tarihi caminin silüet etkisini zayıflatmaktadır.	
3	Süleymaniye Camii, Tarihi Yarımada, İstanbul (Url-8)	2015-2021	Gökdelenler, silüeti olumsuz etkileyerek tepkiler almış ve gökdelenlerde kat indirimi yapılmasına karar verilmiş fakat gerçekleştirilememiştir.	
4	Süleymaniye Camii, Tarihi Yarımada, İstanbul (Url-9)	2022	Tarihi caminin yanında inşa edilen yeni yapı kütlesi, silüeti bozduğu gerekçesiyle durdurulmuş, projede küçülme ve kat indirimi öneri sonrası yapımına onay çıkmıştır.	
5	Süleymaniye Camii, Tarihi Yarımada, İstanbul (Url-10)	2021	Tarihi yapının silüet görünürlüğü, yeni yapı yoğunluğu ve yapı kütlelerinin artması nedeniyle olumsuz etkilenmiştir.	

Tablo 3'ün devamı.

Örnek Numarası	Örnek Adı	Haber Yılları	Silüet Konusu/ Sorunu	Habere Konu Olan Silüet
6	Mihrimah Sultan Camii, İstanbul (Url-11)	2012	Tarihi yapının silüet hattında beliren yüksek yapılaşmalar, caminin silüet etkisini zayıflatarak olumsuz etkilemiştir.	
7	Kız Kulesi, İstanbul (Url-12)	2015	Tarihi Kız Kulesi'nin denizden görünümü, arka fonda inşa edilen/edilmiş gökdelenlerin etkisi ile bozulmuştur.	
8	Bozcaada, Çanakkale (Url-13)	2017	Bozcaada silüet hattında beliren yapı kütleleri tarihi dokunun silüetini olumsuz etkilemektedir.	
9	Ulu Cami ve Hanlar Bölgesi, Bursa (Url-14)	2021-2022	Ulucami ve Hanlar Bölgesi görünürlüğünü olumsuz etkileyen yapının 1.5 katı kamulaştırılarak yıkılmasına karar verilmiştir.	
10	Halime Hatun Kümbeti, Van (Url-17)	2014-2019	Kümbetin yakınında konumlanan yeni yapı kütlesi hakkında silüeti bozduğu ve depremde hasar aldığı gerekçesiyle yıkım kararı çıkmıştır.	
11	Hamidiye Su Terazisi, İstanbul (Url-19)	2018-2021	Tarihi Su Terazisi, çevresindeki yapı yoğunluğu ve kütlesi içerisinde sıkışmış bir görünümündedir.	
12	Nusretiye Camii, İstanbul (Url-20)	2017-2021	Mevcut Antrepo binasını da içine alarak devam eden Galataport inşaatı, tarihi cami silüetini maskeleymektedir.	

Tablo 3'ün devamı.

Örnek Numarası	Örnek Adı	Haber Yılları	Silüet Konusu/ Sorunu	Habere Konu Olan Silüet
13	Ulu Cami, Mardin (Url-21)	2021	Tarihi caminin görünürlüğünü kapatan 4 katlı yapı hakkında silüeti bozduğu gerekçesiyle yıkım kararı alınmıştır.	
14	Yıldırım Beyazıt Camii ve Çevresi, Bolu (Url-22)	2016	Tarihi cami çevresine yapılan yeni dükkanlar silüeti olumsuz etkilemektedir.	
15	Haliç Kıyısı, İstanbul (Url-23)	2022	Kent tarihinin en önemli bölgelerinden biri olan alanda inşa edilen yapılar, silüeti değiştirmiştir.	
16	Yıldırım Beyazıt Camii, Bolu (Url-25)	2018	Yeni belediye binası, Yukarı Çarşının ve Yıldırım Beyazıt Camii'nin silüetini bozmuştur.	

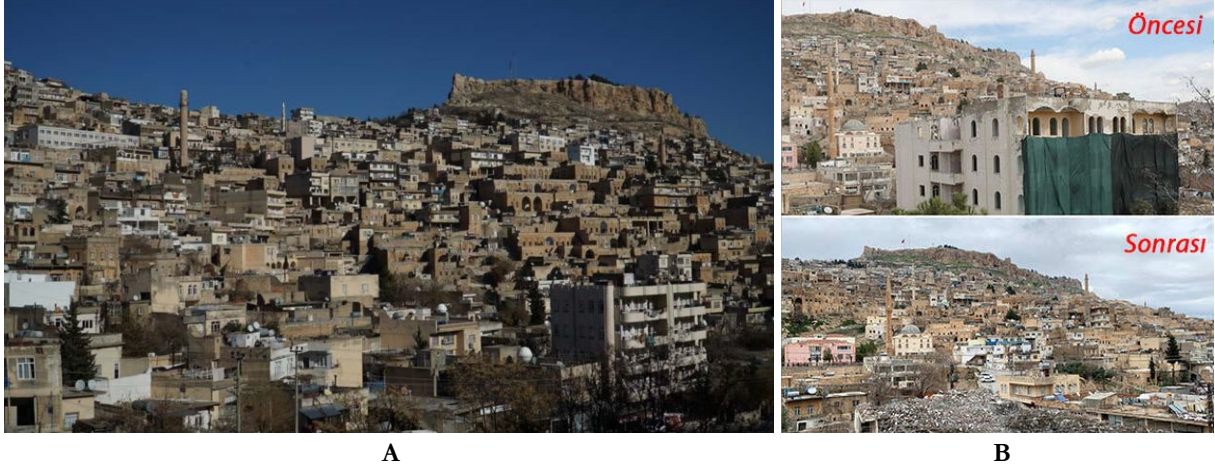
4. 2. Tarihi Çevrede Silüete “Birden Fazla” Özelliği Nedeniyle Olumsuz Etki Oluşturan Örnekler (Examples of Negative Effects on the Silhouette in the Historic Environment due to its "Multiple" Feature)

Tarihi çevrelerde silüete olumsuz etki oluşturan durumlar, birden fazla nedenden dolayı gerçekleşebilmektedir. Örneğin; “malzeme” bakımından olumsuz etki oluşturan bazı durumlar “renk” bakımından da olumsuz etki oluşturabilmektedir. Ya da tarihi dokuda gerçekleşen yüksek yapılaşmaların konum seçimleriyle de silüeti olumsuz etkilemesi gibi birden fazla nedenden kaynaklı özgün görünüm, olumsuz etkilenebilmektedir. Bu türden örneklerin 1'i Mardin, 1'i Diyarbakır, 1'i Çanakkale, 1'i Bolu, 1'i Bursa, 2'si İstanbul, 1'i Edirne, 1'i Şanlıurfa ve 1'i Kayseri ilindedir (Tablo 4).

Mardin görünümünde yaşanan değişim, tarihi çevrelerde silüete “malzeme ve renk” bakımından olumsuz etki oluşturan örnekler kapsamında değerlendirilebilir¹⁶. Mardin'de 2020 haberlerine göre kentin mimari dokusunu bozarak tarihi silüeti olumsuz etkileyen 240 betonarme binanın yıkılmasına karar verilmiştir. 2021 haberlerine göre tarihi silüeti bozan dokunun eşsiz taş mimarisini bozan betonarme yapılardan ikisinin yıkıldığından bahsedilmektedir (Url-27). 2022 haberlerine göre ise 90

¹⁶ Mardin silüetinde yaşanan değişimler haber başlıklarına, “Mardin'de tarihi yapıların silüetini bozan 240 yapı yıkılacak”, “Mardin'de tarihi dokuyu bozan bir bina daha yıkılıyor” ve “Mardin'de silüeti bozan 240 yapıdan 90'ı yıkıldı” şeklinde yansımıştır.

yapının yıkıldığı bilinmektedir. Yıkım sonrası Mardin Kalesi, Ulu Cami ve tarihi yapıların daha görünür olacağı belirtilmektedir (Şekil 15).

Şekil 15. Mardin silüetinde (A) betonarme yapılar, 2020 (Url-28) ve (B) yıkımı devam eden yapılar, 2023 (Url-29).

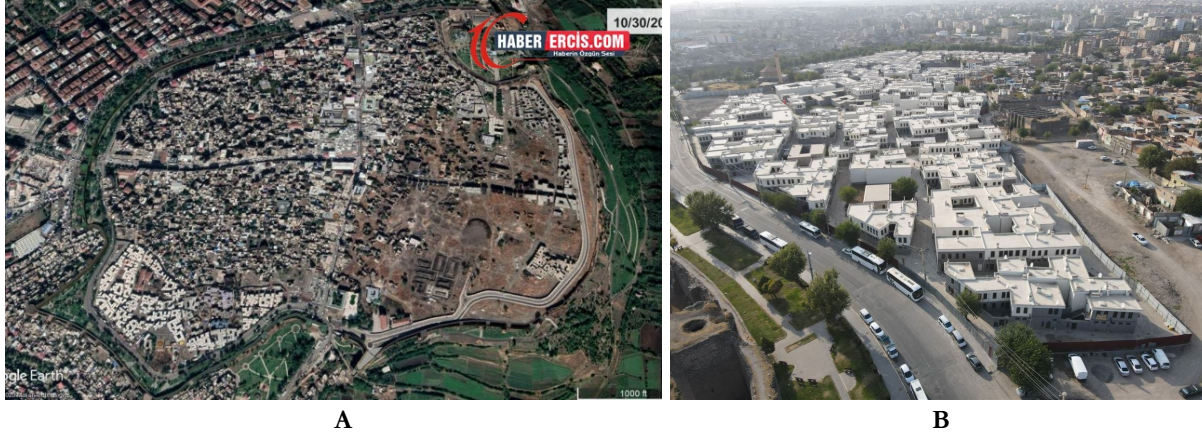
Bursa'da Tarihi Hanlar ve Çarşılar bölgesi görünümünde yaşanan değişim, tarihi çevrelerde silüete “kütle (yükseklik, genişlik) ve konum” bakımından olumsuz etki oluşturan örnekler kapsamında değerlendirilebilir. 2019 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi, Ulucami ve 6 asırlık tarihi hanlar ve çarşılar bölgesinde, tarihi yapıların önüne sonradan inşa edilerek konumlanan ve tarihi silüeti bozan binaların yıkılması kararı almıştır (Şekil 16). Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi Çarşıbaşı Kentsel Tasarım Projesi kapsamında ilk olarak ana caddeye cephe 7 katlı bir binanın yıkım işlemi gerçekleştirilmiştir. 2022 haberlerine göre yıkımların sürdüğü bilgisine ulaşılmıştır (Url-30).

Şekil 16. Bursa Tarihi Hanlar ve Çarşılar Bölgesi silüeti, 2019 (A) öncesi ve (B) sonrası, 2021 (Url-31).

Diyarbakır Suriçi görünümünde yaşanan değişim, tarihi çevrelerde silüete “malzeme ve renk” bakımından olumsuz etki oluşturan örnekler kapsamında değerlendirilebilir. Diyarbakır Suriçi bölgesinde; Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesindeki Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 2012 yılı Diyarbakır Suriçi kentsel sit koruma amaçlı imar planı uygulama hükümlerinde, 2018 yılında değişiklik yapmıştır. Diyarbakır Mimarlar Odası, yapılan değişikliklerde bazalt taşı kullanma zorunluluğunun kaldırılmasının Suriçi bölgesinin geleneksel mimari ve tarihi dokusunun giderek tümüyle yok olmasına neden olacağı vurgusuyla kararın iptal edilmesi ve yürütmenin durdurulması

isteğiyle itiraz etmiştir. Diyarbakır'ın tarihi Sur ilçesindeki yıkılan 6 mahalle yerine yenileri yapılmaya başlanmış ve bazalt taşı kullanılmamıştır (Url-32). İlk olarak 2016 yılında iki mahallede başlayan kentsel dönüşüm uygulamaları kapsamında yapılan yeni yerleşim dokuları malzeme bakımından silüete olumsuz etkilemiştir (Şekil 17).

Şekil 17. Diyarbakır Suriçi görünümünde yaşanan değişim, 2022 (A) (Url-33) ve (B) (Url-34).

Çanakkale'de bulunan Assos Antik Kenti görünümü, tarihi çevrelerde silüete “doğal peyzaj ve renk” bakımından olumsuz etki oluşturmaktadır¹⁷. Assos Antik Kenti yakınlarında, Antik Liman üzerinde yer alan kayaların ıslah edilmesi çalışmaları sonrasında ortaya çıkan görüntüler 1. derecede Doğal ve Arkeolojik Sit alanı olan tarihi çevrenin doğal peyzaj bileşenlerini zedeleyerek silüeti olumsuz etkilemiştir (Tablo 5). Doğa ve tarih harikası olan bu alanın silüeti tamamen bozulmuştur (Şekil 18).

Şekil 18. Assos Antik Kenti silüeti (A) öncesi ve (B) sonrası, 2021 (Url-35).

Bolu Belediyesi tarafından Demokrasi Meydanına konulan dev led ekran, tarihi silüeti “konum ve yükseklik” bakımından olumsuz etkilemektedir.¹⁸ Demokrasi Meydanına konulan led ekranın tarihi

¹⁷ Çanakkale'de bulunan Assos Antik Kenti görünümünde yaşanan değişimler, başına “Dünya Mirası Assos'ta neler oluyor?”, “Assos'ta katliam var”, “Assos limanına bakan alandaki kayalık bölge dümdüz edilerek alanın silüeti yok edildi” ve “Assos'taki kaya ıslahı büyük tepki çekti” haber başlıkları ile yansımıştır.

¹⁸ “Tarihi silüeti bozdu” haber başlığı ile meydana yerleştirilerek tarihi silüeti maskeleyen dev ekran eleştirilmiştir.

Yukarı Çarşı ve Yıldırım Bayezid Camii'nin silüetini bozmasından dolayı vatandaşlar tepki göstermiş ve led ekranın yerinin değişmesi talebinde bulunmuşlardır (Şekil 19). Bu örnekte, tarihi yapılara bakış açısında bulunan bir kentsel donatı elemanının özgün silüetini görünürliğini azaltarak olumsuz bir etki oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca vatandaşlarının tepki göstermesi ve bu tepkinin medyaya yansımalarının da tarihi çevre koruma bilinci noktasında dikkat çekmektedir.

Şekil 19. Bolu Belediyesi tarafından meydana konulan dev led ekran görünümü, 2020 (Url-36).

İstanbul'da bulunan Cihangir Camii silüetine eklenen yeni yapı stoğu, tarihi bina silüetini "kütle (yükseklik ve genişlik) ve konum" bakımından olumsuz etkilemektedir. Tarihi alanları ile 1985 yılında UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne giren İstanbul'un silüet tartışmaları haber kaynaklarına göre özellikle Tarihi Yarımada'nın silüetini etkilemesi nedeniyle ilk olarak 16/9 kuleleri ile başlamış ve devam etmiştir. Sultan Süleyman döneminde Mimar Sinan'a inşa ettirilen Cihangir Camii çevresinde inşaatı başlanan ve 6 katlı olacağı söylenen bina ile de silüet tartışmaları yaşanmıştır (Şekil 20). Ayrıca Şekil 9'da görülmektedir ki bir zamanlar silüette sembol olarak ortaya çıkan Cihangir Camii günümüzde betonarme yapılar tarafından kuşatılarak silüetteki etkisi azalmıştır. Kayseri'de bulunan tarihi şehir kütüphanesi örneğinde olduğu gibi tarihi yapının yakın çevresinde bulunan yapılaşmalar silüette oldukça olumsuz etkileri bulunmaktadır.

Şekil 20. İstanbul Cihangir Camii silüeti (A) öncesi (Url-37) ve (B) sonrası, 2021 (Url-38).

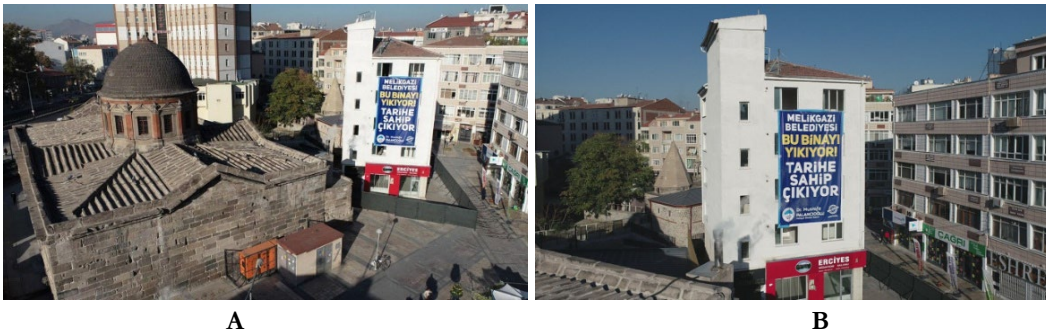
Edirne'de bulunan Selimiye Camii silüeti, "kütle (yükseklik ve genişlik) ve konum" bakımından olumsuz etkilenmektedir. Selimiye Camii etrafında konumlanan yapılar tarihi silüeti olumsuz etkilemekte ve özgün görünümü maskeleymektedir. Ulaşılan 2016 yılı haber içeriklerinde; yeni yapılacak yapıların Selimiye Camii'nin silüetini bozup bozmayacağını simülasyonla kontrol edildiği ve eskiden 9 kat olan yapılaşma izninin 6 kata düşürüldüğü bilgisine ulaşılmıştır. Bu gelişmeler silüet konusunun önem kazanması yönüyle olumludur fakat mevcutta silüeti olumsuz etkileyen yapıların durumunu değiştirmemektedir (Şekil 21).

Şekil 21. Selimiye Camii görünürlüğü azaltan yapıların silüet etkisi, 2016 (A) (Url-39) ve (B) (Url-40).

İstanbul'da bulunan Ayasofya silüeti, "kütle (yükseklik ve genişlik) ve konum" bakımından olumsuz etkilenmektedir¹⁹. Ayasofya'nın deniz tarafına bakan yönünden görülen silüette adeta gelişigüzel serpiştirilmiş onlarca yapı yer almaktadır. Tarihi surların kalıntılarının yanı sıra, Ayasofya'nın hemen yakınında İshakpaşa Camii, Four Seasons Oteli, ön tarafta belediyenin çay bahçeleri ve tren istasyonu dikkat çekmektedir. Ayasofya'nın hemen bitişiğinde demir çubukları gözükken yeni bir inşaat da göze çarpmaktadır (Tablo 4). Tarihi silüeti olumsuz etkileyen bu müdahaleler, gelişmelerin yaşandığı konumla ve yeni yapı kütleleriyle alakalı olarak değerlendirilebilir.

Kayseri'de bulunan eski Surp Asvadadzin Kilise (bugünkü kent kütüphanesi) silüetine etki eden yeni yapılaşma, tarihi bina silüetini "yükseklik ve konum" bakımından olumsuz etkilemektedir (Şekil 22). 19. yüzyılda Kayseri'de kilise olarak yapılan ve günümüzde şehir kütüphanesi olarak kullanılan tarihi yapının yanında bulunan 5 katlı bina, tarihi yapıya olan yakın konumu ve yüksekliği ile tarihi yapı silüetini bozmuştur. Bu yapı için 2021 yılında yıkım kararı alınmış ve yıkımına başlanmıştır (Tablo 4). Bahsi edilen tarihi yapının çevresinde daha yüksek yapılaşmalar bulunmakla birlikte yıkımı yapılan 5 katlı binanın tarihi yapıya olan yakınlığı, konumu olarak düşünüldüğünde diğer yüksek katlı yapılaşmalara göre silüete daha çok etki ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda; tarihi yapıların silüet planlamasında yeni yapılaşmalar için konum seçiminde tarihi yapının özgün görünümüne etki edecek yapılaşma mesafelerinin belirlenmesi ve bu mesafelerde silüeti olumsuz etkileyecek yüksekliklerde yapı yapılmaması önem arz etmektedir.

Şekil 22. Kayseri'de bulunan eski Surp Asvadadzin Kilise (bugünkü kent kütüphanesi) silüetine olumsuz etki eden yeni yapılaşma, 2021 (Url-41).

¹⁹ "1500 yıllık Ayasofya gölgede kaldı!"

Örneklerden on sekizincisi, Şanlıurfa’da bulunan Halfeti görünümüdür. Şanlıurfa’nın Halfeti İlçesi’ndeki bir otelin izinsiz yapıldığı ve Halfeti Kentsel Sit Alanı’nın silüetini olumsuz etkilediği gerekçesi ile 2021 yılında Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından yıkılması kararı verilmiştir (Url-42). Kentin taş mimarisini ve silüetini bozan yapının haber kaynaklarında yıkıldığına dair bilgiye ulaşılamamıştır (Tablo 3). Halfeti’de silüeti olumsuz etkileyen bina topografyanın etkisiyle daha da ön plana çıkmıştır. Bu örnek silüet planlamasında topografyanın önemini göstermektedir (Şekil 23).

Şekil 23. Halfeti Kentsel Sit Alanı silüetini olumsuz etkileyen otel yapısı, 2021 (A) (Url-43) ve (B) (Url-44).

Tablo 4. Tarihi çevrede silüete “birden fazla” özelliği nedeniyle olumsuz etki oluşturan örnekler.

Örnek Türü ve Numarası	Örnek Adı	Haber Yılları	Silüet Konusu/ Sorunu	Habere Konu Olan Silüet	
Malzeme/ Renk	1	Mardin silüeti (Url-28)	2020-2021-2023	Mardin silüetine eklenen betonarme yapılar, dokunun taş mimarisini bozarak silüeti olumsuz etkilemiştir.	
	2	Suriçi, Diyarbakır (Url-45)	2019-2020	Tarihi Suriçi bölgesinde inşa edilen yeni yapılar, özgün bazalt taşı mimarisini olumsuz etkileyerek silüeti bozmuştur.	
Peyzaj/ Renk	3	Assos Antik Kenti, Çanakkale (Url-35)	2021	Antik Liman üzerinde yer alan kayaların ıslah edilmesi çalışmaları sonrasında doğal peyzaj görünümü bozulmuştur.	
Kütle/ Malzeme	4	Halfeti kent silüeti, Şanlıurfa (Url-44)	2021	Yeni otel yapısı, Halfeti Kentsel Sit Alanı’nın silüetini malzeme ve yapı kütle bakımından olumsuz etkilemiştir.	

Tablo 4'ün devamı.

Örnek Türü ve Numarası	Örnek Adı	Haber Yılları	Silüet Konusu/Sorunu	Habere Konu Olan Silüet		
Kütle (yükseklik ve genişlik) ve Konum Nedenli Olumsuz Etki Oluşturan Örnekler	Konum/Yükseklik	5	Yıldırım Beyazıd Camii, Bolu (Url-36)	2020	Meydana konumlandırılan led ekran tarihi yapı görünürlüğü azaltarak silüeti olumsuz etkilemektedir.	
	6	Tarihi Hanlar ve Çarşılar Bölgesi, Bursa (Url-34)	2019-2020-2021	Tarihi yapıların çevresine sonradan inşa edilerek konumlanan yapı kütleleri silüetlerin görünürlüğü azaltmıştır.		
	7	Cihangir Camii ve çevresi, İstanbul (Url-38)	2018	Cihangir Camii silüetine eklenen yeni yapı stoğu, tarihi binanın silüet etkisini zayıflatmıştır.		
	8	Selimiye Camii, Edirne (Url-39)	2016	Selimiye Camii etrafında konumlanan yapı kütleleri, tarihi silüeti olumsuz etkilemekte ve özgün görünümü maskeleymektedir.		
	9	Ayasofya, Tarihi Yarımada, İstanbul (Url-6)	2013	Ayasofya'nın deniz tarafına bakan yönünden görülen silüet, yeni yapılaşmaların konumlanmalarıyla ve kütle etkileriyle bozulmuştur.		
10	Surp Asvadadzin Kilise, bugünkü kent kütüphanesi, Kayseri (Url-46)	2021	Eski Surp Asvadadzin Kilisesi, bugünkü kent kütüphanesi yanında konumlanan 5 katlı bina, tarihi yapıya yakın konumuyla ve yüksekliğiyle silüeti olumsuz etkilemektedir.			

5. TARTIŞMA VE SONUÇ (EVALUATION AND CONCLUSION)

Çalışma kapsamında Türkiye gündeminde yer alan silüete olumsuz etki oluşturan örneklerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Türkiye bağlamında olumsuz örnek teşkil etmiş silüet örnekleri; ulusal kanunlar, sit alanları koruma ve kullanma koşullarına yönelik ilke kararları ve ICOMOS/UNESCO tarafından yayınlanan uluslararası belgelerin taranmasıyla tespit edilen temel parametreler ile ilişki kurularak açıklanmıştır. Bu çalışmada, Google Haberler arama motorunda yapılan tarama sonucunda 26 tane tarihi silüet/görünüm ile ilgili habere ulaşılmış ve silüete olumsuz etki oluşturan örnekler incelenmiştir. Tarihi çevrelerde silüete etki oluşturan örnekler incelendiğinde, mevcut görünüme dâhil olan yüksek yapıların ve gökdelenlerin özgün silüetleri “kütle (yükseklik ve genişlik)” bakımından olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca, belirtilen tarihi yapıların yakınında bu orandaki kütlelerin inşa edilmesinin ciddi bir sorun olduğu görülmektedir. Geçmişten günümüze kentlerde yaşanan nüfus artışı, kent merkezlerinde toprağın az ve pahalı olması, inşaat alanındaki gelişmeler ve rant odaklı kentsel gelişim politikaları ile beraber yüksek bina ve gökdelen yapımı hız kazanmıştır. Bu gelişmelerle ortaya çıkan yeni yapılaşmalar, kentsel dokuda yeni görünümleri ortaya çıkarmakta ve mevcut tarihi silüetlerin, arkasında belirerek fon oluşturma veya önünde belirerek maskeleye gibi tarihi silüetlerin zarar görmesiyle sonuçlanmaktadır. Tarihi çevrede silüete etki oluşturan örnekler incelendiğinde, özgün silüette yaşanan değişimlerin “birden fazla” özellik nedeniyle de olumsuz etki oluşturabildiği tespit edilmiştir. Özgün görünüme yakın bir konumda veya tarihi silüete bakılan görüş açılarında konumlanan yapıların silüetleri “konum” bakımından olumsuz etkileyebildiği tespit edilmiştir. Bu tür yapılaşmalar, mevcut tarihi silüetlerin, kartpostal etkilerini²⁰ zayıflatmakta ve özgün görünümde bir başka zaman-mekân katmanı olarak ortaya çıkmaktadırlar. Ayrıca kentsel donatı elemanlarından gökdelenlere kadar uzanan geniş bir yelpazede olumsuz örneğe ulaşılmıştır. Silüet sorunları; yer yer özgün görünümlere dâhil olan bir kentsel donatı, yer yer doğal araziye yapılan bir kazı ile yaşanan peyzaj değişimi yer yer de yeni yapılaşmalar sonucu tarihi silüetlerin maskelenmesi veya olumsuz fon etkisi oluşması şeklinde yaşanmıştır. Görüldüğü üzere silüet konusu, küçük ölçekli bir kentsel donatıdan kentsel ölçekteki görünümlere kadar geniş kapsamlı bir konudur. Bu durum silüetin çok boyutlu bir kavram olmasıyla açıklanabilir.

Tarihi silüete olumsuz etki oluşturan durumlar ile ilgili ulaşılan haberler incelendiğinde genel olarak;

- tarihi çevrede silüet konusunun son yıllarda gündeme geldiği,
- haberlerin tarihi çevrede silüete olumsuz etki oluşturan örnekleri eleştirel bir dille kaleme aldığı,
- tarihi çevre koruma ile ilgili hazırlanmış ulusal ve uluslararası belgelerde silüete etki eden mimari tasarım ilkelerinin göz ardı edilerek yeni yapılaşmaların gerçekleştiği,
- tarihi çevrede silüete olumsuz etki oluşturan yapıların genellikle yüksek yapılaşmadan kaynaklandığı,

²⁰ Felonneau'ya (2012) göre, ‘kartpostal etkisi’; mekânın amblem niteliğinin belirgin olmasını, yani bir topluluğa (komünote) aidiyet bilincini yansıtan tarihsel yerlerin veya hafıza yerlerinin varlığını ifade etmektedir (Bilgin & Uğurlar, 2010).

- tarihi çevrelerde silüete olumsuz etki oluşturan yapılar için alınan yıkım/kat indirimi vb. kararların büyük bir bölümünün gerçekleştirilemediği ve zamanla yapıların yasallaştırıldığı, kat indirimlerinin uygulanmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Kentin imgeleri üzerine ve özgün dokulara yüklediği anlamlar açısından, tarihi silüetlere eklenen çok katlı bu yapılar olumsuz bir görüntü sunmaktadır. Oysa bu tür yapılar tarihi değerlerin önüne geçerek maskeleyen veya arkasına konumlanarak olumsuz bir fon etkisi oluşturmamalı; kentin başka bölgelerinde kendi yeni mekânlarını yaratmaları gerekmektedir.

Tarihi çevrede silüet konusu ile ilgili ulusal ve uluslararası ilkelerin tasarıma etki etmesi, yeni yapıların kütle (yükseklik, genişlik), cephe (malzeme, renk) ve konum etkileri gözetilerek ortaya konması kültürel mirasın korunmasına yardımcı olacaktır. Tarihi görünümünün sürdürülebilmesi için öncelikle korunması gerekli alan sınırlarının plan düzleminden çıkarak üçüncü boyutta da koruma sınırlarının belirlenmesi önem arz etmekte ve özgün silüetlerin belirlenerek planlanması ve denetimi yapılması gerekmektedir. Ayrıca silüeti olumsuz etkileyen yapı/yapıların yıkımı ekonomik ve çevresel sorunları da beraberinde getirmektedir. Bir zamanlar Le Corbusier 'in silüet kavramıyla özdeşleştiği İstanbul gibi kentlerde yaşanan yüksek yapılaşmalar silüetin koruma plan sınırlarının dışında kalmasının sonuçlarıdır. Bu bağlamda her kent, özgün tarihi çevrelerinin silüet ve kimliğini korumak ve sürdürülebilirliğini sağlamak için üçüncü boyutta kentsel koruma stratejilerini geliştirmesi ve silüet koruma planı oluşturması gerekmektedir. Aksi takdirde tarihi çevrelerdeki silüetler; yeni yapılaşmaların kütle, renk, konum, malzeme vb. özelliklerinin özgün dokuyla olan uyumsuzluğu nedeniyle kaybedilmeye devam edecektir.

Sonuç olarak; Türkiye'de İstanbul ve Ankara başta olmak üzere önemli ve tarihi kentlerin silüetleri çok kısa bir sürede hızla değişmiş ve değişmeye devam etmektedir. Yaşanan değişimler özellikle tarihi çevrelerin silüetlerini olumsuz etkilemektedir. Tarihi çevre koruma ile ilgili hazırlanmış ulusal ve uluslararası belgelerde silüete etki eden birçok parametre (kütle (yükseklik, genişlik), konum, yapı malzemesi, renk vb.) belirtilmiş ve miras değerlerinin görünümüne zarar verebilecek düzeyde ve konumda yeni yapı yapılamayacağı açıkça ifade edilmiştir. Fakat silüetin denetimindeki belirsizlikler, yönetim karmaşası vb. nedenler özgün görünümünün korunmasında büyük açıklar yaratmıştır.

Bu araştırmada aktarılan tarihi silüete olumsuz etki oluşturan örnekler, Google Haberler üzerinden tespit edilen haberler ile sınırlıdır. Tarihi çevrelerde silüete olumsuz etki oluşturan şüphesiz daha çok örnek olmakla birlikte akademik araştırmalar, yayınlar, kitaplar vb. kaynakların taranmasıyla veya alan çalışmalarıyla daha çok örneğe ulaşılması muhtemeldir. Ne var ki, böyle bir çalışma, daha uzun soluklu ve daha detaylı bir araştırmanın konusu olmalıdır.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article.

Financial Statement | Finansman Beyanı

Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

No financial support has been received for conducting the research and/or for the preparation of the article.

Ethical Statement | Etik Beyanı

Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

All procedures followed were in accordance with the ethical standards.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı

Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.).

Author Contribution Statement | Yazar Katkı Beyanı

Please identify the type of contributions for each author as a statement. The contributions table identifies the type of contributions, which have been identified by the authors previously on the Publication Consent and Copyright Transfer Form.

A. Fikir / Idea, Concept	B. Çalışma Tasarısı, Yöntemi / Study Design, Methodology	C. Literatür Taraması / Literature Review
D. Danışmanlık / Supervision	E. Malzeme, Kaynak Sağlama / Material, Resource Supply	F. Veri Toplama, İşleme / Data Collection, Processing
G. Analiz, Yorum / Analyses, Interpretation	H. Metin Yazma / Writing Text	I. Eleştirel İnceleme / Critical Review

YAZAR 1: A/B/C/E/F/G/H/I

YAZAR 2: A/B/D/G/I

REFERANSLAR (REFERENCES)

- Aksoy, F. (2009). *Kent Silüetinin Değerlendirilmesi: Boğaziçi Yerleşkesi Örneğinde İrdelenmesi*. İstanbul: İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Bektaş, C. (2005). *Kentlerimizin Silüetleri*. Mimarlık Dergisi (325).
- Bilgin, N. ve Uğurlar, P. (2010). *İzmir ve İzmirli'lere ilişkin algı ve temsiller, İzmirli Olmak*, İzmir: Apikam, 165-179.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F., (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research Methods In Education*. New York, NY: Routledge.
- Çelen, D. (2016). *Kentsel Korumada Silüet Kavramı ve Silüetin Önemi; İstanbul Tarihi Yarımada Örneği*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Deniz, M. (2012). *Kentsel Peyzaj ve Kentsel Görünüm Koruma Çerçevesi Karşılaştırmalı Bir Model İstanbul/Roma*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Duman, K. (2018). *Arama Motorları ve İnternet Haberciliğine Etkileri: Türk İnternet Haber Medyası Örneği*. Selçuk İletişim, 11(1), 257-287.
- Edinburgh Planning Committee. (2007). *Edinburgh Skyline Study: Report on Consultation*. Edinburgh: The City Of Edinburgh Council.
- Gassner, G. (2009). *Elevations, Icons and Lines: The City Abstracted Through Its Skylines*. In J. Davis, C. Dean, G. Gassner, S. Hall, J. Keddie (Eds.), *Researching the spatial and social life of the city* (Vol. 1, pp.67-86).
- Gassner, G. (2013). *Unfinished and unfinished: London's skylines*. London: The London School of Economics and Political Science, Doctoral Thesis.
- Greater London Authority (2012). *London View Management Framework: The London Plan Supplementary Planning Guidance*. London: Greater London Authority. Retrived from: <https://www.london.gov.uk/what-we-do/planning/implementing-london-plan/supplementary-planning-guidance/london-view-management>
- Hoş, Y.B. (2018). *Reshaping Alien Silhouette and Transforming Islamic Skyline of the Previously Ottoman Settlements; the Case of Greece*. Hitit İlahiyat Dergisi, 20(2), 623-646.
- ICOMOS. (1964). Venedik Tüzüğü. Alındığı yer http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf
- ICOMOS. (1987). Washington Tüzüğü. Alındığı yer [icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0627604001536681570.pdf](http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0627604001536681570.pdf)
- ICOMOS. (1999). Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü. Alındığı yer [icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0464062001536913566.pdf](http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0464062001536913566.pdf)

- ICOMOS. (1999). Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü. Alındığı yer http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0300983001536913522.pdf
- ICOMOS. (2011). Valletta İlkeleri. Alındığı yer http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0592931001536912260.pdf
- Kanat Duralı, İ. (2007). *Tarihi Çevrede Yeni Yapılaşma Uygulamalarının İrdelenmesi*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Karagülle, C. (2016). *Tarihi Çevrenin Bütüncül Korunmasında Güncel Sorunlar, Bolu Kent Merkezi Örneği*. Yapı Dergisi, s. 415. Erişim: <https://yapidergisi.com/tarihi-cevrenin-butuncul-korunmasinda-guncel-sorunlar-bolu-kent-merkezi-ornegi/>
- Karakaya, B. (2013). *Kentsel Peyzaj-Sürdürülebilirlik-Kent Silüeti: Edirne Tarihi Çekirdeği*. Edirne: Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kıraç, A. B., Büken Cantimur, B. & Okyay, G. G. (2019). The Role of Participation in Identification and Sustainability of Heritage; the Windmill of Heybeliada. GRID - Architecture Planning and Design Journal, 2 (2), 24-43.
- Kocalar, A. (2019). *Niğde’de Tarihi Silüetin ve Kentsel Kimliğin Değişiminin Koruma Bağlamında Analizi*. Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat, 4(8), 1-23.
- Koramaz, T. K. (2002). *Kentsel Koruma Uygulamalarında Bilgisayar Kullanımıyla Üçüncü Boyut Etkilerinin Değerlendirilmesi: Zeyrek Örneği*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kostof, S. (2009). *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History (7th Edition)*. Bulfinch: New York.
- Kuçak Toprak, G. (2022). *Turizmin Kent Meydani Çeperlerindeki Tarihi ve Yeni Yapıların İşlev ve Silüetine Etkisi Ayvalık Kent Meydani Örneği*. Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi, (25), 157-189.
- Oxford English Dictionary “skyline” kelimesinin sözlük anlamı, Erişim 25 Aralık 2021, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/skyline?q=skyline>
- Atabeyoğlu Ö. ve Arğan A. (2018). *Değişen ve Dönüşen Kent; Silüet ve Vistalarıyla Ordu Kenti*. Uluslararası Kentleşme ve Çevre Sorunları Sempozyumu’nda sunuldu, Eskişehir, ss. 1-9.
- Sert, G., Kurtuluş, M., Akıncı, A. ve Seferoğlu, S. S. (2012). *Öğretmenlerin Teknoloji Kullanma Durumlarını İnceleyen Araştırmalara Bir Bakış: Bir İçerik Analizi Çalışması*. Akademik Bilişim, 1-3 Şubat 2012, Uşak Üniversitesi.
- Şevkin E., ve Gül M. (2017). *İstanbul Silüetindeki Değişim*. Tasarım+Kuram, 13(23), 1-14.
- Şevkin, E. ve Gül, M. (2022). *İstanbul Silüetinde Dolmabahçe Sarayı İmgesinin 1950 Sonrası Dönüşümü*. Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi, (22), 4-17.
- Şevkin, E. (2017). *İstanbul Şehir Silüetinin 1950 Sonrası Değişimi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Tan, B. & Arabacıoğlu, F. P. (2020). *Architectural Design in Historical Areas: Urban Regeneration Areas in İstanbul*. Megaron. 2020; 15(2): 204-216.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller için İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Türk Dil Kurumu “silüet” kelimesinin sözlük anlamı, Erişim 25 Aralık 2021, <<https://www.tdk.gov.tr/>>.
- Uçman Altınışık, I. (2016). *Tarihî İstanbul Silueti Kavramı ve Kamusal Görünürlük Sorunu*. Mimarlık, (387), 64-67.
- Url-1 Erişim [10 Kasım 2022] <https://ilerihaber.org/icerik/anitkabir-kusatma-altinda-79265.html>
- Url-2 Erişim [10 Kasım 2022] <https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/anitkabire-siluet-darbesi-6382178/>
- Url-3 Erişim [10 Kasım 2022] <https://www.yeniakit.com.tr/haber/bu-kafayla-daha-cok-geri-birakiliriz-dunya-aya-cikti-bizimkiler-anitkabir-silueti-derdinde-1655817.html>
- Url-4 Erişim [10 Kasım 2022] <https://www.haber7.com/guncel/haber/1030616-gokdelenler-icin-yikim-karari-cikti>
- Url-5 Erişim [10 Kasım 2022] https://www.ntv.com.tr/turkiye/istanbulun-silueti-bozan-kuleler-yasallasti,_ir4xdnar0SDNONnv4a4AQ
- Url-6 Erişim [10 Kasım 2022] <https://www.haberturk.com/gundem/haber/849227-1500-yillik-ayasofya-golge-de-kaldi>
- Url-7 Erişim [10 Kasım 2022] <https://www.fatihhaber.com/suleymaniye-camii-silueti-kapatma-kargasasi/3782/>
- Url-8 Erişim [10 Kasım 2022] <https://www.gazeteduvar.com.tr/kaldirimdan-silute-cizginin-hukmu-yok-makale-1516387>
- Url-9 Erişim [14 Şubat 2022] <https://www.haberturk.com/son-dakika-yeni-siluet-tartismasi-3334177>
- Url-10 Erişim [14 Şubat 2022] <https://www.odatv4.com/guncel/bir-hancer-de-suleymaniye-nin-siluetine-akp-den-ayricalikli-imar-211418>
- Url-11 Erişim [12 Kasım 2022] <https://www.onaltiyildiz.com/?haber,1703>
- Url-12 Erişim [15 Kasım 2022] <https://www.memurlar.net/haber/508849/istanbul-un-siluetini-bozan-onlarca-16-9-var.html>
- Url-13 Erişim [15 Kasım 2022] <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/09/02/bozcaadada-silueti-bozan-yapilara-tiras>
- Url-14 Erişim [20 Kasım 2022] <https://www.sozbursa.com/bursa/bursa-nin-siluetini-bozan-bina-yikiliyor-11557>

- Url-15 Erişim [20 Kasım 2022] <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/van/tarihi-kumbetin-siluetini-bozan-yurt-halen-yiki-40440980>
- Url-16 Erişim [5 Aralık 2022] <https://www.evrensel.net/haber/253953/silueti-bozan-yurt-binasi-yikilacak>
- Url-17 Erişim [5 Aralık 2022] <https://www.korkusuz.com.tr/tarihi-yapinin-siluetini-bozan-o-yurt-yikildi.html>
- Url-18 Erişim [10 Aralık 2022] <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tarihi-suterasisi-kaderine-terk-edildi-41970511>
- Url-19 Erişim [10 Aralık 2022] <https://www.cnnturk.com/turkiye/tarihi-hamidiye-su-terazisi-restore-edilecek?page=14>
- Url-20 Erişim [5 Aralık 2022] <https://indigodergisi.com/2020/08/galataport-nusretiye/>
- Url-21 Erişim [5 Aralık 2022] <https://www.sabah.com.tr/mardin/2021/12/18/tarihi-mardinin-siluetini-bozan-kacak-binanin-yikimina-baslandi>
- Url-22 Erişim [10 Aralık 2022] <http://cankaragulle3.blogspot.com/2016/06/blog-post.html>
- Url-23 Erişim [10 Aralık 2022] <https://www.sozcu.com.tr/2022/emlak/halicin-yeni-silueti-tepkicekti-7076169/>
- Url-24 Erişim [10 Aralık 2022] <https://www.boluhavadis.net/o-manzara-yok-artik>
- Url-25 Erişim [10 Aralık 2022] <https://www.boluhavadis.net/yukari-carsinin-silueti-kimin-umurunda>
- Url-26 Erişim [10 Aralık 2022] <https://www.yeniakit.com.tr/haber/zeytinburnundaki-o-kuleler-yasallasti-415178.html>
- Url-27 Erişim [11 Aralık 2022] <https://www.yenisafak.com/gundem/mardin-haberleri-mardini-kirleten-240-yapi-yikilacak-3592179>
- Url-28 Erişim [11 Aralık 2022] <https://www.ha-ber.com/mardinin-silueti-icin-240-yapi-yikilacak/184276/>
- Url-29 Erişim [11 Temmuz 2023] <https://www.dha.com.tr/gundem/mardinde-kulturel-dokuyu-bozan-5-katli-binanin-yikimi-yapildi-2226623>
- Url-30 Erişim [12 Aralık 2022] <https://www.haber7.com/bursa/3235088-bursada-tarihi-carsi-ve-hanlar-bolgesinde-yikimler-suruyor>
- Url-31 Erişim [12 Aralık 2022] <https://www.bursa.bel.tr/haber/iki-fotograf-arasindaki-37-fark-30848>
- Url-32 Erişim [13 Aralık 2022] <https://www.gazeteduvar.com.tr/turkiye/2019/12/26/mahkeme-yeni-sur-evleri-taklit-diyen-bilirkisi-raporunu-kabul-etmedi>
- Url-33 Erişim [13 Aralık 2022] <https://www.haberercis.com.tr/genel/ozel-dosya-diyarbakir-surda-tarihi-yikim-ve-sahte-tarih-yazimi-h334738.html>

- Url-34 Erişim [13 Aralık 2022] <https://www.karar.com/foto-galeri/tarihi-doku-bunun-neresinde-bakan-kurumdan-sur-paylasimi-1704360>
- Url-35 Erişim [12 Aralık 2022] <http://www.canakkaleolay.com/Dunya-Mirasi-Assos-39-ta-neler-oluyor--54849>
- Url-36 Erişim [13 Aralık 2022] <https://www.boluhavadis.net/tarihi-silueti-bozdu>
- Url-37 Erişim [15 Aralık 2022] <https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/mimar-sinanin-yaptigi-caminin-siluetini-kapatacak-insaat-cihangiri-ayaga-kaldirdi-923005/5>
- Url-38 Erişim [15 Aralık 2022] <https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/mimar-sinanin-yaptigi-caminin-siluetini-kapatacak-insaat-cihangiri-ayaga-kaldirdi-923005/5>
- Url-39 Erişim [15 Aralık 2022] <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/selimiye-caminin-silueti-korunacak/668935>
- Url-40 Erişim [15 Aralık 2022] <https://edirnejethaber.com/haber/selimiyenin-silueti-bozulmayacak-6324h>
- Url-41 Erişim [15 Aralık 2022] <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/kayseride-tarihi-silueti-aykiri-bina-yikilacak-619391.html>
- Url-42 Erişim [15 Aralık 2022] https://www.gazeteipekyol.com/gundem/halfeti_de_otel_hakkinda_yikim_karari-h58720.html
- Url-43 Erişim [15 Aralık 2022] <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/otel-hakkinda-yikim-karari-cikartan-yazara-silahli-saldiri-otel-isletmecisi-ve-calisani-gozaltinda-1810327>
- Url-44 Erişim [15 Aralık 2022] <https://www.turizmajansi.com/haber/silueti-bozan-otel-icin-yikim-karari-aldiran-yazar-silahli-saldiriya-ugradi-h46437>
- Url-45 Erişim [15 Aralık 2022] <https://www.haber3.com/foto-galeri/haber/diyarbakir-sur-yeniden-insa-edildi-galeri-5067795>
- Url-46 Erişim [15 Aralık 2022] <https://www.kayserinews.com/silueti-bozan-binaya-yikim-659049h.htm>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zeyinoğlu, E. (2013). *İstanbul ve Siluet Muamması*. MSGSÜ Sosyal Bilimler, (8), 94-125.

YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ (BIOGRAPHIES OF THE AUTHORS)

Nuray ÖZKARACA ÖZALP (Yüksek Mimar)

Nuray ÖZKARACA ÖZALP, 2014-2018 yılları arasında Düzce Üniversitesi Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nde lisans eğitimini bölüm ikinciliğiyle tamamlamıştır. 2018-2020 yılları arasında ise Düzce Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimini tamamlamıştır. 2020 yılı itibarıyla Eskişehir Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine devam etmektedir. Başlıca araştırma alanları; mimarlık, planlama, tasarım, erişilebilirlik, görsel etki değerlendirme, tarihi çevre ve korumadır.

Hicran Hanım HALAÇ (Prof. Dr.)

Prof. Dr. Hicran Hanım HALAÇ, 1998 yılında Anadolu Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nde Arş. Gör. olarak akademik kariyerine başlamış olup 2004-2013 yılları arasında Öğretim Görevlisi, 2013-2016 yılları arasında Doktor Öğretim Üyesi, 2016-2021 yılları arasında doçent olarak görev yapmıştır. 2018 yılından beri ise Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık bölümü öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. 1996 yılında Anadolu Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık bölümünden mezun oldu. 2002 yılında Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık yüksek lisans programından mezun oldu. 2010 yılında Anadolu Üniversitesi'nde Mimarlık programında doktora derecesi aldı. Halaç'ın birçok uluslararası ve ulusal yayınları, projeleri ve ödülleri bulunmaktadır. Başlıca araştırma alanları; mimarlık, planlama, tasarım, koruma, yenileme, restorasyon ve kültürel mirastır.

Construction of interior-exterior duality in knowledge of interior and “Urban Interior” as the rupture discourse

Ecehan KIVILCIM SÖZGEN¹, ORCID: 0000-0002-1551-1001

Abstract

Today, when grand narratives have lost their legitimacy, it can be said that spatial and theoretical knowledge of interior space is based on the discourses that the history of Western thought put forward, use and manage. This process has taken a hegemonic form. The way these discourses operate in written texts reveals the modern roots of the duality-based thought system. Reading interior knowledge which is becoming more and more complex and fringing day by day, through dualities fixes the concept of interior space and suppresses its possible potentials and expansions. This study aims to rethink the concept of interior; rather than seeking answers and aims to multiply questions about various becomings. In this aim, the study explores how the interior-exterior duality was constructed by revealing the understanding, theory and ideologies that dominate the discourses, and then discusses the possibilities of the “urban interior” as a discourse of rupture that transcends dualities.

Highlights

- Knowledge of interior (space) and interiority is mostly based on discussions on dualities such as interior-exterior, public-private, etc.
- This study proposes to re-think the “urban interior” in order to understand the knowledge of interior and interiority beyond dualities.
- “Urban interior” transcends dualities and re-opens the discussions on other terminologies of interior and interiority.

Keywords

Inside-outside; Duality; Modernist canon; Urban interior.

Article Information

Received:

04.10.2022

Received in Revised Form:

08.07.2023

Accepted:

29.07.2023

Available Online:

19.04.2024

Article Category

Research Article

Contact

1. Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Architecture, Ph. D. in Architectural Design, Dokuz Eylül University, İzmir, Türkiye
ecehan.kivilcim@ogr.deu.edu.tr

İç mekânda iç-dış dualitesinin inşası ve kopuş söylemi olarak “Kentsel İç Mekân”

Ecehan KIVILCIM SÖZGEN¹, ORCID: 0000-0002-1551-1001

Öz

Büyük anlatıların meşruiyetini yitirdiği günümüzde, iç mekâna dair yazılı gelenlerin Batı düşünce tarihinin öne sürdüğü, kullandığı, çekip çevirdiği kavramlarla oluşturduğu söylemlere dayandığı ve bu işleyişin hegemonik bir biçim aldığı söylenebilir. Bu söylemlerin yazılı metinlerdeki işleyiş biçimleri dualiteye dayalı düşünce sisteminin modern köklerini ele vermektedir. İç mekân bilgisini dualiteler üzerinden okumak, her geçen gün daha karmaşıklaşan, saçaklanan iç mekân kavramının anlamını sabitlemekte, olası potansiyellerini ve açılımlarını baskılamaktadır. Bu çalışma, iç mekân kavramı üzerine tekrar düşünmek üzere boşluklar aralamayı; cevap arayışından öte, farklı oluşlara dair soruları çoğaltmayı amaçlar. Bu hedef doğrultusunda, söylemlere egemen olan anlayışları, kuramları, var olan ideolojileri açığa çıkararak iç-dış dualitesinin nasıl inşa olduğunu araştırır ve ardından dualiteleri aşan bir kopuş söylemi olarak “kentsel iç mekân”ın (urban interior) olasılıklarını tartışır.

Öne Çıkanlar

- İç (mekân) ve içsellik bilgisi daha çok iç-dış, kamu-özel vb. dualiteler üzerinden açıklanan tartışmalara dayanmaktadır.
- Bu çalışma, dualitelerin ötesinde iç mekân ve içsellik bilgisini anlamak üzere “kentsel iç mekân” kavramını yeniden düşünmeyi önermektedir.
- “Kentsel iç mekân” dualiteleri aşar ve iç mekânı yerleşik terminolojiler dışındaki alternatifler üzerinden tartışmaları yeniden açar.

Anahtar Sözcükler

İç-dış, Dualite; Modernist kanon;
Kentsel iç mekân.

Makale Bilgileri

Alındı:

04.10.2022

Revizyon Kabul Tarihi:

08.07.2023

Kabul Edildi:

29.07.2023

Erişilebilir:

19.04.2024

Makale Kategorisi

Araştırma Makalesi

İletişim

1. Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık ABD, Bina Bilgisi Doktora Programı, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye
ecehan.kivilcim@ogr.deu.edu.tr

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Günümüzde, büyük anlatıların meşruiyetini yitirmiş olmasına rağmen, iç mekâna dair yazıla gelenlerin Batı düşünce tarihinin öne sürdüğü, kullandığı, çekip çevirdiği kavramlarla oluşturduğu söylemlere dayandığı söylenebilir. Plüralist yaklaşımlarla çeşitlenen günümüz mimarlık ortamında dahi, iç mekân bilgisi modernist kanonun etkisinden kurtulamamış görünmektedir. Batı-merkezli düşünce ekseninde, dualitelere dayanan tartışmalar iç mekân bilgisini ve kavrayışını kuşatmış durumdadır. İç mekân, modernizmin ideolojisinin şekillendirdiği kanonda, ön kabuller üzerinden okunmaya devam ederken, söz konusu ön kabullerin ilk sıralarında iç-dış dualitesi yer almaktadır. Çoğu tartışmada iç mekân ve ‘iç’e dair kavramsal açılımlar “öteki” olarak kodlanmış, verili bir ‘dış’ üzerinden tanımlanmaktadır. Totalleştirici söylem pratikleri yoluyla ‘öteki’ ve ‘karşıt’ üzerinden tanımlar ise modern düşünceye özgüdür. İç ve dış birbiri ile dengede ve homojen bir ilişki içerisinde değildir ve zıt şeyler olarak kavramsallaştırılmaz durumdadır. Ayırdında olmadan benimsenen ve öteki üzerinden algılanarak tanımlanmaya çalışılanlardan kuşku duymanın gerekliliği açıktır.

Günümüzde iç mekânı ve ilişkili kavramları Kartezyen kanondan bakarak değerlendirmek anlamsızlaşmaktadır; postmodern düşünceyle Kartezyen/modernist mekân kavrayışı çözülmeye başlamıştır. Bu çözüme, 1960’lı yıllarda mutlak ve sabit mekân kavrayışındaki çözümler ve 1980’li yılları işaretleyen epistemolojik kaymalar ile birlikte mekânın dönüşümselliği, olumsuzluğu ve oluş hali ile yakından ilişkilidir. Kavramların sürekli inşa ve dönüşüm durumu iç-dış diyalektiğini de dönüştürmektedir. Kartezyen bağlarından kopan, her geçen gün daha karmaşıklaşan, saçaklanan iç mekân bilgisini dualiteler üzerinden okumak kavramı sabitlemekte ve olası potansiyellerini, açılımlarını baskılamaktadır. Bu çalışma, iç mekân kavramı üzerine tekrar düşünmek üzere boşluk aralamayı ve kavramın kendine içkin olasılıklarına ve farklı açılımlarına dair soruları çoğaltmayı amaçlar. İç mekâna dair bilgi üretiminin dualitelere dayalı kanıksanmış güzergâhlarının dışında nasıl düşünülebileceğini sorunsallaştırır. Çalışmada “kentsel iç mekân/urban interior” kavramı iç mekâna dair bilgiyi çoğaltmanın ve potansiyellerini genişletmenin yeni bir kavramsal olasılığı olarak ele alınır. Bu hedefte, iç-dış dualitesini tarihsel süreç boyunca inşa eden söylem birliklerine geri götürerek tanımlamaya çalışır ve şu sorular ile araştırmayı çerçeveler: İç mekân bilgisi iç-dış dualizmi temelinde inşa edilen söylemler dolayısıyla nasıl inşa edilmiştir? Bu inşa hali ve sürecinde söylem birliklerinin dışında kalanlar/bırakılanlar nelerdir? “Kentsel iç mekân” bu dualiteleri aşan, iç mekân bilgisinin içkin olasılıklarını yeniden dolaşıma sokabilecek bir düşünsel araç olarak ele alınabilir mi?

Çalışmanın ilk bölümde iç mekân bilgisinde iç-dış dualitesini inşa eden egemen söylemler deşifre edilmektedir. Bu girişimin itici gücü, dualizme dayalı iç mekân kavrayışının literatürde egemen anlatılar dolayısıyla dolaşımda oluşudur. İkinci bölümde, iç mekân bilgisinin dualitelerden ve bunlara dayalı söylemsel birliklerden kopuşunun yollarını keşfetmek üzere karşıt söylemler belirginleştirilmektedir. Sonraki bölümde ise, iç mekânı yeniden düşünmek üzere dualitelerin

ötesine geçen çalışmaların izi sürülmektedir. Yöntem olarak, iç-dış ikiliğini inşa eden egemen söylemler ve bu söylemlerin dışında kalan karşıt söylemlere yönelik bir literatür taraması yapılmış; metinler çapraz okumalar aracılığıyla birbiri ile ilişkilendirilmiştir. Bu doğrultuda, felsefi metinlerden, edebiyattan ve mekân kuramlarından ödünçlenilmiştir. Böylece, iç mekân bilgisini dualist kodlarla kodlanmış söylemlerin ötesine geçerek yeniden okumak hedeflenmektedir.

Yapılan dökümlerin ardından, iç mekân kavrayışında ve kavramsallaştırmasında önemli sorulardan biri ikilikleri bırakan bir dille konuşmanın mümkün olup olamayacağıdır. Bu noktada, kentsel iç mekân/urban interior kavramı iç(mekân)/interior ve içsellik/interiority kavramlarını yeni bir içerikle donatan ve modernist düşünce ve dualiteye dayalı söylem birliklerinin karşısında, aşkın bir söylem olarak belirlemektedir. Epistemolojik kırılmalarla beraber ortaya çıkan kavramsallaştırmalar arasından doğan kentsel iç mekân/urban interior) kavramı ilişkisellikler üzerine kuruludur ve dualiteleri aşan bir aradalıklar, akışkanlık, geçirgenlik, geçişlilik, süreklilik, teritori, asamblaj/agencement ¹ ve benzeri postmodern kavramlar üzerinden söylemini inşa etmektedir. Kentsel iç mekân/urban interior kavramı iç mekânın karmaşık ve dolaşık yapısını öne çıkarırken, çelişkilerini ve gerilimlerini de ortaya koymakta, böylece iç mekân bilgisini yeniden okumaya olanak tanımaktadır.

Bilgiye dair bu içsel keşif, iç mekânın muğlak ve örtük boyutlarını keşfetmeye doğru bir yol aralamaktadır. Bu arayışta önemli bir tartışma “sınır” üzerinden başlar ve saçaklanır. Sınırlar, Kartezyen düşünce temelinde, ‘dış’ı ‘iç’ten mutlak biçimde ayırmıştır. Ancak, bu keskin ayrışma her iki tarafın birbirinden ödünçlendiklerini göz ardı etmekte, kendi içkin, özgün niteliklerini baskılamakta ve ‘ara’larındaki ilişkiyi çoğul okumalara kapatmaktadır. ‘İç’ ve ‘dış’a dair bilgi sabit değildir; bilgi bağlama göre değişkenlik göstermektedir. Görünürdeki karşıtlıklar kavramların tanım ve içeriğini belirlerken, kavramlara içkin ve ‘karşıt’ı olmayan her nüans silikleşmekte ve önemini kaybetmektedir. Hâlbuki iç mekâna dair bilginin çoklu katmanı bu nüanslarda saklıdır. Kentsel iç mekân, modern düşüncenin ürünü olan karşıtlıkların arasından doğmuştur ve dualitelerin gözden kaçırdığı saklı olasılıklara yer açmaktadır. Modern düşüncenin dualiteleri içinde çerçevelenen bir tartışma alanının konusu olmaktan çok uzaktır. Kendi kavramsal inşasını ve içeriğini bu düşünce sisteminden koparak, kendi içkin düzleminde kurmuştur. Bu yeni kavram, iç mekânı düşünmek üzere ön kabullerden ve sabit önermelerden sıyrılma imkânı sunmaktadır.

2. İÇ MEKÂN BİLGİSİNDE MODERNİST KANON, SÖYLEMSEL BİRLİKLER VE DUALİTELERİN İNŞASI (MODERNİST CANON, THE UNITIES OF DISCOURSE AND CONSTRUCTION OF DUALITIES IN INTERIOR KNOWLEDGE)

Batı merkezli bir kavram olarak modern, Rönesans ve Reform dönemlerinden 21. yüzyıla kadar olan dönemi kapsayan süreçte kendine yüklenen anlamlar ile kavramsal açılımını genişletmiştir. Modernitenin kökleri Kepler, Galileo, Newton ve Descartes’in düşüncelerini temel alan Aydınlanmacı düşünceye dayanmaktadır (Turgüter & Evren, 2019); nitekim dualist düşünce formu da Aydınlanma ile ortaya çıkmıştır (Adorno & Horkheimer, 1995). Genel hatları ile “dualizm” bir

¹ Kavramın teorik kökleri için bkz: Gilles Deleuze ve Felix Guattari’nin 1987 yılında yayımlanan *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia* başlıklı felsefi çalışması.

şeyi tanımlamak, açıklamak ve belirsizlikleri ortadan kaldırmak üzere şeylerin birbirlerine indirgenemeyen iki karşıt ilkesini ileri sürmekte ve söz konusu ikiliğin arasındaki gerilimler üzerinden bilgiyi üretmektedir. Dualizm, ancak değerine atıfta bulunularak açıklanabilecek iki şeyin ilişkisini ifade etmektedir ve ikili karşıtlıklardan farklı olarak, ilişkideki her terim ‘ne’ ise ‘o’ olmak için gerekli bir koşul olarak değerini gerektirmektedir (Fung & Jackson, 1996).

Polonyalı sosyolog ve filozof Zygmunt Bauman *Modernlik ve Müphemlik* (2003) adlı kitabında modernist kanonu tanımlama ve tanımları sabitleme iktidarı olarak görmüştür. Aydınlanma ile çizilmeye başlanan bilimsel olan ile olmayan arasındaki keskin çizgi modern kültürün söz konusu tanımlama mekanizmaları ile yakın bir işbirliği içinde olan dualist düşünce formunu yaşamın neredeyse her alanına yerleştirmiş ve bu yerleşimin epistemolojik bağlamlarından biri ‘iç mekân’ olmuştur.

İç mekân bilgisi -özellikle modern iç mekân kuramı- on dokuzuncu yüzyıl sonlarını işaretleyen, çoğunlukla mimarlık ve şehircilik özelinde birikmiş ‘iç’ ve ‘dış’ın mekânsal kutupsallaşmalarına işaret eden anlatılara dayanmaktadır (Boraczek, 1999’dan aktaran Bauer & Moran, 2018). Birey, kent ve mekân ara yüzünde yapılan tartışmalar modernizmi sırf yıkım olarak gören radikal ve karamsar tutum ile modern olanın değişim umudu sunduğunu gösteren iyimser tavır arasında karşıt konumlarda yığılırken, uzlaşma isteğine dair ortaya konanlar arka planda kalmış, silikleşmiştir. Bu kavrayış, iç ve dış olmak üzere karşıt pozisyonda konumlandırılan ikili arasındaki süreklilikleri fark etme isteğini bastırırken, gerisinde cereyan edenleri negatif bir tonla reddeder. Fransız filozof Jean Hyppolite’in ifade ettiği gibi, “bu iki terimin biçimsel karşıtlığında ortaya çıkan şey, daha ötede ikisi arasındaki bir yabancılaşmaya ve düşmanlığa dönüşür” (Hyppolite, 1956; aktaran Bachelard 2008, s.256).

Modern kültür ile 18.yüzyıldan itibaren kök salmaya başlayan dualist düşünce formunda (Campe & Weber, 2014) iç-dış ayrışması üst üste yığılmış söylem katmanları ile iç mekân kavrayışı üzerinde egemen bir anlatıya dönüşmüştür. İç mekân bilgisi, tarihsel süreçte modernist söylemler ve farklı parçalanma stratejileri ile iç-dış ikiliği üzerinden tariflenen bir mekânsal anlatıya indirgenme eğilimi gösterse de, bir taraftan bu sınırları aşmak üzere gündeme getirilen yeni kuramsal tartışmaların konusu olmaya devam etmektedir.

Dış ve iç arasındaki karşıtlığı parçalamak üzere Walter Benjamin tarafından *Pasajlar* eserinde ortaya konan teorik miras, 1950’lerde öne çıkan Durumcu Hareket/Situationist International tarafından devralınmış görünmektedir. Durumcu Hareket, ‘dış’ sal olanı ‘iç’ sel olana bağlamak için tekil operasyonlar yürütmüştür (Miller, 2017). 1960’lı yıllar ise, modern düşüncenin kategorik sabitliklerinin sorgulandığı bir kültürel ortamda, mutlak ve sabit mekân kavrayışındaki çözümleri işaret etmektedir ve iç mekân kısıtlayıcı bir mimari tanıma bağlı olan mutlak bir durumdan uzaklaşmaktadır. David Harvey, Manuel Castells ve Henri Lefebvre’nin kuramsallaşmalarına dayanan bu tartışmalar mekânı kodlayan determinist kavrayışı çözerken, 1968 öğrenci olayları ve toplumsal dinamikleri iç mekânı dair kavramsal açılımları da çoğaltmak üzere zemin hazırlamıştır. Kökleri 1970’lerin yaratıcı ortamı ve Michel Foucault, Michel de Certeau gibi önemli aktörlerine kadar giden ve 1980’lerde hız kazanan mekânsal dönüş/spatial turn paradigmatik yeni bir kavrayışa işaret etmiş ve mekânsal içerimin sosyal teoride içkin hale gelmesi ile iç mekân bilgisine çeşitli katkılar sunmaya aday olmuştur. 1980’li yıllarda, iç mekânı beden üzerinden tartışmaya açan ve

yeniden ele alan çalışmalar dualist iç mekân kavrayışında yeni bir yarık açmıştır. Eric Erikson'un bedenini mekânla psikolojik ilişkisine dair erken teorisi, Merleau-Ponty'nin "bedenlenme" fenomenolojisi, Bryan S. Turner'ın beden sosyolojisi, Pierre Bourdieu'nün habitus-beden odaklı sosyolojisi ve bedene odaklı diğer tartışmalar fenomenolojik ve ontolojik yaklaşımları iç mekân özelinde dolaşıma sokmuştur. 1990'lı yıllara gelindiğinde, modern toplumlar üzerindeki görüşleriyle tanınan İngiliz sosyolog Anthony Giddens'in (2014) zaman-mekân ayrılması/separation of time and space kavramsallaştırmasını geliştiren David Harvey, öne sürdüğü zaman-mekân sıkışması/time-space compression kavramı üzerinden mekânsal sınırların aşılmasını tartışmaya açmıştır. Sınırların muğlak hali iç-dış veya özel-kamusal ayrımının belirsizleştiği mekânlar için ikilikleri aşan bir kavramsallaştırmaya ihtiyaç duymuştur. Robert Venturi'nin 'çelişki mekânı', Edward Soja'nın 'üçüncümekean'/thirdspace anlatısı, Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin 'plato'larındaki 'kaygan mekân', Michel Foucault'un 'heterojen mekân' kavramsallaştırması sınırların erimekte ve iç mekânın da dönüşmekte olduğunu işaret etmektedir. Bu gelişmeler yaşanırken, 1990'ların ikinci yarısı itibariyle dijitalleşen toplum ve mekân odağında dijital beşeri bilimler/digital humanities dijital araçlarla veri kaynaklı farklı temsil biçimlerini gündeme getirmiştir. Sanal uzam yerleşik iç-dış, kamusal-özel ayrımlarını eritmektedir. Öte yandan, aynı yıllarda tartışma zeminini kurmaya başlayan Yeni Materyalist düşünce Manuel DeLanda, Bruno Latour, Rosi Braidotti, Quentin Melliassoux, Levi Byrant gibi isimlerin doğrudan ve/veya dolaylı olarak katkıları ile felsefi arka planını inşa etmektedir ve iç mimarlık epistemesine temas eden yeni bir teorik çerçeve sunmaktadır. Tasarım disiplinlerine ek olarak sanat tarihi, sosyoloji, psikoloji, felsefe, etnografi, antropoloji gibi alanların bakış ve yöntemleri üzerinden kendi tartışma açılarını çeşitlendiren iç mekân, uluslararası ve ulusal ölçekte çalışan akademik komiteler ile kuramsal inşasını ve tarihyazımını sürdürmektedir.

Günümüze uzanan bu süreçte iç mekân kavramı farklı disiplin alanlarına ve gündelik hayatın söylevine yayılırken, bu geniş yayılım muğlaklığı da beraberinde getirmiştir. 'İç mekân' kavramının neye karşılık geldiği, anlamsal ve kavramsal inşasını nasıl kurduğu ve genişlettiği Penny Spark, Charles Rice, Beatriz Colomina, Mark Taylor, Jacopo Leveratto, Christine McCarthy gibi iç mimarlık literatürüne katkıda bulunan kuramcılar tarafından ele alınmakta ve iç mekân 'dış'ın olumsuz ilişkisi veya tersyüz edilmesiyle değil, 'içsellik', kökeni ve içkin mekânsal nitelikleri ile tanımlanmaktadır. Bu gelişmelere rağmen, iç mekân bilgisi Kartezyen felsefenin rasyonel kabulleri ve Modern Batı Düşüncesinin ürünü olan dualist söylemlerden sıyrılabilmiş değildir. Modernist düşüncenin ve Batı kanonunun söylemsel olarak inşa ettiği dualist çerçevede iç mekân bilgisi, iç-dış ikiliği üzerine inşa edilmiş modern bir söylemsel birliğin baskın anlatısı ile çerçevelenmiştir. Bu baskın anlatının, iç mekâna dair içkin bilgiyi ve olasılıkları silikleştirdiği söylenebilir. Bu durumda şu soru belirir: İç mekân bilgisinde söylem birliklerinin, egemen söylemlerin dışarıda bıraktıkları nelerdir? Bu bölüm, iç mekân bilgisinde dualiteleri inşa eden ve modernist kanonda üretilmiş söylemsel birlikleri ortaya çıkarmayı, ardından iç mekân bilgisinin dualist terminolojileri aşan alternatif kavramsallaştırmalar ile yeniden ele alınmasını mümkün kılmak üzere asimmetrik ve karşıt söylemlerin bir dökümünü sunmayı amaçlamaktadır.

2.1. Söylemsel Birlik: Modernizmin Yıkıcı Gücü, Tekinsiz 'Dış' ve Evsizlik Hallerine Karşılık 'İç'e Dönüş (Modernist Canon, The Unities of Discourse and Construction of Dualities in Interior Knowledge)

İç-dış dualitesi modern düşünceyi temel alan kanonik bir inşadır ve 'güvenli iç' – 'tekinsiz dış' etrafında yığılan söylem birlikleri ile iç mekân tarihyazımında baskın bir role bürünmüştür. Psikanalitik, fenomenolojik, sosyolojik, teolojik ve ekonomi-politik söylemlerin yanı sıra mimari söylemler, hatta felsefe ve edebiyat ayrı ayrı kollardan, farklı aktörlerce bu dualiteyi dolaylı olarak inşa etmişlerdir.

Modern dünyayı kavrayışın bir kutbu, görece daha güçlü sesi, modernizmin yıkıcı gücü ve Marksist tınıda² seyreden karamsar tutumlardır. Bu düşünce temelinde modern dünya anksiyete, endişe ve yabancılaşma üzerine kuruludur (Marx, 2010; Vidler, 2002; Simmel, 2012). Marshall Berman (1994) modern burjuva toplumunun karanlık ve saklı yönü ile garip ve paradoksal bir konumda olduğunu, bu istikrarsız ve dinamik karakterin devamlı kurma ve yıkma eğiliminde olduğunu iddia etmektedir. Akademisyen-mimar Hakkı Yırtıcı (1996, s.22) ise modernleşmenin her türlü sarsıntısını hissederek yaşamının getirdiği modern bilinç durumundan söz eder ve şöyle açıklar:

“Modern bilinç, içinde bulunulan dünyanın temsil edilemezliği, devamlı devinimi, geçmişten devralınan biçim ve içeriklerin yetersizliği karşısında duyulan güvensizlik ve yersizlik duygusu ile mücadele etmek zorundadır. Modern olmak arada olmak demektir. Önceki yabancıdır... Modern olmak çevresindeki her şeyi yıkmayı, yabancı olmayı, geçici, zeminsiz bir dünyada yaşamayı gerektirir. Referans alınabilecek, hiçbir değer ya da anlam bulunmaz. Hafızaya yer yoktur.”

Mekânla ilişkili nevrozlar ve fobiler Anthony Vidler'in 2002 yılında kale aldığı *Warped Space: Art, Architecture, and Anxiety in Modern Culture* adlı kitabında klostrofobi ile agorafobi sarkacında gidip gelir³. Ernest Jentsch ve Sigmund Freud yirminci yüzyıl başında tekinsizlik kavramını psikanaliz alanında kullanan öncüller olurken (Kütük ve Aksu, 2020), Vidler psikanalizin sınırlarında bir çizgide tekinsizlik söylemini hem kent mekânı hem ev üzerinden yeniden üretir ve dolaşıma sokar. Korku, kaygı, yabancılaşma ve bunların psikolojik karşılıkları olan kaygı nevrozları ve fobileri yabancılaşmış öznenin rahatsızlıklarıdır ve modern dönem boyunca mekân ile modernitenin paranoyak öznesinin yakından bağlantılı olduğunu göstermiştir. Modern, teknolojik ve kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak yaratılan korku manzaraları ve umutsuzluğun topografyaları Vidler tarafından *warped space* kavramsallaştırmasıyla ele alınmıştır. Sosyolojik bakış da kente Karl Marx'ın yabancılaşma kuramı etkisinde bakarak, kentlinin kendisine ve kentine yabancılaştığını öne sürmüştür. Benzer çizgide, George Simmel *The Metropolis and Mental Life* (2012) başlıklı makalesinde, modern kenti yabancılaşmanın mekânı olarak görmüştür. Modern kent yaşamı heterojenliklerle dolu bir mücadele, aynı zamanda uzlaşma alanıdır.

² Marx'ın krizlerin ardışıklığı ve sarsıntı gücüyle kapitalizmi yıkacağı öngörüsü temelinde iyimser bir tavır olsa dahi, yabancılaşma ekseninde fenomenolojik, kültürel ve sosyolojik anlamda karamsar bir yönü olduğu söylenebilir.

³ Vidler'in dualitenin inşasındaki rolü bu çalışma bağlamında ikirciklidir; referans verilen çalışmada hem kent mekânını hem de evsel alanı tekinsizlik üzerinden ele almaktadır. Bu sebeple, bu çalışmanın 'karşıt görüş' olarak tanımladığı içerikte de Vidler'in çalışmasına referans yaptığı belirtilmek istenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde, modern dünyaya olan inancın ikna ediciliğini kaybetmeye başladığı 1950'lerin kültürel ortamı içinde, varlık felsefesi bakışı da modern kentin nevrozlarını odağına almıştır. Dünyada var olma biçimi ile ilgili düşünceler bu ortamda çeşitlenmiş; bu ekseninde Martin Heidegger (1975) ikamet etmeyi, mesken tutmayı dünyada var olmak/var oluş olarak nitelendirmiştir. Modernizmin yıkan, parçalayan, kaotik güçlerinin karşısına baskıcı olmayan bir bütünü ve düzeni koymayı amaçlarken, ikamet etme/barınma kavramına etimolojik perspektiften yaklaşan düşünür, *ev* kavramını hem fiziksel barınmayı hem de varoluşsal barınmayı içerecek şekilde üstü örtülü olarak kullanmıştır. Heidegger'e göre, modern dünyada barınma sorununun çözülmesi mümkündür ancak mesken tutamama hali çözümsüzdür.

Yirminci yüzyıl başlarında hâkim olan kente yabancı olma, mesken tutamama ve modern insanın çeşitli kopma hallerine referans veren anlayışa karşılık, içe dönme, sığınma dürtüleri ile beliren güvenli iç mekân kavrayışı literatürde yankılarını bulmuştur (Colomina, 2007). İç ve dış arasında, tanıdık olan ile yabancı olan arasında karşılaştırılmalar yapılmaya başlanmış ve bunların sonucunda dış dünyada tehlike, iç dünyada *ev* duygusu yapılanmıştır (Göregenli ve Karakuş, 2014; Fried, 2000). Farklı alanlarda üretilen metinler, dolaylı ya da dolaysız olarak iç-dış dualitesi üzerinden mekânsal bir aktarım yapmaktadır ve 'güvenli iç' söylemi, 'tekinsiz dış' üzerinde katmanlaşan söylemsel birliğe eklenmiştir.

Sarkacın diğer tarafında, modern dünyayı kavrayışın diğer kutbuna yerleşen 'iç'e dönüş söylemlerinin çoğunlukla sığınma ile eşleşen korunaklı bir 'iç' üzerinden türediği görülmektedir. Benzer şekilde, mimarlık tarihinde, iç mekân ile ilgili çoğu kavramsallaştırma ve anlatıların ev/evsel alan üzerinden kurulması şaşırtıcı değildir. İlkel zamanlardan itibaren sığınma ile eşleşen korunaklı 'iç', birincil uğraş alanı mekân olan mimarlık ve iç mimarlık disiplinleri için tarihyazımında bir başlangıç olmuştur. Eve ilişkin imgeler, duygular, deneyimler ve hatıraların fenomenolojik, psikolojik, antropolojik ya da etneografik incelemeleri 'iç'e dair farklı boyutların tartışmaya açılmasında itici güç olmuşlardır.

1950'li yıllarda Fransız kültürel ortamı Jean Paul Sartre gibi Varoluşçular ve Merleau Ponty'nin fenomenolojik yaklaşımı ile tartışma zeminini genişletirken, ses getiren düşünürlerden biri Gaston Bachelard olmuştur. Bachelard *Mekânın Poetikası* (2013) adlı eserinde bireyin güven duygusu üzerinden ev ile kurduğu ilişkileri mecazlarla anlatmış ve anlamlandırmıştır. Evi, yücelten bir tavırla, sığınak metaforu üzerinden ele almış ve hem anlatsal hem anlamsal olarak 'dış'tan ayırtmıştır.

Modern edebiyatın çok daha öncelerinden hazırlamaya başladığı bu tartışma zemini, 19. yüzyılın ortalarından itibaren John Ruskin'in 1865 yılında kalem aldığı *Susam ve Zambaklar* başlıklı kitabında işaretlenebilmektedir. Ruskin, eserinde evi güvenli bir iç mekân olarak sunmaktadır. Evin gerçek niteliği dışarıdaki yaşamın gerçekliğine, korkuya, kuşkuya ve anlaşmazlığa karşı bir sığınak oluşudur; aksi halde 'ev' den söz edilemez. Anlatıların dolaylı ya da dolaysız, iç-dış dualitesi üzerinden mekânsal bir aktarım yaptığı örneklerden bir diğeri Franz Kafka'nın eserleridir. Eserlerin çoğunda başkarakter korku, endişe, yabancılık ve dışlanmışlığın getirdiği tedirgin ruh halindedir; dış dünyadan kaçma ve 'iç'e saklanma hali anlatılarına hâkimdir.

Modern dünyanın tekinsizliği karşısında evin ve domestik hayatın güvenli bir alan olarak alımlanışına dair mimarlık tarihinden bir katkı mimarlık tarihçisi ve kuramcısı Uğur Tanyeli'den

gelir. Tanyeli (1995)'ye göre karmaşık ve mücadele isteyen dış dünyaya karşıt olarak 'ev' her türlü dış karmaşadan yalıtılmış, sağlam, kendi küçük dünyasında uyum ve dengeyi yaşayan ve üreten bir yapıyı vadetmektedir.

Evin sığınak olarak kavranışı Amerikalı sosyolog Richard Sennett'e göre modern ve dünyevi bir düşüncedir. Sennett *Gözün Vicdanı* (1999) adlı kitabında teolojik bir perspektifte iç-dış dualitesine yaklaşır. Anlatısına 4. yüzyılda yaşamış Antik düşünür Aziz Augustinus'un dinsel yaklaşım doktrini ile başlar; Batı kültüründe 'iç'e verilen değişmez değer ve içsel yaşamın mekânı olan 'iç'in izlerini sürer. Sennett'in perspektifinde 'iç', acıların paylaşıldığı ve merhametin görüldüğü yer iken, 'dış' ahlaktan yoksun olana aittir. Sokak yaşamı ile manevi yaşamın radikal kopuşu ile 'iç'in 'dış'tan keskin kopuşu söz konusudur; yüceltilen iç mekânın kendidir. Protestanlıkla ortaya çıkan bu mekân kavrayışı esasında modern görme tarzıyla birleşmiştir. Manevi arayışta sığınak kilise, sonraları ise 'ev'dir. Ancak, moderniteyi kişiyi evsiz bırakan, yer ve toplulukla geleneksel çağrışımları bozan bir güç olarak gören anlayışa karşılık, güvenli iç mekân kavrayışı modernite sorununa bir cevap olarak var olmayacaktır.

2.2. Asimetrik ve Karşıt Söylemler: Tekinsiz 'İç', 'İç'ten Kaçış (Asymmetrical and Opposite Discourses: The Uncanny 'Interior', Escape from the 'Interior')

Süregelen tartışmalar keskin ve kesin onca yanı içinde, farklı perspektifler barındıran ve iç mekânı yeniden düşünme olanağı veren asimetrik eğilimleri de gündeme getirmiştir. 'Ev'in, dolaylı olarak iç mekânın, sığınak metaforu üzerinden üretilen söylemleri eleştirilmiş ve terk edilmeye başlanmıştır. Koruma ve düzenin bir sembolü olarak kavranan 'ev'in baskılanmış, görmezden gelinmiş ya da yeterince ses verilmemiş boyutlarına değinilmeye başlanmıştır. Tekilleşen söylemler ile bu çoğulcu ortam karmaşık ve süreksizliklerle dolu bir söylem alanı sunmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, modern dünyanın nevrozlarını eleştiri odağına alan kültürel ortamda ev kavramına atfedilen sığınak metaforu da çözülmeye başlamış (Colomina, 2007); modern kültürün evin alımlanışına dair edebiyat yazınındaki eleştirileri bu çözülmeye eklenmiştir. Ev, nesnel olarak tarif edilmesi zor olan intra-psişik ve çok boyutlu bir deneyimdir. Amerikalı sanat tarihi uzmanı Christopher Reed derlediği *Not at Home: The Suppression of Domesticity in Modern Art and Architecture* (1999) başlıklı kitapta on dokuzuncu yüzyılın sonlarından bu yana modernist teoriler ve uygulamalar için evsellikten 'kaçışların' önemini ortaya koymaktadır. Reed'in giriş bölümünde ana hatlarıyla belirttiği gibi, ev içi meselelere dikkat çekmek çok boyutlu modernizminin eksik kalan okumalarını da yapmaya olanak tanımaktadır.

Ev ve aile kavramının anlamsal çeşitliliği içerisindeki 'sığınak karşıtı' halleri Nurdan Gürbilek tarafından kaleme alınan *Ev Ödevi* (2016) adlı kitapta toplanmıştır. Kitapta, farklı yazarlar tarafından, çocukluğun ilk sahnesi olan evlerle ilgili yazılmış beş denemeye yer verilmiştir. Bu denemelerden biri Tezer Özlü'ye aittir ve Özlü'nün *Memur Çocukları, Ev Ödevleri, Pazar Öğleden sonraları* (2016) başlıklı denemesi, evi bir türlü içselleştirilemeyen ve mutluluk mekânına dönüştürülemeyen bir yer olarak sahnelemektedir. Kadrajda, memur bir ailenin evinde yaşanan iç karartıcı anlar vardır; nesnelere donatılmış bunaltıcı iç mekân, içselleştirilmemiş ev ve aile yönetimi-denetimine dayanan bir yaşam söz konusudur. Ev yetişkin denetimi ve yönetimini içeren bir etkileşim örüntüsü olarak algılandığında, kaçıp kurtulmak istenen bir yere dönüşmektedir. Benzer çizgide, sosyolog Asuman

Suner Hayalet Ev: Yeni Türk Sinemasında Aidiyet, Kimlik ve Bellek (2006) adlı kitabında *Tekinsiz Evler, Klostrofobik Mekanlar* başlıklı metninde evi insan ruhunun en karanlık sahnesi olarak görür ve aktarır:

“Tam da dışa kapalı, içedönük, mahrem yapısından ötürü, ev insan ruhunun en karanlık yanlarının sahnesi olur. Mahremiyet, dışarıya, dışarıdaki dünyanın tehditlerine karşı bir korunma imkânı sağlamaz. Ev, kollayıcı, korunaklı bir sığınak değildir. Tersine, özel alanın mahremiyeti şiddetin en akıl almaz biçimlerini kimsenin ulaşamayacağı, müdahale edemeyeceği bir alana çektiği için, ev insanı en çaresiz bırakan yerdir” (s.173).

Kitabın sonsöz bölümünde ise yirminci yüzyıl başlarında Alman felsefeci ve toplumbilimci Theodor Adorno'nun *Minima Moralia* (1998) başlıklı yazısı dikkat çekicidir. Yazar, Nietzsche'nin "ev sahibi olmamam iyi talihimin bir parçası bile sayılabilir" ifadesine bir ekleme yapmıştır: "Kendi evimizi ev olarak görmemek, orada kendimizi 'evimizde' hissetmemek, ahlakın bir parçasıdır" (1998, s.41). Adorno, Yahudi karşıtlığı dolayısıyla yaşanan trajedilerden kaçmak için sürekli yer değiştirmektedir; hayatını otellerde geçirmiştir. Ona göre ev tutsaklıktır; ev sahibi olmamak ise en büyük özgürlüktür. Ev ile ilintili kavramların kültürel ve sosyolojik bağlamları ve bu dolaylımlarla oluşan semantik farklılıkları evi baskı ve tekinsizlik yüklü bir mekân kaynağı olarak kodlayan yaklaşımlara kapı aralamaktadır.

Eve dair tekensizlik söyleminin yalnızca edebi metinlerde değil, farklı sanat pratiklerinde de işlendiği görülmektedir. Edebiyatın yanı sıra sinematik uzamdaki tekensiz evin içerdiği paradokslar ulusal ölçekte Nuri Bilge Ceyhan, Zeki Demirkubuz filmleri üzerinden okunabilmektedir (Suner, 2006). *Aylak Adam* (1959), *Tuhaf Bir Kadın* (1971), *Tutunamayanlar* (1972), *Ölmeye Yatmak* (1973), *Teblikeli Oyunlar* (1973) ve *Çocukluğun Soğuk Geceleeri* (1980) gibi romanlar evsizleşme anlatıları üzerine kuruludur (Gürbilek, 2016). Uluslararası ölçekte, Alfred Hitchcock ise *Arka Pencere*, *Marnie* ve *İp* filmlerinde olduğu gibi en sıradan evi olağanüstü tehditlerle suçlamaktadır. Stanley Kubrick, David Lynch gibi isimler tekensizliğin işlendiği filmlerin önemli temsilcileri iken Gordon Matta-Clark'ın *Splitting* (1974) çalışması ve Rachel Whiteread'in Londra'da yer alan 1993 yılında yapımına başladığı *Ev* heykelinin hayaletleşen görüntüler aracılığıyla eve dair tekensizliği vurguladığı sanatsal çalışmaları bu bağlamda dikkate değerdir.

İç mekânın tekensizliği Stefanie Diekmann'ın Amerikan ve Avrupa sinemasında sahne arkasını konu alan çalışmalarında da mercek altına alınmıştır. Diekmann Joseph L. Mankiewicz'in *All About Eve* (1950), Stephen Frears'ın *Mrs. Henderson Presents* (2005) gibi tiyatroyla ilgili filmlerin kadrâjlarında soyunma-prova odalarına odaklandığını ve tiyatro izleyicisinin göremediği bu arkaplandaki alanın film izleyicilerine gösteri dünyasının gizli gerçeklerine ve mekanizmalarına bir bakış sunduğunu ortaya koymaktadır. Duygusal çöküntülerin, itirafların ya da entrikaların yeri olan sahne arkası, oyuncular için 'güvenli bir sığınak' değil, filmsel anlatıdaki istenmeyen, sorunlu içselliği ortaya çıkaran bir "teşhir aracı"dır (Lajer-Burcharth & Söntgen, 2015). Bu ve benzeri sığınak metaforu olarak 'iç' anlayışına karşı çıkan çalışmalar iç mekânı evsellik anlatılarından öte düşünmenin imkânlarını gündeme getirmektedir.

Dualiteyi inşa eden kurucu anlatıların ve söylemsel birliklerin ardında kalan karşıt söylemlerin iç mekân bilgisinin dualiteye dayalı söylemlerden ve kurucu anlatılardan kopuşuna zemin hazırladığı söylenebilir. Farklı metinlerde bahsedilen ve çalışmanın sınırlılığı sebebi ile burada bahsedilemeyen

birçok karşıt ya da asimetric söylemin doğrudan dualist düşüncenin kutupsallığını kırmaya yönelik bir amaçla üretildiği söylenemez; ancak, iç mekânın olası teorik açılımlarına önemli katkılar sunduğu söylenebilir. Antik çağlardan beri, tehditkâr ‘dış’ a karşı konumlanan güvenli ‘iç’ yaklaşımı dualist bir çerçeve ile iç mekân kavrayışını kısıtlıyor olsa da, bir taraftan üretilen karşıt ve asimetric söylemler iç mekânın kendi özgün dinamiklerini keşfetmek için yeni boşluklar aralamaktadır.

3. İÇ MEKÂN BİLGİSİNDE DUALİTEYE DAYALI SÖYLEMSEL BİRLİKTE KOPUŞ (RUPTURE IN THE UNITY OF DISCOURSE BASED ON DUALITIES IN INTERIOR KNOWLEDGE)

Egemen anlamlar ve dualist kabuller üzerine kurulu anlatılar iç mekâna dair bilginin başka bir oluş içinde olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Çokluk düzleminde var olan kavramı sabitleyip donduran dualist tanımlar üretmek iç mekâna dair dinamikleri görmeye engeldir. Bu doğrultuda, iç mekâna dair egemen söylemlerin göz ardı ettiği, gölgede bıraktığı karşıt söylemlerin, iç mekân bilgisinde dualist kanonda inşa edilmiş söylemsel birlikten kopuşuna zemin hazırladığı söylenebilir.

Öncülleri sığınma, mahremiyet gibi kavramlar aracılığı ile evsel alanla ilişkilenen iç mekân kavrayışı, 19. yüzyılda ‘iç’e dönüş hali ile bireysellik, öznellik, arzu gibi kavramlarla anlamsal dağarcığını genişletmeye başlamıştır (Rice, 2007). İç(mekân)/interior ve içsellik/interiority kendi tanımlarını ödünçlendiği farklı yaklaşım ve terminolojilerle birlikte çoğaltmaya devam etmektedir. Bu birikimin iç mekân tarihyazımı için hegemonik anlatılardan ve söylemsel birliklerden öteye uzananları işaret ettiği söylenebilir. Bu keşfi yapmak üzere iç mekânı özgün kökeni ve kendi mekânsal nitelikleri ile tanımlayan çalışmalara öncelik verilmelidir. Kopuş söylemini inşa edecek bu açılımlar, esasında iç mekân tarihyazımındaki kırılmalardır. Bu bağlamda, iç mekân tarihyazımındaki iç mekân bilgisinin mimarlık tarihyazımındakinden farklılaşması belirgin bir kırılmayı işaretlerken; “diğer” kırılmalar bu ana kırılmaya eşlik eden bağımsız tartışmaları içermektedir.

3.1. Bir Kırılma: Hegemonik Bir Anlatı Olarak Modern Mimarlığın İç Mekânı Karşısında Bağımsız ve Otonom İç Mekân Kavrayışı (A Break: Liberated and Autonomous Concept of Interior Against the Interior of Modern Architecture as a Hegemonic Narrative)

İç mekân tarihyazımında, iç mekân kavramının ve deneyiminin on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren nasıl oluştuğu mimarlık tarihçisi ve kuramcısı Charles Rice’in *The Emergence of The Interior: Architecture, Modernity, Domesticity* (2007) adlı kitabında etraflıca ele alınır. Rice, iç mekânın tarihsel olarak mahremiyet ve konfor ile ilgili haz ve arzuların, yaşamdaki cinsiyetçi ve ailesel rollerin pekiştirilmesinin ve ev içi tüketim ve kendini temsil pratiklerinin bağlamı olarak ortaya çıktığını öne sürer ve bu anlatıyı Walter Benjamin ve Sigmund Freud’un düşünceleri temelinde geliştirir. Rice’in belirttiği üzere, on sekizinci yüzyılın başlarından itibaren, içsellik/interiority içsel karakteri ve bireysel öznellik duygusunu ifade etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte, ancak on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren, iç(mekân)/interior binanın veya odanın içine karşılık gelecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Evsel iç(mekân)/domestic interior kavramının dolaşıma girişi de aynı yüzyıla rastlamaktadır.

On dokuzuncu yüzyılda nesnelere koleksiyon ya da yığılmalar aracılığıyla evcilleştirilmektedir. Modern insan nesne ve mekânlarla birlikte var olmaktadır (Tanyeli, 1995); en önemli göstergeleri

Viktoryen evlerdir. Bu evlerin iç mekânları zaman içinde toplanmış, biriktirilmiş nesnelere doldurulmuştur; nesnelere özneler ile bir arada kurduğu iç mekânlar söz konusudur. Mekânların öznelerine dair anlatı kuran bu iç mekânları Tanyeli (1995, s.18) şu sözleriyle aktarır:

“...Artifaktları edinmek ve onları belirli mekânlara "yığmak" insanı insan kılan bir temel işleve dönüşmüştür. Bu edinme cinnetiyle neyin kastedildiğini anlamak için her tür eşyayla tıka basa dolu 19. yüzyıl iç mekânlarının fotoğrafları görülmelidir...”

İç mekan, on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar, anıların ve hayallerin mekânı, nesnelere, koleksiyon ve sanat eserleriyle dolu bir yer olarak öne çıkmaktadır (Peressut vd., 2010). Tanyeli'nin (1995) de işaret ettiği gibi, on dokuzuncu yüzyıl iç mekânlarının biçimlenişi kişiseldir. Sahip olma edimi ile nesnelere dünyası farklı bir anlam kazanmıştır ve geleneksel, tarihsel öğeler sergileme ve biriktirme edimleri ile özgün iç mekânlar oluşturmaktadır. Ev, nesnelere kurulan bu ilişkiler aracılığıyla ikamet edenin kişiliğinin ve onun eşsiz yaşam izlerinin ifadesidir (Pallasmaa, 1994). Koruma, mahremiyet ile sarmalanmış kişisel imgelerin somut hali ve koleksiyonudur.

On dokuzuncu yüzyıl sonlanırken ortaya çıkan bu radikal ve kavramsal dönüşümler ile birlikte iç mekân tarihyazımında inşa edilmekte olan iç mekân bilgisi eş zamanlı olarak modern mimarlık tartışmalarının gündeminde de yer almıştır. Ancak, mimarlık tarihyazımı iç mekân bilgisini farklı içeriklerle donatmıştır. Yirminci yüzyılda sahip olma edimi ile güçlenen hedonist iç mekân kavrayışı bir yandan geçerliliğini korurken, modern mimarlığın iç mekân kavrayışı farklılaşmıştır. On dokuzuncu yüzyılın otonom iç mekân kavrayışı mimarlığın anonim iç mekân kavrayışı ile karşı karşıyadır (Şumnu, 2019).

Mimarlıkta erken dönem modern hareketin şeffaf mekânları ve bunların mekânsal akış ve bağlantı olanakları burjuva iç mekânından farklı bir iç mekân deneyimi ve yaşam tarzı sunmaktadır. Tanyeli (1995, s.18) bu kopuşun sancısını şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Onlarda, böylesi mekanları betimlemek için kullanılan "horror vacui" (boşluk korkusu) terimi artık mecazi anlamı değildir. Modernite alanına yeni ayak basan insan, çevresinde nesnelere boşaltılmış bir inşai mekân görmekten somut biçimde korkuyor olmalıdır.”

Mimarlık felsefesi ve içmimarlık alanlarında çalışmalar üreten Umut Şumnu (2019), iç mekân tarihyazımında nesnelere ve izlerle dolu, “otonom” iç mekâna karşıt olarak; modern mimarlığın “anonim” iç mekânında ‘biriktirme’, ‘doldurma’ ve ‘yığma’ edimlerinin negatif terimlere dönüştüğünü belirtir. Öznellik, kişiye ait izler ve imgeler artık modern mimarlığın iç mekânı ile yakından ilişkili ya da öncelikli kavramlar değildir. İnsan-mekân ve insan-artifakt ilişkileri radikal bir değişime uğramıştır.

Nesneler düzlemi ile olan ilişkiler yerinden oynarken, bir yandan, mimari kabuğun tanımladığı, iç-dış ikiliğine dayalı iç mekân kavrayışı başka bir kanaldan söylemsel olarak inşa edilmeye başlanmıştır. Modern mimarlığın ‘iç’e hâkimiyeti iç çeperin yeniden yorumlanması ile mekânsal bir karşılık üretmiştir. Şeffaf yüzeyler ve geniş açıklıklar biçimsel kaygılara ek olarak, içerideki öznenin yaşam tarzının örgütleyen ve davranışlarını belirleyen araçlar olmuştur. Bachelard'ın sığınak metaforundan hareketle, sınırların, arzuların saklı olduğu, bilinçaltıyla ve içsel kuyularla ilişki kurulabilen yerler olarak çatı katı, bodrum katı ve köşelerini incelediği anlatısının tam karşıt

konumunda camdan evler yer almıştır. Camdan evler düşsel alandan uzaktır; bireyin kendi köşesine çekileceği bir mekândan artık söz edilememektedir. Esasında, bu evlerde yaşayanlar misafirlerdir; yaşayan kendi evinde yerinden edilmiştir (Colomina, 2011). Benjamin (2016), Paul Scheerbar'tın 1914'te kaleme aldığı *Cam Mimarlığı* adlı kitabı üzerine yazdığı metinde bu sarsıntıyı şöyle ifade eder:

“...Camda hiçbir şeyin tutunamaması, öylesine sert ve pürüzsüz bir malzeme olması boşuna değil. Aynı zamanda soğuk ve tarafsız. Camdan nesnelere 'aura'sı yoktur. Cam zaten gizemin düşmanıdır. Mülkiyetin de düşmanıdır... Birisi 1880'li yılların kentsoylu odasına girse, belki de odanın yaydığı bütün o 'rahatlıkta', 'senin burada işin yok' izlenimi en güçlü olanıdır. Senin burada işin yok – çünkü burada oturanın, pencere içlerindeki biblolarıyla, koltuklardaki küçük örtüleriyle, pencerelerin üzerindeki saydam malzemeyle, şöminenin önündeki paravanla ardında izini bırakmadığı tek bir yer yok...”

Viktoryen mantık dışı açılmanın ve görünürlüğün reddini talep ederken; camdan bir kutu gibi, kapalı ama görünür olan mekânların dış dünyanın gerçekliğinin değerini düşürdüğü öne sürülmüştür. Sennett (1999) dışarıyı şeffaf yüzeyler aracılığı ile içeriden kavramanın muhafazalı bir açıklık olduğunu ifade etmiştir; söz konusu olan modern teknoloji ve cam aracılığıyla yalıtılarak elde edilmiş görünürlüktür. İç, görüntüden, sestem ve temastan ayrılmış, yalıtılmıştır. Görünürlük izolasyon ile birlikte yalnızlığı dayatmıştır. Bu durum, aynı zamanda içeriğin dışarıya teşhirini de gündeme getirmiştir. Mimarlık tarihçisi Beatriz Colomina *Mahremiyet ve Kamusallık: Kitle İletişim Aracı Olarak Modern Mimari* (2011) isimli kitabında, şeffaf duvarların aslında toplumun ve iktidarın 'iç'e bakışına müsaade verdiğini öne sürmektedir. Çelik ve cam gibi endüstriyel malzemelerin dış-ıç arasında sağlamaya çalıştığı mutlak birlik şehir tarafından ve şehir aracılığıyla üretilen gözetim ve yönetim biçimlerinin de suç ortağıdır (Colomina, 2011'den aktaran Rice, 2007). Bahsedilenler ve benzer çizgideki diğer eğilimler, modern dünyadaki yabancılaşma ve onunla ilişik sığınma arzusunun yirminci yüzyıl modern mimarlığının geniş açıklıklardan oluşan şeffaf cepheli yapıları ile tetiklendiğini öne süren görüşleri önelemektedir.

İç mekân tarihyazımında öncülleri Viktoryen ev, ardından burjuva evi üzerinden domestik bağlamda tartışma eksenlerini çeşitlendiren iç mekân, kavramsal içeriğini benlik, iç dünya, içsel yaşam, sığınma, arzu gibi alt kavramlarla genişletmiştir. Bu alt kavramlar her ne kadar 'iç dönüş' pratikleri üzerinden türetilse de, iç mekânı tanımlamak üzere 'dış', iç mekânın kavramsal içeriğini temizleyerek karşıt konumuna yerleşmemiştir. Yüzyıllar boyunca kendine özgün ve içkin kavramlarla anlamsal içeriğini donatan ve genişleten iç mekân bilgisi modernizmin ideolojisi ile farklı zamanlarda dualist yarılımlara maruz kalmış; bu yarılımlar yirminci yüzyılda modern mimarlığın iç mekân kavrayışı ile en görünür ve keskin halini almıştır. Karşıtı üzerinden, onun aracılığı ile tanımlanan iç mekân artık 'dış'tan bağımsız var olamamaktadır.

3.2. İç Mekân Kavrayışında Dualist Çerçeveyi Aşındıran 'Diğer' Kırılmalar ('Other Breakings That Corrode the Dualist Framework in the Concept of Interior')

Güncel kuramsal tartışmalar -yirminci yüzyıl başlarındakinden farklı olarak- iç mekânın artık 'dış'ın karşıtı olarak var olmadığını göstermektedir. İç mekânı 'dış'ın karşıtı olarak kavrayan yaklaşımlara yönelik eleştirilerin ardından kavramsal ve mekânsal açılımlar 'iç'in 'dış' ile ilişkisini tanımlayan

mekânsal düzenlemeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Katı sınırları aşmaya yönelik bu çabalar yeni kavram setlerini iç mekân bilgisine ve tarihyazımına dâhil etmeye zemin hazırlamıştır.

İç mekân bilgisinde iç-dış dualitesini aşmaya yönelik öncü çalışmalardan biri Avusturyalı mimar ve teorisyen Adolf Loos'a aittir. Loos güncel tartışmalara öncü olan açılımlar sunmaktadır ve iç mekânın 'dış mekân' karşılığından çok daha girift bir mekân olduğunu öne sürmektedir. Colomina (2011) Loos'un iç mekân kavrayışını ansiklopedi analojisi üzerinden aktararak açıklamıştır. Ona göre 'dış' ansiklopedinin kapağıdır, asıl değer 'iç'e dâhildir. Hiçbir bilgi aktarmayan anonim bir kapak dahi ansiklopediyi iç mekân olarak inşa etmektedir. Her sözcük 'iç'i tanımlayan maddedir, mekândır ve farklı sözcüklere gönderme yaparak mekânı dış-iç-dış örüntüleriyle karmaşık bir hale getirir (Colomina, 2011, s.32). Loos, yine iç mekândan bahsederken farklı bir ekseninde, on dokuzuncu yüzyılda giydirme kuramını (Bekleidungsprinzip) ortaya atan Alman mimar Gottfried Semper'in (2015) düşüncelerini temel almış, giysi olarak mekân kavramsallaştırmasını dolaşıma sokmuştur. Mimarlığın bir örtme biçimi olduğunu ifade etmiş; giysiler bedeni nasıl örtüyorsa iç mekânın da mekânda bulunanları örttüğünü öne sürmüştür (Colomina, 2011). Semper'in (2015) düşünceleri, maske metaforu aracılığıyla Loos'un çağdaşı Avusturyalı mimar Otto Wagner'in Sezession mimarlığında da somutlaşmıştır; Wagner'in tasarladığı cepheler, kentliyle iletişim kuran düşey örtülerdir (URL 1). Bu örtü, içeriye imgeler sağlar ve dışarıya imgeler yansıtır (Pimlott, 2014). Semper'in öncü çalışmasına dayanan bir diğer tartışma iç mekân özelinde disiplinler arası çalışmalar sunan Mimar Mark Pimlott tarafından ele alınmıştır. Pimlott (2014), iç-dış ikiliğini sorgulamak üzere iç mekânı yeniden okumayı denediği *Bekleidung und Entkleidung* başlıklı yazısında Semper'in giydirme kuramı üzerinden 'iç' ve 'dış'ı girift bir şekilde okuma denemesi sunmaktadır. Semper'in mimarlığın 'dördüncü ögesi' olarak bahsettiği çevre duvarını oluşturan dokuma yüzeyinin rolünü "bekleidung" kavramsallaştırması üzerinden okur ve onu iç mekân ile dünya arasında aracılık eden bir araç olarak tanıtır. Bu yüzey, sınır çizmekten öte, dünya ve 'iç'i aynı anda bulunduran ve mümkün kılan bir filtre gibi davranır. *Bekleidung* dünyada olmaktır. Bu yüzey 'iç' ve 'dış' dünyanın aynı anda mevcut olduğu bir filtredir.

İç mekânı egemen anlatılarından farklı olarak ele alan ve iç-dış dualitesini farklı kavram setleriyle çözen çalışmalardan bir diğeri Lajer-Burcharth & Söntgen'e (2015) aittir. *Interiors and Interiority* adlı kitabın *Interior Acts* başlıklı bölümünde yazarlar performans boyutu üzerinden iç mekân fikrine temas eden metinlere yer vermektedir. İç mekânı kapsayıcı bir kapalılık ve fiziksellikten öte bir aracı olarak gören yaklaşımda, mekânın edimsel ve eylemsel boyutlarını keşfetmeye yönelik çalışmalar tartışmaların odağını oluşturmaktadır. Performansa dayalı edimlerin, eylemsel ve davranışsal pratiklerin iç(mekân) kavrayışında verili sınırları eritmekte olduğu görülmektedir.

Eylemsel ve davranışsal anomaliler ile ortaya çıkan sınır aşımı, iç-dış ikiliğinin yanı sıra kamusal-özel ikiliğini de aşındırmaktadır. Mekânsal pratikler aracılığıyla, mülkiyet sınırları ile keskince tanımlanmış kamusal ya da özel mekândan sosyolojik bir güç alanına geçiş söz konusudur. Mekânsal tartışmaların odağı keskin sınırlardan uzaklaşıp 'alansallık-teritori/territory' olana kaymaktadır. Kamusal mekân keskin sınırlarla tanımlanmış olsa da kamusal alan muğlaktır; mekânsal sınır kamusal mekândan yapılan ödünçlemelerle aşılmaktadır. Böylece, iç mekân kavrayışını genişleten, dualitenin ötesinde düşünme olasılığı veren bir diğer kavram alansallık/territory olmaktadır. Mülkiyet durumları ile katılaştırılan kamusal-özel, iç-dış gibi fiziksel ayrımlar alansallıklar üzerinden türeyen, davranışsal, sosyal ayrımlar ve çeşitlenen pratikler ile aşılmaya başlanır. Davranışsal boyut sınırları

muğlaklaştırır. Muğlaklaşan sınırlar, bir taraftan mekâna dair tartışmaları ‘alan/field’ kavramı üzerinden genişletmektedir. Merkez ve enerjinin etkin olduğu alan sınır üzerinden değil, gücün artması ya da azalması üzerinden keskin olmayan geçişlilikler ile tanımlanmaya başlanmıştır. İç mekâna dair bilgiyi dualist çerçevelerden uzaklaşarak yeniden üretmek için, iç(mekân)/interior kavramına dair tartışmaları kavramın içkin potansiyelleri ve ilişik alt kavramları üzerinden beslemenin gerekliliği açıktır.

İçsellik/interiority kavramı dualist çerçevelerden uzaklaşarak iç mekânı kavramak üzere kilit bir rol oynamaktadır. Fiziksel olarak ‘iç’te olmayan, ancak yine de iç mekânın özgün niteliklerine sahip olan geçici durumlara karşılık gelen bu kavram, fiziksel bir alan veya kutunun içinde olmak zorunda olmaksızın bir sınır, kontrol, koruma, çevreleme, yakınlık, öz-yansıtma, gizlilik ve barınak hissini ifade eder. *Toward A Definition of Interiority* başlıklı çalışmasında Christine McCarthy’nin (2005) ifade ettiği gibi, “iç mekân, içsellik garantisi değildir”. Bu sebeple, içsellik mekânsal tezahürü olarak iç mekân, ‘dış’ ile olan negatif ilişkisi yerine, içsellik/interiority kavramı üzerinden mekânsal tezahürleri ve özgül nitelikleri ile tanımlanmalıdır (De Carli, 1982, s.362). İçsellik/interiority üzerinden okunan iç mekân mimari boyutundan sıyrılır, onu aşar. Bu ekseninde, mekânsal içsellik kısıtlayıcı bir mimari tanıma bağlı bir koşul değil, iç mekânın tanınmasına izin veren soyut bir nitelik olduğu söylenebilir. Nitekim McCarthy (2005) içsellik “bir iç mekânı mümkün kılan teorik ve maddi olmayan bir dizi tesadüf ve değişkene atıfta bulunan bir nitelik” olarak tanımlar.

İç-dış dualitesini aşmaya yönelik olarak iç mekânın içkin alt kavramlarından biri ‘mahremiyet’ olmuştur. İç mekân ve içsellik ile yakın bir ilişkide okunan mahremiyet olgusu kutupsallaştıran bir iç-dış kavrayışı yerine, geçişliliği önermektedir. Modern bir nosyon olarak “mahremiyet” (Hall, 1985; Westin, 1970; Kira, 1970) sosyo-kültürel yapılar içinde kendi özgü kavramlarla var olmuş ve biçimlendirilmiştir. Melek Göregenli 2013 yılında yayımlanan *Çevre Psikolojisi: İnsan-Mekan İlişkileri* adlı kitabında mahremiyet hakkında yazarken, kavramın farklı kültürlerde farklı karşılıklar ve pratikler ürettiğinin altını çizer. Mahremiyet kavramının içeriği psikolojik, sosyolojik ve mekânsal olarak farklı açıklamalar üzerinden ele alınsa da “alansallık” ve kişisel mekân bağıntısı üzerinden okunması iç-dış normuna karşı tamponlaşan bir bölgeyi mümkün kılmaktadır. Farklı düzeylerde mahremiyet arayışları ve mekân ihtiyaçları katmanlı bir birey ve toplumsallık örüntüsü sunmaktadır. Tanyeli (2012) on dördüncü yüzyıl ortası İtalya’sında mekânı ikincil bir mekâna dönüştüren ve oda içinde mahremiyeti katmanlaştıran yatak perdelerini bu bağlamda örneklemiştir. İç mekân içinde mahremiyet düzeyini farklılaştıran bu araçlara geleneksel Türk evlerinde de rastlanmaktadır. Bu bağlamda Tanyeli (2012), on altıncı ve on yedinci yüzyıl Osmanlı metinlerinde geçen “içli-dışlı” (dahiliyeli-hariciyeli) ev olarak adlandırılan konut tipinden bahseder. Dış, sokağın kontrollü bir devamı olarak hala bir ‘dış’ iken, aynı zamanda evsel alanı tanımlayan bir ‘iç’tir. İç-dış sürekli birbirinin yerine geçmektedir. Bu konut yapıları iç mekânın en ‘iç’inden avluya, hatta sokak kapısının önüne kadar süren mekânsal süreklilikleri ‘dış’tan daha dışarı, ‘iç’ten daha içeride bir örüntü olarak sunar ve bu durumda evsel alanın kendisi iç-dış ayrımını sorunsallaştırır. Esasında, modern öncesi kent kutupsallaşmalardan uzak olarak var olan mekânsal ilişkileri ile süreklilikler ve geçişler üzerine kuruludur.

Dualiteyi aşmaya yönelik icat edilen kavramlar sürekli olarak değişmekte, kendi içlerinde genişlemektedir. İç mekânın bastırılan/görünmeyen/örtük anlamlarını açığa çıkaran bu ve benzeri kavramlar dualiteleri aşan bir dilde konuşmaktadır. İkili karşıtlıkları, dualiteleri ve diyalektikleri

kırmaya yönelik kabaca özetlenen ve esasında çok daha fazlası olan bu çabalar, iç mekânı ikilikler üzerinden okumak yerine alternatif bir okumanın varacağı olasılık ve potansiyelleri göstermek açısından önem taşımaktadır.

4. İÇ MEKÂN KAVRAYIŞINDA YENİ BİR OLASILIK OLARAK KENTSEL İÇ MEKÂN (URBAN INTERIOR AS A NEW POSSIBILITY IN THE CONCEPT OF INTERIOR)

Kentsel iç mekân/urban interior kavramı kendi varoluşunu modernist söylemden bir kopuşla kurar. Fransız şair ve eleştirmen Charles Baudelaire'in (1863) kent mekânını bir iç mekânmişçesine kavrayışı kentsel iç mekân kavramının dolaşıma girmesine zemin hazırlamıştır. *Flâneur* gözünden modern kentin deneyimi, içselleştirilmesi ve ev gibi kavranışı Walter Benjamin'in *Pasajlar* (2002) adlı çalışmasında kuramsallaştırma yönünde ilerlemiş, pasajları şehirdeki iç mekânlar olarak, içerisi ve dışarıları arasındaki ilişkileri yeniden düzenleyen mekânlar olarak kavramsallaştırmıştır. Dışarıları olmayan bir 'iç' olarak pasajlar zamanın dışında durur ve defalarca iç mekânı katlar (Rice, 2007).

Kentsel iç mekânı mekânsal inversiyon/spatial inversion kavramsallaştırması ile açıklayan ve kavramın kuramsallaşmasına önemli katkılar sunan Suzie Attiwill Amerikalı modernist mimar Louis I.Kahn'ın 1971 tarihli *The Room, the Street, and Human Agreement* konuşmasındaki "sokak bir odadır" ifadesini temel alır ve konvansiyonel olarak tanımlanan meydanlar ve sokaklar gibi 'dış' mekânların 'iç' mekânlara nasıl dönüştüğünü sorunsallaştırır (Kahn 1971'den aktaran Atwill 2011). Ayrıca, kentsel iç mekân/urban interior kavramının henüz keşfedilmeden ve kuramsallaştırılmadan önce literatürdeki görünmez varlığına dikkat çeker. Bu işaret takip edildiğinde, tarihsel olarak çok daha geriye gidip İtalyan mimar Giambattista Nolli'ye ait 1748 tarihli Roma Planı'na (*Pianta Grande di Roma*) yeniden bakıldığında, Kahn'ın "poche" kavram üzerine tekrar tartışıldığında ya da Benjamin'in *Pasajlar*'ı bir kez daha okunduğunda kavramın fenomenolojik ve düşünsel ilk tortularını görmek mümkün olur. İç mekân kavrayışı değişmekte; artık 'ara' tanımlardan söz edilmektedir.

Kentsel iç mekân/urban interior kavramı iç-dış, özel-kamusal gibi ikilikleri ve ayrımları aşmanın olasılık ve potansiyellerini barındırır. Foucaultcu bakış açısıyla bu kavram, disiplinlerin içine, sınırına sığmayan, rasyonel modernist dünyanın içinde yer alamayan bir ara boşluktur. İç-dış, açık-kapalı, kamusal-özel gibi yapay sınırlarla tariflenmiş alanların uzlaşma bölgesi olarak belirmektedir. Urban/kent(sel) ve interior/iç(mekân) kelimeleri anlamlarını farklı içeriklerle donatmış ve muğlaklaşarak yeni bir anlam dünyasının kapısını aralamıştır. Bu iki kelime sahip oldukları anlam birikimleri ile yüklü kavramlardır ve bir araya gelerek oluşturdukları kavram setinde -kentsel iç mekân/urban interior- yüklerinden arınmıştır. Yüklerinden arındıkları bu ölçekselsel ve anlamsal boşluk bir müphemlik durumu olarak da görülebilir. Kavramın içeriği sabitlenmemiş, kristalleşmemiştir. Esnektir; her yöne çekilebilir. Bu muğlaklık yeni bir potansiyel doğurur: müphemlik -ki modernizmin en hakiki endişe ve kaygı kaynağıdır (Bauman, 2003).

Kamusal alanda içsellik üretme biçimlerini sorunsallaştıran kentsel iç(mekân)/urban interior kavramının modern iç/dış ikililiğini aşmaya yönelik olarak postmodern girişimlerden katkı aldığı söylenebilir. Kavram henüz inşa halindedir ve anlamsal dağarcığını *urban* ve *interior* kavramlarının saçaklanan tanımlarıyla genişletmektedir. Söylemsel inşasını ise üç ana damar üzerine kurmaktadır:

(i) ölçeksel sınıraşımı, (ii) kamusal mekân-özel mekân geçişliliği ve sınıraşımı ve (iii) çevre psikolojisi üzerinden mekân kurma pratikleri (Kıvılcım Sözgen, 2021).

Ölçeksel sınıraşımı (i) kentsel mekânın fiziki olarak sınırlanması, belli bir derece kapatılması ile kentsel yaşamın klimatize bir 'iç' mekânda devamlılığını konu edinmektedir. İç-dış sınırını bulanıklaştıran ve ara mekânı tarifleyen kentsel iç mekânlara örnek olarak pasajlar ele alınabilmektedir. Kavramsal olarak eşik ve geçişlilik tanımları üzerinden mekânsallaşan pasajların kentsel ve kamusal gücü kentsel mekânın devamı niteliğinde olması ile yakından ilişkilidir. Pasajların boşluklu morfolojisi sokağın ya da caddenin devamı gibi davranırken, dereceli bir kuşatılma, kapalılık hali ile sokaktan farklılaşır. Bu farklılaşmanın sınırı kuşatılmanın fiziksel tezahürleri üzerinden okunabilir gibi görünse de, tam olarak işaretlenemez. 'Dış'ın nerede bittiği, 'iç'in nerede başladığı bulanıklaşır. Sınırın belirsizliği ile iç-dış tartışması anlamsızlaşmaktadır; iç(mekân)/interior kentsel mekânın (bir sokağın ya da caddenin) kademe kademe farklılaşması ve bu mekânsal farklılaşmayı kendi içsel dinamikleri aracılığıyla kentsel mekânda yeniden üretmesi ile mümkün olur.

Kamusal mekân-özel mekân sınıraşımı (ii) ise kamusal yaşamın özel ya da yarı özel mekânlara sızdığı ya da özel mekânın kamusal mekâna sızması ile ortaya çıkan kentsel iç mekânlara yönelir. Mülkiyeti özel olan alışveriş merkezlerinin açık mekânlarında, meydanlarında -niteliği tartışmalı da olsa- kamusal benzeri yaşamların varlığı kentsel bir içsellik durumuna dikkat çektiği gibi, bir çıkmaz sokağın özel bir mekân-mışçasına sahiplenilmesi, sokak sakinleri tarafından mahremiyet örüntülerini üretmesi ve içselleşmesi de kentsel iç mekânın varlığına işaret edebilmektedir. Kamusal-özel ayrımını davranışsal olarak aşan bu durumlar hiyerarşik bir kamusal-özel ilişkisini yerinden etmektedir.

Söylemin üçüncü ana damarı olan çevre psikolojisi üzerinden mekân kurma, üretme pratikleri (iii) ise kentsel mekânda üretilen 'iç'selleşmiş ya da 'ev'selleşmiş mekânları konu edinir. Performans, eylem, zamansallık gibi nüansları gündeme getiren geçici sahiplenme pratikleri ile mekân her an yeniden inşa edilmektedir. Kentsel mekânda piknik eylemi bu bağlamda örneklenebilir. Kentsel mekânlar rutin yollarla işgal edilerek ve kullanılarak gündelik hayatın koşulları tarafından 'iç' olarak yeniden üretilebilir. Böylece kentsel bir iç mekân, insanlara -bireyler olarak- deneyimleri, bilinç durumları ve çeşitlenen zevkleri, arzuları için içsellik ve anonimlik özgürlüğü sunmaktadır.

İç-dış ikililiğinin felsefe, psikoloji, psikanaliz, antropoloji ve diğer birçok disipline sızmasının ve anlatsal olarak dünyanın sürekli olarak 'iç' ve 'dış' olarak ayrışmasının aslında modern ve kültürel bir inşa olduğunu söylemek mümkündür. Mekânın sürekli bir inşa ve oluş halinde olduğu günümüzde, modern kavrayışın çizdiği sınırları ve sınırlılıkları bugüne taşımak ve iç(mekân) bilgisini dualist çerçeveler içinde kavramaya çalışmak anlamsızlaşmaktadır. Kentsel iç mekân kavramsallaştırması bu anlatıya direnir ve alternatif bir iç mekân bilgisini keşfetme olasılığına kapı aralar.

5. BULGULAR VE SONUÇ (FINDINGS AND CONCLUSION)

İç mekân bilgisi ve tartışması literatürde seçilmiş öncüllere dayandırılmaktadır. Söylemsel olanlar ve olmayanlar sabitlenmiş, dualist bir bakış açısı ile modernist kanonda üretilmiş metinler, anlatılar, pratikler ve mekânlar aracılığıyla aktarılmaktadır. Söz konusu olan kültürel bir inşadır. Bu durumun

yanısıra, iç mekânı dair yapısalılıksonrası kuramsal tartışmaların varlığından da haberdar olmanın gerekliliği açıktır. 1980’li yıllar Batı düşünce tarihinde kuşku ile hareket edilen ve modernist kanonların sorgulandığı, hatta yıkılmaya başladığı bir dönemi işaretlerken, iç mekânın hala bir önceki yüzyıla ait kavramlar üzerinden tartışılması düşündürücüdür. Kuşkulara yer açan bu dönemde, düşünce düzlemi sınırların erimesi ve akışlar üzerine kurulur. Söz konusu olan, sınır çizmek yerine, koşulları tariflemek ve koşullar içindeki olasılıkları keşfetmektir. Yapısalılıksonrası bakış açısıyla, sürekli bir oluş ve inşa halinden bahsederken iç-dış gibi kurucu ikilikler üzerinden tanımlanan sınırlar anlamsızlaşmaktadır. Dualiteler çoktan terkedilmiştir. Sınırın tarif ettiği alanlar kadar, artık sınırın kendisi de sorunsallaştırılmaktadır.

Kentsel iç mekan bu çalışmada olasılıklarla dolu spekülative ve teorik bir alan olarak değerlendirilmektedir. Kentsel iç mekân ‘iç’ veya ‘dış’ın tersine çevrilmesi olarak değil, yeni bir bilgi anlayışı için bir başlangıç noktası olarak değerlendirildiğinde olasılıklarını çoğaltmaktadır. Bu olasılıkların, aynı zamanda, iç mekânın epistemolojik dönüşümüne katkı sunacağı öngörülmektedir.

Bir önceki başlıkta ifade edildiği üzere, kentsel iç mekân kavramının söylemsel inşasını (i) ölçeksel sınıraşımı, (ii) kamusal mekân-özel mekân sınıraşımı ve (iii) çevre psikolojisi üzerinden mekân kurma, üretme pratikleri üzerinden kurduğu aktarılmıştır. Bu damarlardan özellikle ilk ikisi – ölçeksel sınıraşımı ve kamusal mekân-özel mekân sınıraşımı- “sınır”ın kendisi kadar, sınırın tarif ettiği alanların da artık muğlaklaştığını göstermektedir. Kentsel iç mekânı sınıraşımı (transgressing) üzerinden tartışmaya açmak iç mekânın dualist ön kabullere dayalı anlatısını bozmakta ve iç mekânın alımlanışını değiştirmektedir. İç mekân bilgisi, bu yaklaşımla, kesin ve alışılmış olan bir döngüden sıyrılarak öngörülemeyen ve belirlenemeyen bir konuma yerleşmektedir.

İç mekân, kentsel iç mekân kavramı ile birlikte, fiziksel bir kapalılık ya da kuşatılmışlık durumuna indirgenemez olduğunu bir kez daha vurgular. Zaten, her kapalılık ya da kuşatılmışlık hali bir ‘iç’ üretmemektedir. Bu noktada, iç mekânın koşulu olarak içsellik/interiority kavramı gündeme gelir ve kavramın kendine içkin açılımları iç mekânı üreten fenomenlerin varlığına dikkat çeker. Kentsel iç mekân mekânsal, zamansal, duyusal ve atmosferik deneyimlere dayanan bir koşul ve süreç olarak ele alındığında, bu açılımın, içsellik/interiority kavramının iç mekânı tanımladığı temel kavramlar üzerinden üretildiği söylenebilir.

Kentsel iç mekân, Semper’in giydirme kuramı “bekleidung” kavramı ile yakından ilişkili görünmektedir. Konvansiyonel olarak tanımlanan ‘dış’ta var olan/var edilen bir ‘iç’ olarak kentsel iç mekân önceden tariflenmiş yapay sınırların (iç-dış, kamusal-özel, bilinen bilinmeyen, vb.) arayüzündedir; ‘ara’daki deneyimlere dayanır. Böylece, iç mekân kavrayışında potansiyel bir diğer açılımın “bekleidung” kavramsallaştırması üzerinden yeniden okunması mümkün görünmektedir. Sınır çizmekten öte, filtre olarak davranan kentsel iç mekân ‘iç’ ve ‘dış’ı aynı anda bulundurun ve mümkün kılar. Buradan hareketle iç mekân, iç ve dış, bilinen ve bilinmeyeni ayıran dualist bir ayrımın konusu olmak yerine, etkileşimde bulunan ve mekânsal kodları kıran bir uzlaşma bölgesi olarak yeniden tartışma zeminini genişletme olasılığı gösterir.

Kentsel iç mekân kavramı domestik yaklaşımın ötesinde bir iç mekân kavrayışına ışık tutmaktadır. İç mekânı postmodern terminolojilerle yeniden düşünmek içsellik/interiority kavramının geleneksel olarak inşa edildiği ev ortamından öteye uzanır. Bu odakta, önemli bir olası açılım

“asamblaj/agencement” kavramı üzerinden mümkün görünmektedir. Teorik köklerini Gilles Deleuze ve Felix Guattari’nin felsefi yaklaşımlarından alan kavram, kentsel iç mekânı oluş halinde kavramsallaştırırken, bu oluş halinin süreç ve fenomenlerini çokluk düzleminde ele alır. Böylece iç mekânı tanımlayan konvansiyonel unsurlar farklı ilişkiler düzleminde çoklaşır. Kentsel iç mekân, farklı bağlamlarda kendi ilişkiler düzlemini yeniden kurduğu için mekânsal sabitliklerden ve kalıcı bağlamsallıklardan uzaklaşır ve mekân, zaman, maddesellik ve nedenlerin bir açılım sürecinde iç içe geçtiği bir okumaya tabi olur. Bu noktada, “asamblaj” kavramından hareketle, iç mekân bilgisinin dualist düşünceden bir çıkış yolu sunduğu söylenebilir. Bu çıkış, aynı zamanda, iç mekân kavramının yeni teori, terminoloji ve kavramlarla birlikte yeniden düşünülebileceğinin potansiyellerini de işaret etmektedir.

Fiziksel çevreyi, iç mekân ve terminolojilerini iç-dış, kamusal-özel gibi ikilikler çerçevesinde düşünmek dışındaki alternatiflerin arayışında olmak üzere bu çalışma normatif çerçevenin dışında konumlanmaya çalışmaktadır. İç ve dış sürekli birbirine temas etmekte, birbirinin içine sızmakta ve birbirinden parçalar ödünçlenmektedir. İç mekânı kutupsallıklar ve dualiteler keskinliğinde kavrama çabası kavramın semantik inşasını eksik bırakmaktadır. Muğlak sınırlar ile mahremiyet, kamusal, öznellik, geçişlilik, içsellik gibi kavramların farklı ara değerlerini ve düzeylerini tartışmaya açmak ve dualist sınırların ve kopuklukların ötesinde mekânsal, davranışsal ve toplumsal sürekliliklerin izini sürmek modernite ile parçalanan iç mekânın kendine özgü sürekliliklerini keşfetmek için bir olanak barındırmaktadır. İçsellğin ve iç mekân kavramsallaştırmasının bir dizi kültürel ve sanatsal temsilini göz önünde bulundurmak kendi meşruluk zeminini inşa eden söylemsel birliklerin kendi içindeki fraksiyonlarını ve dışarıda bıraktıklarını keşfetmeye kapı aralamaktadır. Meşruiyet örüntülerinden kurtulmuş iç mekân bilgisini kentsel iç mekân/urban interior üzerinden okumak, kavramı güncel ve diğer terminolojilerle yeniden okumayı mümkün kılacaktır. Teorik bir yenilemeye ihtiyaç açıktır.

* Bu makale Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Bölümü Bina Bilgisi Doktora Programında Prof. Dr. Deniz Güner danışmanlığında yürütmekte olduğum tez çalışmam kapsamında üretilmiştir.

Acknowledgements | Teşekkür Beyanı

Değerli katkıları için Prof. Dr. Deniz Güner'e teşekkürü borç bilirim.

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için mali destek alınmamıştır.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı

*Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

**There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article.*

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat

Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı

*Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur

**In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.).*

Author Contribution Statement | Yazar Katkı Beyanı

Please identify the type of contributions for each author as a statement. The contributions table identifies the type of contributions, which have been identified by the authors previously on the Publication Consent and Copyright Transfer Form.

A. Fikir / Idea, Concept	B. Çalışma Tasarısı, Yöntemi / Study Design, Methodology	C. Literatür Taraması / Literature Review
D. Danışmanlık / Supervision	E. Malzeme, Kaynak Sağlama / Material, Resource Supply	F. Veri Toplama, İşleme / Data Collection, Processing
G. Analiz, Yorum / Analyses, Interpretation	H. Metin Yazma / Writing Text	I. Eleştirel İnceleme / Critical Review

AUTHOR: A/B/C/F/G/H/I

REFERANSLAR (REFERENCES)

- Adorno, T.W. (1998). *Minima moralia*, (çev. Orhan Koçak ve Ahmet Doğukan). İstanbul: Metis.
- Attiwill, S. (2011). Urban interior: Interior-making in the urban environment. In Proceedings of the 2011 IDA Congress Taipei Education Conference (s. 217-224). Taiwan Design Center.
- Bachelard, G. (2008). *Mekânın poetikası*, (çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Baudelaire, C. (1863). *The painter of modern life* in *The Painter of Modern Life and Other Essays*, 1- 41.
- Bauer, D., & Moran, C. (2018). Domestic and Interior Space in Nineteenth-Century Belgium. *Dix-Neuf*, 22(3-4), 155-163.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*, (çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benjamin, W. (2002). *Pasajlar*, (çev. Ahmet Cemal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Benjamin, W. (2016). Deneyim ve yoksulluk, içinde *Parıltılar*, (çev. Yılmaz Öner). İstanbul:Belge Yayınları.
- Berman, M. (1994). *Katı olan her şey buharlaşıyor* (çev. Ü. Altuğ ve B. Peker). İstanbul: İletişim.
- Boraczek, A. (1999). Architectures d'intérieur: le parti pris des choses dans l'œuvre poétique et romanesque de Georges Rodenbach. *Le monde de Rodenbach*, 57-72.
- Campe, R., & Weber, J. (Eds.). (2014). *rethinking emotion: interiority and exteriority in premodern, modern, and contemporary thought (Vol. 15)*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Colomina, B. (2007). *Domesticity at War*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Colomina, B. (2011). *Mahremiyet ve kamusalılık*, (çev. Aziz Ufuk Kılıç). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- De Carli, C. (1982). *Architettura spazio primario*. Milan: Hoepli.
- Deleuze, G., & Guattari, F. L. (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia* (B. Massumi, Trans.). Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Fried, M. (2000). Continuities and discontinuities of place. *Journal of Environmental Psychology*, 20(3), 193-205.
- Fung, S., & Jackson, M. (1996). Dualism and polarism: Structures of architectural and landscape architectural discourse in China and the West. *Interstices*, (4), 1-22.
- Giddens, A. (2014). *Modernite ve bireysel kimlik: geç modern çağda benlik ve toplum*, (çev.Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Göregenli, M. (2013). *Çevre psikolojisi: insan-mekan ilişkileri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Göregenli, M., & Karakuş, P. (2014). Göç araştırmalarında mekan boyutu: Kültürel ve mekansal bütünleşme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), 101-115.
- Gürbilek, N. (2016). *Ev ödevi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hall, E., (1985). Mekan Antropolojisi: Bir Düzenleme Modeli, *Seminer Dergisi No: 4*, p.182-189
- Heidegger, M. (1975). *Building dwelling thinking, Poetry language thought* (A. Hofstadter, Çev.). New York: Harper & Row Publishers.
- Horkheimer, M., & Adorno, T. W. (1995). *Aydınlanmanın diyalektiği: felsefi fragmanlar* (Çev. Oğuz Özügül). Kabalcı: İstanbul.
- Hyppolite, J. (1956). Commentaire parle sur la Verneinung de Freud, *La psychanalyse*, no: 1, s. 35.
- Kahn, L. I. (1971). The room, the street, and human agreement. *ALA Journal*, 56(3), 33-34.
- Kıvılcım Sözgen, E. (2021). Kentsel İç Mekân: Kamusalığın Evselleştirilmesinin/"İç"selleştirilmesinin Söylemsel İnşası. *Tasarım+ Kuram* 17(34), 101.
- Kira, A. (1976), *The Bathroom*. The Viking Press.
- Kütük, S. & Aksu, A. (2020). Mekânın tekinsiz halleri, E-skop Elektronik Dergi. Erişim: 8 Ocak 2022 <https://www.e-skop.com/skopbulten/mek%C3%A2n-tekinsiz-halleri/5755>
- Lajer-Burcharth, E., & Söntgen, B. (Eds.). (2015). *Interiors and interiority*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Marx, K., (2010). *Yabancılaşma*. Ankara: Sol Yayınları.
- McCarthy, C. (2005). Toward a definition of interiority. *Space and Culture*, 9(2), 112–125.
- Miller, T. (2017). 4. Utopian Interiors: The Art of Situationist Urbanism from Reification to Play. *The Spell of Capital: reification and Spectacle*, 67.
- Pallasmaa, J. (1994). Identity, intimacy and domicile. Notes on the phenomenology of home. *Finish Architectural Review*, 1-16.
- Peressut, L. B., Forino, I., Postiglione, G., & Rizzi, R. (2010). *Interior wor(l)ds*. Torino: Umberto Allemandi&C.
- Pimlott, M. (2014). Bekleidung und Entkleidung. Nieuw Instituut (related to the exhibition '1:1 sets for Erwin Olof and Bekleidung')
- Reed, C. (1999). *Not at home: the suppression of domesticity in modern art and architecture*. London: Thames & Hudson.
- Rice, C. (2007). *The emergence of the interior: architecture, modernity, domesticity*. Routledge.
- Ruskin, J. (2016). *Susam ve zambaklar*, (çev. Türkan Turgut). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Semper, G. (2015). *Mimarlığın dört ögesi ve iki konferans*. İstanbul: Janus Yayıncılık.
- Sennett, R. (1999). *Gözün vicdanı*, (çev. Süha Sertabiboğlu, Can Kurultay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Simmel, G. (2012). *The metropolis and mental life*. in *the urban sociology reader* (2nd Edition) (s. 37-45) London: Routledge.
- Suner, A. (2006). *Hayalet ev: yeni Türk sinemasında aidiyet, kimlik ve bellek*. İstanbul: Metis.
- Şumnu, U. (2019). İç mekânda modernite kavgası: alternatif bir tarih-yazım denemesi, İTÜ Mimarlık Fakültesi Türkiye’de İç Mimarlık Eğitiminin Tarihi, Gelişimi ve Geleceği Ulusal Sempozyumu.
- Tanyeli, U. (1995). Konut mekanında modernite kavgası. *Mimarlık*, 262, s. 16-18.
- Tanyeli, U. (2012). *İstanbul’da mekan mahremiyetin ihlali: gerilimli bir tarihçe ve 41 fotoğraf*. İstanbul: Akın Nalça Kitapları.
- Turgüter, E. A., & Evren, M. K. (2019). Sosyal Teoride Dualiteleri Aşma Çabası: Giddens, Bourdieu, Layder. *Universal Journal of History and Culture*, 1(1), 33-45.
- URL 1: <https://xxi.com.tr/i/bir-kultur-elestirisi-adolf-loos-mimarlik-uzerine> Erişim tarihi: 2 Ocak 2022
- Vidler, A. (2002). *Warped space: art, architecture, and anxiety in modern culture*. MIT Press.
- Westin, A.F. (1970). *Privacy and freedom*, New York: Atheneum.
- Yırtıcı, H. (1996). Modern mimarlığın süreklilikleri 20. yüzyıl modernizmi için ortak bir zemin oluşturma çalışması (Yüksek Lisans Tezi) Fen Bilimleri Enstitüsü, İTÜ.

YAZARIN BİYOGRAFİSİ (BIOGRAPHY OF THE AUTHOR)

Ecehan KIVILCIM SÖZGEN (Öğretim Görevlisi, Doktora Öğrencisi)

Pamukkale Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi İç Mimarlık Bölümü'nde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır. 2014 yılında İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Bölümü'nden mezun olmuş, 2017 yılında Yaşar Üniversitesi İç Mimarlık Tezli Yüksek Lisans Programı'nda tamamladığı lisansüstü eğitiminde 'marka kimliği ve iç mekân tasarımı arakesitinde lüks moda markalarının müzeleri' üzerine çalışmıştır. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Bölümü Bina Bilgisi Programı'nda doktora eğitimine devam etmektedir ve 'kentsel iç mekân' özelinde tez araştırmalarını yürütmektedir. Araştırmaları mimarlık ve iç mimarlık arakesitinde üretilen kuramsal çalışmalar üzerinde özelleşmektedir; mimarlık felsefesi ve kuramı, iç mekân tasarımı ve iç mekân kuramları öne çıkan araştırma alanlarıdır.

Village-town model: Bülent Ecevit's rural development strategies in the evolutionary process

Fatma Sinem AKBULUT¹, ORCID: 0000-0002-3334-6628

Abstract

The democratic left wing emerged following the search for social balance conducted by Republican People's Party (CHP) during economic and social transformation process. This study indicated that social dynamism arose from village town with public sector and local democracy. These three initiatives proposed by Ecevit for urbanization, internal migration and rural development issues were interpreted as utopic spatial forms despite being reviewed through holistic physical planning. This paper distinguished urban villages by identifying their political context and stated that project claims were not in parallel with developmental practices. Considering the disasters in which global capitalism moved human settlements away, this study noted that proposals made between 1968 and 1974 could be a solution to capitalism.

Highlights

- Bülent Ecevit's village-town model
- Public Sector and local democracy models of the Democratic Left
- Search for solutions in rural development

Keywords

Village town; Urbanization; Public sector; Rural development, Democratic left.

Article Information

Received:

14.10.2022

Received in Revised Form:

01.04.2023

Accepted:

07.08.2023

Available Online:

19.04.2024

Article Category

Research Article

Contact

1. Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Celal Bayar University, Manisa, Türkiye

sinemulusoy@gazi.edu.tr

Köykent Modeli: Gelişim süreci içerisinde Bülent Ecevit'in kırsal kalkınma stratejileri

Fatma Sinem AKBULUT¹, ORCID: 0000-0002-3334-6628

Öz

Demokratik sol, ekonomik ve toplumsal dönüşüm sürecinde CHP'nin sosyal denge arayışıyla ortaya çıktı. Bu çalışma harekete karakterini kazandırmanın halk sektörü ve yerel demokrasi ile birlikte köykentler olduğunu ileri sürdü. Ecevit'in kentleşme, iç göç ve kırsal kalkınma sorunlarına çözüm önerisi olan bu üç hamle, bütünsel fiziki planlama yöntemiyle ele alınsa da mekânsal biçim ütopyası gibi yorumlandı. Bu yazı, köykentleri siyasal bağlamına oturtarak diğerlerinden ayırt ettiği gibi projenin iddialarıyla gelişim pratiklerinin de koşut olmadığını savunuyor. Küresel kapitalizmin insan yerleşimlerini sürüklediği felaketler düşünüldüğünde bu kaybedilmiş mevziin 1968-74 parantezindeki görünümüyle söyleyecek sözlerinin kalmış olabileceği üzerinde duruyor.

Öne Çıkanlar

- Bülent Ecevit'in köykentler modeli
- Demokratik solun halk sektörü ve yerel demokrasi modelleri
- Kırsal kalkınmada çözüm arayışları

Anahtar Sözcükler

Köykent; Kentleşme; Halk sektörü;
Kırsal kalkınma; Demokratik sol.

Makale Bilgileri

Alındı:

14.10.2022

Revizyon Kabul Tarihi:

01.04.2023

Kabul Edildi:

07.08.2023

Erişilebilir:

19.04.2024

Makale Kategorisi

Araştırma Makalesi

İletişim

1. Güzel Sanatlar, Tasarım ve
Mimarlık Fakültesi, Celal Bayar
Üniversitesi, Manisa, Türkiye

sinemulusoy@gazi.edu.tr

GİRİŞ (INTRODUCTION)

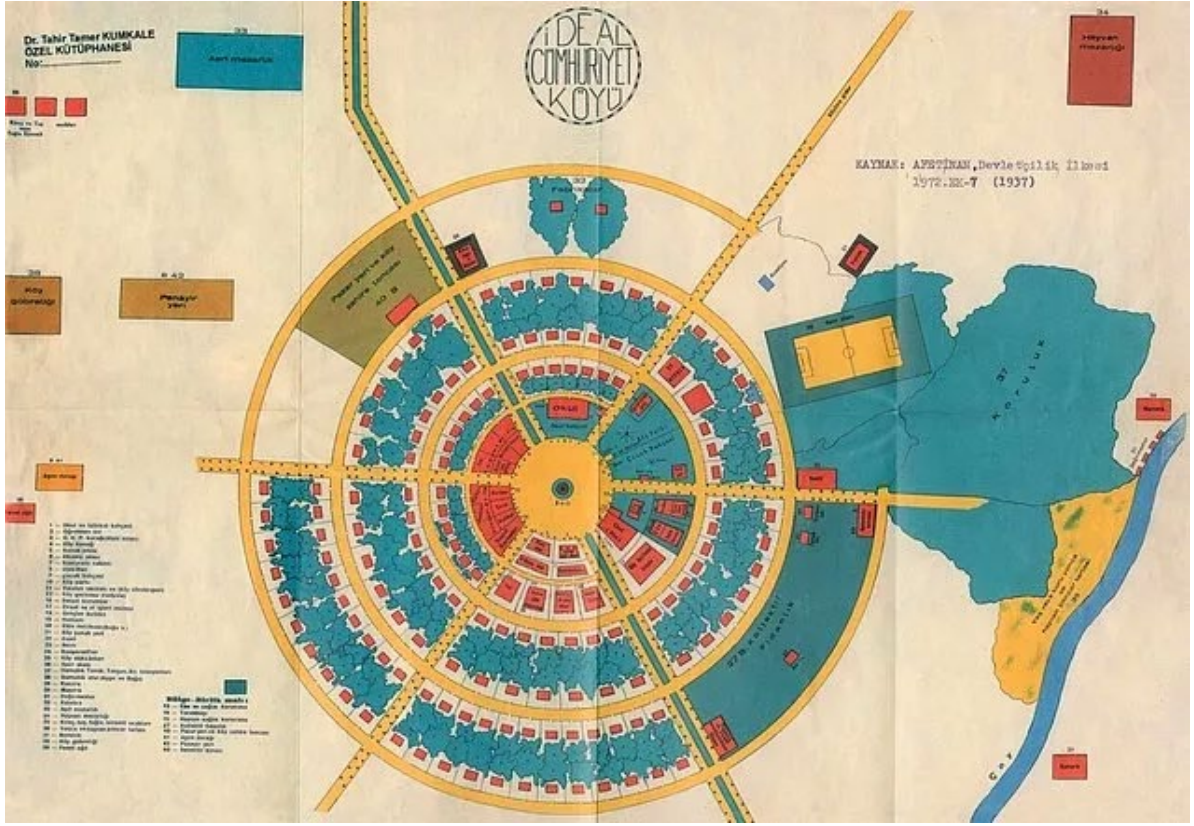
Ethem Nejat Bey'in sorumlu müdürü olduğu *Toprak* dergisinde, 1913'te yayımlanıp tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle köy nüfusunu kalkındırmayı hedefleyen "Mesut Köy" adlı köy planından başlayarak (Şekil 1) Türkiye'de, 20. yüzyılın ilk yarısında kırsal yerleşimlerin ekonomik ve sosyal sorunlarının çözümüne yönelik bir dizi kalkınma girişimine tanık olunmuştur. 1970'li yıllara doğru gelindiğinde Bülent Ecevit tarafından ileri sürülen köykent düşüncesi de yine kırsal kalkınma yaklaşımlarının başında gelmiştir. Kamu ile özel teşebbüslerin dışında ve üçüncü bir ekonomik örgütlenme olarak kurgulanan halk sektörü önerisiyle birlikte bütünleşik bir tartışmayı başlatan bu yaklaşım, kırsal alanlarda modern altyapı, sağlık hizmetleri, eğitim imkânları ve istihdam olanakları sağlanarak ekonomik ve sosyal kalkınmayı teşvik edip iç göçün etkilerini azaltmayı hedeflemekle kalmamış kırsal ve kentsel alanların birbirine entegre edilmesini savunarak yeni bir mekânsal ve iktisadi organizasyonu amaçlamıştır. Fakat Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisindeki genel başkanlık ve başbakanlık dönemleri ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklarla yoğun bir şekilde iç içe geçmiştir. Sosyal ve ekonomik projelerin finansmanını ve uygulanmasını zorlaştıran bu koşulların yanısıra köykent modelinin bürokrasi, akademi ve sermaye çevrelerinden gelen itirazları üstüne çekmesi öne sürüldüğü 1968'den başlayarak düşünce düzeyinde geliştirilen bu tartışmanın fiili olarak projelere dönüşmesini olanaksız kılmıştır. 1974 yılında ise Ecevit, köykent tartışmasını tekrar gündeme getirip kısmen uygulama denemelerinin gerçekleştirilmesini sağlamış olsa da bu modelin yapılandırılan yeni yorumu, başlangıç noktasından önemli ölçüde farklılık göstermiştir. Ancak 1968'in ruhunu yansıtan ve aslında hayata geçirilemeyen bu yaklaşım, birincisi kırsal alanların kalkınmasına yönelik olarak düşünülmüş daha önceki ideal köy ve numune köy deneyimlerinden ikincisi, çağdaşı olduğu tarım kent ve merkez köy önerilerinden ve üçüncüsü ise aynı köykent yaklaşımının 1974 yılından itibaren geçirilen siyasal dönüşümle birlikte kendi ekseninden çıkan tartışmaların ardından gerçekleştirilen pratiklerinden tam da akamete uğraması ve asli varsayımlarının geri çekilmesi nedeniyle nitelikleri bakımından ayırt edilememiştir. Başka deyişle köykent, literatürde daha çok önermelerinin dışındaki başka yaklaşımlarla ve bizzat köykent tartışmalarının belli koşullarda projelendirilen çıktılarıyla yer etmiştir. Ayrıca köykentlerin yukarıdan aşağıya alınan kararlar yerine siyasal süreç içerisinde açık bir tartışma konusu olarak varlık kazanması dahi kendi olanaklılığını kabul ettirme çabalarının yanında temel koyucu önerilerinde tutarsızlıklarının ve farklı aktör görüşlerinin bulunmasına da yol açmıştır. Bu makale, Ecevit'in 1968 ila 1974'ün siyasal bağlamındaki düşünsel görünümüyle köykent modelinde, muadili kabul edilen önceki ve sonraki kırsal kalkınma girişimlerinden farklı olarak hangi özgün politika ve stratejileri benimsediğini saptamak üzere bu fikrin gelişim sürecini incelemektedir.

Köykent önerisinin Erken Cumhuriyet Dönemi'nin köy idellerinin ardılı olduğu yönündeki genel kabulde öncelikli olarak Afet İnan'ın tek parti döneminin ideallerinin Cumhuriyet'in 50. yılında gerçekleşmesine dair beklentisi yanıtıcı olmuştur. İnan (1978) 1937 tarihli bir ideal köyün planını yayımlamış; bunu Kazım Dirik'ten aldığı ve Atatürk'ün uygulanmasını istediğini belirtmiştir (57).

Nitekim General Dirlik, İzmir ve Trakya’da bu zamanın köy idealleri uyarınca bir dizi faaliyet gerçekleştirmiştir. Gözaydın ve Aktar (2022) söz konusu mekânsal biçim ütopyasını Foucault’nun panoptikon kavramı etrafında yorumlamıştır. Sahiden plan Jeremy Bentham’ın ünlü hapisanesini belirli yönlerden andırmaktadır (Şekil 2). Halka dizileri hâlinde tasarlanmış olan Panoptikon’da mahkûmların hücrelerinde merkezî vardiya kulesinden kesintisiz bir şekilde gözetlenmesi nedeniyle Foucault (2012) bu mimariden disiplin toplumunu açıklama konusunda paradigmatik şema olarak yararlanmıştır (85–105). Gözaydın ve Aktar’a göre (2021) bu plan, merkezdeki, yani Ankara’daki seçkinlerin hayalindeki değişimin yönünü ve hayali köyün toplumsal ve siyasal koordinatlarını fiziki plana yansıtması bakımından panoptik bir görünüm sergilemektedir. Mekânsal organizasyonunda da bu plan devletin kudretinin bir timsali olacak hâlde tasarlanmıştır. Muhtemelen, Ethem Nejat’ın camiye merkezine alan köy planından farklı olarak Atatürk anıtının merkezinde konumlandırıldığı meydanı bazı kamu yapıları çevrelemiştir. Burada Atatürk’ün sosyal fabrika yaklaşımının bir köy projeksiyonu gözlemlenir: Halkı sanat, spor, eğitim ve üretimle buluşturması düşünülen donatı ve alışveriş alanları öngörülmüştür. Konaklama birimleriyse dairesel yapının çeperlerine düzenli yerleştirilmiştir. Howard’ın bahçekent modelinden ilham aldığı açık olan bu düzenleniş bağdaşık bir toplumu yaratacak sıhhi ve kusursuz çevreler düşlemine dair mekânsal bir oyundur. Gözaydın ve Aktar’ın savonusundaki gibi iktidar timsali olarak okunabilirse de yazarlar düşüncelerini ileri taşımış; “Homo Kemalismus’un devamcılarının tek parti döneminden kalma bu tip ütöpik önerileri ciddiye almak gibi bir takıntılar olduğunu da biliyoruz” demelerinin ardından sözlerini Ecevit’in savunduğu köykent önerisine getirmiştir. Hâlbuki köykent önerisini, tek parti uygulamalarının ardılı olarak kabul etmenin ve bu önerinin hayalci yaklaşım olduğunu ileri sürmenin dayanakları kuvvetli değildir.

Şekil 1. Mesut Köy’ün Umumi Planı (Mesut Köy, 1913: 57)

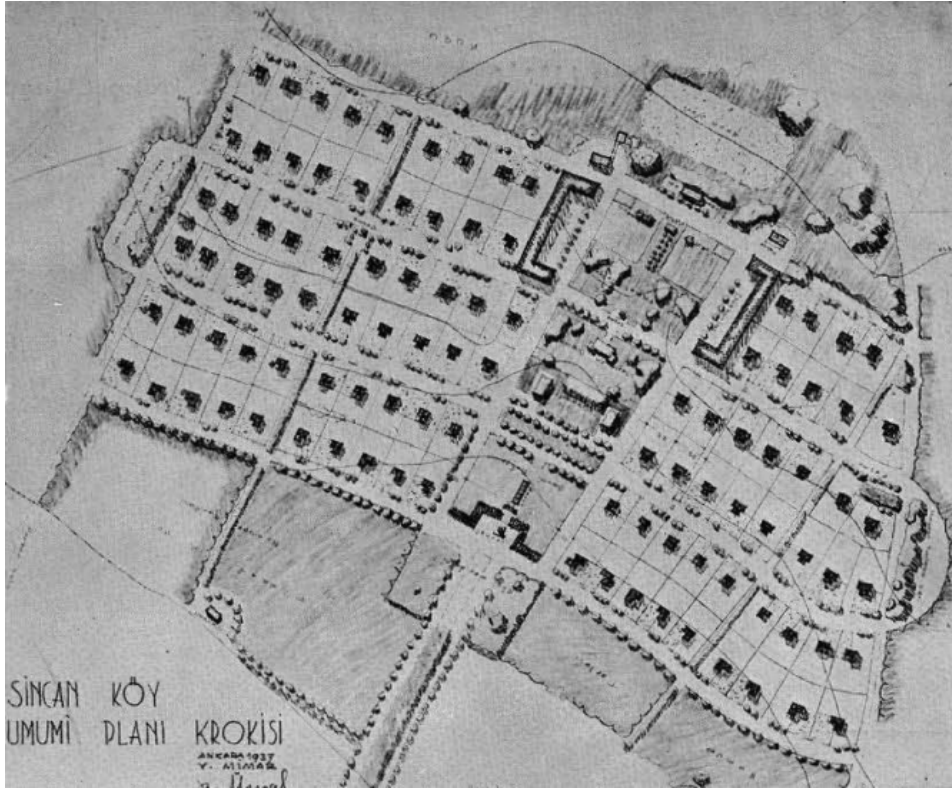
Şekil 2. İdeal Cumhuriyet Köyü

Yazarların referans aldıkları Michel Foucault'nun yöntemlerini izlediklerini düşünmenin olanakları sınırlıdır. Foucault, tarihsel ile arkeolojik analiz arasında bir ayrım getirmiştir. Onun söylem arkeolojisinde tarih, sayfaları süreklilik arz eden bir mecmua değildir; etki ve ilerleme yerine kırılma ve değişim üzerinden okunur. Foucault (1999) için analizde problem “gelenek ve iz problemi değil, fakat kopma ve sınır problemidir” (16). Tek parti döneminin uygulamalarından farklı olarak Ecevit, Necmi Erdoğan'ın da belirttiği gibi “toplumsal sınıfların ve antagonizmaların varlığını teslim etmek yoluyla kopuş gösterir” (27). Buna karşın Türkiye'nin bu devingen yıllarında CHP'nin tek parti dönemindeki yaklaşımlarıyla devamlılıklar sergilediğini ileri sürmek yaygın bir alışkanlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alışkanlık, halk sektörü önerisi ve özyönetim vurgularıyla birlikte demokratik solun asli dayanaklarından olan köykent projesi için daha fazla geçerlidir. Ancak bu yerleşik tasavvur ekonomik ve sosyal bağlamını göz ardı ederek köykent tartışması üzerinden politik ve akademik alanda yaygınlığını sürdürmektedir. Bu algıya popüler alandan 2019'da, *Ecevit Anısına Yeniden Köykent ve Yerel Yönetimler Paneli*'nde TARGEV Başkanı Sami Doğan'ın “Ata'mızın bu çalışmalarının önemli bir parçası olan Cumhuriyet Köyü Projesi ise; Sayın Bülent Ecevit tarafından güncellenerek, kırsal alanlarda yaşayan üretici köylülerimizin yaşam standardını yükseltmek, kentin olanaklarından yararlanmalarını sağlamak amacıyla Ordu İlinin Mesudiye İlçesinde ilk Köykent Projesini uygulamaya koymayı hedeflemiş ve çalışmaları başlatmıştır” sözleri örnek gösterilebilir.

Benzer yanılığı sürdüren Mutlu'ya (2022) göre Cumhuriyet'in köy idealleriyle köykent projeleri süreklilikler arz eder ve beklentilerinde aktörlerin niyetleri örtüşmekteyse de projeler salt köylerin geçirdiği dönüşüm bakımından farklıdır (251). Hâlbuki söz konusu dönemlerin planlamaya dair

genel tutumlarındaki önemli nüans bir yana mesele Ecevit'in ideolojik bakımdan koşullanmış ya da kategorik bir "solcu" olarak ortaya bazı projelerini atması değil inşa ettiği demokratik sol fikriyatın sacayaklarını bizzat köykent, halk sektörü ve özyönetimde bulmasıdır. Köykentler, halka dayanacağı iddiasıyla ideolojik formasyona eklemlenen ekonomik ve toplumsal kalkınma modelinin mekanik uzantısı değil mekânsal içeriği olarak düşünülmüştür. Batuman'ın (2013) değindiği üzere 1970'lerde siyaset, fiziki çevreyi teknik meseleymiş gibi okumamış, "siyasal olanın icra edildiği aslı mekânlar" olarak kabul etmiştir (68–85). Bu üç hazırlık, geleneğinden yeni tarzındaki halkçılıkla saporak taban örgütlenmesine kavuşan, Kurthan Fişek'in (1969) deyişiyile işçi, köylü ve esnaf yığınlarıyla "duygu duvarını yıkabilmek için popülist çözümlere" (7) başvuran bu partinin reçetesini oluşturmuştur. Nitekim Ecevit, programıyla Atatürkçü düşüncüyü kendi dönemine intibak ettirebildiği ölçüde başarı kazandığından projeleri de süreklilik yerine kopma, kırılma, hatta politik bir mirası ele geçirme ilişkisi içinde anlaşılmalıdır. Foucault gibi söylenirse burada söz konusu olan "sürüp giden temel problemi değil, temel ve temellerin yenilenmesi olarak değer kazanan dönüşümler problemidir" (16). Tek partili döneme karakterini veren süreçlerin aşkın biçimde mevcudiyetini devam ettirdiği zannının merkez–çevre paradigmasının bu döneme aşırı vurgu yapmasından ileri geldiğini bildiren Açıknel'in metodolojik tavsiyesini de hatırlamak bu bakımdan önemlidir (Turan, 2013: 4).

Ecevit'in köykent yaklaşımıyla numune köyler projesi arasında da karşılaştırma yapmak isabetli olur. Cumhuriyet'ten itibaren numune köy fikri, mübadele sonucu terk edilmiş kırsal alanlarda işlenmeye muhtaç kalan arazilerin yeniden değerlendirilmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. 1928'den itibaren ise numune köylerin inşası, daha çok modernleşme ve kalkınmanın kırsal bölgelerdeki temsiline yönelik bir anlayışa evrilmeye başlamıştır. Bu süreçte inşa edilen köylerden bir kısmı, prestijli bir hat olan Eskişehir–Ankara demiryolu güzergâhı üzerinde yer almaktadır (Örmecioglu, 2019: 735–36). 1942 yılında örneğin Ankara Valiliğinin kararıyla Sincan ve Malı Köyleri için yıkım ve inşa faaliyetleri yürütülmüştür (Ulus, 1942: 1). Bu köylerin numune köy olarak tercihinde Behçet Ünsal'ın (1940) deyişiyile demiryoluyla İstanbul'dan "Ankara'ya gelenler üzerinde ilk tesir ve fikirleri uyandırması" (15) belirleyici olmuştur (Şekil 3). Ayrıca bu köylerle çiftçilere eğitim ve teknik bilgi sağlayarak üretiminin artırılıp köy yaşamının iyileştirilmesine yönelik hizmetlerin yayılması da amaçlanmıştır.

Şekil 3. Sincan Köyü'nün umumi vaziyet planı (Ünsal, 1940: 15)

Ancak köykent yaklaşımıyla numune köyler arasında temel farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle bu iki model farklı dönemlerin sosyopolitik bağlamında şekillenmiştir. Köykentler, köylerin ekonomik ve sosyal yapılarını güçlendirmek üzere geniş kapsamlı politikaları içerirken numune köyler belirli köylere odaklanmıştır. Köykent yaklaşımı, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki ayrımı kaldırmayı amaçlayan bir politika izlerken numune köyler bu ayrımı doğrudan ele almayı hedeflememektedir. Bir başka açıdan numune köyler kapsamında köylerde tarıma dayalı sanayinin ve yerel ekonomilerin geliştirilmesine yönelik politikalar sınırlıyken köykent yaklaşımı, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki iktisadi farklılıkları azaltmaya yönelik düşüncelere odaklanmıştır. Öte yandan numune köyler devlet himayesinde ve bu bakış açısıyla yürütülen projelerken köykent yaklaşımı, köylüleri karar alma ve uygulama süreçlerinde aktif bir şekilde katılıma teşvik ederek özneleştirmeyi, bu sayede projelerin gerçek bölgesel ve bağlamsal ihtiyaçlara uygun olarak geliştirilmesini hedeflemiştir. Köykent önerisinde sadece altyapı, eğitim veya sağlık gibi belirli alanlara odaklanılmak yerine sosyoekonomik kalkınma konusuna yönelik bütüncül bir yaklaşım benimsenmiştir. Ayrıca ideal köy ve numune köy tasarımları açısından bu dönemde kırsal yerleşim düzenlemelerindeki temel sorun, köylü nüfusunu modern standartlara kavuşturma amacı esas olsa dahi köy yaşamının gerçekliklerini kavrama konusunda mimarlar ve plancıların yeterli hazırlığa sahip olmamasıdır. Bu durum, ideal planların büyük bir ölçüde geleneksel arazi kullanımına, üretim ilişkilerine ve mülkiyet koşullarına adapte olamamasına, inşa edilen kırsal evlerin sakinlerinin ihtiyaçlarına cevap verememesine ve köylülerden tepki alınmasına neden olmuştur. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kırsal konut planlaması yeni bir dikkat ve inceleme alanı olarak bu sorunlar üzerine henüz ortaya çıkmıştır (Örmecioglu, 2019: 743).

20. yüzyılda gelişen yeni kentleşme akımlarına bahçe kent modelinin kaynaklık ettiği ileri sürülebilir. Nitekim Erken Cumhuriyet Dönemi'nin mimarlarının köy sorunu üstüne metinlerinde Örmecioğlu (2019), fenni, başka bir deyişle bilimsel ifadesine ortak bir vurgu yapıldığını tespit etmiştir. Bu vurgu dönemin köy planlarında sosyal reformcu Ebenezer Howard tarafından ortaya atılan bahçe kent modeliyle benzer nitelikte geometri ve ortogonal ızgara plan kullanımıyla temsil edilmiştir (739). Cumhuriyet döneminin ideal köy ve numune köy projeleri gibi Ecevit'in köykent önerisinde de bu modelin etkisi dolaylı olarak söz konusu olmuştur. Ancak tüm bu projeler farklı tarihsel ve coğrafi bağlamlar içerisinde geliştirilmiştir. 19. yüzyılın sonlarında mevcut kentleşme ve planlama anlayışını değiştirme düşüncesiyle biçimlenen bahçe kent modeli tarihsel perspektiften bakıldığında sanayi öncesi döneme, geriye doğru bakışı imlerken Türkiye'de sanayileşme ve kentleşme düzeyi bu süreçte henüz bu yönde bir çözüme yönelik ihtiyacı ortaya çıkarmamıştır. Dolayısıyla söz konusu projelerin büyük şehirlerdeki nüfus yoğunluğunu azaltmaya değilse de bu muhtemel neticeye karşı bir önleme işaret ettiği söylenebilecektir. Nitekim bahçe kentler sanayileşme ve modernizme karşı son derece bilinçli bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Howard, bahçe kentlerde şehirle kırsal alanların olumlu özelliklerini birleştirerek bireylere bahçelere sahip olan müstakil evlerde yeni yaşamlar sunabilmeyi amaçlamış ve kırsal nüfusu artırarak büyük şehirlerin sorunlarını kendi kendine yetebilen bu kentler yoluyla hafifletmeyi düşünmüştür (Kansu, 2009: 8). Howard, iskan niceliği ve işlerin sayısı gibi iki büyük değişkene dayanan bir planlama yaklaşımı benimsemiştir. İdeal Cumhuriyet köylerinde de görülebileceği gibi değişkenler doğrudan birbiriyle bağlantılıdır ve ek değişkenlerle oyun sahaları, açık mekânlar, okullar ve sosyal merkezler gibi alanlar da yine dikkate alınmıştır (Jacobs, 2011: 445). Bahçe kentler, kentsel alanlarda estetik ve faydacı işlevlerin ötesinde işlevler üstlenebilecek yeni bir toplumsal düzenin mekânsal ifadesi olarak geliştirilmiştir. Dolayısıyla bu model 19. yüzyılın Avrupa kentlerinin yarattığı büyük toplumsal ve çevresel sorunlar karşısında radikal tarzda bir şehircilik alternatifi olarak önerilmiştir. Ancak bu yaklaşımlar görece kapalı sistemler olarak tasarlanmış ve yeni gelişme imkânlarının mevcut olan planlara nasıl dahil edileceği problemi önemli ölçüde göz ardı edilmiştir. Nitekim Howard, bahçe kent modelinde şehirlerin karmaşık kültürel hayatı, düşünce alışverişi ve ekonomik düzenlemeler gibi inşa sonrası süreçlere ilgi duymamıştır (Jacobs, 2011: 39).

Sadece fiziksel yapılanmaya odaklanmayarak finansmanı, uygulama sürecini ve ayrıca hedeflenen toplumsal yapıyı da değerlendirmesi yönünden de bahçe kentlerin ideal köy ve numune köy projeleriyle birlikte Ecevit'in köykent düşüncesine ilham verdiği ileri sürülebilir. Fakat köykent tartışmalarında bahçe kentlerin ve ideal köy tasavvurlarının aksine belirlenimci bir anlayışın hakim olduğu söylenemeyecektir. Köykentlerde bu diğer modellerden farklı olarak iktisadi ve toplumsal olumsuzlukların nitelikli bir kentsel planlama yoluyla çözüm bulacağına dair beklentiler söz konusu olmamıştır. Bu perspektif köykent politikasını çeşitli türlerden ütopyacı görüşlerden uzaklaştırıp iktisadi ve toplumsal değişimlerle coğrafi bilgi arasında ilişki kurmaya yönlendirmiştir. Bu ilişkileri dikkate almanın getirdiği olanakların tartışmaya açılması ve üzerinde süreç içerisinde çalışılması köykent yaklaşımını diğer uzamsal ideallerden ayırmıştır. Ne var ki iktisat kuramları, coğrafya disipliniyle ve daha özel bir vurguyla mekânsallıkla problematik bir ilişki kurmuştur. Harvey (2015) coğrafya ve iktisat disiplinleri arasındaki bu gerilimli ilişkiye dikkat çekerken mekânsallığın iktisadi kuramlara dahil edilmesiyle birlikte iktisadi akıl yürütme mantığının bozuntuya uğradığını, çünkü fiyatların kendi işlerini, başka bir deyişle faaliyetler arasında "en iyi ve en etkin eşgüdümü sağlama işini" yerine getiremediğini belirtmiş ve mekân düzenine ilişkin yasalar belirlemenin olanaklı olduğunu savunan kuramcılarının da iktisat disiplini içinde yaklaşımlarının coğrafi uygulanabilirliğinin

kısmi olduğu gerekçesiyle kenara itildiğini belirtmiştir (128). Bu çerçevede halk sektörü önerisiyle köykent ünitelerinin entegre biçimde ele alınmasının fiziksel planlamayla iktisadi ve toplumsal gerçeklik arasındaki ilişkiyi öngörmesi açısından değerli bir tartışma süreci sunduğu kabul edilebilir.

Ecevit'in köykent politikasının farklı dönemlerdeki iktisadi kuramcıları arasında bulunan Gülten Kazgan ile birlikte Ali Nejat Ölçen tarafından bu modelde fiziksel planlama ve iktisadi örgütlenme birbirinden bağımsız şekilde sunulmamış ve köykent kavrayışı buyurgan ve mekanik tanımlar içine değerlendirilmemiştir. Ölçen'in (1974) *Halk Sektörü* kitabında köykentlerin "kırsal alanların organığı içinde" (99) kendi canlılığını kazanacağını vurgulaması bu bakımdan önemlidir. Kazganlar (1974) da eğitim, sağlık, ulaştırma ve enerji gibi temel kamu hizmetlerinin yoğunlaştığı merkezler olarak düşünülen köykent ünitelerinde bu hizmetlerin varlığını, bölgesel üretimi kendi içerisinde ekonomik birimler şeklinde teşvik etmek için yeter neden saymamıştır. 1974'teki görünümüyle köykentlerin yer seçiminde ve inşasında zorunlu hâllerin dışında, Ölçen'in tercihinden farklı olarak, yeni yerleşme birimleri yaratmaktansa mevcut kasaba yerleşimlerinin geliştirilmesiyle kurulmalarının daha yerinde olacağı düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde halk sektörü örgütleri arasında köy kalkınma kooperatifleri, tarım satış kooperatifleri ve diğer türdeki kooperatiflerle halka açık anonim ortaklıkların ve bunların üst düzey örgütlerinin bulunacağı varsayılmış ve halk sektörünün de köykentlerin altyapı hizmetlerinden faydalanarak kurulabileceği, başka bir deyişle yerel düzeyde inşa edilebileceği söz konusu edilmiştir. Dolayısıyla halk sektörü kalkınma modeli, köykentlerin üretici kesimi olarak düşünülmüştür. Halk sektörünün istihdam ve gelir yaratma potansiyeline sahip ve bölgesel kaynakları değerlendiren üretim dallarının kendi örgütlenme biçimlerini oluşturabileceği ve köy yaşamıyla bütünleşik olarak üretim sektörlerini seçecekleri savunulmuştur (Kazgan ve Kazgan, 1974: 159–61). Bu çerçevede köykent önerisi Ecevit'in gözetiminde sürdürülen, muğlak bir plan stratejisi etrafında ve açık yürütülen kuşatıcı bir tartışma süreci olarak değerlendirilebilir. Nitekim köykent modelinin hiyerarşik yöntemlerle alınan kararlar, mutlak kurallar ve planlar çerçevesinde uygulanacağı düşünülen projeler olmadığı, aslında bir süreç tasarımı olarak belirdiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan köylerden büyük şehirlere doğru olan göçü yavaşlatma amacının tüm bu kırsal kalkınma hamlelerinin ortak hedeflerinden biri olduğu dikkat çekmektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin Türkiye'sinde kırsal alanlar ve köy mimarisi üzerine yapılan çalışmalarda kırsal alanların geliştirilmesi ve köylülerin köylerinde kalmaya teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede mimar aktörlerden Abdullah Ziya Kozanoğlu ve Zeki Sayar'ın çabaları dikkat çekicidir. Köy mimarisi ve kırsal kalkınma konularında dönemin önemli isimlerinden Kozanoğlu'nun 1933'teki makalesinde "köylüyü köyüne bağlayan her şeyi köyünde olmalıdır, aksi takdirde köylü kendisine verilmeyen bu hakları aramak için şehirlere hücum edecektir... Vay o şehirlerin haline!" (alıntılayan, Örmecioğlu 2019: 737–38) ifadelerini kullanarak konut ve göç sorunlarında kentliler lehine tavır aldığı görülmektedir. Dönemin ruhunu yansıtan bu yaklaşımın başkaca örnekleri 1930'lu yılların *Arkitekt* dergisinin arşivlerinden izlenebilir. Neşe Gurallar (2014), bu dönemde derginin editörü Sayar başta olmak üzere *Arkitekt*'in modernizmin yalın estetik beğenisini yaymakla birlikte muhafazakâr bir tutum sergilediğini ve Sayar'ın köylüyü köye bağlı kılmaya yönelik yaklaşıma paralel olarak şehirlere akın eden kitlelerin koloniler halinde kırsal alanlara yerleştirilmesi gerektiğini savunurken "iç kolonizasyon" ifadesini "içtenlikle" kullanmasının bu durumu desteklediğini belirtmiştir. Fakat köykent tartışmalarında yerleşimlerin kırsal alanlarda yaşayanların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geliştirilmesi savunulurken buna bağlı halk sektörü ise halkın doğrudan katılımı ve kontrolüyle

yönetilen ekonomik faaliyetler ve kuruluşlar olarak teklif edilmiştir. Bu sektörün güçlendirilmesinin köylülerin ekonomik ve toplumsal yaşamlarını yönlendirebilmelerini sağlayacağı ve ancak iç göçün bu yöntemle azaltılabileceği öngörülmüştür. Bu anlayış, köylülerin yönetim ve üretim süreçlerinde kendi kararlarını alma kapasitelerinin artırılması gerekliliğini ileri sürmesiyle kentlere göç sorununa köylüler açısından yaklaşarak kırsal alanların kalkındırılmasında demokratik işleyişi öne çıkarmıştır.

KÖYKENT YAKLAŞIMINI HAZIRLAYAN SÜREÇ (THE FORMATION PROCESS OF THE VILLAGE-TOWN APPROACH)

Köykentlerin ideal köylerinin devamı olup olmadığı sorununu çözmeye kolay yol CHP’de ayrıksı bir pozisyon edinen Memduh Şevket Esendal’ın görüşleridir. Memduh Şevket, Kara Kemal ve Ali İhsan Bey’le mesleki temsilciliğin (*représentation professionnelle*) kurucularındandır. II. Meşrutiyet’ten beri esnaf kâhyalığına dönüşen lonca teşkilatlarını canlandırmayı amaçlayan akım Ahilik öğretisini benimsemiştir. İttihatçıların tüketim mallarının sağlanıp dağıtılmasındaki (*provisionism*) çekişmeyle görünüm kazanan bu düşünce ülkenin hangi temeller üstüne kurulması gerektiği bahsinde programa dönüşmüştür (Tekeli ve İlkin, 2003: 357–58). Birinci Meclis’te Halk Zümresi grubu, bu programı üstlenmiş ancak parlamentarizm yerine meslek zümrelerinin iktidar sahibi olabilmesini savunması nedeniyle Mustafa Kemal’in engeline takılmıştır. Ancak program, altı okun arasına girecek halkçılık ilkesinin bir karşı atak neticesinde benimsenmesinin zeminini hazırlamıştır (Tunçay, 1978: 152–62).

Gerçi bunun öncesinde Gökalp, halkçılığı “sınıf farklarını kaldırarak cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız iş bölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmek” adına savunarak geliştirdiği modelle, meslekçiliği Ali İhsan’ın programından farklı biçimde ileri sürmüştür; yine de onun için de “sınıf yok, meslek var” dır (alıntılayan, Toprak 1977: 92). Tunçay’ın deyişiyle bu “şark mefkûresi”, Cumhuriyet’le rafa kalktıysa da Millî Şef Dönemi’nin genel sekreteri olduğu hâlde sanayileşme ve kentleşme karşıtı fikirleriyle Memduh Şevket’te varlığını örtük bir tarzla devam ettirmiştir. Muhafazakâr modernist Memduh Şevket dahi bu dönemde partinin radikal simasıyken onun gibi Doğu’nun tasavvuf geleneğini kucaklayarak meslekçiliği çağrıştıran bir fütüvvet nizamını benimseyen Ecevit bu dönemde devletçi pratiklerle çelişki içindedir. İdeal köylerse planlamada aklın araçsallaştırılarak kırsalın Batılılaştırılmasına yönelik hamlelerken bununla siyasal alana kasketiyle çıkarak halkçılığı popülerleştiren “Karaoğlan” ın kalkınma planını eş değer tutmak yadırgatıcı olur.

Memduh Şevket’in Kabil’deki diplomatik görevinden 1941’deki dönüşünde karşılaşmak istediği ülkeyi imgelediği “Yurda Dönüş” adlı bir hikâyesi meslekçilikten vazgeçmediğini ele verir. Ütopya, sanayileşmeye karşı geleneksel üretim tarzına kentleşmeye karşıysa ülke sathına yayılmış köykentlere bir methiyedir. Bu metin, ülkeye dönen anlatıcının sınır kapısından itibaren tanıklıklarına yaslanır. Medeniyet değiştiren ülkede kent ve kır ayrımı da kaldırılacak tarzda tarla ve ormanlar arasında kümeleşen tek katlı, müstakil evler görünür: “Buralarda yaşamak ne kadar kolaylaşmış. [...] Buraya kadar geçtiğim yerlerde büyük, iri, kocaman yapılar görmedim. Yalnız ne yana baksanız evler, bağlar, bahçeler ve şenlik gözden kaybolmuyor. [...] Pasın ovasını aşır Deveboynu sırtlarını tutunca evler, bahçeler sıklaştı. Arada köy gibi evleri topluca yerlerden de geçiyorum” (Esendal, 2007: 179–80). Ahlat’la Muş’ta “Uygurluk”, Beyşehir’le Afyon’daysa “Oğuzluk” adlı üniversite kampüslerinden de söz edilir. Nitekim manzara gibi insanlar da değişmiştir. Anlatıcının alışkın olduğu “sukabağı kafalı, o eğri büğrü suratlı, o göbeğinden bir düğmesi iliklenmiş, üzülmüş, yıpranmış ceketli, dizleri çıkmış

pantolonlu, çiçekli yün çoraplı, kafasında kasketi geriye itilmiş, ağlamış suratlı” (163) insanların yerini bu köykentlerde artık “uygar” insanlar almıştır. Anlatıcı, bir köy ziyareti sırasında değişimin Halkevlerine kayıtlı gençlerin eseri olduğunu da öğrenmiştir. Mesleki temsilciliğin izdüşümü olarak Batılılaşmayla modernleşmeyi ayırt eden bu anlatı, modern yaşamı ülkenin geleneksel üretim ilişkileri içinde geliştirmeyi imgeleyerek modernizmin evrensellik iddiasını kentleşme üzerinden boşa çıkarmayı denemiştir. İdeal köylerle müşterekliği kentsel çevrede kırsal, kırsal yerleşmedeyse kentsel modelleri kullanmasıdır. Baydar’ın (1998) tespit ettiği üzere bu iki görünümde de aslında “yitip gitmiş köklere duyulan nostalji ile uygarlaşma emelleri aynı madalyonun iki yüzü olarak” (159) belirmiştir. Memduh Şevket’in ülkesi de ideal köyler gibi mekânın mutlak boyutuyla kusursuzca planlanmış ve homojen bir toplum idealini ortaya koymuştur. Ancak bu medeniyet Batı’nın izinden kapitalizmin felaketlerine sürüklenecek kalkınma ideolojisine yer bırakmamıştır. Gökalp’in kurucu formülündeki gibi dayanışmacı toplumsal yapı aracılığıyla sınıflar kaynağında boğulmak istenmiştir. Meslekçi fikirde sulh düzeni, yönetimde söz sahibi olan loncaların modernleştirildiği üretim tarzıyla teminata alınmak istenmiştir. Şehirleşmenin üretim tarzının fonksiyonu olduğu düşünülürse yazarın sanayi öncesi üretimini sürdürme istenciyle ortaya attığı konut düzeninin anlamı açığa çıkacaktır.

Memduh Şevket, Aydemir’le 1946’daki bir mülakatında “ufkî medeniyeti” savunmuştur (Aydemir, 1978: 390). 1952’deki bir sohbetinde savaştan, ekonomik, sosyal krizlerden “amudi medeniyeti” sorumlu tutarak “toprak medeniyetinin galebe çalacağına inanıyorum” (Arısoy, 1992: 5–15) diye düşünmüştür. *Kadro* hareketinin liderlerinden Aydemir’s’e II. Dünya Savaşı’nın ardından dergisinin köy iktisadiyatından sorumlu kalemi İsmail Hüsrev Tökin’le devlet katında 1946 İvedili Sanayi Planı’nı hazırlamıştır. Türkiye’nin “devletçilikle birlikte gelişen birinci nesil planlama düzeyinin en gelişmiş örneği” (Tekeli, 2004: 364) olan bu belgede on sanayi kombinasyonunun oluşacağı saptanmıştır. Aydemir, 1972’deki yazısında bu bölgeleri “Yıldız Şehirler” olarak anarak bu dönemde Ankara’daki Bahçelievler deneyiminden hareketle işçi ve memur siteleriyle halk yerleşme kooperatiflerinden oluşan 40–75 bin nüfuslu modern merkezler açmayı amaçladıklarını belirtmiştir. Nitekim yine Kadrocular arasında olup aynı zamanda Bahçeli Evler Yapı Kooperatifinin bir üyesi Vedit Nedim Tör, 1930’lu yıllarda “kira kışlaları” adını verdiği apartmanların varlığına karşı çıkıp bahçeli evlerde sınıfsız ve kaynaşık bir toplum hayaliyle herkesin toplumdaki işlevine denk düşerek yerleşimini bir arada düşünmüştür (Kansu, 2009: 7). İçinde “çelişme ve çekişmenin değil, dengeli bir yerleşmenin” ismarlandığı bu plan, köykentleri değilse dahi uydu kent modelini önermiştir (Aydemir, 1976: 386).

İşin bir başka yönü Ecevit’in gazetecilik yıllarından başlayarak *Halkçı* ve *Ulus*’taki köşesine kentsel politikayı taşımasıdır. Bu misyonun bir diğer örneği *Forum*’da Adnan Menderes’in imar politikalarını tartışmaya çeken Şevki Vanlı’da görülür. Aydınların çıkardığı *Forum*’un yazı kadrosunda Ecevit’in de yeri vardır. Ecevitlerle Vanlı arasında başlayan bu tanışıklık gelecekte onları uydu kent deneyimi Or-An Toplu Konut Yerleşimi’nde buluşturacaktır. Ecevit, 1954’te ABD’ye konuk gazeteci olarak gittiğinde ilginçtir, iki ülke arasındaki kentleşme biçimlerini karşılaştıran mektupları kaleme almıştır. 1955’teki “Mimarlık ve Sosyal Cinayetler” yazısında Frank Lloyd Wright’ın görüşlerinin otomobille toplu taşımanın sınırlı bulunduğu Türkiye için geçerli olmadığını belirtip kentsel yayılmaya karşı çıkmıştır. Bu yıldaki “Nüfus Artışı ve Şehircilik” yazısında “şehirlerimizin bir yandan yayılmasını önlerken bir yandan da Batı dünyasındaki yeni yaygın şehir ve kasabaların sağlık şartları bakımından avantajlarına kendi şehirlerimizi de kavuşturma çarelerini bulabiliriz” diyerek toplu konutları savunmuştur. 1956’daki “Gecekondu Hâdisesi” adlı yazısında “Gecekondu oturanlar köyde

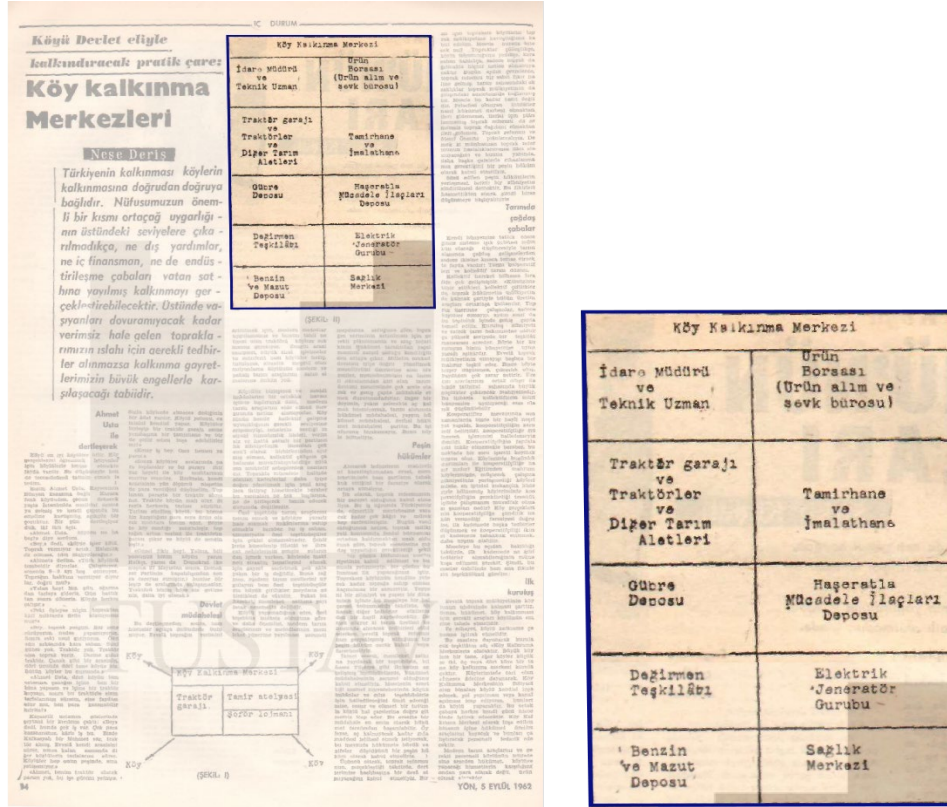
medenî ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için büyük şehirlere akın etmiş insanlar değildir,” sözleriyle iç göçü kentsel alanların çekmesi yerine kırsalın itmesi faktörüyle açıklamak istemiştir.

Bu dönemde ünlü tarım ekonomisti Kazgan (1957), “Şehirlere Akın ve İktisadî Değişme” yazısında “büyük fabrika ve iş merkezlerini muayyen büyük şehirler etrafında toplamaktansa zirai nüfus yoğunluğunun çok yüksek ve köyden dışarı akının önemli nispetlere vardığı (Karadeniz bölgesi gibi) bölgelerdeki kasaba ve köylerde kurulması ve buraların şehirleştirilmesi” gerektiği düşüncesini ortaya atmıştır. Fikirlerinin oluşmasında Marshall Planı’nın ardından, 1948–52 aralığında Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) için Çukurova’nın köylerinde araştırmalarda bulunan Richard R. Robinson’un zirai alet ve makine kullanımını incelediği makalesindeki köy-kentlerin kurulmasını, Barker Raporu’yla aynı doğrultuda, Türkiye için tek çıkar yol görmesi etkili olmuştur. Ancak bu referans, 70’li yıllara gelindiğinde, antiemperyalist söylemlerle bütünleşip Türkiye’nin sanayileşmesinin ve iktisadi açıdan gelişmesinin önünde engel oluşturma olasılığı üstüne köy-kentlere eleştirilerin gerekçelerinden birini oluşturacaktır. Ancak kırsal yerleşimlere fabrikaların kurulmasının köylülerin eğitilmesi gibi “gayri nakdi” kazançları dahi olacağını ileri süren Kazgan, “şehirleşmiş köy” ismiyle adlandırdığı yaklaşımın “henüz bebeklik safhasında bulunan birçok sosyal ve ekonomik problemin devleşmesine engel olacak biricik çare” olacağını belirtmiştir (393–94).

Bu aralıkta parti meclisine katılan Ecevit, 1959’da CHP’nin Araştırma Bürosundan mesai arkadaşları Barkın, Okyar ve kalkınma politikalarına özellikle odaklanan Avcıoğlu’nun hazırladığı “Şehirlere Akın ve Mesken Dâvası” kitabına destek ve teşvikleri içeren bir tanıtım yazısı hazırlamıştır. 1960’taki “Ev Politikası” yazısındaki “tarımdan artmaya devam edecek işgücünün memlekete muvazeneli olarak yayılması ve verimli bir şekilde kullanılması imkânları hazırlanmalıdır” görüşüyle Kazgan’ın düşüncelerinde de görüldüğü gibi kendisini köy-kent projesine yakınlaştıracak formüllerin arayışına girmiştir. *Forum*’da biçimlenmeye başlayan kentsel politikalara müdahale çabalarındaki gibi, bu hayli çekişmeli dönemde, Ecevit’in CHP’nin organlarındaki yazılarına da ekonomik ve toplumsal sorunların DP’nin iktidardan düşmesiyle çözüme ereceği beklentisi hâkimdir. Ancak 27 Mayıs’ın ardından ideolog Avcıoğlu, *Forum* çizgisini ardında bırakıp *Yön-Devrim* hareketi içerisinde 1961 bildirisini yayımladığında, ülkenin krizlerinin esasında iktisadi yapısından zemin bulduğuna yönelik tezleri, özel teşebbüslere devletin öncülüğü ve planlı kalkınma konularında CHP’nin programları üzerinde etkili olmuştur. Menderes’in imar politikalarına olan muhalefet tarzı böylelikle artık kentsel sorunların yasa teklifleriyle çözülmeyeceğini kavrayıp büyük ölçekli projelerin arayışına düşmüştür.

Bu çerçevede *Yön*’ün 1962’deki Köy Kalkınması dosyasına dikkat çekilmelidir. “Köyü devlet eliyle kalkındırarak pratik çare: Köy kalınma merkezleri” yazısının sahibi Bülent ve Rahşan Ecevitlerin Robert Kolej’den dönem arkadaşı Neşe Deriş’tir. New York’un önemli plazaları için klima ve havalandırma tesisatlarını tasarlayan, daha çok hidrojen ve güneş enerjisinin konutlarda kullanımı üzerine çalışmaları olan, *Arkitekt* ve *Mimarlık* dergilerindeyse yazı ve çevirileriyle görülen yazar bu dosyada halk sektörünün ilk nüvesini şemalandırmıştır. Zira bu dönemde iç göçün nedenlerinden biri de tarım araçlarına erişimin sınırlılığı karşısında istihsalın, başka ifadeyle tarımsal verimliliğin yetersizliğidir. Özel teşebbüsün yatırım yapmadığı koşulda toprak reformu acil talep olarak ortaya çıkmıştır. Deriş’in çözümü büyük köyler ve küçük köy öbekleri için Köy Kalkınma Merkezlerinin kurulmasıdır (Şekil 3). Buna göre bina ve yollar “köylerimizde cari olan ‘imece adetine’ dayanarak” köylülerce inşa edilecek; hükümet üretim araçlarıyla personeli tedarik edecek ve “köylülere yapacağı

hizmetin karşılığını onlardan para değil ürün olarak alacaktır” (14). Bu dosyada merkez köylerin fikişsel tohumlarını atmak mülkiye müfettişi Niyazi Toker’e düşmüştür: Dağınık köylere masraflı altyapı hizmetlerini götürmenin ve buralarda insanca yaşamın gereksinimlerini karşımının mümkün olamayacağını ileri sürerek köylerin birleştirilip azaltılması gerektiğini savunur. Bunun için gelecekte Ecevit iktidarının da hedeflediği gibi Köyler Kalkınma ve İmar Bankasının kurulmasını önerir (9).

Şekil 3. Deriş'in Köy Kalkınma Merkezi (Deriş, 1962)

Cumhuriyet köyleriyle birlikte söz konusu arayışların köykentlerden temel koyucu farkları devletçi bürokrasinin kalkınma özelemleriyle ve halkın görüşlerine dayanmaksızın planlanmış olmalarıdır. Buna açık biçimde ulusal kalkınma planlarındaki köy altı yerleşmeleri birleştirmeyi hedefleyen merkez köy ve ayrıca yine Türkes'in tarım kentleriyle beraber millet sektörü yaklaşımları da dahil edilmelidir. 1972 yılında, Melen Hükûmeti döneminde yazılan ÜBYKP'de merkez köyler kırsal yerleşmelerin niteliğinin artırılmasında pragmatik bir çözüm olarak sunulmuştur. Ancak 1964'te İnönü Kabinesi'nin bakanı olan Melen'in önerisiyle Çaykara'da meydana gelen heyelanı gerekçe göstererek buradaki haneleri Van'ın Dönerdere Köyü'ne iskân ettirilmesi kalkınma politikalarının ardına dönemin ruhuna uygun olarak bir Türkleştirme siyasetinin saklandığını akla getirmektedir. Örneğin ÜBYKP'de (1973) "Kalkınmada öncelikli yörelerin sorunlarını Türk toplumunun temel sorunlarından ayrı olarak düşünmeye imkân yoktur" (948) gibi bu siyaseti ima eden ifadeler kullanılmıştır. Tekeli'nin (1972) tespit ettiği üzere plan stratejisi, yöre yerine bölge teriminin tercih edilmesi gerektiği bir yana öncelikli yörelerin nereler olduğu ve buraların gelişmediklerine getirilen kanaatin hangi araçlarla tespit edildiği gibi belirsizliklerle yüklüdür (34). Yerleşim düzeniyle iktisadi örgütlenme arasındaki bağların kurulmadığı bu önerilerde konu dolayısıyla köylülerin cephesinden de ele alınmamıştır. Melen, 1967'de Ecevit'in ortanın solu hareketiyle partinin komünizme kaydığı

gerekçesiyle ters düşen Feyzioğlu'yla birlikte hareket ederek CGP'nin kuruluşunda yer almış ve Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın "Sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı" (Kongar, 2007: 231) lafzıyla gerekçelendirilen karartılı '71 müdahalesinin ardından bu antidemokratik geçiş yıllarındaki karma hükümetler döneminde başbakanlığa atanmıştır. Bu sürecin bir diğer görünümüyse 12 Mart'ı ivmelenmekte olan ortanın solu hareketine yönelik girişim olarak değerlendiren Ecevit'in İnönü'den genel başkanlığı ve ardından 1973 seçimini kazanmasıdır; nitekim bu rejimde Ecevit, genel merkezine karşı parti örgütünü ardına alıp geliştirmekte olduğu demokratik solu kampanyasının merkezine koymuştur. Öte yandan MHP açısından bakılırsa tarım kentler önerisinde ÜBYKP'deki gibi güvenlik politikasının öncelendiği görülecektir; örneğin parti doktrininin tarım manifestosunun yazarı Yahyaoğlu (1975) tarım kentlerin ilk faydasını kırdı emniyeti sağlamasında bulmuştur (143).

Ancak MHP'nin tarım kent, ÜBYKP'nin merkezi köyler ve CHP'nin köykent önerileri, sadece şehircilik disiplini perspektifinden analiz edildiğinde ortak hedeflere de sahiptir. Tekeli, Gülöksüz ve Okyay (1976) bu önerilerin ortak beklentilerini; kırsal alanlardaki yerleşim birimlerine sunulacak altyapı hizmetleri ve sosyal tesislerde optimizasyon sağlayarak kamu hizmetlerinin maliyetlerini düşürmek ve etkinliği artırmak, uzun vadede kırsal yerleşme düzenlerini değiştirerek köylerin konsolidasyonunu ve entegrasyonunu sağlamak, köykentler vasıtasıyla kırsal yaşamdan kentsel yaşama ve tarıma dayalı toplumdan endüstriyel topluma geçişi kolaylaştırmak, aynı zamanda şehirlerdeki aşırı nüfus yoğunluğunu azaltmak, tarımsal hizmet merkezleri ve bakım istasyonları kurarak tarımsal verimliliği artırmak, kırsal kesimde endüstriyel faaliyetleri teşvik ederek sanayileşmeyi yaygınlaştırmak, bu bölgelerde ekonomik temel yapıları geliştirmek ve köykent yaklaşımıyla tarımsal dönüşümü sağlayarak kooperatifler aracılığıyla bu süreci desteklemek için bir başlangıç noktası oluşturmak olduğunu sıralamıştır (370–71). Ancak CHP'nin köykent yaklaşımının temelinde, kırsal alanların kalkınması ve yaşam kalitesinin artırılması için yerel halkın ve paydaşların aktif katılımının önemli olduğu anlayışı bulunmaktadır. Bu sayede, halkın doğrudan ihtiyaçlarını ve önceliklerini göz önünde bulunduran, topluluk odaklı bir kalkınma süreci hedeflenmektedir.

AÇILIP KAPANAN BİR PARANTEZ (THE OPENING AND CLOSING PARENTHESIS)

Planlamanın katılımcılığa dayanması gerekliliği Mimarlar Odasının 68'in rüzgârında düzenlediği 1. Millî Fizikî Plan Semineri'nde ve 1969'da köykentlerden ilk söz edilen CHP'nin *Düzen Değişikliği Programı*'nda belirginleşmiştir. Bu programda köykentler için tüm yönleriyle köylülerin gücüne dayandırılması gerektiği ve kendiliğindenliğe yapılan vurgu, planlamanın teknokrat kararlarla değil süreç içerisinde gerçekleştirilebileceğine dair anlayış taşır (6–7). "Toprak işleyen su kullananındır" (3) sözünün yer aldığı programda köykentlerin nasıl kurulacakları gibi nasıl yönetileceklerinin kararları da köylülere teslim edilmiştir. Bu yaklaşım 1973'ün seçim beyannamesi olan *Akgünler*'de "Köykentlerin yerlerinin seçiminde en demokratik yöntemler izlenecektir. Bu yerler, bütün ilgili köyler halkıyla müzakere edilip yöresel özellikler, istekler ve bilimsel veriler çerçevesinde, mümkün olan en geniş görüş birliği sağlanarak saptanacaktır" (42) ifadelerine yansıdığı gibi güçlendirilmiştir. Katılımcılık, hatta parti politikalarında geliştirilerek özyönetim modeline dönüştürülmüştür. Coşkun (1976), *Özyönetim ve Halk Sektörü* toplantısının açılışında partinin Kamu İktisadi Teşebbüslerini reorganize ederek işçilere devretme formülünü modelleyerek "KİT"ler artık değeri yaratanların yarattıkları artık değerlerini kontrol edebildikleri kuruluşlar olacak ve bağımsız sanayi toplumunun

yaratılmasında en önemli unsur olarak ortaya çıkacaklardır” (46–47) ifadelerini kullanmıştır. Coşkun’un bu referansı üretim araçlarının mülkiyetinin toplumsallaştırıldığı Yugoslavya örneğidir; dolayısıyla parti bu noktada Marksizmin yorumlarından Josip Broz Tito’yu izlemiştir (42–43).

CHP’nin bildirgelerine köy kentler, halk sektörü ve öz yönetim açısından cesaret verenin İsrail’de kurulan *kibbutz* ve *moşav* adlı ortak yaşam kooperatiflerindeki yerleşimlerin olduğu anlaşılmaktadır. Halperin, bu deneyimlere dayanarak *agrindus* (*agriculture–industry*) kavramını ortaya atmıştır. *Agrindus* ünitelerinin ekonomik ve toplumsal biçimlenişini ülkeye teklif edense 1967’de, ömrünü işçilerin beslenmesine ve halk sağlığına vakfeden Osman Nuri Koçtürk olmuştur. Koçtürk, *agrindus*’a dair düşüncelerini “Gökdelenlerin 53. üncü katındaki çocuklar her sabah bir ineğin memesinden sağılmış süt ile karınlarını doyuruyorlar. Bu yiyecekleri üretmek ve büyük şehrin doymak bilmez ağzına ulaştırmak için bugün bile milyonlarca insanın köylerde yaşaması ve toprakla güreşmesi gerekiyor” (11) sözleriyle savunmuştur. Ayrıca bu ünitelerin kuramcısı Halperin’in 1964 yılında Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti’nin davetlisi olarak İktisadî Kalkınmanın Zirai Cephesi konferansına bizzat katılmış olması daha ilgi çekicidir. Halperin, *agrindus* modelinin Türkiye için de geçerli olduğunu şöyle sunmuştur: “Biz yeni bir şey teklif ediyoruz: Bir endüstri merkezi etrafında, birkaç köyden meydana gelen bir topluluk kurulacak, zamanla bu gelişip başka ziraat dışı iş yerleri de teessüs edebilecektir. Böylelikle köy ve şehir arasındaki hayat standardı farkı azalacak, tarım korunacak, köy hayatı da şeklen bazı değişikliklere uğramakla beraber, manasından kaybetmeden devam edebilecektir (428). Halperin’in konferansa katılımı sermayesini ithal ikameci kalkınma stratejisi içinde edinen burjuvazinin köy kentlere eşlik edecek ekonomik modelden henüz rahatsızlık duymadığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Eczacıbaşı’nın başkanlığındaki heyet, 27 Mayıs sürecinde planlı kalkınmaya destek verip demokrasiyle çalışmeyeceği fıkriyle hareket edip sosyal adalet ilkesini benimseyen ulusal sermayenin karar alıcılar üstünde etkili olma girişiminin bürokratik ve akademik açıdan ağırlık merkezini oluşturmuştur (Demir ve Kömürcü, 2014: 52–53).

Aslında ortanın solu da bu yönde, devlet, sermaye ve ücretli emek arasındaki çatışmanın varlığını kabulle birlikte bunu bir uzlaşma dönüştürmenin programını hazırlamıştır. Kapitalistleşme CHP’nin ideolojik zemini açısından denge arayışına yol açmıştır: “Kendi sosyal durumlarını sarsan, toplumların sınıfsal yapısını köklü olarak değiştiren dinamik süreçlerin orta sınıflarda yarattığı kanama, ilk bakışta makul görünen” (Gevgilili, 1973: 326) en “zararsız” formülle dindirilmeye çalışılmıştır. *Yön bildirgesindeki* sosyal adalet ilkesi, Ecevit tarafından sermayenin rızasını da alacak biçimde sınıf mücadelesinin bir alternatifi olarak ortaya konmuştur. *Düzen Değişikliği Programı*’nda bu uzlaşma şöyle dile getirilmiştir: “Bu düzende sermaye ile emek, geniş ölçüde, aynı topluluklarda birleşeceği, bu birleşmenin olmadığı yerlerde ise, halk, yönetimde etkili olarak söz sahibi bulunacağı için, ekonomik güce dayanan sınıf ayrılıkları da ortadan kalkmış olacaktır” (131). Öte yandan bu dönemde kentleşme, göç, emek sömürsü ve üretim ilişkilerindeki dönüşümle beraber sınıf mücadelesi yükselmiş, DİSK’i kuran sendikacılar direnişlerinde etkili olmuş, aydınlar ve köylüler toprak reformu istemini dile getirmiş, öğrencilerin antiemperyalist gösterileri kitlelilik kazanmıştır. Toplumsal zemini güçlenen TİP, 1965’te parlamentoya katılarak güçlü bir muhalefet sergilemiştir. Sendikaların ve sosyalist hareketlerin etkisi karşısında büyük sermaye çevreleri de örgütlenmesini tamamlayıp güç oluşturmaya başlamıştır. CHP’ye parti içerisinde dahi karşılık bulan ve 27 Mayıs’ın ardından gelen görece ılıman atmosferde yetişen kuşağı çeperinde toplayan sosyalistlerin rüzgârına yanıtız kalamasa da bunu çizgisini geliştirmesinde tehdit gibi algılamakta gecikmemiştir. Ayrıca

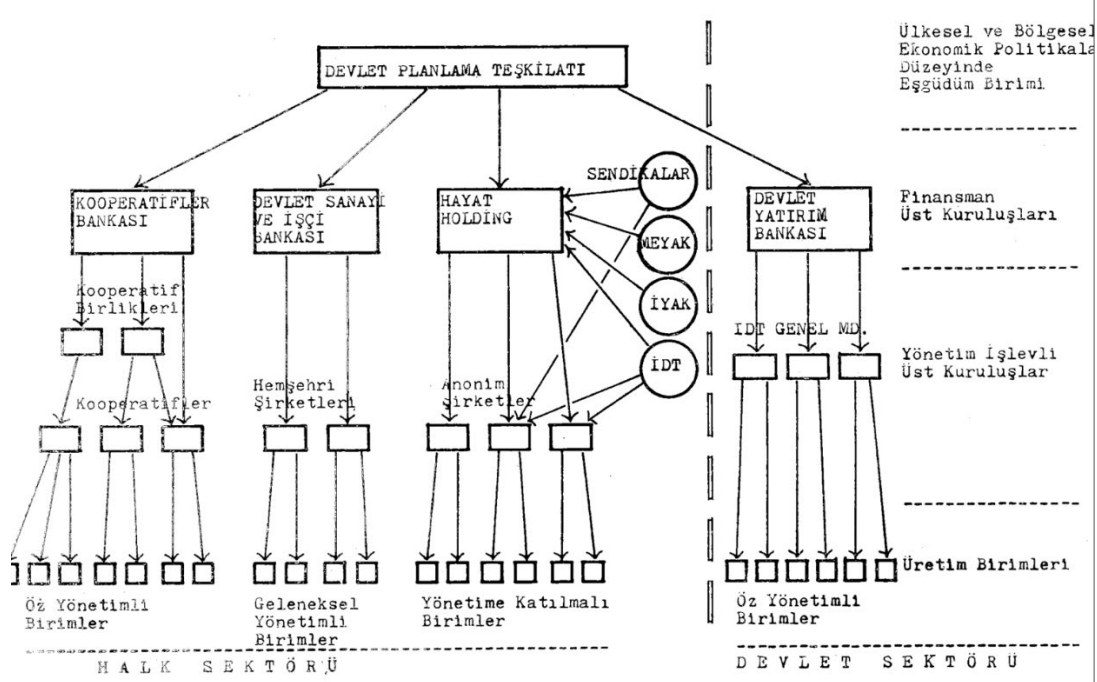
Demirel'in AP'si liberal ekonominin temsilcisi olarak bu kortu baştan kapatmıştır. Parti içindeki sağ Kemalist kadrolar tarafından da kuşatılan CHP hem zorunluluk hem de bir olanak olarak yeni söylemlere ihtiyaç duymuştur. Bu siyasal ve ekonomik süreçler bütünsel olarak ele alındığında köykent, halk sektörü ve özyönetim modellerinin işte bu ihtiyacın adresleri olduğu açığa çıkacaktır.

Ertelenen seçimler 1973'te gerçekleştiğinde ortanın solu hükümet kurma görevini elde ettiyse de mutlak iktidara uzanamamıştır. Ecevit, 48 sandalyeyle siyasi erişkinliğini kanıtlayan Millî Selâmet Partisini perde ardından yöneten ve başarının ardından genel başkanlığa geçen Millî Görüş hareketinin lideri Erbakan'la koalisyon kurmak zorunda kalmıştır. MSP içindeki Risale-i Nurcuların koalisyon kararına muhalefet şerhi koymasıysa bu parti içinde de güç mücadelesi baş göstermiş ancak yazgılarını İslami kitle hareketinde temellendirip düzenle uyumlu görüntü sergileyen Erbakan'ın ve mühendis çevresi galip çıkmıştır (Zengin, 2021: 85-86). Başbakan Ecevit tarafından 1974'te hükümet programı olduğu hâliyle meclisten okunan protokolün Sanayi ve Yerleşme Düzeni başlıklarında *Akğünlere* bildirgesindeki gibi köykent ve halk sektörü öne çıkarılmıştır. Protokolde halk sektörünün “sanayileşmemize hız katmak, dağınık tasarrufları değerlendirmek, kalkınmanın nimetlerinden daha yaygın ve adil bir şekilde faydalanılmasını sağlamak üzere” geliştirileceği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda Köy İşleri ve Tarım Bakanlıklarında değişikliklere gidilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2018: 256). İktidar ortaklarıyla AP arasındaki rekabete de bu konular damga vurmuştur. Ancak kısa süren birliktelikte koalisyon içinde dahi uzlaşa sağlanamamıştır. Necip Fâzıl'ın ütopyası *İdeolojya Örgüsü*'nü parti programı gibi benimsemek isteyen (Bora, 2017: 470) MSP'in idealine 21. yüzyılın çeyreğinde Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleriyle doruk noktasına ulaştığı üzere, önce kent ekonomilerini yönlendiren sermaye gruplarının öncülüğünde, ardından mega projelerle desteklenen ihtişamlı kentleşme ideali, başka bir deyişle “şehir ve umran davası” hâkim olmuştur.

Bu dönemde Ecevit'in yaklaşımları esasında Ali Nejat Ölçen'in düşünceleriyle ortaklık içinde görünüm kazanmıştır. DPT'deki görevinden 12 Mart rejiminin ekonomi politikalarını eleştirmesi nedeniyle istifa ettirilen Ölçen (1995) yazılarının takipçisi Ecevit'in davetiyle halk sektörüyle köy kentlerin fiziksel planlaması üzerine çalışmış (22–26) ve hatta *Akğünlere* bildirgesinin işçi hakları ve halk sektörüyle ilgili bölümlerini kaleme almıştır (22–26). Seçimlerin ardından genel merkez kontenjanından meclise katılan Ölçen, söz konusu çalışmalarına Ecevit'in yakın danışmanı olarak görev üstlenmesi üzerine özellikle halk sektörü konusunda yaşanan belirsizlik nedeniyle ilgi odağı hâline gelmiştir. Bu dönemde sermaye çevreleri halk sektörünün nasıl şekillendirileceği üzerine kaygı taşımış ve belirsizlik ortamında projeden lehine pay çıkarmak için ağırlık koymaya çalışmıştır.

Ölçen ile Ecevit, bu modeller üstüne mesai yaptılarsa da seçimlerin kazanılmasıyla çıkar çevrelerinin artan baskısı belirleyici olmuştur. 1974'te Kayra'nın evine davet edilen Ölçen, İstanbul Sanayi Odası Başkanı Soysal'a halk sektörünün “sosyalizme yumuşak bir iniş” olmadığını izah etmeye mecbur bırakılmıştır (55–58). Büyük sermaye çevrelerinin sözcülüğünü üstlendiğine dair bir izlenim veren Soysal (1975), *Çağrı Arayanlar* kitabında halk sektörüne “yeni modeller aranırken çok dikkatli olunmalıdır. Riski tanımayan ve *management*'i olmayan her girişimin fena bulacağı bilinmelidir” (173) sözleriyle eleştiri getirmiştir. Ecevit'se hükümet programının okunmasının ardından Ölçen'e mesafe almış ve halk sektörüyle köykent konusunu Köy İşleri Bakanı Ok'a bırakmıştır. Bakanlıkların himayesinde düzenlenen seminer, bu fikrin temellendirilmesinde önemli düzeyde etkili olan Ölçen'den habersiz olarak gerçekleştirilmiştir. Baykal'sa halk sektörünün yeni sürümü olan Halk

Yatırım Holdingi şöyle açıklamıştır: “Özel sektöre kaptırmamamız gereken büyük yatırım projeleri, kapitalist düzen içinde bu holding ve holdingin kuracağı halk ortaklıklarına uygulatacağız. Sayın Ölçen’in tanımladığı halk sektöründen başka tür halk sektörüdür bu. Kapitalist koşulların dışına fazla çıkmadan halk sektörü modeli oluşturmayı düşünüyoruz” (73). Ecevit (1974), sermaye çevrelerinin tepkisini aza indirecek formülü bulmuş, meclis konuşmasında modelini holding, halk ortaklıkları ve kooperatifler olmak üzere üç atlı bir arabaya benzetmiştir (620–22). Yedi ay faaliyet sürdürebilen CHP ve MSP hükûmetinin dağılmasının ardından halk sektörü, kararsızlıklarla birlikte, Demokratik Sol Düşünce Grubu çevresinde ancak bu yeni görünümü altında tartışılmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Halk sektörünün örgütlenmesi (Tekeli ve Soral, 1976: 34)

Ecevit’in iktidarıyla köykent ve halk sektörüne akademiyle siyasetin ilgisi artmış, projelerin tanım ve yöntemleri üzerine sıklıkla tartışılmıştır. Güven (1974) kalkınmada ağırlığın yatırım mallarına ve ağır sanayiye verilmesi gerektiğini, kaynakların kırsal alana yayıcı değil belli bölgelere yığıcı olmasının bir iktisat deneyimi olduğunu belirterek köykentlerde halk sektörü üzerinden kurulmak istenen tarıma dayalı sanayileri önce de sözünü ettiğimiz üzere Barker Heyeti Raporu’yla aynı yöntemi paylaşması bakımından eleştirmiştir. (144–45). Başka bir temkinli eleştiride Tekeli, Gülöksüz ve Okyay (1976), köykentlerin “ülke yerleşme sistemi içinde” tanımlanmamaları, “sistemin diğer kademeleriyle ilişkileri içinde” düşünülmeleri, “yeni yerleşmeler inşa etme sevdalarından” uzaklaşılmasını, sorunu “mevcut yerleşmelerin servis standartlarını geliştirme” biçiminde ele almayı ve bunları “şehirleşme hızını kesme politikasının bir aracı olarak görmek yerine kırsal alanların şehirleştirilmesinde bir ara-kademe olarak” düşünmeyi önermiştir (380–81). Hâlbuki Ölçen (1974), köykentleri “Yoktan var olmak var olanın büyümesinden daha heyecan vericidir” (105) ifadesiyle bir *tabula rasa* olarak ele almıştır. Tekeli ve Gülöksüz’ün Ecevit’e köykentlerin hangi koşullarda amacına ulaşabileceğine dair raporlarını teslim ettiklerinin bilinmesi (Gülöksüz, 2020: 105) burada Ecevit’in kısmi geri çekilişinde siyasal süreçler ve sermaye baskısı kadar akademik eleştirilerin de etkili olduğunu akla getirmektedir.

SONUÇ (CONCLUSION)

Tarih ve süreklilik kavramlarının birbirine karıştırıldığına sıklıkla tanık olunur ancak herhangi bir olgunun ya da düşüncenin bir tarihinin bulunması çoğu kez onun süreklilik de arz ettiğini söyleyebilmede yeterli değildir. Bülent Ecevit'in köykent modelinin değerlendirilmesinde bu modelin daha çok tarihselliği ön plana çıkarılmış ancak ne öncesinden ayırt edici veçhelerine ne de geçirdiği dönüşümlerine yeterince odaklanılmamıştır. Gerek akademide gerekse politika alanında köykentlerin birincisi Erken Cumhuriyet Dönemi'nin ütopyik bir perspektifle ortaya koyduğu köy önerilerinin bir uzantısı olduğu, ikincisi öyle ya da böyle çerçevesi çizilmiş bir projenin buna özgü nitelikleriyle uygulamaya geçirildiği varsayılmıştır. Hâlbuki köykent modeli, bir dönemin siyasal bağlamı içinde, ayrıca halk sektörü örgütleri ve özyönetim düşüncesiyle de bütünsellik hâlinde tasarlanmış ancak bu özgün görünümü açısından bir tartışma konusu olmaktan ileri gidememiştir. Hâlbuki modelin tasarıda kalması yine de ona öneminden bir şey kaybettirmemelidir. Bu üçlü model fiziki planlama ve kırsal kalkınma sorunlarına çıkar yol arayışları oldukları kadar Türkiye'de sosyal demokrasiyi, daha doğrusu, ülkenin geçirdiği dönüşüm sürecinde CHP'nin sosyal denge arayışıyla beliren "demokratik sol" düşüncüyü ekonomik ve toplumsal bakımdan kuran öneriler arasındadır.

Köykent yaklaşımının Cumhuriyet'in ideal köy ütopyalarıyla, merkez köylerle ve tarım kentlerle birlikte değerlendirilmelerini gerektirecek ilişkisinin açık olmadığı gibi Ecevit'in başbakanlıklarında savunmaya devam ettiği önermelerin de 1968'den başlayarak ortaya atıldığı tasarılarla bağı sınırlı kalmıştır. Karma ekonomiye halkçı zaviyeden bakarak kapitalist birikimi onarma denemesi 1974'te akamete uğrayarak mekânsal ve ekonomik bütünlüğünü kaybetmiştir. Bu nedenle 1978'de Van'ın Özalp ilçesinde ve Bolu'nun Taşkesti beldesinde projelendirilen köykent uygulamalarını ve ayrıca 1999'un referansını milliyetçilikten edinen DSP'li Başbakanı Ecevit'in Dünya Bankasından kredi desteğiyle Mesudiye'deki pilot projeye köykentleri yeniden hayata geçirme çabasını da önceki yaklaşımla aynı bağlama yerleştirmek anlamlı açıklamalar katmayacaktır. Bu son projede koalisyon ortağı MHP'nin milliyetçiliğin araçsallaştırıldığı tarım kentleri modelinin de eski savunucusu olması araştırmacıları köykent yaklaşımının 1968–74 aralığındaki toplumsal ve ekonomik dayanaklarıyla, geçirdiği dönüşümü, türleri ve farklı dönemlerindeki pratikleri arasındaki ayrımları gözden kaçırmaya itmiştir. 2001'de Ecevit, son başbakanlığında “bu yaşında köykent hareketini başlatmaya çalışıyorum,” sözlerini sarf etmiş (Çetingülec, 2018: 201) ancak 2002 seçimlerinin ardından siyasete veda etmiştir. 2003'te dahi Recep Tayyip Erdoğan'a köykent projesiyle ilgili olarak “Bütün milletin hayrına olacak bir şeydir, sizin de hayrınıza olacaktır. Bu iyi şeyi tekrar gündeme getirmenizi tavsiye ederim” sözlerini dile getirmişse de bu yeni hükûmet Dünya Bankasının ayırdığı krediyi kullanmayıp sonuca erdirmemiş, bunun yerine KÖYDES yatırımlarını gündeme getirilmiştir (Çetingülec: 39).

Türkiye'nin kentleşme deneyimi Gülten Kazgan'ın yazıda alıntılanan uyarısını haklı çıkarmış, 1960'lara doğru “henüz bebeklik safhasında bulunan birçok sosyal ve ekonomik problemin devleşmesine” neden olmuştur. Bu yazı Kazgan, Koçtürk, Ecevit ve Ölçen gibi kentsel sorunları önceden haber veren düşünce insanlarının fikirlerine belirli bir dönemde ve bağlamda dikkat çekme girişimi olarak da okunabilir. Nitekim köykent, halk sektörü ve özyönetim yaklaşımlarının 1968'den Ecevit'in hükûmet programını okuduğu 1974'e kadarki arayış süreci bu ideallerin özgüllüğü açısından işaret edilmesi gereken bir dönemsel aralık olmuştur. Yaygın kabul üzere, söz konusu yaklaşımlar için yeterli ölçüde hazırlığının bulunmadığını söylemek ya da önce ve sonraki pratiklerle

benzerlikleri üzerinden yorumlar getirmek pratik karşılıkları tek başarı ölçütü kabul etmek anlamına gelecektir. Bu çabaları geçersiz kılınmış ütopyalar olarak anlamaksa çıkarılacak derslerin kalmadığını ifade edecektir. Ulusal ve uluslararası düzeylerde göçün, kentleşmenin ve iletişimin muazzam hız kazandığı, insan yerleşmeleri için tanımlanan kavramların dahi gözden geçirilmesinin gerektiği bir zamanda köy-kentler ve halk sektörü şüphesiz kadük projeler gibi görünebilir ancak bu yaklaşımların dile getirilişindeki vizyonu terk etmeyip yeni olanak ve arayışları tartışmaya açabilmek için Türkiye'nin siyasi tarihi içindeki düşünsel miraslardan ve deneyimlerden beslenmek küresel iklim, gıda ve su krizleri, deprem, salgın hastalıklar ve işsizlik gibi kentsel, mekânsal sorun ve risklerle baş etme çabasındaki türsel varlığımızın ortak geleceği için mümkün yollardan birini teşkil etmektedir.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Financial Statement | Finansman Beyanı

Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Ethical Statement | Etik Beyanı

Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı

Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

Author Contribution Statement | Yazar Katkı Beyanı

Please identify the type of contributions for each author as a statement. The contributions table identifies the type of contributions, which have been identified by the authors previously on the Publication Consent and Copyright Transfer Form.

A. Fikir	B. Çalışma Tasarısı, Yöntemi	C. Literatür Taraması
D. Danışmanlık	E. Malzeme, Kaynak Sağlama	F. Veri Toplama, İşleme
G. Analiz, Yorum	H. Metin Yazma	I. Eleştirel İnceleme

AUTHOR: A/B/C/G/H/I

REFERANSLAR (REFERENCES)

- Arısoy, M. S. (1992). *Memdub Şevket Esendal'la Konuşma*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1978). *Sıyrı Arayan Adam*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (1976). *Yıldız Şehirler. Gecekondu, İşportah, Dolmuşlu Şehir* içinde. İstanbul: Cem Yayınları.
- Aydın, S., & Taşkın, Y. (2018). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Batuman, B. (2013). 70'ler: Siyasetin odağındaki kent, kentin odağındaki siyaset. *Toplum ve Bilim*, 127, 68–87.
- Baydar Nalbantoğlu, G. (1998). *Sessiz Direnişler ya da Kırsal Türkiye ile Mimari Yüzleşmeler. Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetingüleç, M. (2018). *Ecevit'in Anıları: 12 Yıl Saklı Tutulan "Veda" Söhbetleri*. İstanbul: Doğan Kitap.
- CHP'nin Akgünlere: Seçim Bildirgesi. (1973). Ankara: Ajans–Türk Matbaacılık.
- CHP'nin Düzen Değişikliği Programı. (1969). Ankara: Ulusal Basımevi.
- Coşkun, A. (1976). *Demokratik Sol'da Kamu İktisadi Teşebbüsleri: Yeni Örgütlenme–Özyönetim Uygulaması. Özyönetim ve Halk Sektörü* İçinde. Ankara: Kalite Matbaası.
- Demir, G., & Kömürcü, D. (2014). 1960'larda Sermayenin Yeni Düzen Arayışı: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, VII(2), 32–58.
- Deriş, N. (1962). Köyü devlet eliyle kalkındırarak pratik çare: Köy kalkınma merkezleri. *Yön*, 38, 14.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*. Ankara: DPT Yayınları. Erişim tarihi: 24 Mayıs 2022, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Ucuncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani_1973-1977.pdf
- Erdoğan, N. (1998). Demokratik Soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar. *Toplum ve Bilim*, 78, 22–37.
- Ecevit, B. (1974). Millet Meclisi: Tutanak Dergisi, dönem 4, toplantı 1, cilt 5, 90. birleşim.
- Ecevit, B. (1960). *Ev Politikası*. Erişim tarihi: 24 Mayıs 2022, <https://ecevityazilari.org/items/show/1160>
- Ecevit, B. (1956). *Gecekondu Hâdisesi*. Erişim tarihi: 24 Mayıs 2022, <https://ecevityazilari.org/items/show/680>

- Ecevit, B. (1955). *Mimarlık ve 'Sosyal Cinayet'ler*. Erişim tarihi: 24 Mayıs 2022, <https://ecevityazilari.org/items/show/27>
- Ecevit, B. (1955). *Nüfus Artışı ve Şebircilik*. Erişim tarihi: 24 Mayıs 2022, <https://ecevityazilari.org/items/show/511>
- Esendal, M. Ş. (2007). *Gödeli Memet. İçinde Yurda Dönüş*. Haz. M. Uyguner. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Fişek, K. (1969). CHP Seçim Bildirgesi: Ütopya 1969. *Emek*, 12, 6–7.
- Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi*. (Çev. Veli Urhan). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın Gözü: Seçme Yazılar 4*. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gevgilili, A. (1973). *Türkiye'de 1971 Rejimi: Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Gözaydın, İ., & Aktar, A. (2022). *Homo Kemalizmus olarak Hasan Ali Yücel: Bir değerlendirme: 2. Bölüm*. Erişim tarihi: 24 Mayıs, 2022, <https://t24.com.tr/k24/yazi/homo-kemalizmus-olarak-hasan-ali-yucel-bir-degerlendirme-2-bolum,3199>
- Gurallar, N. (2004). Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Kent ve Köy Algısı: Arkitekt (1930'ar). *Mimarlık*, 379.
- Gülöksüz, Y. (2020). Yiğit Gülöksüz ile İlhan Tekeli Üzerine. *İdealkent*, 11(29), 102-110.
- Güven, H. S. (1974). Köykent Sorunu. *Amme İdaresi Dergisi*, 7(2), 115-145.
- Halperin, H. (1965). *Agrindus: Tarım ve Endüstrinin Birleşimi*. İstanbul: Sermet Matbaası.
- Harvey, D. (2015). *Kozmopolitlik ve Özgürlük Coğrafyaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İnan, A. (1978). *Cumhuriyet'in 50. yılı için köylerimiz*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Jacobs, J. (2011). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kansu, A. (2009). Jansen'in Ankara'sı için örnek bir 'bahçe şehir' ya da Siedlung: 'Bahçeli evler yapı kooperatifi' 1934-1939. *Toplumsal Tarih*, 187, 2-14.
- Kazgan, G. (1957). Şehirlere Akın ve İktisadi Değişme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 19(1-4), 375-394.
- Kazgan, G., & Kazgan, H. (Yayın tarihi belirtilmemiş). *Ana Tebliğ: Halk Sektörü Gelişiminin Diğer Politikalarla (Sanayileşme, Sanayinin Yurt Düzeyine Yayılması, Köy – Kent Gelirlerinin Adil Dağılımı vb.) İlişkileri*. *Halk Sektörü Semineri* içinde. Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Yayınları, 224.

- Koçtürk, O. N. (1967). *Türkiye'nin Kalkınmasında Tarım ve Sanayi: Yeni Bir Düzen: Agrindus. (Endüstrinin Tarım Kesimi İçinde Entegrasyonu)*. İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları.
- Kongar, E. (2007). Demokrasimizle Yüzleşmek. İstanbul: Remzi Kitabevi. "Mesut Köy". (1913). *Toprak mecmuası*, 4, 57-61.
- Mutlu, A. (2022). *Bir Kır Ütopyası: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İdeal Köy*. Ankara: İdealkent Yayınları.
- Ölçen, A. N. (1995). *Ecevit Çemberinde Politika*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Ölçen, A. N. (1974). *Halk Sektörü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Örmecioğlu, H. T. (2019). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köycülük Tartışmaları ve Numune Köyler. *BELLETEN*, 83(297), 729-752.
- Sosyal, E. (1975). *Çağ Arayanlar*. İstanbul: Toker Matbaası.
- Tekeli, İ. (1972). Üçüncü Plan Üzerinde Genel Bir Değerlendirme. *Mimarlık*, 11, 26-36.
- Tekeli, İ., Gülöksüz, Y., & Okyay, T. (1976). *Gecekondu, İşportalı, Dolmuşlu Şehir*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (2003). *(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Mesleki Programı. İçinde Cumhuriyetin Harcı 1: Köktenci Modernitenin Doğuşu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (2004). *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları. İçinde Cumhuriyetin Harcı 2: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İ., & Soral, E. (1976). *Halk Sektörü Sorunu*. İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Toker, N. (1962). Köylerin kalkınması nasıl olur? *Yön*, 38, 9.
- Toprak, Z. (1977). İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık. *Toplum ve Bilim*, 1, 92-123.
- Tunçay, M. (1978). *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Ö. (2013). Alternatif tahayyüller, devingenlik, popülizm: 1970'ler için bir çerçeve denemesi. *Toplum ve Bilim*, 127, 3-25.
- Ulus Gazetesi. (1942, 25 Eylül). *Eski Sincan köyünün yerine Ankara Valiliği yeni bir köy kuracak*.
- Ünsal, B. (1940). Sincan Köyü Plânı. *Arkitekt*, 10(109-110), 15-17.
- Yahyaoğlu, T. (1975). *Tarım Kentleri: Milliyetçi-toplumcu düzen*. Konya: Millî Ülkü Yayınları.

YAZARIN BİYOGRAFİSİ (BIOGRAPHY OF THE AUTHOR)

Fatma Sinem AKBULUT (Res. Asst. Dr.)

Received her B. Arch in architecture from Anadolu University, Faculty of Architecture (2010), MA in architecture from Gazi University, Faculty of Architecture (2013). Earned her PhD. in architecture from Gazi University, Faculty of Architecture (2022). Major research interests include architecture history and theory, ideology and architecture, urban history. Employed at the Celal Bayar University Faculty of Fine Arts, Architecture and Design as reaserch assistant since 2022.

Assessment of Halkapınar Water Pump Station for its conservation as industrial heritage

İdil Ece Şener¹, ORCID: 0000-0002-4067-4144
Başak İpekoğlu², ORCID: 0000-0001-7747-6670

Abstract

The Industrial Revolution brought about new technologies in water distribution in Europe in the 18th century. The Ottoman Empire benefited from these developments by granting privileges to foreign companies. In İzmir, “La Compagnie Ottomane des Eaux de Smyrne” built the Halkapınar Water Pump Station in 1898. At present this building is located within facility of İzmir Water Sewerage Administration in Halkapınar still maintains its original functions. It is a rare example of surviving industrial heritage that has significance in reflecting technological developments in water distribution systems in the 19th century. The aim of this study was to analyze values, structural problems of the building and to develop a conservation proposal. The methods utilized were field survey and evaluation of collected data. The problems are poor quality additions and removals implemented over time. The result of the study proposes to maintain the original function, rearrange the original features on the original outbuildings and open it to public visitation. The proposed interventions will contribute to the building’s industrial heritage value.

Highlights

- A rare example of industrial heritage in İzmir.
- Environmental, historical, architectural, technological, functional and rarity values.
- Technological development in water distribution in the 19th century.
- Sustaining industrial heritage value.

Keywords

Historical water pump station;
Industrial heritage; Cultural heritage;
Conservation; İzmir

Article Information

Received:
14.10.2022
Received in Revised Form:
23.06.2023
Accepted:
23.09.2023
Available Online:
19.04.2024

Article Category

Research Article

* This article is produced from the master thesis titled “Assessment of İzmir Halkapınar Water Pump Station for its Conservation as Industrial Heritage” written in Graduate School of Engineering and Sciences at İzmir Institute of Technology.

Contact

1. Faculty of Architecture, İzmir Democracy University, İzmir, Türkiye.

idilecesener@gmail.com

2. Faculty of Architecture İzmir Institute of Technology, İzmir, Türkiye.

basakipekoglu@iyte.edu.tr

İzmir’de endüstri mirası olarak Halkapınar Su Pompa İstasyonu binasının korumaya yönelik değerlendirilmesi

İdil Ece Şener¹, ORCID: 0000-0002-4067-4144
Başak İpekoğlu², ORCID: 0000-0001-7747-6670

Öz

Avrupa’da 18. yüzyılda başlayan endüstri devriminin getirdiği modernleşmenin etkisiyle su dağıtımında yeni teknolojiler kullanılmıştır. Osmanlı Devleti de yabancı şirketlere tanıdığı imtiyazlarla bu gelişmelerden yararlanmıştır. İzmir’de “Compagnie Ottomane des Eaux de Smyrne” (İzmir Suları Osmanlı Şirketi), 1898 yılında Halkapınar Su Pompa İstasyonu Binasını inşa etmiştir. Günümüzde halen özgün işlevini sürdüren yapı, İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi’nin (İZSU), Halkapınar’da bulunan tesisi içinde yer alır. Yapı, günümüze kadar gelen endüstriyel mirasın nadir bir örneğidir ve 19. yüzyılda su dağıtımındaki teknolojik gelişmeyi yansıtmaya açısından önemlidir. Su Pompa İstasyonu, ana pompa binası ve iki müştemilattan oluşur. Bu çalışmanın amacı, yapının değerlerini ve sorunlarını analiz etmek ve bir koruma önerisi geliştirmektir. Çalışmanın yöntemi, yerinde yapılan incelemeler ve toplanan verilerin değerlendirilmesidir. Belirlenen sorunlar, zaman içinde yapılan niteliksiz ekler ve kaldırılan özgün elemanlardır. Çalışma sonucunda, yapının özgün işlevini sürdürmesi, ana pompa istasyonu binası ve müştemilatın özgün niteliklerinde yeniden düzenlenmesi ve halkın ziyaretine açılması önerilmiştir. Önerilen müdahaleler, yapının endüstriyel miras değerine katkı sağlayacaktır.

Öne Çıkanlar

- İzmir’de endüstriyel mirasın nadir bir örneği.
- Çevresel, tarihi, mimari, teknolojik, işlevsel ve enderlik değerleri.
- 19. yüzyılda su dağıtımında teknolojik gelişmeler.
- Endüstriyel miras değerinin sürdürülmesi.

Anahtar Sözcükler

Tarihi su pompa istasyonu;
Endüstriyel miras; Kültürel miras;
Koruma; İzmir

Makale Bilgileri

Alındı:
14.10.2022
Revizyon Kabul Tarihi:
23.06.2023
Kabul Edildi:
23.09.2023
Erişilebilir:
19.04.2024

Makale Kategorisi

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü bünyesinde hazırlanan “İzmir’de Endüstri Mirası Olarak Halkapınar Su Pompa İstasyonu Binasının Korumaya Yönelik Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

İletişim

1. Mimarlık Fakültesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir, Türkiye.

idilecesener@gmail.com

2. Mimarlık Fakültesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir, Türkiye.

basakipekoglu@iyte.edu.tr

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Avrupa'da 18. yüzyılda başlayan endüstri devriminin getirdiği modernleşmenin etkisiyle su dağıtımında ve depolanmasında buharla çalışan su pompaları ve kazanlar gibi yeni teknolojiler geliştirilmiştir. Osmanlı Devleti de 19. yüzyılda yabancı şirketlere tanıdığı imtiyazlarla İstanbul, İzmir, Selanik, Beyrut gibi önemli liman kentlerinde şehre su isale etmek amacıyla su şirketlerinin kurulmasını sağlamış ve endüstriyel gelişmelerin getirdiği teknolojilerden yararlanmıştır (Akıllı, 2012). Bu şirketlerden “Compagnie Ottomane des Eaux de Smyrne” (İzmir Suları Osmanlı Şirketi) isimli Belçikalı bir şirket aldığı imtiyazlar sonucunda 1895 yılında İzmir’de kurulmuştur. Belçikalı şirket, Halkapınar Gölü’nü kaynak olarak seçmiş ve 1898 yılında buharlı sistemle çalışan pompalara sahip Halkapınar Su Pompa İstasyonu binasını inşa etmiştir (Aktepe, 1992:163). Günümüzde halen özgün işlevini, buharlı sistem yerine hibrit elektrikli sistemdeki yenilenmiş donanımıyla sürdüren yapı, İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi’nin (İZSU) Halkapınar’da bulunan tesisi içinde yer almaktadır. Halkapınar Su Pompa İstasyonu binası, ana pompa binası ve iki müştemilattan oluşmaktadır. Halkapınar Gölü’nün kıyısında ayrıca 1884 yılında inşa edildiği düşünülen sekiz sütunla oluşturulmuş, piramidal çatılı bir Su Dağıtım Yapısı bulunmaktadır. Yapıldığı dönemde Halkapınar Gölü ile Su Dağıtım Yapısı arasında bulunan borularla gölden Su Dağıtım Yapısının havuzlarına su getirildiği, buradan suyun Su Pompa İstasyonu binasına iletildiği ve Pompa İstasyonu binasının altındaki havuzlarda toplandığı anlaşılmaktadır (Özlen, 2006). Kazan dairesi içinde bulunan, kömürle çalışan buhar kazanlarında üretilen enerji, makine dairesi içinde bulunan pompalara aktarılmış, böylece, pompalar çalışarak havuzda biriken suyu isale hattına¹ aktararak, şehre su dağıtmıştır. Yapı, İzmir’de Osmanlı dönemindeki su dağıtım teknolojisine yönelik endüstriyel gelişmeyi göstermesi açısından mimari, tarihsel, belgesel ve teknolojik değerlere sahiptir. Bu nedenle yapının endüstri mirası olarak korunması önemlidir. Bu çalışmanın amacı, bir endüstri mirası olarak Su Pompa İstasyonu binasının mimari ve yapısal özelliklerinin, sorunlarının, ayrıca tesisat sisteminin ve sistemi oluşturan elemanların incelenmesi, özgün tarihi değerlerinin ve sorunlarının belirlenerek, korunmasına yönelik öneriler geliştirilmesidir.

Çalışmanın yöntemi, yerinde yapılan incelemeler ile toplanan verilerin değerlendirilmesidir. Yapı, arazi çalışmaları ile incelenmiş, fotoğrafları çekilmiş, eskiz çalışmaları yapılarak bilgiler toplanmış ve

Şener, İ.E. & İpekoğlu, B. (2024). İzmir’de endüstri mirası olarak Halkapınar Su Pompa İstasyonu Binasının korumaya yönelik değerlendirilmesi. *GRID Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi*, 7(1), 84-124.

elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir. Yapının mevcut durumunu tanımlamak için 2012 yılında İZSU'nun talebi üzerine Y. Mimar Restorasyon Uzmanı, Semra Emek tarafından hazırlanan rölöve çizimleri (Emek, 2012), Mimar Boygar Özlen tarafından 2006 yılında hazırlanan Su Dağıtım Yapısı rölöve çizimleri kullanılarak (Özlen, 2006), yapılar yerinde incelenmiştir. Arazi çalışmalarında, bir endüstri yapısı olarak mimari özellikler, yapı tekniği, zaman içinde yapılan değişiklikler, yapısal hasar ve bozulmalar incelenmiştir. Ayrıca, arşiv araştırmaları ve restitüsyon çalışmaları da yapılarak yapının özgün mimari özellikleri ve donanımı, belirlenmiş ve koruma önerileri geliştirilmiştir (Şener, 2019).

Çalışmada; öncelikle endüstri mirasının korunması kapsamında endüstri mirası kavramı ve Osmanlı Dönemi su pompa istasyonu binaları üzerine yapılan çalışmalar tanıtılmıştır. Sonraki bölümleri; Halkapınar'ın ve su pompa istasyonunun tarihi incelemesi, endüstri mirası olarak Halkapınar Su Pompa İstasyonu'nun tanıtılması, diğer örnekler içinde değerlendirilmesi, restitüsyon çalışmaları, değerleri ve koruma kararları oluşturmuştur. Sonuç kısmında su pompa istasyonunun endüstri mirası açısından önemi belirtilmiş ve korunması için öneriler verilmiştir.

2. ENDÜSTRİ MİRASININ KORUNMASI VE OSMANLI DÖNEMİ SU POMPA İSTASYONU BİNALARI ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR (CONSERVATION OF INDUSTRIAL HERITAGE AND RESEARCH ON OTTOMAN PERIOD WATER PUMP STATION BUILDINGS)

Endüstri Devrimi, 18. yüzyılda İngiltere'de başlayarak bütün dünyayı etkilemiş ve sonuçları günümüze kadar gelmiştir. El üretiminden fabrika üretimine geçilmiş, buhar gücü ve buharlı makinelerin kullanıldığı fabrikalar inşa edilmiştir. Yeni teknolojik gelişmeler, yeni endüstri yapılarının kurulmasını sağlamıştır. Ancak zaman içinde bu endüstri yapıları da yeni üretim tekniklerini karşılayamamış ve işlevlerini yitirerek terk edilmişlerdir. Günümüzde endüstri mirası olarak önem kazanan bu terk edilmiş yapılar, 1950'lerden başlayarak kültürel miras olarak değerlendirilmektedir.

Endüstri Mirası kavramı ilk olarak 1955 yılında Micheal Rix tarafından endüstri arkeolojisi olarak tanımlanmıştır. Micheal Rix, bu kavramı erken endüstri alanlarının ve yapılarının tesbit edilmesi ve değerlendirilmesi gereği olarak tanımlamıştır. Rix, daha çok İngiltere'de görülen Endüstri Devrimi'nin ilk anıtlarının değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Rix, 1967). Ancak Kenneth Hudson, endüstri mirasının sadece Endüstri Devrimi yapıları ile sınırlı kalmaması gerektiğini ve her bir endüstrinin içinde geliştiği kendi dönemi dikkate alınarak yapıların ve kalıntılarının bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur (Hudson, 1979).

Endüstri mirası; endüstri kültürünün tarihsel, teknolojik, sosyal, mimari ve bilimsel değerlere sahip kalıntılarını içerir. Bu kapsamda; imalathane ve fabrikalar, makineler, atölyeler, madenler ve madenler için işleme ve arıtma alanları, ambarlar ve depolar, enerji üretim ve iletim tesisleri, demiryolu, liman gibi ulaşım alanları, ayrıca sanayi alanlarındaki hizmet yapılarından oluşmaktadır (The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage/TICCIH, 2003, Madde 1).

1973 yılında İngiltere’de endüstri mirasının korunması konusunda yapılan toplantıların sonucunda endüstri mirası yapıları ve alanlarının korunması için bir örgüt kurulmasına karar verilmiş ve The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage/Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi (TICCIH) kurulmuştur. Komite, üç yılda bir önceden belirlenen bir konu hakkında uluslararası toplantılar düzenlemekte ve üyesi olan ülkelerdeki endüstri anıtlarını, sorunlarını ve konuyla ilgili gelişmeleri izlemekte, yayınlar çıkartmaktadır. Bu komite, Temmuz 2003’ de Nizhny Tagil Tüzüğü’nü yayınlamıştır.

Endüstri mirası hakkında çalışan bir diğer kurum The European Route of Industrial Heritage/Avrupa Endüstri Mirası Güzergâhı (ERIH), 1999 yılında kurulan uluslararası bir ağıdır. Eski endüstri bölgelerindeki değişimleri duyurmak ve turistik ilgi yaratmak amacını taşımaktadır.

Türkiye’de endüstri mirası yapıların korunması kapsamında yapılan araştırmalar arasında Osmanlı döneminde inşa edilmiş su pompa istasyonlarının tanıtılması ve korunması konusunda önemli sayıda tez çalışmaları, araştırmalar ve projeler gösterilebilirⁱⁱ.

Halkapınar Su Pompa İstasyonu ve Su Dağıtım Yapısı ile ilgili çalışmalar tarihi ve mimari incelemeler olarak belirlenmiştir. “İzmir Su Fabrikası” isimli çalışmada, tarihi bilgiler verilerek yapılar tanıtılmış (Karakaya ve Çakmakçı, 2003), “İzmir-Halkapınar Tarihi Su Yapıları” isimli yüksek lisans tez çalışmasında (Kavakdipli, 2012) Halkapınar Bölgesi’nin tarihi, Su Pompa İstasyonu binası ve Su Dağıtım Yapısı’nın tarihi, mimari özellikleri ve sorunları incelenmiştir. Çalışma kapsamında Su Pompa İstasyonu binasına müze işlevi verilmesi, Su Dağıtım Yapısının da ziyarete açılması önerilmiştir. Ayrıca İzmir’de su imtiyazını ve yapının kısa tanıtımını ele alan çalışmalarda tarihi ve mimari ön bilgiler bulunmaktadır (Kayın, 2013a).

3. HALKAPINAR’IN VE SU POMPA İSTASYONUNUN TARİHİ (HISTORY OF HALKAPINAR AND WATER PUMP STATION)

Bayraklı’da kurulan Smyrna’nın (Eski İzmir), kazılardan elde edilen veriler ve Strabon’un açıklamaları doğrultusunda M.Ö. 6-7. yüzyıllardan sonra artık kullanılmadığı Bayraklı’dan başka çok sayıda yerleşim yerlerine taşındığı, kentün yeni yerleşim yerlerinden birinin de Halkapınar çevresi olduğu öne sürülmüştür. Halkapınar Gölü ve çevresinin, güzellik tanrıçası Artemis’in (Diana) gelip yıkandığı yer olduğu düşünülmekte ve antik dönemde burada Tanrıça Diana için bir tapınak yapıldığı bilinmektedir (Karakaya ve Çakmakçı, 2003:226) (Şekil 1). Halkapınar su kaynağı, Antik çağdan günümüze kadar İzmir’e su temini sağlayan bir bölge olmuştur. Halkapınar kaynakları ve gölünün, Prehistorik çağlardan 1950’li yıllara kadar önemli bir su kaynağı olduğu, Bizans Döneminde (13. yüzyıl) Georgias Akropolites tarafından Periklystra (Halkapınar) olarak adlandırıldığı ileri sürülmektedir. Mesire yeri olarak kullanılan ve şifalı bol sularıyla anılan bu dairesel gölü birkaç pınar birleşerek oluşturmuştur (Doğer, 2006:171).

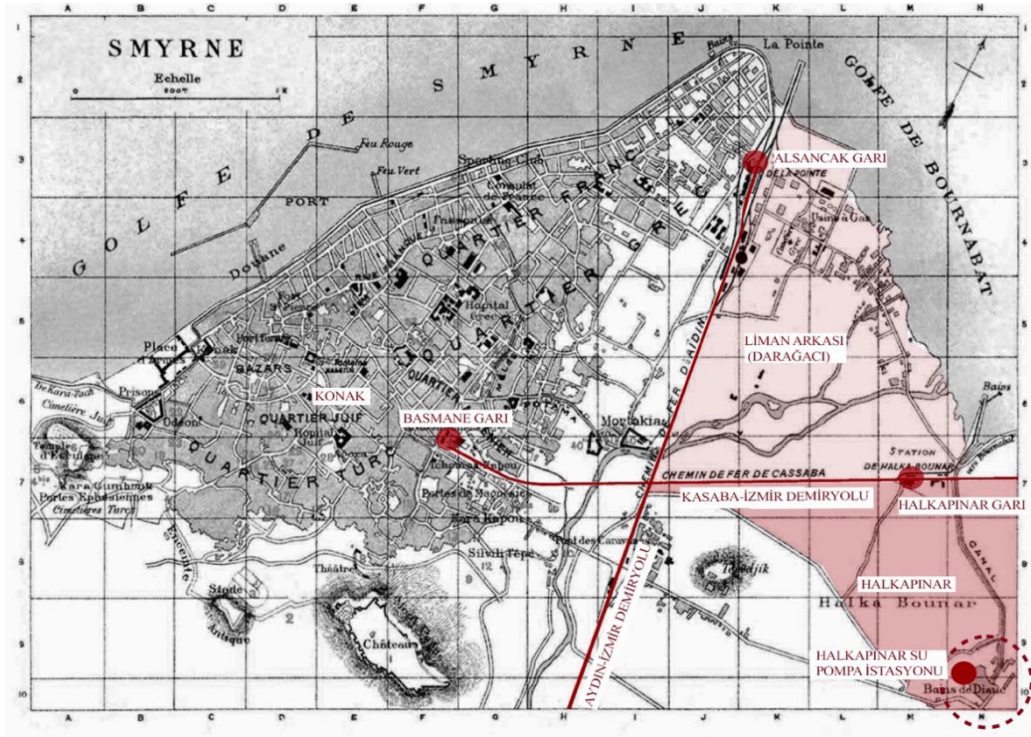
Şekil 1. Halkapınar Gölü ve çevresine ait 19. yüzyıl kartpostalı (Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi)

İzmir’i ziyaret eden Avrupalı seyyahlar Diana Hamamları olarak adlandırdıkları Halkapınar kaynağı ve gölünü ana tanrıça tapınma alanı olarak tanımlamışlardır. Kentin tarihi boyunca Halkapınar kaynağı ve göl, ziyaret yeri olmuştur. 17. yüzyılda İzmir’i ziyaret eden Evliya Çelebi ise İzmir halkını bu bölgede eğlenirken gördüğünü belirtmiştir (Yılmaz ve Yetkin, 2002:22). Fransız Seyyah Tournefort, 1702 yılında İzmir’e gelerek bu bölgeyi de ziyaret etmiştir. Kaynağın ne kadar şahane olduğundan suyunun sürekli olarak değirmen taşlarını döndürdüğünden bahsetmiş, Diana Hamamı kalıntılarının bulunduğunu belirtmiştir. 1712 yılında bölgeyi ziyaret eden Paul Lucas, gölün berraklığından, gölün civar ovaları sulayan derelere sahip olduğundan ve Diana’nın yıkandığı gölet olduğundan bahsetmiştir (Zorlusoy, 2013:79).

Bonaventure F. Slaars ise, 1868 tarihli “Etude Sur Smyrne” isimli eserinde, Spon’un ve Tournefort’un Halkapınar bölgesinde birçok harabeden söz ettiklerine, Pockock’un ise Diana Hamamlarının yanında harabelerin olduğundan, bu hamamlara ait olduğunu düşündürten kemerlerin bulunduğundan bahsettiklerini belirtmiştir (Karakaya ve Çakmakçı, 2003:226). F. Slaars, Halkapınar’dan Tepecik’e kadar olan bölgede Homerion harabesi, mermer bir bina aksamı, mermer heykel, Diana, Venüs, Baccante heykel başları, üzerinde çiçek vazoları ve yapraklı asma dalları resimleri bulunan mozaik, sütunlar, temeller, kırılmış baş ve kollar yontma taştan duvar parçaları, lahitler ve Halkapınar kaynaklarında görülen duvar kalıntılarından söz ederek bunların Helenistik öncesi döneme ait eserler olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle, bölgede eski bir şehrin olduğu düşüncesine ulaşılmıştır (Canpolat, 1953:16). Seyyahların gezilerindeki gözlemlerden de anlaşıldığı gibi Halkapınar Bölgesi ve Gölü, kentli için önemli bir sosyalleşme alanı, mesire yeri ve aynı zamanda önemli bir su kaynağı olmuştur.

Osmanlı döneminde şehirlerde yaşayan toplumun su ihtiyacı; çeşmeler, sarnıçlar ve çeşitli isale hatlarıyla karşılanmıştır. İzmir’de, 17. yüzyıla kadar su temini için antik çağdaki kaynaklar kullanılmıştır. Vezir Su Yolu ve Osman Ağa Su Yolu kentin ihtiyacını sağlayan başlıca sular (Aktepe 1976:163). Bu dönemde, kentin su gereksiniminin kısmen kuyularla, kısmen de, kent içinde

çeşitli yerlerde konumlanmış çeşmelerle sağlanmakta olduğu bilinmektedir. Ancak, zamanla künkler kırıldığından dolayı su yolları bozulmuş ve su kayıpları fazlaşmıştır. Diğer yandan, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra özellikle Balkanlardan göçün artmasıyla İzmir nüfusu artmıştır. Nüfustaki bu artışla beraber eski tesisler, ihtiyacı karşılamak konusunda yetersiz kalmış ve su tesislerine yatırım yapılması zorunlu hale gelmiştir (Aktepe, 1976:163). Bu dönemde ticari yaşamın yoğunlaştığı Liman Arkası (Darağacı) ve limana yakınlığıyla da bilinen ve su ile özdeşleşen Halkapınar, ilk olarak sanayi yaşantısına çok su kullanımı gerektiren İzmir Kağıt Fabrikası'nın 1847 yılında faaliyete geçmesiyle girmiştir Ancak, bu tesis 1864'de kapanmak zorunda kalmıştır (Karakaya ve Çakmakçı, 2003:227). 1856 yılında Aydın ve 1864'te Kasaba demiryollarının yapılmasıyla Halkapınar ve çevresinin gelişimi hızlanmıştır. Demiryolları, kentün ekonomik yapısını değiştirmiş ve tarımsal üretim, ürünlerin işlenmesi, pazarlama aşamalarını içine alan büyük şirketlerin gelişmesini sağlamıştır (Tekeli,1992). Bu süreç 19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'in ticaret hacminin genişlemesini ve sanayi yaşantısında da önemli gelişmeler olmasını sağlamıştır (Martal, 1999:123). Alsancak Tren Garı'nın 1858 yılında tamamlanmasının ardından Liman Arkası (Darağacı) Bölgesi gelişmeye başlamış ve İzmir'in ilk sanayi bölgesi olmuştur (Çıkış, 2009:10). 1876 yılında alınan bir imtiyazla Halkapınar'da bir iplik fabrikası da kurulmuştur (Martal, 1999:127). Bu dönemde, Alsancak Tren Garı, Darağacı Bölgesi, Basmane Tren Garı ve Halkapınar Su Pompa İstasyonu arasında kalan bölgeye çeşitli alanlarda faaliyet gösteren sanayi tesisleri konumlanmıştır. Sonraki dönemlerde de bu bölgeler genişleyerek şehrin sanayi eksenini oluşturmuştur (Çıkış, 1999:19-20) (Şekil 2).

Şekil 2. 1907 tarihinde Aristoteles Marie Frontier tarafından hazırlanan haritada (Pinar, 2020) Halkapınar Bölgesi, Liman Arkası, Aydın-İzmir ve Kasaba-İzmir Demiryolu Hattı işlenmiştir.

Halkapınar Gölü yanına 1884 yılında Su Dağıtım Yapısı'nın inşa edildiği düşünülmektedir (Şekil 3). Halkapınar kaynağından Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında İzmir'e içme suyu sağlanmıştır. "Compagnie Ottomane des Eaux de Smyrne" (İzmir Suları Osmanlı Şirketi) İzmir'de Belçikalı bir firmanın aldığı imtiyazlar sonucunda 1895 yılında kurulmuştur (Tan, 1967; Kazgan and Önal, 1999). Belçika'lı şirket Halkapınar'da Diana Hamamları olarak adlandırılan alanda değerli ve verimli bir su kaynağı olan Halkapınar Gölü'nü kaynak olarak seçmiş ve Halkapınar Su Pompa İstasyonu inşaatına 1896 yılında başlamıştır. 1897 yılının Ağustos ayına kadar 18 km ana su şebekesi döşenmiş (Ahenk, 1896a; akt. Çalışkan, 2014), aynı yılın Eylül ayında şebeke Karataş semtine kadar ulaştırılmıştır (Ahenk, 1896b; akt. Çalışkan, 2014). 1898 tarihinde Halkapınar Su Pompa İstasyonu inşaatı bitmiştir (İZSU Arşivi) (Şekil 4).

Şekil 3. Halkapınar Gölü ve çevresine ait 19. yüzyıl kartpostalı (Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi)

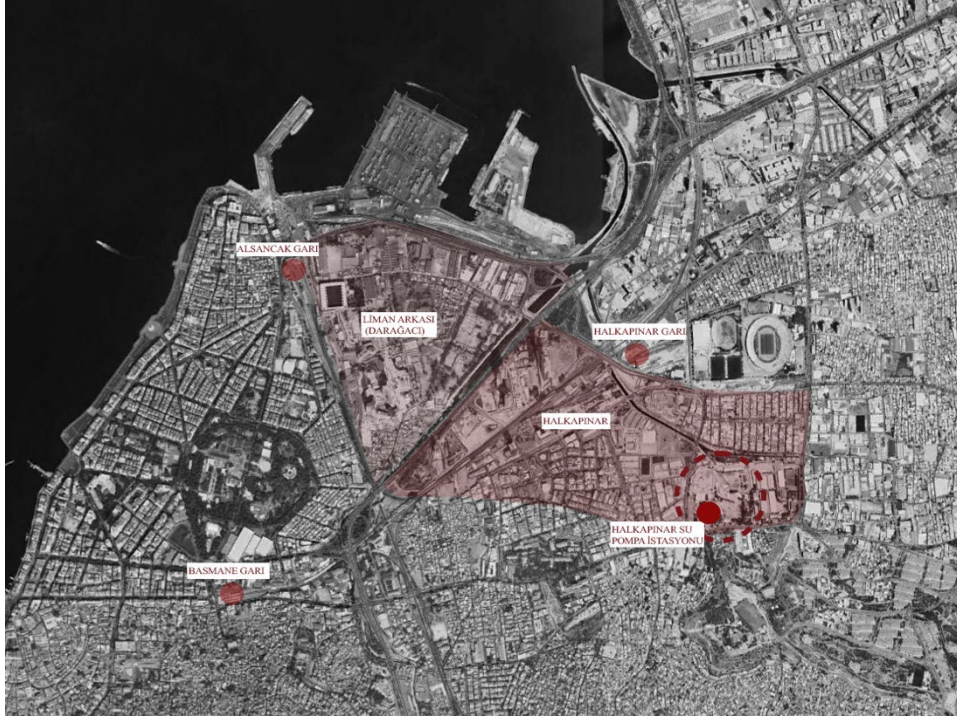
Şekil 4. Halkapınar Su Pompa İstasyonu'na ait 1908 tarihli kartpostal (Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi)

Su Pompa İstasyonu binası, buhar gücü ile enerji üreten kazanların bulunduğu kazan dairesi ve pompaların bulunduğu makine dairesinden oluşmuştur. Yapıldığı dönemde pınarların çıktığı yerde varlığını sürdürmekte olan Halkapınar Gölü ile Su Dağıtım Yapısı arasında bulunan borularla gölden Su Dağıtım Yapısının havuzlarına su getirilmiş ve çökeltme havuzlarında büyük atıklardan arındırılmıştır. Su Dağıtım Yapısının batısında kalan küçük havuzlardan suyun Su Pompa İstasyonu binasına iletildiği ve Pompa İstasyonu binasının altındaki havuzlarda toplandığı anlaşılmaktadır. Kazan dairesi içinde bulunan, kömürle çalışan buhar kazanlarında üretilen enerji, makine dairesi içinde bulunan pompalara aktarılmış, böylece, pompalar çalışarak havuzda biriken suyu isale hattına aktararak, şehre su dağıtılmıştır.

Halkapınar tesisleri, 1898 yılından 1973 yılına kadar 76 yıl süre ile kullanılmış, bu tarihten sonra açılan yeni kuyular nedeniyle önce pınarların doğal boşalımları sonra da bu pınarlar sayesinde var olan Halkapınar Gölü kurumuş, yeni pompa ve su tesisleri devreye girmiştir (İZSU). Su Dağıtım Yapısı günümüzde devre dışı kalmış, Su Pompa İstasyonu ise hâlâ kullanılmaktadır. Zaman zaman yağın yağmurlardan dolayı tesisin su kuyularının kapasitesini aşması nedeniyle eskiden göl olduğu düşünülen alan sular altında kalmaktadır. Bu da tesisin kurulmasından sonra gölün suyunun çekildiği fikrini desteklemektedir.

Halkapınar Su Pompa İstasyonu, İzmir’de ilk modern su tesisi olma niteliğini taşımaktadır. Kurulduğu yıldan 1944 yılına kadar tesis, İzmir Suları Osmanlı Şirketi yönetiminde olup 14 Haziran 1944’de İzmir Belediyesi’ne devredilmiştir. 1 Ocak 1945 tarihinde ise Elektrik, Su, Havagazı, Otobüs, Tramvay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ESHOT) bünyesine geçmiş, 1987 yılında İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü’nün kurulmasıyla ESHOT bünyesinden İZSU Genel Müdürlüğü’ne devredilmiştir (İBB, 2017:148). Tesis, günümüzde İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi (İZSU) bünyesinde Mart 1898 tarihinden bu yana özgün işlevini sürdürmektedir (Şekil 5). Halkapınar Su Pompa İstasyonu binası, İzmir’deki endüstri mirası örnekleri arasında ender bir yapıdır ve Oryantalist mimari elemanlara sahiptir. Oryantalizm, Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen ve İslam mimarlığındaki mimari biçimlerin kapı ve pencere açıklıklarında ve süsleme elemanlarında kullanıldığı eklektik bir stildir. Halkapınar Su Pompa İstasyonu ve Mekteb-i Sultani (İzmir Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi) İzmir’de, 19. yüzyılda inşa edilen, Oryantalist özellikler gösteren mimari örnekleridir. Yapı, diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu döneminde inşa edilmiş olan önemli sanayi yapılarındandır ve endüstri mirası kapsamında değerlendirilmelidir. Yapıdaki pompa sistemine ait donanımlar döneminin teknolojisini gösterir. Bunun yanı sıra, yapının, mimari özellikleri ve sanayi tarihi hakkında verdiği bilgiler nedeniyle korunması önem taşımaktadır.

Kordon Derneği’nin başvurusu üzerine Halkapınar Su Pompa İstasyonu ve müştemilatı İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 30 Ocak 2002 tarih ve 9731 no.lu karar ile korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak, antik Diana Hamamı kalıntılarına ait arkeolojik izler ise 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir.

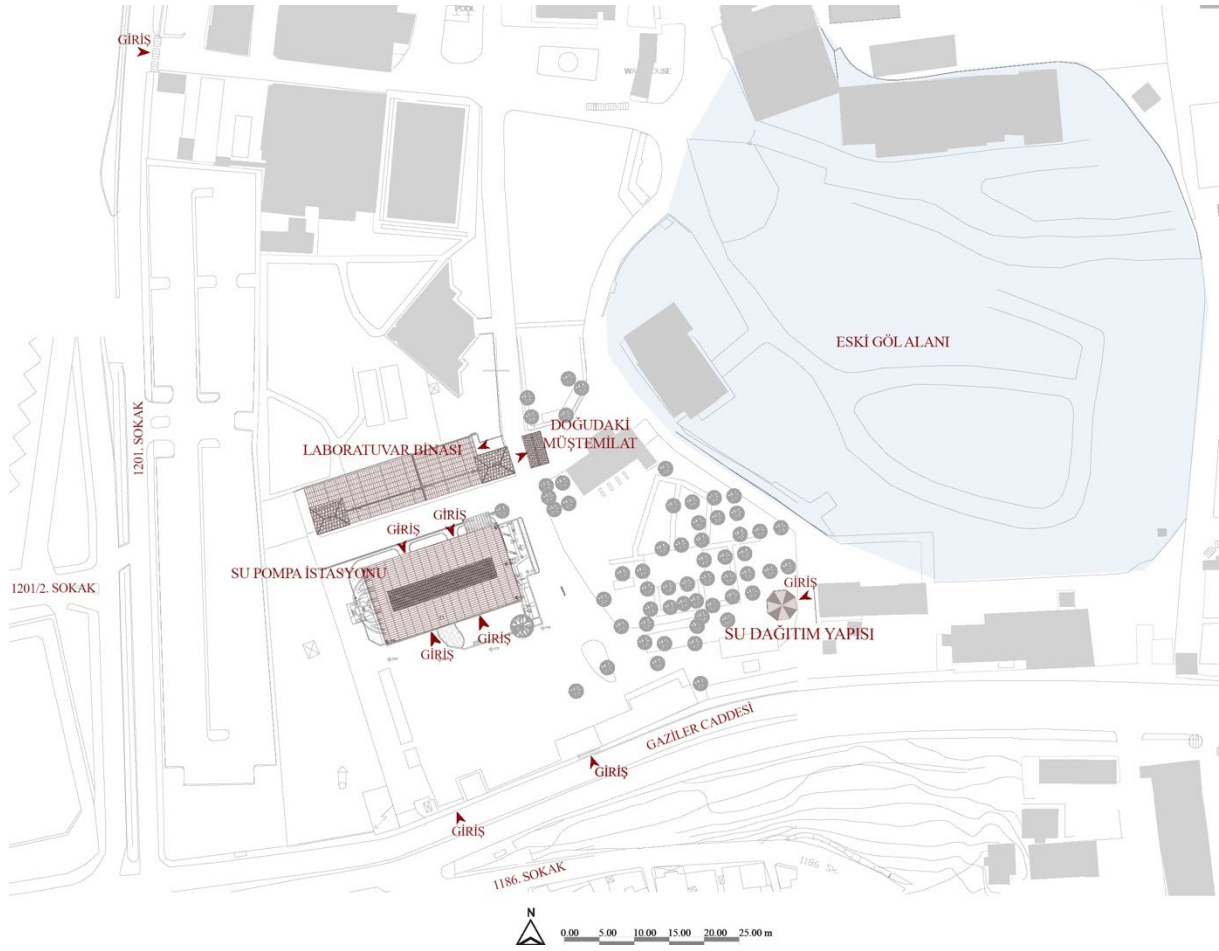

Şekil 5. Halkapınar Bölgesi ve Su Pompa İstasyonu'nun Güncel Hava Görüntüsü (Google Earth Haritalar üzerinde yer isimleri işlenmiştir. Nisan, 2023)

4. ENDÜSTRİ MİRASI OLARAK HALKAPINAR SU POMPA İSTASYONUNUN TANITILMASI (IDENTIFICATION OF HALKAPINAR WATER PUMP STATION AS INDUSTRIAL HERITAGE)

Bu bölümde Su Pompa İstasyonu binası, müstemilatları ve Su Dağıtım Yapısının planlama özellikleri, cephe özellikleri, inşaat tekniği ve malzeme kullanımı ile teknik özellikleri incelenmiştir.

Günümüzde Su Pompa İstasyonu binası, müstemilatları ve Su Dağıtım Yapısı, İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi (İZSU) tesisleri içinde bulunmaktadır. İZSU tesisi geniş bir alana yayılmış durumdadır, tesisin batısında ve güneyinde iki giriş yer alır. Güneydeki giriş günümüzde kullanılmamaktadır ve Pompa İstasyonu binasının özgün girişidir. Güneydeki mavi dövme demir parmaklı kapıdan girildiğinde Pompa İstasyonu binası ile karşılaşılır. Yapı, tesisin güneybatı köşesinde bulunur. Doğu-batı doğrultusunda enine dikdörtgen planlı yapının kuzeyinde günümüzde laboratuvar olarak kullanılan müstemilat yapısı yer alır. Yapının doğusunda Halkapınar Gölü'nün bulunduğu alan günümüzde hurdaların depolandığı açık alandır. Halkapınar Gölü'nün güneyinde, yeşil bir alan içinde Su Dağıtım Yapısı görülür (Şekil 6).

Şekil 6. Halkapınar Su Pompa İstasyonu, müştemilatları ve Su Dağıtım Yapısı, vaziyet planı (Şener, 2019)

4.1. Su Pompa İstasyonu Binası (Water Pump Station Building)

Yapı, enine dikdörtgen, 6,7 m yüksekliğindeki kitlesi ve dik eğimli yüksek beşik çatısıyla anıtsal bir etki yaratır. Cephelerindeki poligonal taş duvar örgüsü, kapı ve pencere açıklıklarındaki at nalı profilli kemerler Oryantalist mimari özelliklerini vurgular.

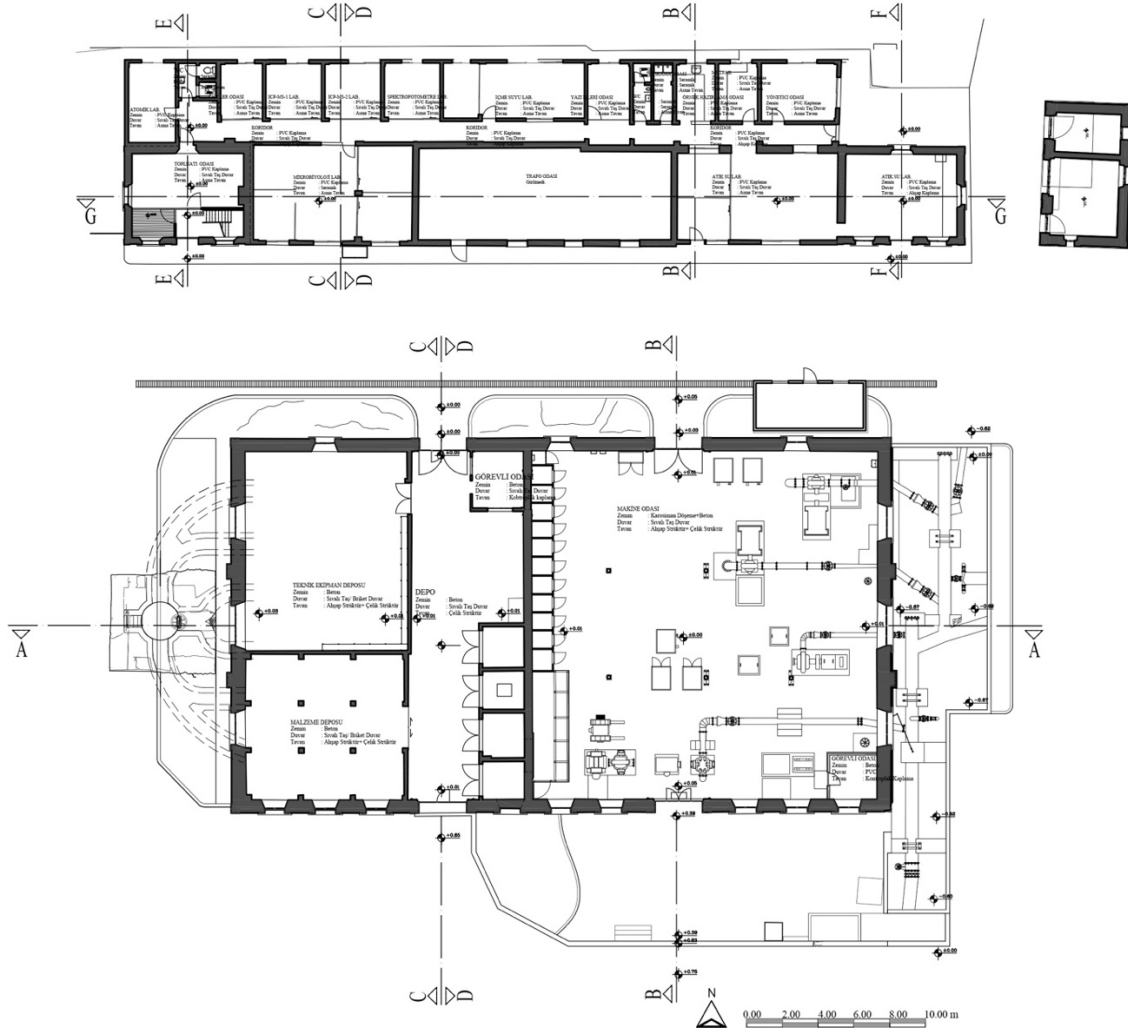
4.1.1. Planlama Özellikleri (Plan Characteristics)

Pompa İstasyonu binası, doğu-batı doğrultusunda enine dikdörtgen planlı ve birbirine bitişik iki bölümden oluşmaktadır. Günümüzde, doğudaki makina dairesi, batıdaki malzeme deposudur. Her iki bölüme; kuzey ve güney cephelerinden geniş, at nalı kemerli, iki kanatlı kapılarla girilmektedir. Ancak, güney cephedeki kapılar günümüzde kullanılmamaktadır. Makine dairesi kısmında, iki bölüm arasındaki duvar önünde trafo birimleri görülmektedir. Bu ara duvarın üst kotunda görülen at nalı kemerli açıklıklar iki bölüm arasında özgün durumda bağlantı olduğuna işaret eder. Makine dairesinin altında bulunan havuzdan suyun çekilerek Mersinpınar'da bulunan su dağıtım yapısına aktarılmasını sağlayan su pompalarının ve onların güç kaynaklarının bulunduğu yer bu kısımdır. Mekânın batı duvarında boydan boya sıralanmış, günümüzde kullanılmayan on bir trafo ile

sonradan eklendiği anlaşılan başka bir trafo bölümü daha yer alır. Kuzeydoğu köşede iki adet çalışır durumda, güneyde bir ve giriş kapısının önünde de bir adet çalıştırılmayan su pompası yer alır. Güneydoğu köşede, çalışanlar için PVC malzemeden imâl edilmiş niteliksiz bir ek olan ofis bölümü bulunmaktadır (Şekil 7). Çelik makaslarla taşınan beşik çatı, orta bölümde doğu- batı yönünde enine aydınlatma feneri ile yükseltilmiştir (Şekil 8).

Makine dairesinin batısındaki depo bölümü, sonradan briketten ek duvarlar inşa edilerek üç bölüm haline dönüştürülmüştür. Güneybatı köşedeki ve doğu yönde koridor niteliğindeki bölümler, temizlik malzemesi deposu olarak kullanılmaktadır. Koridor niteliğindeki mekânda; doğu duvara bitişik, yan yana kullanılmayan dört elektrik trafosu bulunmaktadır. Kuzeybatı köşesindeki bölüm ise tesisat malzemelerinin konulduğu depo olarak kullanılmaktadır. Kuzeydeki giriş kapısının doğusunda PVC malzemeden yapılmış niteliksiz bir ek olan ve depo sorumlusunun odası olarak kullanılan bölüm bulunur. Güneydeki girişin doğusunda bulunan pencere trafoların yapıldığı dönemde örülerek kapatılmıştır. Güneybatıda temizlik deposu olarak kullanılan mekânda tavan betonarmedir (Şekil 7).

Pompa İstasyonu binasının batı cephesinin önünde 2013 yılında, İzmir Müze Müdürlüğü denetiminde, 1898 yılına ait çizimlerde görülen buhar bacası için araştırma kazıları yapılmıştır. Kazıda, baca temelinin 4,50 m x 4,50 m genişliğindeki kısmı, baca tabanı ve buhar kanallarının tabanları açığa çıkartılmıştır. Buhar kanalları simetrik olarak üçü baca aksına göre kuzeyde, üçü güneyde olacak şekilde inşa edilmiştir. Kanallardan baca aksının iki tarafında bulunan iki kanalın yıkılan bacaya ait tuğlalarla, geri kalan kanalların toprak malzeme ile kapatıldığı görülmüştür. Baca tabanı ve buhar kanallarının tabanı tuğla kaplamadır. Bacanın batı yönünde ortaya çıkan siyah-beyaz damalı karosiman (20x20 cm) döşemenin kaldırım kaplaması olduğu düşünülebilir. Kaldırımından üç basamaklı bir merdivenle, bacanın içerisine inilmektedir. Merdiven basamakları sıvalıdır. Baca duvarlarının yukarı doğru incelererek inşa edildiği 1898 yılına ait çizimlerde görülür. Bu sebeple baca farklı boyutlarda tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Temel kaidesinde 28x11x17 cm, baca bölümünde ise içe doğru daralan delikli tuğla kullanılmıştır. Yapılan kazıda baca tuğlalarına ait olduğu düşünülen 22x18x15 ve 22x15x12 cm ölçülerinde 10 cm kalınlığında iki farklı tuğla boyutuna rastlanmıştır (Emek, 2012) (Şekil 7).

Şekil 7. Halkapınar Su Pompa İstasyonu binası, laboratuvar ve eski kafe planları (Şener, 2019)

4.1.2. Cephe Özellikleri (Facade Characteristics)

Yapının uzun cepheleri kuzey ve güney, kısa cepheleri doğu ve batı cepheleridir. Cephelerde duvar yüzeyleri poligonol taş örgüdür. Köşeler tuğla örgü, kapı ve pencere açıklıkları tuğla örgü sövelerle çevrelenmiştir. Tüm cepheler, üç sıra silme ile yatay bölümlere ayrılmıştır. En alttaki silme, pencere açıklıklarının altından geçen üç sıra tuğla örgüden oluşmuştur. İkinci silme, kemer üzengi seviyesinde iki sıra tuğla örgüden oluşmuş ve üçüncü silme ise pencere kemerlerinin üzerinde kapı açıklıkları kemerlerini kesen iki sıra tuğla örgüden oluşmuştur. Kapı ve pencerelerin tuğla örgü söveleri kemer dışlığında sivri, kemer içliğinde at nalı profillidir. Kemer başlangıcı hizalarında tuğla örgü çıkıntılıdır. Açıklıkların kemerli bölümlerinde radyal kayıtlı kısımlarında; sabit doğrama, alt kısımda açılır kanatlar görülür. Cephelerde, duvar kalınlığı aşağıdan yukarıya azalarak kademelendirilmiştir. Gaziler Caddesi'ne bakan güney cephesi, saçak altında yer alan basık kemer dizisi kornişle kuzey cepheden farklılaştırılmıştır (Şekil 8). Batı ve doğu cepheleri benzer niteliktedir (Şekil 9 ve Şekil 10). Kuzey ve güney cephelerdeki at nalı kemerli pencerelerle aynı biçim ve özelliklerde, eşit aralıkla yerleştirilmiş üçer pencere bulunmaktadır. Her iki cephede ortadaki pencere daha geniş ve yüksektir. Doğu ve batı cephelerdeki ortadaki pencerelerin iki yanında yığma duvarı desteklemek amacıyla tuğla örgü ile oluşturulmuş iki duvar payandası görülür.

Şekil 8. Güney cephesi (Fotoğraf: Şener, 2019)

Şekil 9. Kuzey ve doğu cephesi (Fotoğraf: Şener, 2019)

Şekil 10. Batı cephesi (Fotoğraf: Şener, 2019)

4.1.3. İnşaat Tekniği ve Malzeme Kullanımı (Construction Techniques and Material Use)

Pompa İstasyonu yapısının beden duvarlarının dış yüzeyleri poligonol taş örgü ile inşa edilmiştir. Bu duvarların kalınlıkları aşağıdan yukarı doğru kademeli olarak azalmaktadır. Duvar kalınlığı; yerden 120 cm yüksekliğe kadar 85 cm, yerden 120 cm ile 295 cm arasındaki bölümde 75 cm ve yerden 295 cm yükseklikten çatıya kadar olan kısımda 60 cm kalınlığındadır. Taşıyıcı sistem; iç mekânda güneyde üç, kuzeyde iki dairesel çelik sütun ve çelik putrellerle oluşturulmuştur. Orta bölümde yer alan sütunlar zeminde yarım daire biçimine dönüşerek sonlanmıştır. Pompa sistemi aksamının hareket etmesini sağlamak için iç mekânda çelik putrellere monte edilmiş makara sistemi görülür. Yapı, çelik makaslı beşik çatıya sahiptir. Batı bölümünde, güneybatı köşede kalan depo olarak kullanılan mekânda sonraki yıllarda betonarme kolon kiriş sistemi oluşturulmuştur.

Yapının köşeleri, pencere söveleri, güney ve kuzey cephedeki saçak kornişleri ve cephelerdeki hatıllar tuğla malzemedir. Makine dairesinin kuzey girişinin batısında kısmi olarak altıgen karosiman döşeme kaplaması görülür. Döşemenin geri kalan kısmı beton kaplamadır. Depo mekânında da döşeme beton kaplamadır.

4.1.4. Teknik Özellikler (Technical Features)

Su Pompa İstasyonunun kurulduğu dönemde; beş adet buhar kazanı, iki buhar makinesi, pistonlu tulumba grubu ve bir dizel santrifüj tulumba mevcut olduğu belirtilmektedir. (BCA. 230/125. 9. 2.). Kazan dairesinde, Ateliers de Construction de La Meuse Anonim Şirketi tarafından 1897 yılında

üretmiş olan ve her biri 80 m² lik yüzeye oturan 8 atmosfer basıncına dayanıklı dört adet buhar kazanıⁱⁱⁱ konulmuştur. Daha sonra bu makinelerden ikisi sökülüştür. Diğer ikisine ise enjektör ilave edilerek mazotla çalışabilir hale getirilmiştir. 1917'de Babcock et Wilco sistemi iki kazan daha konulmuştur, kazanlardan birisi 1908 yılında, diğeri 1914 yılında imâl edilmiştir. Bu kazanlar 113,2 m² ve 10 atmosfer basıncına dayanıklıdır ancak iyi performans sağlayamadıkları için yedek olarak bekletilmişlerdir. Çıkarılan kazanlardan La Meuse biri yerine 1918'de John Thomson Wohverhanton üretimi, Cornouailles sisteminde dahili ocaklı 107,23 m² ve 7 atmosfer basıncına dayanıklı bir kazan konulmuştur. Performansı diğer makinelerden daha yüksek olduğu için sürekli olarak çalıştırılmıştır. (BCA. 230/125. 9. 2) (Şekil 11 ve Şekil 12).

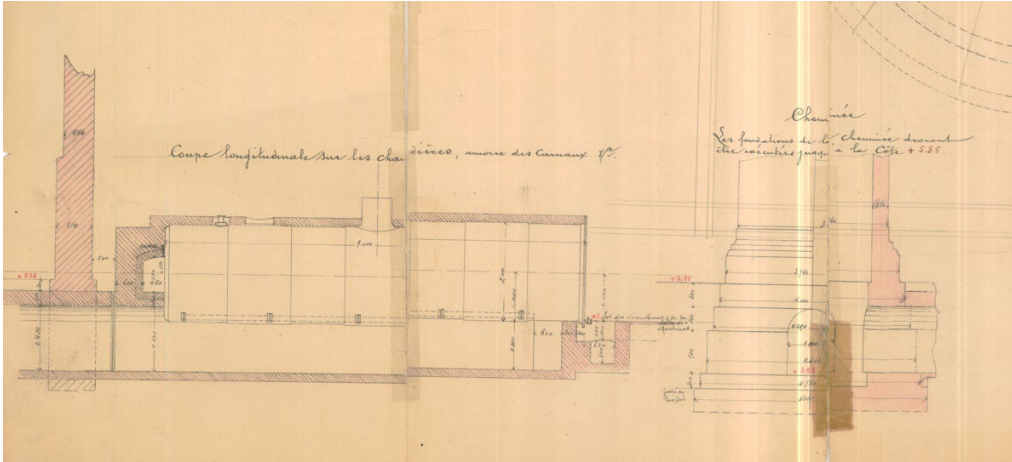
Buhar makineleri, Ateliers de Construction de La Meuse Anonim Şirketi tarafından 1896'da imâl edilmiş ancak 1898 yılında satın alınmıştır. Compound-Jumelles sistemi, çift silindri ve kondanseli olan makinelerin, 212 beygir gücünde ve dakikada 40 devir yapabilmekte oldukları belirtilmiştir. Her pistonun üzerine birer tane iki silindri, pistonlu tulum konulmuştur. 1934'te umumi revizyonu yapılmış olan 1 No. lu makine sürekli olarak çalıştırılmıştır. Ancak, 2 no.lu makine ise yedek olarak tutulmuştur. (BCA. 230/125. 9. 2).

Belçika'da Gand şehrinde bulunan Carels-Fere Fabrikası tarafından üretilmiş olan tam dizel motor ise 1921 yılında satın alınmıştır. Motor 250 beygir gücüne ve dakikada 190 devir adedine sahiptir. Dizel motor 1934 yılından beri ekonomik açıdan uygun bulunmaması sebebiyle çalıştırılmamıştır. (BCA. 230/125. 9. 2.)

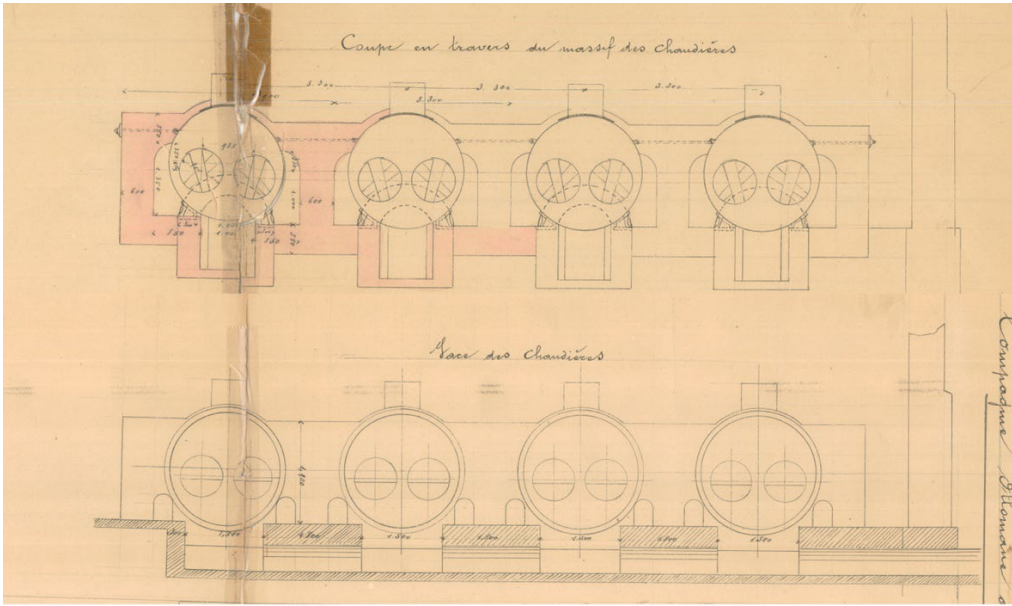
Pompa istasyonu, 1970 yılında 3600 kw kurulu güce sahip olmuştur. Yaklaşık 95 pompaj yükü ile çalışan paralel düzende sekiz pompa bulunmaktaydı. Kapasiteleri 700-2000 m³/saat arasında değişen pompaların deşarjı üç ana boruyla dokuz ana beslenme borusuna aktarılır ve buradan da dağıtım sistemine verilir (Camp-Harris-Masera, 1971).

Yapıldığı dönemde Halkapınar Gölü ile Su Dağıtım Yapısı arasında bulunan borularla gölden Su Dağıtım Yapısının havuzlarına su gelmekte ve çökeltme havuzlarında büyük atıklardan arındırılmaktaydı. Su Dağıtım Yapısının batısında kalan küçük havuzlarda bulunan menhollerle suyun Su Pompa İstasyonuna iletilmesi ve Pompa İstasyonu binasının altındaki havuzlarda toplandığı düşünülmektedir. Kazan dairesi içinde bulunan kömürle çalışan buhar kazanlarında üretilen enerji, makine dairesi içinde bulunan pompalara aktarılmakta, böylece pompalar çalışarak havuzda biriken suyu isale hattına aktararak, suyu şehre dağıtmaktaydı.

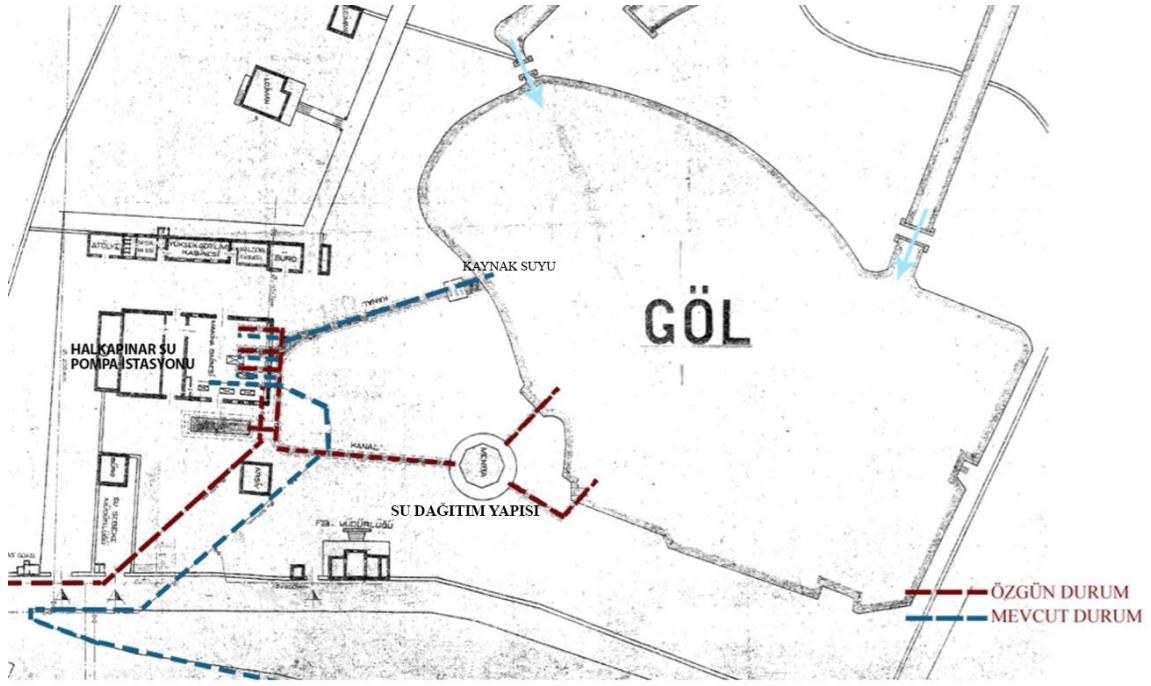
Günümüzde 19 adet havuz bulunmaktadır. Havuzlardan beşi Halkapınar Su Pompa İstasyonu ana binasında bulunmaktadır. Geri kalanı ise yeni yapılmış olan su pompa istasyonunda yer alır. Havuzlardan su, borular yardımıyla depolara aktarılarak arıtılmakta ve klorlanarak su pompalarına aktarılmaktadır. Pompalar Gaziler Caddesi'nden geçen bir boru hattı yardımıyla suyu Bornova, Konak ve Güzelbahçe'ye kadar aktarmaktadır. Başka bir hat ise Gültepe'ye su iletmektedir. Pompa istasyonu içinde 1974 yılında üretilmiş olan Avusturya menşeli, hibrit sistem elektrikle^{iv} çalışan üç adet; 700 kw, 950 beygir gücüne sahip bir adet; 450 kw güce sahip dört adet pompa hâlâ kullanılmaya devam etmektedir. Ancak, pompa istasyonunun karşısında yakın zamanda yeni bir istasyon daha kurulmuştur. Bu istasyonda bulunan beş adet pompa yardımıyla su İzmir şehrine dağıtılmaktadır (İZSU, Sözlü Görüşme, 2019) (Şekil 13).

Şekil 11. 1898 yılına ait proje çizimlerinde görülen kazanlar ve buhar bacası bağlantı kesit (İZSU Arşivi)

Şekil 12. 1898 yılına ait proje çizimlerinde görülen kazanların kesiti (İZSU Arşivi)

Şekil 13. Su dağıtımının özgün ve mevcut durumu, İZSU arşivinden alınan 1958 tarihli vaziyet planı üzerine işlenmiştir (Şener, 2019)

4.2. Müştemilatlar (Outbuildings)

Pompa İstasyonu binasının kuzeyinde bulunan özgün müştemilat yapısı, zaman içinde yapılan eklerle değişmiş durumdadır ve Laboratuvar binası olarak kullanılmaktadır. Laboratuvar binasının doğusunda yer alan diğer müştemilat, 1898 yılına ait çizimlerde Kafe olarak gösterilmiştir ancak günümüzde kullanılmamaktadır.

4.2.1. Laboratuvar Binası (Laboratory Building)

İki uçta yer alan özgün kare planlı mekânlar, 1898 yılına ait plan ve cephe çizimlerine göre dökme demir kolonlarla oluşturulmuş bir revakla birbirine bağlanmıştır. Günümüzde laboratuvar olarak kullanılan eski müştemilat, ince uzun dikdörtgen bir yapı durumuna dönüşmüştür. Mekânlar bir hol etrafında kuzey-güney yönlü olarak sıralanmıştır. Doğu-batı yönünde konumlanmış olan kitlenin doğu ve batı uçlarında iki adet özgün mekân bulunmaktadır. Günümüzde doğudaki mekân atık su laboratuvarı olarak kullanılmaktadır. Mekânın tavanı ahşap malzemeler ile yenilenmiş, armatürler ve havalandırma tesisatı eklenmiştir. Batıdaki özgün mekân ise günümüzde toplantı odası olarak kullanılmaktadır. Mekân sonradan ikiye bölünmüş ve çelik bir merdiven ile çıkılan asma kat eklenmiştir. Kuzeydeki kapı ile sonradan eklenmiş olan laboratuvar kısmına bağlanır. Doğu duvarındaki özgün şömine kapatılmıştır. İki özgün kapalı mekânın arasına ve kuzeyine sonradan eklenen birimler; laboratuvarlar, idari ofisler ve servis mekânları olarak kullanılmaktadır. 1958 tarihli vaziyet planına göre bu müştemilat; idari bölüm, araç-gereç deposu, atölye gibi amaçlarla kullanılmıştır. Doğu ve batı uçlarda bulunan özgün mekânların cephe yüzeyleri, pompa istasyonu binasıyla benzer poligonal örgü tekniği gösteren taş duvarlardan oluşmuştur. Cephelerde köşeler

tuğla örgülü, kapı ve pencere açıklıkları tuğla örgü sövelerle çevrelenmiştir. Pencere denizliklerinin altında üç sıra tuğla örgü silmeler görülür. Ana yapıda olduğu gibi kapı ve pencerelerin tuğla örgü söveleri, kemer dışlığında sivri, kemer içliğinde at nalı profillidir. Kemer başlangıcı hizalarında tuğla örgü çıkıntılıdır. Kapı ve pencerelerde kemerli bölümlerde radyal düzenlenmiş kayıtlarla sabit doğrama, alt kısımda açılır kanatlar görülür (Şekil 14).

Şekil 14. Laboratuvar binası güney cephesi (Fotoğraf: Şener 2019)

4.2.2. Doğudaki Müştemilat (Outbuilding in the East)

Kafe olarak planlanmış olan doğudaki müştemilat, doğu-batı yönünde bir duvarla bölünerek güneydeki kuzeydekinden daha büyük iki bölümlü olarak planlanmıştır. Kapı ve pencereleri diğer yapılardan farklı ve basık kemerlidir. Her iki bölüme de batıdan basık kemerli kapılarla giriş sağlanır (Şekil 15).

Yapının cephelerinde görülen poligonol taş örgüsü form ve biçim olarak ana yapı ve diğer müştemilat yapısından farklılık gösterir. Cephelerde köşeler, yapının çevresinde dolanan tek sıra silme ve kapı ve pencere açıklıklarındaki söveler tuğla malzemedendir. Yapının güney cephesinde sol yana doğru basık kemerli, tuğla söveli küçük bir pencere açıklığı bulunur. Kuzey cephesi hiçbir açıklık bulunmayan sağır bir cephedir ve sadece diğer cephelerde pencere alt hizasından geçen silme devam etmektedir. Doğu cephesinin ortasında basık kemerli, tuğla söveli bir pencere açıklığı ve onun kuzey tarafında tuğla söveli dikdörtgen küçük bir pencere bulunur. Giriş kapılarının yer aldığı batı cephesinde kapıların arasında basık kemerli, tuğla söveli iki kanatlı bir pencere bulunur. Bu pencere diğer cephelerdeki pencerelerden daha geniştir.

Şekil 15. Doğudaki müstemilat batı cephesi (Fotoğraf: Şener, 2019)

4.3. Su Dağıtım Yapısı (Water Distribution Building)

Pompa İstasyonu binasının güneydoğusunda 18 m uzaklıkta şadırvan görünümünde bir Su Dağıtım Yapısı konumlanmaktadır (Şekil 16). Su Dağıtım Yapısı, Halkapınar Gölü'nden gelen suyun toplanıp, bekletilerek Halkapınar Su Pompa İstasyonu'nun altındaki havuza aktarılmasını sağlamıştır. Yapı, İZSU tesisleri içinde, günümüzde kurumuş olan doğudaki Halkapınar Gölü ve güneydoğudaki Gaziler Caddesi (Eski Kervan Köprüsü Yolu) arasında yer alır. Zemin üstü yapısı ve zemin altında havuz yapısı olmak üzere iki kısımdan oluşur. Gaziler Caddesi üzerinde yapının güneyinde yer alan dövme demir parmaklıklı dört kanatlı bir giriş kapısının üzerinde S profilli ferforje üzerinde 1884 tarihi yazılıdır. Bu tarih Su Dağıtım Yapısının tarihi olabilir (Şekil 17).

Su Dağıtım Yapısı, Zemin Üstü Yapısı ve Zemin Altı Yapısı olmak üzere iki bölümde incelenebilir. Zemin Üstü Yapısı; sekizgen planlı, sekizgen bir platform üzerinde sekiz sütun ve tek merkezli yuvarlak at nalı kemerlerle şadırvan biçiminde oluşturulmuştur (Şekil 16). Zemin Üstü Yapısı, iki katlı havuz yapısı üzerinde yer alır. Platforma çıkış kuzey, güney, doğu ve batı yönlerinden ikişer basamakla sağlanmaktadır. Piramidal çatılı ve geniş konkav saçaklıdır. Çatı üzerinde ay yıldız şeklinde alem bulunur. Dairesel kaideler üzerindeki sütunlarda; alta lotus yaprakları, üstte yuvarlak boyalı motifli sütun başlıkları görülür. Kemerli cepheler, bitkisel kabartma motiflerle süslenmiştir. Kemer açıklıklarına metal gergiler yerleştirilmiştir. Saçağa geçişte kemer üstlerinde dikdörtgen tablalı yüzeyler düzenlenmiştir. İç kısımda tavana geçişte silmeler yer alır. Tavanın ortasında bitkisel ve geometrik motiflerle dairesele bir göbek süslemesi bulunur. Sütunlu bölümden 1,15 m içerde

düzenlenmiş sekizgen boşluktan iki katlı Zemin Altı Yapısı (h:273,5 m) görülmektedir. Zemin Altı Yapısı, sekizgen boşluğun çevresinde iki kat kemerli sekizgen cepheye sahiptir. Kemerler, zemin katta sekizgenin kenarlarında tek açıklıklı yarım daire profilli, birinci katta yine yarım daire profilli ikili olarak düzenlenmiştir.

Şekil 16. Su Dağıtım Yapısı (Fotoğraf: Şener, 2019)

Şekil 17. Gaziler Caddesi (Eski Kervan Köprüsü Yolu) üzerinde bulunan özgün giriş kapısı ve üzerinde dövme demir 1884 tarihi (Fotoğraf: Şener, 2019)

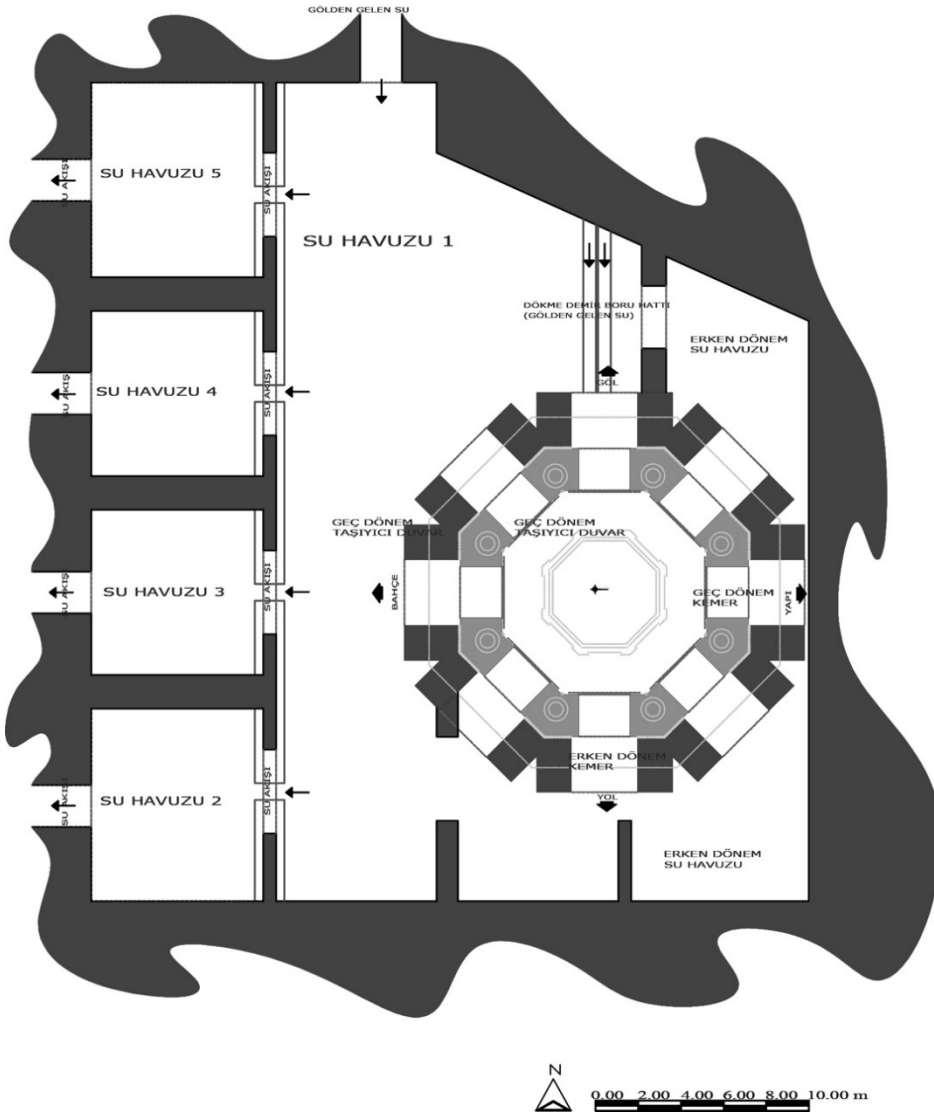
Zemin Altı Yapısı sekizgen boşluğun çevresinde iki kat kemerli sekizgen cepheye sahiptir. Kemerler, alt kotta (-6.88 kotu) sekizgenin kenarlarında tek açıklıklı yarım daire profilli, üst kotta (-4.14 kotu) yine yarım daire profilli ikili olarak düzenlenmiştir (Şekil 18 ve Şekil 19). Zemin Altı Yapısı planda iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, sekizgen zemin üstü yapısının altında kalan ve yine sekizgen plan özelliği gösteren mekândır. Bu bölüm, birbirine bitişik iç ve dış sekizgen planlı iki kemerli kısımdan oluşur. Bu bölümde kalın taşıyıcı duvarlar ayaklar halindedir. Zemin Altı Yapısının iki farklı dönemde inşa edildiği ileri sürülmektedir. Dış çeperde zemine V şeklinde büyük ayaklarla oturan sekizgen arkadlı kısmın erken dönemde yapıldığı, içte kalan sekizgen arkadlı kısmın daha geç dönemde yapılmış olduğu düşünülmektedir. İki kat kemerli olan sekizgen bölüme bağlı küçük havuz odaları ve bir büyük havuz (1 nolu havuz) yer alır. 1 nolu havuzun batısında dört küçük havuz (2-5 nolu havuzlar) düzenlenmiştir (Şekil 20). Bu havuzlara 1 nolu havuzdan taşma olukları ile su iletilir. Büyük havuza (1 nolu havuz) göl yönünden büyük bir menhol ile su aktarılmaktadır. Su bir filtreden geçerek büyük atıklarından arındırılmaktadır. Bu kısım ilk çökeltme alanıdır. Büyük havuzda biriken su, taşma oluklarını aşınca son çökeltme alanı olan dörtgen havuzlara dolar. 3 ve 4 nolu dörtgen havuzların arka duvarlarında Halkapınar Su Pompa İstasyonuna gittiği düşünülen menholler bulunmaktadır (3 ve 4 nolu havuzlarda gözlemlenmiş, 2 ve 5 nolu havuzlarda gözlemlenmemiştir) (Şekil 20). Ancak, kazı yapılmadığı için Halkapınar Su Pompa İstasyonu ile bağlantısı kanıtlanmamıştır. Sekizgen bölümün doğusunda ise daha erken dönem olduğu düşünülen havuzlar görülür. Bu havuzlara yapının kuzeyinden göl yönünden dökme font borularla su girişi bulunmaktadır. Zemini balçık olan bu havuzların tavanı volta döşemedir (Özlen, 2006).

Şekil 18. Su Dağıtım Yapısı, Zemin Altı Yapısı -6.88 kotu tek açıklıklı yarım daire profilli kemer (Özlen, 2006)

Şekil 19. Su Dağıtım Yapısı, Zemin Altı Yapısı -4.14 kotu yarım daire profilli ikili kemer (Özlen, 2006)

Şekil 20. Su Dağıtım Yapısı, Zemin Altı Yapısında havuzlar ve sekizgen bölüm, -4.14 kotu plan (Özlen, 2006)

5. SU POMPA İSTASYONU ÖRNEKLERİ İÇİNDE HALKAPINAR SU POMPA İSTASYONUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ (EVALUATION OF HALKAPINAR WATER PUMP STATION AMONG WATER PUMP STATION EXAMPLES)

İzmir Halkapınar Pompa İstasyonu binasının 19. yüzyılda inşa edilen su pompa istasyonu binaları arasındaki mimari özelliklerini değerlendirmek için İstanbul'da Terkos Mahallesinde bulunan Terkos Su Pompa İstasyonu (1883), İstanbul Şişli ilçesi Feriköy Semtinde bulunan Feriköy Su Pompa İstasyonu (1883), İstanbul Sarıyer ilçesi Ayazağa Mahallesinde bulunan Cendere Su Pompa İstasyonu (1902); ayrıca, Yunanistan'da, Selânik'te Orta Makedonya bölgesinde Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan Selânik Su Pompa İstasyonu (1894) ile İzmir Halkapınar Su Pompa İstasyonu binasını inşa eden şirketin inşa ettiği Fransa'da, Lyon'da bulunan Saint Clair Su Pompa İstasyonu (1856) (Usine des eaux de Saint Clair) binaları incelenmiştir. Terkos Su Pompa İstasyonu, Feriköy Su Pompa İstasyonu, Cendere Su Pompa İstasyonu ve Selânik Su Pompa İstasyonu binalarının seçilme nedeni Osmanlı Devleti tarafından yabancılara verilen imtiyazlarla Osmanlı bünyesinde yabancılara yaptırılmış olan, bilinen dört pompa istasyonu yapısı olmasıdır. Saint Clair Su Pompa İstasyonu binası ise Halkapınar Su Pompa İstasyonu'nu inşa eden şirket tarafından yaptırılmıştır. Değerlendirmede; mekânsal özellikler, strüktürel özellikler ve mimari elemanlar dikkate alınmıştır. İncelenen bütün pompa istasyonlarının farklı büyüklüklerde de olsa aynı mekânsal fonksiyonlara sahip oldukları görülmüştür. Her yapıda kazan dairesi, makine dairesi ve buhar bacası görülmüştür. Terkos Su Pompa İstasyonu dışında her pompa istasyonu, müstemilat yapılarına sahiptir. Halkapınar Su Pompa İstasyonu, yağma taş duvarlar ve çelik kolon, kiriş ve makas sistemine sahiptir. Halkapınar Su Pompa İstasyonuyla aynı şekilde Terkos Su Pompa İstasyonu, Selânik Su Pompa İstasyonu ve Saint-Clair Su Pompa İstasyonu yağma taş duvarlar ve çelik kolon, kiriş, makas sistemine sahiptir. Ancak, Feriköy ve Cendere Su Pompa İstasyonları taş yağma yapılarıdır.

İstanbul'da Terkos Mahallesinde bulunan Terkos Su Pompa İstasyonu, 1883 yılında inşa edilmiş 2011 yılında restorasyonu tamamlanmıştır (Akatay, 2003). Yapıya, İstanbul Su Medeniyetleri Müzesi: Terkos Su Teknolojileri Tanıtım Merkezi olarak müze işlevi verilmiştir. Ancak yapı bazı bürokratik nedenlerden dolayı kullanılmamaktadır. Şişli'de bulunan Feriköy Su Pompa İstasyonu 1883 yılında inşa edilmiş 2009 yılında İstanbul II. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun kararı ile tescil edilmiştir. Özgün plan şemasını kaybeden yapı bir süre depo ve lojman olarak kullanılmıştır. Ancak, günümüzde yapı kullanılmamaktadır (Şanlı, 2008). Ayazağa'da 1902 (Kaya, 1998) yılında inşa edilen Cendere Su Pompa İstasyonu'nun ise restorasyon çalışmaları 2006 yılında başlamış 2022 yılında tamamlanarak Cendere Sanat Merkezi olarak kullanıma açılmıştır. Yunanistan Selânik'te bulunan Selânik Su Pompa İstasyonu yapısı Selânik Su Müzesi olarak işlevlendirilmiştir (Şekil 21). Fransa'nın Lyon kentinde 1856 yılında inşa edilen Saint-Clair Su Pompa İstasyonu (Usine des eaux Saint-Clair), restorasyonu yapıldıktan sonra diğer örneklerde olduğu gibi Lyon Su Müzesi (Musée des Eaux de Lyon) olarak kullanılmaktadır (Şekil 22).

Şekil 21. Selânik Su Pompa İstasyonu (Selânik Su Müzesi) (URL 1)

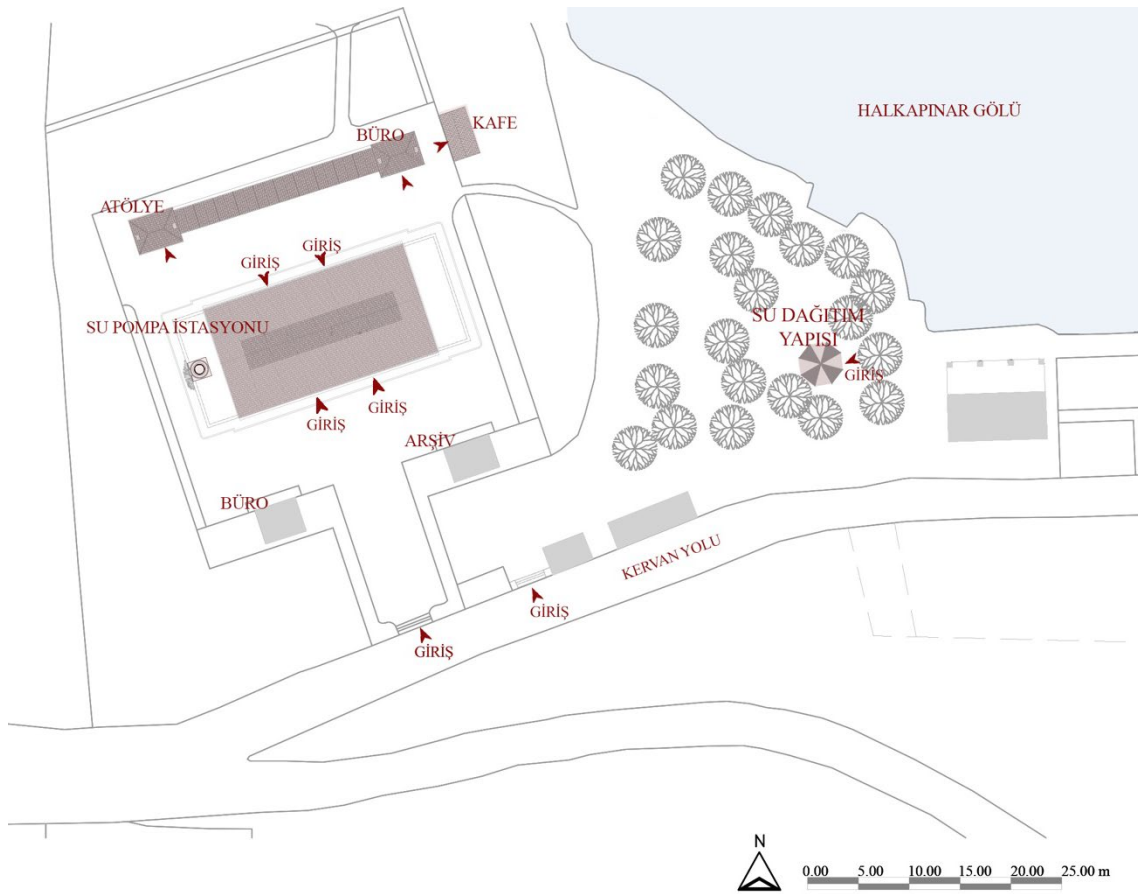
Şekil 22. Saint-Clair Su Pompa İstasyonu (Lyon Su Müzesi) (URL 2)

6. RESTİTÜSYON (RESTITUTION)

Pompa İstasyonunun ilk inşa edildiği 1898 yılına ait durumunun belirlenmesi için, 1898 yılında hazırlanan plan ve kesit çizimleri, 1958 yılına ait çizimler, eski kartpostallar ve binadan gelen izler değerlendirilmiş ayrıca, Fransa ve Yunanistan'da bulunan pompa istasyonlarıyla yapılan karşılaştırmalı çalışma bilgileri kullanılmıştır. Yapı, inşa edildiği dönemde çevresinde yer alan yoğun ağaç dokusunu günümüzde kaybetmiştir (Şekil 3, Şekil 4, Şekil 23).

Halkapınar Pompa İstasyonu binasında kullanım süresince niteliksiz eklemeler ve değişiklikler yapılmıştır. Yapıdaki en önemli değişimlerden birisi, kazan dairesi mekânının bölünerek depo

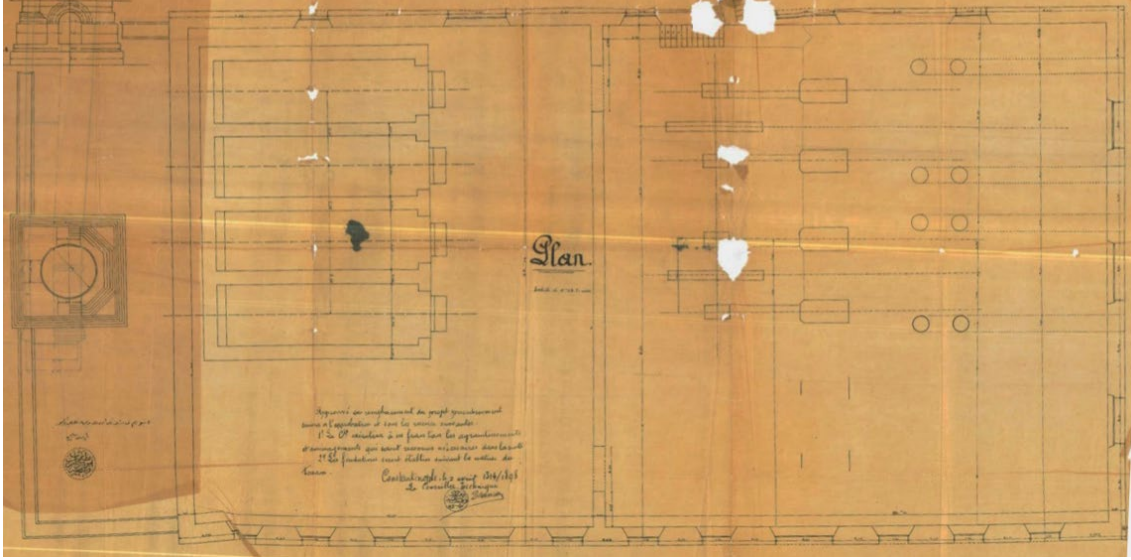
halinde kullanılmasıdır. Yapının 1898 yılına ait çizimlerinde bu mekânın içinde kazanların bulunduğu ve kazan dairesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Dışarıda, batı cephesinin önünde bulunan buhar bacasının kaldırılması bir diğer önemli değişikliktir. Özgün altıgen karosiman döşeme kaplaması üzerine beton kaplama yapılmıştır. Çatı fenerinden ışık almayı sağlayan açıklıklar, sac malzeme ile kapatılmıştır. Günümüzde laboratuvar binası olarak kullanılan kuzeydeki müştemilat yapısının doğu ve batı uçlarında bulunan özgün iki mekânın arası kapatılmıştır. Yapılan ek, 1958 tarihli çizimlerden anlaşılmaktadır. Daha sonraki yıllarda bu ek daha da büyüerek iki özgün mekân arasındaki boşluk tamamen kapatılmıştır. Yapının 1898 yılına ait özgün plan ve cephe çizimlerine göre iki mekân arasında dökme demir kolonlarla oluşturulmuş bir revak görülmektedir. Günümüzde laboratuvar olarak kullanılan müştemilatta, iki uçtaki özgün mekânlarda 1898 yılına ait plan çizimlerinde şömine görülmektedir. Ancak, günümüzde bu şömineler kapatılmış durumdadır.

Şekil 23. Halkapınar Su Pompa İstasyonu, müştemilatları ve Su Dağıtım Yapısı restitüsyon vaziyet planı (Şener, 2019)

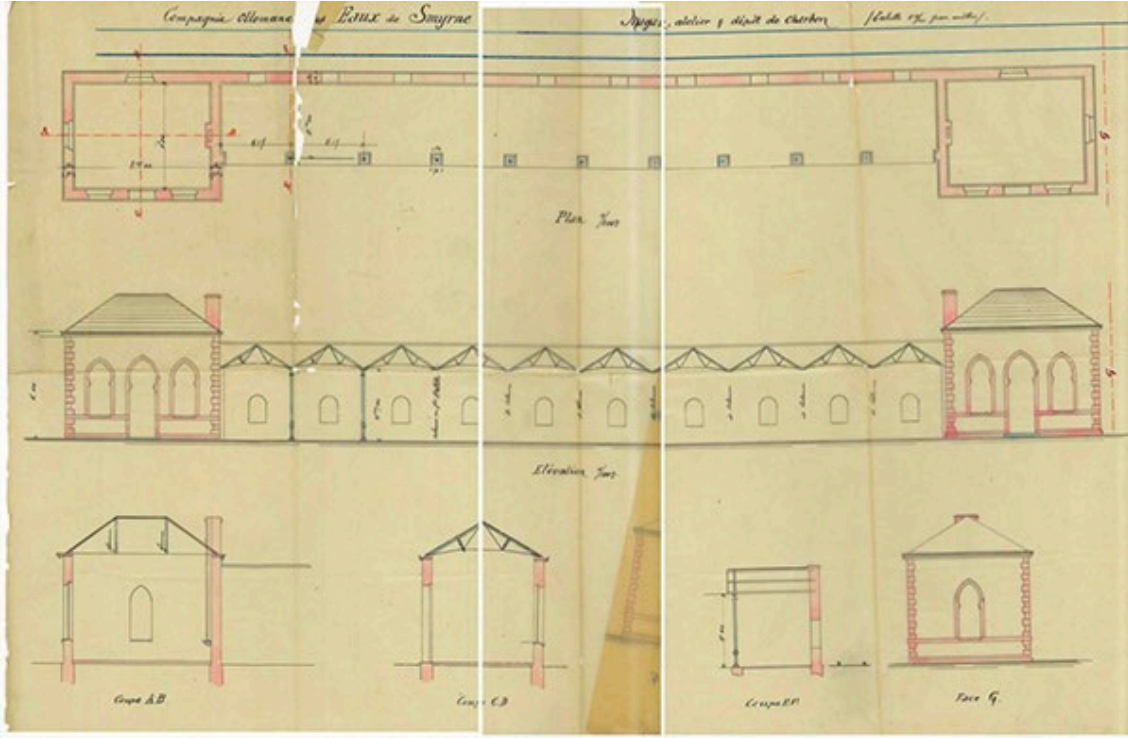
Halkapınar Su Pompa İstasyonu, inşa edildiği dönemde kuzey ve doğudaki müştemilat yapıları ve güneydoğusundaki Su Dağıtım Yapısından oluşan bir tesistir. Yapıldığı dönemde Halkapınar Gölü ile Su Dağıtım Yapısı arasında bulunan borularla gölden Su Dağıtım Yapısının havuzlarına su gelmekte ve çökeltme havuzlarında büyük atıklardan arındırılmaktadır. Su Dağıtım Yapısının batısında kalan küçük havuzlarda bulunan menhollerle suyun Halkapınar Su Pompa İstasyonu'na iletildiği ve Pompa İstasyonu binasının altındaki havuzlarda toplandığı düşünülmektedir. Kazan

dairesi içinde bulunan kömürle çalışan buhar kazanlarında üretilen enerji, makine dairesi içinde bulunan pompalara aktarılmaktadır. Böylece, pompalar çalışarak havuzda biriken suyu isale hattına aktararak, şehre suyu dağıtmaktadır (Şekil 24).

Şekil 24. Halkapınar Su Pompa İstasyonu 1898 tarihli plan çizimi, batıda buhar bacası (İZSU Arşivi)

Restitüsyon çalışmasında, Pompa İstasyonu binasındaki kazan dairesi mekânı, 1898 yılına ait plan çizimlerinden gelen bilgilerle düzenlenmiş, niteliksiz ek olan duvar bölmeleri kaldırılmıştır. Yıkılmış olan buhar bacası, yine 1898 yılına ait plan ve cephe çizimlerinden, yapıdaki izlerden, Türkiye ve Avrupa'da bulunan pompa istasyonlarından elde edilen bilgilere göre yukarı doğru incelen tuğla buhar bacası olarak düzenlenmiştir. Döşeme kaplaması, zeminde görülen özgün altıgen karosiman karo kaplamalara, çatı feneri pencereleri Terkos ve Selânik Pompa İstasyonu binalarıyla yapılan karşılaştırmalı çalışmaya dayalı olarak düzenlenmiştir. Günümüzde Laboratuvar binası olarak kullanılan müstemilat yapısının doğu ve batı uçlarda bulunan iki özgün mekânın arasına belirli aralıklarla yerleştirilmiş dökme demir kolanlardan oluşturulmuş revak ve kapatılmış şömineler, 1898 yılı çizimlerine dayalı olarak düzenlenmiştir (Şekil 25).

Şekil 25. Kuzeydeki müştemilatın 1898 tarihli plan görünüş ve kesit çizimleri (İZSU Arşivi)

7. HALKAPINAR SU POMPA İSTASYONU TESİSİNİN DEĞERLERİ VE KORUMA KARARLARI (VALUES OF HALKAPINAR WATER PUMP STATION AND CONSERVATION DECISIONS)

İzmir'deki sayılı endüstri mirası yapıları arasında yer alan Halkapınar Su Pompa İstasyonu ve müştemilatları, 19. yüzyıl sanayi teknolojisini temsil eden ender yapılar arasındadır. Halkapınar Su Pompa İstasyonu; planlama özellikleri, Oryantalist cephe özellikleri, özgün mimari elemanları (kemer dışlığında sivri, kemer içliğinde at nalı profilli tuğla sövelere sahip kapı ve pencereleri, köşe tuğlaları, duvar payandaları, güney cephesindeki korniş ve kuzey cephesindeki çörtlenler gibi) ve yapım tekniği açısından mimari, tarihsel ve teknolojik değerlere sahiptir. Ayrıca, 19. yüzyılda buharlı kazanlar ve su pompalarıyla su dağıtımını sağlaması açısından İzmir'de Osmanlı dönemindeki endüstriyel ve teknolojik gelişmeleri göstermesi açısından belgesel ve teknolojik değerler taşımaktadır. Günümüzde yapının, mekânsal organizasyonunda yapılan değişikliklere ve teknik donanımlardaki yenilemelere rağmen özgün işlevini sürdürmesi, özgün mimari elemanlarını ve kısmen teknik donanımlarını koruması süreklilik değeri taşımaktadır. Halkapınar Gölü ve Diana Hamamları olarak adlandırılan bölgede yer alan yapı bu bölgenin tarihi boyunca mesire yeri olarak kullanılması ve şifalı sularıyla anılması nedeniyle de kent belleğinde tarihsel ve sosyal değere sahiptir.

Binanın çevresindeki arkeolojik kalıntılar, Halkapınar Gölü'nün tarihte önemli bir mesire yeri olması, yapının özgün işlevini hâlâ sürdürmesi, özgün mimari özellikleri, değerleri ve problemleri dikkate alınarak yapının kendini sergileyerek mevcut işlevini sürdürmesi önerilmiş, yapısal ve biçimsel müdahale kararları geliştirilmiştir (Şekil 26, Şekil 27 ve Şekil 28). Bu kararlar, yapının özgün mimari özelliklerinin algılanmasını etkileyen değişmiş özelliklerinin iyileştirilmesine yöneliktir. Bu doğrultuda;

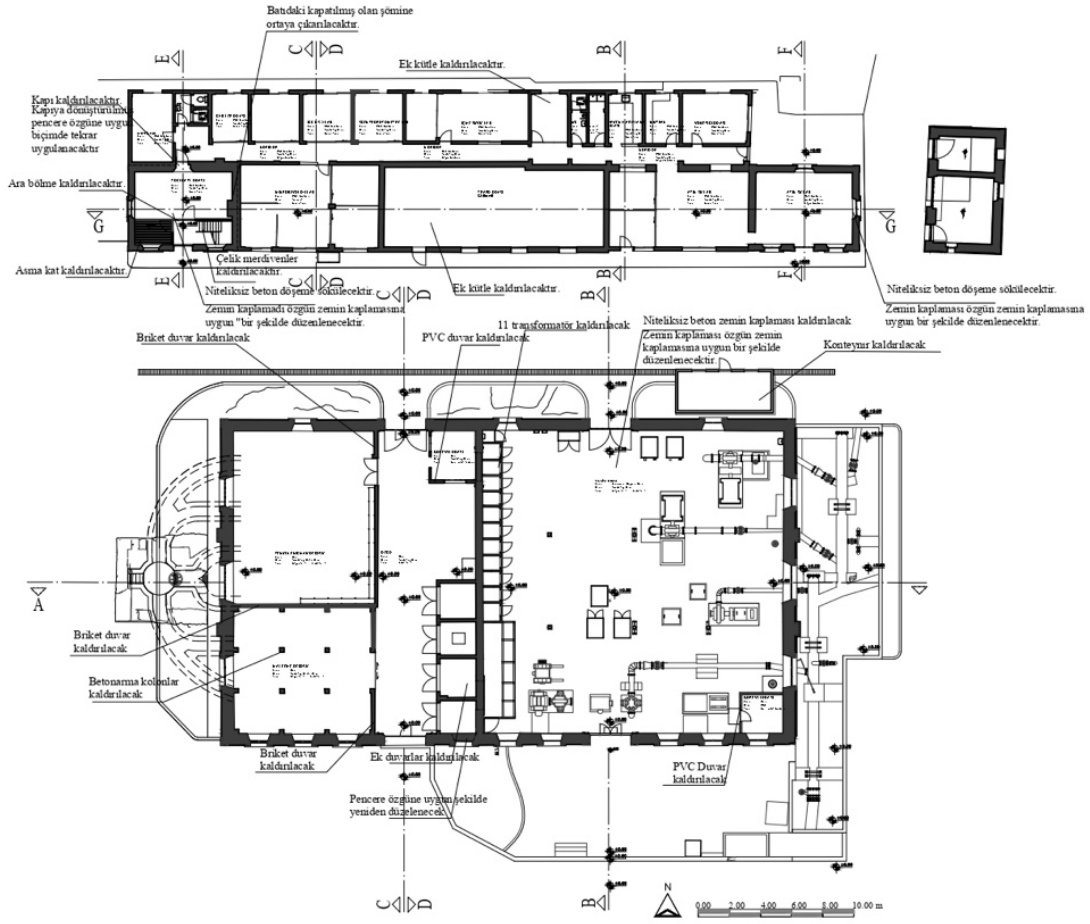
Ana Pompa binası:

- Pompa binası kazan dairesine sonradan eklenmiş olan briket duvarlar, yapının özgün plan şemasını bozması, kullanılan malzemelerin yapıyla uyumsuz ve niteliksiz ekler olması sebebiyle kaldırılmalıdır. Ancak, eski kazanların yok olması sebebiyle sergilenmesi mümkün değildir. Bu nedenle, kazan dairesi mekânının, yapının tarihi ve özgün kullanımı hakkında bilgi veren sunumların izlenebileceği, dışarıdan gelen ziyaretçilerin de yararlanabileceği bir görsel-işitsel/audio-visual hizmet sağlayan mekân olarak işlevlendirilmesi önerilmiştir (Şekil 28). Yapının belirli günler ziyarete açılması, ziyaretçilere yapının tanıtılması önerilmiştir.
- Yapıya sonradan eklenmiş olan ve günümüzde kullanılmayan makine dairesindeki on bir adet trafo ve kazan dairesinde bulunan dört adet trafo kaldırılmalıdır (Şekil 26 ve Şekil 27).
- Makine dairesi bölümünde çalışanlar için yapılmış olan PVC bölme kaldırılmalıdır. Bu bölüm yerine, çalışanlar için çağdaş bir ek olacak şekilde yapıyla uyumlu ve sökülebilir malzemelerden yeni bir bölüm düzenlenmelidir (Şekil 26 ve Şekil 27).
- Yapının güney cephesinde orta üçlü pencere grubunun batısında kalan, taşlarla kapatılarak doldurulmuş pencere açıklığının açılarak, yapıdaki diğer özgün pencerelerde görülen ahşap doğramalara benzer detayda ahşap doğrama yapılmalıdır (Şekil 26 ve Şekil 27).
- Ana yapıyı iki bölüme ayıran duvar üzerinde bir kısmı görünen ancak bir kısmı sonradan yerleştirilmiş ancak günümüzde kullanılmayan trafolar ve niteliksiz eklerle kapatılmış olan yapının 1898 yılına ait plan çizimlerinde görülen kapılar açılmalı, özgün doğramalar korunmalı, hasarlı kısımları özgün doğramalarda görülen ahşap doğramalara benzer detayda ahşap doğrama ile değiştirilmelidir (Şekil 26 ve Şekil 27).
- Duvarlarda çimento esaslı sıvalar kaldırılmalı taş duvarlarda onarımlar tamamlandıktan sonra özgün sıvalarla uyumlu olan malzemelerle iç cepheler sıvanmalıdır.
- Ana binada kısmen korunmuş olan özgün karosiman döşeme kaplaması temizlenerek korunmalı ve sonradan yapılan niteliksiz beton kaplama kaldırılarak, özgün döşemeye benzer yeni karosiman döşeme kaplaması yapılmalıdır. Bu müdahalenin daha sonradan yapılmış olduğu malzeme boyutlarında farklılık yapılarak belirtilmelidir (Şekil 26 ve Şekil 27).
- Yapının çelik konstrüksiyonlu çatısı korunmalıdır. Çelik aksam yüzeyindeki boyalar ve korozyonlar kimyasal (boya sökücüler) ve mekanik yöntemlerle temizlenmelidir. Temizliği tamamlanan, çelik elemanlar önce pas inhibitörü uygulanmalı, sonrasında antipas ve yağlıboya ile boyanmalıdır (Şekil 27).
- Çatı fenerine ait pencerelerin üzerindeki sac kaplamalar kaldırılmalıdır. Pencere açıklıkları ve doğramalarının hasarlı olan kısımları özgün malzeme ve detaylara uygun olarak ahşap malzeme ile yenilenmelidir (Şekil 27).

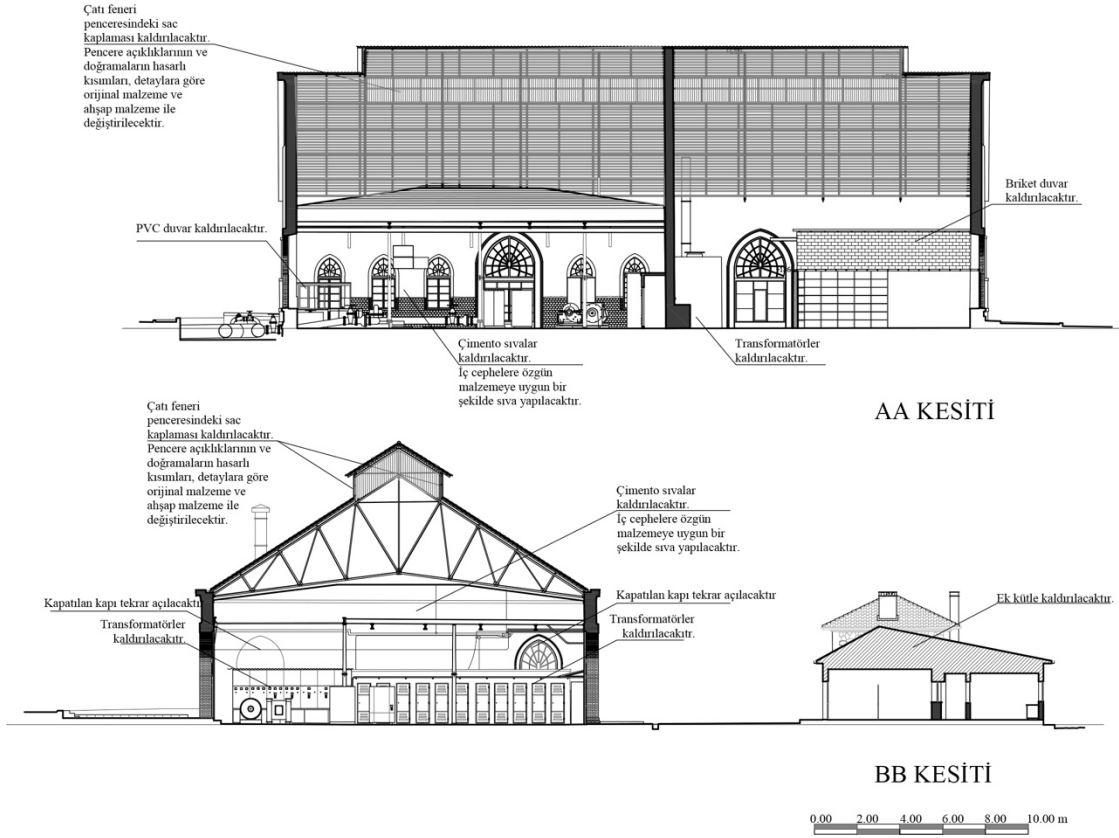
- Batı cephenin önünde kazılar sonucu ortaya çıkartılmış olan buhar bacasına ait temel kalıntıları korunmalıdır (Şekil 26 ve Şekil 27).

Müştemilat Yapıları:

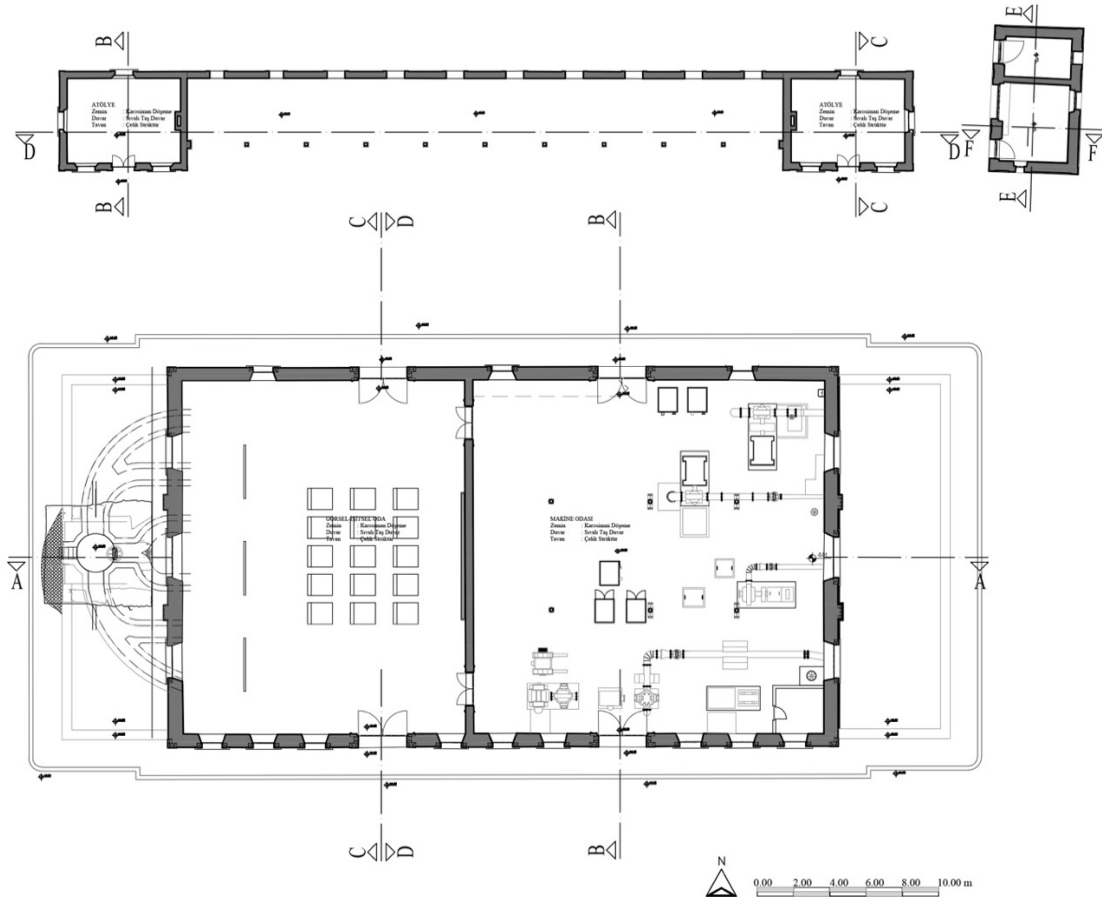
- Kuzeyde bulunan müştemilat yapısının iki uçtaki özgün bölümleri arasına yapılmış olan niteliksiz ek bölüm kaldırılmalıdır. Bu kısımda restitüsyon çizimlerine dayalı olarak çelik kolonlarla taşınan çelik konstrüksiyonlu çatıya sahip bir revak düzenlenmelidir. Bu bölüm, yapının eski fotoğraf ve çizimlerinin sergilendiği ve yarı açık dinlenme mekânı olarak kullanılabilir (Şekil 28).
- Batıda kalan özgün kısma eklenmiş olan asma kat kaldırılarak bu mekân özgün niteliklerde düzenlenmelidir (Şekil 26).
- Doğudaki özgün bölümün değiştirilmiş olan ahşap tavan kaplaması ve batıdaki bölüme eklenmiş olan asma tavan kaldırılmalıdır. Doğu duvardaki kapatılmış şömine ortaya çıkarılmalıdır (Şekil 26).
- İki uçtaki özgün bölümlerde değiştirilmiş olan pencere ve kapı doğramaları, özgün ahşap doğramalara benzer detayda ahşap doğrama ile değiştirilmelidir (Şekil 26).
- Müştemilatların özgün döşeme kaplamaları günümüze ulaşmamıştır. Bu nedenle, ana binadaki özgün karosiman döşemeye benzer olduğu düşünülerek, döşeme karosiman kaplama olarak düzenlenmelidir.
- Kuzeyde bulunan özgün kullanımı kafe olan müştemilat yapısı dinlenme mekânı olarak düzenlenmelidir.
- Ana yapı ve müştemilatların temellerinin çevre sularından zarar görmesini önlemek için temel seviyesinde drenaj yapılmalıdır.

Şekil 26. Halkapınar Su Pompa İstasyonu, müdahale kararları, plan (Şener, 2019)

Şekil 27. Halkapınar Su Pompa İstasyonu müdahale kararları, kesit (Şener, 2019)

Şekil 28. Halkapınar Su Pompa İstasyonu koruma kararları kapsamında kullanım önerisi, plan (Şener, 2019)

8. SONUÇ (CONCLUSION)

19. yüzyılda, Osmanlı döneminde modernleşme hareketleriyle beraber sanayi alanında da gelişmeler yaşanmaya başlanmış ve kâğıt, kumaş, havagazı fabrikaları, ayrıca su ihtiyacını karşılamak amacıyla su pompa istasyonları inşa edilmiştir. İzmir’de sanayi; Alsancak Tren Garı, Liman Arkası (Darağacı) Basmane Tren Garı ve Halkapınar Su Pompa İstasyonu arasında kalan bölgede gelişmiştir. Bunun ilk öncüleri Halkapınar’daki Kağıt Fabrikası ve İplik Fabrikası olmuştur. Halkapınar Su Pompa İstasyonu, verimli bir su kaynağı olan Halkapınar Gölü’nü kaynak olarak seçmiş ve sanayi tesislerinin geliştiği bu bölgede 1898 yılında inşa edilmiştir. Tesis, inşa edildiği dönemde kuzeyindeki müştemilat yapıları ve güneydoğusundaki Su Dağıtım Yapısı’ndan oluşmuştur.

Yapı, buharlı sistemden elektrikli sisteme geçilmesine dayalı olarak zaman içinde bazı fiziksel müdahalelere maruz kalmıştır. Kaldırılmış olan özgün donanım (buhar kazanları, su pompaları), özgün mekanlara eklenmiş briket bölme duvarlar, yapının doğusundaki buhar bacasının kaldırılması, kuzeydeki iki müştemilat yapısı arasındaki revağın kaldırılarak ek bir kitle eklenmesi, döşeme kaplamalarındaki değişiklikler uyumsuz müdahaleler olarak belirlenmiştir. Ana pompa yapısında ve müştemilatlarda yapısal bir sorun görülmemiştir. Çalışma sonucunda, yapının özgün

fonksiyonunu sürdürmesi, ana yapıya ve kuzeydeki müstemilat yapısına sonradan yapılan niteliksiz eklerin kaldırılması ve özgün niteliklerinde düzenlenmesi önerilmiştir.

Günümüze kadar özgün işlevini sürdüren Halkapınar Su Pompa İstasyonu binası İzmir’de 19. yüzyılda su dağıtım sistemindeki gelişen teknolojiyi gösteren bir endüstri mirası olarak sergilenmeli ve korunmalıdır.

Acknowledgements | Teşekkür Beyanı

Sayın Eda Kavakdipli, Sayın Boygar Özlen, Sayın Semra Emek ve Sayın Cihan Türkay'a çalışmalarımız sırasında gerekli belge ve bilgilerin sağlanmasında verdikleri desteklerden dolayı teşekkürü borç biliriz.

We would like to thank Ms. Eda Kavakdipli, Mr. Boygar Özlen, Ms. Semra Emek and Mr. Cihan Türkay for their support in providing the necessary documents and information during our work.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı

*Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

**There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article.*

Financial Statement | Finansman Beyanı

*Bu araştırma, İYTE Bilimsel Araştırma Projesi (Proje No: 2017İYTE58) fonuyla desteklenmiştir.

** This study was supported by IZTECH Scientific Research Project Funding (Project No: 2017İYTE58).*

Ethical Statement | Etik Beyanı

*Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

**All procedures followed in accordance with the ethical standards.*

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı

*Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur

**In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.).*

Author Contribution Statement | Yazar Katkı Beyanı

A. Fikir / Idea, Concept	B. Çalışma Tasarısı, Yöntemi / Study Design, Methodology	C. Literatür Taraması / Literature Review
D. Danışmanlık / Supervision	E. Malzeme, Kaynak Sağlama / Material, Resource Supply	F. Veri Toplama, İşleme / Data Collection, Processing
G. Analiz, Yorum / Analyses, Interpretation	H. Metin Yazma / Writing Text	I. Eleştirel İnceleme / Critical Review

AUTHOR 1: A/B/C/E/F/G/H**AUTHOR 2:** A/B/D/E/G/H

SONNOTLAR (ENDNOTES)

ⁱ İsale hattı, suyu kaynaktan alıp ihtiyaç bölgesine getiren tesisler/iletim hatları.

ⁱⁱ Tez çalışmaları olarak; N. Kaya (1998) Cendere Su Pompa İstasyonu restorasyon projesi, H.S. Akatay (2003) Terkos pompa istasyonu röleve, restitüsyon, restorasyon projeleri, Z.Ç. Şanlı (2008) Feriköy pompa istasyonu yapıları restorasyon projesi ve Ö.F. Öztürk (2022) İstanbul'un su mirasının korunması: Elmalı barajı, pompa istasyonu, arıtma tesisi ve Bağlarbaşı su deposu üzerine bir araştırmadır. Bunların yanı sıra; G. Tanyeli, vd. 2006 “Cendere Hamidiye Water Pump Station”; 2010 “Cendere pompa istasyonu restorasyonu proje ve uygulama süreci”; 2012 “Terkos pompa istasyonu su medeniyetleri müzesi”; 2013 “İstanbul water civilization museum – Terkos pump station”; 2015 “İstanbul Su Medeniyetleri Müzesi: Terkos Su Teknolojileri Tanıtım Merkezi” isimli çalışmaları, E. Kayın'ın 2013b “Endüstri Mirasına Yönelik Koruma Müdahalelerini Değerlendirme Ölçütleri ve Terkos Pompa İstasyonu” isimli çalışması su pompa istasyonu yapılarına ilişkin tanıtıcı araştırmalardır.

ⁱⁱⁱ Buhar makinelerinin temel prensibi, sıvı haldeki su ile buhar haldeki su arasındaki basınç farkını kinetik enerjiye dönüştürmektir. Sıvı halde bulunan su kömür-odun-petrol türevleri ile ısıtılarak kızgın buhar haline getirilir, bu buhar bir odacığa toplanır, hızla soğutulan bu odacıkta sıcaklıkla birlikte basınç da düşer ve vakum oluşur. Bu vakumun gücü kinetik enerjiye dönüşür ve piston sistemini tetikler.

^{iv} Fotovoltaik güneş panellerinin ve küçük rüzgar türbinlerinin iklim koşullarına göre elektrik enerjisi üretimi değişir. Bu yüzden tek başlarına çok zengin bir enerji üretim kaynağı değildirler. Sistemleri birleştirme (rüzgar ve güneş) daha çok elektrik enerjisi üretiminde etkilidir. Bu çözüme "Hibrit sistem" denir.

REFERANSLAR (REFERENCES)

Ahenk Gazetesi, 24.01.1896/08 Ş 1313 a.

Ahenk Gazetesi, 20.02.1896/06 N 1313 b.

Akatay, H.S. (2003). *Terkos pompa istasyonu röleve, restitüsyon, restorasyon projeleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Akıllı, H. (2012). “Su Hizmetlerinde Dejavu: Osmanlı Su Şirketlerinden Antsu’ya”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 21(4), 15-26.

Aktepe, M. (1976). “İzmir Suları, Çeşme ve Sebilleri ile Şadırvanları Hakkında Bir Araştırma”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 30, 135-200.

APİKAM, Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi, Fotoğraf Arşivi, İzmir.

BCA. 230. 0. 0. 0. 125. 9. 2. Nâfi’a Vekaleti, Bayındırlık ve İskân Müdürlüğü, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Camp-Harris-Masera. (1971). İzmir Su Temini Projesi, Master Plan ve Fizibilite Raporu. İzmir: DSİ, 4-1, 4-5.

Canpolat, E. (1953). *İzmir Kuruluşundan Bugüne Kadar*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Çalışkan, Tuğba. (2014). *İzmir Su Şirketi'nin kuruluşu ve faaliyetleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.

Çıkış, Ergeçgil Ş. (1999). “Bir Ticaret Şehrinde Sanayi”, *Ege Mimarlık Dergisi*, 3(31), 18-20.

Çıkış, Ş. (2009). “Endüstriyel Bir Miras Alanında Dönüşüm: İzmir Liman Arkası Bölgesi”, *Ege Mimarlık Dergisi*, 3(70), 10-13.

Emek, S. (2012). İzmir Halkapınar Tarihi Pompa Binası Röleve, Restitüsyon, Restorasyon Projesi Raporu. İzmir: Asmira Mimarlık/ Restorasyon.

Hudson, K. (1979). *World Industrial Archaeology*. Cambridge University Press, Cambridge.

İBB İzmir Büyükşehir Belediyesi, (2017). *İzmir'de Suyun Serüveni*, Hazırlayan: A. Kaya, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.

İZSU. Halkapınar Kaynakları. <https://www.izsu.gov.tr/tr/halkapinarkaynaklari/17/124> Erişim tarihi: 15 Mart 2019.

İZSU Arşivi. Project of Halkapınar Compagnie Ottomane des Eaux de Smyrne 1898; ayrıca 1958 tarihli proje.

Karakaya, H., Çakmakçı, A.Z. (2003). “Bir Su Öyküsü: İzmir Su Fabrikası”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, 6, 226-231.

Kavakdipli, E. (2012). *İzmir-Halkapınar tarihi su yapıları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kadir Has Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Kaya, N. (1998). *Cendere Su Pompa İstasyonu restorasyon projesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kayın, E. (2013a). “Endüstri Yapıları Mimarisi”, İzmir Kent Ansiklopedisi, Cilt 1, (Eds.) Emel Kayın, Feyzal Avcı Özkaban, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 378-412.
- Kayın, E. (2013b). “Endüstri Mirasına Yönelik Koruma Müdahalelerini Değerlendirme Ölçütleri ve Terkos Pompa İstasyonu” *Mimarlık Dergisi*, 370, İstanbul. Erişim tarihi 11.04.2023 <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=384&RecID=3105#>
- Kazgan, H., Önal, S. (1999). *İstanbul'da Suyun Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Martal, A. (1999). *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*. Dokuz Eylül Yayıncılık, İzmir.
- Özlen, B. (2006). Halkapınar Su Dağıtım Yapısı Röleve, Restitüsyon ve Restorasyon Projesi Raporu. İzmir: Boygar Yapı Tasarım.
- Öztürk, Ö.F. (2022). *İstanbul'un su mirasının korunması: Elmalı barajı, pompa istasyonu, arıtma tesisi ve Bağlarbaşı su deposu üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Pınar, İ. (2020). *Osmanlı Dönemi İzmir Planları ve Haritaları*. İzmir Kalkınma Ajansı, İzmir.
- Rix, M. (1967). *Industrial Archaeology, Britain: The Historical Association*.
- Şanlı, Z.Ç. (2008). *Feriköy pompa istasyonu yapıları restorasyon projesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Şener, İ.E. (2019). *Assessment of İzmir Halkapınar Water Pump Station for its Conservation as Industrial Heritage* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Tan, T. (1967). “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılara Verilmiş Kamu Hizmeti İmtiyazları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 285-326.
- Tanyeli, G., Kuzucular, K., Aslan, D., Baturayoğlu Yöney, N. (2006). “Cendere Hamidiye Water Pump Station, İstanbul”, ICOMOS International Symposium: Conservation of the 20th Century Architectural and Industrial Heritage, İstanbul 18-19 Mayıs 2002, YEM Yay., İstanbul, 169-172.
- Tanyeli, G. (2010). “Cendere Pompa İstasyonu Restorasyonu Proje ve Uygulama Süreci”, Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri II, Editör: İ. Nardereci, Şan Matbaası, İstanbul, 86-93.
- Tanyeli, G., Akatay, S.H., Erdem, A., Paker, N., Kahvecioğlu, H., Altun, C. (2012). “Terkos Pompa İstasyonu Su Medeniyetleri Müzesi”, *Arredamento Mimarlık Dergisi*, 259, 70-77.
- Tanyeli, G., Akatay, S.H., Erdem, A., Paker, N., Kahvecioğlu, H., Altun, C. (2013). İstanbul water civilization museum – Terkos pump station. <https://www.miesarch.com/work/498> Erişim tarihi: 10.04.2023.

- Tanyeli, G., Akatay, S., Erdem, A., Paker Kahvecioğlu, N., Kahvecioğlu, H. L., Altun, M.C. (2015). İstanbul Su Medeniyetleri Müzesi: Terkos Su Teknolojileri Tanıtım Merkezi. Vitra Çağdaş Mimarlık Dizisi 4 Kültür Yapıları. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul. 336.
- Tekeli, İ. (1992). “Ege Bölgesi’nde Yerleşme Sisteminin 19. Yüzyılda Dönüşümü”, *Üç İzmir*, Editör: Ş. Beygu, YKY, 138.
- TICCIH (2003). The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage. <http://ticcih.org/about/charter/> Erişim tarihi: 15 Mart 2019.
- URL 1. Water Museum, t.y, Erişim adresi:
<https://www.openhousethessaloniki.gr/en/building/water-museum-2/> Erişim tarihi:
3 Şubat 2022.
- URL 2. Usine des Eaux de Saint-Clair, t.y. Erişim adresi:
<http://www.patrimoineaurhalpin.org/ensembles/usine-des-eaux-de-saint-clair/> Erişim tarihi: 3 Şubat 2022.
- Yılmaz, F., Yetkin, S. (2002). *İzmir Kent Tarihi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir.
- Zorlusoy, H. (2013). *17. Yüzyıldan Günümüze Fransızlı Gezginlerin Gözüyle İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.

YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ (BIOGRAPHIES OF THE AUTHORS)

İdil Ece ŞENER (Y. Mimar)

Lisans eğitimini 2016 yılında İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nde tamamladı. Yüksek Lisans derecesini İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimari Restorasyon Anabilim Dalı'ndan 2019 yılında almıştır. 2020 yılından bu yana YÖK 100/2000 Doktora Bursiyeri olarak İzmir Demokrasi Üniversitesi'nde Mimarlık Anabilim Dalı'nda doktora programına devam etmektedir. İtalya'da MGARK Architetto isimli ofiste 6 ay stajyer mimar olarak, Carbon Mimarlık' ta proje mimari olarak 2,5 yıl aktif çalışmıştır. Çalışmaları, endüstri mirası, kolektif bellek, modern mirasın korunması üzerinedir.

Başak İPEKOĞLU (Prof. Dr.)

1996 yılından beri İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi'nde, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölüm Başkanı ve Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Bu bölümde, mimari korumada tasarım ve tarihi çevrenin korunması konularında yüksek lisans ve doktora dersleri vermektedir. Çalışma alanları; tarihi yapı sistemleri, tarihi yapı malzemeleri, tarihi yapı ve çevrelerin korunmasıdır. 1981 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Restorasyon Bölümü'nde Yüksek Lisans, 1993 yılında yine Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Programında Doktora eğitimlerini tamamlamıştır. 1979 yılında UNESCO tarafından, Venedik'te (İtalya) düzenlenen "Taş Koruma" ve 1982 yılında ICCROM tarafından Roma'da (İtalya) düzenlenen "Müzelerde Önleyici Koruma" kurslarına katılmıştır. 1981-1989 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde Yüksek Mimar, Restorasyon Uzmanı ve yönetici olarak çalışmıştır. 1989 yılında Öğretim Üyeliği görevine başlamıştır.

Design interactions between Charles Rennie Mackintosh and Josef Hoffmann: The case of House for an Art Lover and Palais Stoclet

Şule PFEIFFER TAŞ¹, ORCID: 0000-0002-2262-483X
Merve KÖSE², ORCID: 0000-0002-7767-3946

Abstract

Art Nouveau movement was interpreted in a linear-geometric way by Charles Rennie Mackintosh from Glasgow and Josef Hoffmann from Vienna, unlike general design properties such as curved, curvilinear, and floral. Because Mackintosh and Hoffmann have a similar design style, there are many different opinions on the interaction between them. The most common opinion is that Hoffmann was inspired by Mackintosh. The opinion of this view has been examined through Mackintosh's House for an Art Lover (1901) and Hoffmann's Stoclet Palace (1905-11), which have many similarities in terms of façade and plan. In the paper, in addition to the literature review, it was tried to reach a conclusion with visual and plan comparison. Although House for an Art Lover was built earlier than the Palais Stoclet, according to the findings, many similar properties found in Mackintosh's building were used by Hoffmann in earlier years. Mackintosh began to change his design style in the early 1900s, moving closer to the Viennese Secession style. In this case, contrary to common opinion, inspiration took place first from Vienna to Glasgow and then from Glasgow to Vienna. But the influence of Vienna is more; it seems that Mackintosh was inspired by the Vienna Secession and Hoffmann.

Highlights

- The design styles of Mackintosh and Hoffmann, who interpreted the Art Nouveau movement in linear-geometric form, were compared.
- Contrary to the views often emphasized in the literature, it has been concluded that Mackintosh was more inspired by Hoffmann.
- The common plan properties encountered in the House for an Art Lover and Palais Stoclet are based on earlier examples of English rural residential architecture.

Keywords

House for an Art Lover; Palais Stoclet; Charles Rennie Mackintosh; Josef Hoffmann; Vienna Secession.

Article Information

Received:
25.11.2022

Accepted:
29.07.2023

Available Online:
18.04.2024

Article Category

Research Article

Contact

1. Department of Fine Arts and Elective Courses, Atilim University, Ankara, Türkiye,
sule.pfeiffer@atilim.edu.tr

2. Department of Fine Arts and Elective Courses, Atilim University, Ankara, Türkiye,
merve.kose@atilim.edu.tr

Charles Rennie Mackintosh ve Josef Hoffmann arasındaki tasarım etkileşimleri: Sanatsever Evi ve Stoclet Palas örneği

Şule PFEIFFER TAŞ¹, ORCID: 0000-0002-2262-483X
Merve KÖSE², ORCID: 0000-0002-7767-3946

Öz

Art Nouveau akımı, kıvrımlı, eğrisel, bitkisel gibi genel tasarım özelliklerinden farklı olarak Glasgow'dan Charles Rennie Mackintosh ve Viyana'dan Josef Hoffmann tarafından doğrusal-geometrik şekilde yorumlanmıştır. Mackintosh ve Hoffmann'ın benzer tasarım yaklaşımlarına sahip olmaları nedeniyle aralarındaki etkileşim hakkında birçok farklı görüş bulunmaktadır. En yaygın görüş Hoffmann'ın Mackintosh'tan esinlendiği üzerinedir. Bu görüşün doğruluğu, cephe ve plan açısından birçok benzerlik bulunduran Mackintosh'un Sanatsever Evi (1901) ve Hoffmann'ın Stoclet Palas (1905-11) yapısı üzerinden incelenmiştir. Çalışmada, literatür taramasına ek olarak görsel ve plan karşılaştırmalarıyla sonuca varılmaya çalışılmıştır. Sanatsever Evi, Stoclet Palas'tan daha önce inşa edilmesine rağmen bulgulara göre Mackintosh'un yapısındaki birçok benzer özellik Hoffmann tarafından daha önceki yıllarda kullanılmıştır. Mackintosh tasarım stilini 1900'lerin ilk yıllarında değiştirmeye başlayarak Viyana Secession stiline yakınlaşmıştır. Böylece yaygın görüşlerin aksine esinlenme önce Viyana'dan Glasgow'a ardından Glasgow'dan Viyana'ya gerçekleşmiştir. Fakat Viyana'nın etkisinin daha fazla olduğu; Mackintosh'un Viyana Secession'dan ve Hoffmann'dan esinlendiği görülmektedir.

Öne Çıkanlar

- Art Nouveau akımını, doğrusal-geometrik formda yorumlayan Mackintosh ve Hoffmann'ın tasarım üslupları karşılaştırılmıştır.
- Literatürde sıklıkla vurgulanan görüşlerin aksine Mackintosh'un Hoffmann'dan daha fazla esinlendiği sonucuna ulaşılmıştır.
- Sanatsever Evi'nde ve Stoclet Palas'ta karşılaşılan ortak plan özellikleri İngiliz kırsal konut mimarisinin daha önceki örneklerine dayanmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Sanatsever Evi; Stoclet Palas;
Charles Rennie Mackintosh; Josef Hoffmann; Viyana Secession.

Makale Bilgileri

Alındı:
25.11.2022

Kabul Edildi:
29.07.2023

Erişilebilir:
18.04.2024

Makale Kategorisi

Araştırma Makalesi

İletişim

1. Güzel Sanatlar Ortak Dersler
Bölümü, Atılım Üniversitesi,
Ankara, Türkiye.
sule.pfeiffer@atilim.edu.tr

2. Güzel Sanatlar Ortak Dersler
Bölümü, Atılım Üniversitesi,
Ankara, Türkiye.
merve.kose@atilim.edu.tr

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Mimaride Art Nouveau akımı, ilk olarak 1892’de Batı Avrupa’da ortaya çıkan dekoratif sanatlardaki büyük bir hareketten doğmuş (Lahor, 2007) ve yaklaşık on beş yıl boyunca yoğun olarak kullanılmıştır (Stern, 1982). Bir grup sanatçı ve zanaatkârın geçmişten koparak yeni bir tasarım stili ortaya çıkarma ihtiyacı sonucu oluşan akım, yenilikçi ve çağdaş bir yaklaşım önererek sanat ve zanaatın neredeyse tüm alanlarını kapsamıştır. Art Nouveau tasarımlarında yaygın olarak zoomorfik öğeler, bitki motifleri, yumuşak ve kavisli hatlar ön plana çıkmıştır. Fakat, her zaman eğrisel formlar tercih edilmemiştir. Örneğin Art Nouveau tasarımcıları çoğunlukla doğadan ve organik formlardan esinlenirken; mimaride Charles Rennie Mackintosh, Otto Wagner ve Josef Hoffmann gibi tasarımcılar doğrusal-geometrik formları kullanmıştır (Miller vd., 2004; Kuleli ve Pfeiffer-Taş, 2022).

Art Nouveau akımı, “The Studio”, “Art et Décoration” ve “Arts et Idées” gibi sanat dergileri aracılığıyla dünya çapında ilgi görmüştür. Akım, bir ülkeden diğerine yayıldıkça yerel özelliklerle bütünleşerek değişmiş, bulunduğu şehre göre farklı bir tarza dönüşmüştür (Farthing ve Cork, 2012). İlk mimari örnekleri Brüksel’de ortaya çıkan (Kuleli ve Pfeiffer-Taş, 2022) akım, Glasgow ve Viyana’da Art Nouveau’nun amorf üslubuna karşı tepkisel çalışmalarla kendini göstermiştir (Trachtenberg ve Hyman, 2003).

Glasgow’da büyük rol oynayan bir grup İskoç sanatçı, Art Nouveau’yu sentezlemeyi ve yeniden formüle etmeyi başarmıştır. Glasgow’un önde gelen isimlerinden biri olan Mackintosh aynı zamanda “Glasgow Dörtlüsü (The Glasgow Four)” üyelerindedir (Fiell ve Fiell, 1997; Stern, 1982). Viyana ise, daha on yedinci yüzyıldan itibaren Paris ile yarışacak düzeyde bir sanat merkezine dönüşmüş ve Barok mimariyi temsil eden yapılarla zenginleştirilmiştir (Pfeiffer-Taş, 2020; Pfeiffer-Taş, 2019). Yirminci yüzyılın başında da mimarlık başta olmak üzere farklı sanat dallarının ve akımların öncüsü bir şehirdir. “Modern” mimarlığın kademli savunucusu ve Viyana Güzel Sanatlar Akademisi’nde (Kunstgewerbeschule) etkili bir eğitimci olan Otto Wagner aracılığıyla birbirine sıkı sıkıya bağlanan bir grup genç sanatçı ve mimar, erken modernizmin bir koluna dönüşen güçlü bir Viyana Secession hareketini oluşturmuştur (Fischer, 2018). Viyana Secession akımı tasarımcıları,

Art Nouveau'nun eğrisel ve kıvrımlı tasarım stili yerine, sanatsal özgürlüğe sahip soyut temsiller ve doğrusal-geometrik formlar kullanarak yerel mimarının yeni yorumlarını sunmuşlardır (Kuleli ve Pfeiffer-Taş, 2022). Aynı zamanda hem Viyana Secession'un en önemli tasarımcılarından hem de Wagner'in öğrencilerinden biri olan Hoffmann'ın tasarımlarında bu doğrusal-geometrik tasarım yaklaşımı sıklıkla görülmektedir.

Sunulan çalışmada önce, Mackintosh'un ve Hoffmann'ın hayatı, eğitimi, tasarım üslubu ve bazı önemli tasarımlarıyla ilgili kısa bilgiler kronolojik olarak aktarılacaktır. Mackintosh ve Hoffmann'ın nasıl bir araya gelip tanıştıklarından bahsedilecek ve iki tasarımcı arasındaki etkileşimlerle ilgili farklı görüşlere yer verilecektir. Birçok benzer özelliğiyle dikkat çeken Mackintosh'un Sanatsever Evi (1901) ve Hoffmann'ın Stoclet Palas (1905-11) yapısı genel, cephe ve plan özellikleri olarak üç farklı başlıkta incelenecek, etkileşimi gösteren benzerlikler aktarılacaktır. Mackintosh'un bir yarışma projesi için az sayıda çizimle tasarladığı Sanatsever Evi yapısı vefatından sonra plan üzerinden ve mimarın önceki projelerinden yorumlanarak inşa edilmiştir. Yapı tamamen orijinal çizimlerden inşa edilmediği için araştırmamızda Mackintosh tarafından çizilen planlar esas alınmıştır. Bu yüzden iç mekân incelemesine ve karşılaştırmasına yer verilmemiştir. Yapılan tüm analiz ve incelemeler sonucunda iki mimar arasındaki etkileşimin tek yönlü mü yoksa karşılıklı mı olduğuna dair cevap bulunması amaçlanmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen çıktıların genelde mimarlık tarihi özelde ise Art Nouveau ve Viyana Secession'un, kendilerinden sonra ortaya çıkan akımlara etkisini daha iyi anlayabilmek adına önemli olduğu düşünülmektedir.

2. CHARLES RENNIE MACKINTOSH

Mimar, dekoratör, ressam unvanlarını taşıyan ve çok yönlü bir sanatçı olan Charles Rennie Mackintosh, 7 Haziran 1868'de Glasgow'da doğmuş, 1877'de Allan Glen'in Okulu'na gitmiştir (Aslanoğlu, 1975; Crawford, 1995). 1883'te Glasgow Sanat Okulu'na yarı zamanlı akşam öğrencisi olarak kaydolmuş (Macaulay, 1993), 1884'te çırak olarak John Hutchison'un bürosunda çalışmıştır (Aslanoğlu, 1975). 1889'da, yeni kurulan ve şehirdeki en prestijli ofislerden biri olan Honeyman ve Keppie mimarlık firmasına katılmıştır (Fiell ve Fiell, 1997; Macaulay, 1993).

Mackintosh, Art Nouveau açısından oldukça önemli bir yere sahip olan The Studio dergisindeki yayımların yanı sıra Kelt süslemelerinden, Ön Raffaoloculuk, Japonizm, İskoç ve Gotik mimarisinden esinlenmiştir (Miller vd., 2004; Sterner, 1982; Heller ve Chwast, 1991). Mackintosh, Arts and Crafts hareketinin etkisiyle önce soyutlama, doğanın yeniden yorumlanması, eğri ve uzun çizgilerin kullanımı gibi bir stil oluşturmuş, zamanla Art Nouveau'dan ödünç aldığı zarif eğriler yerini yeni başlayan modern hareketin sade, doğrusal ve düz çizgilerine bırakmıştır (Asensio ve Kliczkowski, 2002).

Mackintosh, geleneksel Beaux-Arts tarzında bir teknik ressam olarak eğitim almasına rağmen Glasgow'daki popüler Beaux-Arts ve klasik dönem mimarisini karakterize eden tasarım öğelerinin sürekli tekrarını fark etmeye başlamış ve bu iki Canlandırmacılık (Revival) tarzından uzaklaşmak istemiştir. Mackintosh, James Herbert MacNair ve Margaret-Frances Macdonald kardeşler birbirlerinin çalışmalarında Canlandırmacılık tarzının ortak bir reddini görerek "Glasgow Dörtlüsü" olarak bilinen bir ittifak oluşturmuşlardır (Muir, 2014). Glasgow'da öne çıkan Glasgow

Dörtlüsünün tarzı, ilk kez 1890'ların ortalarında bitkisel desenlerin kullanılmasından dolayı çoğunlukla Art Nouveau ile ilişkilendirilmiştir. Fakat 1900'lerin başından itibaren grubun sanatçıları daha işlevsel ve geometrik formların hâkim olduğu tasarımlara yönelmişlerdir. Glasgow Dörtlüsü mimari, iç mimari, tekstil ve grafik alanındaki stilleriyle İskoç tasarımcıların yanı sıra yabancı tasarımcılara da ilham kaynağı olmuştur (Heller ve Chwast, 1991).

Mackintosh, 1896'da Glasgow Sanat Okulu Binası tasarımı yarışmasını kazanmıştır ve bu tasarım yapının yalnızca doğu kanadını oluşturmaktadır. Mackintosh, okulun cephesinde ve binanın çokgen kulesinde geleneksel İskoç mimarisinden esinlenmiştir. Okulun 1897-99 yılları arasında tamamlanan doğu kanadında Orta çağ şatolarına benzer bir üslup hâkimken; 1907-09 yılları arasında tamamlanan batı kanadında ise Mackintosh'un ilerleyen yıllardaki stilini oluşturacak olan düz çizgi ve dik açılar baskın olduğu görülmektedir (Asensio ve Kliczkowski, 2002; Aslanoğlu, 1975). Batı kanadı, Mackintosh'un gelenekten açık bir şekilde koptuğunu gösteren ilk ve en önemli tasarımlarından biridir (Muir, 2014). Yapıda "sürpriz" bir şekilde kare kullanımının ortaya çıkması dikkat çekmiştir (Pevsner, 1975). Aradan on yıldan fazla zaman geçmesi stil değişikliğini de beraberinde getirmiştir (Aslanoğlu, 1975). Kare form kullanımı ve stil değişikliği, 1897'de kurulan Viyana Secession ile bağlantılı olarak Wagner ve Hoffmann'ın tasarımlarının bir yansıması olarak yorumlanabilir. 1900'deki VIII. Secession Sergisi'nin ardından 1902'de Torino'da sergi açan (Pevsner, 1968) Glasgow Dörtlüsü, modern mimarinin gelişimine büyük katkıda bulunmasına rağmen 1903'te önemini kaybetmiştir (Stern, 1982).

Mackintosh'un resim yeteneği oldukça gelişmiştir. Küçüklüğünden beri sulu boya resim çalışmaları olmasına rağmen profesyonel olarak yapmaya 1913'te başlamıştır. 1914'te Glasgow'daki kariyerini bırakarak İngiltere'ye taşınmasının ardından başarılı çalışma hayatı sona ermiş ve çalışmalarının birçoğu kaybolmuştur. Mackintosh, 10 Aralık 1928'de Londra'da vefat etmiştir (Asensio ve Kliczkowski, 2002; Grogan, 2002; Aslanoğlu, 1975).

3. JOSEF HOFFMANN

Mimar Josef Hoffmann, 15 Aralık 1870'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan Brtnice (Pirnitz)'de doğmuş, 1887'den 1891'e kadar Brno (Brünn) Devlet Ticaret Okulu'na gitmiştir. 1891'de Würzburg'daki askeri inşaat departmanında staj yapmış ve 1892-95 yılları arasında Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde okumuştur. Hoffmann, Baron Karl von Hasenauer ile çalışmak için Viyana'ya taşınmıştır. Fakat, Hasenauer'in 1894'de vefatının ardından Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki kendisinin mimarlık profesörlüğü görevini Otto Wagner devralmıştır. Öğretim tarzı Hasenauer'inkinden çok farklı ve yenilikçi olan Wagner'in Hoffmann üzerinde büyük bir etkisi vardır. Hoffmann'ın hocası olan Wagner, Hoffmann'da büyük yetenek görmüş ve 1896'da kendi firmasında mimar olarak çalışması için işe almıştır (Sarnitz, 2016; Kameneva, 2021; Muir, 2014).

Hoffmann, tarihselcilikten uzak, doğuştan gelen bir "amaç ve güzellik" duygusuna sahip binalar yaratmaya çalışmıştır. Batı Avrupa Art Nouveau akımı, Hoffmann'ın ilk yapılarına ve iç mekânlarına ilham vermiştir (Muir, 2014). Ancak Hoffmann, Fransa ve Belçika Art Nouveau'sunun bitkisel motiflerinden ve organik eğilimlerinden uzaklaşarak hocası Wagner'in de etkisiyle kristal formlara

ve geometrik desenlere yönelmiştir (Fischer, 2018). 1890'ların sonunda Hoffmann'ın ve diğer Viyana Secession sanatçılarının tasarımlarında ana motif gibi tekrar eden dörtgen motifler ortaya çıkmıştır (Varnedoe ve Koulen, 1987; Sarnitz, 2016). Böylece Viyana'da doğrusal-geometrik Art Nouveau oluşmuştur (Kameneva, 2021). Hoffmann, tasarımlarında kare ve dikdörtgen formu sıklıkla tercih etmesi nedeniyle "Kare Hoffmann" lakabını kazanmıştır (Pevsner, 1968; Sarnitz, 2016).

Hoffmann ve Koloman Moser tarafından kurulan Viyana Atölyeleri'nin (Wiener Werkstätte) (1903-1932) ilk dönemleri olan 1903-07 yılları arasında "Kare Stil (Quadratstil)" anlayışı hâkimdir. Hoffmann ve Moser'in tasarladığı siyah-beyazın hâkim olduğu iç mekânlar, geometrik yapı elemanlarına sahip kübik mobilyalar ve kareli zeminler Kare Stil'in en güzel örneklerindedir. Tasarımlarda formlar sadeleşmiş, süslemeler azaltılmış, siyah-beyaz kontrast renkler bir araya getirilerek karakterize edilmiştir (Wójcik, 2019). Tüm bu özelliklerin yer aldığı Hoffmann'ın Purkersdorf Sanatoryumu (1904-05) yapısı örnek olarak verilebilir.¹

Hoffmann, 1912'de Österreichischer Werkbund'u kurmuş, 1914'te Köln'deki Deutscher Werkbund sergisini hazırlamıştır. 1920'de Österreichischer Werkbund'u anlaşmazlık nedeniyle bırakmış ve aynı yıl Viyana'nın şehir mimarlığına atanmıştır. 1899-1936 yılları arasında Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde çalışmıştır. Emekli olduktan sonra ise Viyana Uygulamalı Sanatlar Okulu (şu an Viyana Uygulamalı Sanatlar Üniversitesi-Universität für angewandte Kunst Wien)'nda (1937) ve Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde (1946-47) profesör olmuş, mimarlık dersleri vermiştir (Kameneva, 2021). Hoffmann, 7 Mayıs 1956'da vefat etmiştir.

4. CHARLES RENNIE MACKINTOSH VE JOSEF HOFFMANN'IN ETKİLEŞİMİ (THE INTERACTION OF CHARLES RENNIE MACKINTOSH AND JOSEF HOFFMANN)

Avusturyalı sanatçılar, Mackintosh'un ve Glasgow Dörtlüsü'nün çalışmalarını The Studio ve Dekorative Kunst gibi dergilerden takip etmişlerdir. Mackintosh ve Margaret Macdonald'ın iç mekânları Viyana'da, özellikle Hoffmann tarafından büyük beğeni toplamıştır. Viyana Uygulamalı Sanatlar Okulu direktörü Felician von Myrbach ve Hoffmann, 1900'de (3 Kasım-27 Aralık) VIII. Secession Sergisi'nin düzenlenmesinden sorumlu olmuştur (Billcliffe ve Vergo, 1977; Wagner, 1988). Hoffmann, Glasgow Dörtlüsü'nün The Studio'da yakın zamanda yayımlanan eserlerini VIII. Secession Sergisi'nde sergilemelerini istemiştir (Mundt, 1986). Bu yüzden İngilizceyi mükemmel konuşan, sık sık İngiltere'ye seyahat eden ve sanat uzmanı olan Fritz Wärndorfer'in Glasgow Dörtlüsü'ne sergi hakkında kişisel bir davetiye götürmesi için 1900 yılının ilk çeyreğinde Glasgow'a Viyana Secession'un temsilcisi olarak seyahat etmesini sağlamıştır² (Muir, 2014; Sekler, 1973).

VIII. Secession Sergisi'ne Paris'ten La Maison Moderne, Belçika'dan Henry van de Velde, Londra'dan Guild of Handicraft, Charles R. Ashbee ve Glasgow'dan Glasgow Dörtlüsü gelmiştir. Hoffmann, sergi için bir enstalasyon tasarımı yapmış (Sarnitz, 2016), Glasgow Dörtlüsü'nü binanın girişine yakın konumlandırarak ziyaretçilerin girdiklerinde çalışmalarını hemen görmelerini sağlamıştır (Muir, 2014). Yabancı konukların tasarımlarının sergilendiği odalar onlara uyacak şekilde düzenlenirken sadece Mackintosh çifti odalarını kendileri tasarlamıştır (Neue Freie Presse, 1990a).

Sergide Mackintosh, Darmstadt sanatçı kolonisinin organizatörlerinden olan Alexander Koch'tan 1901'de düzenlenecek olan ve Sanatsever Evi'ni tasarlayacağı yarışmayı öğrenmiştir (Nicolai, 2018).

Sergi, Hoffmann ve Glasgow Dörtlüsü için büyük bir başarıdır (Muir, 2014). Özellikle Mackintosh'un kariyeri için oldukça önemlidir (Sekler, 1973). Neue Freie Presse (1900b); sergiyi 24.455 kişinin ziyaret ettiğini ve sergide 57.200 kron değerinde 241 sanat eserinin satıldığını bildirmiştir. Viyanalı eleştirmenlerin çoğu Glasgow Dörtlüsü'nün sergideki çay salonu tasarımının "modern sanatın yarattığı en çarpıcı başarılarından biri" olduğunu söylemiştir (Muir, 2014). Bununla birlikte, Secessionistler Mackintosh'un başarılarına her ne kadar hayran olsalar da onu harfiyen değil ruhen takip etmişlerdir. Hoffmann, onun felsefesini benimsemiş, ancak yine de bireyselliğini ve ayırt edici ulusal özelliklerini sürdürmüştür (Howarth, 1949). Sekler (1985), "Hoffmann'ın sergideki İskoç odasına hayran kaldığı sırada, mobilya tasarımındaki kişisel tarzı o kadar açık bir şekilde şekillenmişti ki, Viyanalı sanatçının eseri İskoç'un biçimsel dili yönünde açıkça tanınabilir bir değişiklik göstermiş olsaydı, Mackintosh'un gerçek bir etkisinden bahsetmek haklı çıkarılabilirdi. Ancak durum böyle değildir." demiştir.

Mackintosh, genç mimarlara eskiyi taklit etmemelerini, gelenek ve otoriteden uzaklaşmalarını söylemiştir. Hem Mackintosh hem de Hoffmann, tekrarlayan tarihselcilığe karşı yeni tasarım yolları aramıştır. Modası geçmiş olarak değerlendirdikleri Canlandırıcılık, Beaux-Arts, Viktorya ve Edward dönemi stillerinden uzaklaşmış; minimalist formlar, sade renkler ve basit iç mekânlarla modernizme doğru ilerlemişlerdir (Muir, 2014).

Hoffmann'ın çalışmalarında Mackintosh'tan esinlendiğine dair görüşler uzun zamandır iddia edilmektedir (Howarth, 1949). Mackintosh tarihçisi Roger Billcliffe ve sanat tarihçisi Peter Vergo gibi birçok kişi, ilhamın tamamen Glasgow'dan Viyana'ya geldiğine ve bunun tersi olmadığına inanmaktadır. Sanat tarihçisi ve küratör Wendy Kaplan, Mackintosh'un Hoffmann üzerinde derin bir etkisi olduğunu iddia etmektedir (Muir, 2014). Sanat tarihçisi Alan Crawford (1995) ise muhalif olarak Mackintosh ve Glasgow Dörtlüsü'nün Viyanalı tasarımcılar üzerindeki etkisini reddederek Viyana'nın Mackintosh'a diğerlerinden daha fazla ilham verdiğine inanmaktadır. Crawford (1995), Viyana tasarımlarında görünen hiçbir şeyin Mackintosh'un herhangi bir tasarım ögesi olmadığını söylemektedir. Muir (2014), Mackintosh ve Hoffmann arasındaki ilhamın Glasgow'dan Viyana'ya ve Viyana'dan Glasgow'a aktığını; Viyana'nın etkisinin Mackintosh'un çalışmalarında kesinlikle daha görünür olduğunu iddia etmiştir. 1905'te eleştirmen Ludwig Hevesi, "Glasgow'daki Mackintosh grubu gibi büyük özerk sanatçılar... zaten ara sıra bu yerel (Viyana) tarzda çalışıyorlar." diyerek, Hoffmann'ın yurtdışındaki etkisinden açıkça bahsetmiştir (Sekler, 1985).

Mackintosh araştırmalarının öncüsü Howarth'a (1949) göre, VIII. Secession Sergisi ve birkaç yıl sonrasında Mackintosh ile Viyanalı tasarımcıların çalışmalarındaki değişim gözlemlendiğinde bu yıllarda Secessionistlerin övgülerini alan Mackintosh'un mimar değil tasarımcı kimliği olduğu görülmektedir; yapıları 1902'ye kadar uluslararası literatürde henüz yayımlanmamıştır. Zaten 1898-1900 dönemi sanat dergilerinin bir incelemesinin de doğruladığı gibi, Mackintosh hakkında çok az yayın bulunmaktadır. Yani, Mackintosh'un uygulamalı sanatlardaki başarısı ne olursa olsun, Koch'un Sanatsever Evi tasarımını yayımlamadan (1902) ve Friedrich Bruckmann aynı yılın baharında Dekorative Kunst'ta Glasgow tarzının bir panoramasını sergilemeden önce binaları yurtdışında neredeyse hiç bilinmemektedir. Glasgow Sanat Okulu ise basında yer almamıştır. Bu

yüzden yüzyılın başlangıcından önce Wagner ve Hoffmann'ın üzerinde hiçbir etkiye sahip olamayacağı oldukça açıktır. Fakat tam tersi bir etkiden söz edilebilir. Çünkü Wagner'in çalışmaları 1897'den önce de İngiliz ve Avrupa dergilerinde yer almıştır (Sekler, 1985; Howarth, 1949).

1900-01 yılları arası Mackintosh'un beyaz dönemi olarak tanımlanmaktadır (Kulper, 2017). Howarth'a (1949) göre renk açısından iki mimar arasında esinlenme söz konusu değildir. Çünkü yüzyılın başlangıcından önce Mackintosh'un olgun üslubundaki bir iç mekânın ve beyaz odalarından birinin yayımlanmış tek bir illüstrasyonu yoktur. Mackintosh, tasarımlarında genellikle beyaza ek olarak siyah rengini tercih etmiştir (Sterner, 1982). Fakat koyu renkle güçlü bir zıtlık içinde kullanılan beyaz renk, ilk olarak Viyanalıların eserlerinde ortaya çıkmıştır (Breuer, 2002). 1901'de tasarımda soyut biçimlere ve siyah-beyaz renklerin baskın olduğu kare formlara ağırlık vermeye başlayan (Frampton, 1992) Hoffmann, "kare ve siyah-beyaz tonlarla çok ilgilendiğini, çünkü bu net unsurların daha önceki tarzlarda hiç ortaya çıkmadığını" söylemiştir (Sarnitz, 2016).

Hoffmann'ın çalışmalarında dekoratif bir motif olarak karenin görülmesi, Art Nouveau'yu reddettiğini ve tavizsiz biçimini göstermektedir. Böylece üslubu amacına ve Viyana Okulu'nun ayırt edici özelliklerine uygun hâle gelmiştir (Howarth, 1949). Varnedoe ve Koulen'e (1987) göre Hoffmann'ın bu kare motifleri kullanması Mackintosh gibi tasarımcıların eserlerine olan hayranlığından kaynaklanmaktadır. Fakat, bu görüşün doğruluğu sorgulanabilir. Çünkü Wagner tasarımlarında 1880'lerde (örn. Villa Wagner I), Secessionistler 1890'ların sonunda kare motiflere yer vermiştir. 1890'ların başında bitkisel desenlere yer veren Mackintosh ise 1900'den sonra kare motiflere yönelerek daha işlevsel tasarımlar yapmıştır (Heller ve Chwast, 1991). Aynı zamanda Crawford (1995) da bu durumu destekler şekilde Hoffmann'ın Mackintosh'un çalışmasında görmeden önce karelerin dekoratif kullanımına aşina olduğunu söylemiştir. Burada ve yukarıda aktarılan bilgilerden Mackintosh'un Viyana Secession, Wagner ve Hoffmann'dan etkilenmesinin daha muhtemel olduğu sonucu çıkarılabilir.

Mackintosh, 1900'den 1920'ye kadar minimal bir Viyana tasarım stiline doğru hareket etmiştir. Ingram Tea Rooms'da (1900/1907/1909/1910-1911) ve Main Street'teki evinde daha önce kullandığı kıvrımlardan uzaklaşarak katı geometrik şekillere yönelmiştir (Muir, 2014). Sekler (1985), Hoffmann'ın en şiddetli geometrik saflığının ardından, 1903 civarında, Mackintosh'un mobilya stiline de geçiş yaparak daha önceki karakteristik uzun çizilmiş eğrilerin yerini genellikle düz paralel öğelerden oluşan kare veya dikdörtgen formların aldığını söylemektedir. Muir (2014) de Sekler'in düşüncelerine benzer şekilde Mackintosh'un 1903'ten itibaren Hoffmann'ın görsel dilini kullanmaya başladığını ve kendi tasarımlarının hemen hemen her ögesini Hoffmann tarafından sıkça kullanılanlarla değiştirdiğini iddia etmektedir. Muir'e (2014) göre, bu durum Mackintosh'un Hoffmann'ın çalışmalarını ne kadar hayati bulduğunu, Viyana Atölyeleri'nin cesur renklerini, katı çizgilerini ve geometrik iç mekânlarını almak için kendi imzasını taşıyan tasarım öğelerini terk edeceğini göstermektedir.

1902'de Hoffmann, Mackintosh çiftinin Main Street'teki evini ziyaret etmiş (Muir, 2014) ve Viyana Atölyeleri'ni kurmak için Mackintosh'un fikirlerini almıştır (Wójcik, 2019). Mackintosh, tavsiyesini kelimelerle sınırlamamış, 24 Haziran 1903 tarihli bir mektupta Hoffmann'a Viyana Atölyeleri için çizdiği amblem tasarımını göndermiştir (Sekler, 1973). Bu durum Mackintosh ve Hoffmann'ın fikir alışverişinde bulunduğu göstergesidir. Fakat Mackintosh'un tasarladığı amblem yerine

Hoffmann ve Wärndorfer'in kararıyla Viyana Atölyeleri tarafından tasarlanan çift kare içinde çerçevelenmiş ve birbirine kenetlenmiş iki tane W, atölyenin ikonik sembolü hâline gelmiştir (Muir, 2014).

Hoffmann ve Mackintosh yapılarında mimarın yanı sıra iç mimarın da tasarımını üstlenerek eserlerini "Gesamtkunstwerk (Bütüncül Sanat Eseri)" anlayışıyla tasarlamıştır (Aslanoğlu, 1983; Muir, 2014). Hoffmann'ın Gesamtkunstwerk anlayışıyla tasarladığı en önemli yapılarından biri Brüksel'deki Stoclet Palas'tır (1905-11) (Miller vd., 2004). Stoclet Palas, Viyana Okulu'nun Gesamtkunstwerk'inin ve Avrupa'da yayılmasının bir ön tipidir (UNESCO, 2009a). Mackintosh ise Sanatsever Evi'ni (1901) Gesamtkunstwerk anlayışıyla tasarlamıştır.

5. SANATSEVER EVİ (MACKINTOSH 1901) VE STOCLET PALAS (HOFFMANN 1905-1911): KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ (HOUSE FOR AN ART LOVER (MACKINTOSH 1901) AND PALAIS STOCLET (HOFFMANN 1905-1911): COMPARATIVE ANALYSIS)

Makalenin bu bölümünde Mackintosh'un Sanatsever Evi ve Hoffmann'ın Stoclet Palas yapısı arasındaki benzerlikler incelenecektir. Bu iki yapının seçilme nedeni tasarım üslupları benzer olan iki mimarın hem cephesel hem de plansal açıdan ortak özelliklere sahip tasarımları olmasıdır. Yapılar incelenirken önce genel özelliklerine yer verilecektir. Daha sonra ise kule, pencere, çıkma gibi cephe ve plan özellikleri karşılaştırılarak analiz edilecektir.

5.1. Sanatsever Evi'nin Genel Özellikleri (General Properties of House for an Art Lover)

1901'de Darmstadt'ta İç Dekorasyon Dergisi'nin (Zeitschrift für Innendekoration) yayıncısı Alexander Koch tarafından bir fikir yarışması düzenlenmiştir³ (Breuer, 2002). Yarışmanın amacı zengin sınıfa ait ideal bir yaşam alanı oluşturacak şekilde içerisinde kişisel müze, özel bir tiyatro, birden fazla resepsiyon odası ve piyanolu müzik salonu bulunan bir ev tasarlamaktır (El-Wakil, 1999).

Yarışmada kurallar kapsamlıdır ve oda boyutları, merdivenlerin konumu, cephe, maksimum maliyet gibi müşteri gereksinimlerinin bir spesifikasyonunu içermektedir. Bu kısıtlamalar içinde, Mackintosh ve Macdonald önemli ölçüde tasarım ifade özgürlüklerini kullanabilmişlerdir. Yarışmanın kurallarında sadece "gerçekten özgün ve modern tasarımların dikkate alınacağı" belirtilmiştir (House for an Art Lover, 2020a).

Yarışmaya katılan 36 tasarımcıdan 16'sı ilk seçimi geçmiştir. Resmi duyuruya göre tasarımların hiçbiri tamamen modern olması gerekliliğini karşılamadığı için birincilik ödülü verilmemiş, Baillie Scott ikincilik ödülünü kazanmıştır. Mackintosh ve Macdonald, gönderilmesi öngörülen üç iç perspektifi sunmakta geç kalmıştır. Yönergelere uymayarak kuralları teknik olarak ihlal ettikleri için diskalifiye edilmiş ve derece alamamışlardır. Fakat Mackintosh'un kendine özgü renklendirmesi, etkileyici tasarımı, iç ve dış yapısının uyumu çok beğenilmiştir (Breuer, 2002; House for an Art Lover, 2020a). Proje, birleşik bir bütünü⁴ temsil ettiği için övülmüş ve özel bir ödül almıştır (Shapira, 2006). Jüri evin tasarımı konusunda çok heveslenmiş (Asensio ve Kliczkowski, 2002) ve çizimler

bir yıl sonra 1902'de Koch tarafından yayımlanmıştır (Kulper, 2017). Aynı zamanda çizimler 1902 Torino Uluslararası Sergisi'nde de sergilenmiştir (El-Wakil, 1999).

Sanatsever Evi, yarışmadan 88 yıl sonra Mackintosh'un hayranı olan danışman mühendis Graham Roxburgh aracılığıyla başlangıç fonu sağlanarak Glasgow, Bellahouston Park'ta halka açık bir müze olarak 1989'da John Kane ve Graeme Robertson tarafından inşa edilmiştir. Mackintosh'un yarışma için ürettiği çizimler gerçek bir evin inşa edileceği şekilde teknik planlara sahip değildir. Bu yüzden ilk tuğla döşenmeden önce sadece en kabataslak ayrıntıları gösteren Mackintosh'un çizimlerindeki boşlukların doldurulması gerekmiştir. Bu çizimleri yorumlama ve gerçeğe dönüştürme görevi, o dönemki Glasgow Sanat Okulu Mimarlık Başkanı Profesör Andy MacMillan ve liderliğindeki Roxburgh'un mimar ekibi tarafından yürütülmüştür. Mackintosh'un hayatı boyunca tamamladığı diğer binalardan ipuçları toplanmaya çalışılmıştır. Sanatsever Evi, 1996'da açılmıştır (Larson, 1994; Asensio ve Kliczkowski, 2002; House for an Art Lover, 2020a).

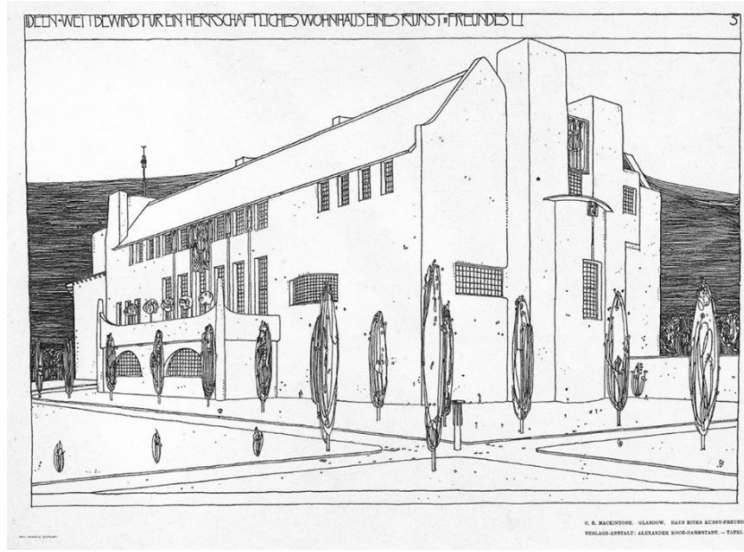
5.2. Stoclet Palas'ın Genel Özellikleri (General Properties of Palais Stoclet)

Belçikalı bir finans imparatorluğunun varisi olan Adolphe Stoclet ve Paris merkezli tanınmış sanat tüccarı Arthur Stevens'in kızı Suzanne Stevens çifti Hoffmann'dan Viyana'da Ast Residence için kullanılan Hohe Warte'deki bir sitede ev inşa etmesini istemiştir. Ancak Stoclet, babasının vefatı üzerine 1904'te mirası devralmak için Brüksel'e dönmeye karar verince, Hoffmann planı Brüksel'de yerine getirmekle görevlendirilmiş ve 1905'te Stoclet Palas'ı tasarlamaya başlamıştır (Sarnitz, 2016; Sekler, 1985). Mart 1906'da yapının kat planı ile cephe çizimleri Stoclet'e gönderilmiştir. Stoclet'in isteği üzerine pencere genişlikleri iki katına çıkarılmış, yemek odasına yan pencere eklenmiştir (Witt-Döring, 2017). İnşaat ruhsatı başvurusu 1906 baharında yapılmış, 29 Temmuz 1906'da inşaata başlamak için gerekli izinler alınmış ve Ağustos 1906'ya kadar 1:20 ölçekli cephelerin çizimleri hazırlanmıştır (Sekler, 1985; Sarnitz, 2016). Stoclet Palas, 1911'e kadar kesintisiz olarak inşa edilmiştir (UNESCO, 2009a).

Stoclet Palas, 1972 Dünya Miras Sözleşmesi'nin 1. maddesinde tanımlanan kültürel varlık kategorilerine göre bir anıttır. 30 Mart 1976'da Kraliyet Emri altında korunan bir anıt olmuştur. Yapının bahçesi, 2005'te sit alanı olarak listelenmiş, 2009'da ise yapı UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kabul edilmiştir. Stoclet Palas, özel mülktür ve halka kapalıdır. Evin yapımına ilişkin plan ve belgeler Anıtlar ve Sitler Müdürlüğü'nde muhafaza edilmektedir (UNESCO, 2009a; de Clippele ve Lambrecht, 2014).

5.3. Sanatsever Evi ve Stoclet Palas'ın Cephe Özellikleri (Façade Properties of House for an Art Lover and Palais Stoclet)

Özerk bir sanat eseri olarak stilize edilen Sanatsever Evi (Şekil 1) (Nicolai, 2018), Mackintosh'un yirminci yüzyıl mimarisine yaptığı temel katkıyı temsil etmektedir. Dönemin mimarisi için alışılmadık bir görünüme sahiptir. Kapı ve pencerelerin kenarlarına kadar uzanan gri kaba sıva, yapının üniter bir heykel izlenimi vermesini sağlamaktadır. Evin bir dizi dengeleyici eksen etrafında düzenlenmesi ve birbirini geçmek üzere gibi görünen iki büyük boylamasına kütleyle bölünmesi, gergin ama konsolide bir kompozisyona neden olmuş ve düz yüzeyinin tam olarak orantılı bir şekilde zenginleştirilmesiyle sonuçlanmıştır (Frampton, 1992).

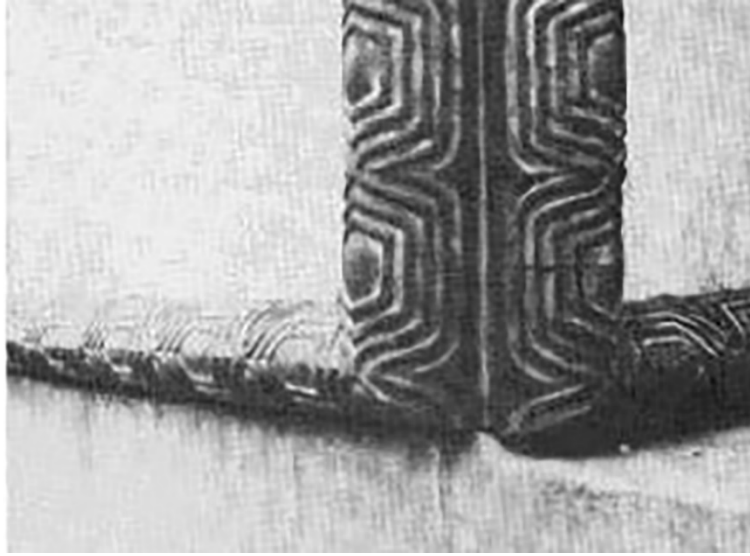
Şekil 1. Sanatsever Evi, 1901 (House for an Art Lover, 2020b)

Stoclet Palas, yatay ve dikey blok benzeri parçaların bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Şekil 2) (Sternier, 1982). Binanın dış cephesi tamamen beyaz Norveç Turili mermer plakalarla kaplanmıştır (Sarnitz, 2016). Plakaların arasındaki ince derzler sayesinde kesintisiz bir yüzey izlenimi verilmektedir (Dierkens-Aubry vd., 1995). Dinlendirici bir düzlük hissi veren beyaz mermerler dış cephenin yanı sıra iç duvarlarda da kullanılmıştır (Sternier, 1982). Stoclet Palas, büyük konut ve batıda servis kanadı olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır (Sekler, 1985). Yapı, 60 m uzunluğunda ve 13,5-20 m genişliğinde bir dikdörtgen forma sahiptir. Parsel sınırlarına uygun ek servis kanadı ile batıya doğru uzanır. Birinci eksene dik açı yapan ikinci eksen, salonun eksenidir ve teras tarafından uzatılır (UNESCO, 2009a). Yapı, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanmaktadır ve hafifçe güneydoğuya doğru eğimlidir. Fakat sunulan bu çalışmada, literatürde de olduğu gibi (Sekler, 1985) cadde tarafı kuzey, bahçe tarafı ise güney olarak belirtilmiştir.

Şekil 2. Stoclet Palas, Brüksel (UNESCO, 2009b)

1905'te Hoffmann, Venedik'te 1424'de açılan Dükler Sarayı'nın köşelerinde bulunan ince ve kıvrımlı sütunların hacimsel yüzeyleri ayırarak kalınlıklarını ortadan kaldırdığını fark etmiştir (Zevi, 1978). Bu özelliği Stoclet Palas'ta yüzeyleri ve pencereleri, şerit şeklinde yaldızlı süslemelerden oluşan bakır profillerle⁵ çevreleyerek kullanmıştır (Sarnitz, 2016). Binanın içinde ve dışında bulunan her plaka bir sonrakine sürekli devam eden bu profillerle köşelerden birleşmektedir (Sterner, 1982). Fakat cephelerin dik açılarla birleştiği bina köşelerinde, ortak bir kenar profili yerine ayrı profiller yer almaktadır (Şekil 3). Böylece hem cephelerin yüzeyselliği iki kat profille vurgulanmış hem de sınırlar oluşmuştur (Boeckl, 2021). Bakır profiller yapının ağırlıksız ve iki boyutlu görünmesini sağlayarak kübik etkiyi azaltmıştır⁶ (Thun-Hohenstein, 2012; Sterner, 1982).

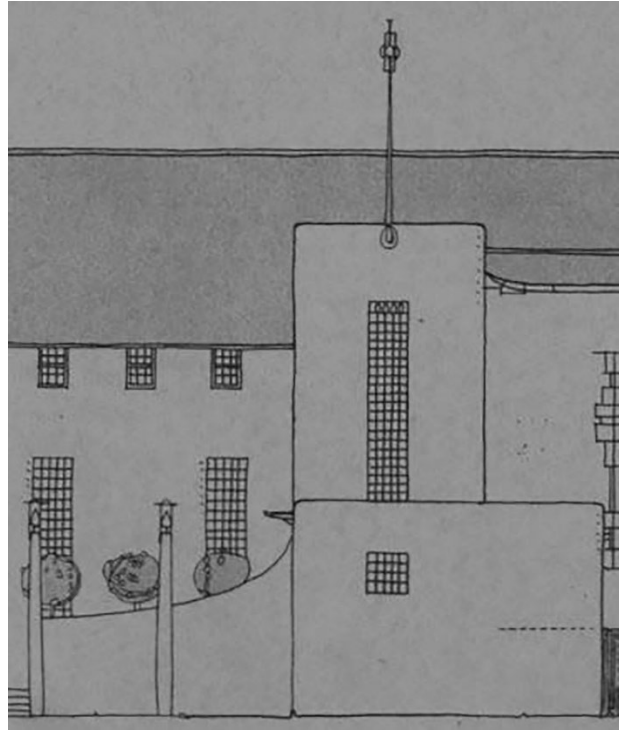

Şekil 3. Stoclet Palas, İki Yüzeydeki Bakır Profilin Birleşimi (Thun-Hohenstein, 2012)

Stoclet Palas'ın cephesinin en dikkat çekici unsuru, yarım küre bronz çiçeklerle taçlandırılmış dört anıtsal erkek figürle çerçevelenmiş merdiven kulesidir (Dierkens-Aubry vd., 1995). Merdiven kulesinin yarım küre şeklindeki bronz çiçeklerden oluşan kubbesi Viyana Secession Binası'nın defneli kubbesini anımsatmaktadır (Freytag, 2012). Stoclet Palas'ın merdiven kulesi (Şekil 4a) ve Sanatsever Evi'nin merdiven kovası (Şekil 4b) cephesel olarak oldukça benzerdir. Her iki tasarımda da üst tarafta kare doğramalara sahip üçlü düşey; alt tarafta ise bu düşeyliği devam ettiren ama bütünden ayrılan pencere yer almaktadır.

Şekil 4a. Stoclet Palas Kuzey Cephe Merdiven Kulesi (UNESCO, 2009b)

Şekil 4b. Sanatsever Evi Kuzey Cephe Merdiven Kovası (House for an Art Lover, 2020b)

Sanatsever Evi ve Stoclet Palas hem süslemesiz hem de pürüzsüz dış cephenin güçlü algısıyla birbirine benzerlik göstermektedir (Thun-Hohenstein, 2012). Mackintosh'un çizimlerinde Sanatsever Evi'nin dış cephesindeki sıva kaplamaya yerleştirilmiş, muhtemelen sarı kireçtaşına oyulması amaçlanan birkaç sembolik kabartma vardır (Larson, 1994). Sembolik kabartmalardan biri zemin kattaki teras kapısının üst hizasında konumlandırılmıştır (Şekil 5a). Kireçtaşı malzemedен yapılmış şeritle çerçevelenen bu kabartma, Stoclet Palas'taki merdiven kulesinin cephesinde sürekli devam eden üçlü düşey pencere ve bodrum kat penceresi arasında bulunan bakır profille çerçevelenen Emilie Schleiss-Simandl'in kabartmasını (Şekil 5b) (Sekler, 1985) akla getirmektedir.

Şekil 5a. Sanatsever Evi Güney Cephe Kabartma (House for an Art Lover, 2020c)

Şekil 5b. Stoclet Palas Kuzey Cephe Merdiven Kulesindeki Kabartma (UNESCO, 2009b)

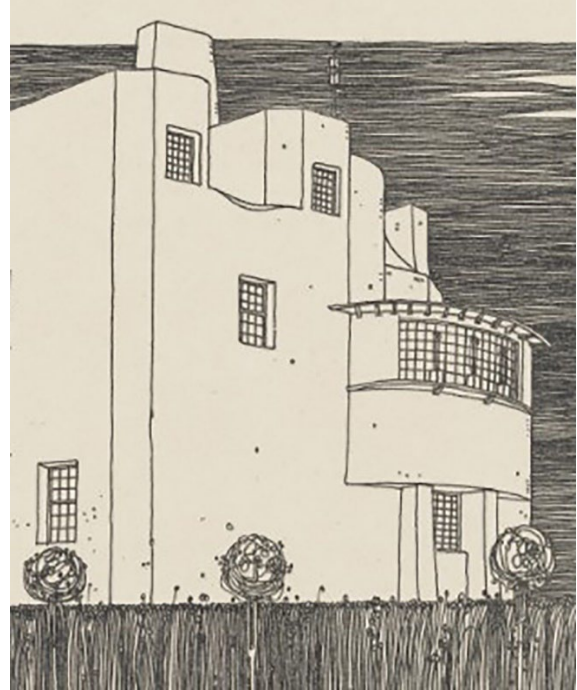
Asimetrik tasarlanan Stoclet Palas'ta merdiven kulesi ve kabartmaların dışındaki vurgunun diğer ana noktaları ise sundurmali giriş, heykeller, pencereler ve pencereli çıkmalardır (Curtis, 1983). Stoclet Palas'ta pencereler geleneksel mimariden oldukça farklıdır. Cephede girinti yapılmamış, düzlemsel olarak bakır profillerle çevrelenmiştir (Dierkens-Aubry vd., 1995). Stoclet Palas'ın caddeye bakan kuzey cephesinde zemin kattaki pencerelerin boyutları ve biçimleri odaların işlevine göre değişirken; birinci ve çatı kattaki pencereler aynı boyutta kare formdadır (Sekler, 1985). Aynı zamanda kuzey cephedeki pencereler özel hayat gizliliği sebebiyle daha küçük açıklığa sahipken; bahçeye bakan güney cephedeki pencereler geniş açıklıkta tasarlanmıştır (UNESCO, 2009a). Sanatsever Evi bir yarışma projesi olduğu için bu tür ayrımlara yer verilmemiştir. Kare ızgaralardan oluşan düzenli pencere yerleşimlerine hem Stoclet Palas'ın hem de Sanatsever Evi'nin cephesinde yer verilmiştir. Mackintosh, pencereleri duvarda derin açıklıklara yerleştirirken; Hoffmann, şeritlerle çevreleyerek (Thun-Hohenstein, 2012) cephedeki ağırlık etkisini azaltmıştır. Her iki yapıda da çatıyla cephenin birleştiği hizada kare formda pencereler yer almaktadır.

Stoclet Palas'ın kuzey cephesinde pencereli yarım ongen prizmal formda çıkma bulunmaktadır (Şekil 6a). İki yapı arasındaki diğer bir benzerlik yapının kuzey cephesinin neredeyse merkez noktasını belirleyen ve eve gelen kişilerin rahatça görülmesini sağlayan (Vergo, 1975) bu pencereli prizmal çıkma ile Sanatsever Evi'nde bulunan pencereli yarım daire çıkmadır (Şekil 6b). Her iki yapıda da dik açılar ve kübik form bu pencereli çıkmalarla yumuşatılmaktadır. Sanatsever Evi'nin batı cephesinde ve Stoclet Palas'ın güney cephesinde iki adet pencereli kesik V formunda çıkma

bulunmaktadır (Şekil 7) (Sekler, 1985). Her iki yapıda da bahsedilen pencereli kesik V formunda çıkma Şekil 10, 11, 12’de mavi renkle belirtilmiştir. Sanatsever Evi’nin Stoclet Palas’tan önce tasarlanması Hoffmann’ın Mackintosh’tan esinlendiğinin düşünülmesine neden olabilir. Fakat Hoffmann, tarihsel olarak Sanatsever Evi’nden daha önce inşa ettiği Moser ve Moll Evi’nde (1900-01) pencereli yarım ongen çıkma kullanmıştır (Şekil 8). Ayrıca Hoffmann tarafından tasarlanan Haus Brauner’in (1905) oturma odasında (Vergo, 1975) ve Stoclet Palas ile paralel zamanlı çalıştığı Hochstetter House’da da (1906-07) (Sarnitz, 2016) pencereli çıkma bulunmaktadır.

Şekil 6a. Stoclet Palas Kuzey Cephe Pencereli Yarım Ongen Çıkma (UNESCO, 2009b)

Şekil 6b. Sanatsever Evi Batı Cephe Pencereli Yarım Daire Çıkma (Mackintosh, 2014a)

Şekil 7. Stoclet Palas Güney Cephe Pencereli Kesik V Formda Çıkma (Gresleri, 1985)

Şekil 8. Moser ve Moll Evi, Hoffmann (Şule Pfeiffer-Taş Kişisel Arşivi, 2022)

Sanatsever Evi'nde diğer çıkma formlarından farklı olarak dış bükey bir pencere bulunmaktadır (Şekil 9a). Bu pencere Hoffmann'ın Henneberg Konutu'nda (1900-01) bulunan yarım daire formundaki pencereyi anımsatmaktadır (Şekil 9b). Henneberg Konutu'nun tarihleri Hoffmann'ın çıkıntılı dairesel formdaki pencereyi Mackintosh'tan önce kullandığını göstermektedir. Bu durumda Hoffmann'ın pencere tasarımlarında Mackintosh'tan etkilenmediği, çünkü daha önceden tasarımlarında yer verdiği söylenebilir. Hatta aksine Breuer (2002), Mackintosh'un evin tasarımındaki ilhâmının Viyana Secession'dan gelmesinin olası olduğunu düşünmektedir.

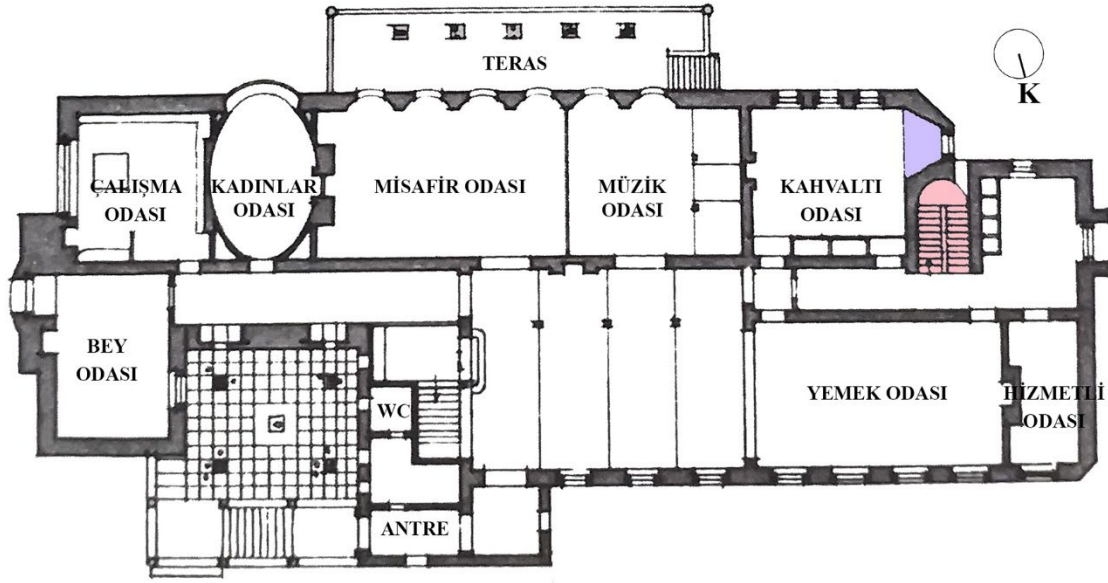
Şekil 9a. Sanatsever Evi Güney Cephe Dış Bükey Pencere (Studio Pavilion, 2018)

Şekil 9b. Henneberg Konutu, Hoffmann (Hoffmann, 1903)

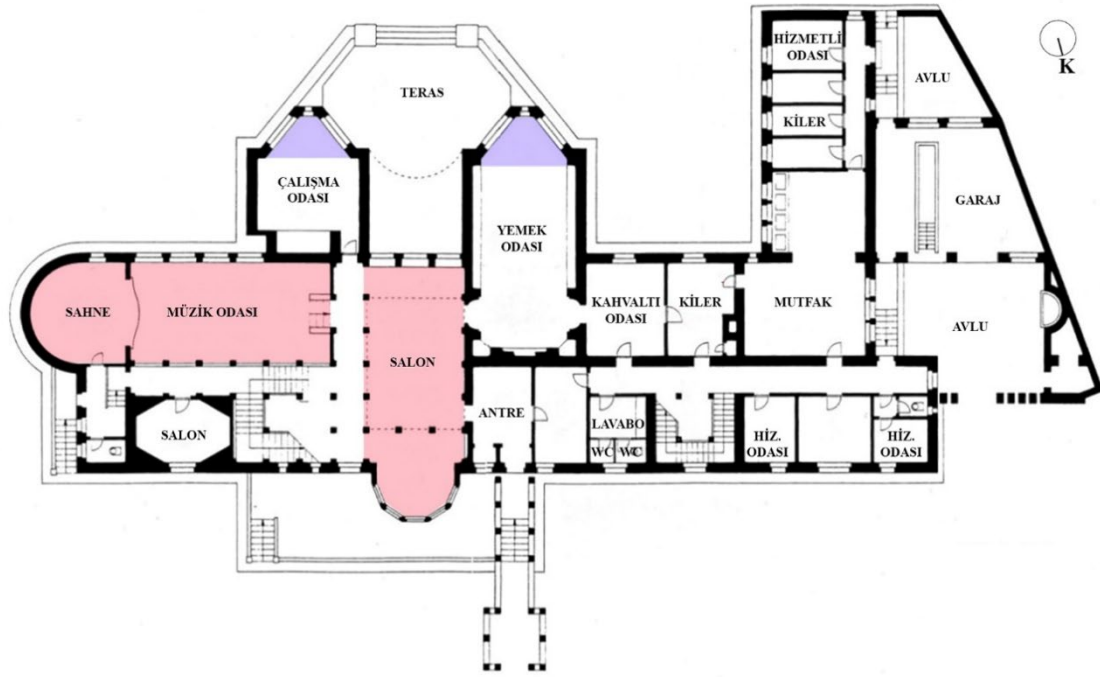
5.4. Sanatsever Evi ve Stoclet Palas'ın Plan Özellikleri (Plan Properties of House for an Art Lover and Palais Stoclet)

Sanatsever Evi'nde odalara katı ve doğrusal bir üslup hâkimdir (Nicolai, 2018). Zemin kat planı (Şekil 10), aynı aks üzerinde kompakt bir şemaya sahiptir. Zemin katta antre, WC, bey odası (gerektiğinde sanat eserlerinin sergilenmesi için kullanılan oda), çalışma odası, kadınlar odası, misafir odası, müzik odası, teras, kahvaltı, yemek ve hizmetli odaları bulunmaktadır. Yapının güney kısmındaki misafir ve müzik odaları Fransız pencerelerle yükseltilmiş olan terasa bakmaktadır. Aynı zamanda her iki oda birbirine hareketli bir paravanla bağlanmıştır. Bu paravan kaldırıldığında, İngiliz geleneğinde olan uzun galeri formu ortaya çıkmaktadır. Yapıda yer alan düşey pencereler ve yapısal olmayan sütunlar da Orta çağ İngiliz evlerini anımsatmaktadır (Breuer, 2002; Larson, 1994). Batıda bodrum kat mutfağına ve servis alanlarına bağlanan arka merdiven bulunmaktadır (Mackintosh Architecture, 2014b).

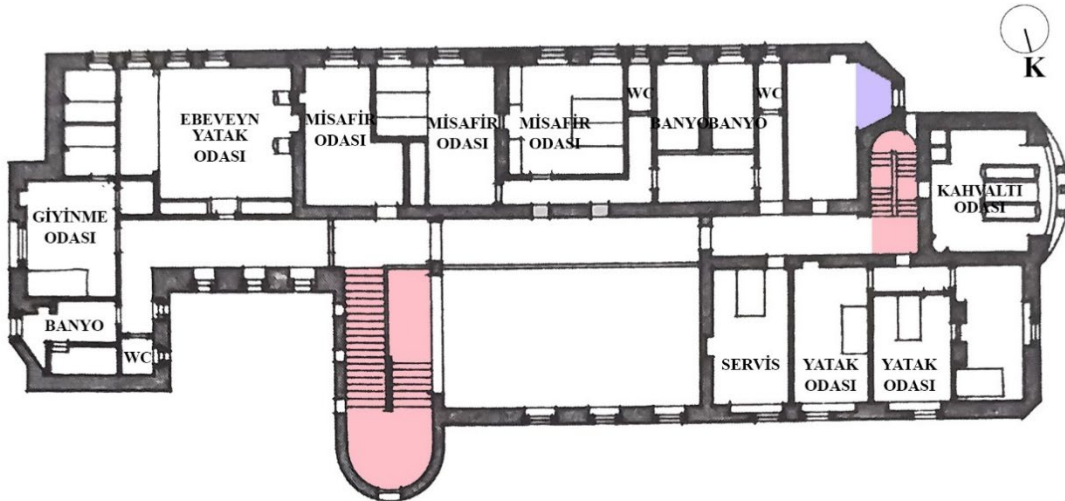
Şekil 10. Sanatsever Evi Zemin Kat Planı
(Asensio ve Kliczkowski, 2002, 73'ten işlenmiş çizim, Merve Köse)

Stoclet Palas'ın bulunduğu arazi çokgen olsa da hem ev hem de bahçe planı ortogonal aksellere dayanmaktadır (Şekil 11) (Freytag, 2010). Zemin katın batı kanadı personele ve servise ayrılmıştır (UNESCO, 2009a). Aynı zamanda batı kanadında bodrum ve üst kata bağlanan ikincil merdivenlerin yanı sıra garaj ve avlulara da çıkış bulunmaktadır (Sekler, 1985). Aile ve misafirler tarafından kullanılan merdiven ile hizmetlilerin kullandığı servis merdivenleri birbirinden bağımsızdır (Sarnitz, 2016). Zemin katta antre, iki katlı büyük bir salon, küçük salon, müzik odası, çalışma odası, teras, yemek ve kahvaltı odaları, kiler, mutfak, hizmetli odaları, avlu, garaj, lavabo ve WC yer almaktadır (Baer, 1914). Planın gelişimini yöneten iki ilke duvarlar ve sütunlardır. Bu yapı öğeleri en önemli alanları sınırlayarak tasarımın netliğini güçlendirmektedir. Duvarlar, sağlam ve masif olmasına rağmen, diğer taraftan sütunlardan oluşan bir yapı izlenimi vermektedir. Yapı içerisindeki sirkülasyon sütunlar tarafından yönlendirilmektedir (Dierkens-Aubry vd., 1995).

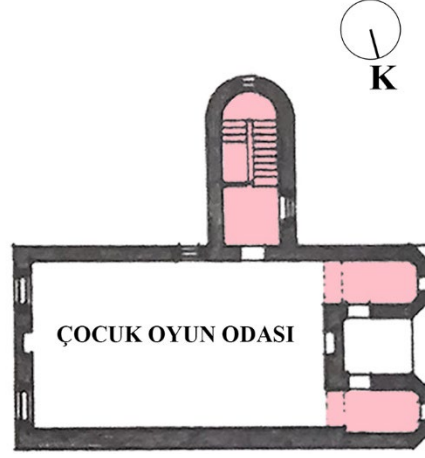

Şekil 11. Stoclet Palas Zemin Kat Planı
(Sarnitz, 2016, 56'dan işlenmiş çizim, Merve Köse)

Sanatsever Evi'nin birinci katında giyinme, yatak ve misafir odaları, banyo, WC ve kahvaltılık odası bulunmaktadır (Şekil 12). Çatı katta tek duvar için bir kot dışında hiçbir yatak odası çizilmemiştir, ancak bir çocuk oyun odasının perspektif çizimi bulunmaktadır (Şekil 13) (Breuer, 2002; Larson, 1994).

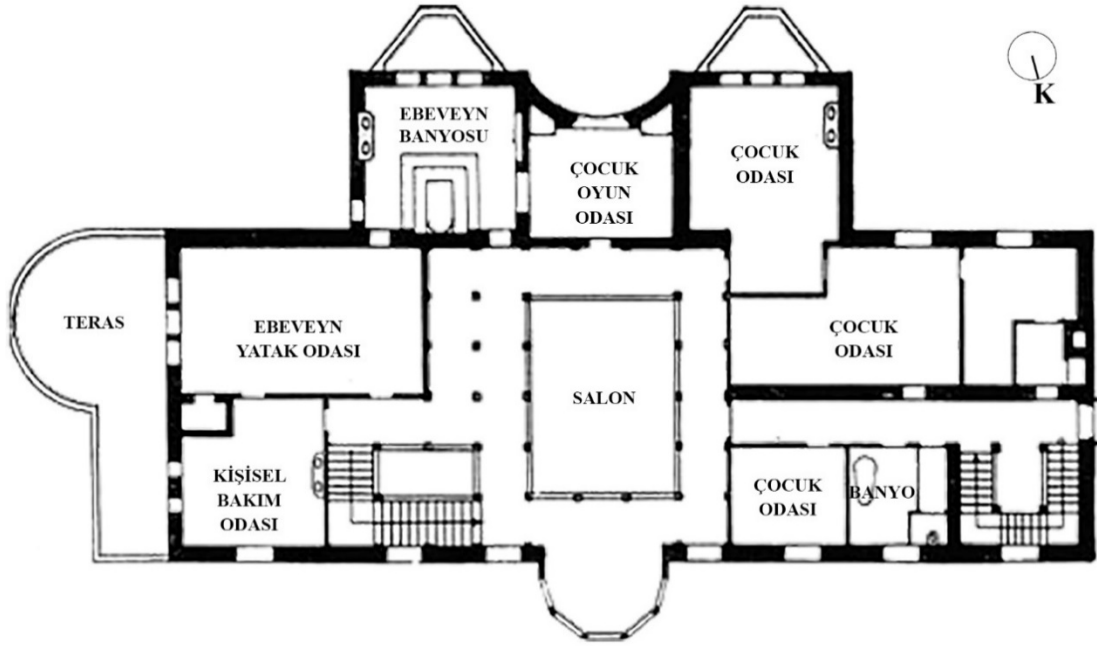
Şekil 12. Sanatsever Evi Birinci Kat Planı
(Asensio ve Kliczkowski, 2002, 73'ten işlenmiş çizim, Merve Köse)

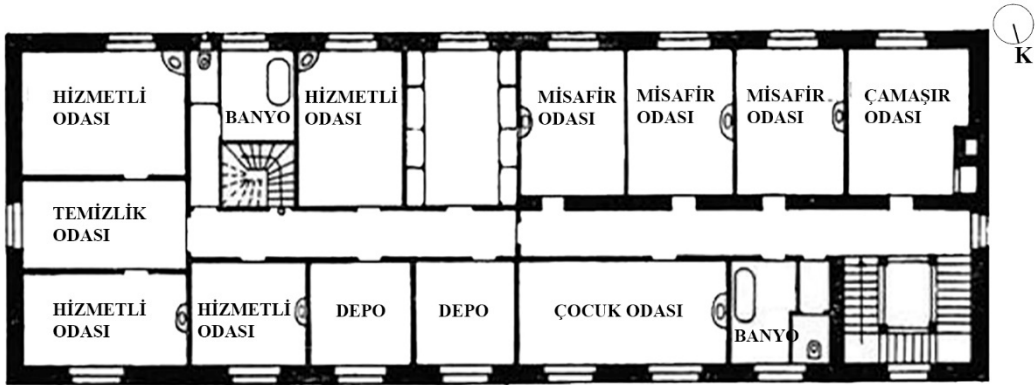
Şekil 13. Sanatsever Evi Çatı Katı Planı
(Asensio ve Kliczkowski, 2002, 73'ten işlenmiş çizim, Merve Köse)

Stoclet Palas'ta iki katlı salon ve müzik odası; Sanatsever Evi'nde ise merdiven kovaları Şekil 10, 11, 12 ve 13'de kırmızı renkle belirtildiği üzere ambülatuvar formunda tasarlanmıştır. Stoclet Palas'ın doğu cephesinde ambülatuvar formundaki sahnenin kapısına ve Sanatsever Evi'nin kuzey cephesinde ambülatuvar formundaki merdiven kovasına dış merdiven bağlanmaktadır.

Stoclet Palas'ın birinci katına hem salondaki ana merdivenle hem de yapının batı kanadındaki servis merdiveniyle ulaşılmaktadır. Birinci katta ebeveyn yatak odası ve odanın önünde sabah egzersizleri için geniş bir teras (Freytag, 2017), ebeveyn banyosu, kişisel bakım odası, çocuk oyun odası, farklı metrekarelere sahip üç adet çocuk odası ve banyo bulunmaktadır (Şekil 14). Yatak odalarının tümü, salonun etrafını saran ve aşağıya doğru bir manzaraya izin veren geniş kat koridoruna açılmaktadır. Ayrıca burada sohbet etmek ya da çalışmak için rahat nişler ve koltuklar bulunmaktadır. Yapının kuzeybatı ucunda bulunan merdivenle ulaşılan çatı katında misafir, hizmetli, çocuk, çamaşır ve temizlik odaları, depo ve banyo bulunmaktadır (Şekil 15) (Baer, 1914).

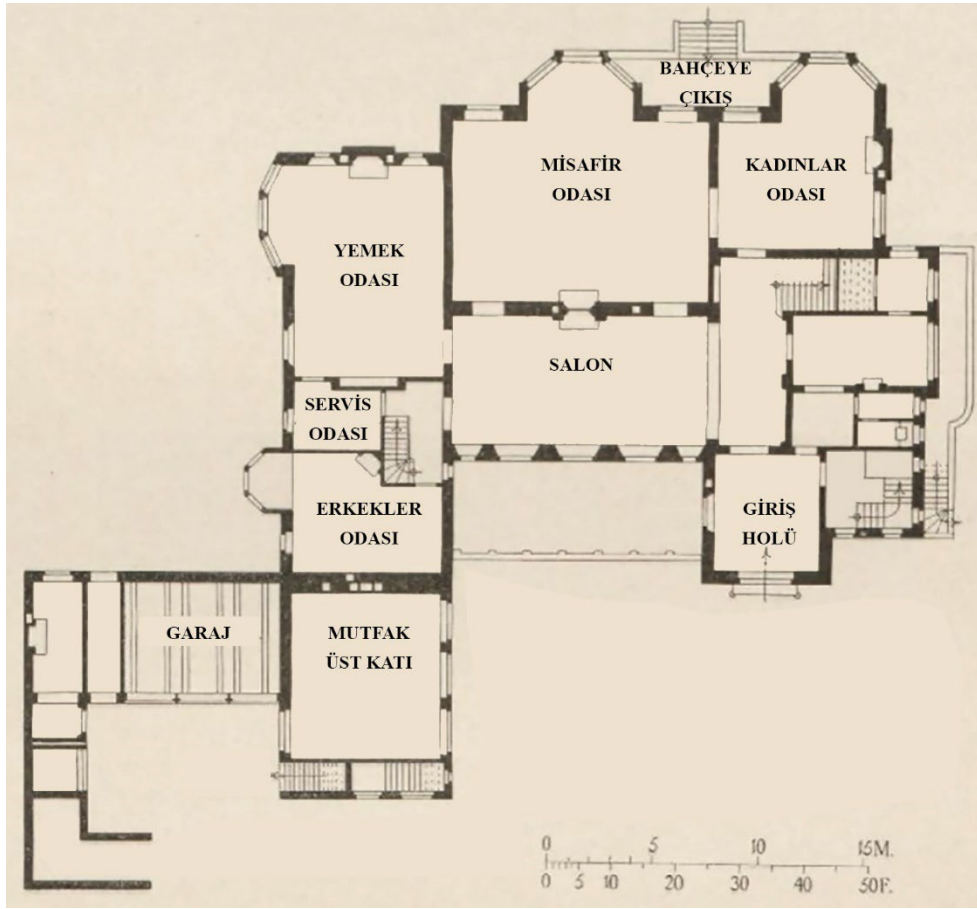

Şekil 14. Stoclet Palas Birinci Kat Planı (Baer, 1914, 6'dan işlenmiş çizim, Merve Köse)

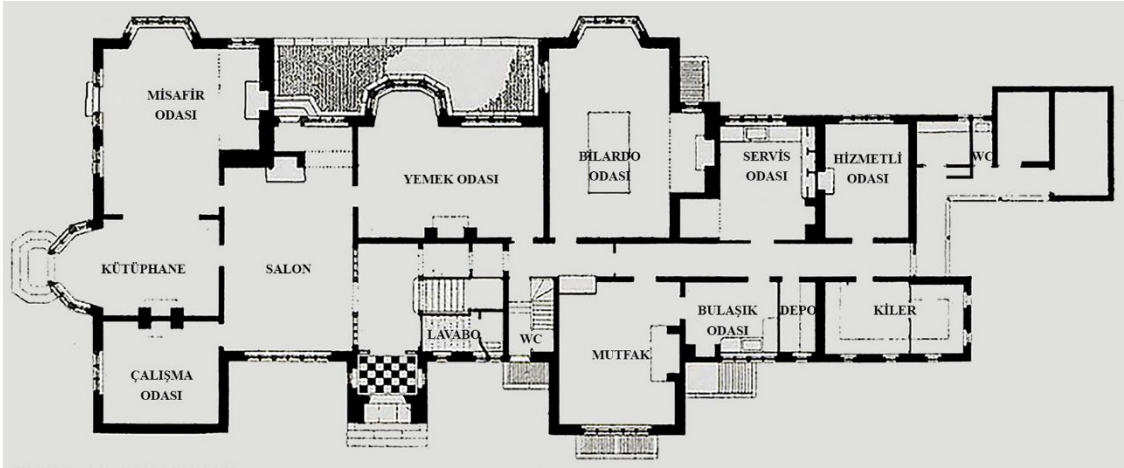
Şekil 15. Stoclet Palas Çatı Katı Planı (Baer, 1914, 6'dan işlenmiş çizim, Merve Köse)

Her iki yapıda yapılan karşılaştırmalara ek olarak Hoffmann'ın plan çiziminde Mackintosh'tan esinlenmediğinin en önemli göstergelerinden bir diğeri de Norman Shaw'ın Kensington, Londra'daki Lowther Lodge (1874) yapısıdır (Şekil 16). Muthesius (1904) bu yapı için "Modernist mimarların eline düşen ev..." tanımlamasını yapmıştır. Boeckl'e (2021) göre, Hoffmann tasarım çalışmalarına İngiliz kırsal konut mimarisinden esinlenerek başlamış; Lowther Lodge'de yer alan iki katlı merkezi salon, bahçeye bakan iki adet pencere ve kesik V formda çıkma ve servis kanadı ile tipik mekânsal programı, geniş kapsamlı herhangi bir değişiklik olmaksızın gelişmekte olan kent mimarisine aktarmıştır. Ev, kat planlarıyla 1875'te The Building News dergisinde ve 1904'te Muthesius'un İngiliz Evi (Das Englische Haus) isimli kitabında uluslararası olarak yayılmıştır.

Şekil 16: Lowther Lodge, Norman Shaw, 1874
(Muthesius, 1904, 143'ten işlenmiş çizim, Merve Köse)

Boeckl'in (2021) aktarımına göre, 1890'larda Shaw'ın öğrencisi Ernest Newton, büyük bir konut ve bahçenin gelişen modern yorumunu sürdürmüştür. 1899'da Viyana'da geniş çapta okunan *The Studio* dergisi, Newton'un örnek niteliğindeki bahçeli konutlarından sekizini yayımlamıştır. Newton'un oldukça katı yapıları Hoffmann'ın bağımsız yaratıcılığının çok gerisinde kalsa da dergideki plan tipleri yine de 1900'lerde Viyana'da bahçeli görkemli bir evin modern İngiliz yorumunun varlığını kanıtlar. Stoclet Palas ile Newton'un House at Wokingham (1899) yapısı arasında kısmen simetrik yerleşim düzeni, antrenin mekânsal dizilişi, salon-merdiven ilişkisi, yemek ve misafir odaları, ambulatuvar formundaki kütüphanesi (Stoclet Palas'ta olduğu gibi kültürel işleve sahip) ve servis kanadına giden merkezi koridoru gibi açık bir paralellik bulunmaktadır (Şekil 17). Hoffmann'ın ön taslaklarında bahçeye doğru kesik V formu yerine dikdörtgen çıkımlar bulunmaktadır. Bu nedenle, 1905'in ilk eskizleri ile 1906'nın nihai planlaması arasında, Hoffmann'ın geçmiş yılların *The Studio* dergisi sayılarına ve İngiliz Evi kitabına yöneldiği varsayılabilir. Ancak nihai formülasyonda Hoffmann tüm modellerin çok ötesine geçmiştir. Belirleyici mimari yenilikler, yapısal elemanların geleneksel olarak açıkça okunabilen tasarımlarını gizleyen yeni, "soyut" bir mekân anlayışından oluşmaktadır. Soyut mekânsal ve yüzeysel yenilikler en iyi iç mekânda büyük salonda ve dış cephede gözlemlenebilir (Boeckl, 2021). Hoffmann'ın yanı sıra Mackintosh'un da Shaw ve Newton'un yapılarından esinlenmiş olduğu gözükmemektedir.

Şekil 17: House at Wokingham, Ernest Newton, 1899
(The Studio, 1899, 164'den işlenmiş çizim, Merve Köse)

6. SONUÇ (CONCLUSION)

Sanatsever Evi ve Stoclet Palas arasında tasarım dili olarak birçok benzerlik bulunmaktadır. Her iki yapı da Gesamtkunstwerk anlayışıyla tasarlanmıştır. Sanatsever Evi gri kaba sıva; Stoclet Palas ise mermer cephesiyle üniter bir izlenim vermektedir. Her iki yapıda da süslemelerden uzak, genellikle kare formun ağırlıklı olduğu düzenli pencere yerleşimine sahip bir cephe düzeni bulunmaktadır. Yapıların kübik etkisi ortak olan ambülatuvar formundaki çıkıntılarla ve pencereli çıkıntılarla yumuşatılmıştır. Doğrusal-geometrik form, çıkma ve yarım daire formundaki pencerelerin Hoffmann'ın Sanatsever Evi yapısından önce tasarladığı birçok yapıda kullandığı görülmüştür. Bu yüzden Hoffmann'ın tasarım kararlarını verirken Mackintosh'tan ilham aldığını söylemek doğru gözükmemektedir. Stoclet Palas'ın merdiven kulesinde ve Sanatsever Evi'nin merdiven kovalarında bulunan kare doğramalı, düşey ve neredeyse bütün yüksekliği kaplayan pencereler birbirine oldukça benzerdir. Cephesel özelliklerin yanı sıra Sanatsever Evi ve Stoclet Palas'ın planlarının da birçok yönden benzer olduğu gözlemlenmiştir. Her iki plan da enine dikdörtgen forma sahiptir. Her iki yapıda da mekân hiyerarşisi incelendiğinde yerleşim kararlarının çoğunlukla aynı doğrultuda olduğu görülmüştür. Zemin katta salon, teras, yemek, kahvaltı, müzik ve hizmetli odaları yer almaktadır. Salon ve müzik odası; yemek ve kahvaltı odası yan yana konumlandırılmıştır. Birinci katta yatak odaları ve banyo bulunmaktadır. Stoclet Palas'ta iki katlı salon ve müzik odasının; Sanatsever Evi'nde ise merdiven kovalarının ambülatuvar formunda tasarlandığı gözlemlenmiştir. Aynı zamanda her iki yapıda da ana merdivenin yanı sıra servis merdiveni bulunmaktadır.

Her iki yapıda karşılaşılan ortak plan özelliklerinin aslında İngiliz kırsal konut mimarisinin daha önceki örneklerine dayandığı ve Londra'daki Lowther Lodge (1874) ve House at Wokingham (1899) ile birçok benzerliği olduğu görülmüştür. Bu yapılardan ilki, Mackintosh'un Sanatsever Evi'nden yirmi yedi, Hoffmann'ın Stoclet Palas'ından otuz bir yıl, ikincisi ise sırasıyla iki yıl ve altı yıl önce tasarlanmıştır. Bu etkileşimin yapıların planlarının The Building News (1875) ve The Studio dergisinde (1899) yayımlanmasının sonucunda olduğu düşünülmektedir. Hoffmann'ın, uluslararası olarak dergi ve kitaplarda yayımlanan İngiliz kırsal konut mimarisinin plan ve bahçe tasarımlarına,

soyut mekân-yüzeysel ilişki gibi yenilikçi özellikler katarak kent mimarisine aktardığı gözlemlenmiştir. Bu durumda Hoffmann Mackintosh'u değil; Londra'daki Lowther Lodge'yi ve House at Wokingham'ı ilham aldığı varsayımı ortaya çıkmaktadır. Hatta Londra ve Glasgow'un konum olarak Viyana'ya göre daha yakın olması sebebiyle Mackintosh'un da bu iki yapıdan esinlenmiş olabileceği sonucuna varılmıştır.

Yapılan bu çalışmadaki bulgulara göre yaygın görüşlerin aksine Hoffmann'ın mimari üslubunda Mackintosh'un etkisinin ihtimal olarak çok düşük olduğu gözlemlenmiştir. Buna karşın, Mackintosh'un Viyana Secession, Wagner ve Hoffmann'dan esinlendiğinin kanıtları çalışmada sunulmuştur; Wagner'in 1880'lerde, Hoffmann'ın ise 1890'ların sonunda tasarımlarında sıklıkla yer verdiği kare formun, Mackintosh tarafından 1900'lerin başında kullanılması; zaman içerisinde Mackintosh'un tasarımlarında doğrusal çizgilere yer vermeye başlaması; ilk önce siyah-beyaz renk kontrastına Viyanalılar yer verirken Mackintosh'un daha geç tarihte kullanması bu duruma örnek verilebilir.

Viyana Secession 1897'de kurulmuş ve tasarım dilini oluşturmuşken Mackintosh'un 1898'e kadar sıra dışı bir mekân tasarımı bulunmamaktadır. Hoffmann'ın üslubu Mackintosh'un eserleri ulusal olarak yayılmadan önce şekillenmiştir. Mackintosh, VIII. Secession Sergisi'nin yapıldığı 1900'dan itibaren Viyana Secession stiline doğru yönelmiş; 1903'ten sonra ise tamamen Hoffmann'ın doğrusal-geometrik dilini kullanmaya başlamıştır. Bu duruma örnek olarak Mackintosh'un, Glasgow Sanat Okulu Binası yapısı örnek verilebilir. Mackintosh, yapının doğu kanadında (1897-99) geleneksel İskoç mimarisinden esinlenirken; batı kanadında (1907-09) daha önceki tasarım üslubundan farklı olarak düz çizgilere, dik açılara ve kare forma yer vermiştir. Yapının batı kanadının tamamlanması tarihsel olarak Mackintosh'un Viyana'ya geldiği VIII. Secession Sergisi'nden (1900) sonra gerçekleşmiştir. Dolayısıyla tasarım üslubunda ortaya çıkan bu değişiklikte Viyana Secession ve Hoffmann'ın etkisi olduğu düşünülmektedir. Sunulan bu çalışmada elde edilen bulgulara göre iki tasarımcı arasında bazı noktalarda karşılıklı etkileşim olsa da Mackintosh'un Viyana Secession, Wagner ve Hoffmann etkisiyle Viyana'dan daha fazla etkilendiği sonucuna varılmıştır.

DİPNOTLAR

1. Hoffmann'ın mimari üslubu ve Purkersdorf Sanatoryumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Köse, 2023.
2. Wärndorfer'in, 1902'de, Hoffmann'a yazdığı bir mektuptaki "...beni Glasgow'a gönderdiniz..." cümlesinden Hoffmann'ın Wärndorfer'i 1900 baharının sonlarında Glasgow'a Viyana Secession temsilcisi olarak gönderdiği görülmektedir (Sekler, 1973).
3. Yarışma şartları için bkz. Breuer, 2002, 13.
4. Evin genel etkisi, iç ve dış mekânın uyumu, binada yer alan tüm el sanatlarına ve sanata verilen eşit değer kadar çok önemlidir. İç mekânlar, iyi tasarlanmış mobilyaların birikimi değil, birleşik bir bütündür. Burada Gesamtkunstwerk fikri uç noktaya taşınmıştır (Breuer, 2022).
5. Stoclet Palas'ın bulunduğu Tervueren Caddesi (Avenue de Tervueren) çok yoğun bir trafiğe sahip olduğu için araçların egzoz gazlarından dolayı yapının dış metal elementlerinin korozyonu hızlanmış ve bakır profiller oksitlenerek bugünkü rengini almıştır (UNESCO, 2009a).
6. Stoclet Palas'taki profilin kullanımına benzer olarak Hoffmann'ın Moser ve Moll Evi cephesi (1900-01) (Şekil 8), Moser'in XVIII. Secession Sergisi (1903) için tasarladığı oda (Thun-Hohenstein, 2012) ve Purkersdorf Sanatoryumu'nda pencere kenarlarında kullanılan mavi-beyaz sırlı seramik bordürler örnek verilebilir (Köse, 2023).

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest for conducting the research and/ or for the preparation of the article.

Financial Statement | Finansman Beyanı

Bu araştırmanın yürütülmesinde ve/veya makalenin hazırlanmasında finansman kaynağı bulunmamaktadır.

No financial support has been received for conducting the research and/ or for the preparation of the article.

Ethical Statement | Etik Beyanı

Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

All procedures followed were in accordance with the ethical standards.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı

Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.).

Author Contribution Statement | Yazar Katkı Beyanı

A. Fikir / Idea, Concept	B. Çalışma Tasarısı, Yöntemi / Study Design, Methodology	C. Literatür Taraması / Literature Review
D. Danışmanlık / Supervision	E. Malzeme, Kaynak Sağlama / Material, Resource Supply	F. Veri Toplama, İşleme / Data Collection, Processing
G. Analiz, Yorum / Analyses, Interpretation	H. Metin Yazma / Writing Text	I. Eleştirel İnceleme / Critical Review

AUTHOR 1: A/B/C/D/E/F/G/H/I

AUTHOR 2: A/B/C/E/F/G/H

REFERANSLAR (REFERENCES)

- Asensio, P., & Kliczkowski, S. (2002). *Charles Rennie Mackintosh*. M. Bunn, B. Beck, C. Plasteig, G. Suffriti (Çev.). London: TeNeues.
- Aslanoğlu, İ. (1975). Glasgow Sanat ve Mimarlık Okulu ve Charles Rennie Mackintosh. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 1(1), 23-30.
- Aslanoğlu, İ. N. (1983). Bauhaus'a Kadar Endüstriyel Tasarım-Mimarlık İlişkileri. *Mimarlık Dergisi*, 0(7), 12-16.
- Baer, C. H. (1914). *Moderne Bauformen: Monatshefte für Architektur und Raumkunst*. Stuttgart: Verlag Julius Hoffmann.
- Billcliffe, R., & Vergo, P. (1977). Charles Rennie Mackintosh and the Austrian Art Revival. *The Burlington Magazine*, 119(896), 739-746.
- Boeckl, M. (2021). Zwischen Fläche und Raum-Architektonische Erfindungen im Palais Stoclet. In C. Thun-Hohenstein, C. Witt-Döring, R. Franz, M. Boeckl (Eds.), *Josef Hoffmann 1870-1956: Fortschritt durch Schönheit* (pp. 139-144). Basel: Birkhäuser Verlag.
- Breuer, G. (2002). *Haus eines Kunstfreundes: Mackay Hugh Baillie Scott, Charles Rennie Mackintosh, Leopold Bauer*. Einbeck: Edition Axel Menges.
- Crawford, A. (1995). *Charles Rennie Mackintosh*. London: Thames & Hudson.
- Curtis, W. J. R. (1983). *Modern Architecture Since 1900*. New Jersey: Phaidon Press Limited.
- de Clippele, M. S., & Lambrecht, L. (2014). Protection of Chattels within a Listed Building: The Case of Stoclet Palace, Brussels. *Art Antiquity and Law*, 19(4), 347-373.
- Dierkens-Aubry, F., Vandenbreeden, J., Bastin, C., & Evrard, J. (1995). *Art Nouveau en Belgique: Architecture et Intérieurs*. Bruxelles: Racine.
- El-Wakil, L. (1999). Concours d'architecture et intérieur idéal. *Schweizer Ingenieur und Architekt* (23) 505-508.
- Farthing, C., & Cork, R. (2012). *Sanatın Tüm Öyküsü*. G. Aldoğan, F. C. Çulcu (Çev.). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Fiell, C., & Fiell, P. (1997). *Charles Rennie Mackintosh: 1868-1928: Glasgow Style*. Köln: Taschen.
- Fischer, O. W. (2018). The Veil of Truth? Van de Velde, Muthesius, and the Battle over Ornament in Modern Architecture. In L. Vandi (Ed.), *Ornament and European Modernism: From Art Practice to Art History* (pp. 104-168). New York; Routledge.
- Frampton, K. (1992). *Modern Architecture: A Critical History* (3. Baskı). London: Thames & Hudson.
- Freytag, A. (2017). Garden Architecture. In C. Witt-Döring, J. Staggs (Eds.), *Wiener Werkstätte 1903-1932: The Luxury of Beauty* (pp. 410-440). London; Prestel.
- Freytag, A. (2012). The Stoclet-Frieze. An Artificial Garden at the Heart of the House. In T. G. Natter (Ed.), *Gustav Klimt: The Complete Paintings* (pp. 100-187). Köln: Taschen.

- Freytag, A. (2010). Josef Hoffmann's Unknown Masterpiece: The Garden of Stoclet House in Brussels (1905-1911). *Studies in the History of Gardens and Designed Landscapes*, 30(4) 337-372.
- Gresleri, G. (1985). *Josef Hoffmann*. New York: Rizzoli International Publications.
- Grogan, E. (2002). *Beginnings - Charles Rennie Mackintosh's Early Sketches*. Oxford: Architectural Press.
- Heller, S., & Chwast, S. (1991). Grafik Sanatlar Üzerine Yazılar: Grafik Tarzlar (3)-Art Nouveau (1890-1914). *Grafikerler Meslek Kuruluşu*, (49), 1-4.
- Hoffmann, J. (1903). Villenkolonie Hohe Warte. *Das Interieur: Wiener Monatshefte für angewandte Kunst*, vol. IV, 121-184.
- House for an Art Lover. (2020a). *History of the House*. Erişim adresi: <https://www.houseforanartlover.co.uk/about/history-of-the-house> [01.11.2021].
- House for an Art Lover. (2020b). *Charles Rennie Mackintosh*. Erişim adresi: <https://www.houseforanartlover.co.uk/about/charles-rennie-mackintosh> [20.10.2021].
- House for an Art Lover. (2020c). *Mackintosh Suite*. Erişim adresi: <https://www.houseforanartlover.co.uk/hire/locations/mackintosh-suite> [09.11.2021].
- Howarth, A. T. (1949). *Charles Rennie Mackintosh and the Secessionist Movement in Architecture*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Glasgow, Scotland.
- Kameneva, N. (2021) *Josef Hoffmann und die Wiener Werkstätte, die ersten Geschäftslokale im Zentrum Wiens*. (Yayımlanmamış seminer ödevi). Technische Universität Wien, Wien.
- Köse, M. (2023). *Josef Hoffmann'ın Purkersdorf Sanatoryumu'nun "Gesamtkunstwerk" ve Viyana "Secession" Bağlamında İncelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Kuleli, A. E., & Pfeiffer-Taş, Ş. (2022). Emergence of the Istanbul Art Nouveau Style of Raimondo D'Aronco: The Transformation from the School of Industry to the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture and The Janissary Museum. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9(23), 55-94.
- Kulper, A. (2017). House for An Art Lover: Reverberating Echoes: Charles Rennie Mackintosh. In D. Leatherbarrow, A. Eisenschmidt (Eds.), *The Companions to the History of Architecture* (pp. 1-16). New York: John Wiley & Sons.
- Lahor, J. (2007). *Art Nouveau*. R. Brimacombe (Çev.). New York: Parkstone Press International.
- Larson, P. (1994). CRM Loves MMM: Mackintosh's "Haus Eines Kunstfreundes". *The Print Collector's Newsletter*, 25(1), 8-14.
- Macaulay, J. (1993). *Glasgow School of Art: Charles Rennie Mackintosh*. London: Phaidon Press.
- Mackintosh Architecture. (2014a). *House for an Art Lover Design*. Erişim adresi: https://www.mackintosh-architecture.gla.ac.uk/catalogue/drawings/image/?filename=d399_006&xml=dra [17.11.2021].

- Mackintosh Architecture. (2014b). *M191 Competition Design for a House for an Art Lover*. Erişim adresi: <https://www.mackintosh-architecture.gla.ac.uk/catalogue/freetext/display/?rs=1&xml=des&q=haus%20eines%20kunstfreundes> [17.11.2021].
- Miller, J., Bace, J., Rago, D., & Perrault, S. (2004). *Art Nouveau*. London: Dorling Kindersley Limited.
- Muir, E. (2014). *The Two Gentleman of Design: Josef Hoffmann, Charles Rennie Mackintosh, and their Contribution to the Decorative Arts in Fin-de-Siecle Glasgow and Vienna*. (Honors Projects). Illinois Wesleyan University, Illinois.
- Mundt, B. (1986). Der Werkstättengedanke um 1900: Kolloquium im Zentralinstitut für Kunstgeschichte München. *Kunstchronik, Monatschrift für Kunstwissenschaft, Museumswesen und Denkmalpflege* 39(3) 95-107.
- Muthesius, H. (1904). *Das Englische Haus (II)*, Berlin: Ernst Wasmuth Verlag.
- Neue Freie Presse. (1900a). Theater und Kunstdenkmäler. Nr: 13002, pp. 6, 3 Kasım 1900.
- Neue Freie Presse. (1900b). Theater und Kunstdenkmäler. Nr: 13056, pp. 8, 29 Aralık 1900.
- Nicolai, B. (2018). Gesamtkunstwerk Parvenü-Kultur und Reformkonzepte des Interieurs. In C. Göttler, P. J. Schneemann, B. Borkopp-Restle, N. Gramaccini, P. W. Marx, B. Nicolai (Eds.), *Reading Room. Re-Lektüren des Innenraums* (pp. 93-106). Berlin: De Gruyter.
- Pevsner, N. (1975). *Pioneers of the Modern Movement From William Morris to Walter Gropius*. London: Penguin Books.
- Pevsner, N. (1968). *The Sources of Modern Architecture and Design*. London: Thames & Hudson.
- Pfeiffer-Taş, Ş. (2022). Kişisel Arşiv.
- Pfeiffer-Taş, Ş. (2020). Viyana Seyahati Anlatısında Evliya Çelebi'nin İmparator I. Leopold'u Betimlemesinin Sanat Eserleri Üzerinden Değerlendirilmesi. In E. Yılmaz, N. Tezcan, N. Demir (Eds.), *Semih Tezcan Kitabı* (pp. 291-312). Ankara: Nobel Yayınları.
- Pfeiffer-Taş, Ş. (2019). The Turkish Image in the Era of Maria Theresa: Art, Politics, Propaganda, *16th International Congress of Turkish Art*, Hacettepe University, Ankara, October 3-5, 2019.
- Sarnitz, A. (2016). *Josef Hoffmann 1870-1956: In the Realm of Beauty*. Köln: Taschen.
- Sekler, E. (1973). Mackintosh and Vienna. In N. Pevsner, J. M. Richards (Eds.), *The Anti-Rationalists* (pp. 136-142). New York: Harper and Row Publishers.
- Sekler, E. F. (1985). *Josef Hoffmann: The Architectural Work: Monograph and Catalogue of Works*. New Jersey: Princeton University Press.
- Shapira, E. (2006). Modernism and Jewish Identity in Early Twentieth-Century Vienna Fritz Waerndorfer and His House for an Art Lover. *Studies in the Decorative Arts*, 13(2) 52-92.
- Stern, G. (1982). *Art Nouveau: An Art of Transition-From Individualism to Mass Society*. New York: Barron's.

- Studio Pavilion. (2018). *House for an Art Lover*. Erişim adresi: <https://studiopavilion.co.uk/about/house/> [09.11.2021].
- The Studio. (1899). Some Country and Suburban Houses designed by Ernest Newton. 17(77), 157-164.
- Thun-Hohenstein, K. (2012). *Josef Hoffmann–Sanatorium Purkersdorf (1904-1905)*. (Yayımlanmamış diploma tezi). Universität Wien, Wien.
- Trachtenberg, M., & Hyman, I. (2003). *Architecture from Prehistory to Post-Modernism: The Western Tradition* (2. Baskı). New Jersey: Prentice Hall.
- UNESCO- World Heritage Convention. (2009a). *Advisory Body Evaluations (ICOMOS)- Stoclet House (Belgium) No: 1298*. Erişim adresi: <https://whc.unesco.org/en/list/1298/documents/> [09.11.2021].
- UNESCO- World Heritage Convention. (2009b). *Stoclet House*. Erişim adresi: <https://whc.unesco.org/en/list/1298/> [09.11.2021].
- Varnedoe, K., & Koulen, M. (1987) *Wien 1900: Kunst, Architektur & Design*. Köln: Taschen.
- Vergo, P. (1975). *Art in Vienna 1898-1918: Klimt, Kokoschka, Schiele and Their Contemporaries*, London: Phaidon Press.
- Wagner, O. (1988). *Modern Architecture: A Guidebook for His Students to This Field of Art*, California: Getty Publications, California.
- Witt-Döring, C. (2017). Palais Stoclet. In C. Witt-Döring, J. Staggs (Eds.), *Wiener Werkstätte 1903-1932: The Luxury of Beauty* (pp. 368-409). New York: Prestel.
- Wójcik, A. (2019). The Society for Polish Applied Art Versus The Vienna Workshops–An Attempt at Comparison. Stylistic Analogies in Furniture and Interior Design. *Rocznik Historii Sztuki*, 125-138.
- Zevi, B. (1978). *The Modern Language of Architecture*. Canberra: Australian National University Press.

YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ (BIOGRAPHIES OF THE AUTHORS)

Şule PFEIFFER TAŞ (Prof. Dr.)

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde lisans eğitimini tamamladıktan sonra lisansüstü eğitimini Viyana Üniversitesi'nde sürdüren Pfeiffer-Taş, doktora derecesini de Viyana Üniversitesi'nden almıştır. Sanat Tarihi Profesörü Pfeiffer-Taş'ın başlıca araştırma alanları sanat tarihi, arkeoloji, mimarlık tarihi, Viyana Secession, tarihi çevrenin korunması, kültürel miras yönetimi ve kent tarihidir.

Merve KÖSE (Arş. Gör.)

2019 yılında Atılım Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde lisans eğitimini tamamlamıştır. 2023 yılında Atılım Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık programından yüksek lisans derecesini almıştır. Aynı üniversitede Mimarlık programında doktora eğitimine devam etmektedir. 2021 yılından beri Atılım Üniversitesi Güzel Sanatlar Ortak Dersler Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Urban morphology and planning: The analysis of Hermann Jansen's planning approach

Tolga ÜNLÜ¹, ORCID: 0000-0002-4068-5927

Abstract

This study aims at developing a morphological analysis on the planning principles of Hermann Jansen, who influenced the planning practice of Early Republican Period in Turkey. Jansen's approach to the shaping of urban space is discussed through a morphological perspective, based on different plans he prepared. The period Jansen produced plans was an era in which urban morphology stemmed out. Although there is no evidence that Jansen has relations with the field of urban morphology, he had a morphological perspective that enabled him to develop urban patterns at minor, medium and major scales at different level of resolution. In this perspective, he conceived the city as a consistent whole within the part-to-whole relationship within the conceptual and methodological framework urban morphology provides. Jansen developed his planning principles under the influence of Camillo Sitte and Garden City movement. He was in pursue of a picturesque effect in historical cities, while proposing an urban pattern, consisting of large gardens with single-family houses in newly developing areas. Jansen and the planning practice of the period provides insights for today's planners, who are alienated to their work in the processes of shaping urban space. The morphological inquiries that analyses the formation and transformation of urban space would make the built environment a subject of investigation for the planners. This is conducive for planners to be aware of the qualities of the urban space that they are dealing with, and to make contributions to build strong relationships between research and practice.

Highlights

- Urban morphology analyzes the characteristics of urban patterns and how and why they come into being.
- The city is conceived as a coherent wholeness throughout all scales within Jansen's planning approach.
- Planning practice of Jansen and the period has the potential to contribute today's planning in bridging practice and research.

Keywords

Hermann Jansen; Urban morphology;
Urban planning.

Article Information

Received:

01.04.2023

Received in Revised Form:

09.10.2023

Accepted:

19.10.2023

Available Online:

19.04.2024

Article Category

Research Article

Contact

1. Faculty of Architecture, Çukurova
University, Adana, Türkiye

tolgaunlu@gmail.com

Kentsel morfoloji ve planlama: Hermann Jansen'in planlama anlayışına yönelik bir çözümleme

Tolga ÜNLÜ¹, ORCID: 0000-0002-4068-5927

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi planlama pratiklerinde etkin bir yeri olan Hermann Jansen'in kentsel mekanı biçimlendirmeye yönelik ilkelerine yönelik morfolojik bir çözümleme geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede kentsel morfoloji perspektifi ile bir değerlendirme yöntemi geliştirilmiş ve Jansen'in üretmiş olduğu farklı planlarda kentsel mekânın biçimlendirilmesine yönelik tutumu tartışılmıştır. Jansen'in salt Türkiye'de değil dünyanın birçok kentinde planlar ürettiği dönem, aynı zamanda kentsel morfolojinin geliştiği dönemdir. Jansen'in kentsel morfoloji alanı ile herhangi bir ilişkisinin olduğu yönelik bir bulgu bulunmamakla birlikte, Jansen kentsel morfolojinin sunmuş olduğu kuramsal ve metodolojik çerçeve içinde, kenti parça bütün ilişkisi içinde üretilen tutarlı bir bütünlük olarak ele almış ve alt, orta ve üst ölçeklerde farklı kararlık düzeylerinde kentsel örüntüler öngörmüştür. Camillo Sitte'nin yaklaşımı ve Bahçe Kent hareketinin etkisinde özgün bir planlama yaklaşımı geliştiren Jansen, tarihi şehirde pitoresk etkinin güçlendirilmesi ve yeni gelişme alanlarında geniş bahçeler içinde müstakim evlerin bulunduğu az yoğunluklu bir yerleşimin oluşturulmasına yönelik bir arayış içinde olmuştur. Plancının, plan kararı geliştirirken, üretimine katkıda bulunduğu mekânın nasıl bir ürün olacağına, hangi nitelikleri taşıyacağına farkında olması gerektiğine yönelik önemli katkılar yapmıştır. Bu çerçevede Jansen ve dönemin planlama pratikleri günümüzde mekân üretme süreçlerine yabancılaşan plancılar için önemli bir kavrayış sunmaktadır. Mekânın değişim ve dönüşümüne yönelik plancının gerçekleştireceği morfolojik incelemeler, plancı için mekânı bir araştırma nesnesi haline getirirken aynı zamanda hakkında karar üreteceği mekânı tanıması, tanımlaması ve mekâna yönelik bilgi biriktirmesini sağlayacaktır. Bu durum, planlama süreçlerinde araştırma ile uygulama arasında ilişkinin kurulmasına da katkı yapacaktır.

Öne Çıkanlar

- Kentsel morfoloji, kentsel örüntülerin özelliklerini ve nasıl, neden oluştuğunu inceler.
- Jansen'in planlama yaklaşımı, kenti ölçekler arası tutarlı bir bütünlük olarak kavrar.
- Jansen ve dönemin planlama pratikleri günümüz için bilimsel alan ile uygulama alanı arasında bağlantılar kurulmasına katkı sağlayabilecektir.

Anahtar Sözcükler

Hermann Jansen; Kentsel morfoloji; Kentsel planlama.

Makale Bilgileri

Alındı:

01.04.2023

Revizyon Kabul Tarihi:

09.10.2023

Kabul Edildi:

19.10.2023

Erişilebilir:

19.04.2024

Makale Kategorisi

Araştırma Makalesi

İletişim

1. Mimarlık Fakültesi, Çukurova,
Üniversitesi, Adana, Türkiye
tolgaunlu@gmail.com

GİRİŞ (INTRODUCTION)

Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde daha çok kent surları içinde bir bütün olarak varlıklarını sürdüren kentler, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda, üretim biçimlerinin ve ilişkilerinin değişmesi, buna bağlı olarak kentlerin ekonomik olarak özgürleşmesi ile birlikte yeni bir yapılanma sürecine girmişlerdir. Tarımsal üretimdeki artış ve ticaret burjuvazisinin gelişmesi ve buna koşut olarak tarımsal alanda yaşayan ve geçimlik bir yaşam sürenlerin, işsiz kalmaları sonucunda kentlere hızlı bir şekilde akması, yeni ulaşım ve iletişim olanaklarının ortaya çıkması kentlerin kurgulanmasında yeni bir döneme girişe işaret ediyordu (Southall, 2000, s.312).

Bu dönüşüm ile birlikte kentlerin kurgusunda önemli değişiklikler oluşmaya başlamıştır. John Wood, İngiltere'nin Bath kentinin genişlemesini iki kamusal mekan -*Circus* ve *Royal Crescent*-merkezinde kurgularken (Bacon, 1967, s.184-185), John Nash Londra'da kuzey güney doğrultusunda iki kamusal mekanı -*Regent Park* ve *Waterloo Place*- birleştiren *Regent Street* ile Londra'da kentin genişlemesini planlıyordu (Braunfels, 1988, s.337-339). Paris'te ise *Champs Elysees* Bulvarı, XIV. Louis'nin peyzaj mimarı Le Notre tarafından tasarlandığında kentin batıya doğru genişleme eksenini oluşturdu (Rasmussen, 1951, s.34).

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, hızla değişen kentin genişlemesini planlı bir şekilde kurgulama ve denetleme tercihi, sanayi devrimi sürecinde yerini kentsel mekanın piyasa dinamikleri ile biçimlendirilmesine bırakmıştır. Bu değişimde, döneme egemen olan liberal anlayışın önemli bir etkisi olmuştur. Herhangi bir kontrolden bağımsız olarak biçimlenen sanayi kentinde altyapı yetersizliği, kirlilik ve sağlık sorunları belirlemiştir. Kentlerin karşı karşıya kaldığı durumu, işçi mahallerinde yaptığı gözlemlere dayanarak Engels (2013, s.64-65) açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Sokaklar genellikle kaldırımsız, pis ve kaba görünümlüdür; kanalizasyon tesisatından yoksun bu yollar sebze atıkları, hayvan pislikleri ve pis su birikintileriyle doludur. Dahası, sokakların havalandırılması tüm bölgenin kötü ve karışık bir şekilde inşa edilmesi yüzünden imkansız hale gelmiştir... hemen hemen her yerde çöp ve kül yığınları görülebilir. Kapıların önüne dökülen kirli sular ise küçük birikintiler oluşturur ... Sokakların o büyük karmaşası içinde, bir insanın yaşayamayacağı kadar kötü ve ev olmaktan başka her işe yarayabilecek binalarla dolu yüzlerce ve binlerce meydan ve avlu vardır.

On dokuzuncu yüzyılda Batı kentinin yaşadığı dönüşüm ve karşı karşıya kaldığı sorunlar, kenti bir bütün olarak yeniden kurgulamayı ve kentsel mekanı yeniden biçimlendirmeyi gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımları, birbirleri arasında geçişkenlikler olsa da temelde üç ana başlık altında gruplamak olanaklıdır (Ünlü, 2017). Paris'te Haussmann ve Barcelona'da Cerda ile başlayıp birçok Avrupa kentini etkisi altına alan, sağlıklı ve yaşanabilir kenti üretmek için mekanın geometrik olarak yeniden biçimlendirilmesi

gerektiğini vurgulayan ‘anıtsal yaklaşım’, salt Batı dünyasında değil, Batı’nın etkisinde olan diğer ülkelerde de etkili olmuştur. Viyana’da Ringstrasse örneği ile kendini gösteren anıtsal yaklaşıma karşı Camillo Sitte, Ortaçağ kent örüntüsünün niteliklerini ön plana çıkararak, kentin biçimlendirilmesinde ‘sanatsal yaklaşım’ı geliştirmiştir. Üçüncü bir yaklaşım olarak, ‘geliştirici yaklaşım’ kentin dışında yeni bir yaşam aramış ve bunun için yeni bir kentsel mekan örgütlenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ebenezer Howard’ın Bahçe Kent’i (*Garden City*), Tony Garnier’nin Sanayi Kenti (*Cite Industrielle*), Frank Lloyd Wright’in Geniş Arazi Kenti (*Broadacre City*) bu yaklaşıma örnektir.

Hermann Jansen, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında her üç yaklaşımın geliştiği bir dönemde bir mimar-plancı olarak mesleğini uygulamaya başlamıştır. Jansen, 1928 yılında genç Cumhuriyet’in başkenti Ankara için açılan yarışmayı kazandığında, dünyada birçok kentin planlama çalışmasında yer almıştı. Bu çalışmalarda, Jansen’in sanatsal yaklaşımın temsilcisi olan Camillo Sitte’nin ve geliştirici yaklaşımlardan biri olan Bahçe Kent düşüncelerinden etkilendiği ileri sürülmektedir (Akcan 2012, Beyhan ve Uğuz 2012, Saban Okesli 2009, Tankut 1993). Jansen’in mesleki pratiklerinin geliştiği on dokuzuncu yüzyılın sonlarında aynı zamanda kentsel morfoloji, Jansen’in de eğitim aldığı kent olan Berlin merkezli olarak gelişmeye başlamış ve kentin fiziksel biçimlenmesi, bir inceleme alanı olarak belirlemeye başlamıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi planlama pratiklerinde etkin bir yeri olan Hermann Jansen’in kentsel mekanı biçimlendirmeye yönelik genel yaklaşımı, ilke ve esaslarına yönelik morfolojik bir çözümleme geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede öncelikle kentsel morfoloji alanının söz konusu değerlendirme için sunmuş olduğu olanaklar incelenecek, bir değerlendirme yöntemi geliştirilecek ve Jansen’in üretmiş olduğu farklı planlarda kentsel mekanın biçimlendirilmesine yönelik tutumu tartışılacaktır.

KENTSEL MORFOLOJİ (URBAN MORPHOLOGY)

Morfoloji kelimesini ilk kez Alman filozof, doğabilimci ve edebiyatçı Goethe, 1796 yılında Schiller'e yazdığı bir mektupta kullanırken, kelimenin daha kapsamlı kullanıldığı ilk ürün Goethe'nin 1817 yılında basılan *Zur Morphologie* başlıklı broşürüdür (Cassirer, 2020, s.139). Goethe (1988, s.57) doğabilim kapsamında kullandığında morfoloji kavramını “yapısal biçimin ilkelerini ve organik nesnelere biçimlenişini ve yeniden biçimlenişini” olarak tanımlamıştır. Ona göre, “her yaşayan varlık bireysel olarak görünse de bir birim değil, yaşayan birimlerin bir araya geldiği bir komplekstir... bu parçalar bir kaynak tarafından birleştirilirler, birbirlerini tanır, keşfeder ve birleşirler” (Goethe, 1952, s.24). Bu süreçte doğabilim, olguları toplayan bir bilimden bağlantıların ve sınıflandırmanın bilimine dönüşmüştür (Engels, 2011, s.47). Bu çerçevede doğadaki görüngüler yan yana gelen ‘kendinde şey’ olarak değil, karşılıklı ilişki içinde sürekli değişen varlıklar olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Sürekli değişimin ve bu değişim içinde görüngüler arasındaki bağlantının incelenmesi düşüncesi temelinde on dokuzuncu yüzyılın sonunda Alman coğrafyacılar kentteki değişimi inceleyecek bir çerçeve üzerinde tartışmaya başlamışlardır. Bu çerçevede kent, çevresindeki geniş coğrafyanın parçası olarak ele alınırken kentsel yapı çevre, bulunduğu kültürel ortamın bir ögesi olarak kavramsallaştırılmıştır (Whitehand, 1981). Bu dönemde Schlütter (1899) coğrafya araştırmaları içinde kenti bir araştırma nesnesi haline getirmiş ve yapı çevreyi kültürel peyzajın (*Kulturlandschaft*) bir parçası olarak tanımlamıştır (Whitehand ve Larkham, 1992) ve kentsel yapı çevredeki değişimi üç temel bileşen olarak tanımladığı biçim, işlev ve gelişme (tarih) arasındaki karşılıklı bağıntı içinde incelemiştir. Kentsel morfoloji çalışmalarının başlangıcı olarak nitelendirilebilecek bu dönemde bir coğrafya öğretmeni olan Fritz (1894) ise Alman kentlerinin yerleşim düzenine odaklanmıştır (Simms, 2016). İlerleyen dönemde ise Geisler (1924) ve Bobek (1927) Schlütter tarafından geliştirilen yaklaşım çerçevesinde çalışmalarını yürütmüşlerdir (Whitehand, 1981).

Kentsel morfolojinin, Almanya’da ortaya çıktığı bu dönemde yaygın bir etkisi olmamasına rağmen, özellikle MRG Conzen’in Almanya’dan İngiltere’ye göç etmesi sürecinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere merkezli olarak yaygınlaştığı görülmektedir. Bu doğrultuda kentsel morfolojide, Almanya’da eğitim almış bir coğrafyacı olan MRG Conzen öncülüğünde tarihsel-coğrafi yaklaşım gelişmiştir. Aynı dönemde, Muratori öncülüğünde ise İtalya’da tipolojik yaklaşım mimarlık alanında gelişmeye başlamıştır. İlerleyen dönemde farklı yaklaşım/ekoller oluşmuştur (Moudon, 1997) ancak İngiliz ve İtalyan ekolleri en kalıcı olanlar olmuştur. Her iki yaklaşımın farklılıkları olmasına rağmen ikisi için de merkezi önemde olan, kentsel örüntünün nasıl üretildiğinin araştırılmasıdır. Bu yönüyle, kentsel morfoloji en genel anlamıyla “kentsel biçim üzerine çalışma” (*study on urban form*) olarak tanımlanmıştır (Larkham ve Jones, 1991). Bu çok geniş tanım içinde yer alan “kentsel biçim”, fiziksel olarak parsel, bina ve sokakların bir araya gelerek oluşturduğu örüntüye işaret etmektedir. Kentsel morfoloji için önemli olan kentsel biçimin değişimini inceleme, tanımlama, açıklama ve buradan yola çıkarak bir kuramsal çerçeve oluşturmaktır (Scheer, 2016).

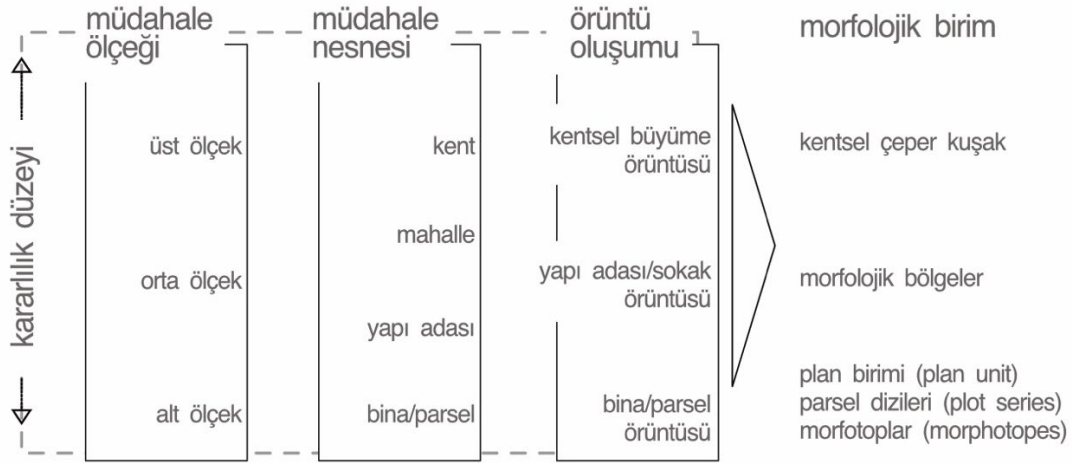
Whitehand (2001) ise kentsel morfolojiye daha kapsamlı bir tanım getirerek kentsel morfolojinin salt birikmiş kentsel biçimlerin değil, aynı zamanda bu kentsel biçimlerdeki değişimi sağlayan aktörlerin incelenmesini kapsadığını ve buradan geleceğe yönelik çıkarımlar yapılmasını olanaklı kıldığını belirtmektedir: “Kentsel morfoloji, kentsel büyümenin döngüsel doğasını, kentsel biçimlerin üretilmesinde uyum ve yeniden geliştirme süreçleri ve farklı aktörlerin etkilerini

incelerken, gelecekte kentsel biçimin üretilmesine yönelik düşünceler üretilmesi için dayanak oluşturur". Dolayısıyla, kentsel morfoloji alanında gerçekleştirilecek bir araştırma, yapılı çevreyi üreten formların özünü ve bu formları geliştiren süreçleri açıklamaya, yapılı çevreyi dönüştürmek için toplumsal ve kültürel süreçler olan amaç, niyet ve yorumun incelenmesine yöneliktir (Kropf ve Malfroy, 2013). Diğer bir anlatımla, kentsel morfolojinin amacı, bir kentsel/mimari yapıdaki değişen örüntülerin tanımlanması, insanların değişen gereksinimlerine bağlı olarak yeni bir kültürel ortam üretilmesi için sürekli değişen kentsel yapılı çevredeki oluşum ve dönüşümün kavranması, bir bütünü oluşturan parçaların nasıl bir araya geldiğinin açıklanmasıdır (Kropf, 2014).

Tüm bu tartışma çerçevesinde kentsel morfolojinin üç temel ilkesi olduğunu belirtmek gerekir (Moudon, 1997). Öncelikle kentsel biçim, parsel, bina ve sokakların karmaşık ilişkisi ile biçimlendirilir ve yeniden üretilir. İkincisi, kentsel biçimdeki değişim, kentin bütünlüğü içinde kentin form bileşenlerinin alt ölçekten üst ölçeğe dek bir ilişki içinde gerçekleşir. Üçüncüsü, yapılı çevre sürekli olarak uyum, dönüşüm ve yerine geçme süreçleri ile biçimlendirilir. Dolayısıyla, kentsel biçim, farklı kararlılık düzeylerinde (*level of resolution*) sürekli değişim ve dönüşüm içinde algılanmalı, anlaşılmalı ve açıklanmaya çalışılmalıdır.

Dolayısıyla, kentsel morfolojinin özünde, bir süreç içinde gerçekleşen kentsel biçimdeki değişimin farklı dönemlerde ortaya çıkardığı kentsel örüntülerin özelliklerinin ve bu örüntülerin nasıl ve neden oluştuğunun incelenmesi bulunmaktadır. Bu durum, aynı zamanda belirli bir dönemde oluşan ilişkiselliğin ifadesi olarak kentsel örüntünün ilerleyen dönemde başka bir ilişkiselliğe dönüşmesidir. Bu çerçevede, kentsel morfoloji kentsel örüntüyü merkeze alarak mekanda hareketi, diğer bir anlatımla mekanda değişimi incelemektedir. Söz konusu hareketin incelenmesi kent bütünü içinde farklı kararlılık düzeylerinde ortaya çıkan farklı kentsel örüntülerin incelenmesi ile olanaklıdır. Conzen (1969) söz konusu incelemeye esas olan yöntemi kent-plan çözümlemesi (*town-plan analysis*) olarak adlandırmıştır. Yöntem üç bileşen ile değişimi incelemektedir. Bunlardan ilki halihazır haritalar üzerinden değişen yapı, parsel ve sokak örüntüsünün incelenmesi iken ikincisi değişen yapı tipleri üzerinden mekandaki üç boyutlu örüntünün incelenmesidir. Üçüncü olarak incelenen bileşen arazi kullanım durumudur. Üç bileşenli inceleme, kentin farklı dönemlerde üretilen farklı örüntülerin nasıl dönüştüğünün, bir ilişkisellikten başka bir ilişkiselliğe nasıl geçildiğinin ve bu süreçte nasıl yadsıma mekanizmalarının ortaya çıktığının açıklanması için bir çerçeve sunmaktadır.

Kent-plan çözümlemesi, morfolojik bölgeler olarak adlandırılan benzer fiziksel özellikler gösteren kentsel dokuları ortaya çıkarırken, söz konusu bölgeler kent bütününde temelde üç farklı ölçekte gözlemlenebilir. Alt ölçekte gerçekleşen değişim kendini parsel ve yapı örüntüsünde gösterirken, orta ölçekteki değişim yapı adası ve sokak örüntüsünde kendini göstermektedir. Üst ölçekteki değişim ile birlikte çeper kuşakların oluşumu ve değişimi gündeme gelmektedir ki bu süreç kentlerin büyüme örüntüsünde görünür hale gelmektedir (Şekil 1).

Şekil 1: Kentin morfolojik bileşenlerinin karşılıklı ilişkisi ile ortaya çıkan alt ölçekten üst ölçeğe dek kent örüntüleri

Bu çerçevede, kentsel morfoloji kenti bütünsellik içinde aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya farklı ölçeklerde, farklı düzeylerde ele almakta ve kentin farklı kademelerin birbiriyle etkileşimi içinde kentin bütün olarak üretilen bir olgu olduğunu belirtmektedir. Kent, toplumsal bir ürün (*human artefact*) olarak kişilerin, dünyanın farklı bölgelerinde farklı dönemlerde değişen gereksinimlerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla kent, içinde bulunduğu kültürel ortamın bir ürünüdür (Barke, 2019, s.15). Bu basit bir şekilde kültürel belirlenimcilik olarak algılanmamalıdır. Burada kültürün, belirli bir toplumsal formasyon tarafından üretilen maddi ve ideolojik yapıların toplamı olarak ele alınması gereklidir. Dolayısıyla, kentsel örüntüdeki değişim toplumsal ilişkiler içinde sosyo-ekonomik diyalektik ile gerçekleşmektedir. Toplumun oluşturduğu ilişki durum farklı coğrafyalarda, farklı dönemlerde farklı özellikler gösteren yapı tipleri ve kentsel örüntüler üretilmesini sağlamaktadır. Her dönem kendi baskın yapı tipini üretirken, yeni yapı tipi çoğunlukla önceki dönemlerden gelen eski yapı tiplerinin yerine geçmektedir. Yerine geçme süreçleri geniş bir alana yayıldığında kentsel örüntü tümüyle yeni bir örüntüye, kent ise yeni bir kente dönüşmektedir. Ünlü ve Baş (2017) Mersin kentinde Çamlıbel yerleşimi özelinde yaptıkları çalışmada Türkiye kentlerinde Erken Cumhuriyet döneminde kente eklenen yeni konut alanlarında söz konusu sürecin üç aşamadan oluştuğunu belirtmektedir. Oluşum aşamasında (*generation*) geniş bahçeler içindeki müstakil evlerden oluşan kentsel doku, müstakil konut yapılarının korunduğu parşel içinde apartman tipi yapıların üretilmesi ile ikinci aşamada bozulmaya başlamış (*degeneration*), üçüncü aşamada ise apartman tipi yapının baskın hale gelmesi ile birlikte yeniden oluşturulmuştur (*regeneration*).

Türkiye kentleri söz konusu olduğunda Hermann Jansen Erken Cumhuriyet döneminde kentlere eklenen yeni kentsel çevrelerin üretilmesinde etkin rol oynamış ve ülkedeki birçok kentte (Ankara, Mersin, Tarsus, Adana, Ceyhan, Gaziantep, İzmit) ürettiği imar planları ile bu alanların oluşma aşamasında mekanın biçimlenmesine yönelik ilkeleri belirlemiştir. Söz konusu yerleşim alanları, yukarıda tanımlandığı biçimiyle ikinci ve üçüncü aşamalarda dönüşüme uğramış ve yeni kentsel çevre haline gelmiştir. Bu çalışma söz konusu dönüşümü incelemekten öte, Hermann Jansen'in kentsel mekanı biçimlendirmeye yönelik yaklaşımının kentsel morfolojinin sunduğu çerçevede bir incelemesini geliştirmeyi amaçlamaktadır.

JANSEN'DE KENTSEL MEKANIN BİÇİMLENDİRİLMESİ (SHAPING OF URBAN SPACE BY JANSEN)

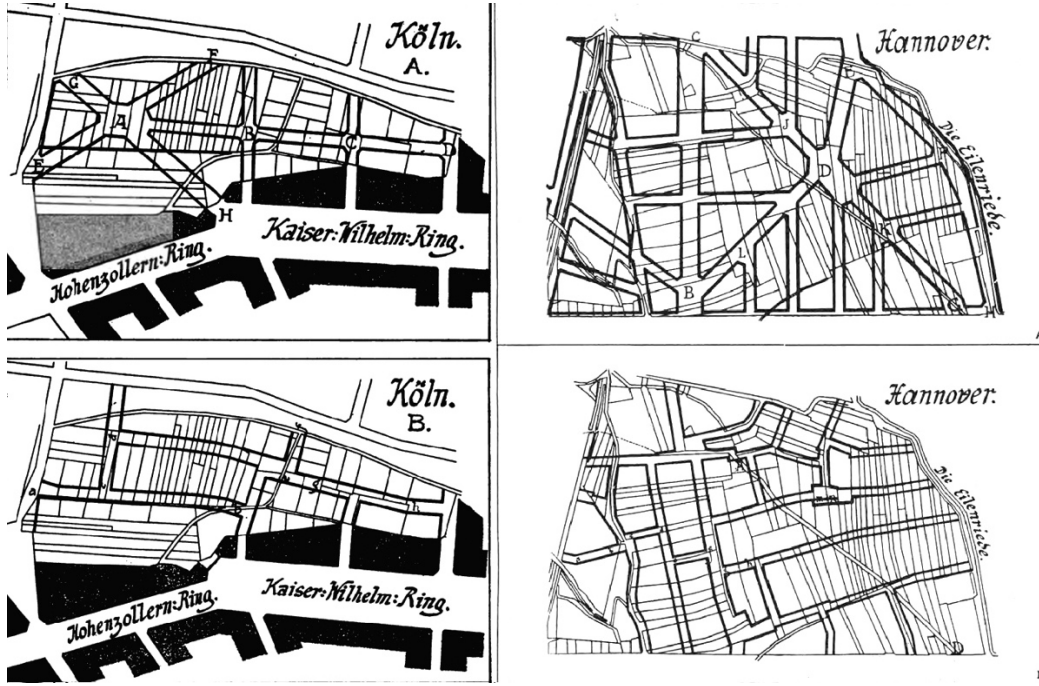
Kentsel mekanı biçimlendirmeyi amaçlayan disiplinlerdeki uzmanlar için kentsel morfoloji, uğraş nesnesinin özüne ilişkin bilgi birikimi sağlamanın bir aracı olarak belirmektedir. Kropf'un (2017) belirttiği gibi yapı çevre, plan ve mimar için kentsel formu oluşturan bileşenler arasındaki ilişkiyi anlamının ortamı haline gelmektedir. Bu çerçevede geliştirilecek olan araştırmalar için yapı çevre geleceğe yönelik formların oluşturulması için kaynak haline gelmektedir.

Jansen'de temel ilkeler (Basic principles of Jansen)

Jansen'in, yapı çevreyi bir araştırma nesnesi olarak ele alıp incelemesinden yola çıkarak planlama ilkelerini geliştirdiğine yönelik somut bir bilgi olmamakla birlikte yukarıda belirtildiği gibi, birçok çalışmada (Akcan 2012, Beyhan ve Uğuz 2012, Saban Okesli 2009, Tankut 1993) Jansen'in planlama ilkelerini geliştirirken Camillo Sitte'nin sanatsal planlama yaklaşımı ve Ebenezer Howard'ın Bahçe Kent yaklaşımının etkisinde olduğu belirtilmektedir.

Sitte'nin, kentsel örüntünün üretilmesinde çağdaşı olan ve Collins ve Collins'in (1986, s.44-45) belirttiğine göre Almanya'da planlamayı bilimsel bir disiplin olarak kuran Reinhard Baumeister'den farklı yaklaşımları bulunmaktaydı. Baumeister, kentin araç trafiğinin yönlendirilmesi için örgütlenmesinin ve bu doğrultuda bölgelemeye öncelik verilmesinin gerekli olduğunu belirtirken Sitte geometrik bir düzene karşı eğrisel sokakların, yarattığı pitoresk etkiden dolayı tercih edilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Sitte, düz ve dik açılı kesişen sokakların oluşturduğu sokak/yapı adası örüntüsünü "yozlaşmış, çirkin ve çürümüş" olarak nitelmiştir. Sitte'ye göre kentsel mekânın biçimlendirilmesi, bir alanın geometrik bir biçimde yapı adalarına bölünüp sokakların oluşturulmasını değil, çekici ve kullanışlı örüntüler ile ardışıklıklar yaratılmasını amaçlamalıdır. Bunun sonucunda kent görsel sanatların birleşimi haline gelmektedir (Collins ve Collins, 1986, s.225, 321)

On dokuzuncu yüzyılın sonunda, Berlin'de Otto Schlüter önderliğinde kentsel morfolojiye ilişkin düşünceler gelişirken, Unwin'e (1909, s.97-98) göre, Camillo Sitte'nin *Der Stadtbau* başlıklı kitabı, 1889 yılında basıldıktan sonra Alman planlama yaklaşımlarını fazlasıyla etkilemiştir. Sitte'den önce Alman plancıların Hausmann'ın etkisinde olduğunu belirten Unwin, ortaçağ kentinin sanatsal bir bütünlük ortaya çıkardığını öne süren Sitte'nin etkisiyle Alman plancılarının geometrik düzenden uzaklaşarak pitoresk etkinin ön plana çıkarıldığı bir kentsel doku üretmeyi amaçladıklarını belirtmektedir. Bu yaklaşımda, mülkiyet örüntüsünün ve planlama alanının birçok özelliğinin tümüyle değiştirilmesi yerine planlama alanının mülkiyet yapısı, yol ve sokakları ile arazi durumu gibi mevcut özelliklerinin göz önüne alınması ve mümkün olduğunca mevcut özellikler ile uyumlu bir planın hazırlanması öncelikli hale gelmiştir (Şekil 2).

Şekil 2: Köln'de geliştirilen öneri (Unwin, 1909: 111) ve Sitte'nin Hannover için geliştirdiği öneri (Collins ve Collins, 1986, Şekil IV)

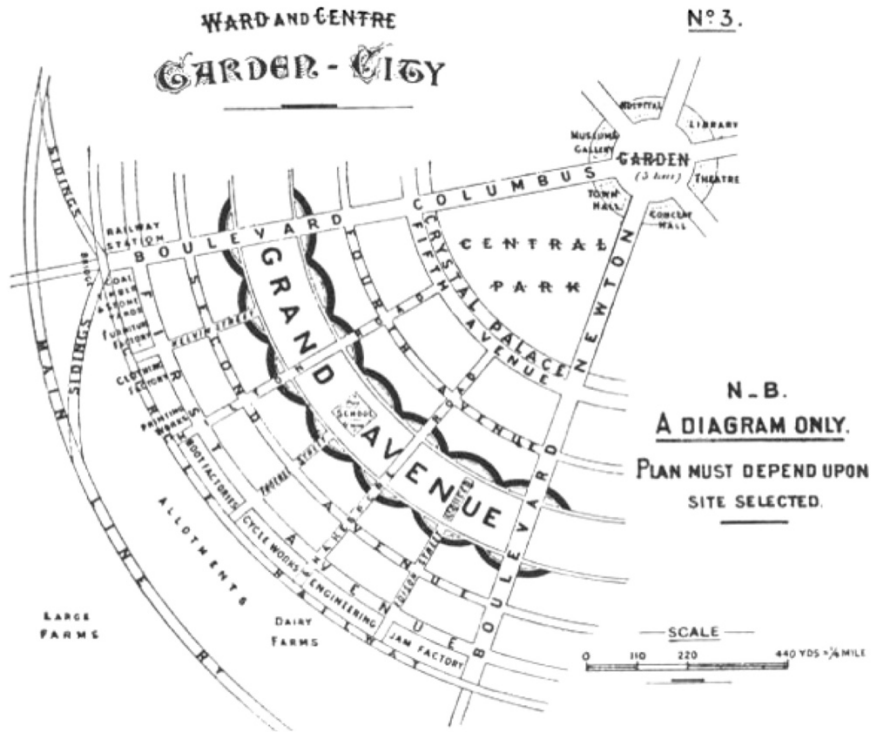
Sitte, bina, sokak ve meydanlar arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkisellik ile üretilen mekânsal nitelikleri İtalya, Almanya, Avusturya ve Fransa kentleri üzerinden incelediği araştırmasında (Sitte 1889, Collins ve Collins 1986) yerelliği yüceltmektedir. Bu çerçevede Sitte, kentlerin kendine özgü ürettiği mekânsal niteliklerinin sanatsal bir bakış açısıyla vurgulanabileceğini belirtirken işlevsel yaklaşımın kenti biçimlendirmede yetersiz kalacağını vurgulamıştır (Herscher, 2003). Collins ve Collins (1986, s.118-128) sanatsal yaklaşımını değerlendirdikleri bölümde Sitte'nin temel ilkelerini şöyle vurgulamaktadır: sokak ve meydanlarda kapalılık, yapı adalarında standartlaşmaya karşı çeşitlilik, pitoresk düzensizlik, eski meydan ve sokaklar ile az katlı yapıların korunması, insani değerlerin korunması. Söz konusu ilkeler öznel değerlendirmeler barındırır da temelinde kentin kendine özgü karakteristik özelliklerin ön plana çıkarılması ve kenti yaşayanlar için bir kültür ürünü olarak üretme kaygısı bulunmaktadır. Bu anlamda, tarihi kent merkezlerindeki kurgunun korunması Sitte'nin temel ilkelerinden biridir. Sitte bu doğrultuda tarihi kent merkezlerinde binalar ve binaların çevreleri ile kurduğu ilişkileri çözümü üzerine yaptığı araştırma ile elde edilecek sonuçların, modern dönemdeki kentlerde ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik ipuçları verebileceğini vurgulamıştır (Collins ve Collins, 1986, s.154)

Tankut (1993, s.67), Hermann Jansen'in on dokuzuncu yüzyıl sonunda Camillo Sitte'nin öğrencisi olduğunu belirtmiştir. İlerleyen dönemde Jansen, bir yandan Berlin Teknik Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmış (Saban Ökesli, 2009), diğer yandan Alman mimarlık gündeminde etkin yeri olan *der Baumeister* adlı derginin editörlüğünü yapmıştır. Bu dergide yer alan yazılarında Camillo Sitte'nin ilkelerinin Alman modernleşmesinde dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir (Akcan, 2012). Bozdoğan (2001, s.70) da Jansen'in Camillo Sitte'den etkilendiğini belirtirken buna kanıt olarak Jansen'in Ankara planlama sürecinde Kale çevresindeki tarihi kent dokusuna önem vermiş

olmasını göstermektedir. Tankut (1993, s.103) da Jansen'in planlama çalışmalarında tarihi ve doğal çevreye duyarlılığı olduğunu, bu tutumda Sitte'nin etkisi olduğunu belirtmiştir.

Camillo Sitte'nin *Der Stadtbau* isimli kitabının basıldığı dönemde, İngiltere'de Ebenezer Howard ile Almanya'da Fritsch tarafından Bahçe Kent düşüncesi gelişmektedir. Ebenezer Howard, *To-morrow: a peaceful path to real reform* (Howard, 1898) başlıklı kitabında belirttiği gibi Bahçe Kent düşüncesinin temelinde kır ile kentin bütünleşmesi bulunmaktadır. Bahçe Kent'in temel ilkelerinin açıklanması için hazırlanmış olan bir dizi grafik içinde yer alan kent-kır miktatısı grafiği, kır ile kentin bütünleştirilmesi düşüncesinin somut biçimde ifade edildiği belgedir. Bu grafiğe göre, kır ile kentin iyi ve olumlu yönleri Bahçe Kent yaşamında birleştirilecektir. Yerleşim düzeni kırsal alan içinde birbiriyle iletişim etkileşim içinde olan kendi kendine yeterli kentlerden oluşmaktadır. Howard (1898) her bir kent için uygulanacak form bileşenlerini de tanımlamıştır: kentin merkezinde yer alan idari ve kültürel merkez, sırasıyla merkezi park (*central park*), konut alanı, büyük bulvar (*grand avenue*), konut alanı ve sanayi alanları ve tarımsal alanlar ile çevrelenmiştir (Şekil 3).

Bahçe Kent düşüncesi Howard tarafından geliştirilip uygulanırken, Almanya'da da Fritsch Bahçe Kent düşüncesini geliştirmekteydi (Collins ve Collins, 1986, s.110). Ancak, İngiltere'deki Bahçe Kent düşüncesi, toplumsal ve ekonomik bir reform amacı ile gelişirken ve bu doğrultuda uygulamalar yapılırken, Almanya'daki uygulama daha çok biçimsel olmuş, Bahçe Kent, düşük yoğunluklu, az katlı ve bahçeli bir yerleşim örüntüsü üretmenin aracı olarak kullanılmıştır (Borsi, 2015).

Şekil 3: Bahçe Kent'in form bileşenleri (Howard, 1898, s.14)

Bahçe Kent düşüncesi Howard tarafından geliştirilip uygulanırken, Almanya’da da Fritsch Bahçe Kent düşüncesini geliştirmekteydi (Collins ve Collins, 1986, s.110). Ancak, İngiltere’deki Bahçe Kent düşüncesi, toplumsal ve ekonomik bir reform amacı ile gelişirken ve bu doğrultuda uygulamalar yapılırken, Almanya’daki uygulama daha çok biçimsel olmuş, Bahçe Kent, düşük yoğunluklu, az katlı ve bahçeli bir yerleşim örüntüsü üretmenin aracı olarak kullanılmıştır (Borsi, 2015).

Bahçe Kent düşüncesi yaygınlaşarak Avrupa ve ABD’de “Bahçe Kent tipi planlama”yı (Buder, 1990, s.101) doğururken Bahçe Kent’te yer alan büyük ölçekli kentin reddedilmesi, küçük ölçekli bir kentte çalışma ve yaşam alanlarının birlikte düşünülmesi ve toplumsal yaşamın tüm yaşayanların ortaklığı ile geliştirilmesi düşünceleri (Ward, 1992) genç Türkiye Cumhuriyeti’ne yeni konut alanlarının üretilmesi ve yeni bir yurttaşlığın oluşturulması için elverişli bir kuramsal temel sağlıyordu. Bahçe Kent’in temel ilkelerinden olan kır ile kentin bütünleşmesi, aynı zamanda genç Türkiye Cumhuriyeti’nin önceliklerinden biriydi. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde kentsel mekana bütüncül bir anlayış ile yaklaşmış, kent ile bölge arasında ilişki kurulması amaçlanmış, kent ile kırın bütünleşmesi için 64 örnek köy oluşturulmuştur (Keskinok, 2010).

Ebenezer Howard, Bahçe Kent düşüncesi ile bir yerleşim biçimine yönelik uzgörü geliştirirken, mekânsal örgütlenme ve yerleşimin planlanması işini dönemin önemli plancı mimarlarından Raymond Unwin üstlenmiştir. Diğer bir anlatımla, Bahçe Kent düşüncesinin hayata geçirilmesi sürecinde Unwin’in ilkeleri etkili olmuştur. Unwin ise mekanın biçimlendirilmesine ilişkin düşüncelerinde Camillo Sitte’den etkilendiğini 1909 tarihinde yayınlanmış olan *Town and Planning in Practice* başlıklı kitabının birçok bölümünde ifade etmiştir. Rykwert (2000, s.120) de Alman *Siedlungen* yaklaşımının geliştirilmesi kadar İngiliz Bahçe Kenti’nin geliştirilmesinde de Sitte’nin etkisi olduğunu ifade etmektedir. Sitte’nin Unwin üzerindeki diğer bir etkisi ise yoğun kent merkezlerinin tasarlanmasıdır (Panerai vd., 2004, s.37). Southworth ve Ben-Joseph (2003, s.51) ise Unwin’in yine aynı dönemde Alman şehir planlamasında önemli bir etkisi olan Stübben’den etkilendiğini belirtmektedirler. Unwin (1909) de kitabının giriş bölümünde Stübben ve Sitte’ye teşekkür etmektedir.

Sitte’nin öğrencisi olan Jansen, dönemin etkili akımlarından Bahçe Kent düşüncesinden de etkilenmiş ve bu yaklaşımı sanatsal yaklaşımı ile birleştiren özgün bir planlama yaklaşımı geliştirmiştir. Hermann Jansen, Cumhuriyet’in başkenti Ankara’nın planlanması için açılmış olan imar planı yarışmasını kazandığında, genç Cumhuriyet kentsel mekanın biçimlendirilmesi ile fiziksel olarak da yeni bir kimlik arayışındaydı (Bilsel, 1996). Jansen, plan raporlarında yeni gelişme alanlarına yönelik geliştirdiği ilkelerde binaların geniş bahçeler içinde bir ya da iki katlı olarak üretilmesi gerektiğini belirtirken daha çok Bahçe Kent düşüncesine biçimsel olarak yaklaşarak düşük yoğunluklu bir yerleşim oluşturulmasını amaçlamaktaydı. Bu düşüncenin gelişmesinde Taut ve Wagner tarafından Bahçe Kent yerleşimi özellikleri ile tasarlanmış olan yerleşim alanlarının etkisi bulunmaktadır (Hass-Klau, 1990). Bu dönemde Jansen, salt Ankara’nın planlamasında görev almamış, takip eden süreçte 1930’lu yılların ikinci yarısında, Mersin, Tarsus, Adana, Ceyhan, Gaziantep ve İzmit kentleri için de imar planları üretmiştir. Ancak Jansen, bu dönemde salt Türkiye’de çalışmalarda bulunmamış, tanınmasını sağlayan 1910 tarihli, yine bir yarışma ürünü olan Büyük Berlin Planı da dahil olmak üzere dünyanın birçok farklı coğrafyasında planlar üretmiştir.

Jansen, planlarında kentlerin coğrafi farklılıklarına rağmen alt, orta ve üst ölçekte benzer örüntüler geliştirmiştir.

Jansen’de ölçekler arası ilişkiler: Alt, orta ve üst ölçekli örüntü üretimi (Relationships among scales in Jansen’plans: Urban patterns at micro, medium and macro scales)

Yukarıda belirtildiği gibi kentsel mekanın biçimlendirilmesi sürecinde üç temel ölçekte kentsel örüntünün üretilmesi söz konusudur. Bunlar, alt ölçekte bina/parsel örüntüsü, orta ölçekte sokak/yapı adası örüntüsü ve üst ölçekte kentsel büyüme örüntüsüdür. Dolayısıyla, Jansen’in ürettiği planlara yönelik morfolojik bir çözümleme geliştirmek için alt ölçekte parsel/bina, orta ölçekte yapı adası/sokak önerilerini incelemek gerekirken, üst ölçekte ulaşım ve kamusal kullanımlar sistemine ve bu kullanımların yer aldığı kentsel çeper kuşakların kullanımına odaklanmak gerekmektedir. Kuşkusuz her ölçeğe yönelik çalışmalar kendi içinde ayrıntılı incelemeleri gerektirmektedir. Bu çalışma, söz konusu ayrıntılı incelemeler için bir çerçeve sunmaktadır.

Ancak öncelikle, kente bakışı çerçevesinde Jansen (1917), kentin sadece binalardan oluşmadığını, kentsel mekanı biçimlendirmenin güzel binalar üretmekten ibaret olmadığını, kentin parçaların yığını değil, parçaların uyumlu bir şekilde bir araya geldiği bir bütün olduğunu ifade etmiştir. Kenti oluşturan parçaların bir araya gelmesinde kamusal mekanın, özellikle yeşil alanların, sağlıklı kentsel çevreler oluşturması için önemli olduğunu vurgulamıştır. Jansen, Sitte gibi meydan ve sokağı kenti oluşturan bileşenlerden en önemlileri olarak ele almış, kamusal mekanın çevresiyle birlikte biçimlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca kamusal mekan olarak parkların doğanın güzelliği ile bütünleşmesi gerektiğini vurgulamış, parkların çevrede yaşayanların 500-600 metre içinde erişebileceği konumlarda olması gerektiğine işaret etmiştir.

Jansen’in birçok kent için hazırladığı planlar incelendiğinde, tarihi kent merkezlerinde geçmişten gelen birikim ile oluşmuş kentsel örüntünün korunduğu görülmektedir. Jansen (1917) tarihi kent merkezlerindeki uyumun, kentin yeni oluşan alanlarındaki vasat ve sıradanlık ile tezat oluşturduğunu, yeni alanlarda hayal kırıklığı yaratan durumun, uzman olmayan kişiler tarafından yönlendirilen süreçte kar için üretim yapmayı öncelemekten kaynaklı olduğunu belirtmiştir.

Bu örneklerde, tarihi merkezlerdeki sokak ve yapı adası örüntüsünün korunduğu, sokak genişliklerinin bazı bölgelerde genişletildiği, bu yönde kapsamlı müdahaleler yerine noktasal müdahalelerin tercih edildiği dikkat çekmektedir. Ayrıca, Jansen tarafından tarihi kent merkezlerinde az katlı bir yapılaşmaya dayalı bir gelişmenin benimsendiği, küçük ölçekli meydanların oluşturulduğu, bu meydanlarda Sitte’nin belirttiği kapalılık ilkesine göre mekânsal örgütlenmenin geliştirildiği dikkat çekmektedir. Sitte gibi Jansen tarihi kent merkezinde anıtsallığı reddetmektedir. Bu tutumunu Büyük Berlin Yarışması’na sunduğu plan raporunda da belirtmiştir (Borsi, 2015). Ankara planına yönelik hazırladığı raporda Jansen, tarihi kent merkezinin tarihsel değerinin çok fazla olduğunu belirtmekte, bu bölgeyi “şehrin bozulmayan hatırası olarak istikbale devretme”nin önemli bir görev olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca raporda, tarihi merkezdeki kültürel birikimin yok edilmesinden dolayı dar ve eğrisel (plan raporundaki ifadeyle yılankavi) sokakların korunmasının yeğlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Mersin planına yönelik raporda ise tarihi kent merkezinin korunması daha çok ekonomi ile gerekçelendirilmiş, eski yapıların yıkılıp yerine yeni

yapıların inşa edilmesinin çok maliyet gerektirdiği belirtilmiştir. Aynı gerekçe Tarsus planına yönelik raporda da vurgulanmıştır.

Jansen, plan raporunda tarihi kent merkezinin önemine vurgu yapmasına rağmen, tarihi kent merkezindeki kentsel örüntüye yönelik tutum yönünden Ankara örneği diğer planlama çalışmalarından farklılaşmaktadır. Jansen, plan raporunda Kale'nin korunmasına yönelik ilkeler geliştirirken ve Kale'yi daha görünür kılmak için kamusal mekan sistemini Kale'ye referansla örgütlerken, Kale'nin çevresinde gelişmiş olan tarihi kentin örüntüsünü değiştirecek bir sokak örüntüsü öngörmüştür. Bu yönüyle, Ankara örneği özelinde Jansen'in tarihi kent merkezlerine yönelik korumacı tutumu farklılaşmaktadır (Şekil 4).

Üst ölçekte kentsel çeper kuşaklar (Urban fringe belts at the macro scale)

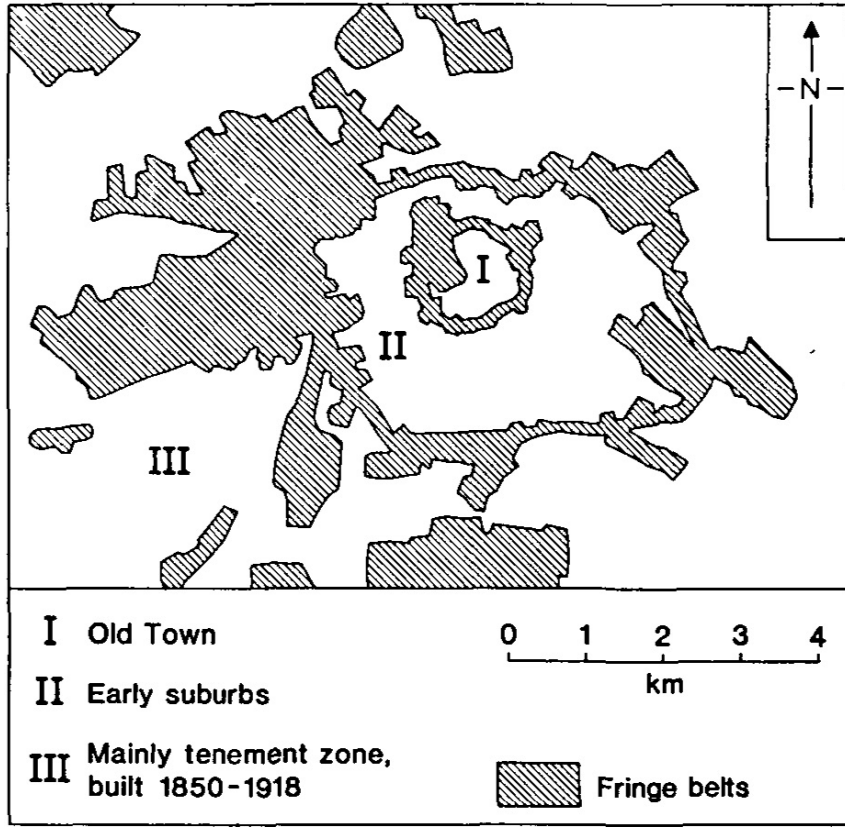
Jansen, dünyanın birçok ülkesinde yaptığı planlama çalışmalarında temel belge olan imar planının yanında plan kararlarının uygulanması ile oluşacak mekana yönelik çizimler geliştirmiştir. Bu çizimler aracılığıyla Jansen'in öngördüğü parsel/bina örüntüsü ile sokak/yapı adası örüntüsünü incelemek olanaklıdır. Alt ve orta ölçek çözümlere yönelik ayrıntılı çizimlerin yanı sıra kent bütününe yönelik geliştirdiği kentsel büyümeye yönelik şemalar üst ölçekli örüntünün incelenmesi için elverişlidir. Üst ölçekli incelemede kent bütünü ölçeğinde kentin morfolojik bir bileşeni olan 'kentsel çeper kuşak' temel alınacaktır.

Şekil 4: Jansen'in Ankara Planı'ndan tarihi kent merkezi ayrıntısı (Kaynak: TU Berlin Architekturmuseum, Inv. Nr. 22627).

Kentsel morfoloji alanında kentin büyümesine ve kentin gelişme dönemlerine yönelik incelemeler için önemli olan kentsel çeper kuşak kavramı, Alman göçmeni İngiliz araştırmacı M.R.G. Conzen

tarafından geliştirilmiştir ve kentsel çeper kuşak alanları ve bu alanlarda yer alan kullanımlar şöyle tanımlanmıştır: “kentnin çeperinde göreceli olarak yavaş bir şekilde gelişen kuşak biçimindeki bu alanlarda kentin yapılaşmış alanının çevresinde konumlanan kurumsal kullanımlar (dini, kültürel, idari vb.), sanayi, toplumsal hizmetler, geniş bahçeli kır evleri vb. gibi işlevler yer almaktadır” (Conzen, 1969, s.58). Kavram, temel olarak Louis (1936) tarafından Berlin kentinin gelişmesine yönelik gerçekleştirilen çalışmada ortaya atılmıştır. Kentsel gelişmeyi belirli dönemlerde çevrelemiş ve genellikle açık ve yeşil alanlardan oluşan bu kuşaklar Louis tarafından *Stadtrandzone* olarak adlandırılmıştır (Şekil 5). Barke’in (1982, s.11) tanımıyla çeper kuşaklarda yer alan kullanımlar “kent tarafından üretilen ancak kentin içinde olmayan kullanımlardır”. Çeper kuşak kullanımları, kentin gelişme dönemlerinde gelişmenin yavaşladığı süreçte kentin çeperinde belirlemekte ve farklı kullanımların bir araya gelmesiyle kenti saran bir kuşak ile bütünlük göstermektedir¹.

Şekil 5: Louis (1936) tarafından Berlin kentinin incelenmesi ile geliştirilen ve Stadtrandzone olarak adlandırılan çeper kuşaklar (Kaynak: Whitehand, 1988, s.49).

¹ Çeper kuşak oluşumu ve dönüşümü süreçlerinin Türkiye kentlerine ilişkin ayrıntılı incelemeleri için Mersin kentinin ele alındığı Ünlü (2013) ve Ünlü ve Baş (2016 ve 2019) açıklayıcı metinler olacaktır.

Jansen, *kent bütünü ölçeğinde*, kentsel çeper bileşenlerinden yeşil kuşaklar, geniş ölçekli kamusal mekanlar/kullanımlar ile sanayi alanlarını planlarında morfolojik birimler olarak kullanmıştır. Borsi (2015) Jansen'in Berlin Planı'nda ölçekler arası ilişkileri kurguladığını, orta ölçekte mahallenin esas alındığını, burada amacın mahalle yerleşiminin nasıl bir kentsel örüntüye sahip olacağını belirlenmesi olduğunu, üst ölçekte ise amacın bölgesel olarak kentin form bileşenlerinin birbiriyle ilişkili olarak bölge içinde nasıl dağıtılacağını planlaması olduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede, Berlin Planı'nda Jansen büyüyen kent için bir bölge tanımlamış, bölge içinde farklı form bileşenlerinin dengeli ve tutarlı bir şekilde bir araya geldiği, biçimsel ve işlevsel bir bütünlük elde etmeyi amaçlamıştır. Berlin için önerdiği şemada, mevcut yapılaşmış kent, yeşil bir kuşak ile çevrelenip tarihi kent merkezi olarak nitelenen Eski Şehir ile yeni gelişme alanı olan Yeni Şehir birbirinden ayrılırken, yeni yerleşim alanlarının dışında da gelişmeyi sınırlayacak biçimde diğer bir yeşil kuşak öngörülmüştür. Bu kuşaklar birbiriyle ve kent merkeziyle ışınsal koridorlar ile bağlanmıştır (Kühn ve Gailing, 2008, s.189) (Şekil 6). Benzer bir sistem, Mersin kenti için de planlanmıştır (Ünlü ve Levent, 2005). Kent merkezinden kentin çeperine doğru gelişmesi öngörülen bu ışınsal yeşil alanlar, kent merkezi ile çepere birbirine bağlayan ve içinde sağlık ve eğitim hizmetlerin sağlanacağı alanların yer alacağı kentsel parçalar olarak tanımlanmıştır (Jansen, 1917).

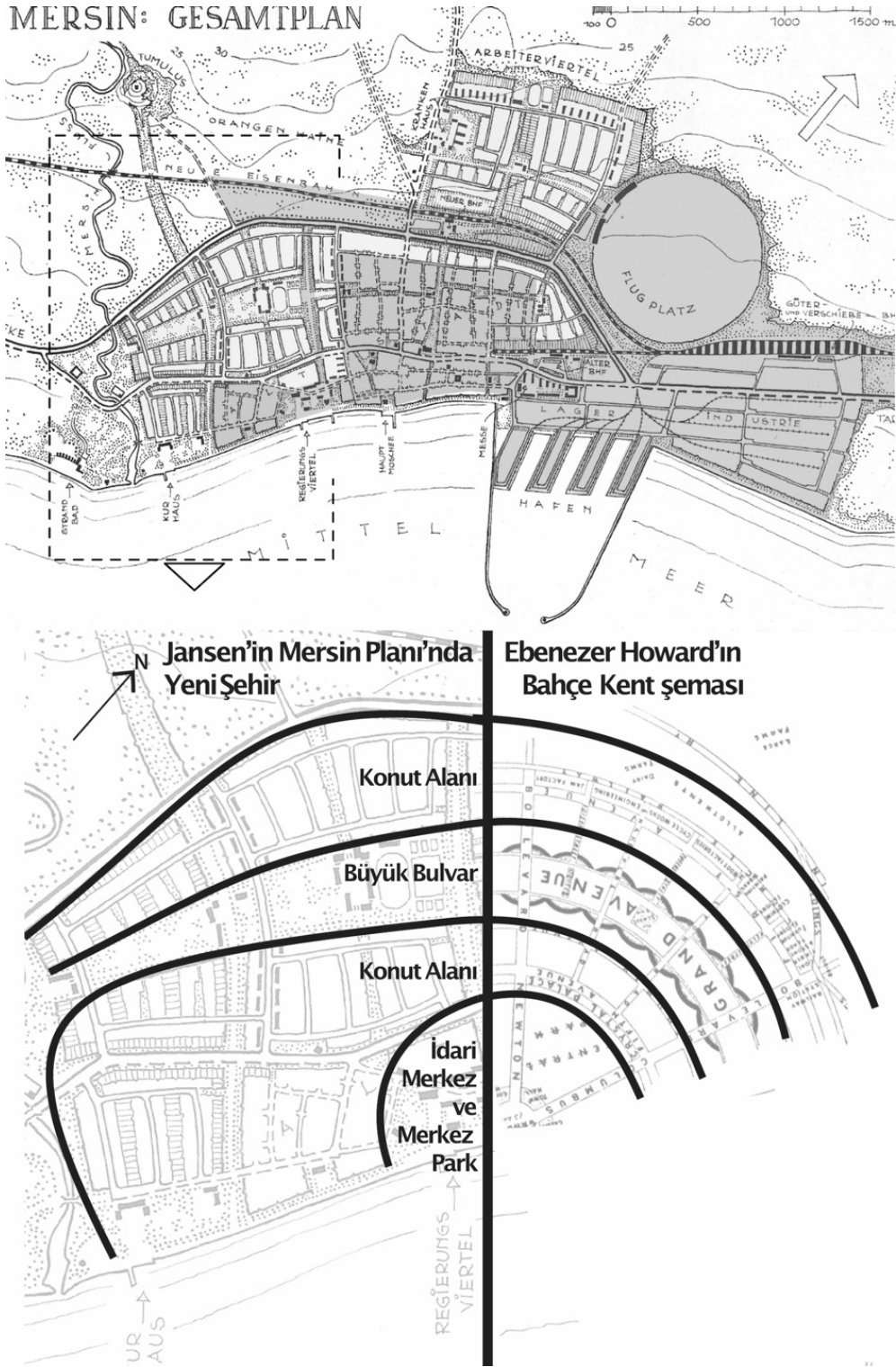
Şekil 6. Jansen'in Büyük Berlin Planı'nda yeşil kuşakların kullanımı (Kaynak: TU Berlin Architekturmuseum, Inv. Nr. 20513)

Berlin Planı'nda olduğu gibi, Jansen'in diğer planlarında da tarihi merkez olan Eski Şehir ile kentsel gelişme alanı olarak tanımlanmış olan Yeni Şehir, çoğunlukla birbirinden kamusal kullanımların yer aldığı yeşil kuşak ile ayrılmaktadır. Ankara planına yönelik hazırladığı raporda da Jansen bu yaklaşımını açık bir şekilde ifade etmekte, Eski Şehir'in olduğu gibi korunması ve Eski Şehir ile Yeni Şehir'in birbirinden kesin bir şekilde ayrılması gerektiğini belirtmektedir. Tarihi kent merkezindeki örüntünün korunmasına yönelik ilkeler Eski Şehir'de Sitteci bir bakış açısı ile benimsenirken Jansen,

Howard tarafından önerilen Bahçe Kent şemasını, kentin yeni gelişen bölgelerinde uygulamıştır, ancak şemanın yanında düşük yoğunluklu yerleşim üretilmesi amacıyla Bahçe Kent düşüncesi biçimsel olarak uygulanmıştır. Bu durum küçük ve orta ölçekli kentlerde daha açık bir biçimde izlenebilmektedir. Ebenezer Howard'ın Bahçe Kent düşüncesinde kentin merkezini idari ve kültürel merkez oluştururken, söz konusu merkez Jansen'in planlarında Yeni Şehir ile Eski Şehir'i birleştiren, Yeni Şehir'e açılım sağlayan, Yeni Şehir'in başlangıcını ve merkezini oluşturan, içinde çoğunlukla belediye binası, bir kültür merkezi olarak Halkevi ile kentin ana meydanının (genellikle Cumhuriyet Meydanı) bulunduğu idari ve kültürel bir odak olarak tasarlanmıştır.

Jansen'in ürettiği planlarda Yeni Şehir'in merkezinin idari ve kültürel odak oluştururken, Bahçe Kent şemasında ilk ve ikinci konut bölgesini birbirinden ayıran Büyük Bulvar (*Grand Avenue*) düşüncesine benzer biçimde, ilk konut bölgesinin çevresinde, eğitim, sağlık ve spor tesislerinin yer aldığı bir kuşak yer almıştır. İkinci bir kuşak ise kentin çeperinde, tüm kenti çevreleyen, tarım ve sanayi kullanımlarından oluşan bir alan olarak tasarlanmıştır.

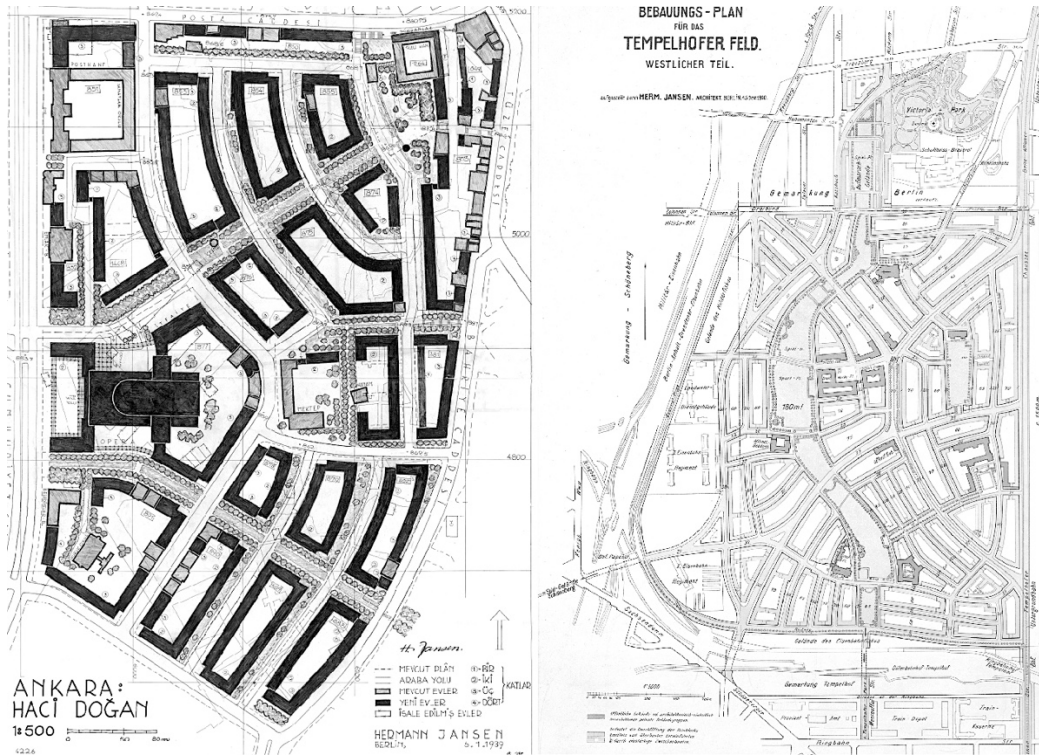
Örneğin, Mersin'de Jansen tarafından planın hazırlandığı dönemde Halkevi ve Millet Bahçesi - günümüzde Kültür Merkezi ve Cumhuriyet Meydanı olarak kullanılan alan- kentin gelişme sürecinde Yeni Şehir ile Eski Şehir'in kesiştiği alanda için idari ve kültürel merkez olarak ele alınmıştır. Bu merkeze bağlı olarak ilk konut alanı, içinde okul, spor ve park alanlarının tasarlandığı Büyük Bulvar, ikinci konut alanı ile tarım alanları da planın form bileşenleri olarak tasarlanmıştır (Şekil 7).

Şekil 7. Ebenezer Howard'ın Bahçe Kent şemasının 1938 tarihli Mersin Planı'nda Yeni Şehir olarak adlandırılan yeni gelişme alanında uygulanması.

Orta ölçekte sokak/yapı adası örüntüsü (Block and street patterns at the medium scales)

Orta ölçekte sokak/yapı adası örüntüsünün geliştirilmesinde Jansen, Yeni Şehir ile Eski Şehir ayrımını korumuştur. Eski Şehir’de daha çok yapı adasını çevreleyen ve yapı adası içinde geniş bir avlu oluşmasını sağlayan bina tipini tercih ederken, Yeni Şehir’de geniş bahçeler içinde binaların oluşturduğu bir yapı adası tipi geliştirmiştir. Yapı adasını çevreleyen binalardan oluşan mahallelerde sokak/yapı adası örüntüsü, Sitte’nin ilkelerinde belirtildiği gibi sokakların kapalılık oluşturacağı ve bina cephelerinin süreklilik oluşturacağı biçimde tasarlanmıştır. Ankara’da tarihi kent merkezinde yer alan Hacıdoğan Mahallesi ile Berlin’de Tempelhofer Feld’e yönelik üretilen çizimlerde söz konusu tutum izlenebilmektedir (Şekil 8). Tempelhofer Feld’de üretilen yapı adası, Berlin’in tarihi kent merkezinde on dokuzuncu yüzyılda üretilen yoğun yapı adasından farklı olarak yapı adasında oluşturulan geniş avlular Jansen’in belirttiğine göre daha fazla gün ışığı ve temiz hava sağlanmasına yönelik tasarlanmıştır (Borsi, 2015). Ankara’da Hacıdoğan Mahallesi için üretilen tasarımda da benzer kaygılar bulunmaktadır. Plan raporunda belirtildiğine göre, Hacıbayram ve İsmetpaşa mahalleri gibi Hacıdoğan Mahallesi’ndeki yapılar oldukça yıpranmıştır ve bu mahallelerin yeniden tasarlanması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Bu alanlarda sıra ev tipinde binaların inşa edileceği ve bu yapıların üç katlı olacağı Jansen tarafından Ankara plan raporunda belirtilmiştir.

Şekil 8. Ankara’da Hacıdoğan Mahallesi için ve Berlin’de Tempelhofer Feld için üretilmiş çizimler (Kaynak: TU Berlin Architekturmuseum, Inv. Nr. 22771 ve Inv. Nr. 20556)

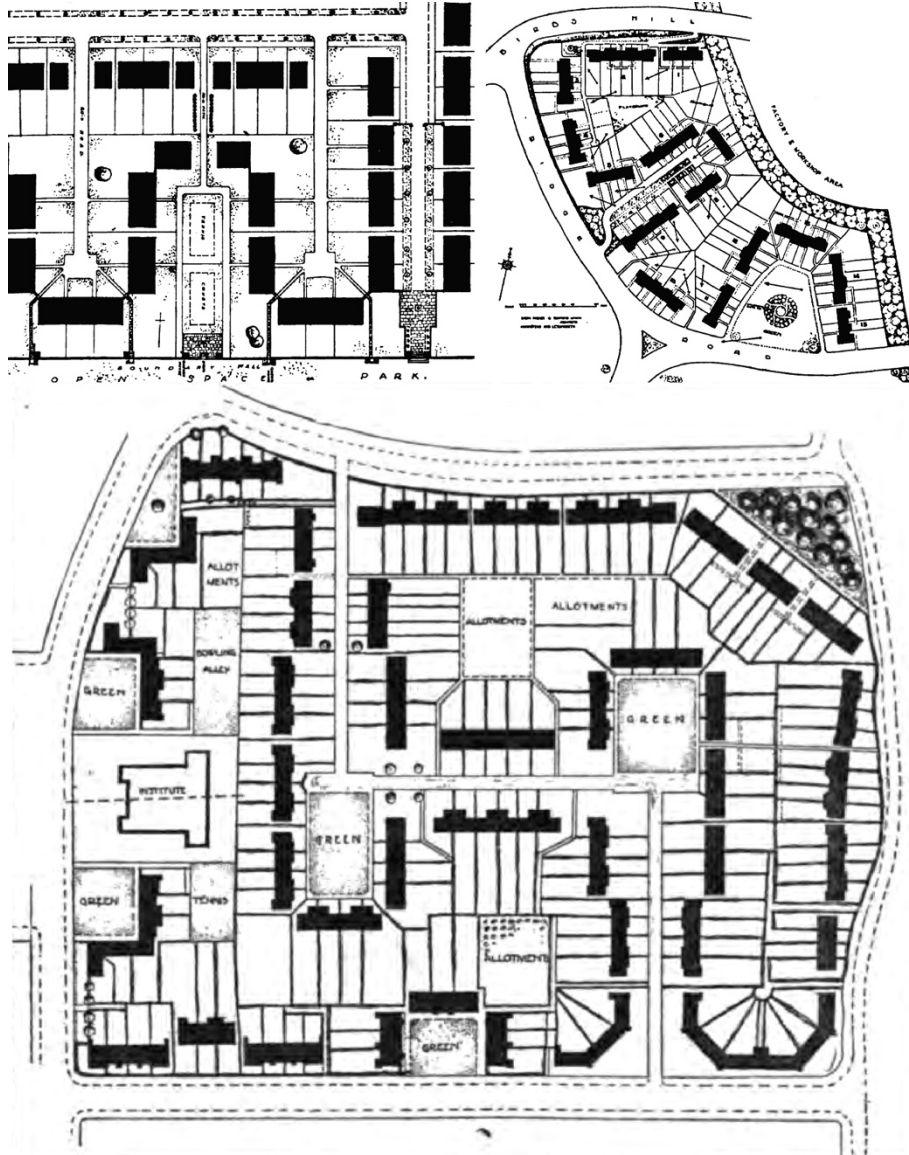
Jansen, planlarında Yeni Şehir’de yeni bir kentsel mekan örgütlenmesinin gerçekleştirilmesi için Bahçe Kent’in genel şemasını üst ölçekte kullanırken orta ve alt ölçekli örüntünün üretilmesinde Ebenezer Howard’ın Bahçe Kent düşüncesini hayata geçiren kişi olan Raymond Unwin’in düşünceleri ile benzerlikler gösteren tasarımlar geliştirmiştir. Ebenezer Howard ile birlikte çalışan ve ilerleyen dönemde özellikle İngiltere’deki planlama yaklaşımlarında düşüncelerinin etkili olacağı Raymond Unwin, Bahçe Kent’te sokağın yaşamın temeli olacağını, görsel memnuniyet ve çeşitlilik ile kapalılık hissinin oluşacağı sokağın başarılı olarak nitelenebileceğini vurgulamıştır. Letchworth 1902 yılında ilk Bahçe Şehir olarak hayata geçirildiğinde, Unwin için sokak, plancının sanatını sergilediği yer anlamına geliyordu ve görsel çeşitlilik ile mekânsal kapalılığın oluşturulması temel ilkeler arasında yer alıyordu (Kostof, 1992, s.232). Sokak ve kentsel doku tasarımında, kenti ardıl biçimde sürekli değişen görüntüler bütünü olarak kavrayan bu anlayış, Sitte’den etkilendiği kadar o dönemde Alman planlama anlayışının gelişmesinde etkin olan Stübben’in düşüncelerinden de etkilenmiştir (Collins and Collins, 1986, s.110).

Unwin, düşüncelerini daha yaygın bir şekilde, bir Bahçe Kent’ten çok Bahçe Banliyö olarak nitelendirilebilecek *Hampstead Garden Suburb*’un oluşumunda hayata geçirebilmiştir. Sitte’nin sokakta öngördüğü kapalılık ilkesi uyarınca Unwin tarafından bir yapı adası tipi ve kentsel mekanı üretmenin morfolojik bileşenlerinden biri olarak *close* tasarlanmıştır. *Close*, bir çıkmaz sokak (*cul-de-sac*) çevresinde konumlanmış bir grup yapının oluşturduğu morfolojik bir birim olarak tanımlanmaktadır (Panerai vd., 2004, s.45). *Close* ile konut amaçlı kullanılan binaların yer aldığı yapı adalarında, yaşayanların ortaklaşa kullanacağı bir yarı-kamusal mekan tanımlanmıştır. Unwin, farklı sokak tipleri ile farklı *cul-de-sac* formlarının oluşturduğu ilişkilere ve yarı-kamusal mekanın kullanım amacına bağlı olarak, *close*’un farklı biçimlerde tasarlanabileceğini belirtmektedir (Unwin, 1909) (Şekil 9). Jansen’in planlarında da *close*’un mekânsal örgütlenme yapısına benzer bir yapı adası tipi geliştirilmiştir. Bu tipte, *cul-de-sac*, *wohnstrasse* olarak adlandırılmıştır ve bu sokak çevresinde gruplanmış olan yapılar, yarı-kamusal bir mekanı tanımlamakta, bir kapalılık durumu oluşturmaktadırlar. Morfolojik birim olarak kullanılan söz konusu yapı adası, mahalle oluşturmanın da temel birimi olarak belirlemektedir. Yapı adalarının oluşturduğu gruplar birbirlerinden park alanları ile ayrılmıştır (Şekil 10).

Jansen’in planlarında, parsel, sokak ve yapı adası ilişkisi içinde oluşan mahalleler, kentteki yerleşim birimleri olarak tasarlanmış ve bu mahalleler, kurguları ve mekânsal örgütlenme yapısı ile kendi içinde tutarlı bir bütünlük göstermiştir. Mahallelerin kentsel büyüme içinde birer morfolojik birim olarak ele alınması Berlin Planı’nda da benimsenmiştir (Borsi, 2015). Mersin Planı plan raporunda da mahallelerin kentsel büyümede etkin rolü olduğu Jansen tarafından ifade edilmiş, mahallelerde yapılaşma tamamlanmadan yeni bir mahallenin yerleşime açılmaması gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla, mahallelerin kendi içinde tutarlı bir bütünlük olarak planlanması, parsel, sokak ve yapı adası ilişkisi içinde mekânsal örgütlenme yapısının tasarlanması Jansen’in planlama çalışmalarında önem kazanmıştır.

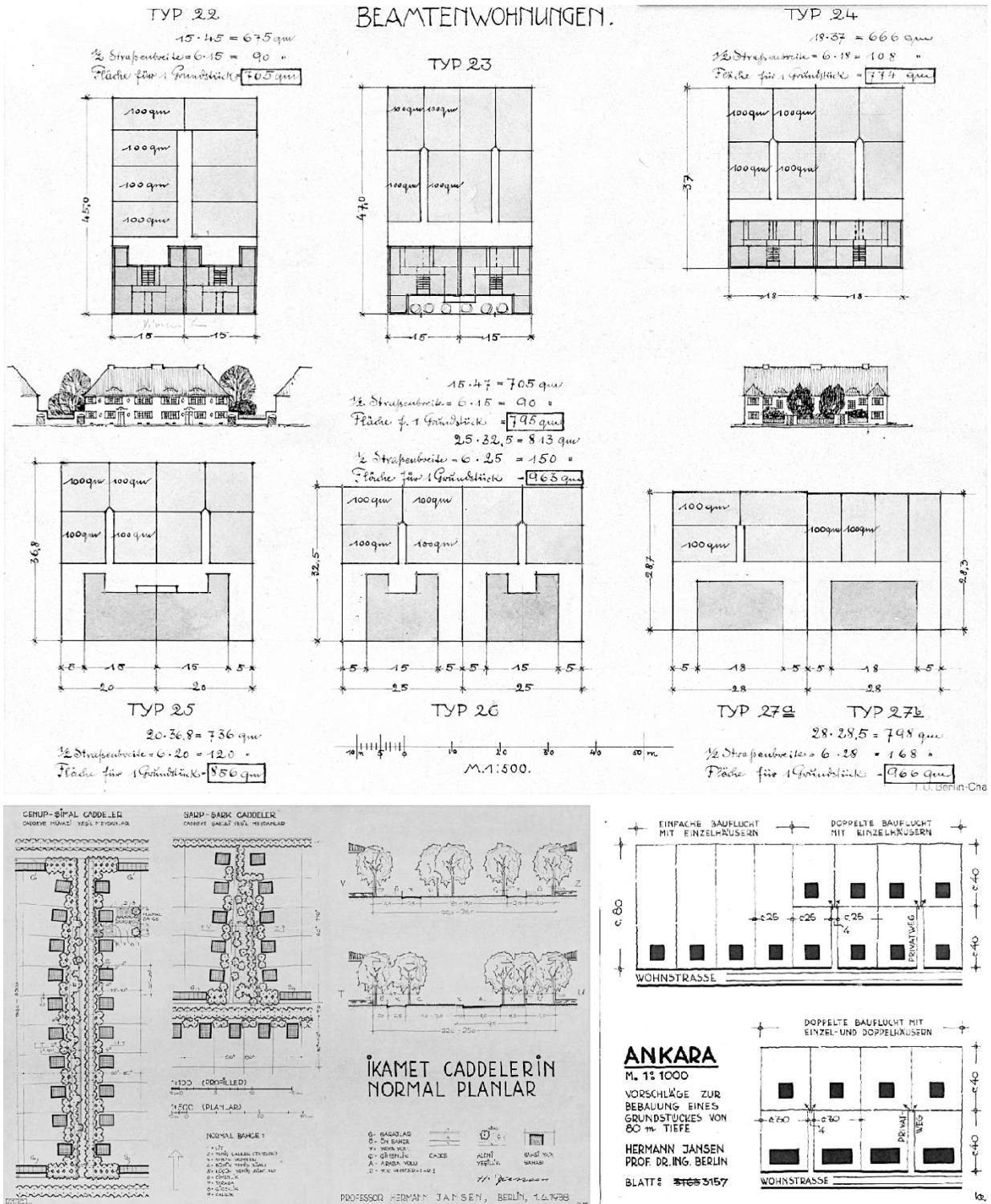
Planlama sürecinde, sokak ve yapı adası örüntüsünün ve dolayısıyla mahallelerin oluşturulmasında alanın mevcut özelliklerinin dikkate alınması gerektiği vurgulanan dönemin Alman planlamasında, yukarıda belirtildiği gibi geometrik düzenden uzaklaşmak esas olmuştur. Bu çerçevede, mahallelerin tasarımında geometrinin ön planda olduğu, sokakların dik açılı olarak kesiştiği ve süreklilik gösterdiği bir düzenden çok eğrisel sokakların kapalılık oluşturduğu bir düzen tercih edilmiştir.

Tankut'un (1993, s.102) belirttiğine göre Jansen, İzmir'in yangın bölgesi için Danger kardeşler tarafından geliştirilmiş olan plan ile öngörülmuş kentsel dokunun "korkunç bir geometrik şema"² olduğunu belirtmiş ve yerine Sitte ilkelerinin benimsendiği bir yerleşme örüntüsü önermiştir. Benzer bir yaklaşımı Jansen, Adana kentinin yeni gelişme konut bölgesi olan günümüzdeki Reşatbey ve Cemalpaşa Mahalleleri için de geliştirmiştir. Jansen'e (1917) göre o dönemde üretilen planlarda çok fazla sokak ve yol yer alıyordu ve bundan dolayı planları hayata geçirmek ekonomik değildi. Yol alanlarının toplam miktarındaki azalma, Jansen'in İzmir ve Adana için üretmiş olduğu karşılaştırmalı planlarda izlenebilmektedir (Şekil 11).

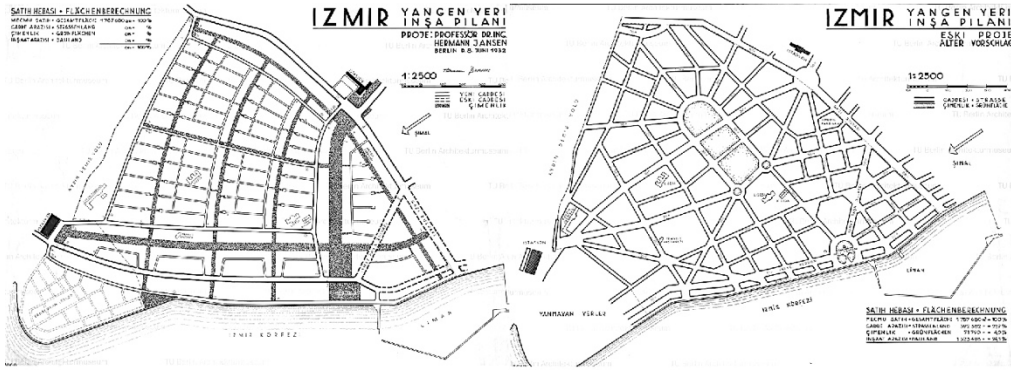

Şekil 9. Temel düşünce olarak cul-de-sac ve çevresinde konumlanmış yapıların oluşturduğu yapı adasının farklı tasarımları (Unwin, 1909, s.330, 348).

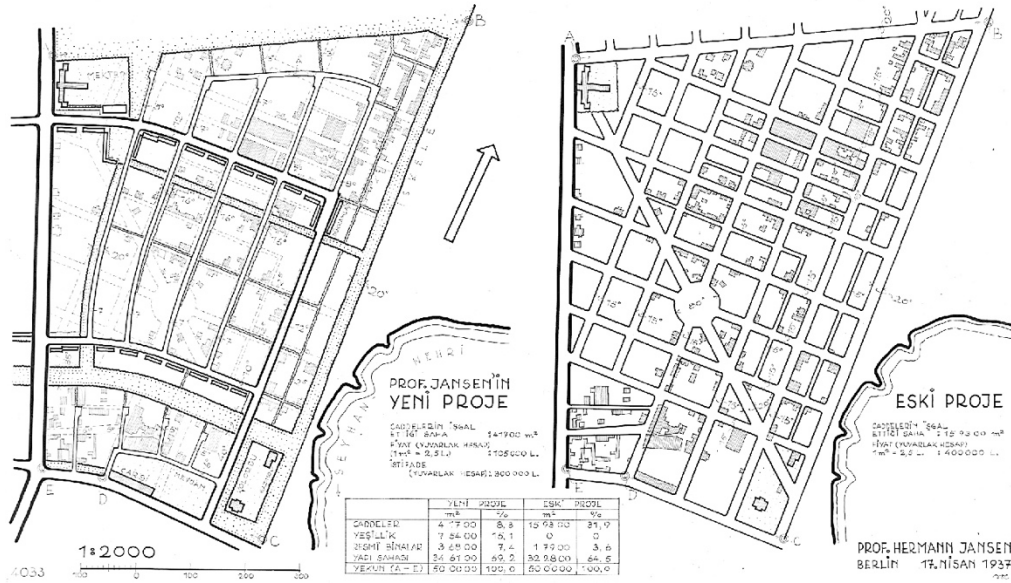
² Tankut söz konusu bilgiyi Jansen ile Oerley arasında gerçekleşen 10.02.1929 tarihli yazışmaya dayanarak vermektedir.

Şekil 10: Jansen'in Berlin ve Ankara planlarında, yapı adası/sokak örüntüsüne yönelik çizimleri (Kaynak: TU Berlin Architekturmuseum, Inv. Nr. 7848, 22957, 22982)

ADANA: YENİ VE ESKİ İMAR PLANININ MUKAYESESİ.

Şekil 11. İzmir'in yangın bölgesi (üstte) ve Adana Reşatbey Mahallesi (altta) için Jansen tarafından üretilen seçenekler (Kaynak: TU Berlin Architekturmuseum, Inv. Nr. 23434, 23433 ve Inv. Nr. 23366).

Alt ölçekte bina/parsel örüntüsü (Building and plot patterns at the minor scale)

Alt ölçekte parsel/ bina örüntüsünün üretilmesinde, Unwin (1909, s.319-322) konut yapılarının yer aldığı parsellerin arka bölümlerinde yeterli düzeyde açık alan oluşturulması gerektiğini, o dönemde etkin olarak kullanılan bina yönetmeliklerinin, arka bahçelerinin yeterli açık alan üretilmesini sağlayamadığını belirtmektedir. Unwin'e göre, yeterli açık alan üretilmesi için bir bölgedeki binaların arazinin tüm alanının en fazla altıda birini kaplaması gerekmektedir. Bu temel ilkedен yola çıkarak Unwin, farklı yapı tiplerine göre parsel cephe genişliği ve derinliğine yönelik ölçüler belirlemiştir. Unwin'in ilkeleri Howard tarafından öne sürülen ilkeler ile de uyum içindedir. Howard (1898, s.15) yapıların konumlanacağı parsellerin ortalama ölçülerini ifade ederken yapıların geniş alan içinde inşa edileceğini vurgulanmıştır. Yapıların birbirleriyle ilişkisinde uyuma dikkat çekilmiş ve sağlık koşullarının yerine getirilmesi gerekliliği ile yapılarda kişisel beğenilerin ifade edilebileceği belirtilmiştir.

Unwin'in ayrıntılı açıklamalarında olduğu gibi, yapı adasının nasıl bölümleneceği, parseller içinde yapıların nasıl konumlanacağı, parsel boyutlarının ne kadar olacağı Jansen'in çeşitli çizimlerinde ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Tarihi kent merkezlerinde yoğunlukla yapı adasını çevreleyen bina tipini kullanan Jansen, Bahçe Kent yaklaşımının ilkelerini benimsediği Yeni Şehir'de konut alanlarında tek ya da iki katlı müstakil yapıları tercih etmiştir. Bu çizimlerde Jansen'in geniş bahçeler içinde müstakil evi temel bina tipi olarak ele aldığı, arka bahçelerin geniş tutularak bu alanların tarımsal amaçlı kullanılmasının amaçlandığı ve parselin arkasında yer alan yoğunlukla koridor biçimindeki yeşil alanlara erişimin sağlandığı görülmektedir. Jansen, mahallenin bütünlüğü içinde yapı adası/sokak örüntüsünü tasarladığı gibi, yapı adaları içinde parsellerin boyutlarını belirlemiş, parsellerde farklı tipte ve işlevdeki binaların da mimari projelerini üretmiştir. Ayrıca sokak kesitleri ile parsel içinde binaların konumlanışlarına ilişkin ürettiği tasarımlar, yapı adası ve parsel için ürettiği tasarımlar ile bir bütün olarak düşünüldüğünde, günümüzde tasarım kodları ve/veya rehberleri ile oluşturulmaya çalışılan mekan biçimlendirme yaklaşımlarına benzerlik göstermektedir.

Bu çerçevede Jansen, alt ölçekten üst ölçeğe ve üst ölçekten alt ölçeğe dek her kararlılık düzeyinde kenti organik bir bütün olarak ele almış ve ölçekler arası ilişkileri mahalleler ile tüm kent arasında bütüncül bir parça-bütün ilişkisi içinde geliştirmiştir. Bu yaklaşımı her planında görmek olanaklıdır. Jansen'in tüm planları en üst kararlılık düzeyinde kentin yapısına ilişkin genel sistemi, yol ve yeşil alan ağı ve yaşam birimlerin bir araya geliş biçimleri ile ortaya koyarken orta ölçekte yapı adası/sokak örüntüsü tasarımları ile mahalleler bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda, Berlin Planı ile Ankara Planı'nda birçok farklı mahalleye ilişkin çizimler ürettiği görülmektedir. Alt ölçekte ise yapı adasında parsellerin nasıl biçimleneceği, parsellerde binaların nasıl konumlanacağı, farklı tipteki binaların parsel ile nasıl ilişki kuracağı ayrıntılı çizimler ile gösterilmiştir. Söz konusu çizimler, sokak ve yapı adaları ile kentin önemli kamusal mekanlarının perspektif çizimleri ile zenginleştirilmiştir. Böylece Jansen, planladığı kentte üretmeyi amaçladığı mekan ve kentsel çevreye ilişkin imgelemi gözler önüne sermekte, planı inceleyen kişiler için nasıl bir kentsel mekan ve bütün olarak nasıl bir kent üretileceğini anlaşılır kılmaktadır.

DEĞERLENDİRME (EVALUATION)

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında anıtsal, sanatsal ve geliştirici yaklaşımların olgunlaştığı dönemde Hermann Jansen, öğrencisi olduğu Sitte'nin etkisi ile mekanın örgütlenmesinde anıtsal yaklaşımı kesin bir dille reddetmiştir. Jansen'in planlarında geliştirici ve sanatsal yaklaşımların bir sentezini uyguladığını öne sürmek olanaklıdır. Jansen'in Ankara planlama yarışmasına katıldığı dönemde, yeni bir yurttaş oluşturma amacındaki genç Cumhuriyet için kentte, bir yandan yeni Cumhuriyet'in ideallerinin alanı olarak kamusal mekanın yeniden tasarlanması amaçlanırken, diğer yandan yeni bir yaşam için yeni konut bölgelerinin üretilmesi hedeflenmiştir (Keskinok, 2006). Jansen'in sanatsal yaklaşım ile Bahçe Kent düşüncesini sentezlediği planlama yaklaşımı, genç Cumhuriyet'in yeni bir toplum, yeni bir kentsel yaşam ve yeni bir mekânsal örgütlenme oluşturma amaçları ile uyum göstermiştir. Ayrıca, Jansen'in çeşitli karşılaştırmalar ile (Şekil 11, yukarıda) daha az harcama ile gerçekleştirilecek öneriler geliştirmiş olmasının da genç Cumhuriyet'in ekonomi politikaları açısından destekleyici olduğunu ileri sürmek olanaklıdır.

Jansen, Berlin ve Madrid gibi dönemin önemli Avrupa kentlerinin yanı sıra Türkiye'de hazırladığı imar planlarında da kenti Eski Şehir ve Yeni Şehir olarak ikiye ayırmış, Yeni Şehir'de Ebenezer

Howard'ın Bahçe Kent'in form bileşenlerine yönelik şeması ile Bahçe Kent düşüncesindeki düşük yoğunluklu yerleşim düzenini, Eski Şehir'de ise Sitte'nin sanatsal yaklaşımını uygulamıştır. Eski Şehir'de kamusal mekan ve mevcut kentsel dokunun özellikleri ön plana çıkarılırken, Yeni Şehir, yeni kentsel yaşamın mekanı olarak öngörülmüştür. Bu anlamda, Bahçe Kent'in yeni bir kent ve yaşam örgütlenmesi vizyonu Jansen'in planlarında kentsel gelişme bölgelerinin planlamasında etkilemiştir. Yeni Şehir'de aynı zamanda orta ve alt ölçekli örüntünün üretilmesinde Sitte'nin ilkelerini kendine esas aldığı anlaşılmaktadır.

Jansen, Bahçe Kent düşüncesini az yoğun, az katlı ve bahçeli bir yerleşim birimi üretmek için kullanmıştır. Ebenezer Howard tarafından geliştirilen, sanayi ve yerleşim alanlarının birbirinden ayrılmasına dayalı işlevsel olarak farklı bölgelerin oluşturulması, böylece konut alanlarının daha sağlıklı bir kentsel çevreye sahip olması düşüncesi Jansen'in planlarında da izlenebilmektedir. Planlarında Jansen, mahalleleri kendi içinde bütünlük gösteren yerleşim birimleri ve bütünün parçaları olarak tasarlamış, söz konusu yerleşim birimlerini birbirinden yeşil alanlar ile ayırırken üst ölçekte yeşil kuşaklar ve ulaşım sistemi ile birbirleriyle ilişkilendirmiştir. Yerleşim birimlerindeki örüntünün tasarımında sokak ve yapı adası örüntüsünü oluşturan Jansen, kenti üst ölçekte morfolojik bir bütünlük olarak ele alırken, bütünü oluşturan parçalar olarak mahallelere yönelmiş, yerleşim birimlerinin örüntüsünü tasarlarken bina, parsel, yapı adası ve sokaklara yönelik ayrıntılı tasarımlar geliştirmiştir.

Jansen, kenti bir bütün olarak ele alırken alt, orta ve üst ölçeklerde kentsel mekanın nasıl biçimleneceğine yönelik ilke ve esasları geliştirmiş, düşüncelerini kentsel mekanın iki ve üç boyutlu olarak canlandırıldığı ayrıntılı çizimleri ile görsel olarak sunmuştur. Söz konusu çizimlerde Jansen'in alt ölçeklerde parsel boyutları, yapı tipleri ve sokak tipleri ile düşüncelerini izlemek olanaklıdır. Bu ölçekte, yaşam sokağı (*wohstrasse*) çevresinde örgütlenen, geniş bahçeler içinde konumlanmış tek ve iki katlı yapılar ve parseller ile yapıların bir araya gelmesi ile oluşan yapı adası, yeni kentsel yaşamın nüvesini oluşturmaktadır. Orta ölçekte mahalleye yapılan vurgu, kentin mahallelerin (*Siedlung*) birbirine eklenmesi ile büyümesi gerektiği ilkesini beraberinde getirmektedir. Üst ölçekte ise kentin parçaları birbirine kamusal mekan ve açık alanlar sistemi ile bağlanmıştır. Jansen, üretmiş olduğu planın yanında ek olarak özellikle alt ve orta ölçeklerde bina/parsel ve sokak/yapı adası örüntülerinin nasıl oluşacağına yönelik çizimler sunmuştur. Bu çizimler, Büyük Berlin Yarışması'nda sunduğu raporda belirttiğine göre "kesin belirleyici/emredici" (*prescriptive*) değil öneri niteliğindedir (Borsi, 2015). Diğer bir anlatımla, söz konusu çizimler, kentsel mekanın biçimlendirilmesine yönelik bir imge oluşturmakta, bu imgede genel ilke ve esaslar somutlanmakta, ancak söz konusu ilke ve esaslar doğrultusunda yeni düzenlemeler yapılmasının önü açılmaktadır.

Jansen'in planlama yaklaşımını geliştirirken, kenti ölçekler arası tutarlı bir bütünlük olarak inceleyen kentsel morfoloji alanı ile herhangi bir ilişkisinin olduğuna yönelik bir bulgu bulunmamaktadır. Ancak, Jansen'in yaşadığı dönem ve Berlin Teknik Üniversitesi'nde üstlenmiş olduğu görevler göz önüne alındığında, kentsel morfolojinin geliştiği dönem ve ortamda yer aldığı ileri sürülebilir. Kuşkusuz bu başka bir çalışmanın konusudur, ancak araştırma ile uygulama arasındaki ilişkinin sorgulanmasına katkı sağlayacak bir potansiyele sahiptir.

SONUÇ (CONCLUSION)

Jansen'in yirminci yüzyılın başında üretmiş olduğu planlar üzerinden yürütülen bu çalışmada, Jansen'in planlama sürecinde benimsediği ilkelere yönelik kentsel morfoloji perspektifinden bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Kentsel morfolojinin temel ilkelerinden yola çıkarak geliştirilen çalışma öncelikle Jansen'in kenti, parça bütün ilişkisi içinde üretilen tutarlı bir bütünlük olarak ele aldığını ve alt, orta ve üst ölçeklerde farklı kararlık düzeylerinde kentsel örüntüler öngörmüş olduğunu göstermiştir. Jansen, kentsel mekanın nasıl oluştuğu, parçaların bir araya gelerek bütünü nasıl oluşturduğu yönünde çalışmalar gerçekleştirmiş, bu çalışmaları ve planlama yaklaşımı Erken Cumhuriyet dönemi planlama pratiklerini etkilemiştir.

Kuşkusuz Jansen'in yaklaşımının benimsenmiş ve Türkiye kentlerine uyarlanabilir olmasında dönemin kentlerinin çok yayılmamış ve denetlenebilir olmalarının etkisi büyüktür. Ayrıca Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yeni bir ulus yaratma ve bunun parçası olarak yeni bir kentsel mekan üretme çabası, Jansen'in yaklaşımını uygulaması için önemli bir ortam oluşturmuştur. Bu dönemde Rasmussen'in (1951, s. 198) 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa kentleri için vurguladığı "insanlık durumu emlak durumundan daha önemliydi". İlerleyen dönemlerde yayılan, büyüyen ve kalabalıklaşan Türkiye kentlerinin kentsel/planlama sorunlarının çözümüne yönelik yeni planlama yaklaşımları geliştirilmiştir. 1960'larda ve 1970'lerde Nazım Plan Büroları örneğinde olduğu gibi bu çabalar kentin üst ölçekli örüntüsünü ve kentsel yapısını kurgulamayı amaçlarken, günümüzde mekan üretmekten çok yapılaşma hakkı üretmek öncelikli hale gelmiştir. Rasmussen'e gönderme ile günümüzde "emlak durumu insanlık durumundan daha önemli" bir hale gelmiştir. Bu doğrultuda salt yoğunluk kararları geliştirilmektedir. Kentsel mekanın nasıl biçimlendirileceğine yönelik plancının bilgisi giderek azalmaktadır ve plancı "ezbere planlama" (Ünlü, 2019) pratiklerine teslim olmakta, mekan üretme süreçlerine yabancılaşmaktadır.

Plancının, plan kararı geliştirdiğinde, üretimine katkıda bulunduğu mekanın nasıl bir ürün olacağını, hangi nitelikleri taşıyacağını farkında olması gerekmektedir ve bu durum salt yoğunluk kararı üretmekle olanaklı değildir. Bu anlamda Jansen ve dönemin planlama pratikleri günümüz için önemli ipuçları sağlamaktadır. Mekanın değişim ve dönüşümüne yönelik plancının gerçekleştireceği morfolojik incelemeler, plancı için mekanı bir araştırma nesnesi haline getirirken aynı zamanda hakkında karar üreteceği mekanı tanıması, tanımlaması ve mekana yönelik bilgi biriktirmesinin sağlayacaktır. Kentsel morfoloji alanında gerçekleştirilecek araştırmalar ile planlama pratikleri arasında bağlantılar kurulması bu sürece katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, Jansen'e yönelik daha önce gerçekleştirilen çalışmalardan farklı olarak sunmuş olduğu araştırma çerçevesi ile Jansen'in planlama ilkelerini ölçekler arası ilişkiler doğrultusunda incelemiştir. Jansen ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde diğer plancının öngördükleri kentsel mekanın yaklaşık yüzyıllık bir süreçte alt, orta ve üst ölçeklerde nasıl ve hangi mekanizmalar ile dönüştüğünün incelenmesine yönelik yapılacak daha ayrıntılı çalışmalar plancının mekana ilişkin bilgisini artıracak, Türkiye kentlerinde çeşitli aşamalarda gerçekleşen dönüşüm hakkında birikim oluşmasını sağlayacak ve bilimsel alan ile uygulama alanı arasında bağlantılar kurulmasına katkı yapacaktır.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article.

Financial Statement | Finansman Beyanı

Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

No financial support has been received for conducting the research and/or for the preparation of the article.

Ethical Statement | Etik Beyanı

Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

All procedures followed were in accordance with the ethical standards.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı

Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.).

Author Contribution Statement | Yazar Katkı Beyanı

Please identify the type of contributions for each author as a statement. The contributions table identifies the type of contributions, which have been identified by the authors previously on the Publication Consent and Copyright Transfer Form.

A. Fikir / Idea, Concept	B. Çalışma Tasarısı, Yöntemi / Study Design, Methodology	C. Literatür Taraması / Literature Review
D. Danışmanlık / Supervision	E. Malzeme, Kaynak Sağlama / Material, Resource Supply	F. Veri Toplama, İşleme / Data Collection, Processing
G. Analiz, Yorum / Analyses, Interpretation	H. Metin Yazma / Writing Text	I. Eleştirel İnceleme / Critical Review

AUTHOR: A/B/C/F/G/H

KAYNAKÇA (REFERENCES)

- Akcan, E. (2012). *Architecture in translation: Germany, Turkey and the modern house*. Durham: Duke University Press.
- Bacon, E.N. (1967) *Design of Cities*. Cambridge, Massachusetts: MIT.
- Barke, M. (1982). Beyond the urban growth map: suggestions for more analytical work in urban morphology. *Teaching Geography*, 7, 111-15.
- Barke, M. (2019). The Importance of Urban Form as an Object of Study. Oliveira, V. (Der.) *Teaching Urban Morphology* içinde, 11-30. Cham:Springer.
- Beyhan, B., Uğuz, S. (2012). Planning as a Tool for Modernization in Turkey: The Case of Hermann Jansen's Plan for Mersin. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 29(2), 1-34.
- Bilsel, C. (1996). Ideology and urbanism during the early Republican period: two master plans for İzmir and scenarios of modernization. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 16, 13-30.
- Bobek, H. (1927) Grundfragen der Stadtgeographie. *Geogr. Anz.* 28, 213-24.
- Borsi, K. (2015). Drawing the region: Hermann Jansen's vision of Greater Berlin in 1910. *The Journal of Architecture*, 20(1), 47-72.
- Bozdoğan, S. (2001). *Modernism and Nation Building*. Seattle:University of Washington Press.
- Braunfels, W. (1988). *Urban design in Western Europe: Regime and architecture, 900-1900*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Buder, S. (1990). *Visionaries and Planners: Garden City Movement and the Modern Community*. New York: Oxford University Press.
- Cassirer E. (2020) *Rousseau, Kant, Goethe*. 3. Basım, İstanbul: İş Bankası.
- Collins G. R. and Collins, C. C. (1986). *Camillo Sitte: the Birth of Modern City Planning*. New York: Rizzoli.
- Conzen, M.R.G. (1969). *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis*. Institute of British Geographers Publication 27, 2nd edn. London: Institute of British Geographers.
- Engels F. (2011) *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. 5. Basım, Ankara: Sol.
- Engels, F. (2013) İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu. İstanbul: Ayrıntı.
- Fritz J (1894) Deutsche Stadtanlagen. In: Beilage zum Programm 520 edes Lyzeums Strassburg. Heitz, Strassburg.
- Geisler W (1924) Die deutsche Stadt: ein Beitrag zur Morphologie der Kulturlandschaft. Stuttgart: Engelhorn.

- Goethe J. W. (1952) *Goethe's Botanical Writings*, Ox Bow Press.
- Goethe, J.W. (1988) *Scientific Studies*, New York:Suhrkamp.
- Jansen, H. (1917) *Die grossstadt der neuzeit*. İstanbul: Ahmed İhsan &Co.
- Hass-Klau, C. (1990) *The pedestrian and city traffic*, London: Belhaven.
- Herscher, A. (2003). Städtebau as Imperial Culture: Camillo Sitte's Urban Plan for Ljubljana. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 62(2), s.212-227.
- Howard, E. (1898). *To-morrow: A Peaceful Path to Real Reform*, London: Swann Sonnenschein.
- Keskinok, Ç. (2006). 1930'larda Türkiye'de şehircilik, Keskinok Ç. *Kentleşme Siyasaları içinde* (s.23-49). İstanbul: Kaynak.
- Keskinok, Ç. (2010). Urban planning experience of Turkey in the 1930s. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 27, s.173-188.
- Kostof, S. (1992). *The city assembled*. London: Thames & Hudson.
- Kropf, K. (2014). Ambiguity in the definition of urban form. *Urban Morphology*, 18(1), s.41-57.
- Kropf, K. (2017). *The Handbook on Urban Morphology*. Chichester, West Sussex: Wiley
- Kropf, K., Malfroy, S. (2013). What is urban morphology supposed to be about? Specialization and the growth of a discipline. *Urban Morphology*, 17 (2), s.128-131.
- Kühn, M., Gailing, L. (2008). From Green Belts to Regional Parks: History and Challenges of Suburban Landscape Planning in Berlin. Amati, M. (Der.) *Urban Green Belts in the Twenty-first Century*. Ashgate, Hampshire, s.186-202.
- Larkham, P., Jones A. N. (1991). *A Glossary of Urban Form*. Historical Geography Research Series no:26, Urban Morphology Research Group. Birmingham: University of Birmingham.
- Loius, H. (1936). Die geographische Gliederung von Gross-Berlin', in Louis, H. and Panzer, W. (er.) *Landerkundliche Forschung: Krebs-Festschrift içinde* (s.146-171), Stuttgart: Engelhorn.
- Moudon, A.V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban Morphology*, 1, s.3-10.
- Panerai P., Castex J., Depaule, J. C. & Samuels, I. (2004). *Urban forms: the death and life of the urban block*. Oxford: Architectural Press.
- Rasmussen, S. E. (1951) *Towns and buildings*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rykwert, J. (2010). *The Seduction of Place*. Oxford: University of Oxford Press.

- Saban Okesli, D. (2009). Hermann Jansen's planning principles and his urban legacy in Adana. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 26(2), s.45-67.
- Scheer, B. C. (2016). The epistemology of urban morphology, *Urban Morphology*, 20 (1), s.5-17.
- Schlüter, O. (1899). Bemerkungen zur Siedelungs- geographie. *Geographische Zeitschrift*, 5, s.65–84.
- Simms A. (2016) Johannes Fritz and the origins of urban morphology. *Urban Morphology* 20(1), s.62-64.
- Sitte, C. (1889). *Stadte-Bau Nach Seinen Künstlerischen Grundsätzen*. Wien: Carl Graeser.
- Southall A. (2000) *The city in time and space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tankut G. (1993) *Bir başkent in imar*. İstanbul: Anahtar.
- Unwin, R. (1909). *Town planning in practice*. London: Unwin.
- Ünlü, T. (2013). Thinking about urban fringe belts: a Mediterranean perspective. *Urban Morphology*, 17(1), s.5–20.
- Ünlü, T. (2017) "Mekanın Biçimlendirilmesi, Kentsel Planlama ve Planı", Özdemir, S. S., Özdemir Sarı, Ö. B., Uzun, N. (eds), *Kentsel Planlama: Kavramlar, Konular ve Güncel Tartışmalar*. Ankara: İmge, s.95-126.
- Ünlü, T., Baş, Y. (2016). Multi-nuclear growth patterns in a rapidly changing Turkish city: a fringe-belt perspective. *Urban Morphology*, 20(2), s.107-21.
- Ünlü, T., Baş Y. (2017). Morphological processes and the making of residential forms: morphogenetic types in Turkish cities, *Urban Morphology*, 21(2), s.105-122.
- Ünlü T., Levent T. (2005). "Mersin'de Kentsel Mekanın Biçimlenmesinde Jansen Planı'nın Etkileri", *Mersin in History: Colloquium and Exhibition-II*, 160-175, Mersin: Mersin Üniversitesi.
- Ward, S. (1992). The Garden City introduced. Ward, S. (Der.) *The Garden City: Past, present and future* içinde. Oxon: Spon.
- Whitehand, J.W.R. (1981). Conzenian ideas: extension and development. Whitehand, J.W.R. (Der.) *The urban landscape: historical development and management. Papers by M. R. G. Conzen* içinde (s.127-152). Institute of British Geographers Special Publication 13. London: Academic Press.
- Whitehand, J. W. R. (1988) 'Urban fringe belts: development of an idea', *Planning Perspectives* 3, s.47-58.
- Whitehand, J.W.R. (2001). British urban morphology: the Conzenian tradition. *Urban Morphology*, 5(2), s.103-109.
- Whitehand, J.W.R, Larkham, P. (1992). *The Urban Landscape: Issues and Perspectives*. Whitehand, J.W.R, Larkham, P. (Der.) *Urban Landscapes: International Perspectives* içinde (s.1-22). London: Routledge.

YAZARIN BİYOGRAFİSİ (BIOGRAPHY OF THE AUTHOR)

Tolga ÜNLÜ (Prof. Dr.)

2020 yılından itibaren Çukurova Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmakta olan Tolga Ünlü, daha önce Mersin Üniversitesi'nde ve ODTÜ'de çeşitli görevler almıştır. İlgili alanları olan fiziksel planlama, kentsel morfoloji ve kentsel tasarım çerçevesinde Türkiye kentlerinde kentsel mekanın biçimlenmesi üzerine çeşitli araştırmalar yaptı. Bu araştırmalarda kentsel büyüme ve çeper kuşak oluşumu, planlama pratiklerinin kentin biçimlenmesine etkisi ve morfolojik araştırma ile planlama uygulamaları arasındaki ilişki üzerinde durdu ve bu konularda birçok dergide ve kitapta yayınları yer aldı. Tolga Ünlü, 2014 yılında Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı'nın (TNUM) kuruluş aşamasında etkin rol almıştır.

Hasankeyf Upper City settlement pattern, domestic units and cultural heritage inventory

Burak BELGE¹, ORCID: 0000-0003-1701-1753
Hicran TOPÇU², ORCID: 0000-0002-5344-9472
Numan TUNA³, ORCID: 0000-0003-1749-613X

Abstract

As it is known, Hasankeyf settlement has been largely flooded by the waters of the Ilisu Dam Reservoir since 2020. The city center of Hasankeyf, known as the Lower City, and the left bank of the Tigris River were completely submerged, while the Upper City with a unique-urban fabric, remained above the maximum water level. Hasankeyf Upper City documentation study was carried out by a team under the leadership of METU-TAÇDAM in December 2002 and aimed at the documentation and identification of monumental structures that require urgent measures. In the last 20 years, Upper City has been subjected to severe damages due to many reasons, such as the construction of the retaining wall sustaining the areas over the water level, the uncontrolled access and circulation of the visitors within the area as well as the natural causes of deterioration. In this perspective, the information collected in the mentioned documentation study in 2002, bears a significant value presenting the state of the urban settlement of Upper City before the destruction of the last two decades. The inventory of cultural assets would be an important basis for the future studies regarding the Upper City.

Highlights

- Hasankeyf has been completely submerged, while the Upper City with a unique-urban fabric, remained above the maximum water level.
- Upper City has been subjected to severe damages due to many reasons, therefore the information collected in the study bears a significant value.
- The inventory would be an important basis for the future studies.

Keywords

Hasankeyf; Upper city; Historic urban landscape; Cultural heritage inventory.

Article Information

Received:

10.05.2023

Received in Revised Form:

23.10.2023

Accepted:

30.11.2023

Available Online:

19.04.2024

Article Category

Research Article

Contact

1. Faculty of Architecture, Mersin University, Mersin, Türkiye
burakbelge@mersin.edu.tr

2. Italy, topcu.hicran@gmail.com

3. Faculty of Architecture, Middle East Technical University, Ankara, Türkiye
tnuman@metu.edu.tr

Hasankeyf Yukarı Şehir yerleşim dokusu, yaşam birimleri ve kültür envanteri

Burak BELGE¹, ORCID: 0000-0003-1701-1753
Hicran TOPÇU², ORCID: 0000-0002-5344-9472
Numan TUNA³, ORCID: 0000-0003-1749-613X

Öz

Bilindiği üzere Hasankeyf yerleşimi, 2020 yılı itibarıyla büyük oranda İlisu Baraj Gölü suları altında kalmıştır. Hasankeyf'in Aşağı Şehir olarak bilinen kent merkezi ve Dicle Nehri'nin sol yakası tamamen su altında kalırken, özgün bir dokuya sahip Yukarı Şehir olarak bilinen kale yerleşmesi azami su tutma seviyesinin üzerinde kalmıştır. Hasankeyf Yukarı Şehir belgeleme çalışmaları, acil önlem gerektiren anıtsal yapıların belirlenmesi ve belgelenmesi amacıyla, 2002 yılı Aralık ayı içerisinde, ODTÜ-TAÇDAM bünyesindeki bir ekip öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında, kent dokusunun bütünlüğü ile yapı ünitelerine yönelik tespitler yapılmış, yerleşim dokusunun özellikleri, yapı malzemeleri ve inşaat teknikleri, kent dokusunun ve ünitelerin mekânsal özellikleri, mimari öğeler ile yapıların mevcut durumu ve koruma sorunlarına ilişkin bilgi toplanmıştır. 2002 yılından sonra, Yukarı Şehir' deki çalışmalar anıtsal yapılar çevresinde yürütülen arkeolojik çalışmalar ile sınırlı kalmıştır. Son 20 yıllık süreçte, Hasankeyf Yukarı Şehir, doğal etkenlerin yanı sıra, yoğun ziyaretçi girişi, kontrolsüz erişim ve dolaşım ve baraj su tutma seviyesinin üzerinde kalan alanların güçlendirilmesi için inşa edilen istinat duvarının bir sonucu olarak ağır tahribata uğramıştır. Belgeleme çalışması, son 20 yıllık dönemde oluşan tahribat öncesindeki durumu ortaya koyması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın önemli bir çıktısı olan kültürel varlıklar envanteri, Yukarı Şehir ile ilgili yeni çalışmalar için de zemin teşkil etmektedir.

Öne Çıkanlar

- Hasankeyf su altında kalırken, özgün bir dokuya sahip Yukarı Şehir olarak bilinen kale yerleşmesi azami su tutma seviyesinin üzerinde kalmıştır.
- Hasankeyf Yukarı Şehir son 20 yıllık süreçte ağır tahribata uğramıştır.
- Kültürel varlıklar envanteri, Yukarı Şehir ile ilgili yeni çalışmalar için de zemin teşkil etmektedir.

Anahtar Sözcükler

Hasankeyf; Yukarı şehir; Tarihi kentsel peyzaj; Kültür mirası envanteri.

Makale Bilgileri

Alındı:

10.05.2023

Revizyon Kabul Tarihi:

23.10.2023

Kabul Edildi:

30.11.2023

Erişilebilir:

19.04.2024

Makale Kategorisi

Araştırma Makalesi

İletişim

1. Mimarlık Bölümü, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye
burakbelge@mersin.edu.tr

2. İtalya, topcu.hicran@gmail.com

3. Mimarlık Bölümü, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye
tnuman@metu.edu.tr

GİRİŞ, HASANKEYF YUKARI ŞEHİR (INTRODUCTION, HASANKEYF UPPER CITY)

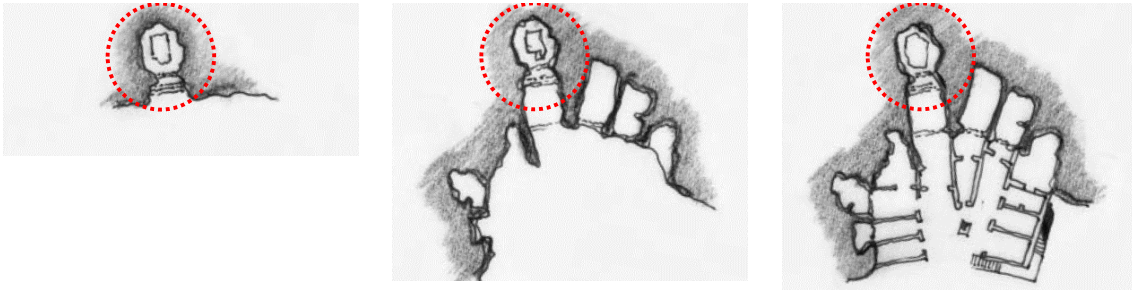
Ortaçağ kenti olarak bilinen Hasankeyf'in adı Süryanice "kaya" anlamına gelen *kefo* kelimesinden türetilmiş olan *Hesna Kepha* (Kaya Hisarı) sözcüklerine dayanmaktadır. Benzer şekilde, Roma ve Bizans kaynaklarında, *Kifos* veya *Cepha/Ciphas* adı ile anılan şehir, Arapça kaynaklarda da *Hisn Kayfâ* olarak yer almıştır (İslam Ansiklopedisi; 506). Kelime Osmanlıcaya *Hısnıkeyf* olarak geçmiş, daha sonra halk arasında Hasankeyf olarak adlandırılmıştır (Zengin, 1994; 20).

Hasankeyf Kalesi ilk olarak İmparator II.Konstantinos (337-361) tarafından inşa ettirilmiştir (Hongman, 1973; 3) ve askeri üs olarak kullanılmıştır. Mezopotamya'dan Anadolu'ya uzanan geçiş güzergâhı üzerinde ve nehir kıyısındaki stratejik konumu ile Hasankeyf, bölgenin gerek kara, gerek nehir ticaretinde önemli bir rol üstlenmiştir (Çulpan, 1975, 8). Hasankeyf'te yer alan anıtsal yapılar ve arkeolojik izler kentin özellikle Artuklu ve Eyyübi dönemlerinde yoğun bir şekilde imar edildiğini işaret etmektedir. Yönetim merkezi olarak altın çağlarını yaşamış olan kentteki bilinen birçok anıtsal yapı da bu dönemlerde inşa edilmiştir. 15. yüzyıl başından itibaren Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen beylerine bağlanan kent, 1501'de Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından yeniden inşa edilmiştir (Zengin 1994; 48-69). Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonrası Osmanlı topraklarına katılan Hasankeyf (Şerefhan Bitlisi, 1971: 182-4) bu dönemde yaklaşık 7500 kişi nüfusu ile Mardin, Diyarbakır ve Antep'ten sonra bölgenin dördüncü büyük şehri olmuştur. (Zengin, 1994; 72). 16. yüzyıl sonlarından itibaren Dicle geçişini sağlayan Hasankeyf Köprüsü'nün giderek daha az kullanılması sebebiyle, zaman içerisinde kentin önemi azalmıştır. (Çulpan 1975: 38). Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 1935 yılında 1425 kişi olan Hasankeyf nüfusu, 1965'de 1280'e kadar düşmüş, daha sonrasında ise devlet eliyle yapılan konutların etkisiyle yerleşimin nüfusu yeniden artmaya başlamıştır. Yukarı Şehir, 1970'li yıllara kadar konut alanı olarak kullanılmaya devam etmiştir (Tuna ve Belge, 2011 ve Röhr, 2022). Hasankeyf'in Ilısu Baraj Gölü nedeniyle yeniden yerleşim alanına taşınması öncesindeki toplam nüfusu 7284 kişi olarak kaydedilmiştir.

Hasankeyf, mimari kalıntıları, arkeolojik kültür katmanları, Dicle Nehri üzerindeki konumu ve kültürel peyzaj öğeleriyle özgün değerlere sahip bir arkeolojik-kentsel sit alanı örneğidir. Dicle Nehri'nin sağ yakasında derin yarlar ile çevrelenmiş bir kale yerleşimi biçimindeki Hasankeyf Yukarı Şehir'de, mağara ve kaya oyma mekânları inşa edilmiş yaşam alanları ile bütünleşerek özgün bir kentsel doku örneği ortaya çıkarmıştır. Margottini ve Spizzichino (2015) jeolojik yapı, doğal çevre ve olanakları dikkate alındığında, yapı malzemesi olarak toprak, tuğla veya kaya kullanımına ek olarak, yumuşak kayanın şekillendirilmesi ve/veya doğal mağaraların kullanımı konusunda da yerleşim örnekleri olduğunu vurgulamaktadır. Mağaraların ve kaya oyma mekanların mimariyle birleşerek oluşturduğu kent dokularının, özellikle Akdeniz bölgesinde olmak üzere başka örnekleri de bulunmaktadır. İtalya'da bulunan Civita di Bagnoregi, Sorano, Matera yerleşimleri ile Gürcistan'da bulunan Varzia yerleşimi, bu örnekler arasında sayılabilir. Petruccioli (2007; 17) bu

durumu geleneksel mimaride özgünlük, karakteristik özellikler olarak tanımlamaktadır. Düzenin görünürdeki düzensizlikle iç içe geçtiği kendiliğinden oluşan Akdeniz şehirlerinin anlaşılması güç yapısı dikkatle incelendiğinde, ortaya her mahallenin kişiliğinin farklı olduğu bir dizi benzersiz özellik çıkmaktadır. Bu şekilde, gündelik yaşam alanlarında bile sanat üretebilen bir toplum görmek mümkün olabilmektedir (Petruccioli, 2007; 17). Toplumun gündelik yaşamı ile ürettiği kentsel mekânlar, Petruccioli (2007) Ortaçağ kentlerini bilinçli kendiliğindenlik (*conscious spontaneity*) dönemi olarak tanımlamaktadır. Hasankeyf gibi Ortaçağ kentlerinin tüm Akdeniz bölgesini karakterize eden türden bilinçli kendiliğindenlik dönemlerinde, düzenli normlara ve standartlara çok az ihtiyaç bulunduğu varsayımsal bir yaklaşımdır. Çünkü aynı dinden komşular arasında iyi günlük ilişkilerin varsayıldığı Arap şehirlerinde bile, çıkmaz sokak gibi ortak alanların belirli bir düzenlemesi bulunmaktadır. Aynı şey, merdivenlerin, balkonların ve çıkıntıların yıkılmasını emrederek halka açık sokakları yeniden açmak için periyodik girişimlerin yapıldığı İtalyan ortaçağ şehirleri için de geçerlidir (Petruccioli, 2007; 23). Hasankeyf Yukarı Şehir örneği ile benzerlik gösteren, bir kanyonun kayalık cephesinin devamı olarak karşımıza çıkan Cezayir'deki Konstantin kenti (Petruccioli, 2007, 25) ve Fas'ta bir yamaçta topoğrafik konturlara paralel olarak yerleştirilmiş son derece yoğun bir dokuya sahip Moulay İsmail tepesi (Petruccioli, 2007, 180) sadece iklimsel, ekonomik ve teknik faktörlerden türetilmeyen, kültürel ve sosyal ilişkiler ile biçimlenen organik dokunun örnekleridir.

Montalbano (2001; 132-135) Erken Orta Çağ'da, Lombard istilaları nedeniyle açık alanların güvensiz hale geldiğini ve mağaralar ile entegre olan yaşam alanlarının geliştiğini belirtmektedir. Güney İtalya'da (Puglia Bölgesi) yer alan "Kaya Kültürü Bölgesi"ndeki Gravina, Matera, Laterza, Castellaneta, Ginosa, Palagianello, Massafra, Grottaglie, Crispiano ve Statte merkezlerinde 9. yüzyıldan başlayarak kaya yerleşimleri, kültürü geliştirmiştir. Bu alanlarda kaya oyma mekânları için yapılan kazma işlemi, kırsal ve kentsel mekânın inşası için ilk temel hareketi oluşturmaktadır. Hafriyat işlemi, tarımsal ve kentsel yaşam için kullanılabilir alanların elde edilmesini ve daha sonraki inşaatlar için kireçli malzeme temin edilmesini sağlamaktadır. Dışarıya kapalı, kazılmış, tonoz örtülü bir oda bu inşa sürecinin tipik mimari ifadesidir (Şekil 1). Bu süreçte yaşam alanları içerisinde drenaj sağlanırken, sarnıçlarda inşa edilmiştir. Konut çekirdeklerinin yarı-özel bir mekân etrafında bir kemer şeklinde bir yerleşim planına göre kümelenmesiyle yaşam alanının ilk biçimi oluşmuştur. Bu tip yerleşimlerde, sarnıç ise farklı yöntemlerle toplanan suyla beslenmektedir ve mahallenin sosyal organizasyonunun odağı haline gelmiştir.

Şekil 1. Bir mağara-kayma oyma mekânından başlayan-genişleyen yaşam alanı – konut tipi (Montalbano, 2001; 133, Görsel 41-43'ten üretilmiştir).

Anadolu’da Bizans Dönemi ve sonrasında, özellikle Kapadokya Bölgesinde yer alan yeraltı şehirleri de, kaya oyma mekânlardan oluşan şehirlere örnek oluşturmaktadır (Tanyeli, 1996). Ancak, yerüstünde bulunan mağara ve kaya oyma mekânların mimari eklemelerle bütünleştiği yerleşimlerde bulunmaktadır. Bu örneklerde, düşeyde katmanlaşmadan daha çok mağara veya kaya oyma mekanların yatayda ilişkilendirildiği görülmektedir (Elagöz Timur ve Kevseroğlu, 2022, Kar ve Çalışkan 2022).

Hasankeyf yerleşimi hem mağara yerleşimleri hem de kaya oyma mekanlarının yatayda ve düşeyde kurdukları ilişkilerin çeşitliliği ile karakterize olan kimliğini ve özgünlüğünü koruyan bir yerleşim dokusuna sahiptir. Ancak, bilindiği gibi 2020 yılında büyük oranda Ilısu Baraj Gölü altında kalmıştır. 2020 tarihli uydu görüntüsünde görüldüğü üzere, barajın faaliyete geçmesiyle birlikte Aşağı Şehir olarak bilinen kent merkezi ve Dicle Nehri’nin sol yakası tamamen su altında kalmış, özgün bir dokuya sahip Yukarı Şehir olarak bilinen kale yerleşmesi ise azami su tutma seviyesinin üzerinde kalmıştır (Şekil 2).

a. Eylül 2019 tarihli uydu görüntüsü.

b. Haziran 2020 tarihli uydu görüntüsü

c. Eylül 2019 tarihli uydu görüntüsü.

d. Haziran 2020 tarihli uydu görüntüsü

Şekil 2. Hasankeyf kenti ve Yukarı Şehir yerleşik alanına ilişkin uydu görüntüleri (b ve d notasyonlu Uydu Görüntüleri Ilısu Barajının su tutması sonrasındaki durumu göstermektedir) (Google Earth).

Türkiye’de baraj, boru hattı, karayolu veya tünel gibi büyük ölçekli kamu yatırımları sürecinde arkeolojik ve taşınmaz kültür mirasının ve kültürel mirasın korunması konusu, sürekli gündemde olan ve farklı niteliklerde koruma stratejilerinin geliştirildiği önemli bir çalışma alanıdır (Belge, 2019: 136). Ilısu Barajı inşası sürecinde de sadece Hasankeyf ile sınırlı kalmayan, tüm baraj gölü havzasını kapsayan arkeolojik araştırma ve belgelenmeler yapılmıştır (Tuna, vd. 1999, 2000, 2002, 2004 ve 2011). Hasankeyf özelinde yoğunlaşan çalışmalarda ise, devam eden arkeolojik çalışmalara ek olarak, Aşağı Şehir ve Dicle Nehri’nin sol yakasında yer alan Zeynel Bey Türbesi, Artuklu Hamamı, Kızlar (Eyyubi) Camisi, Orta Kapı, İmam Abdullah Zaviyesi, Sultan Süleyman Camisi’nin minaresi, kubbeleri ve çeşmesi, Koç Cami’nin alçılı eyvanları, mihrap üstü ve El Rızk Camisi yeni yerleşim

alanında yer alan Arkeopark'a taşınmış, tarihi köprü ayakları ise restore edilmiştir (Kocaaslan, 2019, Yılmaz vd, 2021). Bu süreçte, Yukarı Şehir'de, azami su seviyesi kotunun üzerinde kalan alanlara ilişkin bir kurtarma çalışması yürütülmemiştir. Ancak, Yukarı Şehir'in jeolojik yapısı nedeniyle çökmemesi için büyük ölçekli bir duvar ve platform inşası yapılmıştır. Günümüzde, Hasankeyf Yukarı Şehir su seviyesinin üzerinde, yerinde korunmuştur. Bu yazıda, Hasankeyf Yukarı Şehir'e ilişkin 2002 yılında yapılan kapsamlı envanter ve belgeleme çalışmasının detayları ve yerleşim dokusuna ilişkin değerlendirmeler sunulmaktadır. Yukarı Şehir kent dokusuna ve konutlarına ilişkin olarak kültür envanteri kapsamında toplanmış olan bilgiler, bu tarihten sonra alanda kapsamlı bir belgeleme çalışmasının yürütülmemiş olması nedeniyle daha da büyük öneme sahiptir.

Hasankeyf'e ilişkin Gabriel (1940: 55-56, 70-79) tarafından hazırlanan haritalar yerleşime ilişkin ilk detaylı belgelemeyi sunmaktadır. Hasankeyf yerleşik alanı büyük oranda 1981 yılında 1. derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmiştir. 1986 yılında Mardin Müze Müdürlüğü denetiminde başlatılan arkeolojik araştırma ve kazılar, güvenlik nedeniyle 1992-1998 yılları arasında verilen ara dışında 2004 yılına kadar Prof. Dr. Oluş Arık'ın bilimsel başkanlığında yürütülmüştür. Arık (2011: 324-25) tarafından yürütülen arkeolojik kazılar ağırlıklı olarak Aşağı Şehir'de yoğunlaşmış, Yukarı Şehir'de sadece Büyük Saray çevresi kısmen kazılmıştır. 2004 yılından itibaren Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam tarafından yürütülen kazı çalışmalarında ise Dicle Nehri'nin sol yakasına odaklanılmıştır. Uluçam (2007: 76-77) tarafından Yukarı Şehir'de yürütülen kazılarda da Büyük Saray çevresine yoğunlaşmıştır.

Yukarı Şehir kültür envanteri araştırması, ODTÜ-TAÇDAM koordinasyonunda DSİ desteği ile yürütülen Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi kapsamında, 2002 yılı içerisinde, farklı disiplinlere sahip uzmanlardan oluşan bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Belgeleme yöntemi, ön sonuçlar ve yapılara ilişkin sınıflandırma 2011 yılında kısmen yayınlanmıştır (Peker, 2011, Topçu 2011). Çalışma kapsamında ayrıca, Hasankeyf'in korunması ve Yukarı Şehir'in arkeolojik park ve açık hava müzesi olarak düzenlenebilmesi amacıyla bir stratejik plan hazırlanmıştır. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanan stratejik plan koruma stratejilerinin yanı sıra, arkeolojik park düzenlemesi için rotalar, belgeleme ve müdahale öncelikleri, uygulama etapları, restorasyon ve konsolidasyon önerileri, bilgi-yönlendirme panoları ve açık alan düzenlemelerini içermektedir (Tuna ve Belge, 2011). ODTÜ-TAÇDAM ve DSİ arasındaki protokolün 2003 yılında iptal edilmesi nedeniyle, Yukarı Şehirdeki kültür envanteri, belgeleme ve koruma çalışmalarına devam edilememiştir. Öte yandan, yukarıda da özetlendiği üzere, Hasankeyf'te yürütülen arkeolojik araştırmaların ağırlıklı olarak Aşağı Şehir ve Dicle Nehri'nin sol yakasına odaklanması nedeniyle Yukarı Şehir'de sadece anıtsal yapılar çevresinde arkeolojik çalışma yapılabilmektedir. Güvenlik ve inşaat çalışmaları nedenleriyle, Yukarı Şehir'e girişler bazı dönemlerde kapatılmıştır. Ziyarete açık olduğu dönemlerde ise, Yukarı Şehir yoğun ziyaretçi girişi, kontrolsüz erişim ve dolaşım ve doğal kaynaklı nedenlere bağlı olarak süregelen bir tahribata uğramıştır. Bu bağlamda, yazı kapsamında sunulan envanter çalışması, son 20 yıllık dönemde oluşan tahribat öncesindeki durumu belgelemiş olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Hazırlanan mimari-arkeolojik kültürel varlıklar veri tabanı, günümüzde su yüzeyi üstünde kalarak önemli bir araştırma alanı niteliğini koruyan Yukarı Şehir'le ilgili yeni araştırmalar için de altlık teşkil edecektir.

KÜLTÜR ENVANTERİ ÇALIŞMASI VE BELGELEME (CULTURAL INVENTORY AND DOCUMENTATION)

Ilısu Baraj Gölü alanı içerisinde yer alan tarihsel yerleşimin belgelenmesi ve değerlendirilmesi, koruma ve müdahale gerekliliklerinin tespiti amacıyla 2002 yılında gerçekleştirilen Hasankeyf Yukarı Şehir belgeleme çalışmaları, kent dokusunun bütünlüğüne ve niteliğine yönelik tespitler ile dokuyu oluşturan anıtsal ve sivil mimarlık örneklerine yönelik envanter ve belgeleme çalışmaları olarak iki etapta gerçekleştirilmiştir.

Kentsel dokuyla ilişkin tespitler bağlamında ilk olarak, belgeleme çalışmalarına altlık teşkil edecek olan 1/500 ölçekli halihazır haritanın hazırlanması amaçlanmıştır. Mevcut 1/1000 ölçekli haritada, yapılara ait duvar izleri ve olası yol eksenleri işaretlenmiş olmakla birlikte, yerleşimin çok katmanlı yapısı ve bu katmanlarda inşa edilmiş ve kaya oyma mekânların bir arada olması nedeniyle, kentsel dokunun okunabilirliği oldukça düşüktü. Bu amaçla haritanın güncellenmesine ve okunabilirliğinin artırılmasına yönelik olarak tespitler yapılmış, yol ağı, sur duvarları, altyapı öğeleri (su kanalları, drenaj ve sarnıçlar), açık alanlar, olası arkeolojik rezerv alanları, yapılar ve yapı kalıntıları ile ünite sınırları ve girişlerine dair bilgiler 1/500 ölçeğe büyütülen harita üzerinde işlenmiştir. Yukarı Şehir yerleşim dokusunun önemli bir özelliği olan katmanlaşmaya dair bilgiler de bu aşamada toplanmış, bu bilgi, yapı ünitelerine yönelik envanter çalışması sırasında, ünite bazında daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Hasankeyf Yukarı Şehir kent dokusu, doğal yapı ve anıtsal yapılar göz önüne alınarak tanımlanmış olan 4 alt bölge üzerinden çalışılmıştır. Sektör A olarak tanımlanan alt bölge kentin ana girişi olan doğu girişinde yer alan orta ve üst kapıları kapsamakta (Şekil 3) ve batıda Büyük Saray ve mezarlık ile sonlanmaktadır. Sektör A'nın kuzey sınırını Yukarı Şehir'in Dicle Nehrine bakan dik kayalık yüzü ve Küçük Saray olarak bilinen yapı tanımlamaktadır. A Sektörünün güney sınırını ise mezarlıktan başlayarak ana eksenlere bağlanan yollar ve açıklıklar belirlemektedir. Sektör B olarak tanımlanan bölge ise kentin anıtsal yapıları olan Büyük Saray ve Ulu Cami'den başlayarak batı yamaçta yer alan yapıları kapsamaktadır. Sektör B'nin ve batı yamacında yer alan yapıların en güneyinde, "batı kapısı" olarak adlandırılan, kentin bir başka girişine dair izler tespit edilmiştir. Ulu Cami'nin doğusunda kalan geniş açık alan ve mezarlık alanı da, B sektörü kapsamında değerlendirilmiştir. Sektör C olarak tanımlanan alan, kentin en yüksek noktası olan tepe çevresinde, doğuya doğru uzanan yamaç üzerinde kalan alanları kapsamaktadır. Son olarak, Sektör D tanımlanan alan, güneye doğru yönelen yamaç üzerindeki yapıları kapsamaktadır. Güneydeki su deposu ve kule de bu alt bölge içerisinde yer almaktadır (Şekil 4).

a. Hasankeyf Yukarı Şehir'in kuzeyden görünümü (Gertrude Bell Arşivi, 2022)

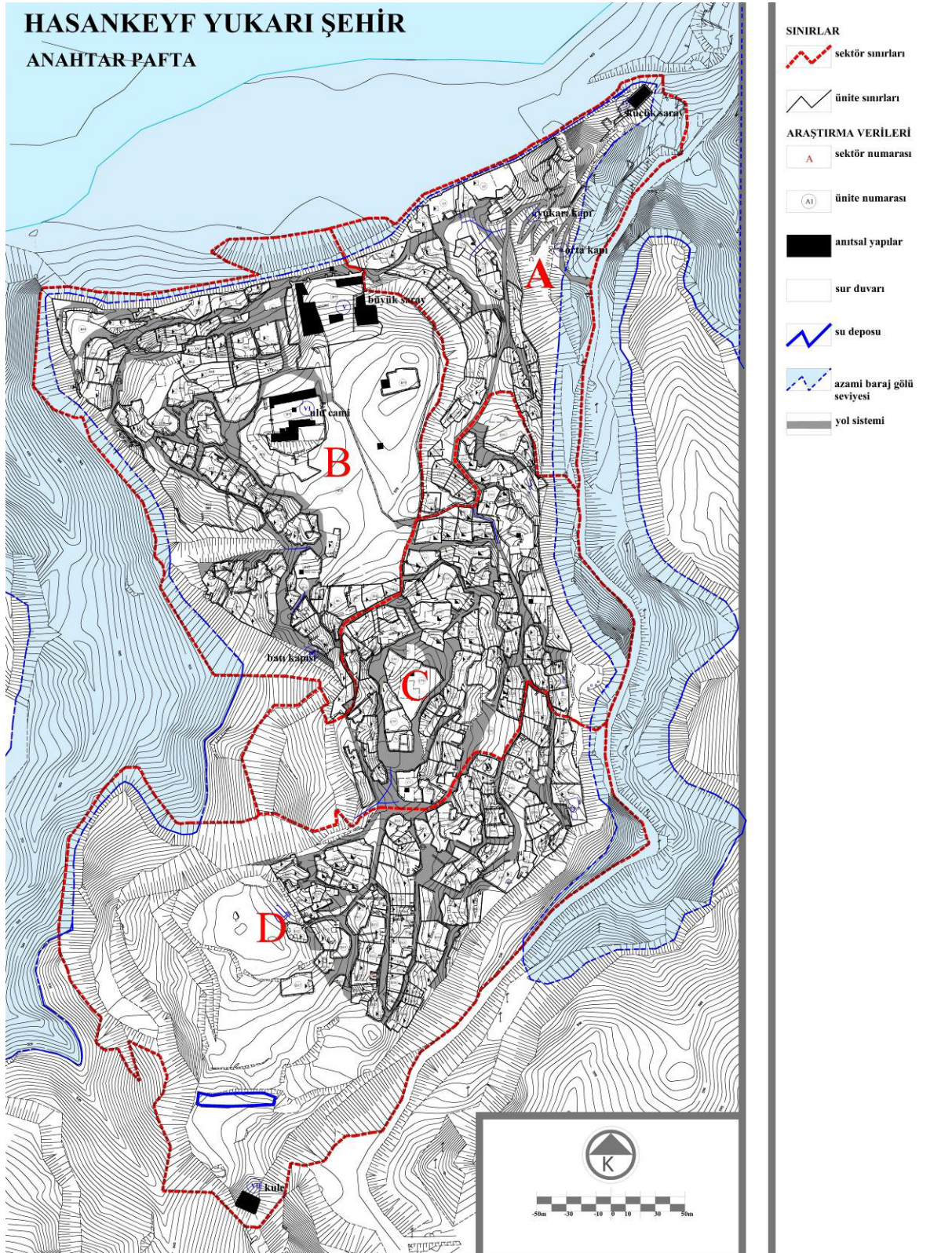
b. Hasankeyf Yukarı Şehir Orta ve Yukarı Kapının güneyden görünümü (Numan Tuna Kişisel Arşivi)

Şekil 3. Hasankeyf Yukarı Şehir'in doğu girişi ve Küçük Sarayın görünümü

Kentsel dokuya ilişkin tespitlerin ardından, dört alt bölgedeki, sınırları tanımlı, yapı-mağara ve onlarla ilişkili açık alanlardan oluşan ve bir bütünlük teşkil eden, yapı ünitelerine ilişkin ayrıntılı tespitler gerçekleştirilmiştir. Kent dokusunun üç boyutlu yapısı ve yapıların büyük oranda yıkılmış olmaları nedeniyle, ünite sınırlarının belirlenmesi ve numaralandırılması, alan çalışmasının önemli zorluklarından birini oluşturmuştur. Ünite sınırlarının belirlenmesinde genel olarak kapalı ve açık alanların ilişkileri temel alınmış, mevcut durumundan dolayı bu ilişkilerin belirlenemediği bazı doku parçaları bir bütün olarak numaralandırılmıştır (Topcu, 2011).

Yapı ünitelerinin incelenmesinde, alandaki ilk gözlemler çerçevesinde toplanan bilgilerle hazırlanmış olan envanter fişlerinden faydalanılmış, ünitelerin mekânsal organizasyonlarını ve mimari öğelerini gösteren şematik eskizler hazırlanmıştır. Korunmuşluk durumu ve/veya mimari nitelikleri nedeniyle dikkati çeken bazı yapı ünitelerinde, daha ayrıntılı eskiz çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Son olarak, alanda bulunan anıtsal yapılardan Ulu Cami, Küçük Saray Baş Odası, Küçük Cami ile, mimari nitelikleri ve korunmuşluk durumları ile özelleşen yapı ünitelerinin rölöveleri alınmıştır (Peker, 2011). Yapılan tüm tespitler, fotografik belgeleme ile desteklenmiştir.

2002 yılında gerçekleştirilen alan çalışmalarına ilişkin olarak, Yukarı Şehir orta bölümünde yer alan konut ağırlıklı alt bölgeye yönelik ilk gözlemler Peker (2011: 345-52) tarafından, kültür envanteri çalışması kapsamında yapı ünitelerinin sınıflandırılmasına ilişkin bilgiler ise Topçu (2011) tarafından yayınlanmıştır. Peker makalesinde ayrıca, C bölgesindeki rölövesi alınan bazı yapılara da yer vermiş, ancak alan çalışması sırasında hazırlanan detaylı eskizler herhangi bir yerde yayınlanmamıştır.

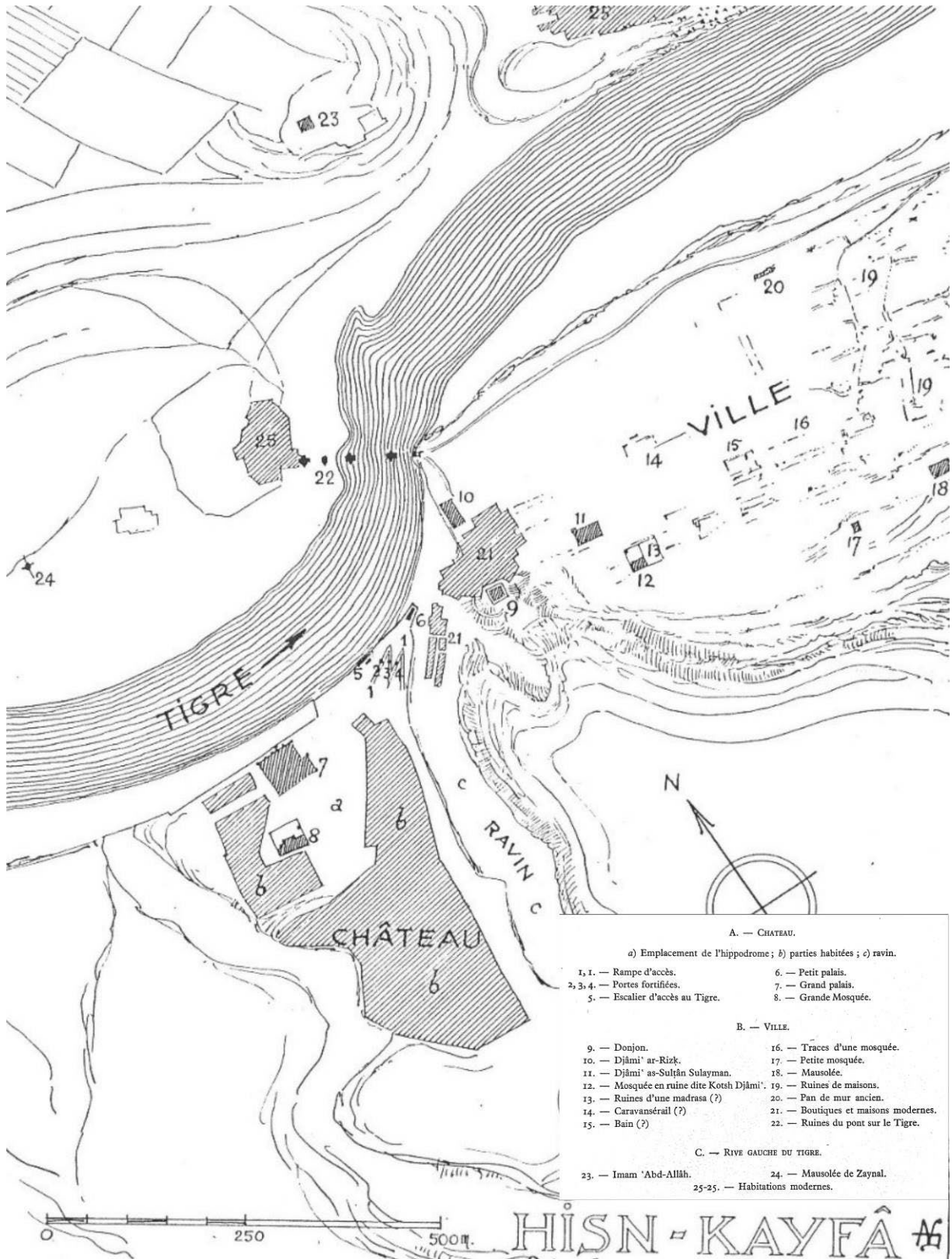
Bu yazı kapsamında, önceki yayınlarda yer alan istatistiksel veriler ve ön tespitlere (Topçu, 2011) ek olarak, envanter fişlerinde ve eskizlerde yer alan bilgilerin ışığında gerek kent dokusunun bütünlüğü, gerekse yapı ünitelerine ilişkin toplanmış olan bilgilerin ve yapılan değerlendirmelerin aktarılması amaçlanmaktadır.

KENTSEL DOKUYA İLİŞKİN DEĞERLENDİRME (EVALUATION OF SETTLEMENT PATTERN)

Hasankeyf yerleşik alanı içerisinde güneye doğru açılan derin yar içerisinde varyant yapan rampalı ve taş kaplı yol ile Yukarı Şehir'e ulaşılmaktadır. Yukarı Şehir'in batı tarafından da bir kapısı bulunmaktadır. Ayrıca, su ihtiyacını karşılamak ve savunma amacıyla yapılmış geçitler de Yukarı Şehir'e erişim sağlamaktadır. Topografik olarak güneye doğru yükselen kent dokusu, en tepe noktasından sonra yine güneye doğru azalan bir eğim ile uzanarak, kent su ihtiyacını karşılayan su deposu ile savunma kulesinin bulunduğu bir alan ile sonlanmaktadır. Yukarı Şehir'in çevresinde kısmen korunmuş sur duvarı kalıntıları bulunmaktadır.

Yukarı Şehir'de yer alan anıtsal yapılar, Gabriel (1940) tarafından belgelenen ve planları yayınlanan Büyük Saray, Ulu Cami ve Küçük Saray olarak adlandırılan yapılardır. Bu yapılar Gabriel'in (1940: 58) hazırladığı haritada (Şekil 5) sırasıyla 7, 8 ve 5 no.ları ile işaretlenmiştir. Anıtsal yapılara ek olarak kentin doğu tarafında, Aşağı Şehir üzerinden olan girişinde 3 adet kapı bulunduğu anlaşılmaktadır. Yukarı Şehir'de, batıda ve ağırlıklı olarak güneyde, "b" notasyonu ile yerleşim alanları gösterilmektedir. Gabriel'in haritasında alandaki dolaşım ve yol sistemine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Büyük Saray'ın güneyinde kalan geniş açık alanın hipodrom olarak tanımlanması dikkat çekicidir. Düz bir zemine sahip bu açık alanın doğusu günümüzde mezarlık olarak kullanılmaktadır.

Kentin dolaşım şemasına ilişkin olarak yapılan tespitlerin sonucunda, Yukarı Şehir'in doğusunda yer alan ve Aşağı Şehirden ana girişi sağlayan kapılarla kontrol edilen yolun başlıca iki eksene ayrıldığı görülmektedir. Batı yönünde uzanan eksen, Yukarı Şehir'in anıtsal yapıları olan Büyük Saray ve Ulu Cami'ye erişim sağlamaktadır. Büyük Saray'ın güneyinde kalan mezarlık ve geniş açık alanın topografik olarak yüksekte olması nedeniyle, bu alana doğrudan erişim sağlanamamaktadır. Batıya doğru uzanan eksen kentin olası Batı Kapısı ile sonlanmaktadır. Ulu Cami ve Büyük Saray'ın batısında kalan alandaki ünite grupları Yukarı Şehir'in diğer bölümleri ile doğrudan bir bağlantıya sahip olmadığı için, bu alanda temel ortak kullanım alanlarının ve işliklerin de bulunduğu görülmektedir. Özellikle Batı Kapısına yakın bir konumda yer alan ortak kullanım alanları, Ulu Cami güneyinde, Gabriel (1940) tarafından Hipodrom olarak ifade edilen açık alana da erişim sağlamaktadır.

Şekil 5. Gabriel (1940: 58) tarafından hazırlanmış Hasankeyf Haritası

Yukarı Şehir'in doğu girişinden sonra güneye doğru yönelen eksen ise, yerleşim alanlarının başladığı bölgede eğime paralel olarak teraslar halinde konut-üniteleri tanımlamakta ve organik bir sokak dokusu oluşturmaktadır. Sokaklar güneyde tepelik alan çevresindeki açık alanlar ile sonlanmaktadır. Yukarı Şehrin güneyinde kalan açık alanlar kısmen mezarlık olarak kullanılmaktadır. Mevcut izler ve ana kayanın yapısı dikkate alındığında, alanın arkeolojik potansiyelinin araştırılması gerektiği anlaşılmaktadır.

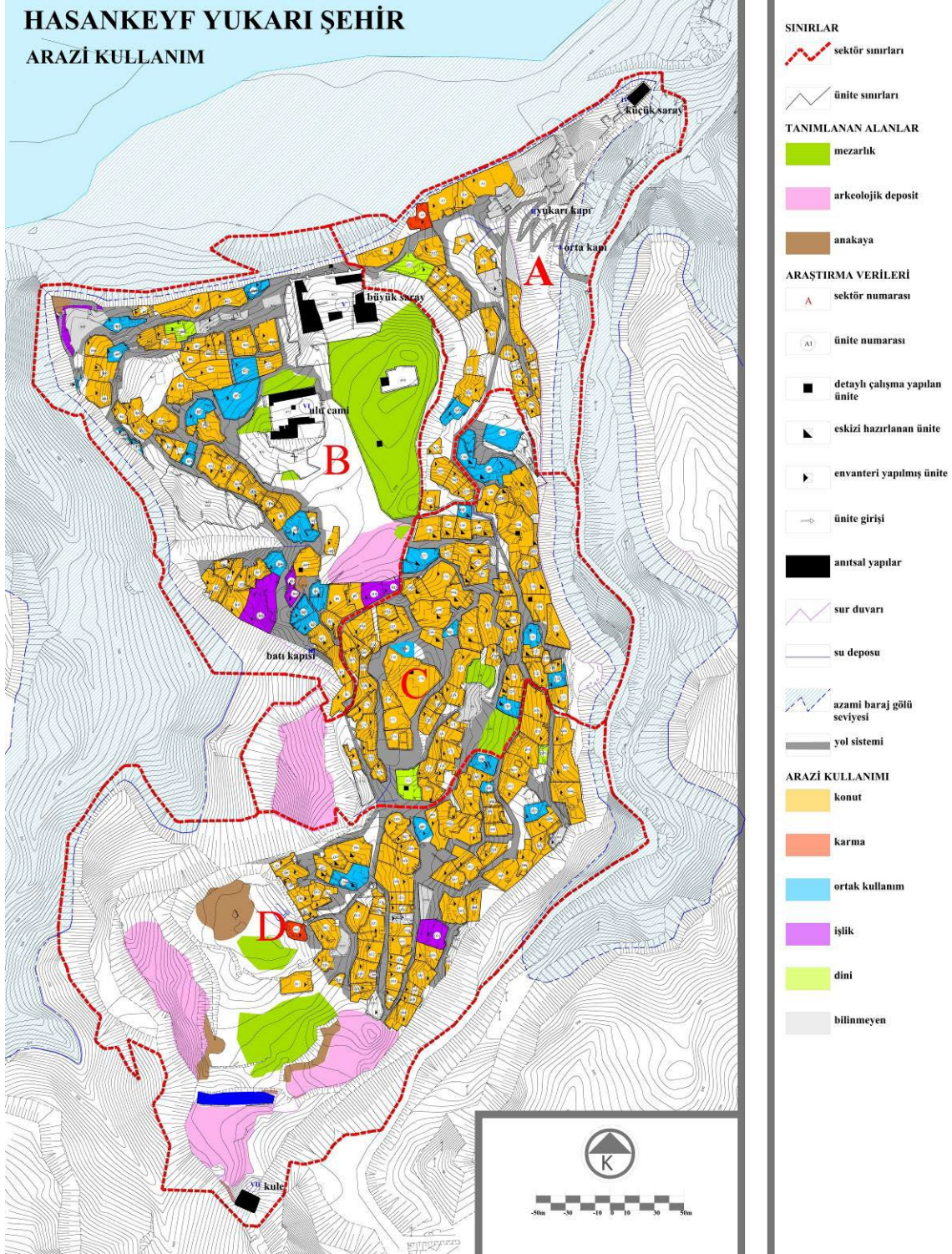
Yukarı Şehir ağırlıklı olarak yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. Anıtsal yapılar dışında kalan konut alanları içerisinde dini yapılar, hamam ve çamaşırhane gibi ortak kullanım alanları ve işlikler bulunmaktadır. Bazı üniteler içerisinde bu kullanımlar bütünlüşmektedir. Kullanımların mekânsal dağılımı incelediğinde, kentin girişinden sonra güney yönünde uzanan ulaşım eksenini üzerinde A ve B Sektörlerinin geçiş bölgesinde ortak kullanım alanlarının bir odak oluşturduğu görülmektedir. Daha güneyde kalan yerleşim alanları içerisinde de benzer ortak kullanım odakları bulunmaktadır. Bu tür ortak kullanım ünitelerinin-yapılarının yakınında yol en kesitleri genişlemekte başka alt yollar ile birleşmektedir. Yerleşimin batı bölümünde, hem anıtsal yapılar ile kurulan doğrudan ilişki hem de topografik olarak daha düz alanların bulunması nedeniyle ortak kullanım alanları yerleşimin güney bölümlerine göre daha fazladır. Özellikle yerleşimin batı kısmı olarak tanımlanan alan çevresinde işlikler ve ortak kullanım alanları bulunmaktadır.

A Sektörünün kuzey ucundan kalan yerleşim alanları ve A-7/8/9 kodlu üniteler, arazi çalışmasının yapıldığı 2002 yılında hem yaşam alanı hem de keçi ağılı olarak kullanılmaktaydı. Bu nedenle, söz konusu yapılarla ilişkin belgeleme çalışması yapılamamıştır. Ancak, keçilerin gün içerisinde yerleşim genelinde serbest olarak dolaşması nedeniyle ortaya çıkan tahribat ve kirlilik gözlemlenmiştir. Sonraki yıllarda bu yapılar boşaltılmıştır. Yerleşik alanlar dışında kalan açık alanlarda yaygın biçimde arkeolojik kültür dolguları ve izler de tespit edilmiştir (Şekil-6).

Yukarı Şehir dokusunun en önemli özelliklerinden biri, kaya oyma mekanlarla inşa edilmiş mekanların farklı şekillerde bir araya gelerek oluşturduğu çok katmanlı yapısıdır. Yamaç üzerine kurulu yerleşimde, işlemeye elverişli doğal kaya oluşumundan da faydalanarak, en üst düzeyde kullanım alanının yaratılmasının amaçlandığı dokuda, kaya oyma mekanlar, farklı katmanlardaki duvarlar ile tanımlanmış açık ve kapalı kullanım alanlarıyla ilişkilendirilerek katmanlaşan bir yerleşim dokusu oluşturulmuştur. Doğal yapının elverişli olduğu bazı alanlarda kaya oyma mekanların da birden fazla katmanları olduğu tespit edilmiştir. Bu katmanlar, kimi zaman düşey bağlantı sağlanarak tek bir ünite ile ilişkilendirilmiş, bazı durumlarda ise iki ayrı katmanda yer alan iki ayrı yapı ünitesi ile bağlanmıştır. Az sayıdaki bazı örneklerde, iki katmandan oluşan kaya oyma mekanların üzerine inşa edilmiş mekanlarla, toplam katman sayısı üçe çıkarılmıştır. Kentin bir bütün olarak işleyişine ve morfolojik yapıya ilişkin genel değerlendirmeye dair yayınlar (Topçu (2011), Peker (2011), Tuna ve Belge (2011), Toprak ve Sözen (2011)) bu yapıyı açık olarak sunmaktadır.

İncelenen yapı ünitelerinin tümünde giriş, sokaktan bir avlu aracılığı ile sağlanmaktadır. Ünitelerin mekânsal organizasyonları, açık ve kapalı mekanların dağılımı ve dolaşım şeması bağlamında, buldukları alanın doğal yapısı ve kaya oluşumunun konumu ve boyutlarına bağlı olarak büyük bir çeşitlilik sunmakla birlikte, yapı ve açık alan ilişkisi bağlamında iki ana tip şema belirlenmiştir: kapalı mekanların merkezi bir açık alan şeklindeki avlunun etrafında yer aldığı üniteler (A tipi), kapalı mekanların sokaktan bir duvar ile ayrılmış olan avlunun gerisinde yer aldığı üniteler (B tipi) (Şekil-

7, Envanter fişi örneğinde Yerleşim Düzeni). Yukarı Şehir dokusundaki incelenen ünitelerin çok büyük çoğunluğu B tipi mekânsal organizasyon sergilerken, bakı ve eğim analizlerine göre (Toprak ve Sözen, 2011) doğuya yönelmiş alanlarda A tipi ünitelerin yer seçtiği belirlenmiştir.

Şekil 6. Arazi-alan kullanımı ve dolaşım sistemi / yol kurgusu (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

ALT BÖLGELER – SEKTÖRLER ÜZERİNDEN KÜLTÜR ENVANTERİNE İLİŞKİN VERİLER (DATA ON CULTURAL INVENTORY BY SUB-REGIONS – SECTORS)

Bu bölümde, yerleşim bütününde yapılan değerlendirmelere ek olarak, özellikle envanter fişleriyle (Şekil 7) elde edilen bilgiler çerçevesinde alt bölgeler, sektörler üzerinden değerlendirme yapılacaktır.

Yapı ünitelerine dair bilgi toplama amacı ile kullanılan envanter fişleri, altı ana başlıktan oluşmaktadır: Yapı grubunun tahmin edilen işlevi (arazi kullanımı), plan özellikleri (mekânsal organizasyon), diğer ünitelerle ilişkisi, mimari öğeleri, yapı tekniği ve malzemeleri, koruma durumu ve sorunları. Yapılar, tahmin edilen işlevlerine göre, konut, dini, sosyal, işlik, servis yapısı, kompozit (birden fazla işlevi barındıran yapılar) başlıkları altında tanımlanmıştır. Genel yerleşim/plan özellikleri başlığı altında, yapı ünitesinin ana ya da ikincil yoldan ulaşılabilir olmasına, parsel içerisindeki yapı ve açık alan ilişkisine, mekan dizilimi ve dolaşım şemasına bakılmıştır.

Bir sonraki başlıkta, yapının diğer ünitelerle yatayda ve düşeyde kurduğu ilişkisine ve Yukarı Şehir yerleşiminin önemli özelliklerinden biri olan, yapı ve mağara katmanlaşma biçimine dair tespitler yapılmıştır. Daha sonra, avluda ve yapı içerisinde mevcut olan (ya da izleri bulunan) anıtsal giriş, sarnıç, tandır, hela, kuyu, platform, kemerli kapı/pencere, seki, ocak, ambar, merdiven, dibek, tezgah gibi öğelerin varlığı incelenmiş, yapı sistemi ve malzemeleri başlığı altında ise, duvar, kapı ve pencere açıklıkları ile üst örtü inşasında kullanılan kaya oyma, moloz ya da kesme taş, pişmiş toprak malzemelerin, devşirme ya da bezemeli malzemelerin varlığına dair tespitler yapılmıştır. Envanter fişlerinde son olarak, yapıların korunmuşluk durumlarına dair bilgiler yer almıştır. Yaygın ve kısmi yıkılmışlıklar, malzeme kayıpları, yapısal çatlaklar ve ayrılmalar, yüzeysel bozulmalar şeklinde dört başlık altında incelenen sorunlar, yapıdaki konumlarına göre (duvarlar, üst örtü, mimari öğeler, ek yapılar) belirtilmiştir. Envanter fişleri ile toplanan bilgiler, yerinde gerçekleştirilen şematik eskiz çizimleri ve fotoğraflı belgeleme ile desteklenmiştir.

ÜNİTE BİLGİ FİŞİ

Referans no:

OLASI İŞLEV

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
konut	dini	sosyal	işlik	servis	kompozit	diğer

PLAN ÖZELLİKLERİ/GENEL YERLEŞİM

GİRİŞ

☐	☐	☐	☐
ana yoldan	ikincil yoldan	bitişik avludan/yapıdan	diğer

YERLEŞİM DÜZENİ

		☐	☐	☐
A	B	A	B	diğer

DOLAŞIM ŞEMASI

			☐	☐	☐
A	B	C	A	B	C
☐	☐	☐	☐	☐	☐
A+B	nxA	kompozit	atipik		

DİĞER ÜNİTELERLE İLİŞKİLER

YATAYDA

☐	☐	☐	☐
bağımsız	avludan bağlantı	mağaradan bağlantı	yapıdan bağlantı

DÜŞEYDE

☐	☐	☐	katman sayısı:
yapı+yapı	yapı+mağara	avlu+mağara	

AVLUDA YER ALAN MEKAN/ÖGELER

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
anitsal giriş	sarnıç	tandır	tuvalet	kuyu	işlik	platform

☐	☐
tanımlanamayan	ek yapı; tanımı:

YAPI İÇİNDE YER ALAN ÖZEL ÖGELER

☐	☐	☐	☐	☐	☐
kemerli kapı	seki	niş	ocak	ambar	merdiven

☐	☐	☐	☐
dibek	küp	tezgah	diğer

İNŞA SİSTEMİ VE MALZEME KULLANIMI

DUVARLAR
AÇIKLIKLAR
ÜST ÖRTÜ

kaya oyma	moloz taş	kesme taş	tuğla	seramik/künk	devşirme mlz.	bezemeli ögeler

YAPISAL DURUM VE SORUNLAR

DUVARLAR
ÜST ÖRTÜ
MİMARİ ÖGELER
EK YAPILAR

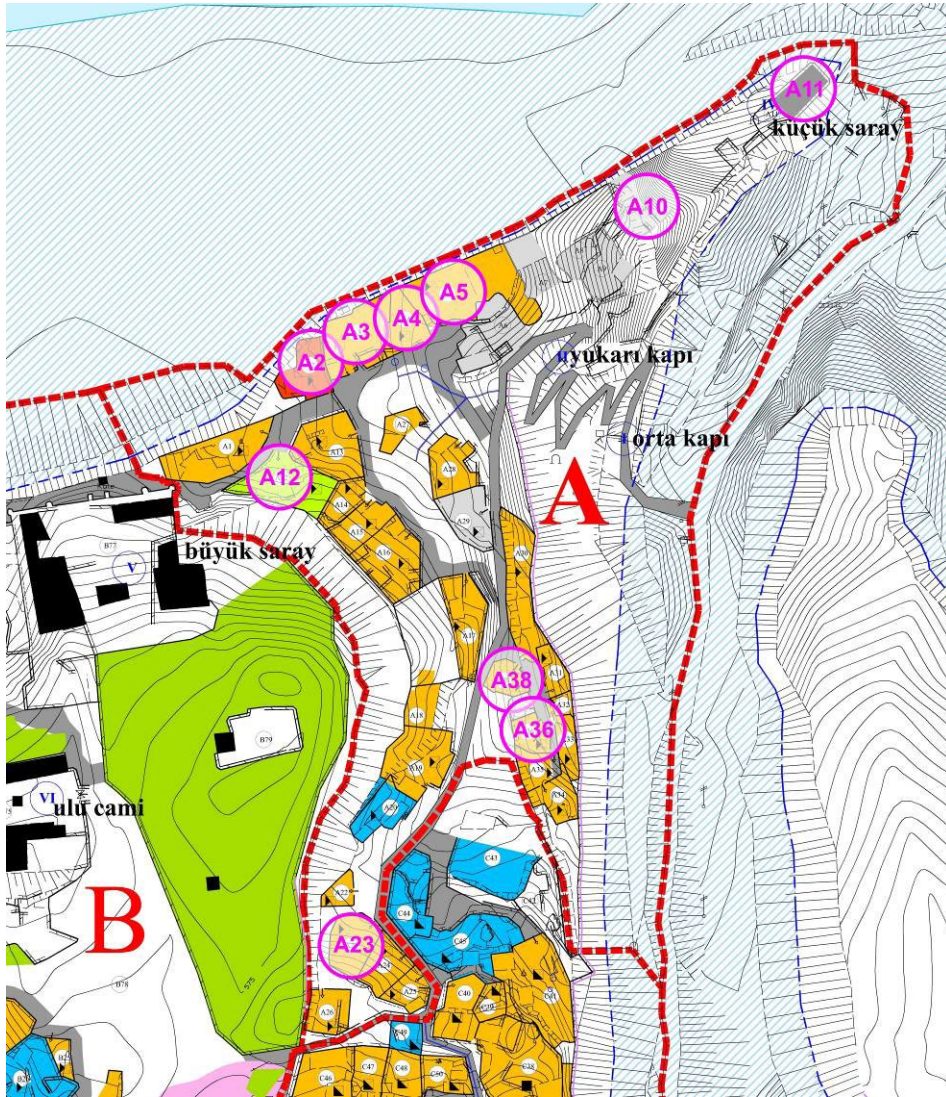
yıkılmalar	malzeme boşalması	çatlaklar/ayrılmalar	yüzeysel bozulmalar

GENEL DEĞERLENDİRME:

Şekil 7. Envanter fişi örneği

Sektör A (Sector A)

Yukarı Şehir'in kent girişi ve anıtsal yapılar arasında kalan alanını kapsayan A Sektöründe, toplam 38 ünitenin sınırları tanımlanmıştır (Tablo-1). Bu alan içerisinde kalan Küçük Saray ve bütünleşik yapı izlerinin (A10-A11) rölövesi çıkarılmış ve daha önce yayınlanmıştır (Peker, 2011). Varyant yaparak Yukarı Şehir'e giriş sağlayan yolun (Şekil 8-9) kuzeyinde kalan üniteler, 2002 yılı çalışmaları kapsamında belgelenememiştir. Bu alandaki envanter fişleri ile belgelenen diğer üniteler büyük oranda konut olarak kullanılmaktaydı (Şekil 9). Büyük Saray'a yakın A2 kodlu ünite karma işlevli, A12 kodlu yapı ise dini işlevli olarak kaydedilmiştir (Şekil-8). Kent girişinden Büyük Saray'a bağlantı sağlayan ana eksenin kuzeyinde kalan A2, A3, A4 ve A5 kodlu ünitelerin yol ve Dicle Nehri dik kenarındaki cephesi arasında kurduğu ilişki tüm yerleşim geneline özgün bir nitelik sunmaktadır. Albert Gabriel tarafından çekilen bir fotoğrafta açıkça görülen ve 2002 yılı çalışmaları sırasında çekilen bir fotoğrafta da bu tarihteki durumu görülen bu yapı dizisinin yolla olan dikey ilişkisi, kentnin katmanlar halinde işleyen dokusuna iyi bir örnek oluşturmaktadır (Şekil 10).

Şekil 8. A Sektörü-detay arazi kullanımı (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır. Bölüm içerisinde vurgulanan, fotoğrafı sunulan ve/veya 5.Bölümde mimari şeması sunulan yapılar ayrıca işaretlenmiştir)

a. A Sektörü ve Yukarı Şehir doğu girişinin genel görünümü

b. A Sektörü doğu bölümünün ve anıtsal yapıların güneyden görünümü

c. A Sektörü doğu kenarında yer alan ünite örneği – Ünite A36

d. A Sektörü doğu kenarında yer alan ünite örneği – Ünite A38

Şekil 9. A Sektörüne ait fotoğraflar (Numan Tuna Kişisel Arşivi, 2002)

a (Aktül Arkeoloji, 2023)

b (Numan Tuna Kişisel Arşivi, 2002)

Şekil 10. Büyük Saray kuzeydoğusunda yer alan yapı dizisi

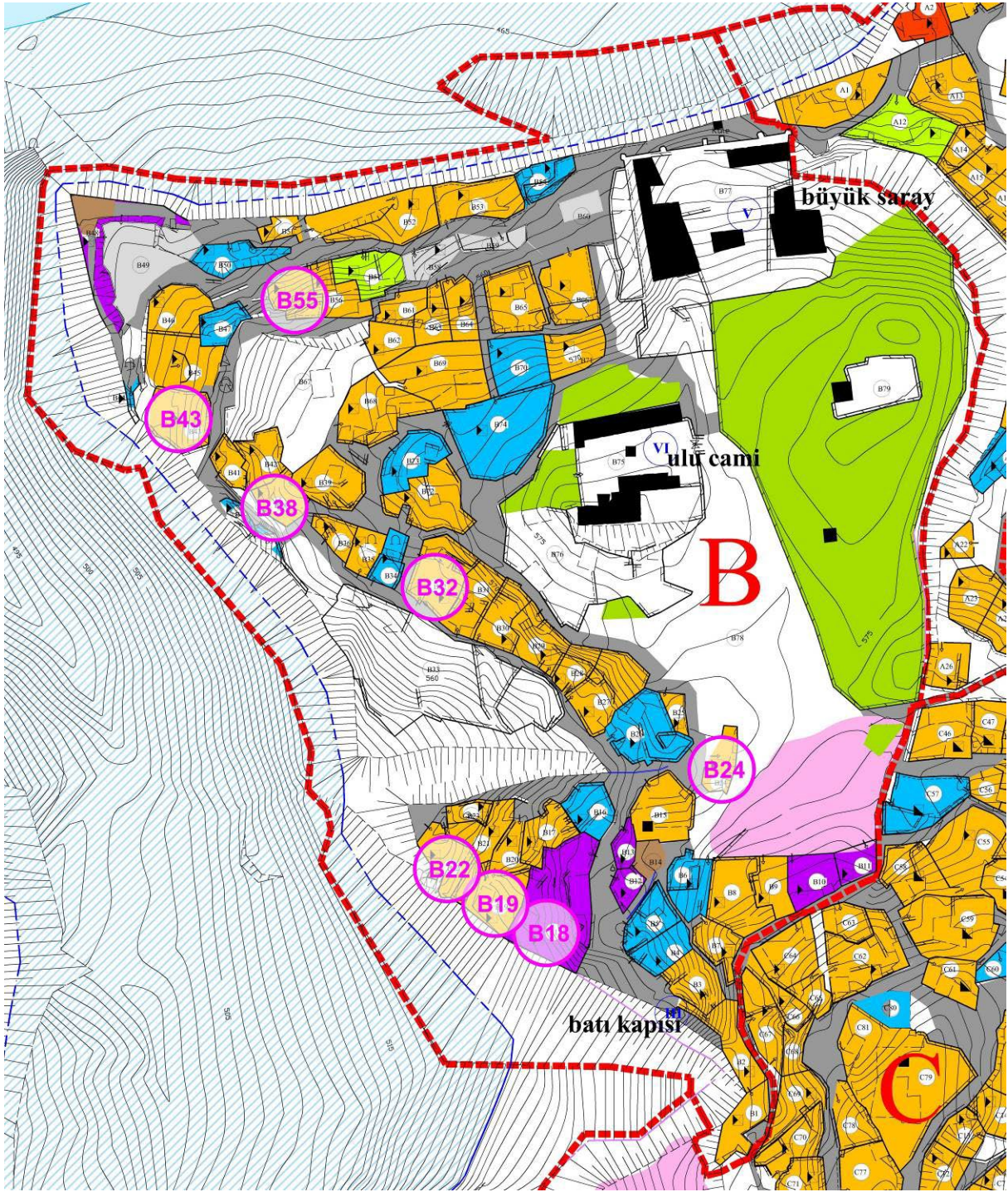
Tablo 1. A Sektörü, Ünitelerin Mekânsal Özellikleri (Envanter fişlerinin dökümü)

Ünite No	Olası Arazi Kullanımı	Giriş	Ünite Düzeni	Kat Sayısı	Plan Şeması	Yatay İlişki	Dikey İlişki	Katman Sayısı
A001	Konut	1	B	2	K	A	Y+M/Av+M	2
A002	Karma	1	B	1	A	Av	Av+M	2
A003	Konut	1	B	2	B	A	M+M	2
A004	Konut	1	B	1	A+C	Av	-	1
A005	Konut	1	B	2	A	A	Av+M	2
A012	Dini	1	B	1	C	A	Y+M	2
A013	Konut	1	D	2	A	A	Av+M	2
A014	Konut	1	B	2	B+C	Av	M+M/Av+M	2
A015	Konut	1	A	-	K	Av (?)	-	1
A016	Konut	1	A	-	A	Av+ M	-	1
A017	Konut	1	B	2	B+C	A	M+M	2
A018	Konut	1	B	1	A	A	Av+M	2
A019	Konut	1	A	2	A	A	Av+M+M	3
A020	Ortak	2	B	1	A	A	-	1
A021	Konut	2	B	1	A	A	Av+M	2
A022	Konut	2	B	2	B+C	A	Av+M	2
A023	Konut	2	B	2	At	A	M+M	2
A024	Konut	2	B	2	B	A	Av+M	2
A025	Konut	2	A	2	K	Av	Av+M	2
A026	Konut	2	B	1	B	Av	Av+M	2
A027	Konut	2	B	-	B	A	-	1
A028	Konut	1	B	1	A	A	-	1
A029	?	1	B	1	C	A	-	1
A030	Konut	1	A	2	A	A	Av+M	2
A031	Konut	1	B	1	K	Av	Av+M	2
A032	Konut	1	B	1	?	A	-	1
A033	Konut	2	B	1	C	A	Av+M	2
A034	Konut	1	B	1	C	Av?	Y+M	2
A035	Konut	1	D	1	A+B	Av ?	Y+M	2
A036	Konut	1	B	2	C	A	Av+M	2
A037	?	2	A	2	B	A	Av+M	2
A038	Konut	1	B	2	B+C	Av	M+M	2

Açıklama / Gösterim	1: Ana Y.	A Tipi B Tipi Diğer	A	A: Ayrık	Av: Avlu
	2: İkincil		B	Av: Avlu	M: Mağara
	3: Yan veya Avlu		C	M: Mağara	Y: Yapıdan
			K: Karma	Y: Yapı	Yo: Yoldan
			At: Atipik		

Sektör B (Sector B)

B Sektörü içerisinde Yukarı Şehir' deki en önemli anıtsal yapılar olan Büyük Saray ve Ulu Cami'ye ek olarak, kentin en önemli açık alanı – toplanma alanı ve mezarlığı bulunmaktadır (Şekil 11). Bu alt bölge Yukarı Şehir'in diğer bölgelerinden farklı olarak batı kapısıyla da bağlantı sağlamakta ve kentin diğer alt sektörlerinden topografik olarak ayrılmaktadır. B Sektöründe toplam 74 ünitenin sınırları tanımlanmıştır (Tablo 2). Bu alt sektörün özellikle batı kapısına yakın bölümlerinde işlikler ve ortak kullanım alanları bulunmaktadır. Bu durumun alanın büyük anıtsal yapılara ve açık alanlara yakınlığından ve topografik yapının sağladığı olanaklardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Sektörün güneydoğusunda açık alanın devamında C sektörüne sınır konumdaki yamaçta görülen arkeolojik dolguların varlığı dikkat çekmektedir (Şekil 12).

Şekil 11. B Sektörü-detay arazi kullanımı (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır. Bölüm içerisinde vurgulanan, fotoğrafı sunulan ve/veya 5.Bölümde mimari şeması sunulan yapılar ayrıca işaretlenmiştir)

a. Yukarı Şehir B Bölgesi, güney bölümünden kuzeye bakış. Fotoğrafta, UluCami ve batısındaki yerleşik alanlar görünmektedir.

b. Yukarı Şehir B Bölgesinde, batı yamacına yakın şekilde sıra ile yerleşilmiş yapı ve çok katmanlı mağara dizisi – Ünite B18-B19-B22

c. Yukarı Şehir B Bölgesi, batı bölgesinde kapatılan mağara mekanları ve açık alanlar – Ünite B43

d. Yukarı Şehir B Bölgesi, genel görünüm

e. Yukarı Şehir B Bölgesi, kuzey bölgesinde düz bir alanda yer alan yapı ve mağara mekanları, katmanlaşma örneği – Ünite B55

Şekil 12. B Sektörüne ait fotoğraflar (Numan Tuna Kişisel Arşivi, 2002)

Tablo 2. B Sektörü, Ünitelerin Mekânsal Özellikleri (Envanter fişlerinin dökümü)

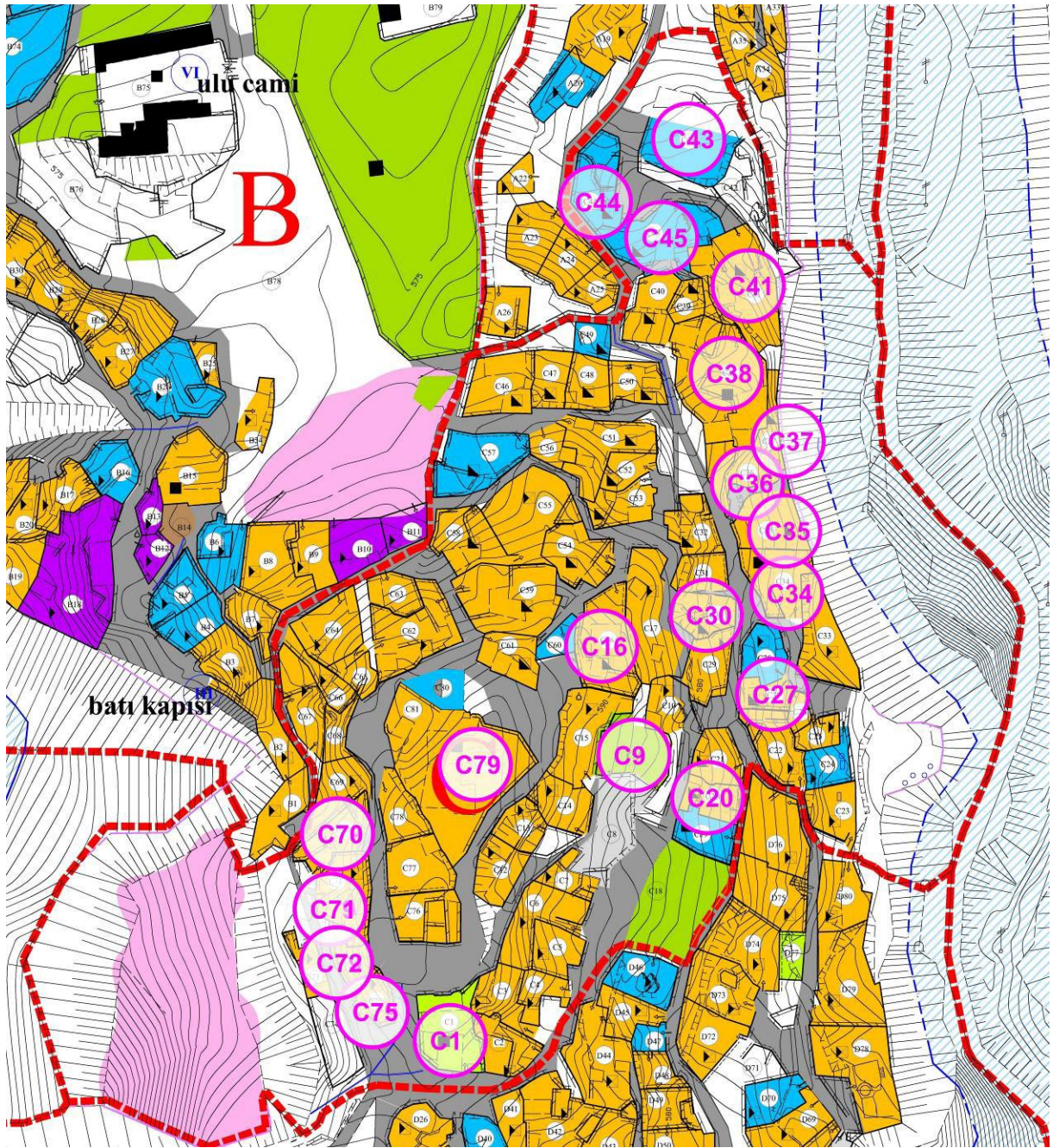
Ünite No	Olası Arazi Kullanımı	Giriş	Ünite Düzeni	Kat Sayısı	Plan Şeması	Yatay İlişki	Dikey İlişki	Katman Sayısı
B001	Konut	1	B	1	C	Av	-	1
B002	Konut	2	B	2	C	A	M+Y	2
B003	Konut	1+3	B	2	B	Av	Y+M	2
B004	Ortak	1	B	1	A	A	M+Y	2
B005	Ortak	1	B	1	B+C	A	M+Y	2
B006	Ortak	1	B	1	B	A	M+Y/M+Y	2
B007	Konut	1	B	2	B+C/A	A	M+M	2
B008	Konut	1	A	1	A	A	M+M	2
B009	Konut	1	B	2	At	A	M+M	2
B010	İşlik	1	B	1	B	A	-	1
B011	İşlik	1	B	2	B+C	Av	Y+M/Av+M	2
B012	İşlik	1	D	1	At	M	Y+M	2
B013	İşlik	1	D	1	At	M	Y+M	2
B015	Konut	1	B	3	K	A	Y+M/Y+M	3
B016	Ortak	2	B	1	B	A	M+Av	2
B017	Konut	2	B	2	B+C	A	M+M	2
B018	İşlik	1	B	1	At	A	-	1
B019	Konut	2	D	2	K	A	M+Y	2
B020	Konut	2	B	2	B	A	M+Av	3
B021	Konut	2	B	2	K	A	Y+Y	2
B022	Konut	2	B	1	B+C	A	-	1
B023	Konut	2	B	2	B+C	A	Av+M+M	3
B024	Konut	2	B	2	B+C+B	Av	M+M	2
B025	Konut	1	A	1	At	M	-	1
B026	Ortak	1	B	1	At	A	-	1
B027	Konut	1	B	2	B+C	M	Av+M	3
B028	Konut	1	A	1	B+C	A	Av+M	2
B029	Konut	1	B	2	A+B	Av?	M+M	2
B030	Konut	1+3	B	2	At	Av	Y+M/Av+M	3
B031	Konut	1	A	2	K	Av+M	Av+M	2
B032	Konut	1	B	1	K	Av+M	Av+M	2
B034	Ortak	1	B	2	C	Av?	Av+M	2
B035	Konut	1	B	2	A+B	Av	M+M+Y	3
B036	Konut	1	D	2	K	A	M+M	2
B037	Ortak	1	D	1	At	A	-	1
B038	Konut	1	B	1	B+C	A	M+Av	2
B039	Konut	2	D	2	At	A	Av+M	2
B040	Ortak	1	A	1	A+C	A	-	1
B041	Konut	1	B	2	K	Av	Av+M/M+M	2
B042	Konut	1	B	1	A+B	A	-	1
B043	Konut	1	B	1	C	M	-	1
B044	Ortak	1	B	1	A	A	-	1
B045	Ortak	1	B	2	B+C	A	Av+M	2
B046	Konut	1	B	2	A+B	M	Y+M	2
B047	Ortak	2	B	1	K	Av	-	1
B048	İşlik	1	B	2	At	A	M+M	2
B050	Ortak	2	B	1	B+C	A	-	1
B051	Konut	2	B	1	C	A	(M+Y _o)	1
B052	Konut	2	B	1	K	A	-	1
B053	Konut	1	B	1	B+C	A	Y+M	2
B054	Ortak	1	B	1	K	M	-	1
B055	Konut	1	D	1	A+C	Av	-	1
B056	Konut	1	B	1	B+C	A	-	1
B057	Dini	2	B	1	K	M	-	1
B061	Konut	2	B	1	A+B	A	Y+Y	2
B062	Konut	2	B	2	K	A	M+M	2
B063	Konut	1	B	1	K	A	-	1
B064	Konut	1	B	1	?	Av?	-	1
B065	Konut	1	B	2	B+C	A	Av+M	2
B066	Konut	1	B	2	B+C	M	Av+M	2
B068	Konut	2	B	1	K	A	-	1
B069	Konut	1	B	2	K	Av	Av+M	2

Tablo 2'nin devamı.

B070	Ortak	1	B	2	K	Av	Av+M	2
B071	Konut	1	B	2	K	A	Av+M	2
B072	Konut	1	D	2	A+B	A	M+M	3
B073	Ortak	1	B	1	A+C	A	M+M	2
B074	Ortak	1	D	1	B	A	Av+M	2
Açıklama / Gösterim		1: Ana Y.	A Tipi		A	A: Ayrık	Av: Avlu	
		2: İkincil	B Tipi		B	Av: Avlu	M: Mağara	
		3: Yan veya Avlu	Diğer		C	M: Mağara	Y: Yapıdan	
					K: Karma	Y: Yapı	Yo: Yoldan	
					At: Atıpk			

Sektör C (Sector C)

Toplan 81 ünitenin sınırlarının tanımlandığı C Sektörü (Tablo 3), ağırlıklı olarak konut yapılarından oluşmaktadır (Şekil-13). A Sektöründen geçişte yer alan C43, C44 ve C45 kodlu üniteler ortak kullanım alanları ve/veya servis yapıları olarak dikkat çekmektedir. Bu alanın güneyinde yol sistemi topografyaya uyumlu bir şekilde, organik şekilde devam etmektedir. C Sektöründe en tepe noktada yer alan C79 kodlu üniteye kadar uzanan yol eksenini dışında eğimi takip eden sokaklar bulunmaktadır. Yol eksenlerinde küçük açık alanlar çevresinde ortak kullanım alanları ve yapılar yer almaktadır. Bu doku içerisinde kalan C1 ve C9 kodlu yapılar dini amaçlı kullanılmıştır. Ayrıca alanda küçük bir mezarlık bulunmaktadır. Sektörün güneybatı uzantısında teraslarla sınırlandırılmış eğimli bir alan üzerinde arkeolojik dolgular saptanmıştır. Bu alanda yüzeyde herhangi bir yapı izi gözlenmemiştir (Şekil 14).

Şekil 13. C Sektörü-detay arazi kullanımı (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır. Bölüm içerisinde vurgulanan, fotoğrafı sunulan ve/veya 5.Bölümde mimari şeması sunulan yapılar ayrıca işaretlenmiştir)

a. C Bölgesinin güneyden-kuzeye genel görünümü

b. C Bölgesinin doğusu yamacında yer alan üniteler-
Ünite 36-37-38-41

c. C Bölgesinin güneyinde yer alan C1 olarak kodlanmış Cami ve eklentileri. Cami C ve D Sektörleri arasında tüm yol eksenlerinin kesişiminde yer almaktadır.

d. C Bölgesi güneybatısında, yamaç üzerinde mağara-konut birimleri – Ünite 70-71-72-75

Şekil 14. C Sektörüne ait fotoğraflar (Numan Tuna Kişisel Arşivi, 2002)

Tablo 3. C Sektörü, Ünitelerin Mekânsal Özellikleri (Envanter fişlerinin dökümü)

Ünite No	Olası Arazi Kullanımı	Giriş	Ünite Düzeni	Kat Sayısı	Plan Şeması	Yatay İlişki	Dikey İlişki	Katman Sayısı
C001	Dini	1	O	1	A+B	A	Y+Y	2
C002	Konut	1	B	2	B+C	A	Av+M	2
C003	Konut	1	O	1	K	Y	Av+M	2
C004	Konut	1	B	1	B+C	A	Av+M	2
C005	Konut	1	O	1	B+C	A	Av+M	2
C006	Konut	1	A	2	B+C	A	Av+M	2
C007	Konut	1	A	2	C	A	Y+M	2
C010	Konut	1	B	1	B+C	A	-	1
C012	Konut	1	B	2	C	M	Y+M/Av+M	3
C013	Konut	1	B	1	B+C	M	Av+M	2
C014	Konut	2	O	1	C	A	Y+Y	2
C015	Konut	2	B	1	A+B	A	Av+M	2
C016	Konut	2	O	1	At	A	-	1
C017	Konut	2	B	2	K	A	Av+M	2
C019	Ortak	2	B	2	B	Av	Y+M/Av+M	2
C020	Konut	2	B	2	A+B	Av	Y+M/Av+M	2
C021	Konut	2	A	2	At	A	M+M	2
C022	Konut	2	B	2	K	A	M+M/Av+M	2
C023	Konut	2	B	2	B+C	A	M+M	2

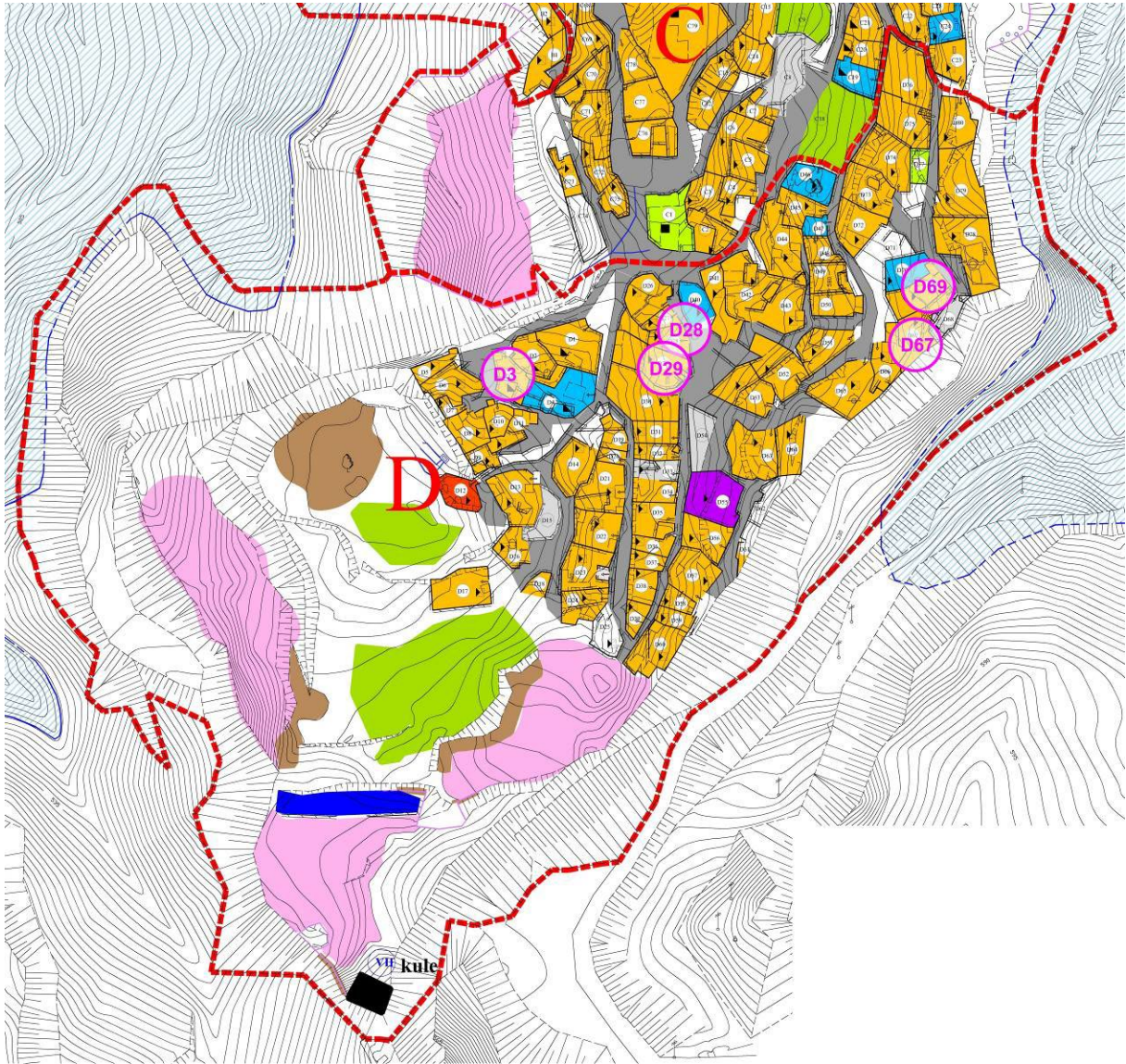
Tablo 3'ün devamı.

C024	Ortak	2	B	2	A+B	A	Av+M	2
C025	Konut	2	B	1	B+C	Av	Av+M	2
C026	Konut	2	B	1	K	A	Av+M	2
C027	Konut	2	O	1	A+B	A	Av+M	2
C028	Ortak	3	B	2	C	Av	Y+M/Av+M	3
C029	Konut	2	B	1	B	A	Av+M	2
C030	Konut	2	B	2	B+C	A	Av+M	2
C031	Konut	2	B	2	?	A	Av+M	2
C032	Konut	2	O	2	B+C	A	Y+M/Av+M	2
C033	Konut	2	B	2	K	A	Av+M/M+M	2
C034	Konut	2	O	1	A+B	A	Av+M	2
C035	Konut	2	B	1	A+B	A	-	1
C036	Konut	2	B	2	A+B	A	Av+M/M+M	2
C037	Konut	2	B	1	C	A	M+M	2
C038	Konut	2	A*	3	K	A	Y+M/Av+M	4
C039	Konut?	2	B	1	B	M	Y+M	2
C040	Konut	2	B	2	A*	M	Av+M/Y+M	4
C041	Konut	2	A	2	B+C	A	Av+M+M	2
C043	Ortak	1	B	1	At	M	Av+M	2
C044	Ortak	2	A	1	A	A	Av+M	2
C045	Ortak	1+2	B	2	B	A	Y+M/Av+M	3
C046	Konut	1	A*	1	A	A	Av+M	2
C047	Konut	1	B	1	At	A	Av+M	2
C048	Konut	1	B	1	B	M	Av+M	2
C049	Ortak	1	B	1	B	A	Av+M	2
C050	Konut	1	B	1	B+C	M	Av+M	2
C051	Konut	2	A	1	B	M	Av+M	2
C052	Konut	2	B	1	A	Av/M	-	1
C053	Konut	2	B	2	B+C	A	Av+M	2
C054	Konut	2	O	1	A+C	A	Av+M	2
C055	Konut	2+3	B	2	K	Av	Av+M	2
C056	Konut	2+3	B	1	C	Av/M	M+M	2
C057	Ortak	2	O	1	At	A	-	1
C058	Konut	2	B	2	B+C	Av	Av+M/M+M	2
C059	Konut	1	B*	2	K	M	Av+M	2
C060	Ortak	2	B	1	B+C	Av/M	Av+M	2
C061	Konut	2	B	2	A+B	A	Av+M+M	2
C062	Konut	2	B	2	A+B	A	Av+M	2
C063	Konut	1	B	1	K	A	Av+M	2
C064	Konut	1	B	1	B	A	Y+M	2
C065	Konut	2	B	1	B	Av	Av+M	2
C066	Konut	1	B	2	B+C	Av	Av+M/M+M	2
C067	Konut	1	B	1	K	A	Y+Y	2
C068	Konut	1	B	1	K	A	Av+M	2
C069	Konut	1	B	2	B+C	A	Y+M	2
C070	Konut	1	A	2	K	A	Av+M/Y+M	3
C071	Konut	1	O	3	K	M?	M+M+M	3
C072	Konut	1	O	2	A+B	M?	M+M	2
C073	Konut	1	B	2	A	A	M+M/Av+M	2
C075	Konut	1	B	1	At	A	Av+M	2
C076	Konut	1	B	1	K	A	-	1
C077	Konut	1	B	1	C	A	Av+M	2
C078	Konut	1	B	2	B+C	A	Av+M	2
C079	Konut	2	O	3	At	A	Y+Y/Y+M/Av	4
C080	Ortak	2+3	B	3	B	Av	M+M/M+Y	3
C081	Konut	1	B	3	C	Av	M+M/M+Y	3

Açıklama / Gösterim	1: Ana Y.	A Tipi	A	A: Ayrık	Av: Avlu
	2: İkincil		B		
	3: Yan	B Tipi	C	M: Mağara	Y: Yapıdan
	veya Avlu	Diğer	K: Karma	Y: Yapı	Yo: Yoldan
			At: Atipik		

Sektör D (Sector D)

Yukarı Şehrin en güney bölümünü oluşturan D Sektörü içerisinde toplam 80 ünitenin sınırları tanımlanmıştır (Tablo 4). Bu alan C Sektörünün devamı niteliğindedir ve ağırlıklı olarak konut yapılarından oluşmaktadır (Şekil 15). Alanın güneyinde ana kaya ve arkeolojik dolguların oluşturduğu açık bir alan bulunmaktadır. Bu alanda oldukça büyük bir su toplama havuzu ve kente suyun dağıtımını sağlayan kanal sisteminin izleri görülebilmektedir (Şekil 16). Toprak ve Süzen (2011) Hasankeyf Yukarı Şehir bölümüne su teminine ve dağıtımına ilişkin detaylı teknik analiz ve veriler sunmaktadır.

Şekil 15. D Sektörü-detay arazi kullanımı (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır. Bölüm içerisinde vurgulanan, fotoğrafı sunulan ve/veya 5.Bölümde mimari şeması sunulan yapılar ayrıca işaretlenmiştir)

a. D bölgesi, kuzey yamacının görünümü

b. D bölgesi, güney yamacında kalan açıklık ve büyük ölçekli sarnıç

Şekil 16. D Sektörüne ait fotoğraflar (Numan Tuna Kişisel Arşivi, 2002)

Tablo 4. D Sektörü, Ünitelerin Mekânsal Özellikleri (Envanter fişlerinin dökümü)

Ünite No	Olası Arazi Kullanımı	Giriş	Ünite Düzeni	Kat Sayısı	Plan Şeması	Yatay İlişki	Dikey İlişki	Katman Sayısı
D001	Konut	1	B	1	A+C	A	M	1
D002	Konut	1	B	2	A+C	A	Av+M	2
D003	Konut	1	B	1	K	Av	Y+M	2
D004	Ortak	1	B	1	K	M	Y+M/Av+M	2
D005	Konut	1	O	2	B+C	M	Av+M/M+M	2
D006	Konut	1	O	2	B+C	A	Av+M	2
D007	Konut	3	B	2	A	A	Av+M/M+M	2
D008	Konut	2	A	2	K	A	Av+M	2
D009	Konut	2	B	2	B+C	A	M+M/Av+M	2
D010	Konut	1	B	2	A+C	A	Y+Y [?] /Y+M	2
D011	Konut	2	B	2	K	A	Av+M/Y+M	3
D012	Ortak.?	3	B	2	A+B	A	Av+M/M+M	2
D013	Konut	2	B	2	K	A	Av+M/M+M	2
D014	Konut	1	B	1	At	A	Av+M	2
D016	Konut	2	O	2	B+C	M	M+M	2
D017	Konut	1	B	2	B+C	A	M+M	2
D018	Konut	1	B [?]	2	A+B	A [?]	M+M+M	3
D019	Konut	2	B	2	K	A	Y+M	2
D020	Konut	1	B	2	B+C	A	M+Av+M	3
D021	Konut	1	B	2	K	A	Av+M	1
D022	Konut	2	B	1	B+C	A	Av+M	2
D023	Konut	2	B	1	B+C	A	Av+M	2
D024	Konut	2	O	1	B+C	A	M	1
D026	Konut	1	B	1	C	A	Av+M	2
D027	Konut	1	B	2	B+C	A	Av+M	2
D028	Konut	1	B	1	B	A	Y+Y	2
D029	Konut	2	B	2	B+C	A	Y+M/Av+M	2
D030	Konut	1	B	2	At	A	Y+M/Av+M/	2
D031	Konut	1	B	2	K	A	Av+M	3
D032	Konut	1	B	2	B+C	A	Av+M	2
D033	?	1	B	1	?	-	Av+M/M+M	2
D034	Konut	1	B	1	-	-	Av+M	2
D035	Konut	1	A	2	A+B	A+Av	Y+M	2
D036	Konut	1	B	2	B	M + Av	Y+M/Av+M	3
D037	Konut	1	B	1	B	M	-	1
D038	Konut	1	B	1	B+C	M	-	1
D039	Konut	1	A	1	B+C	M	-	1
D040	Ortak	1	B	2	B+C	M	M+M	2

Tablo 4'ün devamı.

D041	Konut	1	B	1	B	A	-	1
D042	Konut	2	A	1	B+C	Av?	Av+M	2
D043	Konut	1	B	1	B+C	Av	Av+M	2
D044	Konut	1	B	2	K	Av	M+M	2
D045	Konut	1	B	1	C	A	Av+M/M+M	2
D046	Ortak	1	A	2	A+B	M	Av+M	2
D047	Ortak	1+3	O	1	K	Av	Y+M/Av+M	2
D048	Konut	3	A	1	K	Av+M	-	1
D049	Konut	1	A	2	K	Av+M	Av+M	2
D050	Konut	1	B	1	B+C	Av+M	-	1
D051	Konut	1	B	2	B+C	A	Av+M/M+M	2
D052	Konut	1	B	2	B+C	A	Av+M	2
D053	Konut	1	B	2	B	A	Av+M	2
D055	İşlik	1	O	1	C	M -A30	Av+M	2
D056	Konut	1	B	2	A+C	M	Av+M/M+M	3
D057	Konut	1	B	2	B+C	A	Y+M/Av+M	3
D058	Konut	1	B	1	B+C	Av	M+M	2
D059	Konut	3	B	2	C	Av	Y+M/Av+M	2
D060	Konut	1	O	1	At	A	Av+M	2
D061	Konut	1	O	1	B+C	A	M+M	2
D063	Konut	1	O	2	At	A	-	1
D064	Konut	2	B	1	A+C	A	-	1
D065	Konut	1	A	2	At	A	Av+M	2
D066	Konut	1	A	3	K	A	Y+M/Av+M	3
D067	Konut	2+3	B	2	K	M	Av+M/Av+Y	2
D068		1	B	1	K	A	Y+Y/Av+Y	2
D069	Konut	1	B	1	B	M	Av+M	2
D070	Ortak	1	B	2	B	A	Av+M	2
D072	Konut	1	B	2	K	A	Av+M	2
D073	Konut	1	A	2	A+B	M?	Av+M	3
D074	Konut	1	B	3	C	A	M+M+Y/Av+	3
D075	Konut	1	A	2	A+C	A	Av+M	2
D076	Konut	1	B	2	At	A	Av+M	2
D077	Dini	1	O	1	At	-	-	1
D078	Konut	1	A	2	K	A	Av+M	2
D079	Konut	1	B	2	B+C	A	Av+M	2
D080	Konut	2	B	1	B+C	A	Av+M/M+M	2
Açıklama / Gösterim		1: Ana Y. 2: İkincil 3: Yan veya Avlu	A Tipi B Tipi Diğer	A B C K: Karma At: Atipik	A: Ayrık Av: Avlu M: Mağara Y: Yapı Yo: Yoldan	Av: Avlu M: Mağara Y: Yapı Yo: Yoldan		

2002 ÇALIŞMALARI İŞİĞİNDA YUKARI ŞEHİR KONUT MİMARİSİ (HOUSING ARCHITECTURE OF UPPER CITY ACCORDING TO STUDIES IN 2002)

2002 yılı çalışmaları kapsamında yukarıda sözü edilen çeşitli yöntemlerle toplanan bilgiler, Yukarı Şehir konut mimarisi ile ilgili önemli veriler sunmaktadır. Yerleşimin çok katmanlı yapısı, bir başka deyişle yapı ünitelerinin yatayda ve düşeyde iç içe geçmiş olması ve bu ünitelerin, farklı derecelerde de olsa, tümü için geçerli olan yıkılmışlık durumu, değerlendirme aşamasında, konut ünitelerinin bir bütün ve karşılaştırmalı olarak okunmasını güçleştiren unsurlardır. Öte yandan, Yukarı Şehir kentsel peyzajının karakterini oluşturan doğal kaya oluşumu ve mimarlık bütünleşmesi, konut ünitelerinin yapısal ve mekânsal özelliklerinin büyük bir çeşitlilik sunmasını ve her bir konut biriminin, kendi içinde tek ve özel olmasını sağlamaktadır. Bu durum, incelenen konutlara yönelik tipolojik

araştırmaları zorlaştırırsa da, bu çalışma kapsamında toplanan bilgilerin ışığında, Yukarı Şehir konut birimlerinin biçimlenmesine, mekânsal özelliklerine, mimari öğelerine dair pek çok ortak özellik tespit edilebilmektedir.

Yerleşim dokusunun çok katmanlı yapısı, konut birimlerinin şekillenmesinde de belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kolayca kazılıp şekillendirilebilir bir özelliği olan doğal kaya oluşumundan azami düzeyde faydalanmak amacıyla, konut birimleri üst üste konumlandırılmış, mağara önlerine inşa edilen duvarlarla yapılan mekânsal programları genişletilmiştir. Envanter çalışmasının sunduğu verilere göre kent derinliği dört katmana kadar ulaşabilen kent dokusunda, en yaygın olan yapı kullanımı türü, iki katman şeklinde olup, üst kotta yer alan konut biriminin açık avlusu, alt kottaki birimin mağara mekanlarının üzerinde yer almaktadır.

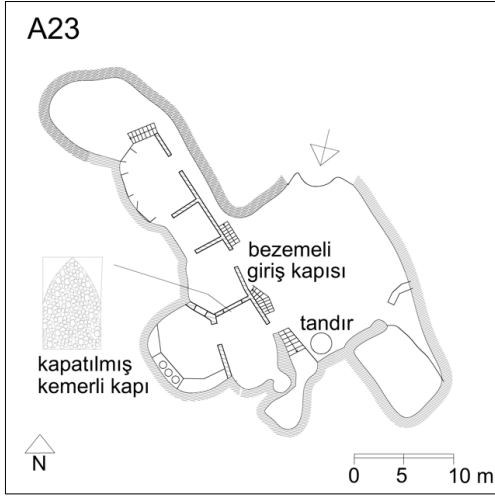
İncelenen yapı ünitelerin tümüne sokaktan bir duvar ile ayrılan, ‘avlu’ adını verdiğimiz özel açık alanlar ile ulaşılabilir. Yerleşim düzenleri dikkate alındığında, konut birimlerinin büyük çoğunluğunda, kapalı mekanların, avlunun gerisinde konumlandırıldıkları gözlemlenmiştir. Değişen büyüklüklerde olmakla birlikte, genel bir tespit olarak, ünitenin toplam alanının yaklaşık yarısı büyüklüğündeki avlu mekanları, çeşitli yapı ve işlevsel öğelerle zenginleştirilerek, salt bir geçiş mekânından çok, konut biriminin omurgasını oluşturan önemli bir kullanım alanı niteliği kazanmıştır. Avlularda yer alan tipik işlevsel öğeler arasında, avlu duvarına bitişik olarak ya da uçurum kenarına konumlandırılmış tuvaletler, avlunun alt kotunda yer alan, ve bazı örneklerde bir merdivenle ulaşılabilen sarnıçlar, yapıya ya da avlu duvarına bitişik olarak konumlanmış tandırlar sayılabilir (Şekil 17 - B38, C30, C35). Zengin programlı bazı konut birimlerinde, yapıya bitişik olarak ancak dışarıda konumlandırılmış küçük boyutlu hamam yapılarına da rastlanmıştır (Şekil 17 - C27). Mekân içerisindeki niş, su haznesi, seki gibi öğelerle ayrıştırılabilen bu mekanların, ısısından faydalanmak üzere yaşam mekanlarına, ocağın bulunduğu duvara bitişik olarak konumlandırıldığı gözlemlenmiştir. Avluların girişleri, birçok yapıda yüksek kemerli kapılar ile sağlanmış, zengin programlı bazı yapılarda giriş, kemerli açıklıkları, ve yan duvarlarında nişler bulunan, hatta bir merdivenle üst kotuna ulaşılabilen, anıtsal bir giriş mekanı olarak tasarlanmıştır.

Ünite içerisindeki dolaşım şemaları incelendiğinde, kapalı mekanların avludan bağımsız olarak veya birbiri içinden geçilerek ulaşılabilen (yatayda ve düşeyde) iki tip plan bileşeninin farklı biçimlerde ve sayılarda bir araya geldiği plan düzenleri oluşturduğu tespit edilmiştir. Birden fazla katmandan oluşan konut birimlerinde, kapalı mekanlarla ilişkili ancak doğal yapıyla bağlantılı olarak farklı konumlarda yer alan merdivenler de tespit edilmiştir. Kaya oyma mekanların iki katman oluşturduğu ve aynı konut birimi tarafından kullanıldığı örneklerde, yine kayaya oyularak oluşturulmuş merdiven örnekleri de mevcuttur (Şekil 17 - B32).

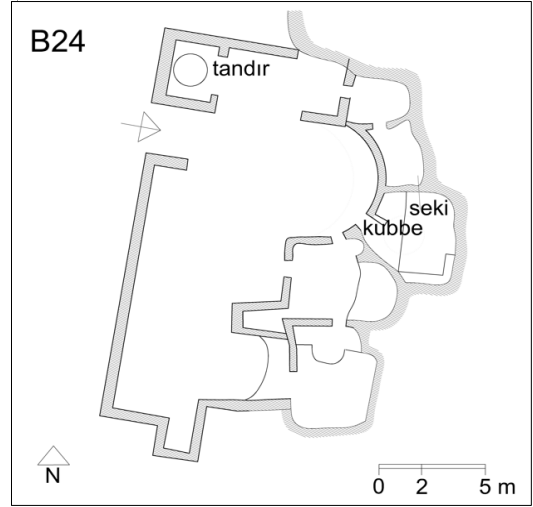
Kaya oyma ve inşa edilmiş mekanların, konut birimleri içerisinde bir bütünlük ve doğrudan ilişki içerisinde buldukları, ancak mekânsal özelliklerinden dolayı farklı işlevler için kullanıldıkları gözlemlenmektedir. İşlik, mutfak, depo gibi servis mekanları, genellikle kaya oyma mekanlarda, organik bir plan düzeni içinde ve birbiri ile bağlantılı olarak, ‘oda’ adını verdiğimiz yaşama mekanları ise, yapının avluya yakın yüzünde, düzgün geometrik biçimli ve daha aydınlık mekanlar olarak şekillendirilmiştir. İç duvarları kaya oyma yüzeylerden oluşan bazı yaşama mekanları, simetrik ve geometrik bir düzen içerisinde geniş açıklıklar, ocak ve nişler içeren özenli bir işçiliğe sahip duvarlarla tamamlanmıştır (Şekil 17 - C30). Odalara verilen önem, Yukarı Şehir konut birimlerinde

yaygın bir özellik olarak ortaya çıkmakta, dikdörtgen şeklinde tonoz kaplı bu mekanlar, özenli bir işçilik sergileyen kemerli kapı ve pencereleri, ocak, niş, raf, lambalık gibi mimari öğeleri ile özel bir nitelik sunmaktadır (Şekil 17 - C 16, C20). Bazı ünitelerde, sıva üzerine yapılmış duvar dekorasyonlarına, özenli bir işçilikle gerçekleştirilmiş pişmiş toprak mobilya öğelerinin izlerine rastlanmaktadır. Az sayıda, ancak dikkati çeken birkaç örnekte, odanın bir platform üzerinde yükseltilerek, manzaraya hakim, bir ‘misafir odası’ niteliğinde daha da özel bir nitelik kazandığı görülmüştür.

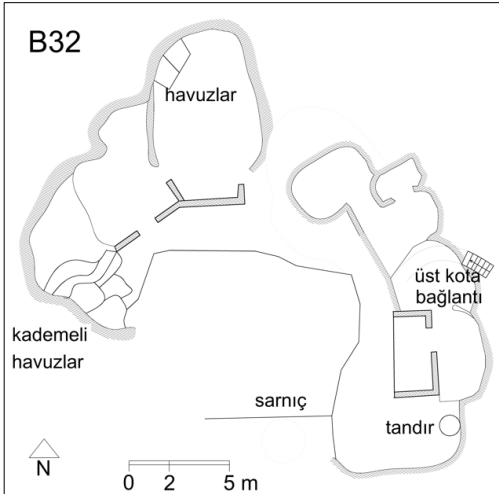
2002 belgeleme çalışmaları sırasında, servis ve üretim amaçlı olarak kullanılan mağara mekanları da işlevsel ve mimari öğeler bakımından büyük bir zenginlik sunmaktaydı. Kaya yüzeylere oyularak oluşturulmuş veya toprak malzemelerle üretilerek kaya yüzeylere sabitlenmiş, niş, tezgah, platform, ocak, çeşitli büyüklüklerde ve biçimlerde tekne ve havuzlar, tezgah içerisinde gömülü gıda saklama amaçlı olduğunu düşündüğümüz küpler ve oturma öğeleri de, Yukarı Şehir konutlarındaki sosyal yaşama ve üretim biçimlerine dair çok değerli bilgiler sunmaktadır (Şekil 17 - A 23, B 32, C34, C35).

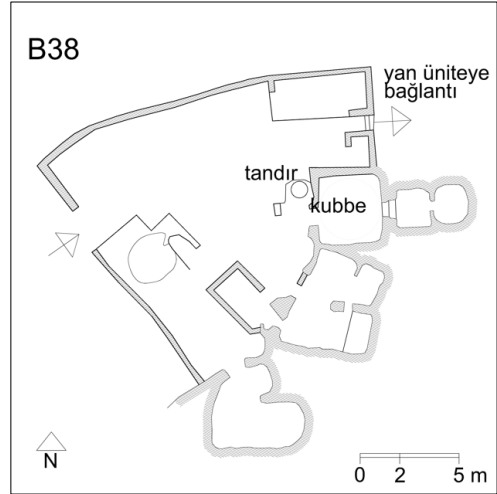
A23 kodlu ünite için envanter fişi üzerinde çizilmiş şema. Yerleşimin ana yollarından birisinden giriş alan Ünitenin doğusunda ortak kullanım alanları bulunmaktadır.

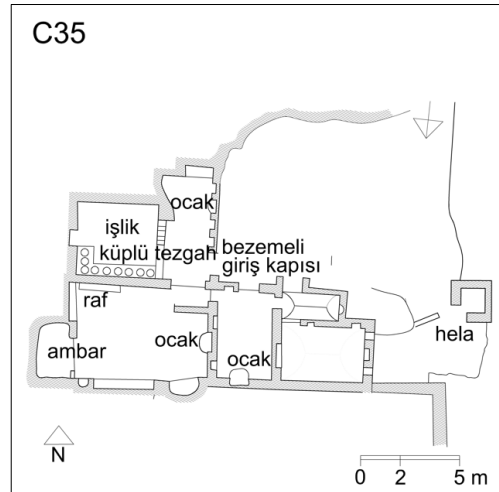
Açık alana ve ortak kullanım alanlarına yakın konumlanmış Ünite B24.

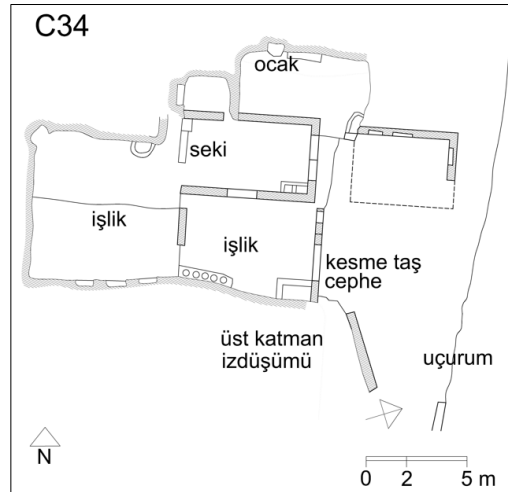
Açık alana ve ortak kullanım alanlarına yakın konumdaki Ünite B32. Ünite içerisindeki sarnıç, farklı büyüklüklerde ve kademelerde havucuklar ve kaya platformlar yer almaktadır.

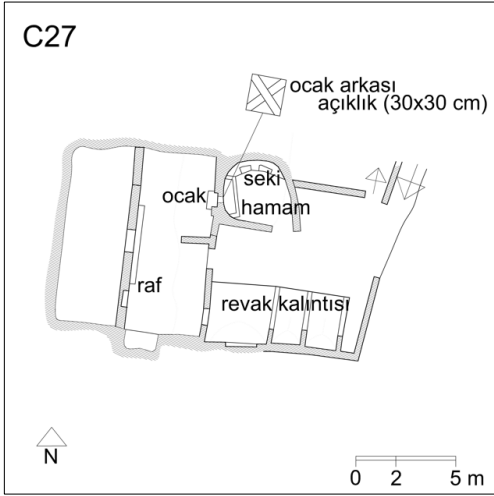
Batı yamacında yer alan Ünite B38. Ünite içerisinde nitelikli mekanlar ve kaya oyma mekanların bütünleştiği görülmektedir.

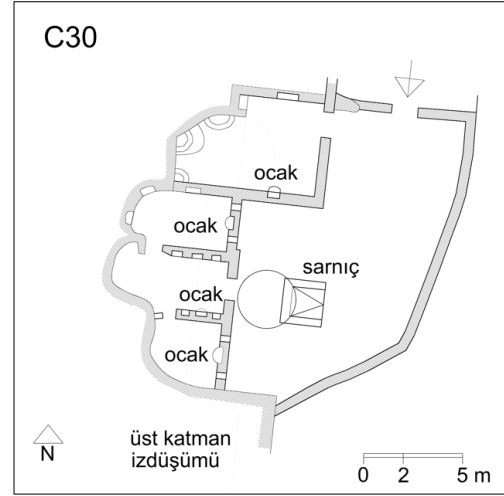
C Sektörü doğu yamacında yer alan C35 ünitesi. Güneyinde yer alan C34 ünitesi ile farklı yönlerden giriş almaktadır. Sokağa açılan üniteler, mutfak ve ilişkili mekanlar eklenmiştir.

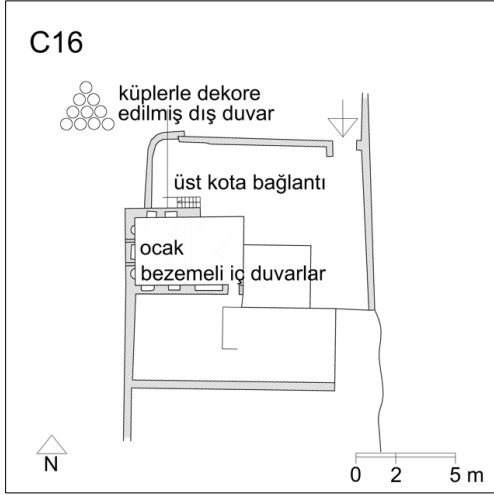
C Sektörü doğu yamacında yer alan C34 ünitesi.

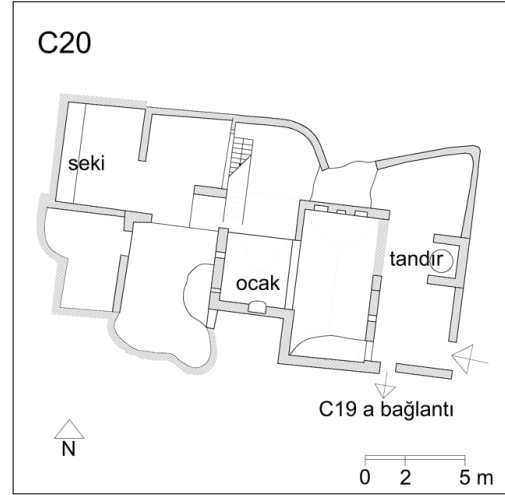
C Sektörü doğu yamacına yakın bir konumda yer alan ve ara sokaktan giriş alan C27 ünitesi.

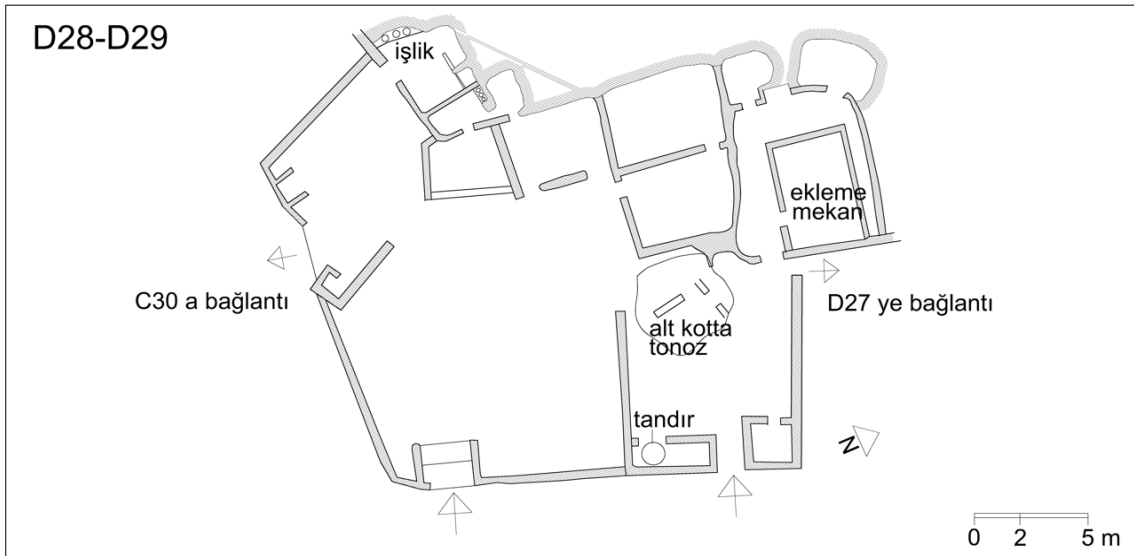
C Sektöründe doğrudan ana yoldan giriş alan C30 ünitesi.

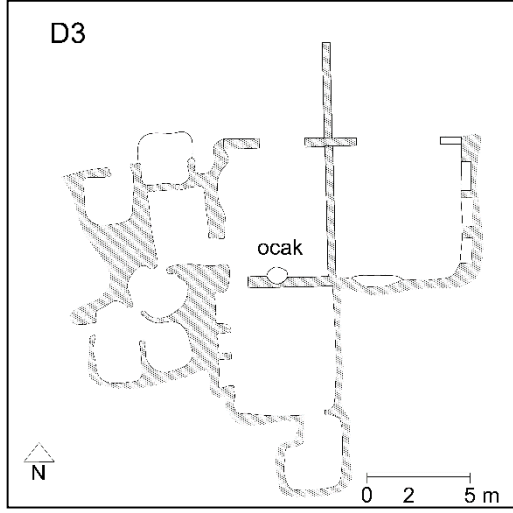
Mimari öğelerin yer aldığı C16 ünitesi.

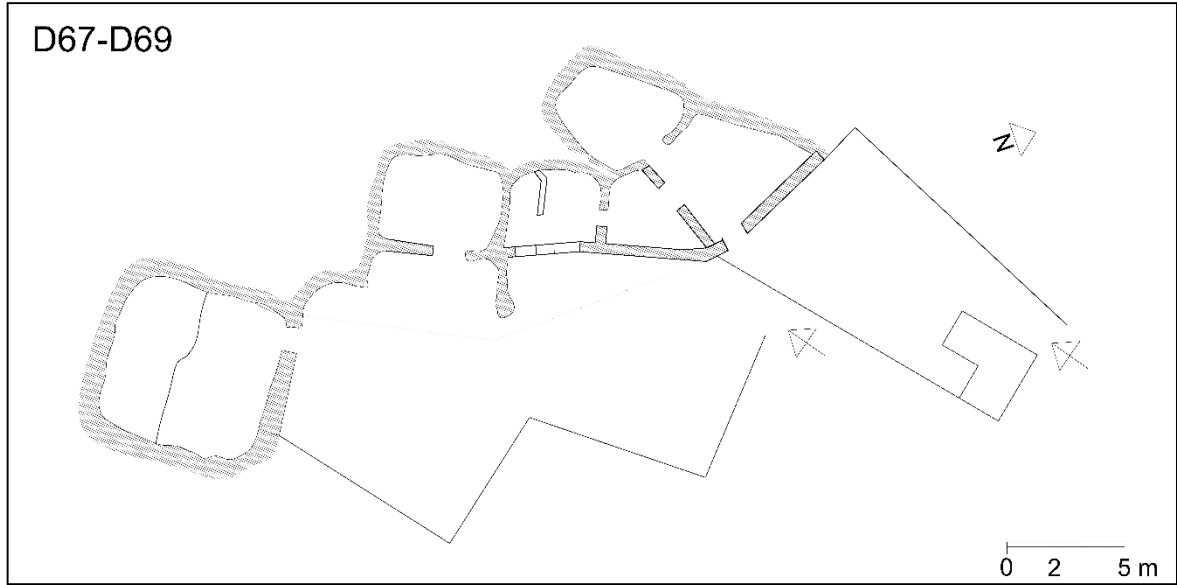
Farklı büyüklüklerde birim ve öğelerin yer aldığı C20 ünitesi.

D Bölgesi orta bölgesinde yer alan ve geniş bir açıklıktan giriş alan Ünite D28 ve D29.

Çeşitli mağara birimlerinin yer aldığı D3 ünitesi.

Çeşitli mağara birimlerinin yer aldığı ancak duvarları tahrip olmuş D67-69 üniteleri.

Şekil 17. Ünite örnekleri, Araştırma ekibi tarafından arazide çizilen eksizler ölçeklendirilerek yeniden çizilmiştir (Yazarlar tarafından çizilmiştir).

SONUÇ (CONCLUSION)

Makale kapsamında sunulan 2002 yılında tamamlanan ön belgeleme çalışmaları sonrasında, Hasankeyf Yukarı Şehir özelinde araştırma ve koruma stratejileri geliştirilmiştir. Bu bağlamda kısa ve orta vadede uygulanması gerekenleri içerecek biçimde arkeo-park düzenlemesi için strateji planı hazırlanmış ve Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanmıştır. Arkeo-park projesi kapsamında kısa vadede acil müdahale gerektiren yapılara ilişkin konsolidasyon ve restorasyon uygulamalarının gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca, ziyaretçi kontrolünün sağlanabilmesi için farklı ölçeklerde gezi güzergâhları planlanmıştır (Tuna ve Belge, 2011). Ancak, ODTÜ-TAÇDAM ve DSİ arasındaki protokolün iptali nedeniyle arkeo-park programı uygulamaya konulamamıştır. Bu süreçten sonra, yukarıda da belirtildiği üzere, Yukarı Şehir özelinde detaylı bir belgeleme ve/veya koruma çalışması yürütülmemiştir.

Hasankeyf Yukarı Şehir kentsel dokusunun tarihsel gelişim süreci hakkında bilgilerimiz yetersizdir. Yukarı Şehir’de sınırlı düzeyde yapılan kazıların ilk sonuçları henüz yapılaşmanın arkeolojik bağlamı hakkında bilgileri sağlamamaktadır. Bu çalışma, Yukarı Şehir kentsel dokusunu oluşturan ünitelerde mağara-kaya oyma-yapı mekanlarının yatay ve dikey bütünleşme ve katmanlaşan yapısı ile özgün bir örnek olan kentsel-arkeolojik sit niteliklerini inceleyen öncül bir araştırmadır. Hasankeyf Yukarı Şehir topoğrafyası olanaklarını özgün bir şekilde kullanan çok katmanlı mağara-iskân yapılaşmasının daha ayrıntılı belgelenmesi bilgilerimize açıklık ve genişlik sağlayacaktır. Bu nedenle, öncelikle, bu yazı kapsamında sunulan envanter özeti dışında kalan ayrıntılı envanter çalışması esas alınarak son 20 yıl içerisinde tahribat değerlendirilmeli ve olası tahribatın engellenmesi için acil önlem-eylem planı hazırlanmalıdır. Acil koruma önlemleri alınmasında, günümüzde sayısı artan tekne turları ve kontrolsüz ziyaretçi sayısı mutlaka dikkate alınmalıdır.

Sonuç olarak, Hasankeyf Yukarı Şehir İlısu Baraj Gölü azami su seviyesi üzerinde kalmıştır. Bu alanın korunabilmesi için çok yoğun dolgu ve platformlar inşa edilmiştir. Bu durumda, alanın özgün niteliğinin korunabilmesi, olası ziyaretçi sayısının artışı da dikkate alınarak güncel belgeleme çalışması yapılmalıdır. Belgeleme ve envanter çalışmalarının güncellenmesinde Coğrafi Bilgi Sistemlerinin yanı sıra uzaktan algılama, insansız hava arazi (drone) kullanımı ve 3 boyutlu modelleme teknolojik olanakları kullanılarak hızlı bir belgeleme yapılmalıdır. Sonrasında ise, belgeleme çalışmaları esas alınarak Koruma Amaçlı İmar Planı ve eş zamanlı olarak Arkeolojik Park Planı hazırlanmalıdır.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest for conducting the research and/ or for the preparation of the article.

Financial Statement | Finansman Beyanı

Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

No financial support has been received for conducting the research and/ or for the preparation of the article.

Ethical Statement | Etik Beyanı

Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

All procedures followed were in accordance with the ethical standards.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı

Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.).

Author Contribution Statement | Yazar Katkı Beyanı

Please identify the type of contributions for each author as a statement. The contributions table identifies the type of contributions, which have been identified by the authors previously on the Publication Consent and Copyright Transfer Form.

A. Fikir / Idea, Concept	B. Çalışma Tasarısı, Yöntemi / Study Design, Methodology	C. Literatür Taraması / Literature Review
D. Danışmanlık / Supervision	E. Malzeme, Kaynak Sağlama / Material, Resource Supply	F. Veri Toplama, İşleme / Data Collection, Processing
G. Analiz, Yorum / Analyses, Interpretation	H. Metin Yazma / Writing Text	I. Eleştirel İnceleme / Critical Review

AUTHOR 1: A/B/C/E/F/G/H/I

AUTHOR 2: A/B/C/E/F/G/H/I

AUTHOR 3: A/B/C/E/F/G/H/I

KAYNAKLAR (REFERENCES)

- Aktüel Arkeoloji (2023), *Gertrude Bell ve Albert Gabriel'in Fotoğraflarında Hasankeyf*, <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/bir-uygarlik/gertrude-bell-ve-abert-gabriel-in-fotograflarinda-hasankeyf>, Erişim Tarihi; Mart 2023
- Arık, O. (2011), *Hasankeyf 2002 Yılı Çalışmalar. Ilsu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları – Cilt-1* (Ed: Tuna, N. ve Doonan, O.) (321-340), ODTÜ-TAÇDAM, Ankara.
- Belge B. (2019) *Planning Challenges for Archaeological Heritage*. In: Özdemir Sarı Ö., Özdemir S., Uzun N. (ed.) *Urban and Regional Planning in Turkey* (129-147). The Urban Book Series. Springer, Cham.
- Çulpan, C., (1975) *Türk Taş Köprüleri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Elagöz Timur B., Kevseroğlu Ö. (2022) *Kaya Oyma Geleneğinin İzinden Kırsal Morfolojiyi Anlamak, Kayseri Koramaz Vadisi Örneği*, Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı, III.Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Der. F. Cânâ Bilsel, Olgu Çalışkan), ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Gabriel, A. (1940) *Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale*. Paris
- Gertrude Bell Arşivi (2022), Gertrude Bell Archive, Newcastle Univesity, http://www.gerty.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=5749, Erişim Tarihi: Kasım 2022.
- Hongman, E. (1970) *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırları*. İstanbul.
- İslam Ansiklopedisi (1977) Cilt 4. İstanbul.
- Kar Yelken Z.E., Çalışkan O. (2022), *Eleştirel Bölgeselcilik Temelinde 'Üretken Tipomorfoloji': Uçhisar, Nevşehir Örneğinde Bir Yöntem Denemesi*, Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı, III.Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Der. F. Cânâ Bilsel, Olgu Çalışkan), ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Kocaaslan, N.B. (2019), *Hasankeyf Dosyası 1: SARAT Safeguarding Archaeological Assets of Turkey*, <https://www.saratprojesi.com/tr/kaynaklar/hasankeyf-dosyasi-1-herkes-kultur-kayboluyor-diyor-ya-kardesim-kultur-benim>, Erişim Tarihi: Temmuz 2020.
- Margottini C, Spizzichino, D. (2015), *How Geology Shapes Human Settlements*, Reconnecting the City The Historic Urban Landscape Approach and the Future of Urban Heritage (der. Francesco Bandarin and Ron van Oers), Wiley Blackwell.
- Montalbano, C. (2001), *Permanencies and Cultural Stratifications in the Development of the Identifying Characteristics of Apulian Architecture and Territory*, Beyond the Wall-Notes on Multicultural Mediterranean Landscape (Der. Attilio Petruccioli ve Adriana Sarro), ICAR.
- Peker, A.U. (2011), *Hasankeyf Yukarı Şehir Arkeolojik Park Belgeleme Çalışması. Ilsu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları – Cilt-1* (Ed: Tuna, N. ve Doonan, O.), (341-386) ODTÜ-TAÇDAM, Ankara.
- Petruccioli, A. (2007), *After Amnesia Learning From The Islamic Mediterranean Urban Fabric*, ICAR.
- Tanyeli, U. (1996), *Anadolu'da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma*

Düzeni, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme (s.405-471), Yıldız Sey (Der.), Habitat II, İstanbul: Tarih Vakfı

- Topçu, H. (2011), *Hasankeyf Yukarı Şehir 2002 Yılı Belgeleme Çalışması*. Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları – Cilt-1 (Ed: Tuna, N. ve Doonan, O.), (387-398) ODTÜ-TAÇDAM, Ankara.
- Toprak, V., Süzen, M.L. (2011), *Hasankeyf (Yukarı Şehir) Topografyası ve Kent Dokusu Üzerine Etkisi*. Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları – Cilt-1 (Ed: Tuna, N. ve Doonan, O.), (399-426). ODTÜ-TAÇDAM, Ankara.
- Tuna N., Ozturk J. (ed.). (1999) *Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, ODTÜ-TAÇDAM, Ankara.
- Tuna N., Ozturk J. ve Velibeyoğlu J. (ed.). (2000) *Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, ODTÜ-TAÇDAM, Ankara.
- Tuna N., Ozturk J. (ed.). (2002) *Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, ODTÜ-TAÇDAM, Ankara.
- Tuna N., Halgh J.G. ve Velibeyoğlu J. (ed.). (2004) *Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, ODTÜ-TAÇDAM, Ankara.
- Tuna N., Doonan O. (ed.). (2011) *Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları*, ODTÜ-TAÇDAM, Ankara.
- Tuna, N., Belge, B. (2011), *Tarihi Hasankeyf Kenti Koruma-Gelişirm Stratejik Planı*. Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları – Cilt-1 (Ed: Tuna, N. ve Doonan, O.), (475-513). ODTÜ-TAÇDAM, Ankara.
- Uluçam, A. (2007), *Hasankeyf Kazıları 2005. 28.Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ed: Koral, B., Dönmez, H. ve Akpınar, M.). Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİM Basımevi, Ankara, 73-96.
- Yılmaz, M., Sevgi, S., Koparan, C.ve Çetin, O. (2021), *Hasankeyf Orta Kapı'nın Korunması ve Taşınmasına Yönelik Uygulamalar*, Lycus Dergisi, 3; 93-104.
- Zengin, B. (1994), *Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri*. Ankara.

YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ (BIOGRAPHIES OF THE AUTHORS)

Burak BELGE (Prof. Dr.)

Burak Belge lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama bölümünde 2002 yılında tamamlamıştır. Aynı Üniversite’de 2005 yılında Şehir Planlama Yüksek Lisans Programını, 2012 yılında Şehir ve Bölge Planlama Doktora Programını tamamlamıştır. 2005 -2012 yılları arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak görev yapmıştır. Bu süreçte, Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi (ODTÜ-TAÇDAM) ve Mimarlık Fakültesi Araştırma, Tasarım, Uygulama, Planlama Merkezi (ODTÜ-MATPUM) bünyesinde uluslararası ve ulusal projelerde görev almıştır. 2012 yılından itibaren Mersin Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Devam eden ve tamamlanmış araştırma-uygulama projelerine ek olarak Eylül 2017-Ocak 2018 tarihleri arasında University College London, Arkeoloji Enstitüsü’nde doktora sonrası araştırma yapmıştır. İlgi alanları kentsel arkeoloji, kentsel koruma, kültürel miras yönetimi ve kent tarihidir.

Hicran TOPÇU CAMPAGNA (Dr.)

Hicran Topcu Campagna, ODTÜ Mimarlık Bölümü’nden Lisans (1992), Y. Lisans ve Doktora (Restorasyon, 1996-2004) derecelerine sahiptir. Lisansüstü araştırmalarının bir bölümünü, İtalyan Hükümet bursu ile İtalya’da yürütmüş, Cenova (1999) ve Roma II Üniversitelerinde (2003) konuk araştırmacı olarak bulunmuştur. ICCROM tarafından düzenlenen “Bütünleşik Kentsel Koruma” (2003) ve ILO tarafından düzenlenen “Kültürel Miras ve Kalkınma” (2004) konulu lisansüstü düzey eğitimlerine katılmıştır. 1995-2001 yılları arasında tam zamanlı, 2005 yılında yarı zamanlı olarak ODTÜ’de, 2014-2018 yılları arasında da Bahçeşehir Üniversitesi bünyesinde akademik görevler üstlenmiştir. 2006 yılında ICCROM fellowship programı kapsamında kültürel miras risk yönetimi konusunda çalışmalar yapmıştır. Mimari ve kentsel koruma, kültür mirası belgeleme ve envanter çalışmaları ile kültür mirası yönetim planları başlıca mesleki ilgi alanlarıdır.

Numan TUNA (Prof. Dr.)

1948 yılında İzmir’de doğan Numan Tuna, 1965 yılında İzmir Türk Kolejinden, 1971 yılında ODTÜ, Mimarlık Fakültesinde Lisans eğitiminin tamamlanmıştır. 1978 yılında aynı Üniversite’de Yüksek Lisansını, 1984 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi’nde Doktorasını tamamlamıştır. Tuna, 2001 yılında, ODTÜ’de Kentsel Arkeoloji alanında Profesör olmuştur. Başlıca uzmanlık alanları: kentsel arkeoloji, yerleşim arkeolojisi, kültürel miras yönetimidir. **Akademik Görevler:** Avrupa Konseyi, Arkeolojik Miras komisyonu üyeliği (1994-1997), İzmir 1. No.lu K.T.V. Koruma Kurulu üyeliği (1993-1999); ODTÜ Müzesi Müdürlüğü (1993-2013), TAÇDAM Başkanlığı (1993-2013), ODTÜ Yerleşim Arkeolojisi Anabilim Dalı Başkanlığı (1999-2013). **Yönettiği başlıca araştırma ve kültürel miras yönetimi projeleri:** Datça Yarımadası Arkeolojik Araştırmaları (1980-1987), Ionia Yüzey Araştırmaları (1984-1988), Knidos Seramik Atölyeleri Kazısı (1988-1992), Teos Yüzey Araştırmaları (1993-1998), Emecik, Apollon Kutsal Alanı Kazısı (1998-2006), Burgaz Kazıları

(1993-2017); Iısu ve Karkamış Baraj Alanlarında Arkeolojik Mirasın Korunması ve Kurtarılması Projesi (1998-2003), BOTAŞ BTC Boru Hattı Arkeolojik Miras Çevre Etki Değerlendirme Çalışmaları (2001-2002). Kentsel arkeoloji, Anadolu'da Klasik-Hellenistik dönem kentleşmesi, arkeolojik kültür mirası üzerine teorik ve uygulamalı projelere ilişkin çok sayıda eseri bulunmaktadır.

Investigation of the relationship between architects' comfort conditions in the working environment and productivity

Yiğit Can YARDIMCI¹, ORCID: 0000-0002-3785-4195
Yasemin ERBİL², ORCID:0000-0002-2290-3097

Abstract

Architects have difficult working conditions due to the profession of architecture. Therefore, architects need to improve the comfort conditions in the working environment to feel physically and psychologically well and to increase their productivity at work. This study aims to examine the relationship between comfort conditions and productivity of architects working in Bursa and to identify the relationship between them. Accordingly, a survey was conducted with 203 architects in Bursa. When the comfort conditions of architects were examined, it was seen that they were satisfied with artificial lighting, indoor temperature and air quality, natural ventilation, absence of bad odors, seat ergonomics and equipment adequacy. The productivity of architects is affected by the workplace's attitude to employees, status, facilities and sensitivity to problems, leave, working hours, appreciation, fairness of wages, wage level, expression of ideas and equipment sub-factors. When the relationship between productivity and comfort conditions in the working environment is examined, the fact that the correlation coefficients are in the range of 0.21-0.57 reveals the importance of comfort conditions for the business and employees. As a result of the research, it was seen that the factors determining the comfort conditions of architects are effective in the productivity of employees.

Highlights

- Comfort conditions in the working environment of architects are examined.
- Productivity parameters of architects in different working environments are examined.
- Impact of comfort conditions in the working environment to the productivity of architects is examined.

Keywords

Working environments; Comfort conditions; Productivity; Architects.

Article Information

Received:
15.05.2023

Received in Revised Form:
09.11.2023

Accepted:
20.12.2023

Available Online:
19.04.2024

Article Category

Research Article

Contact

1. Faculty of Architecture, Bursa Uludag University, Bursa, Türkiye
yardimci@uludag.edu.tr

2. Faculty of Architecture, Bursa Uludag University, Bursa, Türkiye
yaseminerbil@uludag.edu.tr

Mimarların çalışma ortamındaki konfor koşulları ile verimlilik arasındaki ilişkinin incelenmesi

Yiğit Can YARDIMCI¹, ORCID: 0000-0002-3785-4195
Yasemin ERBİL², ORCID:0000-0002-2290-3097

Öz

Mimarlar, mimarlık mesleğinin yapısından dolayı zorlu çalışma koşullarına sahiptir. Bu nedenle mimarların kendilerini fiziksel ve psikolojik olarak iyi hissetmeleri ve iş hayatındaki verimliliklerini artırabilmeleri için çalışma ortamındaki konfor koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, Bursa'da çalışan mimarların çalışma ortamlarındaki konfor koşulları ile verimlilik ilişkisinin incelenmesi ve birbirleri ile ilişkisinin olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Bursa'da faaliyet gösteren 203 mimar ile anket çalışması yapılmıştır. Mimarların konfor koşulları incelendiğinde; yapay aydınlatma, iç ortam sıcaklığı, iç hava kalitesi, doğal havalandırma, çalışma ortamında kötü koku bulunmaması, koltuk ergonomisi ve ekipman yeterliliğinden memnun oldukları görülmüştür. Mimarların verimliliğinde; iş yerinin çalışanlar için tutumu, statü durumu, sağladığı imkanlar ve sorunlara karşı duyarlılığı, izin durumları, çalışma saatlerinin uygun olması, takdir edilme, ücretlerin adil olması, ücret seviyesi, büroda fikirlerini ifade edebilme, kullanılan ekipman gibi parametreler mimarların verimliliğini etkileyen alt faktörlerdir. Verimlilik ile çalışma ortamındaki konfor koşulları arasındaki ilişki incelendiğinde, korelasyon kat sayılarının 0,21-0,57 aralığında olması, konfor koşullarının işletme ve çalışanlar için önemini ortaya koymaktadır. Araştırmanın sonucunda, mimarların konfor koşullarını belirleyen faktörlerin çalışanların verimliliğinde etkili olduğu görülmüştür.

Öne Çıkanlar

- Mimarların çalışma ortamındaki konfor koşulları incelenmektedir.
- Farklı çalışma ortamında bulunan mimarların verimlilik değerlerini etkileyen parametreler incelenmektedir.
- Mimarların çalışma ortamındaki konfor koşullarının verimliliğe etkisi incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler

Çalışma ortamı; Konfor koşulları; Verimlilik; Mimarlar.

Makale Bilgileri

Alındı:
15.05.2023
Revizyon Kabul Tarihi:
09.11.2023
Kabul Edildi:
20.12.2023
Erişilebilir:
19.04.2024

Makale Kategorisi

Araştırma Makalesi

İletişim

1. Mimarlık Fakültesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye
yardimci@uludag.edu.tr

2. Mimarlık Fakültesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye
yaseminerbil@uludag.edu.tr

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Çalışanlar günün büyük bir çoğunluğunda çalışma ortamlarında bulunmaktadır. Yeterli ortam koşulları sağlandığında, işletmede devamsızlık, hastalık izinleri ve ekonomik getiri şikayetlerinin azalması beklenebilir. Özellikle gelişmiş ülkelerde çalışan maliyetleri, bina maliyetlerinden daha yüksektir (Wargocki, 2011; Kosonen ve Tan, 2004; Wood, 1989; Tarantini, 2017). Bu nedenle işletmeler tarafından, çalışma ortamlarındaki konfor koşullarında iyileştirme yapılarak iş verimliliği artırılabilir. Çalışma ortamının fiziksel konfor koşulları ile çalışanların verimliliğini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Leather ve ark. (2003) gürültünün, hava kalitesinin, sıcaklığın ve aydınlatmanın işçi psikolojisi ve iş stresi üzerindeki etkilerini incelemiştir (Leather ve ark., 2003). Gonzales ve ark. (1997), ofis binalarının ve çevrelerinin mekansal ve estetik değerlerinin kullanıcı memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemiştir (Gonzalez ve ark., 1997). Sunstrom ve ark. (1994), gürültünün çalışanların iş tatmini, iş performansı ve çevre tatmini üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Ortamda gürültünün artması halinde kullanıcı memnuniyetinin azaldığı gözlemlenmiştir (Sunstrom ve ark., 1994). Muhic ve Butala (2004), bir ofis binasında ısıtma ve hava kalitesinin kullanıcılar üzerindeki etkilerini incelemiştir. Elde edilen verilere göre, kullanıcıların büyük çoğunluğu ısı ortam ve hava kalitesinden memnun olmadığını dile getirmişlerdir. Klima kullanılan ofislerde devamsızlığın daha fazla olduğunu gözlemlenmiştir (Muhic ve Butala, 2004). Nagy ve ark. (1995), bodrumda ve bodrumda olmayan ofislerdeki aydınlatma ve görsel koşulların, kullanıcılar üzerindeki memnuniyetlerini araştırmışlardır. Bodrum kattaki ofislerde pencerelerin özellikle istendiği sonucuna varmışlardır. Bodrumdaki ofis çalışanlarının aydınlatma memnuniyetini, diğer ofis çalışanlarına göre daha olumsuz değerlendirmişlerdir (Nagy ve ark., 1995). Leaman yaptığı çalışmada, ofislerdeki hava kalitesi, aydınlatma ve gürültü koşullarından memnun olmayan kullanıcıların üretkenliklerinin de etkilendiğini belirtmiştir (Leaman, 1995). Roelofsen (2002), ofis çalışanlarının üretkenliği üzerinde en fazla etkiye sahip olan parametrelerin ısı ortam ve hava kalitesi olduğu sonucuna varmıştır (Roelofsen, 2002). Dorgan ve Dorgan (2005), çalışanların uzun süre ofiste olması nedeniyle iç ortamın kalitesinin önemli olduğunu savunmuşlardır. Bina sakinlerinin üretkenliği ve sağlığı ile çevrenin fiziksel kalitesi arasında bir bağlantı olduğu sonucuna varmışlardır (Dorgan ve Dorgan, 2005). Whitley ve ark. (1996), ofis memnuniyetinin çalışanların verimliliğinde etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Ofis koşulları konusunda memnuniyet, iş doyumu ve çevresel kontrol arasında bir ilişki bulmuşlardır (Whitley, 1996).

Çalışma ortam koşullarından ve işten memnun olan çalışanların (iş hayatındaki) verimliliği de artmaktadır (Şimşek ve ark. 2014). Verimliliğin artması, hem çalışan memnuniyetini hem de girdi/sonuç miktarının artmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda mimarların çalışma ortamlarındaki konfor koşullarının verimlilik üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla 203 kullanıcı ile 3 bölümden

oluşan anket çalışması yapılmıştır. İlk bölümde kullanıcıların demografik özellikleri hakkında veri elde edilmiştir. 2. bölümde, çalışma ortamlarındaki konfor koşulları 5 başlık altında incelenmiştir. 3. bölümde kullanıcıların verimliliğini etkileyen faktörler, 3 başlık altında incelenmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda, tartışma bölümünde kullanıcıların çalışma ortamlarındaki konfor koşulları, verimliliğini etkileyen faktörler ve aralarındaki ilişkiler hakkında bilgi verilmiştir.

2. LİTERATÜR ANALİZİ (LITERATURE VIEW)

2.1. Konfor koşulları (Comfort Conditions)

Konfor, bilim ve uygulamanın sağlamış olduğu imkânlar kullanılarak, bireyin ulaştığı rahatlık olarak tanımlanabilir (Sirel, 1994). Bulunduğu ortamı, konforlu bir çevreye dönüştürmek için insanoğlu nesillerdir çaba göstermektedir. Bunun yanında gelişen çevre koşulları ve teknoloji ile birlikte dönemsel olarak konfor anlayışları değişmektedir. Çalışma ortamındaki konfor koşullarını iyileştirmek için birtakım faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler; ısıl, görsel ve işitsel konfor, iç hava kalitesi ve ergonomik koşullardır.

2.1.1. Isıl konfor (*Thermal comfort*)

Çalışma ortamındaki ısıl konfor; ısı, nem ve hava miktarı gibi mekân koşulları bakımından kişinin fiziksel ve psikolojik olarak kendini konforlu hissetmesi olarak tanımlanabilir. İnsanların hayatlarını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmeleri, vücut ısılarının normal bir sıcaklıkta tutulmasına bağlıdır. Vücut ısı dengesi, çeşitli faktörler tarafından belirlenmektedir. Bu faktörler ısı denge sistemleri, çevresel faktörler ve bireysel faktörlerdir. Çevresel faktörlerin dış etkenlere göre belirlenmesi gerekirken, bireysel faktörleri ise kişiler belirlemektedir. Çevresel faktörler hava miktarı, nem, sıcaklık ve hava kalitesidir. Bireysel faktörler; aktivite, giyinme ve yüzey alanıdır. Ek olarak bu faktörlerin haricinde değerlendirilmesi zor olan faktörler de bulunmaktadır. Bunlar; aktif vücut ve yapı, coğrafi konum, cinsiyet, yaş, ısıl değerlerdeki değişiklikler, adet döngüsü, kalp ritmi, tüketilen gıda türü, iç mekanlarda kullanılan renkler, kullanıcı sayısı ve hava basıncıdır (Ashrae, 2008).

Isıl konfor konusunda yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Wargocki (2006), çalışmasında iç mekan çevre kalitesinin düşük olduğu koşullarda çalışanların performansının düşerek iş devamsızlığına neden olabileceği sonucuna varmıştır (Wargocki, 2006). Bajc ve ark (2016), yapmış oldukları çalışmada, sağlıklı ve üretken bir çalışma ortamına ve istenilen termal konfor seviyelerine ulaşmak için kış mevsiminde uygun havalandırmanın önemini vurgulamışlardır. Lan (2009), termal konfor değişimlerinin bina sakinlerinin çalışma performansı ve duyguları üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Ortam sıcaklığının nötr olduğu durumlarda, çalışan performansının düştüğü gözlemlenmiştir. Katılımcıların yüksek sıcaklıkta, kendilerini rahat hissetmedikleri ve olumsuz ruh hali ile birlikte çalışma performanslarını sürdürmek için daha fazla çaba harcamaları gerektiği sonucuna varılmıştır.

2.1.2. Görsel konfor (*Visual comfort*)

Görsel algı bakımından kişisel memnuniyetin sağlandığı duruma görsel konfor denir. Kullanıcıların görsel konforunu tatmin etmek bireylerin çalışma verimini, güven duygusunu ve algılama düzeyini

artırarak psikolojik ve fizyolojik açıdan önem arz etmektedir. Bir mekanda görsel konfor koşullarının elverişli hale getirilmesi için ilk olarak ortamdaki aydınlatma seviyesi yeterli olmalıdır. Gün ışığı doğrudan çalışma ortamına geldiğinde, ışığın fazla parlaması ve kullanılamaz olması kullanıcının göz konforunu olumsuz etkiler. Bu nedenle ışığın mekanda alınma şekli önemlidir. Elverişli bir aydınlatma tasarımı ile kullanıcının görsel ve psikolojik gereksinimleri olumlu yönde karşılanır. Bu konu ile ilgili yapılan araştırmalar, bir ofis ortamında yeterli ve elverişli doğal aydınlatma kullanıldığında olumlu etkilerin meydana geldiğini göstermiştir. Bu olumlu etkiler; iş kazalarının azalması, girdideki üretim miktarının artması, yorgunluk ile sinirlenmenin azalması, akademik başarı oranının artması, çalışma hızının artması ve aydınlatmaya bağlı maliyetin düşmesidir (Yüksel, 2005).

Yapılan çalışmalar, verimli gün ışığı almaya yönelik tasarımların yüksek performanslı çağdaş binalarda kullanılan en önemli yaklaşımlardan biri olduğunu ortaya koymuştur (Panopoulos ve Papadopoulos, 2017; Tahmasebi ve ark., 2011). Bireylerin gün ışığından optimum düzeyde yararlanması için iç mekan tasarımının, kullanıcıların görsel konforunu sağlaması gerekir (Garreton ve Rodriguez, 2014).

2.1.3. İşitsel konfor (*Auditory comfort*)

Mekânlar, işitsel olarak kullanım amaçlarına göre tasarlanarak işitsel konfor konusunda iyileştirmeler sağlanabilir. Bu doğrultuda, ses yalıtımının yapılması, gürültü kaynaklarına ses engelleyici konulması, gürültü kaynaklarının minimize edilmesi, ses kaynağının yayılımını engellemek için yapılarda çalışma payı yapılması (Dilatasyon derzi vb.), tefriş ve bölücü elemanların işitsel koşullara uygun şekilde düzenlenmesi gibi uygulamalar yapılabilir (Yardımcı, 2021). İşitsel konforun sağlanamadığı durumlarda oluşan rahatsız çalışma ortam koşulları, genel iş yeri ortamından memnuniyetsizliğe, üretim kaybına ve iş yerinde meydana gelen çatışmaların artmasına neden olabilmektedir (Lee ve ark., 2016; Mak ve Lui, 2012; Danielsson ve ark. 2015).

2.1.4. İç hava kalitesi (*Indoor air quality*)

Sağlığı olumsuz etkilemeyen, rahatlık ve konfor hissi veren hava kalitesi, ideal iç ortam hava kalitesi olarak tanımlanabilir. ASHRAE 2001 ve 62-1989 standartlarına göre iç hava kalitesi, yetkili kuruluşlar tarafından belirlenen oranlara uygun olarak havadaki tehlikeli kirleticilerin olmadığı ve hava kalitesinden ortamdaki bireylerin %80 veya daha fazlasının hoşnut olduğu temiz hava olarak tanımlanmaktadır. İç mekânlarda ihtiyaç duyulan hava kalitesi; kullanıcı yoğunluğu, kullanım süresi ve şekline göre değişmektedir. İhtiyaç duyulan hava değişim miktarı, kullanım ile ilgili olduğu kadar mekânın konumuna, yapı elemanlarına, dış hava kalitesine ve binada kullanılan mobilya ve havalandırma sistemini oluşturan zararlı ve kötü kokulu malzemelerin emisyon seviyelerine de bağlıdır (Gökmeral, 2014). İç hava kalitesi ile ilgili yapılmış çalışmalar arasında Wargoocki (2000) ve Kosonen ve ark. (2004) yapmış oldukları çalışmalarda, artan hava kalitesi ile iş performansının arttığını tespit etmişlerdir.

2.1.5. Ergonomi (*Ergonomics*)

Ergonomi, çalışan bireylerin verimli olarak çalışabilmeleri için çalışma ortamının uygunluğunu inceler. Çalışma alanının bireysel faktöre göre yerleşimi ve tasarımı sağlanırken insan-makine-çevre uyumuna öncelik verilmektedir (Bridger, 1995). Ergonomi kelimesi, 1949 yılında ilk kez İngiltere'de kullanılmış ve Avrupa ülkelerine yayılmıştır. ABD'de "*insan mühendisliği*" kelimesi, ergonomi kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır (Karl, 2000). Ergonomi tasarımı, iş sürecinin ve ürün kalitesinin verimliliğini artırmayı amaçlamaktadır.

Ergonomi konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde Rivilis ve ark (2008), ergonomik müdahalelerin hastalık izinlerini, işçilerin tazminat taleplerini ve kas-iskelet semptomlarını azaltabileceğine dair kısmi ile orta düzeyde kanıt bulmuşlardır. Brewer ve ark (2006), bilgisayar kullanıcıları arasındaki ofis müdahalelerinin görsel sağlık ve kas-iskelet semptomlarına etkisi olduğuna dair karışık kanıtlar bulmuşlardır.

2.2. Verimlilik (*Productivity*)

Verimlilik, girdilerin farklı hizmet ve malların üretiminde etkin ve rasyonel olarak kullanılması şeklinde tanımlanmaktadır. Matematiksel olarak ise çıktının girdiye oranıdır. OECD'ye göre üretilen ürün sayısının işlenmemiş ürüne bölümüne verimlilik denir (Prokopenko, 2001; Gündoğan,1997; Köroğlu, 1993). Verimlilik kavramının ekonomik yönüyle öne çıktığını, sosyal ve psikolojik yönüyle önemli bir kavram haline geldiğini söylemek mümkündür. İşletmelerin temel amacı, verimliliği artırarak yüksek kaliteli ve uzun dönemli müşteri memnuniyetini düşük maliyetli üretimle sağlamaktır. Örneğin bir işi, daha az süre, malzeme, maliyet, personel ve mesafe, daha basit yöntemler, daha yüksek kalite ve motivasyon ile yaparak iş verimi artışı sağlanabilmektedir (Ar, 1999; Aytürk, 2010). Verimlilik, ekonomik faaliyetlerin çalışma şeklini açıklayan etkin bir olgudur ve işletmelerin başarısını temsil etmektedir. Verimliliğin, yöneticilerin başarılarının bir göstergesi olarak sayılmasının nedeni, verilen kararların sorumluluğunun yöneticilere ait olmasıdır. Örgütte zaman ve kişi yönetiminin, maddi kaynakların ve verimlilik duyarlılığının canlı tutulmasında yöneticilerin sorumluluğu büyüktür (Pekel, 2001). Verimlilik; tüketimin daha ucuz ve bol olması, işverenin yeni yatırım fırsatları yaratacak imkanları sağlaması, ekonomik büyüme ile ülkenin kalkınmasının sağlanması, işçilerin daha az çalışma süresinde daha fazla ücret almaları ve toplumun yüksek bir refah düzeyine ulaşması bakımından toplumun her kesimi tarafından önem gösterilmesi gereken bir konudur (Suiçmez, 2009). İşletmenin temel amacı, net gelirleri ve sermayenin gelir oranını artırmaktır. İşletmenin kâr zarar tablolarında o işletmenin başarı düzeyi görülmektedir. Rekabet ortamına uyum sağlamış bir işletmenin başarısındaki en önemli faktör, üretimde çıktı miktarı için gerekli girdi ihtiyacının azaltılması yani verimlilik (Doğan, 1987). İşletme için verimliliğin ikinci önemi, organizasyon yapısı için sağladığı yararlarıdır. Yönetici, işletmenin hem teknik hem ekonomik sorunlarını sorgulayan bir kriter olarak kabul edilmektedir. İşletmeler için verimliliğin üçüncü önemi, karlılık açısından daha güvenilir olmasıdır. Verimliliğin bir diğer önemi ise, işletmelerin birbirleri arasında karşılaştırma yapmasına imkân sağlamasıdır (İleri, 1999).

2.2.1. Verimlilik ile ilgili temel kavramlar (*Basic notions related to productivity*)

Verim; bir iş sonucunda sağlanan olumlu duruma denir. Girdi sürecinin olumlu olması ile üretimden bir çıktı elde edilmiştir (Gürak, 2013).

Etkililik; maliyetin minimize edilmesiyle ulaşılabilecek belirli bir çıktı üretilmesi olarak tanımlanabilir. Ek olarak kaynakların etkinliğinin değişmesiyle karşılaştırmalı olarak hangi çıktının üretilebileceğinin bir ölçütüdür (Uğur, 2003).

Etkenlik; çıktı için uygulanan ölçülü faaliyetlere ek olarak üretilen mal ve hizmetin tüketicilerin isteklerine uygunluğunu, işletmedeki üretim sürecinin yalnızca ekonomik ve verimli olmasının yeterli olmadığını belirten bir kavramdır. Etkenliğin artması satış miktarları ve karlılığın artması anlamına gelmektedir (Sabuncuoğlu ve ark., 2005).

Üretkenlik; üretim maliyetlerinin düşürülmesi, satış sayısının ve rekabet gücünün artırılmasıyla telafi edilecek gelirdeki azalmaya denir. Girdilerin fiyat/kalite oranının artması, daha fazla ürünün daha az maliyetle elde edilmesini sağlamaktadır. Bu durum, üreticilerin rekabet gücünü artırması bakımından önemlidir (Koçel, 2005).

Ekonomiklik; satıştan elde edilen hasılat ile hasılat oluşturan mal ve hizmetlerin arasındaki ilişkiye denir (İleri, 1999). Bu doğrultuda maliyetlerin düşük olması veya satışların artması ekonomiklik oranının artması demektir. Ekonomik artışın verimlilik artışına dönüşmesi için üretilen ürünlerin satışı ve satış işleminin önceki fiyatından yüksek olması gereklidir (Bozkurt, 2014).

2.2.2. Verimlilik türleri (*Types of productivity*)

Verimlilik ölçümü, ölçümün nedenine bağlı olarak tüm girdiler (toplam verimlilik), birden çok girdi (çok faktörlü verimlilik) veya tek girdi (kısmi verimlilik) için yapılabilir. Kısmi verimlilik hesabı ile belirlenen verimlilik faktörüne müdahale oranı belirlenebilir. İş gücü verimliliğindeki değişimleri izlemek için ise iş gücü girdi ölçüsü kullanılabilir. İş gücü ve makine verimliliği gibi ölçümler işletmeler tarafından sıkça kullanılmaktadır (Ar, 1999). Verimlilik ölçümleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Verimlilik türleri (Sabuncuoğlu ve Tokol, 2005)

Verimlilik Türleri		
Verimlilik Türleri	Formül	Örnek
Kısmi Verimlilik	$\text{Çıkış} / \text{Tek bir giriş}$	Çıktı/ Emek
Çok Faktörlü Verimlilik	$\text{Çıkış} / \text{Çoklu girişler}$	Çıktı/ İşçilik+Makine
Toplam Verimlilik	$\text{Çıkış} / \text{Tüm Girişler}$	Çıktı/ Emek+Makine+Sermaye+Ham madde+Enerji

2.2.3. Verimliliği etkileyen faktörler (*The factors affecting productivity*)

Bir yöneticinin üretkenliği etkileyen faktörler hakkındaki bilgisi, verimliliği artırmaya yardımcı olmaktadır. Yönetici için başarı durumunu, verimliliğin artmasını engelleyen faktörlerin belirlenmesi ve bu faktörlere göre önlem alınması sağlamaktadır. Verimliliği etkileyen faktörler iki başlık altında incelenmektedir. Bu başlıklar; iç ve dış faktörlerdir. İşletmenin kontrolünde olduğu

için iç faktörleri kontrol etmek dış faktörlere göre daha kolaydır (Prokopenko, 2001). Tablo 2’de verimliliği etkileyen faktörler gösterilmektedir.

Tablo 2. Verimliliği etkileyen faktörler (Sabuncuoğlu ve Tokol, 2005)

Verimliliğe Etki Eden Faktörler				
İç faktörler		Dış faktörler		
Katı faktörler	Esnek faktörler	Yapısal kaynaklar	Doğal kaynaklar	Devlet ve altyapı
Fabrika ve teçizat	Organizasyon ve sistemler	Ekonomik	İnsan gücü	Kurumsal mekanizmalar
Ürün	İnsan	Nüfus ve sosyal yapı	Arazi	Politika
Teknoloji	Çalışma yöntemleri		Enerji	Altyapı
Malzeme ve enerji	Yönetim biçimleri		Ham madde	Kamu işletmeleri

3. MATERYAL VE YÖNTEM (MATERIAL AND METHOD)

Çalışma ortamındaki konfor koşulları, çalışanların verimliliği açısından önem kazanmaktadır. Farklı çalışma ortamında bulunan mimarların konfor koşulları ve verimliliğini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve bu faktörlerin birbirleriyle ilişkilerinin araştırılması, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, Bursa ilinde faaliyet gösteren mimarlar, araştırmanın örneklemini olarak seçilmiştir (Yardımcı, 2021).

Veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Google Forms aracılığıyla oluşturulan anket, online olarak uygulanmış ve 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik özelliklere ilişkin sorular, ikinci bölümde çalışma ortamı ile ilgili ısı, görsel ve işitsel konfor, iç hava kalitesi ve ergonomi ile ilgili konfor koşullarını inceleyen sorular, üçüncü bölümde ise verimlilik düzeyleri ile ilgili sorular yer almaktadır. Örgütsel yönetsel, psiko-sosyal ve ekonomik faktörler olmak üzere 3 başlık altında toplam 19 soru bulunmaktadır. Anket ölçüm aracı olarak 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır. Likert ölçeği doğrultusunda belirlenmiş değerlendirme kriterine göre, 1.00-1.79 puan aralığı “çok düşük seviye”, 1.80-2.59 puan aralığı “düşük seviye”, 2.60-3.39 puan aralığı “orta seviye”, 3.40-4.19 puan aralığı “yüksek seviye”, 4.20-5.00 puan aralığı “çok yüksek seviye” ifadesine karşılık gelmektedir. Ankete verilen cevapların değerlendirme kriterleri ve puan aralıkları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Yanıtların değerlendirme kriterleri

Likert ölçeği	Seçenekler	Aralık	Değerlendirme kriteri
1	Kesinlikle katılmıyorum	1.00-1.79	Çok düşük seviye
2	Katılmıyorum	1.80-2.59	Düşük seviye
3	Kararsızım	2.60-3.39	Orta seviye
4	Katılıyorum	3.40-4.19	Yüksek seviye
5	Kesinlikle katılıyorum	4.20-5.00	Çok yüksek seviye

Çalışmada elde edilen bulguların analizi için SPSS 23.0 istatistik yazılımı kullanılmıştır. Çeşitli faktörlerin örneklem üzerindeki etkisi araştırılırken betimsel istatistikler, Mann Whitney U testi ve Spearman Korelasyon testi gibi analiz yöntemleri kullanılmıştır. Verilerin dağılımı normal olmadığı için korelasyon analizi tespitinde parametrik olmayan analiz yöntemleri tercih edilmiştir.

4. BULGULAR (FINDINGS)

Katılımcılar, cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde örneklemin 117 kadın (%57,6) ve 86 erkek (%42,4) katılımcıdan oluştuğu görülmektedir. Yaş değişkenine göre, 22-30 yaş grubundaki mimarlar %61,57, 31-40 yaş grubundaki kullanıcılar %32,51 ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Medeni durumları incelendiğinde, katılımcıların %70'inin bekar, %30'unun evli olduğu görülmüştür. Eğitim durumları incelendiğinde, katılımcıların %84,70'i lisans, %15,60'ı yüksek lisans derecesine sahiptir. Katılımcıların, mesleki deneyim süreleri incelendiğinde, 2-5 yıl çalışma deneyimi olan mimarlar %54,0 ve 6-10 yıl çalışma deneyimi olan mimarlar %28,70 ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Çalışanların buldukları firmada çalışma süreleri incelendiğinde, 1-5 yıl boyunca çalışan mimarlar %82,76, 6-10 yıl süresince çalışan mimarlar %14,29 oranında dağılım göstermiştir. Değerler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Kullanıcıların demografik özellikleri

Cinsiyet	N	%
Kadın	117	57,6%
Erkek	86	42,4%
Yaş	N	%
22-25	62	30,54%
26-30	63	31,03%
31-34	50	24,63%
35-40	16	7,88%
41-45	9	4,43%
46-50	3	1,48%
Medeni durum	N	%
Bekar	142	70,0%
Evli	61	30,0%
Eğitim seviyesi	N	%
Lisans	172	84,70%
Lisansüstü	31	15,30%
Mesleki deneyim	N	%
2-5 yıl	109	54,0%
6-10 yıl	58	28,70%
11-15 yıl	19	9,40%
16-20 yıl	14	6,90%
21-30 yıl	2	1%
Firmada çalışma süresi	N	%
1-5 yıl	168	82,76%
6-10 yıl	29	14,29%
11-15 yıl	2	0,99%
20-30 yıl	4	1,97%

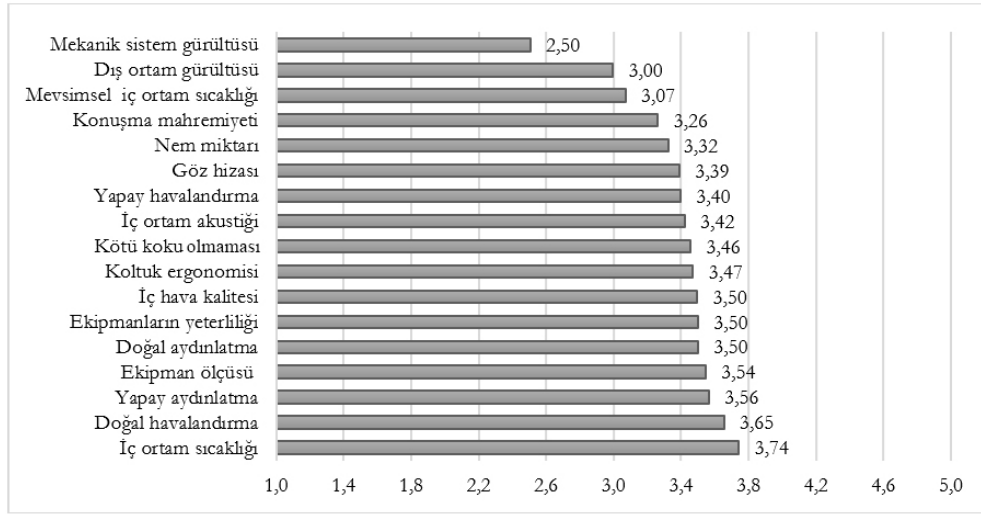
4.1. Konfor koşulları ile ilgili bulgular (Findings related to comfort conditions)

Çalışmada elde edilen veriler doğrultusunda genel konfor değeri, 5'li Likert ölçeğine göre "3,40" değerinde bulunmuştur. Tablo 3'te belirtilen değerlendirme kriterine göre yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Genel konfor şartlarını oluşturan görsel konfor (3,53), ergonomi(3,47) ve iç hava kalitesi(3,50) faktörleri yüksek seviye; işitsel konfor (3,04) ve ısı konfor (3,37) faktörleri ise orta seviye değerlerdedir. Konfor koşullarının frekans ve yüzde analizleri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Konfor koşulları frekans ve yüzde analizleri

Parametre		Ölçek						
		1	2	3	4	5		
İç mekan sıcaklığı	Isıl Konfor	Frekans	0	22	14	160	6	
		%	0	10,8	6,9	78,8	3	
Mevsimsel değişiklikten kaynaklı iç mekan sıcaklığı		Frekans	0	78	38	80	6	
		%	0	38,	18,	39,4	3	
Nem miktarı		Frekans	0	31	77	92	2	
		%	0	15,3	37,9	45,3	1	
Doğal aydınlatma		Görsel konfor	Frekans	1	34	37	123	7
			%	0,5	16,7	18,2	60,6	3,4
Yapay aydınlatma elemanları			Frekans	0	27	42	125	8
			%	0	13,3	20,7	61,6	3,9
İç mekan akustiği	İşitsel konfor		Frekans	1	34	50	113	4
			%	0,5	16,7	24,6	55,7	2
Mekanik sistem gürültüsü			Frekans	3	133	30	33	3
			%	1,5	65,5	14,8	16,3	1,5
Dış mekan gürültüsü			Frekans	4	72	51	69	5
			%	2	35,5	25,1	34	2,5
Konuşma mahremiyeti		Frekans	0	47	60	90	5	
		%	0	23,2	29,6	44,3	2,5	
İç mekan hava kalitesi		İç hava kalitesi	Frekans	1	26	51	120	4
			%	0,5	12,8	25,1	59,1	2
Doğal havalandırma	Frekans		1	21	29	147	4	
	%		0,5	10,3	14,3	72,4	2	
Yapay havalandırma	Frekans		1	33	55	111	2	
	%		0,5	16,3	27,1	54,7	1	
Kötü kokunun olmaması	Frekans		2	26	58	110	6	
	%		1	12,8	28,6	54,2	3	
Koltuk ergonomisi	Ergonomi		Frekans	3	33	37	124	5
			%	1,5	16,3	18,2	61,1	2,5
Bilgisayarın göz hizasında olması		Frekans	0	44	40	110	6	
		%	0	21,7	19,7	54,2	3	
Ekipman ölçüleri		Frekans	1	28	39	128	6	
		%	0,5	13,8	19,2	63,1	3	
Ekipman yeterliliği		Frekans	1	31	42	122	6	
		%	0,5	15,3	20,7	60,1	3	

Örneklemin konfor koşulları değişkenleri incelendiğinde, birtakım değerlerin genel konfor değerinden yüksek olduğu görülmüştür. Bu değerler; “doğal aydınlatma” ve “yapay aydınlatma”(görsel konfor), “iç ortam sıcaklığı”(ısı konfor), “iç mekan hava kalitesi”, “kötü koku olmaması” ve “doğal havalandırma”(iç hava kalitesi), “ekipman ölçüleri”, “ekipman yeterliliği” ve “koltuk ergonomisi”(ergonomi) ve “iç mekân akustiği”(işitsel konfor) alt parametreleridir. Değerlendirme kriterine göre bu değerler yüksek seviyededir. Bunun yanı sıra mimarların çalışma ortamlarındaki konfor koşulları değişkenleri incelendiğinde; birtakım değerlerin genel konfor değerinden düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler; “mevsimsel iç ortam sıcaklığı” ve “nem”(ısı konfor), “dış gürültü” ve “konuşma mahremiyeti”(işitsel konfor), “yapay havalandırma”(iç hava kalitesi), ve “bilgisayarın göz hizasında olması”(ergonomi) değerleridir. Tablo 3’te belirtilen değerlendirme kriterine göre, bu değerler orta seviyededir. “Mekanik sistem gürültüsü”(işitsel konfor) değeri ise düşük seviyededir. Konfor koşulları alt faktörlerinin ortalama dağılımları Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Konfor koşulları alt faktörlerinin ortalama dağılımları

Elde edilen bulgulara göre mimarlar çalıştıkları ortamda işitsel olarak rahat hissetmemektedirler. İşitsel konfor ve alt parametrelerinden olan “dış ortam” ve “mekanik sistem gürültüsü” değerlerinin konfor parametreleri arasında en az değere sahip olması, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Kullanıcıların ısı konfor düzeyleri incelendiğinde, çalışma ortamının ısı konfor koşul değerlerinin orta seviyede olduğu tespit edilmiştir. İç ortam sıcaklığı konusunda memnun olan mimarlar, çalışma ortamlarındaki nem oranı ve iç ortam sıcaklığı konusunda kararsız kalmışlardır. Özellikle çalışma ortamındaki “mevsimsel iç ortam sıcaklığı” değeri 5 üzerinden 3,06 ile en az değere sahiptir.

Demografik değişkenler ile konfor koşulları düzeyleri arasında korelasyon analizi değerlerinin 0-0,39 aralığında olduğu dikkate alındığında zayıf bir ilişki tespit edilmiştir. Isı konfor faktörü ile en güçlü ilişki “ortalama çalışma saati”, en zayıf ilişki ise “çalışan sayısı” değişkeni arasındadır. İşitsel konfor faktörü ile en güçlü korelasyon “çalışma düzeni”, en zayıf korelasyon ise “çalışma şekli” arasındadır. Konfor koşulları ile demografik özellikler arasındaki korelasyon değerleri Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6. Konfor koşulları ile demografik özellikler arasındaki korelasyon analizi

Parametre	Ortalama çalışma saati	Çalışma düzeni	Çalışma süresi (yıl)	Yaş	Mesleki deneyim	Çalışma şekli	Örgüt türü
Isı konfor	0,228	-	-	-	-	-	-
Mevsimsel iç mekan sıcaklığı	0,185	-	-	-	-	-	-
Nem miktarı	-	-	-	-0,184	-0,165	-	-
İşitsel konfor	-	0,21	-	-	-	-0,076	-
Mekanik sistem gürültüsü	-	0,175	-	-	-	-	0,21
Ergonomi	-	-	-	-	-	-0,172	-
Ekipman ölçüsü	-	0,162	-	-	-	-	-
Koltuk ergonomisi	-	0,181	-	-	-	-	-
Ekipman yeterliliği	0,185	0,154	0,167	0,159	-	-0,187	-

(0,00) - (0,20)= Çok zayıf ilişki, (0,21) - (0,40)= Zayıf ilişki, (0,41) - (0,59)= Orta derece ilişki, (0,60) - (0,79)= Yüksek ilişki, (0,80) - (1,00)= Çok yüksek

Çok zayıf

Zayıf

Orta

Yüksek

Çok yüksek

4.2. Verimlilik ile ilgili bulgular (Findings related to productivity)

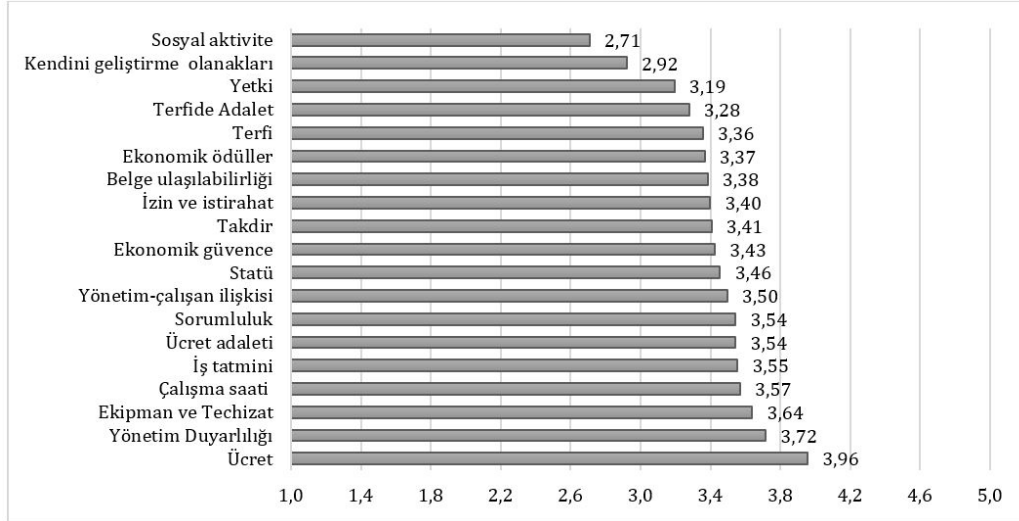
Çalışmada, ölçüm yöntemi olarak 5'li Likert tipi ölçek kullanıldığı için verimlilik değerleri 1 ve 5 arasında değer almıştır. Genel verimlilik değeri (3,43), ekonomik faktörler (3,57), örgütsel yönetsel faktörler değeri ise (3,47)'dir. Bu faktörler Tablo 4'te belirtilen değerlendirme kriterine göre yüksek değerdedir. Psiko-sosyal faktörler değeri ise (3,32) olup, değerlendirme kriterine göre orta seviyededir. Verimlilik değerlerinin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Verimlilik göstergelerinin frekans ve yüzde dağılımı

Verimlilik faktörleri	Verimlilik alt faktörleri	Ölçekler							
		1	2	3	4	5	Eksik	Toplam	
Ekonomik faktörler	Ücret	Frekans	2	4	11	169	16	1	203
		%	1	2	5,4	83,3	7,9	0,5	100%
	Ücret adaleti	Frekans	2	12	80	90	18	1	203
		%	1	5,9	39,4	44,3	8,9	0,5	100%
	Ekonomik ödülleri	Frekans	1	51	37	99	14	1	203
		%	0,5	25,1	18,2	48,8	6,9	0,5	100%
	Ekonomik güvence	Frekans	2	35	51	103	11	1	203
		%	1	17,2	25,1	50,7	5,4	0,5	100%
Psiko-sosyal faktörler	Statü	Frekans	1	33	53	103	12	1	203
		%	0,5	16,3	26,1	50,7	5,9	0,5	100%
	Takdir	Frekans	2	32	59	100	9	1	203
		%	1	15,8	29,1	49,3	4,4	0,5	100%
	Yönetim-çalışan ilişkileri	Frekans	1	32	51	102	16	1	203
		%	0,5	15,8	25,1	50,2	7,9	0,5	100%
	İş tatmini	Frekans	1	33	36	117	15	1	203
		%	0,5	16,3	17,7	57,6	7,4	0,5	100%
	Sosyal aktivite	Frekans	2	108	49	33	10	1	203
		%	1	53,2	24,1	16,3	4,9	0,5	100%
Örgütsel-yönetsel faktörler	Yetki	Frekans	1	56	56	79	9	1	203
		%	0,5	27,6	27,6	38,9	4,4	0,5	100%
	Belge ulaşılabilirliği	Frekans	1	41	49	100	10	2	203
		%	0,5	20,2	24,1	49,3	4,9	1	100%
	Sorumluluk	Frekans	1	27	50	109	15	1	203
		%	0,5	13,3	24,6	53,7	7,4	0,5	100%
	Terfi	Frekans	3	42	46	102	9	1	203
		%	1,5	20,7	22,7	50,2	4,4	0,5	100%
	Terfide adalet	Frekans	2	41	68	81	10	1	203
		%	1	20,2	33,5	39,9	4,9	0,5	100%
Kendini geliştirme	Frekans	2	88	45	58	9	1	203	
	%	1	43,3	22,2	28,6	4,4	0,5	100%	
Çalışma saati	Frekans	2	31	34	120	15	1	203	
	%	1	15,3	16,7	59,1	7,4	0,5	100%	
İzin durumu	Frekans	2	43	43	99	14	2	203	
	%	1	21,2	21,2	48,8	6,9	1	100%	
Ekipman ve teçhizat	Frekans	1	20	47	117	17	1	203	
	%	0,5	9,9	23,2	57,6	8,4	0,5	100%	
Yönetim duyarlılığı	Frekans	0	19	34	133	15	2	203	
	%	0	9,4	16,7	65,5	7,4	1	100%	

Mimarların verimlilik alt faktörleri incelendiğinde; “ücret” ve “ücret adaleti”(Ekonomik faktörler), “ekipman ve teçhizat”, “yönetim duyarlılığı”, “çalışma saati” ve “sorumluluk”(Örgütsel-yönetsel faktörler), “yönetim-çalışan ilişkisi”, “iş tatmini”; ve “statü”(Psiko-sosyal faktörler) alt faktörlerinin genel verimlilik değerinden yüksek olduğu görülmüştür. “Yetki”, “kendini geliştirme olanakları”, “terfide adalet”, “terfi” ve “belge ulaşılabilirliği”(Örgütsel yönetsel faktörler), “sosyal aktivite”(Psiko-sosyal faktörler) ve “ekonomik ödülleri”(Ekonomik faktörler) alt faktörlerinin ise genel verimlilik değerinden düşük olduğu görülmüştür. Bu değerler, değerlendirme kriterine göre orta seviyededir. “Takdir”(Psiko-sosyal faktörler) “ekonomik güvence”(Ekonomik faktörler) ve “izin durumu”(Örgütsel-

yönetmel faktörler) alt faktörlerinin ise genel verimlilik değerinden düşük olmasına rağmen değerlendirme baremine göre yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Şekil 2’de verimlilik alt faktörlerinin ortalama dağılımları gösterilmiştir.

Şekil 2. Verimlilik alt faktörlerinin ortalama dağılımları

Mimarların eğitim seviyesi, medeni durumu, cinsiyeti ve firmadaki rolü değişkenleri ile verimlilik değişkenleri arasındaki anlam ilişkisinin araştırılması için Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Bu teste göre, değerlerin anlamlı olması için Asymp. Sig. değeri 0,05’ten küçük olmalıdır.

Cinsiyet değişkenine göre, “terfi adaleti”; medeni duruma göre, “kendini geliştirme olanakları” ve “ekonomik ödüller”; firma rolüne göre, “statü” ve “ekonomik ödül” alt parametrelerindeki farklılıklar, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Eğitim durumu değişkenine göre incelendiğinde ise hiçbir alt parametre farklılığı istatistiksel olarak anlamlı değildir. Tablo 8’ de demografik özellikler ve verimlilik parametreleri arasındaki Mann-Whitney U testi sonucu gösterilmiştir.

Tablo 8. Demografik özellikler ve verimlilik parametreleri arasındaki Man Whitney U testi sonucu

Verimlilik- Cinsiyet	
Alt Faktör	Asymp. Sig. (2-tailed)
Terfide adalet	0,033
Verimlilik- Medeni Durum	
Alt Faktör	Asymp. Sig. (2-tailed)
Ekonomik ödüller	0,048
Kendini geliştirme olanakları	0,025
Yapısal Konfor Koşulları- Firma Rolü	
Alt Faktör	Asymp. Sig. (2-tailed)
Ekonomik ödüller	0,015
Kendini geliştirme olanakları	0,025

Verimlilik ile örgütte çalışma süresi, örgüt türü, çalışma düzeni, çalışma şekli ve mesleki deneyim değişkenleri arasındaki korelasyon değeri 0-0,39 arasında olması nedeniyle zayıf bir ilişki bulunmuştur. Örgütsel yönetmel faktörler ile en zayıf korelasyon “örgütte çalışma süresi”, en güçlü korelasyon ise “ortalama çalışma saati” değişkeni arasında bulunmuştur. Ekonomik faktörler ile istatistiksel olarak en zayıf korelasyon “ortalama çalışma saati”, en güçlü korelasyon ise “ortalama çalışma

saat?” değişkeni arasında bulunmuştur. Tablo 9’da kullanıcıların verimlilik ve demografik özellikler arasındaki korelasyon analizi gösterilmiştir.

Tablo 9. Verimlilik ve demografik özellikler arasındaki korelasyon analizi

	Yaş	Ortalama çalışma saati	Mesleki deneyim	Çalışma şekli	Örgüt türü	Çalışma düzeni	Çalışma süresi (yıl)
Ekonomik faktörler	-	0,233	-	-0,161	0,144	0,167	-
Ekonomik ödüller	-	0,263	-	-0,208	0,163	0,213	-
Terfi adaleti	-	-	-	-	0,216	-	-
Belge ulaşılabilirliği	-	-	-0,165	-	-	-	-
Takdir	-	-	-	-	-0,139	-	-
Ekipman ve teçhizat	-	0,197	-	-0,181	-	0,182	-0,16
Yönetim çalışan ilişkisi	-	0,184	-	-	-	-	-
Sorumluluk	-	-	-	-	-	-	-0,21
Kendini geliştirme	-0,26	-	-0,296	-	-	-	-0,2
Sosyal aktivite	-	-	-	0,18	-	-	-
Çalışma süresi	-	-	-	-	-	0,179	-

(0,00) - (0,20)= Çok zayıf ilişki, (0,21) - (0,40)= Zayıf ilişki, (0,41) - (0,59)= Orta derece ilişki, (0,60) - (0,79)= Yüksek ilişki, (0,80) - (1,00)= Çok yüksek

 Çok zayıf Zayıf Orta Yüksek Çok yüksek

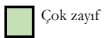

4.3. Konfor koşulları ve verimlilik arasındaki korelasyon analizi (Correlation analysis between comfort conditions and productivity)

Korelasyon değerleri 0-0,57 arasında olduğu için, verimlilik ile ısı, görsel ve işitsel konfor, iç hava kalitesi ve ergonomi faktörleri arasında orta, zayıf veya çok zayıf bir ilişki bulunmuştur. Ekonomik, psiko-sosyal ve örgütsel yönetsel faktörler ile en güçlü ilişki “ergonomi”, en zayıf ilişki ise “işitsel konfor” faktörü arasında bulunmuştur. Konfor koşulları ile verimlilik faktörleri arasında zayıf veya orta derecede korelasyon tespit edilmiştir. Bu durum, çalışan verimliliğinde, çalışma ortamındaki konfor koşul parametrelerinin önemini göstermektedir. Tablo 10’da konfor koşulları ile verimlilik arasındaki korelasyon analizi gösterilmektedir.

Tablo 10. Konfor koşulları ve verimlilik arasındaki korelasyon analizi

Parametreler	Ekonomik faktörler	Örgütsel-yönetsel faktörler	Psiko-sosyal faktörler
İşitsel konfor	0,223	0,235	0,306
Ergonomi	0,539	0,57	0,51
İç mekan hava kalitesi	0,41	0,452	0,382
Isıl konfor	0,393	0,395	0,456
Görsel konfor	0,324	0,322	0,325

(0,00) - (0,20)= Çok zayıf ilişki, (0,21) - (0,40)= Zayıf ilişki, (0,41) - (0,59)= Orta derece ilişki, (0,60) - (0,79)= Yüksek ilişki, (0,80) - (1,00)= Çok yüksek

 Çok zayıf Zayıf Orta Yüksek Çok yüksek

5. TARTIŞMA (DISCUSSION)

Çalışmada elde edilen bulgular, mimarların çalışma ortamındaki konfor koşulları ve verimliliği ilgili bilgi vermektedir. Mimarlar, çalışma ortamındaki genel konfor (3,40) seviyesinden memnun hissetmektedirler. Genel konfor değerini oluşturan görsel konfor (3,53), ergonomi (3,47) ve iç hava kalitesi (3,50) “yüksek seviye”; ısı (3,37) ve işitsel konfor (3,04) faktörlerinin ise değerlendirme kriterlerine göre “orta seviye” olduğu görülmüştür. “Dış gürültü” (3,00) ve “mekanik sistem gürültüsü” (2,50) alt parametrelerinin düşük değerlerde olması, mimarların çalıştıkları ortamda işitsel anlamda memnun hissetmediklerini göstermektedir. Çalışma ortamındaki ısı konfor

parametrelerinden “nem oranı” (3,32) ve “iç ortam sıcaklığı” (3,07) alt parametreleri konusunda ise kullanıcılar, kararsız bir tavır sergilemişlerdir. Konfor parametreleri ile demografik değişkenler arasındaki ilişki incelendiğinde, ısı konfor parametresi ile ortalama çalışma saati (0,228) değişkeni arasında; işitsel konfor parametresi ile çalışma düzeni (0,21) değişkeni arasında; “mekanik sistem gürültüsü” alt parametresi ile örgüt- türü (0,21) değişkeni arasında zayıf bir pozitif korelasyon tespit edilmiştir.

Mimarların çalışma ortamındaki verimliliğini etkileyen çeşitli parametreler bulunmakla birlikte, bu parametreler incelendiğinde, ekonomik (3,57) ve örgütsel yönetsel (3,47) faktör parametrelerinin yüksek olduğu tespit edilmiş, psiko-sosyal faktör (3,32) (*statü, takdir, yönetim-çalışan ilişkileri, iş tatmini ve sosyal aktivite*) parametreleri konusunda ise kullanıcılar kararsız bir tavır sergilemişlerdir. “Sosyal aktivite” ve “kendini geliştirme olanakları” alt parametreleri konusunda kullanıcıların düşük seviyeye yakın bir derecede memnuniyete sahip olması, çalışma ortamındaki sosyal aktivite ve kendini geliştirme olanaklarının eksik olduğunu kanıtlar niteliktedir. Verimlilik ile demografik özellikler arasındaki korelasyon ilişkisi incelendiğinde, “ekonomik ödüller” (ekonomik faktörler) alt parametresi ile ortalama çalışma saati (0,263) ve çalışma düzeni (0,213) arasında zayıf pozitif korelasyon, çalışma şekli ile ekonomik ödüller alt parametresi arasında ise negatif zayıf korelasyon tespit edilmiştir. “Terfi adaleti” alt parametresi ile örgüt türü arasında pozitif korelasyona rastlanmıştır. “Kendini geliştirme” alt parametresi ile yaş (-0,26) ve mesleki deneyim (-0,296) değişkenleri arasında negatif bir zayıf ilişki tespit edilmiştir. Sorumluluk alt parametresi ile çalışma süresi (-0,21) değişkeni arasında negatif zayıf bir ilişkiye rastlanmıştır.

Çalışma ortamındaki konfor koşulları, çalışanların verimliliği üzerinde etkili olabilmektedir. Konfor koşulları parametreleri ile verimlilik parametreleri arasındaki ilişki incelendiğinde, ergonomi parametresi (*konfor koşulları*) ile örgütsel-yönetsel (0,57), ekonomik (0,539) ve psiko-sosyal (0,51) faktör parametreleri (*verimlilik*) arasında; iç mekan hava kalitesi parametresi ile ekonomik (0,41) ve örgütsel-yönetsel (0,452) faktörler arasında; ısı konfor parametresi ile psiko-sosyal (0,456) faktörler arasında orta seviyede pozitif korelasyon tespit edilmiştir.

Konulara dair güncel literatür incelendiğinde, çalışmada elde edilen sonuçlar diğer bilimsel çalışmalarla paralellik göstermektedir. Araştırmanın bulgularına göre ücret ve terfi beklentileri, iş doyumunu olumsuz etkilemekte ve Sang ve ark. (2009), Biltawi (2020) ve Ateş’in (2018) çalışmalarındaki bulgularla örtüşmektedir. Konfor koşulları açısından mimarlar, çalışma ortamında işitsel konfor dışında kendilerini rahat hissetmektedirler ve elde edilen bu bulgular, Saka’nın (2019) çalışmasındaki bulgularla paralellik göstermektedir. Kullanıcılar işitsel konfor açısından memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum Danielsson ve Bodin (2009) ile İldeş’in (2019) yaptıkları çalışmalarda bulgularla paralellik göstermektedir. Mimarların üretkenliğinde ekonomik faktörler ön plana çıkmış, ek olarak diğer faktörler de mimarların verimliliğinde önemli rol oynamışlardır. Verimlilik sonucunda elde edilen bulgular Tabaklar (2019) tarafından yapılan çalışma ile örtüşmektedir (Sang ve ark., 2009; Biltawi, 2020; Ateş, 2018; Daniellson ve Bodin, 2009; İldeş, 2019; Tabaklar, 2019).

6. SONUÇ (CONCLUSION)

Çalışma ortamındaki konfor koşulları, çalışanların verimliliği üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Ofis koşullarında günün büyük bir kısmını bilgisayar başında oturarak geçiren mimarların verimli olabilmesi için çalışma ekipmanları ve fiziki çalışma pozisyonları önemlidir. Duruşundan oturduğu sandalyeye, bilgisayarın konumundan diğer iş ekipmanlarının düzenine kadar her şey gün içinde fazla hareketliliği olmayan ofis mimarlarının fiziksel sağlığını ve verimli çalışmasını etkiler. Ek olarak çalışma ortamındaki iç hava kalitesinin iyi olmaması halinde çalışanlarda yorgunluk oluşacağı ve verimliliğin düşeceği görülmektedir. Isıl konfor, görsel konfor ve işitsel konfor koşullarının kötü olduğu durumlarda kullanıcıların bedensel ve ruhsal sağlık sorunları da işlerinde aksamalara neden olabilmektedir. Bu nedenle binalarda konfor koşullarının iyileştirilmesi, kullanıcıların kendilerini daha iyi hissetmelerini ve daha verimli olmalarını sağlayabilmektedir. Mesleki anlamda mekan tasarımından sorumlu olan mimarların, çalışma ortamındaki fiziksel konfor koşulları ve verimliliğinin incelenmesi ve aralarındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, kullanıcıların çalışma ortamındaki konfor koşulları incelendiğinde; görsel konfor, ergonomi ve iç hava kalitesi parametreleri konusunda memnun; ısı konfor ve işitsel konfor parametreleri konusunda ise orta derecede memnun hissettikleri gözlemlenmiş olup, özellikle işitsel konfor açısından çalışma ortamında memnun olmadıkları alt parametreler de bulunmaktadır. Kullanıcıların çalışma ortamlarındaki verimliliği konusunda memnuniyetleri incelendiğinde, psiko-sosyal faktör parametreleri (*statü, takdir, yönetim-çalışan ilişkileri, iş tatmini, sosyal aktivite*) haricinde diğer parametrelerin yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Kullanıcıların psiko-sosyal faktör parametreleri konusunda memnuniyet dereceleri ise orta seviyededir.

Kullanıcıların demografik özellikleri, çalışma ortamındaki konfor koşulları ve verimlilik değişkenleri arasındaki korelasyon analizi incelendiğinde, demografik değişkenler ile verimlilik arasındaki korelasyonun, konfor koşulları parametreleri ile arasındaki korelasyondan daha yüksek olduğu görülmüştür. Kullanıcıların çalışma ortamındaki konfor koşulları incelendiğinde, en yüksek değer görsel konfor, en düşük değer işitsel konfor olduğu görülmüştür. Ancak verimlilik parametreleri ile korelasyon ilişkilerinin diğer konfor parametrelerine göre zayıf olması, konfor parametrelerindeki kümülatif artışın veya azalışın verimlilik üzerinde belirli bir etkinliğinin olmadığını göstermektedir. Ek olarak ergonomi parametresi ile verimlilik parametreleri arasında, iç hava kalitesi ile verimlilik parametrelerinden ekonomik ve örgütsel-yönetimsel faktörler arasında, ısı konfor ile verimlilik parametrelerinden psikososyal faktörler arasında orta seviyede korelasyon tespit edilmiştir. Çalışma ortamındaki ergonomi, iç hava kalitesi ve ısı konfor koşullarının çalışanların verimliliği üzerine etkisinin olabileceği gözlemlenmiştir. Yapılan bu çalışma kapsamında elde edilen veriler gelecekte, mimarların çalışma ortamındaki konfor koşulları ve iş verimliliği hakkında yapılacak olan çalışmalara bir bakış açısı kazandıracak gibi, mimarların çalışma ortamındaki iyileştirmelere de yardımcı olacaktır.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı

Araştırmanın yürütülmesi ve makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article.

Financial Statement | Finansman Beyanı

Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

No financial support has been received for conducting the research and/or for the preparation of the article.

Ethical Statement | Etik Beyanı

Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

All procedures followed were in accordance with the ethical standards.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı

Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.).

Author Contribution Statement | Yazar Katkı Beyanı

Please identify the type of contributions for each author as a statement. The contributions table identifies the type of contributions, which have been identified by the authors previously on the Publication Consent and Copyright Transfer Form.

A. Fikir / Idea, Concept	B. Çalışma Tasarısı, Yöntemi / Study Design, Methodology	C. Literatür Taraması / Literature Review
D. Danışmanlık / Supervision	E. Malzeme, Kaynak Sağlama / Material, Resource Supply	F. Veri Toplama, İşleme / Data Collection, Processing
G. Analiz, Yorum / Analyses, Interpretation	H. Metin Yazma / Writing Text	I. Eleştirel İnceleme / Critical Review

AUTHOR 1: A/B/C/F/H

AUTHOR 2: D/I

(REFERANSLAR) REFERENCES

- Ar, A.F. (1999). Büro Yönetimi Teknikleri. Yargı Yayınevi.
- Ashrae, (2008). ASHRAE handbook- HVAC systems and equipment. American Society of Heating Refrigerating and Air-Condition Engineers Inc.
- Ateş, E. (2018). Adana'da bir inşaat firmasında çalışanların iş kazaları, yaşam kalitesi, iş tatmini ve iş stresi ilişkilerinin araştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi,
- Aytürk, N. (2010). Örgütsel ve Yönetimsel Davranış Örgütlerde İnsan İlişkileri ve Yönetimsel Davranış Yöntemleri. Detay Yayıncılık, Ankara, s. 159-175.
- Bajc, T., Todorović, M., ve Papadopoulos, A. M. (2016). Indoor environmental quality in non-residential buildings-experimental investigation. Thermal Science, 20, 1521-1529.
- Biltawi, I., Sweis, G.J., Sukkari, L.S., & Sweis, R.J. (2020). A study to assess job satisfaction, organizational commitment and turnover intention in the Jordanian architecture sector. International Journal of Information, Business and Management, 12(3), 1-18.
- Bridger, R.S. (1995). Introduction to ergonomics. McGraw Hill Inc.
- Borgatti, S. P., Everett, M. G., & Freeman, L. C. (2002). Ucinet 6 for Windows: Software for Social Network Analysis. Harvard, MA: Analytic Technologies.
- Bozkurt, A. 2014. Motivasyon ve verimlilik ilişkisi sağlık kurumlarında bir uygulama: (Kahta devlet hastanesi örneği). Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Brewer, S., Eerd, D. V., Amick Iii, B. C., Irvin, E., Daum, K. M., Gerr, F., ve Rempel, D. (2006). Workplace interventions to prevent musculoskeletal and visual symptoms and disorders among computer users: a systematic review. Journal of occupational rehabilitation, 16, 317-350.
- Danielsson, C.B., & Bodin, L. (2009). Difference in satisfaction with office environment among employees in different office types. Journal of Architectural and Planning Research, 26(3), 241-257.
- Danielsson, C. B., Bodin, L., Wulff, C., & Theorell, T. (2015). The relation between office type and workplace conflict: A gender and noise perspective. Journal of Environmental Psychology, 42, 161-171.
- Doğan, Ü. (1987). Verimlilik analizleri ve verimlilik-ergonomi ilişkileri. Ticaret Borsası Yayınları.
- Dorgan, C.E., & Dorgan, C.B. (2005). Assessment of link between productivity and indoor air quality. E and FN Spon.
- Garretón, J. Y., Rodriguez, R. G., Ruiz, A., & Pattini, A. E. (2015). Degree of eye opening: A new discomfort glare indicator. Building and Environment, 88, 142-150.
- Gonzalez, M. S. R., Fernandez, C. A., & Cameselle, J. M. S. (1997). Empirical validation of a model of user satisfaction with buildings and their environments as workplaces. Journal of Environmental Psychology, 17, 69-74.

- Gökmeral, E.B. (2014). Sürdürülebilir ve bütünleşik bina tasarım süreçlerinde iç mimarlık: Ofis binalarında sürdürülebilirliğin bir tamamlayıcısı olarak iç mimarlık disiplininin yararlanmaya odaklı bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.
- Gündoğan, N. (1997). Sendikalar ve verimlilik. *Verimlilik Dergisi*, (1), 17-26.
- Gürak, H. (2008). Verimlilik üzerine yazılar. [https://www.academia.edu/28613665/Verimlilik_ve_Verimlilik_Art%C4%B1%C5%9F%C4%B1_%C3%BCzerine_yaz%C4%B1_ar?auto=download-\(Erişim tarihi: 25.03.2020\)](https://www.academia.edu/28613665/Verimlilik_ve_Verimlilik_Art%C4%B1%C5%9F%C4%B1_%C3%BCzerine_yaz%C4%B1_ar?auto=download-(Eri%C5%9Fim_tarihi:25.03.2020)).
- İldeş, E. (2019). Konfor koşullarının alışveriş merkezi çalışanları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi; Edirne Erasta örneği. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Edirne.
- İleri, H. (1999). Verimlilik, verimlilik ile ilgili kavramlar ve işletmeler açısından verimliliğin önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 1(2): 9-24.
- Karl, K., Henrike, K., & Kroemer, K. (2000). *Ergonomics: how to design for ease and efficiency*. Prentice Hall.
- Koçel, T., (2005). İşletme yöneticiliği (Yönetim ve organizasyon organizasyonlarda davranış klasik modern çağdaş ve güncel yaklaşımlar). Arıkan Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 569 s.
- Kosonen, R. Ve Tan, F. (2004). Assessment of productivity loss in air-conditioned buildings using PMV index. *Energy Build.* 36, 987–993.
- Koroğlu, K. (1993). Verimlilik yönetimine Japon yaklaşımı ve Kazukiyo Kurosawa modeli. MPM Yayınları.
- Lan, L., ve Lian, Z. (2009). Use of neurobehavioral tests to evaluate the effects of indoor environment quality on productivity. *Building and Environment*, 44(11), 2208-2217.
- Leaman, A. (1995). Dissatisfaction and office productivity. *Facilities*, 13(2), 3-19.
- Leather, P., Beale, D., & Sullivan, L (2003). Noise, psychosocial stress and their interaction in the workplace. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 213-222.
- Lee, P. J., Lee, B. K., Jeon, J. Y., Zhang, M., & Kang, J. (2016). Impact of noise on self-rated job satisfaction and health in open-plan offices: a structural equation modelling approach. *Ergonomics*, 59(2), 222-234.
- Mak, C. M., & Lui, Y. P. (2012). The effect of sound on office productivity. *Building Services Engineering Research and Technology*, 33(3), 339-345.
- Muhic, S., & Butala, V. (2004). The influence of indoor environment in office buildings on their occupants: expected-unexpected. *Building and Environment*, 39, 289-296.
- Panero, J., & Zelnik, M. (1979). *Human dimension&interior space: A sourceBook of design reference standards*. Watson-Guption Publications.
- Panopoulos, K., ve Papadopoulos, A. M. (2017). *Smart facades for non-residential buildings: an*

- assessment. *Advances in building energy research*, 11(1), 26-36.
- Pekel, H.N. (2001). İşletmelerde motivasyon-verimlilik ilişkisi, Devlet Hava Meydanları İşletmesi Antalya Havalimanı çalışanları arasında bir örnek olay araştırması. Yüksek Lisans Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Isparta.
- Prokopenko, J. (2001). Verimlilik yönetimi uygulamalı elkitabı. Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- Rivilis, I., Van Eerd, D., Cullen, K., Cole, D. C., Irvin, E., Tyson, J., ve Mahood, Q. (2008). Effectiveness of participatory ergonomic interventions on health outcomes: a systematic review. *Applied ergonomics*, 39(3), 342-358.
- Roelofsen, P. (2002). The impact of office environments on employee performance: the design of the workplace as a strategy for productivity enhancement. *Journal of Facilities Management*, 1(3), 247-64.
- Sabuncuoğlu, Z., Tokol, T. (2005). İşletme. Alfa Aktuel Basım Yayınları.
- Saka, Z.A. 2019. Mimarlık ofislerinde 'konfor' ve kullanıcı memnuniyetinin değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, BUÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Bursa.
- Sang, K.J.C., Ison, S.G., & Dainty, A.R.J. (2009). The job satisfaction of UK architects and relationships with work-life balance and turnover intentions. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 16(3), 288-300.
- Sezer, Ş.F., Arslan, V.T., & Çahantimur, A. (2014). Alışveriş merkezlerinde kullanıcı memnuniyetinin konfor koşulları açısından değerlendirilmesi: Bursa örneği. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(1), 81-95.
- Sirel, Ş. (1994). Yapı fiziği konuları ders notları. Yapı Fiziği Uzmanlık Enstitüsü, İstanbul http://www.yfu.com/kitapciklar/yapi_fizigi_konulari_II.pdf-(Erişim tarihi:08.06.2020).
- Suiçmez, H. (2009). Verimlilik İstihdam İlişkisi. MPM Yayınları, Ankara, 63 s.
- Sundstrom, E., Town, J. P., Rice, R. W., Osborn, D. P., & Brill, M. (1994). Office noise, satisfaction and performance. *Environment and Behaviour*, 26, 195-222.
- Şen, S. (2016). Korelasyon. <https://sedatsen.files.wordpress.com/2016/11/7-sunum.pdf>
- Şimşek, M. Ş., Akgeçici, T., Çelik, A. 2014. Davranış Bilimleri. Eğitim Yayınevi, Konya, 212 s.
- Tabaklar, B.G. (2019). Ücretli çalışan mimarların motivasyon ve verimlilik ilişkisinin değerlendirilmesi: Antalya ili örneği. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Bursa.
- Tahmasebi, M. M., Banihashemi, S., ve Hassanabadi, M. S. (2011). Assessment of the variation impacts of window on energy consumption and carbon footprint. *Procedia Engineering*, 21, 820-828.
- Tarantini, M., Pernigotto, G., ve Gasparella, A. (2017). A co-citation analysis on thermal comfort and productivity aspects in production and office buildings. *Buildings*, 7(2), 36.
- Uğur, A. (2003). İşletmelerde Verimlilik Ders Notları. Sakarya Kitabevi, Sakarya, 175 s.
- Wargocki, P., Wyon, D. P., ve Fanger, P. O. (2000). Productivity is affected by the air quality in

- offices. In *Proceedings of Healthy Buildings*, 1(1), 635-40.
- Wargocki, P., Seppänen, O., Andersson, J., Clements-Croome, D., Fitzner, K., ve Hanssen, S. O. (2006). Indoor climate and productivity in offices. *REHVA guidebook*, 6, 10-14.
- Wargocki, P. (2011). Productivity and health effects of high indoor air quality. In *Encyclopedia of Environmental Health*. 4, 688–693.
- Whitley, T.D.R., Makin, P.J., & Dickson, D.J. (1996). Job satisfaction and locus of control: impact on sick building syndrome and self-reported productivity. *7th International Conference on Indoor Air Quality and Climate*, 21-26 June , Nagoya, Japan.
- Woods, J. E. (1989). Cost avoidance and productivity in owning and operating buildings. *Occupational medicine*. 4(4), 753-770.
- Yardımcı, Y. C. (2021). Mimarların iş tatmini ve çalışma ortamındaki konfor koşulları ile verimlilik ilişkisinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Bursa.
- Yüksel, N. (2005). Günümüz kamu kurumlarında yapısal konfor koşullarının tespit edilmesine yönelik bir çalışma. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 10(2), 21-31.

YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ (BIOGRAPHIES OF THE AUTHORS)

Yiğit Can YARDIMCI(Arş. Gör.)

2018 yılında lisans derecesini Bursa Uludağ Üniversitesi'nden almıştır. Yüksek lisans derecesini 2021 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi'nden almış olup aynı üniversitede doktora eğitimine devam etmektedir. 2023 Mayıs ayına kadar Uludağ Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Araştırma görevlisi pozisyonunda çalışmış olup, belirtilen tarihten itibaren Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde görevine devam etmektedir. Çalışma konuları arasında, “yapıların çevre etki değerlendirmesi”, “yaşam döngüsü değerlendirmesi”, “yapay zekanın yaşam döngüsü değerlendirmesinde kullanılması” ve “enerji etkin bina tasarımı” sayılabilir.

Yasemin ERBİL (Prof. Dr.)

Yasemin Erbil, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nden 1999 yılında mezun olmuştur. Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim dalı, Yapı Bilgisi bilim dalında 2003 yılında yüksek lisansını ve 2010 yılında doktorasını tamamlamıştır. Halen Bursa Uludağ Üniversitesi, Mimarlık Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Lisans düzeyinde; “Mimari Tasarım 2-5-7-8”, “Yapı Elemanları 1-2”, “Bütüncül Tasarım”, “Mimarlıkta Tasarla/Yap Uygulamaları”, “Yapıda Düşey Sirkülasyon Sistemleri”, “Mimarlıkta Detay”, “Mimarlıkta Yenileme” derslerini; Yüksek lisans düzeyinde; “Mimarlıkta Detay Araştırmaları”, “Sosyal İnovasyon İçin Mimarlık”, “Yapımda İnovasyon Araştırmaları” derslerini; Doktora düzeyinde ise; “Tasarım ve İnovasyon”, “Mimarlık, Teknoloji ve İnovasyon” derslerini yürütmektedir. Ayrıca; “tasarım ve yapımda meydana gelen değişimi farklı yönleriyle kavramaya çalışmak ve inovasyon tabanlı yaklaşımlar”; “mimarlık öğrencilerine inşa süreçlerini de düşünerek tasarım yapmaları nasıl öğretilir?” ve “mimarlık nasıl bir sosyal inovasyon aracına dönüşebilir?” soruları üzerine düşünmek ve araştırmalar yapmak ilgi odağında yer almaktadır.

The place of socialization in the sense of school belonging and its reflection on the physical environment: The example of school circulation areas

Eda AKTÜRK¹, ORCID: 0000-0002-2122-6725
Reyhan MİDİLLİ SARI^{2*}, ORCID: 0000-0002-9069-5656
Selda AL ŞENSOY³, ORCID: 0000-0001-8459-7032

Abstract

The sense of school belonging, defined as students' acceptance of themselves as a member of their school, affects academic motivation, social-emotional and physical health, behavior, and even future life. Although much research investigates the sense of school belonging in the literature, studies in the context of the physical environment are insufficient in architectural areas. In this context, the study aims to question the deficiencies and possible potentials of school circulation areas in the context of socialization, which provides the settlement of the sense of school belonging based on the interaction of socialization behavior with the physical environment. 8th-grade students in three schools in Trabzon are the participants of the study. The study consists of observing the socialization behaviors of users in circulation areas and applying the questionnaire form. As a result of the study, the traditionally designed circulation areas, benefiting from natural lighting, meeting thermal comfort, and having some equipment even though they are insufficient in terms of number and quality, enable students to use these spaces for socialization purposes. But those are insufficient for qualified socialization. While designing circulation areas, designers must consider the factors such as function, organization, access, flexibility, form, aesthetics, size, lighting, physical comfort, universal design, security, and perception. The organization of activity and action areas (such as sitting, working, exhibiting, and playing) and taking into account the demands/needs of the users will acquire and develop socialization behavior. So this situation may contribute to gaining a sense of school belonging.

Highlights

- This study is important in terms of examining the relationship between the sense of school belonging-socialization-physical environment.
- It has been observed that circulation areas can play a role in qualified socialization behavior and in this direction can be effective in developing the sense of school belonging.
- Natural lighting, thermal comfort, and furnishings provided socialization in the circulation areas.
- It has been revealed that the contribution of students' needs, suggestions and dreams in the design of the physical environment cannot be denied.

Keywords

Sense of school belonging; Educational buildings; Socialization; Circulation areas.

Article Information

Received:
30.05.2023
Received in Revised Form:
10.10.2023
Accepted:
11.10.2023
Available Online:
19.04.2024

Article Category

Research Article

* This article is produced from the master thesis titled "In The Formation of the Sense of School Belonging Examination of the Relationship of Socialization and Physical Environment through Circulation Areas" written in Graduate Institute of Natural and Applied sciences / Department of Architecture at KTÜ.

Contact

1. Department of Architecture, Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye
mimaredaakturk@gmail.com
2. Department of Architecture, Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye
rmidilli@ktu.edu.tr
3. Department of Architecture, Karadeniz Technical University, Trabzon, Turkey
seldaal@ktu.edu.tr

Sosyalleşmenin okul aidiyeti duygusundaki yeri ve fiziksel çevreye yansımaları: Okul sirkülasyon alanları örneği

Eda AKTÜRK¹, ORCID: 0000-0002-2122-6725
Reyhan MİDİLLİ SARI^{2*}, ORCID: 0000-0002-9069-5656
Selda AL ŞENSOY³, ORCID: 0000-0001-8459-7032

Öz

Öğrencilerin kendilerini okullarının bir üyesi olarak kabul etmesi şeklinde tanımlanan okul aidiyeti duygusu; akademik motivasyon; sosyal-duygusal ve bedensel sağlık; davranış ve hatta gelecek yaşamı etkileyecek bir güce sahiptir. Alanyazında okul aidiyeti duygusu hakkında pek çok çalışma yapılmasına karşın fiziksel çevre bağlamında araştırmaların yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu bağlamda çalışmanın amacı; okul aidiyeti duygusunun gelişmesini sağlayan sosyalleşme davranışının fiziksel çevreyle etkileşiminden hareketle okul sirkülasyon alanlarının sosyalleşme bağlamında eksikliklerini ve olası potansiyellerini sorgulamaktır. Trabzon ilinde 3 okulda 8. sınıf öğrencileri ile yürütülen çalışma; kullanıcıların sirkülasyon alanlarında sosyalleşme davranışlarının gözlemlenmesi ve “Sosyalleşme Mekânları Memnuniyet ve Beklenti Anketi” nin uygulanmasından oluşmaktadır. Çalışmanın sonucunda; sirkülasyon alanlarının geleneksel biçimde kurgulanmış olsa da doğal aydınlatmadan faydalanması, ısı konforu karşılaması, sayı ve nitelik bakımından yetersiz olsa da birtakım donatıları barındırması sosyalleşme amaçlı kullanımını sağladığı, ancak nitelikli bir sosyalleşme için yetersiz kaldığı belirlenmiştir. Sirkülasyon alanları işlev, organizasyon, erişim, esneklik, biçim, estetik, boyut, aydınlatma, fiziksel konfor, evrensel tasarım, güvenlik, algı gibi unsurların dikkate alınarak tasarlanmalıdır. Etkinlik ve eylem alanlarının (oturma, çalışma, sergileme, oyun gibi) düzenlenmesi ve kullanıcıların taleplerinin/ ihtiyaçlarının dikkate alınması durumunda sosyalleşme davranışının kazanılması ve geliştirilmesi sağlanabilecektir. Bu durumun ise okul aidiyeti duygusunun yerleşmesine katkı sağlayabileceği görülmüştür.

Öne Çıkanlar

- Bu çalışma, okul aidiyeti duygusu-sosyalleşme-fiziksel çevre ilişkisinin irdelenmesi bakımından önemlidir.
- Sirkülasyon alanlarının nitelikli sosyalleşme davranışında rol oynayabileceği ve bu doğrultuda okul aidiyeti duygusunu geliştirmede etkili olabileceği görülmüştür.
- Doğal aydınlatma, ısı konfor, donatılar sirkülasyon alanlarında sosyalleşmeyi sağlamıştır.
- Fiziksel çevrenin tasarımında öğrencilerin ihtiyaçlarının, önerilerinin, hayallerinin katkısının yadsınamayacağı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler

Okul aidiyeti duygusu; Eğitim yapıları; Sosyalleşme; Sirkülasyon alanları.

Makale Bilgileri

Alındı:
30.05.2023
Revizyon Kabul Tarihi:
10.10.2023
Kabul Edildi:
11.10.2023
Erişilebilir:
19.04.2024

Makale Kategorisi

Araştırma Makalesi

* Bu makale, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı'nda hazırlanan “Okul Aidiyeti Duygusunun Oluşumunda Sosyalleşme ve Fiziksel Çevre İlişkisinin Sirkülasyon Alanları Üzerinden İrdelenmesi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

İletişim

1. Mimarlık Bölümü, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
mimaredaakturk@gmail.com
2. Mimarlık Bölümü, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
rmidilli@ktu.edu.tr
3. Mimarlık Bölümü, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
seldaal@ktu.edu.tr

GİRİŞ (INTRODUCTION)

Bireylerin kendi özünü bulmasında, ruhsal ve zihinsel gelişiminde, sahip olduğu becerileri toplum yararını gözeterek kullanmasında ve anlamlı bir yaşam sürmesinde eğitim büyük bir paya sahiptir. Eğitim ve ilgili kaynakların belirli bir düzen içerisinde tüm bireylere eşitçe aktarılması, dezavantajlı/avantajlı öğrenci grupları arasındaki farkın azaltılması gerekliliği eğitimin kurumsallaşmasını ve okul hayatını da beraberinde getirmiştir (Ergün, 2015). Eğitimin bireylerin, toplumların gelişimlerine katkıları göz önüne alındığında, tüm öğrencilerin okul yaşamını verimli ve mutlu bir şekilde sürdürmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin gereksinimlerini karşılamadığı takdirde okulların varlığını yitirmesi, bireylerin ve toplumların çeşitli sorunlarla karşılaşması olasıdır. Bu doğrultuda, öğrencilerin eğitim kurumlarına bağlılıkları ve bu kurumlarla özdeşleşmeleri önem taşımaktadır.

Öğrencilerin kendilerini eğitim gördüğü okulun bir üyesi kabul etmesi ve bu ortamda değer, saygı görmesi, güvende hissetmesi, desteklenmesi olarak tanımlanan okul aidiyeti duygusu eğitim-öğretim sürecinin önemli bir parçasıdır (Goodenow ve Grady, 1993; Osterman, 2000; Hamm ve Faircloth, 2015). Okul aidiyeti duygusu, öğrencilerin okul öncesinden yükseköğretime kadar akademik motivasyonlarını, sosyal-duygusal, bedensel sağlıklarını, davranışlarını ve hatta gelecek yaşamlarını olumlu veya olumsuz yönlerde etkileyebilecek güce sahiptir (Goodenow ve Grady, 1993; Cemalcılar, 2010; Bouchard ve Berg, 2017).

Okul aidiyeti duygusuyla ilgili veriler toplayan Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA), okula bağlılıkları yüksek öğrencilerin akademik yönden olumlu performans gösterdiklerini ve yaşamlarından memnuniyet duyduklarını belirtmiştir (OECD, 2017-2019). Bu bağlamda, eğitim sisteminde mevcut durumu tespit etmek, uluslararası platformda seviyesini görmek gibi amaçlarla 2003 yılından itibaren PISA'ya katılan Türkiye'nin (MEB, 2005) okul aidiyeti duygusu düzeyi incelenmektedir (Tablo 1). Buna göre, Türkiye okul aidiyeti duygusu indeksinde 2003 yılında ortalamanın altında yer almaktadır 2003-2012 yılları arasında Türkiye, diğer ülkeler arasında okul aidiyeti duygusu ortalamasını en fazla yükselten (0,56) ülkedir (OECD, 2013). Ancak 2015 yılında hem ortalamanın düşmesi hem de sonuncu sıraya kadar gerilemesi aslında öğrencilerin okul aidiyeti duygusunda problem olduğuna işaret etmektedir. Türkiye 2018 yılında OECD ortalamasının altında kalmakla birlikte, 2015 yılına göre sıralamasını ve ortalamasını yükseltmiştir. Ancak diğer yıllardaki dalgalanmalar da dikkate alındığında, okul aidiyeti duygusunda artışın sürekli olabileceğini ifade etmek zordur. Toplumların kalkınması ve tüm kesimlerin eğitimden faydalanması için öğrencilerin okul yaşamını benimsemesinin öneminden hareketle ülkemizde okul aidiyeti duygusunu kazandırmanın ve artırmanın gerekliliği görülmektedir.

Tablo 1. PISA’da Türkiye’nin okul aidiyeti duygusunun yıllara göre değişimi (OECD, 2004-2013-2017-2019; MEB, 2005)

	2003	2012	2015	2018
Katılımcı ülke sayısı	40	65	69	75
Türkiye’nin sıralaması	36	17	69	42
OECD ortalaması	0,00	0,00	0,01	-0,001
Türkiye ortalaması	-0,44	0,12	-0,43	-0,13

Okul aidiyeti duygusu, öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenleriyle sosyalleşmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca, öğrencilerin birlikte yaptığı ders içi/ders dışı etkinliklerde, girişimlerde etkin görev almalarının, gönüllü olmalarının ve kulüpler organize etmelerinin okulda sosyalleşmeyi geliştiren; şiddetin ise azaltan unsurlar olduğu belirtilmektedir (Tablo 2). Araştırmacılar tarafından fiziksel çevrenin okul aidiyeti duygusunu doğrudan ve dolaylı etkilediği ifade edilmektedir. Okul aidiyeti duygusuna doğrudan etki edenler okulun konumu, büyüklüğü ve güvenli ortamlar (Anderman, 2002; Bakır Ağyar ve Kaya, 2017); dolaylı etki edenler ise sosyalleşme-fiziksel çevre ilişkisi bağlamında değerlendirilmektedir. Bu ilişki; sosyalleşmeyi teşvik eden, zenginleştiren, ilgi çeken ve kaliteli ortamlar ile buradaki uyarıcı materyaller üzerinden tanımlanmakta; okul mekânlarının resmi karakterde olup olmamasının (derslik ve ortak mekânlar) da sosyalleşme davranışlarında ve okul aidiyeti duygusunda rol oynadığı belirtilmektedir (Osterman, 2002; Hamm ve Faircloth, 2005; Cemalcılar, 2010; Meeuwisse vd., 2010; Bouchard ve Berg, 2017; O’Meara, 2017) (Tablo 2).

Tablo 2. Okul aidiyeti duygusunu etkileyen faktörler ve alt bileşenleri

Sosyal Bağlam	Fiziksel Çevre	Diğer
<ul style="list-style-type: none"> • Öğrenci-öğrenci sosyalleşmesi (Anderman, 2002; Hamm ve Faircloth, 2005; Meeuwisse vd., 2010; Cemalcılar, 2010; Vaz vd., 2015; Bakır Ağyar ve Kaya, 2017; Bouchard ve Berg, 2017) • Öğretmen-öğrenci sosyalleşmesi (Cemalcılar, 2010; Meeuwisse vd., 2010; Bakır Ağyar ve Kaya, 2017; O’Meara vd. 2017) • İdare-öğrenci sosyalleşmesi (Cemalcılar, 2010) • Ders içi/ders dışı etkinliklere ve girişimlere katılım (Hamm ve Faircloth, 2005; Vaz vd., 2015; Bakır Ağyar ve Kaya, 2017; Bouchard ve Berg, 2017; O’Meara vd. 2017) • Okul kulüplerinin organize edilmesi ve bunlara katılım gösterilmesi (Bouchard ve Berg, 2017) • Şiddet (Cemalcılar, 2010) 	<ul style="list-style-type: none"> • Konum (Anderman, 2002) • Büyüklük (Anderman, 2002) • Sosyal bağlam geliştiren sınıf ve okul ortamı (Osterman, 2002; O’Meara, 2017) • İlgi çeken sosyalleşme ortamları (Bouchard ve Berg, 2017) • Ders dışı etkinliklerin yapıldığı resmi olmayan öğrenme ortamları (Hamm ve Faircloth, 2005) • Güvenli ortam (Bakır Ağyar ve Kaya, 2017) • Sosyalleşme ortamlarının fiziksel kalitesi (Cemalcılar, 2010) • Sosyalleşmeyi destekleyici ve uyarıcı materyaller (Cemalcılar, 2010; Meeuwisse vd., 2010) 	<ul style="list-style-type: none"> • Sınıf kademesi (Anderman, 2002)

Okul aidiyeti duygusunu kazandıracak okul ortamı için gayri resmi, ilgi çekici ve uyarıcı materyallere sahip olmasından daha fazlasının irdelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, daha önce yapılan okul aidiyeti duygusu çalışmalarının mimarlık disiplini kapsamında ele alınmamasının eksik kalan yön olduğu görülmektedir. Yapılan bu çalışma ise okul aidiyeti duygusunu kazandıran sosyalleşmenin fiziksel çevreyle bağlantısını sorgulayarak, bu kapsamda düşünmeyi ve çözüm önerileriyle alanyazına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Okulun mimari kurgusu, her bir mekânın işlevi, konumu, erişimi, organizasyonu, tamamlayıcı öğelerin, bileşenlerin karakteristik niteliği ve tasarımı bakımından farklılaşmakta, kullanıcıların çevreye dair algılarını biçimlendirmekte; davranışlarını yönlendirmektedir (Stokols, 1978; Lang, 1987; Moore ve Lackney, 1994; Hertzberger, 2008; Gehl, 2011; Nair, 2017). Bu doğrultuda, fiziksel çevre ve onu oluşturan pek çok unsur kullanıcıların sosyal izolasyondan kaynaklı kayıplarını azaltmada, sosyalleşmesini teşvik etmede ve geliştirmede ön plana çıkmaktadır.

Okulda öğrencilerin sosyalleşmesi için birbirinden farklı mekânlar [eğitim mekânları, eğitim-öğretime yardımcı mekânlar (kütüphane, çok amaçlı salon, yeme-içme mekânı, spor alanı, dış mekân) ve eğitimci mekânları] ve alanlar bulunmaktadır. Bunlardan biri olan sirkülasyon alanları diğer mekânların sosyalleşme bağlamında yetersiz olması durumunda öne çıkmaktadır. Sirkülasyon alanlarının farklı iklim koşullarında kullanılabilmesi, kısa süren teneffüslerde okul bahçesine nazaran dersliklere yakın olması ve erişim kolaylığı nedeniyle öğrenciler tarafından daha çok tercih edilmesi gibi avantajları bulunmaktadır. Diğer yandan, teneffüslerde kullanılan bu alanların sosyalleşme bağlamında gelişime katkısının olup olmayacağına irdelenmesi gereklidir. Alanyazında teneffüslerin; öğrencilerin derste dikkatli, verimli olma; bilişsel, fiziksel becerilerini geliştirme; karmaşık okul ortamına uyum sağlama gibi katkıları bulunduğu belirtilmektedir (Murray ve Ramstetter, 2013; Drinkworth, 2017; Brooks, 2018).

Okul Sosyalleşme Faaliyetlerinde Sirkülasyon Alanlarının Rolü (The Role of Circulation Areas in School Socialization Activities)

Sosyalleşme; bireylerin toplumun kültürünü, değerlerini ve inançlarını gözlemleyerek karşılıklı etkileşime girmesidir (Çubukçu ve Gültekin, 2006; Gündoğdu, 2013; Yavuzer, 2014). Aileden sonra ilk resmi ortam deneyimi sağlayan okullar, ikincil sosyalleşmenin gerçekleştiği etki gücü yüksek en önemli kurumlardan biridir (Ergün, 2015). Okullar ailede kazanılan sosyalleşme becerilerini geliştirmede veya yeterli ölçüde gelişemeyen sosyalleşme becerilerinin yetersizliğini gidermede önem taşımaktadır (Yavuzer, 2014). Farklı kişiliklere sahip öğrenciler okul ortamında çeşitli öğrenme (proje tabanlı, takım çalışması, tasarıma dayalı, hikaye anlatımı gibi) ve rekreasyon (macera, eğlence, yeme-içme, sanat, oyun gibi) etkinlikleri arasından kendine uygun sosyalleşme etkinliklerini seçmektedir (Hertzberger, 2000; Şener, 2013; Karaküçük, 2014; Nair, 2017). Okulda öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenleriyle gerçekleştirdikleri sosyalleşme etkinliklerindeki çeşitlilik onların deneyimlerini zenginleştirmektedir.

Öğrencilerin okulla bağlarının güçlü olmasının; birbirleriyle ve öğretmenleriyle sosyalleşmesinin COVID-19 salgın koşulları deneyimlenmeden önce de onların yaşamlarında oldukça önemli olduğunun farkına varılmıştır. Ancak, 2020-2021 arasında yaklaşık bir buçuk yıl boyunca okulların kapalı kalması, öğrencilerin sosyal destekten mahrum kalmasına; endişe, stres ve öfke gibi duyguları

yaşamına neden olmuş; topluluğa ait hissetme duyguları ciddi oranda azalmıştır (TEDMEM, 2020; WHO, 2020; Kıygtı, 2021).

Öğrencilerin birbirlerinden ve öğretmenlerinden fiziksel olarak uzak kalması, okul yaşamının sosyalleşme bağlamında yadsınamaz etkisini ve kullanıcıları bir araya getiren eğitim ortamlarına dair yeni arayışların gerekliliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Buradan hareketle bu çalışmada, Ching (2007) tarafından bina içindeki ve dışındaki mekânları birleştiren, hareket güzergahını vurgulayan bağ olarak tanımlanan, ancak bu tanımın ötesine geçerek sirkülasyon alanlarının sosyalleşme bağlamında rolleri ele alınmaktadır.

Sirkülasyon alanları; öğrencilerin amaçlı/rastlantısal bir araya geldiği kullanıcı (öğrenci, öğretmen) sayısı ile çeşitliliği (aynı/farklı yaş grubundan, sınıftan öğrenciler, aynı/farklı sınıf öğretmenleri) bakımından zengin içeriğe sahiptir. Diğer yandan, sirkülasyon alanı dışındaki mekânların erişimlerinin kısıtlı olması ve geleneksel organize edilmesi sosyalleşmeyi azaltmakta veya engellemektedir. Bu kapsamda sirkülasyon alanları, diğer mekânlarda gerçekleştirilemeyen etkinliklerin veya eğitimdeki yeni yaklaşımların bu alanlarda görülebilir olmasını mümkün kılmaktadır (JISC, 2006; Van Note Chism, 2006). Sirkülasyon alanları kullanıcıların sosyalleşerek birbirlerinin deneyimlerinden faydalanmasını, yeni keşifler yapmasını kolaylaştırmaktadır (Şekil 1).

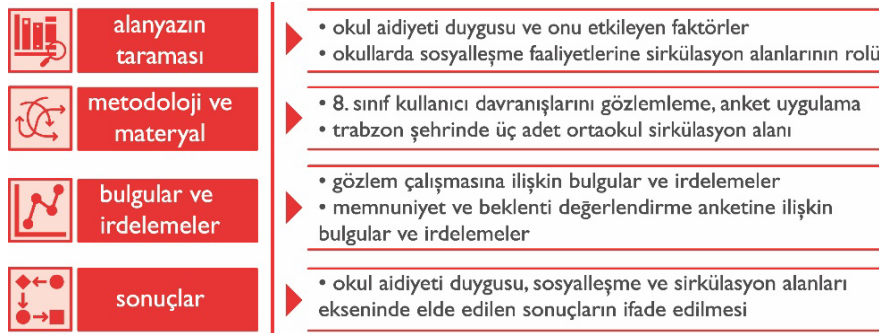
Şekil 1. Çeşitli sosyalleşme etkinliğinin gerçekleşmesine olanak veren sirkülasyon alanları (a: Archdaily, 2021; b: Archdaily, 2016; c: Rosan Bosch, 2021)

Hertzberger (2008) okulu bir kent, eğitim mekânlarını kentin evleri, sirkülasyon alanlarını ise “öğrenme sokağı” ve “meydanlar” olarak tanımlamaktadır. Kent sokakları ve meydanlarının çeşitli işlevler yüklenerek sosyal yaşamı canlandırarak, kullanıcıları cezbedecek şekilde kurgulanması gibi okulların koridorlarının da benzer yaklaşımla kurgulanması gerektiğini belirtmektedir.

METODOLOJİ VE MATERYAL (METHODOLOGY AND MATERIAL)

Çalışmanın amacı, okul aidiyeti duygusunun gelişmesini sağlayan sosyalleşme davranışının fiziksel çevreyle etkileşiminden hareketle okul sirkülasyon alanlarının sosyalleşme kapsamında eksikliklerini ve olası potansiyellerini sorgulamaktır. Bu doğrultuda, fiziksel çevre ile kullanıcı arasındaki açık ve/veya örtük ilişkileri anlamak amacıyla alan çalışması; mekân kullanıcıları da dahil edilerek COVID-19 salgını sonrası okulların açıldığı ilk yıl gerçekleştirilmiştir. Çalışma karma yöntem deseninde kurgulanarak sadece nitel veya sadece nicel verilerin toplanmasıyla ortaya çıkabilecek zayıflıkların giderilmesi sağlanmıştır (Cresswell ve Cresswell, 2021). Gözlem çalışmasıyla nitel

verilerin, anket çalışmasıyla ise hem nitel hem nicel verilerin toplandığı ve irdelendiği çalışmanın modeli Şekil 2’de sunulmuştur.

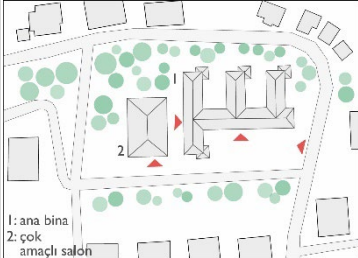
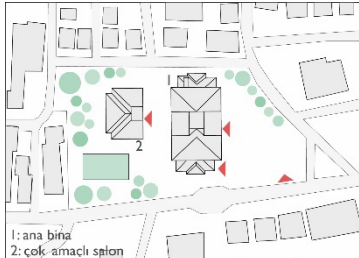

Şekil 2. Çalışmanın modeli

Çalışma Alanı (Study Area)

Trabzon ilinde çalışmanın yürütüleceği okulların seçiminde kolay ulaşılabilen, nüfusu yoğun ve merkez ilçesi olan Ortahisar’da bulunmalarına, eğitimde fırsat eşitliği nedeniyle devlet okulu olmalarına, sirkülasyon şemalarının farklılıklar içermesine dikkat edilmiştir. Bu çerçevede Bedri Rahmi Eyüboğlu Ortaokulu (BREO), Beşirli Borsa İstanbul Ortaokulu (BBİO) ve Bener Cordan Ortaokulu (BCO) çalışma alanı olarak belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Seçilen okullar ve sirkülasyon alanlarına ilişkin görsel ve bilgiler

	BREO	BCO	BBİO
OKUL GÖRSELLERİ			
VAZİYET PLANLARI	 1: ana bina 2: çok amaçlı salon	 1: ana bina 2: çok amaçlı salon	 1: ana bina

Tablo 3'ün devamı.

BREO sirkülasyon şeması doğrusal ana koridora eklenmiş 4 koldan oluşmaktadır. Birimlerin sirkülasyon aksının tek tarafında konumlanmasıyla, bu alan doğal aydınlatmadan yararlanmaktadır. Katlar arası fiziksel bağlantı merdivenler ve asansörle sağlanmakta; görsel bağlantı bulunmamaktadır. Koridorlarda birtakım donatı ve aksesuarlar (kitaplık, satranç masası, panolar, afişler, ayna); her pencerenin altına kalorifer yerleştirilmiştir. İlkokul ve 8. sınıf öğrencilerinin birlikte kullandığı koridorda, etkinlik alanları masa ve bitkilerle birbirinden ayrılmıştır (Tablo 3).

BCO iki adet ortak kat alanı/fuayesi ve doğrusal ara koridorlardan oluşan bir sirkülasyon şemasına sahiptir. Kat fuayeleri hacim olarak büyükken koridorlar dardır. Katlar arası fiziksel erişim merdivenler ve asansörlerle; görsel erişim ise fuayelerde bulunan merdivenlerle sağlanmaktadır. Sirkülasyon alanları doğal aydınlatmadan ve havalandırmadan yoksundur. Koridorlarda bilgilendirme panoları yer almakta; radyatör sayısının az olması nedeniyle ısınma problemi bulunmaktadır (Tablo 3).

BBİO sirkülasyon şeması doğrusal ana koridor ve bu koridorun uç kısımlarına eklenen ara koridorlardan oluşmaktadır. Merdivenler ve asansörlerle katlar arasında fiziksel bağlantı sağlanırken, görsel bağlantı bulunmamaktadır. Ana koridor doğal aydınlatma ve havalandırmadan yoksunken, ara koridorların uç noktaları ile derslik bulunmayan bölümleri doğal aydınlatma ve havalandırmadan faydalanmaktadır. Koridor duvarlarında görsel sanat ve bilgilendirme panoları bulunurken; diğer donatılar bakımından yetersizdir. Kaloriferlerin ara koridor sonlarında bulunması nedeniyle sirkülasyon alanlarında ısı konforu yetersizdir (Tablo 3).

Örneklem Grubu (Sample Group)

Örneklem grubunun belirlenmesi ve sınırlandırılmasında bazı kriterler gözetilmiştir. Öncelikle sosyalleşme davranışının kazanılmasının önemli olduğu, arkadaşlık ilişkilerine değer verildiği ve bir gruba ait hissetme isteğinin yoğun yaşandığı ergenlik çağındaki (Şahin ve Özçelik, 2016) öğrenci

grubu arasından seçim yapılmıştır. Buna göre ergenlik dönemi başlangıç sürecinde olan ortaokul öğrencisi 10-14 yaş grubu tercih edilmiştir. Soyut işlemler yapabilme becerilerinin gelişmiş olması ve fiziksel çevreyi algılama, yorumlama düzeylerinin yüksek olması (Piaget ve Inhelder, 1971) bu grup öğrencilerin seçiminde etkili olmuştur. Sonuç olarak, pandemi süreci nedeniyle okul mekânlarını en çok algılama ve deneyimleme fırsatı bulan 2021-2022 eğitim-öğretim yılında 8. sınıf olan öğrenciler ile çalışma yürütülmüştür.

Anket çalışması uygulanacak örneklem büyüklüğü, çalışmanın yürütüldüğü okullarda 2021-2022 yılındaki sekizinci sınıf öğrenci mevcudunun tamamı üzerinden 137 katılımcı olacak şekilde hesaplanmıştır (N:783; Z:2.58; D:0.1). Ancak çalışma 151 katılımcı ile tamamlanmıştır.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi (Data Collection Tools and Data Analysis)

Veri toplama araçları gözlem ve anket tekniğine dayalıdır. Kullanıcı davranışlarını gözlemek amacıyla oluşturulan davranış haritası çizelgesi etkinlik adı, sosyalleşme grubu (öğrenci-öğrenci, öğretmen-öğrenci), kişi sayısı, etkinliğin gerçekleştirildiği alan ve özellikleri kriterlerine bağlı olarak doldurulmuştur. Gözlemede farklı hava koşullarının (güneşli-yağmurlu) koridor kullanımına etkisinin olup olmadığına ve tüm davranışların kolaylıkla görülebildiği bir noktadan takip edilmesine dikkat edilmiştir. Sirkülasyon alanlarından duyulan memnuniyet ve beklentileri belirlemek amacıyla da “Sosyalleşme Mekânları Memnuniyet ve Beklenti Anketi” oluşturulmuş ve yüz yüze olacak biçimde katılımcılar tarafından doldurulmuştur (Şekil 3). Anket formu kişisel bilgiler; aidiyet, sosyal etkinlikler, sosyalleşme ve sosyalleşme mekânları; dersliğin olduğu koridor hakkında değerlendirme ve tasarlanacak koridor hakkında değerlendirme olmak üzere toplam 4 bölüm ve 14 adet 5li likert ve yarı yapılandırılmış açık uçlu sorudan oluşmaktadır.

 gözlem	neden? kullanıcıların derslik koridorundaki sosyalleşme davranışlarını anlamak	nasıl? davranış haritasında kullanım alanları, kullanıcı sayısı, sosyalleşme grupları (öğrenci-öğrenci, öğretmen-öğrenci) etkinlik türleri vb. işaretleyerek	nerede? 8. sınıf derslik sirkülasyon alanında	ne zaman? iki gün; öğleden önce ve sonra l'er teneffüs, öğle arası
 memnuniyet ve beklenti değerlendirme anketi	neden? fiziksel çevre-davranış arasındaki ilişkiyi; sirkülasyon alanları hakkında deneyim, ihtiyaç ve talepleri belirlemek, açık bilgileri güncellemek, örtük bilgileri ortaya çıkarmak	nasıl? açık uçlu ve 5'li likert tipi anket formu ile	nerede? okul ortamında	ne zaman? bir ders saati boyunca

Şekil 3. Alan çalışmasının aşamaları, veri toplama yöntem ve süreçleri

Gözlem basamağında toplanan veriler, içeriklerine uygun şekilde bilgisayar ortamında kodlanmış ve her okula ait davranış haritaları oluşturulmuştur. Üretilen haritalar görsel ve betimsel tekniklerle analiz edilmiştir. Memnuniyet ve beklenti değerlendirme anketi formları numaralandırılmış ve elde edilen veriler içeriklerine uygun şekilde kodlanarak yanıtlarıyla birlikte bilgisayar ortamına aktarılmıştır. 5'li likert ölçekli ve yarı-yapılandırılmış açık uçlu soruların (hayali koridor tasarımının ifade edildiği soru hariç) yanıtları tanımlayıcı istatistikler (SPSS 2022) aracılığıyla analiz edilmiştir.

5'li likert ölçek içeren sorularda 1 puan “hiç katılmıyorum”, “hiçbir zaman”, “hiç istemem” ifadelerine; 5 puan ise “kesinlikle katılıyorum”, “her zaman” ve “çok isterim” ifadelerine karşılık gelmiştir. Yanıtların ortalamalarının anlamsal karşılığı ise; 1-1,80:çok düşük, 1,81-2,60:düşük, 2,61-3,40:orta, 3,41-4,20:yüksek, 4,21-5:çok yüksek şeklinde yorumlanmıştır (Tekin, 1993). Açık uçlu sorular üst başlıklar tanımlanarak ve kelime sıklığı hesaplanarak analiz edilmiştir.

Yapılan çalışmaların araştırma etiğine uygunluğu, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Etik Kurulu tarafından 28.01.2022 tarihinde E-26014373-050.01.04-210069 sayılı yazıyla onaylanmıştır.

BULGULAR (FINDINGS)

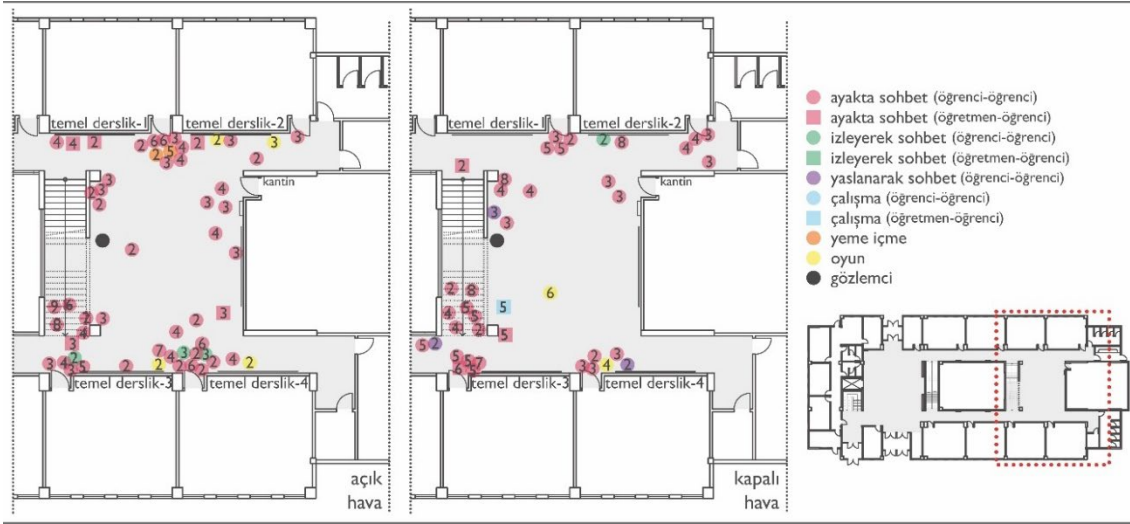
A. Gözlem Çalışması Bulguları (Findings of Observation Study)

BREO’da öğrenciler ağırlıklı olarak sohbet etkinliklerini gerçekleştirmiş ve kendi dersliklerinin çevresindeki koridoru kullanmıştır. Koridorun orta alanı kenarlara göre daha az kullanılmış; pencere önleri, duvar-kalorifer kenarları, içbükey köşe, derslik kapılarının önleri çekim noktaları olmuştur. Öğrenciler birbirine yakın derslik kapılarının önlerinde hem kendi sınıf arkadaşlarıyla hem de diğer akranlarıyla sohbet etmişlerdir. Kaloriferler öğrencilerin yaslanarak sohbet etmelerini kolaylaştırmıştır. Soğuk hava şartlarından dolayı kalorifer etrafında kalabalık oluşmuştur. Pencereler sayesinde öğrenciler manzarayı izleyerek sohbet etmişlerdir. Temel derslik 3-4 koridor duvarlarında yer alan bilgilendirme afişleri, öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenleriyle sohbet etmelerine imkân tanımıştır. Oyun etkinlikleri şakalaşma biçiminde olmuştur. Sosyalleşme grupları 2-8 kişilik öğrenci grubundan oluşurken, öğretmenlerle ayaküstü sohbet ve çalışma etkinlikleri gerçekleşmiştir. Öğretmen öğrencilerle çalışmak için ders araç-gereçlerini pencere denizliğinin üzerine koymuştur. Koridorda yer alan satranç masaları gözlem süreci boyunca kullanılmamıştır. Hava koşullarının koridor kullanımında büyük bir değişikliğe neden olmadığı belirlenmiştir (Şekil 4).

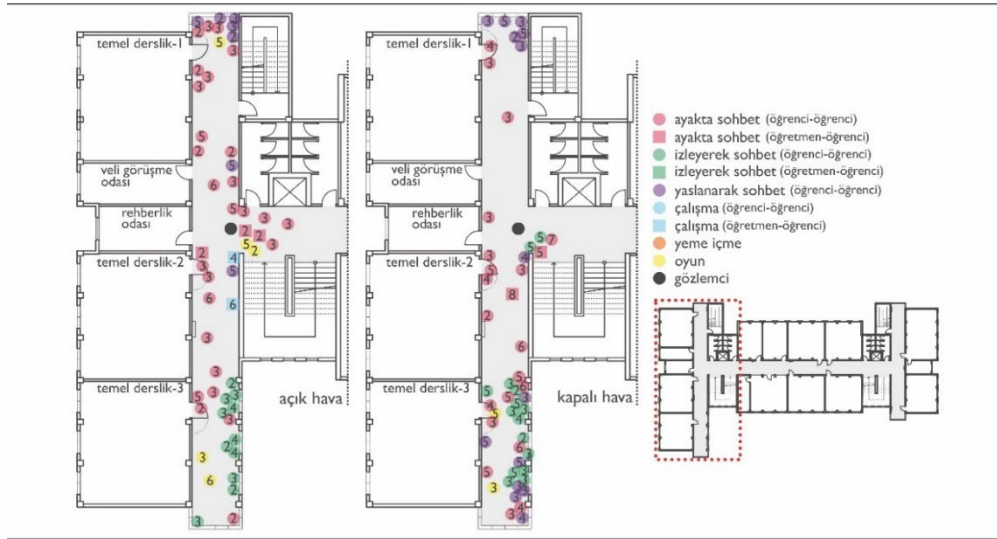
Şekil 4. BREO’da gözlem sonucu üretilen davranış haritası

BCO'da öğrenciler çoğunlukla birbirleriyle iletişim halinde olup; ağırlıklı olarak sohbet etmişlerdir. Birlikte çalışma etkinliği gerçekleştirmeyen öğrencilerin öğretmenleriyle sosyalleşmeleri de düşük düzeyde kalmıştır. Öğrenciler derslik kapılarının önlerinde 5-7 kişilik gruplar halinde toplanmış ve etrafı seyrederek sohbet etmişlerdir. Köşede yer alan ve etrafı izlemeye olanak vermeyen “temel derslik-2” kapısının önü öğrenciler tarafından fazla kullanılmamıştır. Geniş koridor fuayesi doğal aydınlatma ve donatılar bakımından yetersiz olması nedeniyle sosyalleşme için oldukça az tercih edilmiştir. Bu alan çoğunlukla geçiş amaçlı ve 6 kişilik bir öğrenci grubu tarafından top oynama şeklinde kullanılmıştır. Öğrenciler merdiven altında yoğun olarak bir araya gelmiştir. Merdiven kenarlarında bulunan kolonlar öğrencilerin sosyalleşmeleri için toplandıkları noktalar arasındadır. Derslikler ve kantinin koridor duvarları üzerindeki panolar az da olsa öğrencilerin dikkatini çekerek etkileşimde bulunmalarına olanak tanımıştır. Gözlem sürecinde koridor ve fuayenin soğuk olması nedeniyle kapalı havada açık havaya göre daha az kullanıldığı; öğrencilerin kapalı havada kendi dersliklerinde vakit geçirdiği görülmüştür (Şekil 5).

Şekil 5. BCO'da gözlem sonucu üretilen davranış haritası

BBİO'da öğrenciler 2-7 kişilik gruplarda sosyalleşirken iç bükey köşeleri, duvar kenarlarını, pencere önlerini, derslik kapılarının önlerini, yaslanmayı sağlayan öğeleri (kalorifer vb.) kullanmışlardır. Bahçeyi izlemeye olanak veren pencere önleri bir araya gelme noktaları olmuştur. Oyun etkinlikleri şakalaşma ve materyaller (top vb.) aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Ana koridorla bağlantıyı sağlayan noktada öğrenciler bir araya gelmiş, ayaküstü ve etrafı izleyerek sosyalleşmişlerdir. Merdivenin ana koridordan geri çekilmesi öğrencilerin burada ayakta durarak sohbet edebilmelerine olanak tanımıştır. Öğrenciler koridorda, kapalı havada açık havaya göre daha fazla sosyalleşmiş, temel derslik-1 ve temel derslik-3'ün karşısında bulunan kaloriferler çekim noktalarına dönüşmüştür (Şekil 6).

Şekil 6. BBİO'nda gözlem sonucunda üretilen davranış haritası

B. Sosyalleşme Mekanları Memnuniyet ve Beklenti Anketi Bulguları (Findings of Satisfaction and Expectation Survey of Socialization Places)

Çalışmaya katılan öğrencilerin cinsiyet dağılımları dengelidir (kadın: %49,7, erkek: %50,3). %76,8'i 13 yaşında olan katılımcıların %98,7'si Türkiye vatandaşı olup, katılımcılar arasında arkadaşı olmayanların sayısı 3 kişi ile % 2 oranındadır (Tablo 4).

Tablo 4. Katılımcıların kişisel bilgileri

Kişisel Bilgiler		N	%			N	%
Yaş	12	6	4	Arkadaş sayısı	0	3	2
	13	115	76,8		1-5	11	7,3
	14	30	19,2		6-15	43	28,5
Uyruk	Türk	149	98,7		16-35	30	19,9
	Diğer(Rus, Suriyeli)	2	1,3		36 ve üzeri	64	42,4

Covid-19 sonrası yüz yüze eğitim başladığında okulda yapılması özlenen etkinlikler ve durumlarla ilgili katılımcılar en çok arkadaşlarıyla sohbet etmeyi (% 47,5), arkadaşlarıyla oyun oynamayı (% 11,5) ve yüz yüze eğitim yapmayı (% 8,7) özlediklerini ifade etmişlerdir (Tablo 5).

Tablo 5. Okullar açıldığında en çok özlenen etkinlikler ve durumlar

En çok özlenenler	N	%	En çok özlenenler	N	%
Arkadaşlarımla sohbet etmeyi	87	47,5	Arkadaşlarımla yemek yemeyi	7	3,8
Arkadaşlarımla oyun oynamayı	21	11,5	Arkadaşlarımla yürüyüş yapmayı	6	3,3
Yüz yüze eğitimi	16	8,7	Arkadaşlarımla eğlenmeyi	6	3,3
Hiçbir şey	9	4,9	Öğretmenlerimle sohbet etmeyi	6	3,3
Maskesiz olmayı	8	4,4	Diğer (öğretmenlerimle eğlenmeyi, etkinliklere katılmayı, sınıfı, herşeyi)	9	4,9
Okul ortamını	8	4,4			

B1. Okul Aidiyeti Duygusu Bulguları (Findings of Sense of School Belonging)

Katılımcılar aidiyetin kendilerinde çağrıştırdığı kavramlara soyut, sosyal grup ve fiziksel mekân üst başlıkları altında toplanan yanıtlar vermişlerdir. Burada sosyal grupların (%30,8) öne çıktığı görülmektedir. Katılımcıların üzerinde durduğu ilk üç kavram ise aile (%16,9), arkadaş (%11,5), ev (%11,2) ve okul (%11,2) şeklindedir (Tablo 6).

Tablo 6. Aidiyetle ilgili ifade edilen kavramlar

Çağrışım yapan kavramlar	N	%	Çağrışım yapan kavramlar	N	%		
Soyut (%28,9)	Sahiplik	25	7,6	Sosyal grup (% 30,8)	Aile	56	16,9
	Ait olma	13	3,9		Arkadaş	38	11,5
	Eşya	13	3,9		Akraba	8	2,4
	Benimseme	8	2,4	Fiziksel mekân (% 27,8)	Ev	37	11,2
	Kendin olma	7	2,1		Okul	37	11,2
	Etkinlik	6	1,8		Köy	7	2,1
	Ülke	6	1,8		Çevre	6	1,8
	Allah	5	1,5		Sınıf	5	1,5
	Sevgi	5	1,5	Diğer (% 12,5)	Öğretmen, odam, dersane, millet, eğlence, yardımlaşma, kurallar, değer vermek, Trabzon, kütüphane, zaman vb.	42	12,5
	Güven	4	1,2				
Sosyalleşme	4	1,2					

Okul aidiyeti duygusu konusunda mevcut durum ve beklentiler irdelendiğinde; katılımcılar yüksek oranda kendilerini okulun bir parçası olarak hissettiklerini (3,52) ve okulun bir parçası olarak hissetmek istediklerini (3,47) belirtmişlerdir (Tablo 7).

Tablo 7. Okul aidiyeti duygusuna ilişkin veriler

Okul Aidiyeti Duygusuna İlişkin İfadeler	1p		2p		3p		4p		5p		Ort
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Kendimi okulumun bir parçası olarak hissediyorum.	13	8,6	10	6,6	45	29,8	50	33,1	33	21,9	3,52
Kendimi okulumun bir parçası olarak hissetmek isterim.	16	10,6	19	12,6	24	15,9	61	40,4	31	20,5	3,47

B2. Okulda Sosyalleşme Bulguları (Findings of Socialization in the School)

Sosyalleşmenin katılımcılara çağrıştırdığı kavramlar soyut, etkinlik, sosyal grup ve fiziksel mekân üst başlıkları altında gruplandırılmıştır. Sosyal gruplar (%34,8) en yüksek oranda çağrışımların gruplandığı başlıktır. Katılımcılar tarafından ifade edilen ilk üç kavram ise arkadaşlar (%24,3), sohbet (%9,3) ve okuldur (%7,6) (Tablo 8).

Tablo 8. Sosyalleşmeyle ilişkili ifade edilen kavramlar

Çağrışım yapan kavramlar		N	%	Çağrışım yapan kavramlar		N	%
Soyut (% 27,7)	Sohbet	38	9,3	Sosyal grup (% 34,8)	Arkadaşlar	99	24,3
	Eğlence	22	5,4		Sosyal çevre	29	7,1
	Sanal ortam	20	4,9		Aile	5	1,2
	Dostluk	14	3,4		Öğretmen	5	1,2
	Mutluluk	8	2,0		Kardeş	4	1,0
	Kaynaşmak	6	1,5		Fiziksel mekân (% 11)	Okul	31
	Sosyal olmak	5	1,2	Açık alan		9	2,2
Etkinlik	13	3,2	Dershane	5		1,2	
Aktivite (% 18,6)	Oyun	13	3,2	Diğer (% 7,9)	Ev, akraba, teneffüs, köy, mahalle, saygı, sevgi, çevreye uyum, kantin, hayat, koridor, özgüven, hareketlilik, beraber olmak, çağdaşlaşma, vb.	26	7,9
	Tanışmak	12	2,9				
	Etkileşim	11	2,7				
	Spor	11	2,7				
	Gezmek	11	2,7				
	Buluşmak	5	1,2				

Okulda sosyalleşmeye ilişkin verilen ifadelerle katılım oranları irdelendiğinde katılımcıların “Kendimi okulumda yalnız hissediyorum.” yargısını çok düşük düzeyde (1,72) destekledikleri belirlenmiştir. Arkadaşlarla bir arada olmanın, sohbet etmenin, eğlenmenin çok yüksek düzeyde (4,64) katılımcılara iyi geldiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, sosyalleşmenin okula aidiyet duygusunu artırdığı (4,2) ve okulda kendilerini ifade edebilecek alanların olmasının mutlu hissettirdiği (4,11) ifadelerine yüksek düzeyde katılım sağlanmıştır (Tablo 9).

Tablo 9. Okulda sosyalleşmeye ilişkin veriler

Okulda Sosyalleşmeye İlişkin İfadeler	1p		2p		3p		4p		5p		Ort
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Kendimi okulumda yalnız hissediyorum.	82	54,3	46	30,5	12	7,9	5	3,3	6	4	1,72
Okulumda kendimi ifade edebildiğim alanların olması mutlu hissetmemi sağlar.	7	4,6	4	2,6	20	13,2	53	35,1	67	44,4	4,11
Okulda sosyal etkinliklere katılmak bana iyi gelir.	12	7,9	15	9,9	28	18,5	47	31,1	49	32,5	3,7
Sosyalleşebildiğim alanların olması okula gelme isteğimi artırır.	7	4,6	3	2,0	17	11,3	49	32,5	75	49,7	3,89
Sosyalleşmek okula aidiyetimi artırır.	7	4,6	5	3,3	30	19,9	64	42,4	45	29,8	4,2
Arkadaşlarla sohbet etmek, eğlenmek bana iyi gelir.	2	1,3	3	2,0	3	2,0	30	19,9	113	74,8	4,64
Arkadaşlarımla iş birliği/ grup çalışmaları yapmak bana iyi gelir.	7	4,6	5	3,3	23	15,2	58	38,4	58	38,4	4,02
Öğretmenlerimle bir arada olmak, sohbet etmek bana iyi gelir.	7	4,7	10	6,6	21	13,9	57	37,7	56	37,1	3,96
Öğretmenlerimle iş birliği yapmak/ birlikte çalışmak bana iyi gelir.	7	4,6	13	8,6	39	25,8	48	31,8	44	29,1	3,72

B3. Kullanılan Sosyalleşme Mekanları ve Alanları Bulguları (Findings of Socialization Places and Areas Used)

Rekreasyon etkinliklerinin gerçekleştirildiği mekânlar ve alanlar sıralandığında dış mekân/bahçe (%60,3), spor salonu/alanı (%14,7) ve çok amaçlı salon (%6,4) ilk üç sırayı oluşturmaktadır (Tablo 10). Sosyalleşme amaçlı kullanılan mekânlar arasında bilişim teknoloji dersliği, kantin-kafeterya, yemekhane ve kat koridoru hiç yer almamıştır.

Tablo 10. Okulda rekreasyon etkinliklerinin gerçekleştirildiği mekanlar ve alanlar

Mekânlar ve Alanlar	N	%	Mekânlar ve Alanlar	N	%
Dış mekân / bahçe	94	60,3	Kütüphane	6	3,8
Spor salonu / alanı	23	14,7	Müzik atölyesi	6	3,8
Çok amaçlı salon	10	6,4	Temel derslik	4	2,6
Görsel sanatlar atölyesi	9	5,8	Diğer (okul giriş mekânı, kat ortak alanı)	4	2,6

Teneffüste sosyalleşmek amacıyla kullanılan mekânlar ve alanlar irdelendiğinde tüm mekânlar ve alanların kullanımının orta düzeyde (2,64) olduğu görülmüştür. Katılımcıların teneffüste sosyalleşmek amacıyla en çok 4,12 genel ortalamayla dış mekân/bahçeyi kullandığı belirlenmiştir. En çok kullanılan iç mekânın kat koridoru (3,61); en az kullanılan iç mekânların ise yemekhane (1,6) ve bilişim teknoloji dersliği (1,68) olduğu tespit edilmiştir (Tablo 11).

Tablo 11. Teneffüslerde sosyalleşmek amacıyla kullanılan mekanlar ve alanlar

Mekânlar ve Alanlar	1p		2p		3p		4p		5p		Ort
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Temel derslik	27	17,9	13	8,6	29	19,2	33	21,9	49	32,5	3,42
Bilişim teknoloji dersliği	90	59,6	29	19,2	26	17,2	2	1,3	4	2,6	1,68
Görsel sanatlar atölyesi	93	61,6	16	10,6	23	15,2	8	5,3	11	7,3	1,86
Müzik atölyesi	72	47,7	24	15,9	25	16,6	18	11,9	12	7,9	2,17
Kütüphane	66	43,7	41	27,2	28	18,5	10	6,6	6	4,0	2,0
Kantin-kafeterya	12	7,9	16	10,6	55	36,4	32	21,2	36	23,8	3,42
Yemekhane	109	72,2	19	12,6	10	6,6	1	0,7	12	7,9	1,6
Çok amaçlı salon	72	47,7	30	19,9	31	20,5	8	5,3	10	6,6	2,03
Spor salonu/alanı	51	33,8	25	16,6	39	25,8	17	11,3	19	12,6	2,52
Dış mekân/bahçe	4	2,6	9	6,0	24	15,9	42	27,8	72	47,7	4,12
Okul giriş mekânı	25	16,6	19	12,6	41	27,2	28	18,5	38	25,2	3,23
Kat koridoru	11	7,3	16	10,6	36	23,8	46	30,5	42	27,8	3,61
Kat ortak alanı/fuayesi*	17	27,4	13	21,0	14	22,6	12	19,4	6	9,7	2,63
Ortalama											2,64

*Sadece BCO'da yer almaktadır, ilgili satırdaki değerler yalnızca bu okul için hesaplanmıştır.

B4. Kullanılan Koridor Bulguları (Findings of Corridors Used)

Dersliklerinin bulunduğu koridorların katılımcılara çağrıştırdığı kavramlar algısal; işlevler ve donatılar; sosyal bağlam, etkinlikler ve gruplar; fiziksel özellikler üst başlıkları altında toplanmıştır. Sosyal bağlam, grup ve aktiviteler en yüksek oranda çağrışımların gruplandığı başlıktır. Katılımcılarda çağrışım yapan ilk üç kavram ise sırasıyla gürültülü (%10,7), kalabalık (%7,7) ve dar (%5,4) olmuştur (Tablo 12).

Tablo 12. Katılımcıların koridorlarıyla ilgili ifade ettikleri kavramlar

Çağrışım yapan kavramlar		N	%	Çağrışım yapan kavramlar		N	%
Algısal (% 14,6)	Kaos	14	3,6	Fiziksel özellikler (% 28,2)	Dar	21	5,4
	Sıkıcı	10	2,6		Sade	20	5,1
	Güzel	9	2,3		Uzun	19	4,9
	Kötü	9	2,3		Geniş	10	2,6
	Normal	9	2,3		Karanlık	9	2,3
	Tehlikeli	6	1,5		Aydınlık	7	1,8
İşlevler ve donatılar (% 6,6)	Kalorifer	9	2,3	Kirli	7	1,8	
	Kütüphane	7	1,8	Büyük	6	1,5	
	Sınıf	6	1,5	Küçük	6	1,5	
	Kantin	4	1,0	Sıcak	5	1,3	
Sosyal bağlam, grup ve aktiviteler (% 33,1)	Gürültülü	42	10,7	Diğer (% 17,5)	Asansör, boş, düzenli, okul, uzun, gezmek, kütüphane, renkli, gözlem, bunaltıcı, danışma, ferah, gizli, güvenli, güvensiz, hareket, ilginç, manzara, oyun, pano, soğuk, vb	62	17,5
	Kalabalık	30	7,7				
	Eğlence	17	4,4				
	Sosyalleşmek	15	3,9				
	Kavgâ	12	3,1				
	Arkadaş	8	2,0				
Öğretmen	5	1,3					

Katılımcıların koridorda gerçekleştirdikleri etkinlikler irdelendiğinde en çok arkadaşlarıyla sohbet ettikleri (%56), yürüyüş yaptıkları (%16,1) ve arkadaşlarıyla oyun oynadıkları (%11,1) ifade edilmiştir. Koridorda hiçbir şey yapmadığını söyleyen katılımcıların oranı ise %6'dır (Tablo 13).

Tablo 13. Katılımcıların koridorda gerçekleştirdikleri etkinlikler

Etkinlikler	N	%	Etkinlikler	N	%
Arkadaşlarla sohbet etme	103	47,5	Kaloriferde ısınma	7	3,2
Yürüyüş yapma	35	16,1	Öğretmenlere soru sorma	5	2,3
Arkadaşlarla oyun oynama	24	11,1	Diğer (manzarayı izleme, panoları okuma, satranç oynama, başkalarını gözlemlenme, yemek yemek, vb.)	13	6,1
Öğretmenlerle sohbet etme	17	7,8			
Hiçbir şey	13	6,0			

Anket çalışmasında sıfatlar; bir mimari ortamın farklı yönlerinin ve kullanıcıda yarattığı hislerin öğrenilmesinin yolları arasındadır (Sanoff, 1975). Buradan hareketle, sosyalleşmeyi destekleyecek bir sirkülasyon alanında olması gerektiği öngörülen duyuşal ve fiziksel özellikler alanyazından yararlanılarak (Ching, 2006; JISC, 2006; Elmalı Şen, 2009; Nair, 2017) Tablo 14'te yer alan sıfatlarla tanımlanmıştır. Katılımcıların en aktif kullandıkları koridoru belirlenen sıfatlar aracılığıyla değerlendirmeleri istenmiştir. Koridorların düşük seviyede (2,46) olumlu sıfatlarla değerlendirilmesi dikkat çekicidir. Koridorlar yüksek düzeyde hareketli (3,64) ve dolu (3,44); düşük düzeyde şeffaf / geçirgen (1,85); dinlendirici (1,99); gösterişli (2,02) olarak tanımlanmıştır (Tablo 14).

Tablo 14. Koridorların sıfatlara göre değerlendirilmesine ilişkin veriler

Sıfatlar	1p		2p		3p		4p		5p		Ort
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
İlginç	75	49,7	26	17,2	27	17,9	12	7,9	11	7,3	2,06
Hareketli	22	14,6	11	7,3	17	11,3	51	33,8	50	33,1	3,64
Eğlenceli	36	23,8	13	8,6	31	20,5	37	24,5	34	22,5	3,13
Cesaret verici	66	43,7	25	16,6	30	19,9	19	12,6	11	7,3	2,23
İlham verici	70	46,4	35	23,2	24	15,9	14	9,3	8	5,3	2,04
Davet edici	69	45,7	32	21,2	19	12,6	20	13,2	11	7,3	2,15
Resmi olmayan	48	31,8	20	13,2	33	21,9	25	16,6	25	16,6	2,73
Dolu	28	18,5	17	11,3	19	12,6	35	23,2	52	34,4	3,44
Gösterişli	71	47,0	34	22,5	25	16,6	14	9,3	7	4,6	2,02
Güvenli	52	34,4	18	11,9	44	29,1	29	19,2	8	5,3	2,49
Konforlu	71	47,0	26	17,2	32	21,2	19	12,6	3	2,0	2,05
Düzenli	53	35,1	24	15,9	33	21,9	30	19,9	11	7,3	2,48
Güzel	55	36,4	20	13,2	33	21,9	33	21,9	10	6,6	2,49
Dinlendirici	74	49,0	31	20,5	26	17,2	14	9,3	6	4,0	1,99
Ferah	62	41,1	26	17,2	29	19,2	23	15,2	11	7,3	2,3
Modern	66	43,7	29	19,2	36	23,8	15	9,9	5	3,3	2,1
Şeffaf/Geçirgen	79	52,3	33	21,9	27	17,9	7	4,6	5	3,3	1,85
Aydınlık	32	21,2	11	7,3	38	25,2	46	30,5	24	15,9	3,13
Ortalama											2,46

Derslik koridorlarının fiziksel özelliklerinden duyulan memnuniyet belirlenen ifadeler aracılığıyla değerlendirilmiştir. Bu konuda, derslik koridorlarının fiziksel özelliklerinden duyulan memnuniyet düşük düzeyde (2,46) olup; hiç memnun olunmayan özellik 1,59 ortalamayla gürültü sorunudur. Bunun yanı sıra koridorların engelli kullanımına uygun olmaması (2,2), dokuların güzel olmaması (2,25) memnun olunmayan diğer özellikler arasındadır. Ortak mekânlara erişim kolaylığı ise orta düzeyde (3,14) yeterli olarak değerlendirilmiştir. En memnun olunan özellik ise koridorların yüksekliğidir (3,56) (Tablo 15).

Tablo 15. Koridorların fiziksel özelliklerinden duyulan memnuniyet düzeyleri

Fiziksel Özellikler	1p		2p		3p		4p		5p		Ort
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Çok amaçlı kullanılabilir.	50	33,1	22	14,6	39	25,8	26	17,2	14	9,3	2,55
Kullanımı karmaşık değildir.	31	20,5	20	13,2	35	23,2	43	28,5	22	14,6	3,03
Biçimi güzeldir.	40	26,5	17	11,3	46	30,5	36	23,8	12	7,9	2,75
Engelli kullanımına uygundur.	61	40,4	30	19,9	34	22,5	21	13,9	5	3,3	2,2
Oranları göze hoş gelir.	46	30,5	26	17,2	52	34,4	23	15,2	4	2,6	2,42
Ortak mekânlara erişim kolaydır.	21	13,9	23	15,2	37	24,5	54	35,8	16	10,6	3,14
Yönlendirme grafikleri, tabelaları yeterlidir.	54	35,8	25	16,6	37	24,5	25	16,6	10	6,6	2,42
Duvar rengi güzeldir.	58	38,4	25	16,6	32	21,2	28	18,5	8	5,3	2,36
Döşeme rengi güzeldir.	61	40,4	25	16,6	28	18,5	30	19,9	7	4,6	2,32
Tavan rengi güzeldir.	56	37,1	23	15,2	28	18,5	33	21,9	11	7,3	2,47
Dokular güzeldir.	63	41,7	22	14,6	36	23,8	26	17,2	4	2,6	2,25
Manzarası yeterlidir.	56	37,1	26	17,2	24	15,9	31	20,5	14	9,3	2,48
Çok uzundur.	23	15,2	19	12,6	44	29,1	45	29,8	20	13,2	3,13
Genişlik yeterlidir.	41	27,2	26	17,2	18	11,9	52	34,4	14	9,3	2,81
Yükseklik yeterlidir.	19	12,6	8	5,3	22	14,6	74	49,0	28	18,5	3,56
Doğal aydınlatma yeterlidir.	40	26,5	26	17,2	28	18,5	40	26,5	17	11,3	2,79
Yapay aydınlatma yeterlidir.	34	22,5	14	9,3	24	15,9	61	40,4	18	11,9	3,1
Havalandırması iyidir.	43	28,5	30	19,9	42	27,8	25	16,6	11	7,3	2,54
Temizlik sorunu yoktur.	52	34,4	28	18,5	35	23,2	26	17,2	10	6,6	2,43
Isınma sorunu yoktur.	39	25,8	24	15,9	34	22,5	33	21,9	21	13,9	2,82
Gürültü sorunu yoktur.	101	66,9	25	16,6	14	9,3	8	5,3	3	2,0	1,59
Kötü koku sorunu yoktur.	41	27,2	30	19,9	35	23,2	34	22,5	11	7,3	2,63
Hareket etmek kolaydır.	40	26,5	18	11,9	35	23,2	43	28,5	15	9,9	2,83
Dış mekânla ilişkisi iyidir.	44	29,1	19	12,6	43	28,5	30	19,9	15	9,9	2,69
Ortalama											2,64

Koridorlarda yer alan donatı özelliklerinden duyulan memnuniyet verilen ifadelerin değerlendirilmesiyle tespit edilmiştir. Katılımcılar koridorlarda yer alan donatı ve aksesuarlardan düşük düzeyde (2,48) memnundurlar. Koridorlarda, çeşitliliğin yetersiz olması (2,18) ve malzemelerin konforlu kullanım sağlamaması (2,25) dikkat çekmektedir. Donatıların vücut ölçülerine uygunluğu ise orta düzeyde (3,01) yeterli bulunmuştur (Tablo 16).

Tablo 16. Koridorlarda yer alan donatı özelliklerinden duyulan memnuniyet düzeyi

Donatı Özellikleri	1p		2p		3p		4p		5p		Ort
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Sayısı yeterlidir.	62	41,1	22	14,6	34	22,5	27	17,9	6	4,0	2,29
Çeşitliliği yeterlidir.	63	41,7	28	18,5	38	25,2	14	9,3	8	5,3	2,18
Yerleşim düzeni uygundur.	47	31,1	26	17,2	37	24,5	34	22,5	7	4,6	2,52
Yaratıcı şekilde kullanılabilir.	52	34,4	22	14,6	30	19,9	31	20,5	16	10,6	2,58
Aktiviteler için kolay uyarlanabilir.	48	31,8	16	10,6	40	26,5	30	19,9	17	11,3	2,68
Vücut ölçülerim için uygundur.	34	22,5	14	9,3	35	23,2	52	34,4	16	10,6	3,01
Biçimleri güzeldir.	52	34,4	18	11,9	42	27,8	30	19,9	9	6,0	2,51
Renkleri güzeldir.	56	37,1	23	15,2	37	24,5	24	15,9	11	7,3	2,41
Dokuları güzeldir.	59	39,1	22	14,6	38	25,2	23	15,2	9	6,0	2,34
Kullanılan malzeme konfor sağlar.	62	41,1	22	14,6	41	27,2	20	13,2	6	4,0	2,25
Ortalama											2,48

B5. Katılımcıların Hayallerindeki Koridor Bulguları (Findings of Participants' Dream Corridor)

Dersliklerinin bulunduğu koridorların yeniden tasarlanması durumunda katılımcıların gerçekleştirmek isteyecekleri etkinlikler tespit edilmiştir. Buna göre Tablo 16'da yer alan tüm etkinlikleri katılımcıların 3,60 ortalama ile yüksek düzeyde istedikleri ortaya çıkmıştır (Tablo 17).

Tablo 17. Katılımcıların hayallerindeki koridorda istedikleri etkinlikler

Etkinlikler	1p		2p		3p		4p		5p		Ort
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Arkadaşlarla sohbet	2	1,3	5	3,3	2	1,3	44	29,1	98	64,9	4,53
Öğretmenlerle sohbet	11	7,3	12	7,9	26	17,2	52	34,4	50	33,1	3,78
Öğretmenlerle etkinlik yapma	14	9,3	21	13,9	37	24,5	38	25,2	41	27,2	3,47
Dinlenme	12	7,9	5	3,3	9	6,0	38	25,2	87	57,6	4,21
Yeme-içme	11	7,3	10	6,6	11	7,3	38	25,2	81	53,6	4,11
Buluşma	6	4,0	7	4,6	12	7,9	36	23,8	90	59,6	4,3
Ödev hazırlama	29	19,2	24	15,9	34	22,5	23	15,2	41	27,2	3,15
Atıştırılabilir hazırlama	23	15,2	22	14,6	34	22,5	23	15,2	49	32,5	3,35
Kitap, afiş vb. inceleme	18	11,9	16	10,6	36	23,8	27	17,9	54	35,8	3,55
Kitap, afiş vb. alma-verme	20	13,2	18	11,9	31	20,5	31	20,5	51	33,8	3,5
Serbest araştırma yapma	17	11,3	12	7,9	24	15,9	38	25,2	60	39,7	3,74
Gözlem yapma	15	9,9	15	9,9	23	15,2	44	29,1	54	35,8	3,71
Resim yapma	35	23,2	27	17,9	24	15,9	32	21,2	33	21,9	3,01
Pano hazırlama	29	19,2	24	15,9	28	18,5	30	19,9	40	26,5	3,19
Sergi yapma	26	17,2	26	17,2	28	18,5	30	19,9	41	27,2	3,23
Sunum yapma	26	17,2	26	17,2	27	17,9	28	18,5	44	29,1	3,25
Müzik dinleme	20	13,2	11	7,3	14	9,3	32	21,2	74	49,0	3,85
Masa oyunları (satranç vb.)	16	10,6	15	9,9	22	14,6	40	26,5	58	38,4	3,72
Oyun oynama	12	7,9	12	7,9	14	9,3	43	28,5	70	46,4	3,97
Gösteri izleme	18	11,9	15	9,9	22	14,6	39	25,8	57	37,7	3,68
Proje yapma	33	21,9	31	20,5	29	19,2	21	13,9	37	24,5	2,99
Tören yapma	42	27,8	24	15,9	30	19,9	15	9,9	40	26,5	2,91
Ortalama											3,60

Arkadaşlarla sohbet (4,53), buluşma (4,3) ve dinlenme (4,21) çok yüksek düzeyde; tören yapma (2,91) ve proje yapma (2,99) ise en az düzeyde istenen etkinliklerdir (Tablo 17). Katılımcılar hayallerindeki koridora ilişkin istedikleri özelliklerle ilgili olarak koridorların çok yüksek seviyede (4,21) doğal/sakinleştirici havada olmasını istemişlerdir. Koridorda kendine has özelliklere sahip bir buluşma/toplanma noktası (3,99), koridorun ihtiyaçlara göre dönüştürülebilmesi (3,98) ve dış mekânla görsel ilişki kurması (3,96) yüksek düzeyde istenenler arasında yer almıştır. Katılımcıların en az istediği özellik ise (2,81) koridorda ayakkabıların çıkarılabileceği alanların olmasıdır (Tablo 18).

Tablo 18. Katılımcıların hayallerindeki koridorda istediği özellikler

Koridorda istenen özellikler	1p		2p		3p		4p		5p		Ort
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Ev hissi vermesini isterim.	15	9,9	13	8,6	30	19,9	32	21,2	61	40,4	3,74
Canlılık/ hareketlilik hissi vermesini isterim.	12	7,9	8	5,3	23	15,2	43	28,5	65	43,0	3,93
Gizemli olma/ keşfetme hissi veren alanlar olmasını isterim.	14	9,3	8	5,3	24	15,9	41	27,2	64	42,4	3,88
Doğal/ sakinleştirici bir havasının olmasını isterim.	9	6,0	3	2,0	15	9,9	45	29,8	79	52,3	4,21
Kendine has özelliklere sahip bir buluşma/toplanma noktası olmasını isterim.	18	11,9	5	3,3	13	8,6	39	25,8	76	50,3	3,99
Dış mekânla görsel ilişki kurmalı.	9	6,0	11	7,3	29	19,2	30	19,9	72	47,7	3,96
Dış mekânla bağlantılı olmalı.	10	6,6	10	6,6	26	17,2	38	25,2	67	44,4	3,94
Diğer iç mekânlardan görünebilir olmasını isterim.	13	8,6	16	10,6	34	22,5	31	20,5	57	37,7	3,68
İhtiyaçlarıma göre dönüştürebilmek isterim.	12	7,9	9	6,0	23	15,2	33	21,9	74	49,0	3,98
Çeşitli etkinlik alanları isterim.	10	6,6	10	6,6	25	16,6	38	25,2	68	45,0	3,95
Bireysel çalışmalarımı yapabileceğim alanlar isterim.	14	9,3	16	10,6	27	17,9	33	21,9	61	40,4	3,74
Yakın arkadaşlarımla çalışmalar yapabileceğim alanlar isterim.	11	7,3	13	8,6	21	13,9	34	22,5	72	47,7	3,95
Duvarlarında yazılabilen/ çizilebilen alanlar isterim.	14	9,3	14	9,3	32	21,2	30	19,9	61	40,4	3,73
Bana ya da arkadaşlarıma ait çalışmaların sergilenmesini isterim.	22	14,6	17	11,3	33	21,9	23	15,2	56	37,1	3,49
Ayakkabılarımı çıkarabileceğim alanlar isterim.	49	32,5	26	17,2	19	12,6	19	12,6	38	25,2	2,81
Uzarak oturabileceğim, dinlenebileceğim, çalışabileceğim alanlar isterim.	17	11,3	13	8,6	15	9,9	34	22,5	72	47,7	3,87
Canlı renkler isterim.	14	9,3	17	11,3	29	19,2	26	17,2	65	43,0	3,74
Yumuşak/pastel renkler isterim.	11	7,3	16	10,6	24	15,9	30	19,9	70	46,4	3,87
Ortalama											3,80

Son olarak, katılımcılardan hayallerindeki okul koridorlarını yazarak ve/veya çizerek ifade etmeleri istenmiştir. Katılımcılar en çok işlev ve donatı/aksesuar/araç-gereç temalarında çeşitli fikirler öne sürmüştür. İşlev temasında oturma-dinlenme-sohbet alanlarından “dinlenme alanları”na; donatı/aksesuar/araç-gereç temasında ise aydınlatma aksesuarlarına vurgu yapılmıştır. İşlev temasında oturma alanlarına, mekân bileşenleri temasında pencere sayısının artırılmasına, boyut temasında koridorların genişlemesine, algı temasında ferah ve düzenli olmaya dikkat çekilmiştir (Şekil 7).

tema	alt tema	tema	alt tema	
işlev	•oturma, dinlenme, sohbet alanları	fiziksel konfor	•fiziksel özelliklerden kaynaklı stres faktörlerinin azaltılması	
	•çalışma alanları		boyut	•koridor boyutları (en, boy, yükseklik)
	•yeme içme alanları	esneklik		•kullanım alanlarında esneklik
	•oyun alanları			erişim
	•eğlence alanları	güvenlik		
	•etkinlik alanları		yoğunluk	•kullanıcı yoğunluğu
•yarı açık alanlar	estetik	•renk		
donatı aksesuar araç-gereç		•oturma-dinlenme, donatıları	evrensel tasarım	•engelliler için kolay düşey-yatay erişim
	•çalışma donatıları	algı		•koridorun verdiği hisler
	•yeme içme donatıları		depolama sergileme donatıları	tamamlayıcı aksesuarlar
	•oyun donatıları			
	•duvar		kapı	pencere
	•tavan	karmaşayı engelleyen formlar		

Şekil 7. Katılımcıların hayallerindeki koridora ilişkin ortaya çıkan tema ve alt temalar

İRDELEMELER (DISCUSSIONS)

Gözlem Çalışması (Observation Study)

Birbirlerinden farklı üç sirkülasyon alanında birtakım bileşen ve aksesuarlar (BREO’nda kapı önü, kalorifer ve pencere önü; BCO’nda kapı önü, merdiven altı ve kolon önü; BBİO’nda duvar köşeleri, pencere önü, kalorifer ve merdiven sahanlık önü) kullanıcıları fiziksel ya da algısal olarak kuşatarak bir araya gelme alanları olmuştur.

BREO ve BBİO koridorları çevreleme-kuşatma hissi verecek ve mekân olarak algılanabilecek kare taban formuna benzemese de doğal aydınlatmaya sahip olması nedeniyle kullanıcılar tarafından sosyalleşme amacıyla tercih edilmiştir. Alanyazında da sirkülasyon alanlarının doğrudan gün ışığından yararlanmasının çekim noktalarına dönüşmesinde (Hertzberger, 2008), öğrenme ve sosyalleşme için uyarıcı bir faktör olmasında (Al Şensoy, 2018) ve kullanım devamlılığında (JISC, 2006) rol oynadığı ifade edilmektedir. Ayrıca söz konusu okul koridorlarında ısı konforunun sağlanması kullanımı olumlu yönde etkileyen bir diğer faktördür. Kare taban formuna yakın olmasına rağmen doğal aydınlatma ve ısı konfordan yoksun kalması nedeniyle BCO kat fuayesinde ise sosyalleşme davranışı yoğun biçimde gerçekleşmemiştir. Kat fuayelerinde ve koridorlarda sınırlı sayıda olsa da birtakım sergileme donatılarının yer alması, kullanıcıların birbirleriyle iletişimlerinde olumlu rol oynamıştır.

Sosyalleşme Mekanlarına İlişkin Memnuniyet ve Beklentiler (Satisfaction and Expectations Regarding Socialization Places)

Yüz yüze eğitim başladığında katılımcılar en çok arkadaşlarıyla yaptıkları etkinlikleri özlediklerini ifade etmiştir. Okul yaşamının büyük oranda arkadaşlarla sosyalleşmeyle bağdaştırıldığı görülmektedir. Katılımcılar, sosyalleşmeyi öğretmen, aile ve onunla bağlantılı diğer kavramlardan (kardeş, ev, akraba vb.) daha çok arkadaşlar ve bağlantılı kavramlarla (oyun, okul, dostluk vb.) ilişkilendirmiştir. Ayrıca, arkadaşlarla bir arada olmanın, sohbet etmenin (4,64) çok yüksek, iş birliği yapmanın (4,02) yüksek oranlarda iyi geldiği; öğretmenleriyle bir arada olmanın, sohbet etmenin (3,96) ve iş birliği yapmanın (3,72) yüksek oranda iyi geldiğini ifade etmişlerdir. Bu veriler, ergenlik döneminde bireylerin öğretmen, anne ve babadan bağımsızlaşma, tek başına kendi sosyalleşme gruplarını düzenleme eğiliminde olduklarını (Yavuzer, 2014) ancak bir yandan da rehber olma, eğitim-öğretim sürecini kontrol etme, denetleme (Meşeci, 2008) gibi nedenlerle öğretmenlerle sosyalleşmenin önemli görüldüğünü ortaya çıkarmaktadır.

Katılımcıların teneffüslerde sosyalleşmek amacıyla kullandığı iç mekânlar ve alanlar arasında en çok kat koridoru yer almasına rağmen; rekreasyon etkinliklerinin gerçekleştirildiği mekânlar ve alanlar arasında kat koridoru cevabına rastlanmamıştır. Teneffüslerde gerçekleştirilen etkinliklerin çoğunlukla başkalarıyla iletişime dayalı olmasına rağmen anlamlı bir sosyalleşme deneyimine hizmet etmede sirkülasyon alanlarının kısıtlı kaldığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, katılımcılar kullandıkları koridorların fiziksel ve donatı özelliklerinden düşük düzeylerde memnuniyet duymaktadır. Buna göre, katılımcıların teneffüslerde en çok vakit geçirdiği koridorlar; onların birtakım işlevsel, fiziksel, estetik ve algısal ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun alanlardır.

Katılımcıların erişimlerinin kolay olduğu mekânları ve alanları teneffüs boyunca (dış mekân/bahçe, temel derslik, kantin-kafeterya, kat koridoru, okul giriş mekânı) sosyalleşmek amacıyla kullanma düzeyleri yükündür. Öte yandan, pek çok donanıma sahip ve katılımcıların hem öğrenme hem rekreasyon etkinliklerini çeşitlendirebilecek temel derslik dışındaki eğitim mekânları (bilgi teknolojisi dersliği, görsel sanatlar atölyesi, müzik atölyesi) ile eğitim-öğretime yardımcı mekânlardan bazılarının (kütüphane, yemekhane, çok amaçlı salon, spor salonu/alanı) kullanımları düşük düzeydedir. Söz konusu mekânlar birtakım işlevlerle donatılmış olmasına rağmen teneffüs süreleri boyunca okul yaşamıyla bütünleşememektedir. Bu durumda da öğrencinin kendini geliştirmesi, çeşitli sosyalleşme etkinliklerini deneyimlemesi kısıtlanmaktadır.

Çalışma, 13-14 yaş grubu öğrencileriyle yürütülmüştür. Ergenlik dönemine denk gelen bu yaş grubunun sosyal çevresiyle kurduğu ilişkide çeşitli beklentileri ve ihtiyaçları bulunmaktadır. Bunlar; ilgi alanlarını araştırma doğrultusunda birtakım roller deneme ve karar verme (Atkinson vd., 1999; Gander ve Gardiner, 1993); korku, öfke, kıskançlık, utangaçlık gibi hoş karşılanmayan duyguları kontrol altında tutma; kişisel görüşleri ifade etme ve tartışma (Yavuzer, 2014) olarak sıralanmaktadır. İfade edilen beklenti ve ihtiyaçların engellenmesi, baskılanması sonucunda bireyin gerilim yaşaması, kendine olan saygısının zedelenmesi ve yenilmiş hissetmesi mümkündür. Tüm bu gelişmeler bireyin çevreye olan uyumunu azaltmaktadır (Yavuzer, 2014). Bu bakış açısıyla ele alındığında okul yaşamının ve onun deneyimlendiği geleneksel tasarlanmış fiziksel çevrenin kullanıcılarının söz konusu beklentilerini karşılamaktan uzak olduğu; örneğin, kendilerini topluluğa

rahatça ifade edecek alanlara, yeteneklerini gerçekleştirmeyi kolaylaştırıcı donanımlara, araç-gereçlere erişilmesi bakımından eksik kaldığı görülmektedir.

Katılımcılar sınıf koridorlarının yeniden tasarlanması durumunda doğal/sakinleştirici (4,21), dış mekânla hem görsel (3,96) hem de fiziksel (3,94) olarak bağlantılı bir atmosfer istemektedir. Bu açıdan, okul yaşamının büyük bir bölümünü iç mekânlarda geçiren öğrencilerin doğa ve onu çağrıştıran unsurlarla ilgili beklentilerinin olduğu görülmektedir.

Sınıf koridorlarının ev hissi verecek biçimde (3,74) yeniden tasarlanması öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, ev ortamıyla ilişkili atıştırmalık hazırlama alanları (3,35), uzanarak oturulabilen mekân parçaları (3,87) ve orta düzeyde de olsa ayakkabı çıkarılabilen bölümler (2,81) talep edilmektedir. Bu veriler, katılımcıların ev hissini algısal olarak talep ettiklerini, ancak ev hissi verebilecek kullanımları sirkülasyon alanlarıyla bağdaştırmalarında kararsız/çekingen kaldıkları olasılığını ortaya koymaktadır.

Sirkülasyon alanlarında bireysel çalışmalar yapabilecek nişler, duvarlarda yazılabilen/çizilebilen alanlar ve donatılar, kendilerine ya da arkadaşlarına ait çalışmaların sergileneceği yüzeyler yüksek oranda istenen özelliklerdir. Buna ek olarak, katılımcıların “Okulda kendimi ifade edebilecek alanların olması mutlu hissetmemi sağlar.” ifadesine yüksek düzeyde katılımları dikkate değerdir. Söz konusu değerlendirmeler, ergenlerin kendilerini ifade etme, toplumda saygınlık kazanma ve görünür olma ihtiyacını duyduklarını (Yavuzer, 2014) ve bunu karşılamak istediklerini göstermektedir.

Koridorların ihtiyaca göre dönüştürebilmesinin yüksek düzeyde istenmesinin, kullanıcının kişisel özellikleri aracılığıyla fiziksel çevreyi düzenleyerek, kontrol ederek kimliğini iletmesi ve sosyal etkileşime geçmesi biçiminde tanımlanan “alansallık” ihtiyacından kaynaklandığını göstermektedir (Göregenli, 2013).

SONUÇLAR (CONCLUSIONS)

Okul yaşamında, öğrencinin kabul edildiğini, önemsendiğini hissetmesi olarak tanımlanan okul aidiyeti duygusu eğitim bilimlerinde dikkate değer bir konudur. Öğrencilerin sosyal yaşamlarını biçimlendiren arkadaşlık ilişkileri ve gerçekleştirdikleri etkinlikler okul aidiyeti duygusunu etkilemektedir. Bu konuda sosyal yaşamın gerçekleştiği fiziksel çevrenin niteliği önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, çalışma okul aidiyeti duygusu kavramına eğitim bilimlerinin dışından mimarlık disiplini odağında farklı bir perspektiften bakmayı hedeflemesiyle öne çıkmaktadır.

Okullarda sosyalleşme davranışını geliştirecek, çeşitlendirecek ve farklı kullanıcıları bir araya getirecek ortak fiziksel çevrenin; sirkülasyon alanları olduğu kabul edilmiştir. Buradan yola çıkılarak, çalışmada okul aidiyeti duygusunun kazanılması ve sürdürülmesinde etkin rol oynayan sosyalleşme davranışı bağlamında sirkülasyon alanlarının mevcut durumu ve bu alanlardan beklentiler sorgulanmıştır. Kullanıcıların fiziksel çevre hakkında tecrübelerini, eleştirel bakış açılarını, sahip olduğu kişisel/gelişimsel özelliklerini yansıtmaları bakımından söz sahibi olması gerekliliğinden hareket edilmiştir ve kullanıcının ihtiyaçlarının, önerilerinin, hayallerinin katkısının yadsınamaz olduğu görülmüştür.

Alan çalışmasında, geleneksel müfredat yaklaşımının okul yaşamına da yansıdığı ve fiziksel çevrenin öğrencilerin sosyalleşme bağlamında ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu görülmüştür. İçerisinde geçirildiği uzun ders saatlerine karşılık dersliklerinin; çeşitli donanıma sahip olmasına rağmen eğitim-öğretime yardımcı mekânların (çok amaçlı salon, kütüphane, spor salonu gibi) öğrencilere verimli bir sosyalleşme deneyimi yaşatmadığı belirlenmiştir. Sirkülasyon alanlarının ise geleneksel biçimde kurgulanmış olsa da öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenleriyle hem öğrenme etkinliklerine hem de rekreatif etkinliklere ev sahipliği yapabileceğine dair işaretler elde edilmiştir. Doğal aydınlatmadan faydalanması, ısı konforu karşılaması, sayı ve nitelik bakımından yetersiz olsa da birtakım donatılar barındırması sirkülasyon alanlarının sosyalleşme amaçlı kullanımını sağlamış; ancak zengin içerikli deneyimler, yeni ve eğitimi destekleyici bir fiziksel ortam oluşturulması bakımından niteliklerinin geliştirilmesi gerekliliği sonucuna varılmıştır.

Katılımcılar koridorlarında en çok arkadaşlarıyla sohbet edebilecekleri, buluşabilecekleri, çalışabilecekleri, oynayabilecekleri alanları istemişlerdir. Dinlenme alanları, donatıların ihtiyaçlara göre dönüştürülebilmesi, duvar yüzeylerinde yazılabilen/çizilebilen alanlar ve çalışmaların sergilenmesi katılımcıların istekleri arasındadır. Bununla birlikte katılımcıların değişim talep etmelerine rağmen ayakkabıları çıkararak dolaşma gibi birtakım eylemlere mesafeli kaldıkları da görülmüştür. Esnek düşünme biçimlerinin en yoğun olması gereken dönemlerden birinde olan ergen bireyler eğitim-öğretim ya da sahip oldukları kültüre bağlı olarak ifade edilen işlevlere çekimser/tutucu yaklaşmışlardır. Bu bağlamda, çalışma alanyazını sorgulamada ve olası problemlerin kullanıcıların bakış açılarından yararlanılarak tespit edilmesinde etkili rol oynamıştır.

Eğitim-öğretimin sanal ortamlarda yürütüleceği bu nedenle de fiziksel olarak okul kurumlarına ihtiyaç kalmayacağı gibi öngörüler yapılabilse de sosyal varlıklar olarak insanın insana ihtiyacının bitmeyeceği bir gerçektir. Bu da okul yaşamının devamlılığını ve bu yaşamı oluşturan unsurların (fiziksel ortam, müfredat gibi) sosyal bağlamda geliştirilmesini zorunlu kılacaktır. Yapılan bu çalışmada, mevcut sirkülasyon alanlarının sosyalleşme kapsamında nitelikli kullanıma yeterince imkân vermediği ve kullanıcıların hayallerindeki sirkülasyon alanlarıyla örtüşmediği görülmüştür. Ancak hem mevcut okulların olası dönüşümünde hem de yeni tasarımlarda sirkülasyon alanlarının işlev, organizasyon, erişim, esneklik, biçim, estetik, boyut, aydınlatma, fiziksel konfor, evrensel tasarım, güvenlik, algı gibi fiziksel çevreyi meydana getiren unsurların dikkate alınarak etkinlik ve eylem alanlarının (oturma, çalışma, sergileme, oyun gibi) düzenlenmesi; kullanıcıların taleplerinin, ihtiyaçlarının gözetilmesi durumunda ise okul aidiyeti duygusunun yerleşmesinde etkili sosyalleşme davranışının kazanılmasında ve geliştirilmesinde etkin bir belirleyici olabileceğine dair izler elde edilmiştir.

Acknowledgements | Teşekkür Beyanı

Alan çalışmasına katılan tüm öğrencilere teşekkür ederiz.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest for conducting the research and/ or for the preparation of the article.

Financial Statement | Finansman Beyanı

Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

No financial support has been received for conducting the research and/ or for the preparation of the article.

Ethical Statement | Etik Beyanı

Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

All procedures followed were in accordance with the ethical standards.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat

Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı

Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.).

Author Contribution Statement | Yazar Katkı Beyanı

A. Fikir / Idea, Concept	B. Çalışma Tasarısı, Yöntemi / Study Design, Methodology	C. Literatür Taraması / Literature Review
D. Danışmanlık / Supervision	E. Malzeme, Kaynak Sağlama / Material, Resource Supply	F. Veri Toplama, İşleme / Data Collection, Processing
G. Analiz, Yorum / Analyses, Interpretation	H. Metin Yazma / Writing Text	I. Eleştirel İnceleme / Critical Review

AUTHOR 1: B/C/E/F/G/H

AUTHOR 2: A/B/D/G/I

AUTHOR 3: A/B/D/G/I

REFERANSLAR (REFERENCES)

- Al Şensoy, S. (2018). Eğitim yapılarında sirkülasyon alanları. *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, 14, 175-200. https://www.researchgate.net/profile/Selda-Al-Sensoy/publication/326869890_CIRCULATION_AREAS_IN_EDUCATION_BUILDINGS/links/5d5b9c09299bf1b97cf7946a/CIRCULATION-AREAS-IN-EDUCATION-BUILDINGS.pdf
- Anderman, E. (2002). School effects on psychological outcomes during adolescence, *Journal of Educational Psychology*, 94, 795–809. doi: 10.1037/0022-0663.94.4.795
- Archdaily. (2016). Frederiksbjerg school / henning larsen architects + GPP Architects. Erişim 25 Eylül 2020, https://www.archdaily.com/799521/frederiksbjerg-school-henning-larsen-architects-plus-gpp-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab
- Archdaily. (2021). Erlev school / arkitema. Erişim 29 Ekim 2021, https://www.archdaily.com/971052/erlev-school-arkitema?ad_source=search&ad_medium=projects_tab
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J., & Nolen Hoeksema, S. (1999). *Psikolojiye giriş*. Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- Bakır Ayğar, B., & Kaya, A. (2017). Ortaokul öğrencilerinin okul aidiyet duygusu ile okul temelli yalnızlık arasındaki ilişkide okul ikliminin aracılık rolü. *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 14-27. doi: 10.19160/5000201389
- Bouchard, K., L., & Berg, D., H. (2017). Students' school belonging: juxtaposing the perspectives of teachers and students in the late elementary school years (grades 4–8). *School Community Journal*, 27, 107-136. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1146469.pdf>.
- Brooks, A. (2018). The Importance of Recess: Why Schools Need More Playtime. Erişim 5 Kasım 2019, <https://www.rasmussen.edu/degrees/education/blog/importance-of-recess/>.
- Cemalcılar, Z. (2010). Schools as socialisation contexts: understanding the impact of school climate factors on students' sense of school belonging. *Applied Psychology: An International Review*, 59 (2), 243–272. doi: 10.1111/j.1464-0597.2009.00389.x
- Ching, F., D., K. (2006). *İç mekan tasarımı*. İstanbul, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Ching, F., D., K. (2007). *Mimarlık biçim mekan ve düzen*. İstanbul, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Cresswell, J. W., & Creswell, J. D. (2021). *Araştırma Tasarımı, Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çubukçu, Z., & Gültekin, M. (2006). *İlköğretimde öğrencilere kazandırılması gereken sosyal beceriler*. Bilig, Bahar, 37, 155-174. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234388>
- Drinkworth, A. (2017). What are the benefits of recess in middle schools?. Erişim 5 Kasım 2019, <https://classroom.synonym.com/benefits-recess-middle-schools-6194.html>.
- Elmalı Şen, D. (2009). *Mimarlıkta algılama ve anlamlandırma (düzenlem/yananlam) bağlamında saydamlık ve opaklık kavramları üzerine bir araştırma*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Trabzon.

- Ergün, M. (2015). Eğitim sosyolojisi. Erişim 15 Nisan 2020, <http://mustafaergun.com.tr/wordpress/wp-content/uploads/2015/11/egsos.pdf>.
- Gander, M. J., & Gardiner, H. J. (1993). *Çocuk ve ergen gelişimi*. Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- Gehl, J. (2011). *Life between buildings: using public space*. United States of America, Island Press.
- Goodenow, C., & Grady, K., E. (1993). The relationship of school belonging and friends' values to academic motivation among urban adolescent students. *Journal of Experimental Education*, 62, 60-71. doi: 10.1080/00220973.1993.9943831
- Göregenli, M. (2013). *Çevre psikolojisi-insan mekan ilişkileri*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gündoğdu, R. (2013). Sosyalleşme ve sosyalleşme süreci. Erişim 27 Ağustos 2019, https://www.researchgate.net/publication/315386774_SOSYALLESME_VE_SOSYALLE_SME_SURECI.
- Hamm, J., & V., Faircloth, B., S. (2005). The role of friendship in adolescents' sense of school belonging. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 107, 61-78. doi: 10.1002/cd.121
- Hertzberger, H. (2000). *Space and the architect: lessons in architecture 2*. Rotterdam, 010 Publishers.
- Hertzberger, H. (2008). *Space and learning*. Rotterdam, 010 Publishers.
- JISC. (2006). Designing spaces for effective learning: a guide to 21st century learning space design. Erişim 18 Kasım 2018, <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20140703004833/http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/learningspaces.pdf>.
- Karaküçük, S. (2014). Rekreasyon: boş zamanları değerlendirme. Erişim 29 Nisan 2020, https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=3C2jBAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA9&dq=okulda+rekreasyon+etkinlikleri+pdf&ots=oH10p6BsZ6&sig=mWW1B25TK12-r7QQiPbyNDyB0FM&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
- Kıyığı, G. (2021). *Eğitim izleme raporu 2021: eğitim ortamları*. Eğitim Reformu Girişimi.
- Lang, J. (1987). *Creating architectural theory: the role of the behavioral sciences in environmental design*. New York Van Nostrand Reinhold.
- MEB. (2005). *PISA 2003 projesi ulusal nihai rapor*. Ankara, Milli Eğitim Basımevi.
- Meeuwisse, M., Severiens, S., E., & Born, M., P. (2010). Learning environment, interaction, sense of belonging and study success in ethnically diverse student groups. *Research in Higher Education*, 51, 528–545. doi: 10.1007/s11162-010-9168-1
- Meşeci, F. (2008). Öğretmenin sosyalleştirici rolü ve istenmeyen davranışlarla başa çıkma. *HAYEF Journal of Education*, 5 (1), 115-125. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/93104>
- Moore, G. T., & Lackney, J. A. (1994). *Educational facilities for the twenty-first century: research analysis and design patterns*. Milwaukee, Publications in Architecture and Urban Planning Research.
- Murray, R., & Ramstetter, C. (2013). The crucial role of recess in school. *American Academy of Pediatrics*, 131 (1), 183-188. doi: 10.1542/peds.2012-2993

- Nair, P. (2017). *Blueprint for tomorrow, redesigning schools for student- centered learning*. Harvard Education Press.
- OECD. (2004). *Learning for tomorrow's world first results from PISA 2003*. Paris, OECD Publications.
- OECD. (2013). *PISA 2012 results: ready to learn: students' engagement, drive and self-beliefs (volume III)*. Paris, OECD Publishing.
- OECD. (2017). *PISA 2015 results (volume III): students' well-being*. Paris, OECD Publishing.
- OECD. (2019). *PISA 2018 results (volume III): What school life means for students' lives*. Paris, OECD Publishing.
- O'Meara, K., Griffin, K. A., Kuvaeva, A., Nyunt, G., & Robinson, T. (2017). Sense of belonging and its contributing factors in graduate education. *International Journal of Doctoral Studies*, 12 (12), 251-279. doi: 10.28945/3903
- Osterman, K., F. (2000). Students' need for belonging in the school community. *Review of Educational Research*, 70 (3), 323-367. doi: 10.3102/0034654307000332
- Piaget, J., & Inhelder, B. (1971). *The child's conception of space*. London & Aylesbury, Compton Printing.
- Rosan Bosch. (2021). International sharing school. Erişim 21 Mart 2022, <https://rosanbosch.com/en/project/international-sharing-school>
- Sanoff, H. (1975). *Seeing the environment: an advocacy approach*. Cornell University, Learning Environments.
- Stokols, D. (1978). Environmental psychology. *Annual Reviews Psychology*, 29, 253-295. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.29.020178.001345>
- Şahin, Ş., & Özçelik, Ç. (2016). Ergenlik dönemi ve sosyalleşme. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, 5(1), 42-49. <http://chd.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/24592/260371>
- Şener, S. (2013). *Türkiye'de gençlik: beklentiler, problemler ve düşünceler*. İstanbul, İnkılab Basım Yayın.
- TEDMEM. (2020). *COVID-19 sürecinde eğitim: uzaktan öğrenme, sorunlar ve çözüm önerileri*. Ankara, Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Tekin, H. (1993). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara, Yargı Yayınları.
- Van Note Chism, N. (2006). Challenging traditional assumptions and rethinking learning spaces. Erişim 13 Eylül 2019, www.educause.edu/learningspaces.
- Vaz, S, Falkmer, M, Ciccarelli, M, Passmore A, Parsons, R, Black, M, Cuomo, B., Tan, T., & Falkmer, T. (2015). Belongingness in early secondary school: key factors that primary and secondary schools need to consider, *PLoS ONE*, 10 (9), 1-27. doi: doi.org/10.1371/journal.pone.0136053
- WHO, 2020. Mental health and psychological resilience during the COVID-19 pandemic. Erişim 20 Ocak 2022, <https://www.who.int/europe/news/item/27-03-2020-mental-health-and-psychological-resilience-during-the-covid-19-pandemic>.
- Yavuzer, H. (2014). *Çocuk psikolojisi*. İstanbul, Remzi Kitabevi.

YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ (BIOGRAPHIES OF THE AUTHORS)

Eda AKTÜRK (Yüksek Mimar)

2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden onur derecesiyle mezun olmuştur. Aynı yıl aynı üniversitede başladığı yüksek lisans eğitimini 2023 yılında yüksek onur derecesiyle tamamlamıştır. Lisansüstü eğitimi boyunca çalışmalarını eğitim yapıları kapsamında sürdürerek bildiri, kitap bölümü ve makale yayınları olmuş; atölye çalışması yürütücülüğü yapmıştır. Eğitim mekanları hakkında içerikler üretip sosyal medya platformu üzerinden (<https://www.instagram.com/biraradaegitimvemekan/>) paylaşmaktadır. Kendi ofisinde çalışmalarına devam etmektedir ve çalışma odağı eğitim yapıları tasarımı, çocuk-mimarlık ilişkileridir.

Reyhan MİDİLLİ SARI (Doç. Dr)

Reyhan MİDİLLİ SARI lisans eğitimini 2001 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Birincisi olarak tamamladıktan sonra; master ve doktora derecelerini sırasıyla 2005 ve 2009 yıllarında aynı üniversiteden aldı. 2010 yılında Yardımcı Doçent, 2013 yılında ise Doçent ünvanı almaya hak kazandı. İç Mimarlık ve Mimarlık Bölümlerinde uygulamalı ve teorik dersler veren yazar lisansüstü düzeyde pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Mimari tasarım, eğitim yapıları, evrensel ve engelsiz tasarım, yaşlılar için tasarım, kapsayıcı çevreler, kullanıcı memnuniyeti ve kullanım sonrası değerlendirme konularında akademik faaliyetlerini sürdürmektedir. Ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanmış makaleleri ve kongrelerde sunulmuş bildirimleri bulunmaktadır. Halen aynı bölümde öğretim üyesi olarak görev yapan yazar pek çok idari görevde yer almıştır. Reyhan MİDİLLİ SARI iyi derecede İngilizce bilmekte, evli ve iki kız çocuk annesidir.

Selda AL ŞENSOY (Doç. Dr.)

Al Şensoy 2004 yılında öğrenime başladığı Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden 2008 yılında derece ile mezun oldu. 2014 yılında "Eğitim Yapılarının Fiziksel Konfor Koşullarının Öğrenci Başarısına Etkisi" başlıklı doktora tezini tamamlayarak Doktor ünvanını aldı. 2009-2014 yılları arasında KTÜ Mimarlık Bölümü'nde Araştırma Görevlisi, 2011-2012 yılları arasında YÖK tarafından verilen Yurt Dışı Araştırma Bursu ile Delft Teknik Üniversitesi'nde 1 yıl misafir araştırmacı, 2016-2019 yılları arasında Avrasya Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Yardımcı Doçent olarak çalıştı. Mart 2019 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümüne Dr. Öğr. Üyesi olarak atandı. 2020 yılında Doçent ünvanını almaya hak kazandı. Mayıs 2023 tarihinden itibaren KTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi Anabilim Dalında akademik çalışmalarını sürdürmektedir. Eğitim Yapıları, Geleneksel Mimari, Temel Tasarım, Çocuk ve Mimarlık, Morfolojik Analiz konularında çalışmaları, ulusal ve uluslararası yayınları bulunan yazar birçok idari görevde yer almıştır. Al Şensoy iyi derecede İngilizce bilmekte, evli ve iki kız çocuk annesidir.

A comparison of interior aesthetic pleasure: Differences between interior architecture first- year and upper-year students

Zeyca ÖRER SÖĞÜT¹, ORCID: 0000-0002-4594-4705
Güler Ufuk DEMİRBAŞ², ORCID: 0000-0001-6235-6836

Abstract

The professions of interior architecture necessitate the integration of both aesthetics and functionality. Therefore, these concepts are deeply embedded in the university education process. The first step on this educational path is taking the basic design studio course which aims students to start developing critical and abstract thinking skills in the design process. It would contribute to the literature to examine how far students are able to develop their aesthetic evaluations in the first year of university education. Therefore, we conducted the study to investigate if there is a difference in aesthetic evaluations of interiors between students who have just started their interior architecture education and students who have completed their first year. Examining how students' aesthetic evaluations for interior design evolve over the course of their interior architecture education provides valuable insights into design education. The results illustrated that there is a significant difference between evaluations of aesthetic pleasure and novelty. The students who finished the first year have less aesthetic pleasure and novelty scores than the students who just started their university education. The first year of education may reduce aesthetic appreciation because basic design education aims to teach students to think critically.

Highlights

- First year studio courses provide students with critical thinking skills on the evaluation of interior design.
- Students experience a decrease in evaluation of interior aesthetic pleasure with the completion of the first grade.
- Upon the completion of the first year, students perceive the design of interiors less novel.

Keywords

Aesthetic pleasure; Basic design course;
Interior architecture education;
The APID scale.

Article Information

Received:
27.11.2023
Received in Revised Form:
11.01.2024
Accepted:
19.01.2024
Available Online:
19.04.2024

Article Category

Research Article

* This article is produced from the doctoral thesis titled "Investigating The Influence of Olfactory Stimuli on Aesthetic Pleasure Evaluation in Interiors" written in Graduate School of Natural and Applied Sciences Ph.D in Design at Çankaya University.

Contact

1. Faculty of Architecture, Çankaya
University, Ankara, Türkiye
zeycaorer@cankaya.edu.tr
2. Faculty of Architecture, Çankaya
University, Ankara, Türkiye
udemirbas@cankaya.edu.tr

İç mekan estetik memnuniyetin karşılaştırılması: İç mimarlık birinci sınıf ve üst sınıf öğrencileri arasındaki farklılıklar

Zeyca ÖRER SÖĞÜT¹, ORCID: 0000-0002-4594-4705
Güler Ufuk DEMİRBAŞ², ORCID: 0000-0001-6235-6836

Öz

İç mimarlık mesleği, hem estetik hem de işlevselliğin bütünleştiği bir alandır. Bu nedenle, bu kavramlar üniversite eğitim süreci boyunca derinlemesine işlenmektedir. Bu eğitimin ilk yılında, öğrencilerin tasarıma eleştirel bakabilme ve soyut düşünme becerilerini geliştirmeye başlamalarını amaçlayan temel tasarım stüdyosu dersleri yer almaktadır. Öğrencilerin estetik değerlendirmelerini ne kadar geliştirebildiklerini ölçmek ve analiz etmek temel tasarım eğitimi literatürüne katkı sağlayacaktır. Bu nedenle çalışmayı, iç mimarlık eğitimine yeni başlayan öğrenciler ile birinci yılını tamamlamış öğrenciler arasında iç mekanlara yönelik estetik değerlendirmelerde bir fark olup olmadığını araştırmak amacıyla gerçekleştirdik. Sonuçlar, öğrencilerin iç mekanların tasarımını değerlendirirken estetik memnuniyet ve yenilik kategorilerinde önemli bir fark olduğunu göstermiştir. Birinci sınıfı bitiren öğrenciler, üniversite eğitimine yeni başlayan öğrencilere göre tasarımını değerlendirdikleri iç mekanları estetik memnuniyet ve yenilik bakımından daha az beğenmişlerdir. Temel tasarım eğitiminin sonunda bu durum normaldir çünkü eğitiminin en önemli amacı öğrencilere eleştirel düşünmeyi öğretmektir.

Öne Çıkanlar

- Birinci yıl stüdyo dersleri, öğrencilere iç mekan tasarımının değerlendirilmesi konusunda eleştirel düşünme becerileri kazandırır.
- Öğrenciler birinci sınıfın tamamlanmasıyla birlikte iç mekan estetik memnuniyet değerlendirilmesinde bir düşüş yaşarlar.
- Birinci yılın tamamlanmasının ardından öğrenciler iç mekan tasarımını daha az yenilikçi olarak algılamaktadır.

Anahtar Sözcükler

Estetik memnuniyet; Temel tasarım dersi; İç mimarlık eğitimi; APID ölçeği.

Makale Bilgileri

Alındı:
27.11.2023
Revizyon Kabul Tarihi:
11.01.2024
Kabul Edildi:
19.01.2024
Erişilebilir:
19.04.2024

Makale Kategorisi

Araştırma Makalesi

* Bu makale, Çankaya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü bünyesinde yazılan “İç Mekanlarda Koku Uyarılarının Estetik Memnuniyet Değerlendirmesi Üzerindeki Etkisinin Araştırılması” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

İletişim

1. Mimarlık Fakültesi, Çankaya Üniversitesi, Ankara, Türkiye
zeycaorer@cankaya.edu.tr
2. Mimarlık Fakültesi, Çankaya Üniversitesi, Ankara, Türkiye
udemirbas@cankaya.edu.tr

INTRODUCTION

The field of design and interior architecture is a harmonious integration of art and science in all areas of life. The discipline of interior architecture requires a seamless combination of aesthetic principles and functional considerations. Also, it is crucial to emphasize that prioritizing functionality in design does not necessarily entail disregarding aesthetic components. The significance of aesthetics is widely acknowledged within the disciplines of design and interior architecture.

Whether we are consciously aware of it or not, we constantly evaluate the beauty and aesthetics of our surroundings and things we encounter (Light and Smith, 2005). As a consequence of these assessments, we reach a conclusion about the subject. Therefore, designers consciously consider the potential impact of product, interior, and building designs on users and the results of their evaluation. As a result, they address these concerns and improve themselves throughout their design education.

Interior architecture education seeks to question, alter, and reevaluate aesthetic judgment influenced by social variables and context. Hence, throughout their educational life, students undergo a process of personal growth, development, and professionalization, which culminates in their transition into accomplished practitioners, owing to the comprehensive four-year curriculum and training they receive. Accordingly, this study aimed to investigate the potential variation in students' aesthetic pleasure in relation to the commencement of their university education.

Aesthetic perception and evaluation

The phenomenon of aesthetic perception often involves an observer experiencing a sensory stimulus that elicits either pleasure or non-pleasure. This experience is commonly instigated by external stimuli, encompassing the physical attributes of a given environment, which serve to activate the human senses and evoke vivid mental imagery within the minds of those who perceive them (Omale, 2022).

When evaluating our immediate environment, three pivotal factors come into play: functionality, aesthetic features, and meanings associated with specific environments (Rafaeli & Vilnai-Yavetz, 2007). Hekkert further categorized this experience as beautiful, meaningful, and emotional (2006). He posited that aesthetics have the power to satisfy all human senses (Hekkert, 2006). Moreover, Chatterjee and Vartanian (2014) suggest that aesthetic experiences are generated by the interplay of many brain systems, including those involved in sensory-motor processing, emotion evaluation, and meaning acquisition.

The dynamics of people-environment interaction creates aesthetics (Lang, 1992). Lang breaks down aesthetic experience into sensory, formal, and symbolic interactions. In sensory engagement, immediate environmental sensation is most important. The perception of aesthetics encompasses more than just visual stimuli; it contains all senses. Visual aesthetics, in particular, are symbolic in shaping the understanding and assessment of items (Bloch et al., 2003). Formal interactions also require appreciating the visual world's forms, rhythms, intricacies, etc. Finally, symbolic engagement involves a pleasant immediate context, distinguishing visual and sensory exchanges (Lang, 1992).

As we navigate the intricate world of aesthetic pleasure and its tremendous effect on our perception of the surroundings, it is critical to investigate the numerous approaches used to measure this multifaceted experience. Therefore, in light of this multidimensional nature of aesthetic perception that was covered earlier, which emphasized the connection to external stimuli and the interplay of sensory, formal, and symbolic interactions, there are various methods that academics and professionals use to evaluate and comprehend aesthetic pleasure.

Various approaches on evaluating aesthetic pleasure

Upon reviewing the existing literature, it becomes evident that multiple methodologies have been employed to incorporate psychological, neuroscientific, and perceptual aspects in assessing aesthetic pleasure. There are various neuropsychological tools that reflect the integration of cognitive and neural processes in measuring aesthetic pleasure (Skov, 2019; Pearce et al., 2016; Cheung et al., 2014). Moreover, there are scales that precisely measure aesthetic pleasure for design with variables which are representing the multidimensional nature of aesthetic experiences (Blijlevens et al., 2017).

Considering the challenges associated with collecting neurological data for the scope of this study, we decided to use reliable and validated scales to assess aesthetic pleasure. Consequently, the literature reviews primarily center on various scale approaches in evaluating aesthetic pleasure. Many scales have been developed and employed to measure the subjective experience of aesthetic pleasure.

Martindale et al. (1990) proposed using 7-point bipolar scales as a preferred method for assessing aesthetic pleasure within interior architecture. These scales encompassed various dimensions, including like-dislike, meaningless-meaningful, orderly-disorderly, and complex-simple, thereby offering a comprehensive framework for evaluating the subjective experience of aesthetic pleasure. Furthermore, Page and Herr (2002) employed a series of adjective pairs encompassing both aesthetically pleasing and unpleasing attributes. Lastly, Hung and Chen (2012) used the semantic differential method and the sole adjective pairs that the participants favored are "ugly" and "beautiful" (see Table 1).

However, it has been argued by Blijlevens et al. (2017) that the scales mentioned above have not undergone rigorous testing to establish their reliability and validity. Furthermore, it can be argued that existing scales may not provide a comprehensive assessment of aesthetic pleasure within the field of interior architecture. Consequently, a comprehensive scale was devised and evaluated

through multiple iterations of factor analysis, reliability assessment, and validity testing by Blijlevens et al. (2017). The assessment tool that has been developed is referred to as the Aesthetic Pleasure in Design (APID). The APID scale is a quantitative measurement instrument utilized in the field of design to assess and quantify the level of aesthetic pleasure experienced by individuals.

Table 1. Various scales for measuring aesthetic pleasure

Studies	Scales
Martindale, Moore & Borkum, 1990	Like – Dislike
Page & Herr, 2002	Attractive - Unattractive
Hung & Chen, 2012	Ugly - Beautiful
Blijlevens et al. 2017	Pleasant - This design is pleasing to see
	Attractive - This is an attractive design
	Nice - This design is nice to see
	Beautiful - This is a beautiful design
	Like - I like to look at this design

Furthermore, the researchers Blijlevens et al. (2017) also suggested suitable instruments to assess key factors influencing aesthetic pleasure, including typicality, novelty, unity, and variety. The scale encompasses a total of 20 statements and is subdivided into five distinct subcategories. The APID scale, which was introduced in 2017, has been widely employed and referenced in various research studies (Berghman & Hekkert, 2017; Garrido-Possauner & Maya, 2019; Paakki et al., 2019; Zenner, 2019).

Interior architecture and basic design education

When discussing the field of interior architecture education, it is essential to begin the discussion by addressing the topic of design education. It is crucial to underline that interior architecture education is founded on the ideas that constitute design education. According to Demirbaş and Demirkan (2007), the learning and teaching approaches in design education aim to balance creativity with objective standards, and they also claim that unique, non-repetitive design outcomes are inherent in conceptualization. The fundamentals of education are learning by doing and receiving critiques.

Providing students with constructive feedback to enhance the projects they design is seen as one of the crucial aspects of design education (Akbat, 2022; Turner, 2021). Instructors who are also professionals in the design field give critiques by effectively transmitting the experience and knowledge gained throughout their own educational and professional lives. Design education curriculum, which is a combination of theoretical, practical, and artistic courses, are parallel to interior architecture education since they integrate several learning styles (Demirbaş, 2001; Demirbaş & Demirkan, 2007).

The interior architecture profession, which has specialized in line with the needs of the field of design and architecture, is a component that plays an important role in ensuring the integrity of buildings today. An interior architect is a professional who specializes in the fundamental organization of spaces, including room layouts, while also overseeing technical aspects such as lighting and acoustics and this role encompasses a comprehensive understanding of aesthetic principles, as well as the social and emotional requirements of the occupants (Leydecker, 2013). Moreover, they analyze the psychological and physical parameters to establish the correlation between individuals and their surrounding spaces, with the aim of enhancing the overall quality of life according to the International Federation of Interior Architecture/Design (IFI, 2011). Therefore, professors in university education prepare curricula to provide students with the necessary skills and knowledge to become professional interior architects with these qualifications.

The freshman year of university education holds significant importance because it is an environment where individuals that are unfamiliar with design terminology and have a limited exposure to design are introduced to the concept of design for the very first time. The Basic Design course invites students to explore a new world, encompassing both its constructive and destructive aspects. Moreover, the course is the building block of the first semester of all design-related professions. It emphasizes hands-on learning and the integration of art and design, following the Bauhaus methods and principles, which are related to independent education of formal analysis and abstract concepts (Türkmen, 2020). The École des Beaux-Arts, serving as the basis for the fundamental model, maintains its enduring impact on the realm of modern art and design education inside academic institutions (Uluçay, 2023).

The Objectives of the study

The study aims to discover whether there is a difference between the aesthetic evaluations of interiors between students who have just started their interior architecture education and students who have completed their first-year education. Examining how students' aesthetic evaluations for the design of interiors evolve during their interior architecture education provides valuable insights into design education.

Our research outcomes are anticipated to contribute to the literature in the fields of aesthetic pleasure and the approaches to interior architecture education. The objectives of the study:

- 1- To investigate the effect of first-year interior architecture education on evaluating students' aesthetic pleasure in interiors.
- 2- To investigate the impact of first-year interior architecture education on the APID scale subcategory's novelty, unity, variety, and typicality that contribute to the aesthetic evaluation of interior spaces.

METHOD

The framework of basic design education

The level of education appears as a significant variable in the present study. Therefore, the method or educational approach of interior architecture to instruct first graders is crucial. Students who had recently begun freshman year were chosen for this study, and it was noted that these students had never previously received design education in their lives. The primary objective for paying attention to this is to be able to compare upper-year students who have finished their first year of education with students who have never gotten this education.

For a comprehensive analysis of this comparison, it is critical to discuss the freshman year curriculum of the Department of Interior Architecture within the Faculty of Architecture at Çankaya University. The educational approach of the interior architecture department is centered around a project-based approach, with studio courses comprising a significant component of the curriculum. In the studio courses, students are involved in the process of designing projects that align with their educational level while simultaneously acquiring design skills through experiential learning and receiving constructive feedback from teachers. The abovementioned process is carried out for four years, corresponding to the standard academic duration for students pursuing a degree in interior architecture. Throughout a four-year program, students are required to complete eight studio courses, with each class distributed evenly among eight semesters.

The scope of this study will be limited to the initial year of university education, excluding subsequent years. During the initial semester, students are required to enroll in the basic design course. In the context of this studio course, students are required to participate in courses on two separate days each week, with each class session lasting a duration of four hours, resulting in a cumulative total of eight hours in one week. Throughout a 14-week duration, students are provided with a total of 12 assignments. The initial step in these projects involves identifying design elements, examining the interplay between basic forms and shapes and their relationships, and gaining knowledge regarding the criteria to develop a design that is both referenced and orderly. In addition, these concepts are reinforced by theoretical understanding and critical analysis of design principles, gestalt principles of perception, spatial organizations, spatial relationships, spatial hierarchies, and the functional approach.

The Basic Design studio course is based on the fundamental concepts and principles of the Bauhaus approach and the Gestalt principles of perception. The objective is to provide students with guidance in cultivating the capacity for abstract thinking, which will serve as a foundational framework for their future creative endeavors. In addition to developing abstract thinking skills, it is aimed to develop a critical approach to their design projects. It aims to encourage a critical mindset in their assignments in addition to the development of abstract thinking skills. Students discover that design is a process that can be continually improved and should always follow critiques. This learning process aims to help students improve their projects by encouraging them to examine their work critically and by adopting the critical techniques they acquire from their lecturers.

After successfully completing the basic design course in first semester, students are eligible to enroll in the second studio course named “Introduction to Interior Architecture” in the following semester of the first year. In the context of this course, students further their education by building upon the knowledge acquired in the basic design course. Specifically, they engage in various assignments pertaining to ergonomics and the interplay between design, function, and spatial considerations. These tasks reinforce and deepen their understanding of these subjects, enhancing their overall learning experience. To develop a comprehensive knowledge of designing interiors, students undergo a rigorous curriculum that involves completing their first year before progressing to the second year. This progression ensures that students have the foundation and knowledge necessary to embark on the creative journey of designing functional interiors.

Consequently, the primary objective of the initial year of interior architecture education is to provide students with the capacity for abstract thinking and the ability to identify and comprehend design elements and their relationships. Studio courses taken in the first and second semesters are the most crucial determinant for gaining this ability. Moreover, to gain the competence to develop designs by learning various design principles, such as repetition, variety, contrast, emphasis, dominance, unity, harmony, rhythm, asymmetrical balance, hierarchy, etc. Gaining the aptitude for critical thinking in the design process and the utilization of terminology of the profession. Eventually, the objective is for students to acquire knowledge that will subsequently influence and enhance their aesthetic perceptions and preferences upon commencing their university education.

Questionnaire for measuring aesthetic pleasure

To assess students' aesthetic judgment of the presented interior spaces, we selected the APID scale as a tool and prepared a questionnaire accordingly. As indicated in the literature review, the APID scale has the highest reliability and validity scores when compared to other scales utilized for measuring aesthetic pleasure in design. The scale comprises five distinct subcategories: aesthetic pleasure, novelty, unity, variety, and typicality, and 20 statements. Therefore, the questionnaire was prepared according to those five subcategories.

At the beginning of the questionnaire, students first view the information and consent page. This page explains the study's purpose, duration, disclaimer, and confirmation questions for them to affirm that they are over 18 and freely engaging in the research. The following section included inquiries related to demographics, such as age, gender, and education. Since we only invited interior architecture students, the question related to education was, "What year are you studying?". After the demographic section, participants were asked to rate "I like this interior" and "I like the design of this interior" out of 7-point Likert. They rated these statements by choosing a number between 1 for “completely disagree” and 7 for “completely agree”. We put these two lines before the APID scale to comprehend their subjective inner approach.

Following the demographics section of the questionnaire, participants were given two questions for subjective measurements and the 20-question APID scale statements prepared for interiors and asked to evaluate them out of 7. To avoid participants getting bored by facing all the information on one page, 20 sentences were divided into four pages. Participants read five aesthetic pleasure statements on the first page, followed by four novelty statements. On the last two pages, there were

six unity and variety sentences and five typicality sentences. Therefore, students had to evaluate 22 sentences for each interior photograph, totaling 44 sentences. They selected a number between one (indicating completely disagree) and seven (indicating completely agree) to rate each 44 sentences.

Visual stimuli of interiors

To use suitable visual stimuli for representing interior spaces, we conducted a comprehensive investigation of prominent interior design contests within the industry. Our choice of "Interior Design Magazine" stems from its reputation as a dependable publication, renowned for its longstanding tradition of hosting the esteemed "Best of Year Awards."

Two primary considerations guided our decision-making throughout the process of selecting the photographs of interior spaces from the catalog. To begin, there must be as few people as possible or none at all in the interiors of the building. Second, to prevent attention from being diverted to the outside, the inside should have as few things that are visible from the outside as possible. After conducting an exhaustive study, a total of five images were chosen for consideration.

In the first stage of our research, we conducted a preliminary study to make participants rate the most liked interior spaces among five photographs of interior spaces that we showed them. A questionnaire was built on Google Forms and spread via the Internet to assess these photographs on a 9-point Likert scale. Due to the ratings given by 132 individuals, the best two visual stimuli were selected as seen in Figure 1 (see Table 2 for further information).

Table 2. Mean scores and standard deviations of the visual stimuli

Interiors	Mean	SD
Interior 1	5.92	1.91
Interior 2	6.56	1.93
Interior 3	7.17	1.58
Interior 4	5.76	2.18
Interior 5	6.67	1.83

After selecting the two most liked photos, a new questionnaire was prepared. Since the APID scale consisted of 20 statements, and in addition to this, two questions were asked for the subjective likeness of interiors, two visual stimuli were selected so that the participants would not get bored during the experiment. Using two visual stimuli was also helpful to conduct the experiment to increase the sample size and diversity.

Figure 1. The Photographs of the Selected Interiors (Interior Design Magazine, 2024)

Participants

The participants were selected by the quota sampling technique. The research was conducted on a group of Turkish students enrolled in the Department of Interior Architecture at Çankaya University, Ankara, Türkiye. The selection method aimed to include first-year students lacking design experience and second-, third-, and fourth-year students who had experience in design because they had completed their first-year studios. We placed significant emphasis on ensuring a well-balanced mix of participants, taking into account individuals with two different levels of design knowledge and experience and an equal representation of both genders.

Consequently, a collective of 40 students actively engaged in this research. From the whole student population, one group of 20 students was selected from students who had just started their first year. In contrast, another group of 20 students was chosen from upper-year students who had completed their first year, as seen in Table 3. The age range of participants was from 19 to 27 years ($M = 21.43$, $SD = 1.75$).

Table 3. Gender and Class Distribution

Gender	First-Year Students		Upper-Year Students	
	Frequency	Percent	Frequency	Percent
Woman	10	25	10	25
Man	10	25	10	25
Total	20	50	20	50

Data collection

The data for this study was collected during the initial period of the autumn term in 2023. The collection process was carried out in the Faculty of Architecture meeting room. Although the survey questions were prepared on Google Forms, to minimize the possibility of question avoidance, we had the students answer the questions in a physical environment with an observer instead of sending the questionnaire over the Internet.

The students were individually invited to the room for data collection. After entering the designated room, the participants were instructed to sit at the meeting table, where a comprehensive explanation of the study's objectives was provided. Also, participants are offered an electronic Pad to review the questionnaire and assess the interiors they will encounter. A laptop with a 14-inch display was utilized to facilitate the visual examination of the images of the interior space. As the students directed their attention toward the laptop screen displaying a snapshot of the selected interior space, they answered the questionnaire using the electronic pad. Due to the implementation of this approach, students were allowed to look at the interior space at their convenience.

After answering the pertinent questions by gazing at the first interior space displayed to the students, the participants came across a caution page in the questionnaire. They were directed to the following interior space photograph. Following the issuance of this caution, the observer displayed the second interior space photograph on the computer screen, enabling the participants to engage in an evaluation process again. After completion of the analysis of the second interior photograph and the subsequent response to the related questions, the experiment was concluded. The overall duration of this process averaged approximately 6 minutes.

Data analysis

The data from the study were analyzed utilizing the SPSS 26.00 statistical software. Reliability analysis and normality testing were conducted before commencing the data comparison. The Cronbach's Alpha internal consistency coefficient was calculated to assess reliability. Subsequently, an independent sample T-test for parametric data and the Mann-Whitney Test for nonparametric analysis were employed to evaluate the variables of the APID Scale and compare students who were in the initial stage of first year with students who had completed first year. The analysis of the correlation between the variables was also conducted. The abovementioned procedure was also performed separately for settings 1 and 2 in addition to combining settings. The study's sample size is 80 because each participant rated two different photographs of interiors (Participant Number=40, sample size= 80).

RESULTS

In the initial stage of the data analysis, the reliabilities of each variable were assessed, and the result illustrated that the reliabilities of the scale were found to be $\alpha=.809$. Therefore, the reliability of the scale was deemed acceptable based on the findings of Büyüköztürk et al. (2004), who established that a Cronbach's alpha value of 0.70 or higher is considered satisfactory for assessing the reliability of a scale.

In addition, we performed normality tests, specifically the Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk Normality tests, to assess the dataset's distribution, as seen in Table 4. The findings indicated that the values of aesthetic pleasure, novelty, unity, and variety exhibited a non-normal distribution among the students from first-year and upper-year ($P < .05$). However, values of typicality illustrated normal distribution as $\alpha=0.200$ with skewness=-0.075 and kurtosis=-0.440. Consequently, nonparametric statistical tests were employed to analyze the data for aesthetic

pleasure, novelty, unity, and variety, while we conducted independent samples t-tests to compare the data of typicality.

Table 4. Tests of Normality

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig	Statistic	df	Sig
Aesthetic Pleasure	.165	80	.000	.907	80	.000
Novelty	.116	80	.009	.956	80	.007
Unity	.150	80	.000	.902	80	.000
Variety	.129	80	.002	.921	80	.000
Typicality	.069	80	.200*	.989	80	.724

Aesthetic pleasure

According to the data presented in Table 5, it is evident that the average scores for aesthetic pleasure variables indicate that first-year students consistently exhibit higher scores in aesthetic pleasure compared to upper-year students. Since, examining solely the mean scores would not be sufficient, Mann-Whitney U test which is non parametric independent test was conducted for evaluating whether there is a difference between the aesthetic pleasure evaluations of students at different educational levels.

Table 5. The means scores of Aesthetic Pleasure

Aesthetic Pleasure Variables	Education	Interior 1		Interior 2		Total	
		Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD
AP1 Pleasing	First-Year Students	6.45	0.69	6.20	0.83	6.33	0.76
	Upper-Year Students	5.65	1.14	5.70	0.86	5.68	1.00
AP2 Attractive	First-Year Students	6.60	0.75	6.10	1.02	6.35	0.92
	Upper-Year Students	5.55	1.19	5.45	1.36	5.50	1.26
AP3 Nice	First-Year Students	6.35	0.67	6.15	0.81	6.25	0.74
	Upper-Year Students	5.60	1.23	5.65	0.88	5.63	1.05
AP4 Beautiful	First-Year Students	6.35	0.75	6.20	0.83	6.28	0.78
	Upper-Year Students	5.45	1.28	5.75	0.85	5.60	1.08

Table 5 continued.

AP5 Like	First-Year Students	6.00	0.92	5.90	1.07	5.95	0.99
	Upper-Year Students	5.15	1.42	5.25	1.12	5.20	1.26
Total Aesthetic Pleasure	First-Year Students	6.35	0.55	6.11	0.81	6.23	0.70
	Upper-Year Students	5.48	1.16	5.56	0.89	5.52	1.02

According to the Mann-Whitney U test results, a significant difference between total aesthetic pleasure scores of first-year students and upper-year students were detected (see Table 6). Moreover, we run the test for five aesthetic pleasure variables separately. Variables of Pleasing (U = 504.5; P = .003; P < .05; two-tailed), Attractive (U = 465.5; P = .001; P < .05; two-tailed), Nice (U = 522.5; P = .05; P < .05; two-tailed), Beautiful (U = 510.5; P = .003; P < .05; two-tailed), and Like (U = 535; P = .008; P < .05; two-tailed) also indicated significant differences.

For interior setting 1, a significant difference between total aesthetic pleasure scores of first-year students and upper-year students were detected (U = 99.5; P = .003; P < .05; two-tailed). Variables of Pleasing (U = 115; P = .014; P < .05; two-tailed), Attractive (U = 84; P = .001; P < .05; two-tailed), Nice (U = 123.5; P = .029; P < .05; two-tailed), and Beautiful (U = 113; P = .013; P < .05; two-tailed) also indicated significant differences. However, variable of Like (U = 130; P = .051; P > .05; two-tailed) were indicated not significant difference.

For interior setting 2, a significant difference between total aesthetic pleasure scores of first-year students and upper-year students were not detected (U = 132; P = .063; P > .05; two-tailed). Variables of Pleasing (U = 139; P = .081; P > .05; two-tailed), Attractive (U = 144.5; P = .117; P > .05; two-tailed), Nice (U = 139.5; P = .084; P > .05; two-tailed), Beautiful (U = 144.5; P = .111; P > .05; two-tailed), and Like (U = 139; P = .087; P > .005; two-tailed) also indicated not significant differences.

Novelty, Unity, Variety, and Typicality

Since the variables of novelty, unity and variety are non-normally distributed and typicality is normally distributed between first-year and upper-year students (see table 4), we applied nonparametric and parametric tests. According to the Mann-Whitney U test results, a significant difference between total novelty scores of first-year and upper-year students were detected and there was no significant difference for variables of unity and variety (see Table 6). Lastly, independent samples T test illustrated that there was no significant difference between first-year and upper-year students (p=0.098; P > .05; two tailed).

Three novelty variables from four indicated significant differences between first-year and upper-year students (for New Example U=547.5, P=.013; Original U=568.5, P=.022; Novel U=518,

P=.006; all p values < .05; two-tailed) while variable of Innovative illustrated non-significant difference (U=436, P =.063). For three unity variables, coherent illustrated significant difference (U=562.5; P=.016; P< .05; two-tailed) while orderly (U=736.5; P=.517; P > .05; two-tailed) and unified (U=684.5; P=.251 P > .05; two-tailed) non-significant difference. Lastly, variables of conveys variety (U=678.5; P=.224; P > .05; two-tailed) and different parts (U=762.5; P=.706; P > .05; two-tailed) illustrated non-significant difference, while variable of rich in elements (U=515.5; P=.004; P< .05; two-tailed) indicated a significant difference for variety variables.

Table 6. Results of Mann-Whitney U test

	Education	N	Mean	SD	U	P
Total Aesthetic Pleasure	First-Year Students	40	6.23	0.70	441	0.001
	Upper-Year Students	40	5.52	1.02		
Total Novelty	First-Year Students	40	5.54	1.14	478.5	0.002
	Upper-Year Students	40	4.68	1.25		
Total Unity	First-Year Students	40	5.96	1.01	631	0.102
	Upper-Year Students	40	5.66	1.00		
Total Variety	First-Year Students	40	6.03	0.93	638.5	0.116
	Upper-Year Students	40	5.73	0.91		

Analyzing interior setting 1, variables illustrated non-significant difference were innovative (U=132.5; P=.068), new example (U=176.5; P=.529), original (U=175.5; P=.512) and novel (U=155; P=.231) from novelty, coherent (U=129.5; P=.056), orderly (U=192; P=.841) and unified (U=184; P=.678) from unity, conveys variety (U=178.5; P=.565) and different parts (U=190; P=.799) from variety (for all results P > .05; two-tailed). Also, variable of rich in elements from variety illustrated significant difference (U=122; P=.035; P< .05; two-tailed).

For interior setting 2, there are significant difference for all the variables of novelty; innovative (U=86.5; P=.002), new example (U=101.5; P=.007), original (U=109; P=.013) and novel (U=100; P=.006). The variables have no significant difference between first-year students and upper-year students are coherent (U=153.5; P=.211), orderly (U=176.5; P=.529) and unified (U=163; P=.327) from unity, conveys variety (U=164; P=.341), different parts (U=175; P=.512) and rich in elements from variety U=129; P=.056; P< .05; two-tailed; for all results P > .05; two-tailed).

Correlations

As previously stated, when we prepared the questionnaire, we asked two more questions to the participants before the APID scale. The purpose of these two questions was about how much the respondents liked the design of the interior settings and allowed them to express their opinions subjectively. When all variables were subjected to correlation analysis, the two questions were also incorporated. As it is seen in table 7, the correlation analysis illustrated a negative moderate relationship between liking the design of interior and education levels ($r = -0.438$, $P = .01$, two-tailed). Also, level of liking has very strong positive correlation with total Aesthetic Pleasure scores ($r = 0.817$, $P = .01$, two-tailed). While it has weak positive relationship with total variety scores ($r = -0.262$, $P = .05$, two-tailed) and novelty ($r = 0.256$, $P = .05$, two-tailed), it has no relationship with gender and typicality.

The level of education has negative weak relationship with variables of aesthetic pleasure ($r = -0.390$, $P = .01$, two-tailed) and novelty ($r = -0.349$, $P = .01$, two-tailed) and negative moderate relationship with liking the design of interior settings ($r = -0.438$, $P = .01$, two-tailed). It has no correlation with unity, variety and typicality. When examining the concept of gender, no significant correlation was observed between any of the variables.

When analyzing the variables of the APID scale itself, aesthetic Pleasure scores has strong and positive relationship with unity ($r = 0.611$, $P = .01$, two-tailed) and weak relationship with novelty ($r = 0.374$, $P = .01$, two-tailed) and variety ($r = 0.347$, $P = .01$, two-tailed). It has no relationship with typicality. Novelty has negative and weak relationship with typicality ($r = -0.299$, $P = .01$, two-tailed), while having positive and weak relationship with variety ($r = 0.396$, $P = .01$, two-tailed) and unity ($r = 0.224$, $P = .05$, two-tailed). Lastly, typicality has no relationship with and variety, while unity has positive weak relationship with variety.

Table 7. Correlations matrix of variables

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Gender	1							
2. Education	.000	1						
3. Subjective Liking Design	.061	-.438**	1					
4. Aesthetic Pleasure	.130	-.390**	.817**	1				
5. Novelty	-.027	-.349**	.256*	.347**	1			
6. Unity	.160	-.184	.517**	.611**	.224*	1		
7. Variety	.010	-.177	.262*	.347**	.396**	.366**	1	
8. Typicality	.055	.164	.123	.002	-.299**	.048	-.035	1

Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)**

Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed)*

DISCUSSIONS AND CONCLUSION

According to the study's most significant finding, students who have just begun first grade and have not studied design find the interiors that they encounter for the first time to be more aesthetically pleasing than students who have completed first grade. Developing a critical thinking

style is a fundamental aspect of design education, as supported by various sources (Matthee & Turpin, 2019; Myers & Dyer, 2006; Šuligoj, et al., 2020; Walker & Finney, 1999). Hence, an inclination towards greater liking is evident among students who have recently initiated their first year of study, whereas a tendency toward diminished liking is visible among students who have already completed their first year. One possible explanation for this situation is that students who begin their interior architecture education tend to approach interior spaces using more criticism.

Furthermore, interiors are perceived as more novel by students who have not yet completed their first year of design education, as revealed by an analysis of novelty, one of the subcomponents of the APID scale. Probably one of the most important reasons for this is that they have expanded their visual repertoire of knowledge through critical thinking and exposure to a variety of interiors through the application of the courses they completed in their first year.

There was a lack of statistical significance observed among the remaining subcomponents of the APID scale, specifically unity, variety, and typicality. This may be due to the fact that the photographs interior settings illustrated to the students were selected among the design award-winning interior spaces. Coherent which a subcategory of unity and the variable of rich in elements from subcategory of variety illustrated significant differences. Therefore, while students have tendency to find the design of interior spaces to be more coherent and richer in elements in their initial weeks of university education, this tendency starts to become negative when they finish their first year. This could potentially be attributed to the increased criticality of students who have successfully completed their first year of design education, as previously contended in the aesthetic pleasure sections.

To conclude, the goal of university education is to provide students with specific knowledge and to prepare them to be competent professionals. When we focus on design education, particularly first-year education, the goal is to teach students to develop abstract thinking skills, to approach everything they see with a critical eye, and to design with the awareness that there is always something better throughout the design process. According to the findings of this study, there are significant differences in the level of aesthetic pleasure for the interiors encountered by students who have just begun their freshman year and those who have completed their freshman year. It is possible that the first year of education reducing the esthetic appreciation because it teaches students to approach the design of interiors more critically.

Limitations and further studies

One of the limitations associated with this study related to the utilization of only two interior spaces, resulting in a restricted sample size. The main reason behind the selection of only two interior spaces and photographs was to consider the potential periods of student boredom. In addition to the previous limitation, it is possible that the results would have been different if the interiors used in this study were chosen from different design levels rather than award winning interiors.

For further studies, this difference can be investigated between students who have completed their four-year university education and students who have just started their first year for more

comprehensive version of the comparison. Also, by increasing the sample size, interior architecture students from other universities could be beneficial. Furthermore, this study can be conducted by having students evaluate real interior spaces rather than their photographs.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest for conducting the research and/ or for the preparation of the article.

Financial Statement | Finansman Beyanı

Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

No financial support has been received for conducting the research and/ or for the preparation of the article.

Ethical Statement | Etik Beyanı

Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

All procedures followed were in accordance with the ethical standards.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı

Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.).

Author Contribution Statement | Yazar Katkı Beyanı

A. Fikir / Idea, Concept	B. Çalışma Tasarısı, Yöntemi / Study Design, Methodology	C. Literatür Taraması / Literature Review
D. Danışmanlık / Supervision	E. Malzeme, Kaynak Sağlama / Material, Resource Supply	F. Veri Toplama, İşleme / Data Collection, Processing
G. Analiz, Yorum / Analyses, Interpretation	H. Metin Yazma / Writing Text	I. Eleştirel İnceleme / Critical Review

AUTHOR 1: A/B/C/E/F/G/H

AUTHOR 2: D/I

REFERENCES

- Akbay, S. (2022). Constructive Alignment of Basic Design Education: Students' Approaches to Learning and Perceived Learning Demands in Online Distance Education. *Online Journal of Art & Design*, 10(4).
- Berghman, M., & Hekkert, P. (2017). Towards a unified model of aesthetic pleasure in design. *New Ideas in Psychology*, 47, 136-144.
<https://doi.org/10.1016/J.NEWIDEAPSYCH.2017.03.004>
- Blijlevens, J., Hekkert, P., Leder, H., Thurgood, C., Chen, L. L., & Whitfield, T. W. A. (2017). The aesthetic pleasure in design scale: The development of a scale to measure aesthetic pleasure for designed artifacts. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 11(1), 86–98.
<https://doi.org/10.1037/aca0000098>
- Bloch, P., Brunel, F. F., & Arnold, T. J. (2003). Individual differences in the centrality of visual product aesthetics: concept and measurement. *Journal of Consumer Research*, 29(4), 551-565.
<https://doi.org/10.1086/346250>
- Büyüköztürk, S., Akgün, Ö. E., Özkahveci, Ö., & Demirel, F. (2004). The validity and reliability study of the Turkish version of the motivated strategies for learning questionnaire. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 4(2).
- Chatterjee, A. and Vartanian, O. (2014). Neuroaesthetics. *Trends in Cognitive Sciences*, 18(7), 370-375. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2014.03.003>
- Cheung, M. C., Law, D., & Yip, J. (2014). Evaluating aesthetic experience through personal-appearance styles: a behavioral and electrophysiological study. *PloS one*, 9(12), e115112.
- Demirbaş, Ö. O. (2001). *The relation of learning styles and performance scores of the students in interior architecture education* (Doctoral dissertation, Bilkent Üniversitesi (Turkey)).
- Demirbas, O. O., & Demirkan, H. (2007). Learning styles of design students and the relationship of academic performance and gender in design education. *Learning and Instruction*, 17(3), 345-359. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2007.02.007>
- Garrido-Possauner, L. M., & Maya, J. (2019). The Aesthetic Pleasure in Design Scale for Spanish Speaking Countries: A Method for the Cross-Cultural Implementation and Adaptation of Psychometric Scales. In *Cross-Cultural Design. Methods, Tools and User Experience: 11th International Conference, CCD 2019, Held as Part of the 21st HCI International Conference, HCII 2019, Orlando, FL, USA, July 26–31, 2019, Proceedings, Part I 21* (pp. 487-505). Springer International Publishing., 11576 LNCS, 487–505. https://doi.org/10.1007/978-3-030-22577-3_35
- Hekkert, P. (2006). Design aesthetics: principles of pleasure in design. *Psychology science*, 48(2), 157.
- Hung, W. K., & Chen, L. L. (2012). Effects of novelty and its dimensions on aesthetic preference in product design. *International Journal of Design*, 6(2), 81-90.
- IFI (2011). *IFI Interiors Declaration*. Retrieved from <https://ifiworld.org/programs-events/interiorsdeclaration-adoptions/>

- Interior Design Magazine. (2024). Large Apartment Vanke Hushanyuanzhu. Retrieved January 16, 2024 from <https://interiordesign.net/wp-content/uploads/awards/2021/large-apartment-Vanke-Hushanyuanzhu-Villa.jpg>
- Interior Design Magazine. (2024). Nautilus Pier Four. Retrieved January 16, 2024 from <https://interiordesign.net/wp-content/uploads/awards/2021/casual-dining-Nautilus-Pier-Four.jpg>
- Lang, J. (1992). Symbolic aesthetics in architecture: toward a research agenda. *Environmental Aesthetics: Theory, Research, and Applications*, 11–26.
- Leydecker, S. (Ed.). (2013). *Designing interior architecture: concept, typology, material, construction*. Walter de Gruyter.
- Light, A., & Smith, J. (Eds.). (2005). *The aesthetics of everyday life*. Columbia University Press.
- Martindale, C., Moore, K., & Borkum, J. (1990). Aesthetic Preference: Anomalous Findings for Berlyne's Psychobiological Theory. *The American Journal of Psychology*, 103(1), 53. <https://doi.org/10.2307/1423259>
- Matthee, M., & Turpin, M. (2019). Teaching critical thinking, problem solving, and design thinking: Preparing IS students for the future. *Journal of Information Systems Education*, 30(4), 242-252.
- Myers, B. and Dyer, J. (2006). The influence of student learning style on critical thinking skill. *Journal of Agricultural Education*, 47(1), 43-52. <https://doi.org/10.5032/jae.2006.01043>
- Omale, R. P. (2022). Evaluation of Aesthetic Perceptions of Public Buildings' Façades by Design Professionals. *Edinburgh Architecture Research*, 37, 70-89.
- Paakki, M., Aaltojärvi, I., Sandell, M., & Hopia, A. (2019). The importance of the visual aesthetics of colours in food at a workday lunch. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 16, 100131. <https://doi.org/10.1016/J.IJGFS.2018.12.001>
- Page, C., & Herr, P. M. (2002). An Investigation of the Processes by Which Product Design and Brand Strength Interact to Determine Initial Affect and Quality Judgments. *Journal of Consumer Psychology*, 12(2), 133–147. https://doi.org/10.1207/S15327663JCP1202_06
- Pearce, M. T., Zaidel, D. W., Vartanian, O., Skov, M., Leder, H., Chatterjee, A., & Nadal, M. (2016). Neuroaesthetics: The cognitive neuroscience of aesthetic experience. *Perspectives on psychological science*, 11(2), 265-279.
- Rafaeli, A., & Vilnai-Yavetz, I. (2007). Instrumentality, aesthetics and symbolism of physical artifacts as triggers of emotion. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 5(1), 91–112. <https://doi.org/10.1080/1463922031000086735>
- Skov, M. (2019). Aesthetic appreciation: The view from neuroimaging. *Empirical Studies of the Arts*, 37(2), 220-248.
- Šuligoj, V., Žavbi, R., & Avsec, S. (2020). Interdisciplinary critical and design thinking. *International journal of engineering education*, 36(1), 84-95.

Turner, H. (2021). Effective critique through effective peer engagement. *Journal of Interior Design*, 46(3), 29-45. <https://doi.org/10.1111/joid.12195>

Türkmen, A. (2020). Concept representation and form production in basic design. *IDA: International Design and Art Journal*, 2(2), 228-247.

Uluçay, N. Ö. (2023). Introductory design course through art-based research in interior architecture education. *Journal of Design for Resilience in Architecture and Planning*, 4(1), 136-147.

Walker, P., & Finney, N. (1999). Skill development and critical thinking in higher education. *Teaching in Higher Education*, 4(4), 531-547.

Zenner, S. (2019). It costs a lot to look this cheap: Preference for low-quality graphic design. *Visual Communication Quarterly*, 26(1), 22-31. <https://doi.org/10.1080/15551393.2019.1577076>

BIOGRAPHIES OF THE AUTHORS

Zeyca ÖRER SÖĞÜT (MFA, PhD Candidate, Çankaya University)

She completed her master's (2016) and undergraduate (2012) degrees from the Department of Interior Architecture and Environmental Design, Bilkent University. She has been working as a lecturer at Çankaya University, Interior Architecture Department for nine years. Research interests are environmental psychology and basic design education models. She did her master's thesis on the effect of different interior forms on human emotions.

Güler Ufuk DEMİRBAŞ (Asst. Prof. Dr.)

She received her undergraduate (1995), MFA (1997) and PhD (2001) degrees from Department of Interior Architecture and Environmental Design, Bilkent University. She has been working as an academic at Çankaya University since 2001 and currently acting as a full-time Instructor, Dr. at the Department of Interior Architecture. Her major of interests include wayfinding, environmental psychology, ergonomics, interior architectural design and computer-based design.

Social and physical structure of shops and their conservation problems in Skopje Turkish Bazaar

Ammar İBRAHİMGİL, ORCID: 0000-0002-6801-7672
B. Işık AKSULU, ORCID: 0000-0001-5612-3905

Abstract

The Turks grasped their value accumulation with the inheritance from their conquered lands. The identification, which Köprülü conceptualized as Istanbul-Ottoman Civilization, found a place in Rumeli with the conquest of Skopje in 1392. To realize the Skopje Turkish Bazaar by the city's character and contemporary living conditions within the framework of accepted conservation principles, conservation methods based on the cultural sustainability of the bazaar were tried to be determined. The social structure of the traditional Turkish bazaar has been shaped under the influence of the ahi order and foundation culture. The typology of the physical structure of the shops was formed by their layout, dimensions, roof formations, materials, showcase formation, and upper floor formation. The social status of the bazaar was measured by surveys made with craftsmen and visitors. Accordingly, the professional continuity and willingness to intervene of the artisan and the reason for the residence and arrival of the visitors were evaluated. In the evaluation part, suggestions were presented within the framework of contemporary conservation understanding for the bazaar.

Highlights

- The study includes a comprehensive analysis of the Turkish bazaar in Skopje.
- The traces of "ahilik" in the social structure were mentioned.
- The typology of the shops was created. Comprehensive typological tables about bazaars are presented for the first time in a study.
- The assessment made in this study can be used in future conservation efforts

Keywords

Cultural continuity; Architectural heritage documentation; Skopje; Bazaar; Akhism.

Article Information

Received:
30.11.2022
Received in Revised Form:
09.10.2023
Accepted:
20.10.2023
Available Online:
19.04.2024

Article Category

Thesis Abstract

Contact

1. Faculty of Architecture, Gazi University, Ankara, Türkiye
ammara@gazi.edu.tr
2. Faculty of Art, Design and Architecture, Okan University, İstanbul, Türkiye
isik.aksulu@okan.edu.tr

Üsküp Türk çarşısındaki dükkânların sosyal ve fiziki yapısı ile koruma sorunları

Ammar İBRAHİMĞİL¹, ORCID: 0000-0002-6801-7672
B. Işık AKSULU², ORCID: 0000-0001-5612-3905

Anahtar Sözcükler

Kültürel süreklilik; Mimari miras
belgeleme, Üsküp; Çarşı; Ahilik.

Öz

Türkler sahip oldukları değer birikimini, fethettiği topraklardan devraldığı mirasla kavramıştır. Fuad Köprülü'nün İstanbul-Osmanlı Medeniyeti diye kavramsallaştırdığı özdeşleşme 1392 yılında Üsküp'ün alınmasıyla Rumeli'de kendine alan bulmuştur. Bu bağlamda özgün kimlik, devamlılığının koşulu ve güvencesi olan kültürel miras değerleri, şehre özgü belirleyiciler olarak değerlendirilmelidir. Üsküp Türk Çarşısı'nın kabul edilmiş koruma ilkeleri çerçevesinde şehrin karakterine ve çağdaş yaşam koşullarına uyumlu gerçekleştirilmesi için çarşının kültürel sürdürülebilirliğini esas alan koruma yöntemleri belirlenmeye çalışılmıştır. Geleneksel Türk çarşısının sosyal yapısı ahilik ocağı ve vakıf kültürü etkisinde şekillenmiştir. Bundan dolayı mimari için sosyal yapı ahilik kurumu üzerinden incelenmiştir. Bu kurumun çarşıdaki mimari birim karşılığı dükkân, sosyal birim karşılığı ise ahiler/esnaf olarak belirlenmiştir. Dükkânların fiziki tipolojisi, yerleşimi, boyutları, çatı biçimlerine, malzeme, vitrin ve üst kat biçimlerine göre belirlenmiştir. Çarşının sosyal yapısının nitelikleri ise esnaf ve ziyaretçiler ile yapılan anketlerle ölçülmüştür. Buna göre esnafın meslekî sürekliliği, yerleşikliği ve koruma bilincinin yanı sıra, ziyaretçilerin ikamet ettikleri yer ve çarşıya geliş nedenleri değerlendirilmiştir. Son olarak çarşı için çağdaş koruma anlayışı çerçevesinde öneriler sunulmuştur.

Makale Bilgileri

Alındı:
30.11.2022
Revizyon Kabul Tarihi:
09.10.2023
Kabul Edildi:
20.10.2023
Erişilebilir:
19.04.2024

Makale Kategorisi

Tez Özeti

Öne Çıkanlar

- Çalışma, Balkanlar'daki Türk çarşıları içinde model alınan Üsküp Türk Çarşısı'nın kapsamlı bir incelemesini içermektedir.
- Çarşının sosyal yapısında ahilik izlerine değinilmiştir.
- Dükkânların tipolojisi oluşturulmuştur. Çarşılarla ilgili kapsamlı tipolojik tablolar ilk defa bir çalışmada sunulmuştur.
- Bu çalışma kapsamında yapılan değerlendirme, gelecekteki koruma çalışmalarında kullanılabilir.

İletişim

1. Mimarlık Fakültesi, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
ammar@gazi.edu.tr
2. Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Okan Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
isik.aksulu@okan.edu.tr

GİRİŞ (INTRODUCTION)

Şehrin en temel işlevlerinden ticaret alanlarının gelişimi; demografik, ekonomik, psikolojik, sosyolojik faktörlerin ve altyapı, rekabet, ürün satışı / sergisi, yerleşim, kısıtlar vb. etkisiyle şekillenmektedir (Göçer, 1984). Genel olarak çarşı/pazar olarak ifade edilen bu alanlar yapıldığı dönemin rasyonel ve evrensel özelliklerini taşır. Geleneksel Türk çarşılarında, çarşı içindeki bütün mekân birimlerinin vakıfların mülkiyetinde olması, zanaatkârlarının sosyal ve meslekî aidiyetine göre bir sorumluluk taşıması ve yetkinlik ölçütlerinin bu sosyal ve meslekî aidiyete göre verilmesi çarşının sosyal yapısının oluşmasında en etkili faktörlerdir. Diğer taraftan kervan güzergâhına uygun uzun bir sokak çevresinde, cami, hamam, bedesten, han gibi abidevi yapılar arasında dükkânların meslekî kollara ayrılarak ardışık şekilde konumlanması, meslekî ihtiyaca göre 5 ilâ 20m²'lik dükkânlar, çarşının mimari biçimlenmesindeki en belirgin özelliklerdir. Üsküp Türk Çarşısı incelenirken çarşı ile ilgili birtakım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü geleneği dikkate alan bir çalışma olması ve çalışmanın, benzer nitelikteki çarşılar ile ilgili koruma ve restorasyon çalışmaları için kaynak olması amaçlanmıştır.

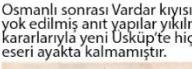

Türklerin çok eski zamandan beri Turan coğrafyasında İpek Yolu üzerinde mal taşımacılığını devlet güvencesi altında düzenle yürütülmesine gösterdikleri özen daha sonraları kendine has mekânların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Cezar, 1985). Faruk Sümer'in (Sümer, 1983) ve Boris Stavisky'nin (Stavisky, 2002) ortaya koyduğu üzere, Türklerin dünya ticaretinde sahip oldukları köklü gelenek, 1392 yılında Üsküp'ün alınmasıyla Rumeli'de kendine alan bulmuştur. Bu tarihten sonra Üsküp, Osmanlı'nın Balkan fetihlerinde bir askerî merkez olmasının yanı sıra, fethedilen bölgelerdeki Türk yerleşim biçimlenmesi için de bir örnek olmuştur. Özellikle çarşı bölgesinde belirgin bir şekilde görülen bu biçimlenme, 1453'te İstanbul'un fethiyle özgün kimliğine kavuşmuştur (İnalçık, 2002). Osmanlı'nın Balkanlar'daki fetihleri Üsküp uç beyliği ve Paşa Yiğit Bey'in ailesi vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Üsküp fatihi Paşa Yiğit Bey'in torunu İsa Bey'in Saraybosna'yı fethetmesiyle Üsküp iç bölge, Saraybosna ise uç beylik merkezi olmuştur. 1500'lü yıllarda, uç beylikler kaldırılıp merkeze bağlı valilikler oluşturulana kadar geçen yaklaşık 110 yıl boyunca, aynı kültürel süreklilikle gelişen bu birikim, çarşıda ahilik örgütlenmesiyle mekâna yansımıştır (İbrahimgil ve Kudumoviç, 2022).

Çalışmanın kuramsal çerçevesi mimari ve sosyal yapı olarak Ahilik kurumu temel alınarak oluşturulmuştur. Bunun için çarşıdaki mimari birim karşılığı *dükkân* ve sosyal yapı karşılığı ise *ahiler* (esnaf) olarak ele alınmıştır. Buna göre, çarşının meslek gruplarına göre şekillenmesi ve dükkânların mekân biçimlenmesi ve tipolojisi, sosyo-ekonomik zorluklara karşı çarşının mekân kurgusuna yapılan müdahaleler, kimlik çatışmalarının çarşıdaki ticarete olan etkisi ile esnaf profilindeki değişim mevcut veriler ışığında incelenmiştir.

Üsküp Çarşısı'nın tarihi süreç içerisinde oluşumunda, gelişmesinde, biçimlenmesinde, değişmesinde, önemini kaybetmesinde ve yeniden canlanmasında belli başlı olaylar etkili olmuştur. Örnek olarak Fatih Sultan Mehmet'in Balkan Seferinde, padişah otağı iki yıldan fazla bir süre Üsküp'te kurulmuş, sefer topları burada dökülmüştür. Ayrıca bu seferde, Üsküp'teki Müslüman nüfus Üsküp ahilerinin büyük ölçüde sefere katılmasından dolayı yüzde 80 azalmıştır. Sefer sonrası ise Müslüman nüfus eski seviyesinin üstüne çıkmıştır (İnbaşı, 1995).

Bu da Üsküp ahilerinin büyük ölçüde sefere katıldığını göstermektedir. Tanzimat sonrasında, özellikle demiryolunun Üsküp'ten geçmesiyle şehir, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren döneminin belediyeçilik kanunlarına uygun bir planlama ile ele alınmıştır (Bektaş, 2020). Bu dönemde Kosova Vilâyeti'nin sancak merkezi olma konusunda Prizren ve Priştina ile rekabet halinde olmuştur. Bu dönemde uygulanan şehircilik planlamaları ve altyapı yatırımlarıyla her iki şehrin de önüne geçmeyi başarmıştır. Belediye başkanı sıfatıyla 1895'ten itibaren Üsküp'te modern bir şehrin oluşmasında çok önemli bir role sahip Salih Asım'ın (1869-1935), 1932 yılında yayımladığı "*Üsküp Tarihi ve Civarı*" çalışması, Osmanlı dönemi Üsküp tarihi hakkında en özgün çalışma olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan, Üsküp'ün şehir gelişimi ve Osmanlı dönemi anıt yapıları ile ilgili çok sayıda yayın olmasına rağmen çarşısı esas alan tek çalışma, 1963 Depremi sonrası BM Genel Kurulu'nda Üsküp'ün dünyanın "Dayanışma Kenti" ilan edilmesi sonrasında kurulan Üsküp Şehir Planlama ve Mimarlık Enstitüsü'nün (ITPA: Institute for Town Planning and Architecture) çalışmasıdır.

Olaylar ve Politikaların Çarşıdaki Yansımaları

1389	Üsküp'ün fethi	Paşa Yiğit Bey'in Uçbeyliği		
1463	Fatih Sultan Mehmet'in Balkan Seferi	Ahiler iskânı		
1683	Avusturya işgali	Şehir yağmalanmış ve yakılmıştır.		
1856	Osmanlı'da ilk belediyenin kurulması	1869'da Üsküp Belediyesi kurulmuştur		
1872	Selânik-Üsküp demiryolu hattı	Vardar'ın güneyinde Yeni Üsküp kurulmaya başlanmıştır.		
1878	93 Harbi Muhacirleri	Muhacir mahalleleri kurulmuştur.		1963 Depremi, yeni şehri bütünüyle yok etmiştir. Bakımsız kalan eski yapılar da yıkılmıştır.
1888	Salih Asım Belediye Başkanlığı	Yeni şehircilik ilkelerine göre düzenlemeler		
1908	Kazancılar Çarşısı Yangını	Geleneksel çarşı formu dışında yeni malzeme ve teknikte binalar		Osmanlı sonrası Vardar kıyısındaki mahalleler yok edilmiş anıt yapılar yıkılmıştır. Planlama kararlarıyla yeni Üsküp'te hiçbir Osmanlı dönemi eseri ayakta kalmamıştır.
1912	Sırp işgali	Şehirde yeni kimlik anlayışı		
1920	Dimitrije Leko Planı (1914)	Eski devir binalarından arındırılma		
1927	Josif Mihailoviç Planı	Köprüyü esas alan planlama		
1948	Ludek Kubeş Planı	Radyan şehir planı ve güney tarafın tamamen arındırılması		
1963	Büyük Üsküp Depremi	Yeni şehir yok olmuş, anıt yapılar zarar görmüştür		
1965	ITPA ve Kenzo Tange Planlaması	Dayanışma Kenti olarak yeniden tasarlanması		
1992	Yugoslavya'nın dağılması	İstikrarsızlık dönemi		
2001	Ohri Çerçeve Antlaşması	Kimlikler üzerinden ayrıştırma		
2008	Üsküp 2014 Planı	Gösteriş mimarlığı		
2016	Yeni dönem	Çözumsuzlük dönemi		

Uçbeyi Paşa Yiğit Bey ve ailesi vakif eserleriyle çarşığı şekillendirmiştir (110 yıl)

Istasyon Caddesi ile Köprüden güneye doğru yeni Üsküp imara açılmıştır (1873)

Resim 1. Genel tarihi olayların çarşı ve yakın çevresindeki etkileri (Eski fotoğraflar *Gradski Zavod Zaštita Na Spomenicite Athiva / Üsküp Şehir Anıtlar Kurulu Arşivi*'nden alınmıştır)

Yugoslavya'nın 1991'de parçalanmasında, Makedonya savaş olmadan bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak 1999 yılında, Sırbistan ve Kosova arasında başlayan çatışmalar, 2001 yılında, Makedonya'ya sıçramış ve yaşanan iç çatışmalar sonrası etnik temelde yükselen milliyetçilik ve din temelli ayrışma neticesinde şehir içinde bariz bir bölünme ve mimari biçimlenme farklılığı yaşanmıştır. Çarşı da bundan nasibini almıştır. Çarşının kuruluşundan itibaren, dolaylı ve doğrudan çarşığı etkileyen tarihi olaylar ve uygulanan politikaların yansımalarının gösterildiği bir şema oluşturulmuştur (**Resim 1**).

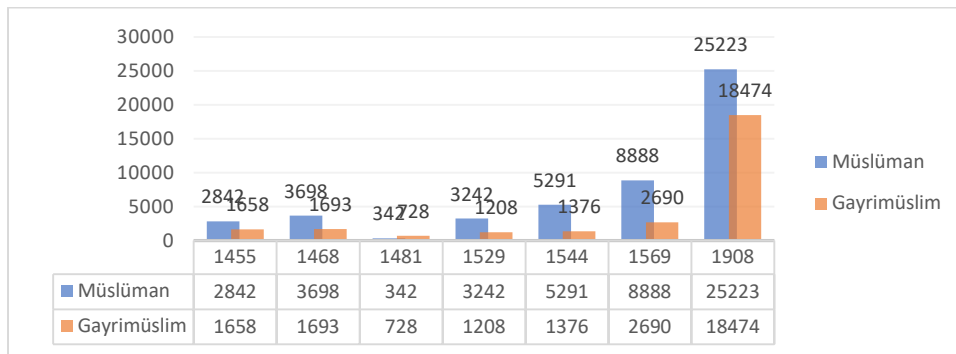
Araştırmanın kuramsal çerçevesi Üsküp Türk Çarşısı'nın Balkanlar'daki Türk çarşıları içindeki yeri ve onu oluşturan sosyal doku ile mekân biçimlenmesi ini temel almıştır. Bu bağlamda çarşının sosyal ve çözümlemesi için sosyal doku ve fiziki yapı incelenmiştir. Üsküp Türk Çarşısı ile ilgili yapılan araştırma 2014-2017 yılları arasında, üç yıllık bir süreç sonunda tamamlanmıştır. Çarşı, sosyal yönden esnaf ve ziyaretçi olmak üzere çift yönlü incelenmiştir. Esnaf, meslek, mesleki kıdem, çarşı içinde dükkân işletme süresi ve koruma çalışmalarına katkısı ile ölçülmüştür. Ziyaretçilerin ise nereden geldikleri ve geliş nedenleri araştırılmıştır. Bunun için çarşı içinde 305 işyeri sahibi ve 344 ziyaretçi ile anket yapılmıştır.

Çarşının fiziki yapısı da dükkânlar ile ilgili işlev, yapı malzemesi, kat yüksekliği, çatı biçimi, vitrin biçimlenmesi, vitrin doğraması, üst kat biçimlenmesi başlıkları altında ele alınmıştır. Bunun için de 685 dükkânın 322 tanesinin 1/200 ölçekli plan, kesit ve görünüş çizimleri hazırlanarak tamamlanmıştır. Ayrıca Resim 3'te, yeşil çizgiyle gösterilen sokağın lazer tarayıcı ile cephe ölçümleri alınmıştır. Çarşıdaki mimari bileşenlerle ilgili elde edilen bulgular ışığında tipolojiler oluşturulmuş, dükkân tipleri haritalanmış ve dükkân tiplerinin yüzdelik dilimi ortaya çıkarılmıştır. Ardından çarşı ile ilgili koruma sorunları güncel koruma ilke ve tüzükler doğrultusunda değerlendirilerek, çarşı ile ilgili son yüzyıl içinde alınan kararlar ve ortaya çıkan sonuçlar üzerinden çevre, yapı ve yapı elemanı ölçeğinde koruma sorunlarına değinilmiştir. Sonuç kısmında ise doğrudan çarşının sosyal dokusu ve özgün mimari biçimlenişinin korunmasına yönelik öneriler aktarılmıştır.

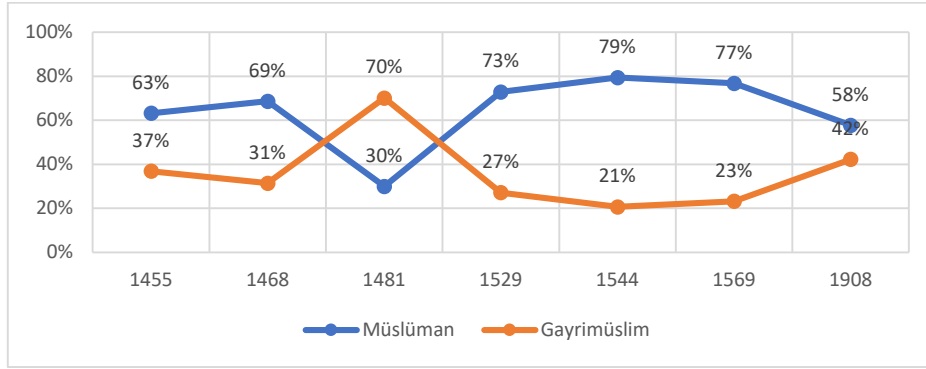
ÜSKÜP TÜRK ÇARŞISININ KURULUŞU VE ŞEKİLLENMESİ (THE ESTABLISHMENT AND FORMATION OF THE SKOPJE TURKISH BAZAAR)

Balkan yarımadasının merkezinde konumlanan Üsküp, kuzeyden güneye uzanan Morava ve Vardar vadilerinin ortasında bulunan önemli bir kavşak noktasıdır. Güneyde Selânik ve Ege Denizi'ne, kuzeyde ise Niş-Belgrad üzerinden Panon Havzasına ulaşan bu aks Avrupa kıtasının en eski ve önemli güney-kuzey bağlantı koridorlarından birisidir. Tarih boyunca hep önemli bir ticari merkez olan Üsküp, 14. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş, uç beyliği merkezi olarak Osmanlı'nın batıya yapacağı fetihlerde önemli bir lojistik ve askeri merkez olmuş ve hızla Türkleşmiştir (Şabanoviç, 1959; Curcic, 2010). İnbaşı (1995) ve Ahabab'ın (2015) Üsküp'ü esas alan çalışmalarından faydalanılarak, zaman içindeki nüfus yapısı incelendiğinde şehirde çok kısa sürede büyük bir Türk nüfusunun iskân edildiği ve bu nüfusun büyük seferler sırasında orduya katıldığı anlaşılmaktadır (Tablo 1, Tablo 2). İskân edilen nüfusun sosyal yapısı Makedonya Devlet Arşivi'nde bulunan, 1469 tarihli İsa Bey Külliyesi'ne ait vakfiyesinden de anlaşılmaktadır (Makedonya Devlet Arşivi, H. 874). Vakfiyeye göre camide zaviye ve mescit için iki imam görevlendirildiği, bir imamın camideki ibadet işleri ile yükümlü iken ikinci imamın zaviyedeki işleri yürüten bir ahi olduğu belirtilmiştir. Bu da ahi ocağına bağlı çok sayıda hiref erbabının yoğun ve sistematik göçünün idaresi için bir üst örgütlenmeye işaret etmektedir.

Tablo 1: Üsküp'ün tarih içinde değişen demografik yapısı

Tablo 2: Üsküp'ün tarih içinde değişen demografik yapısının oranları

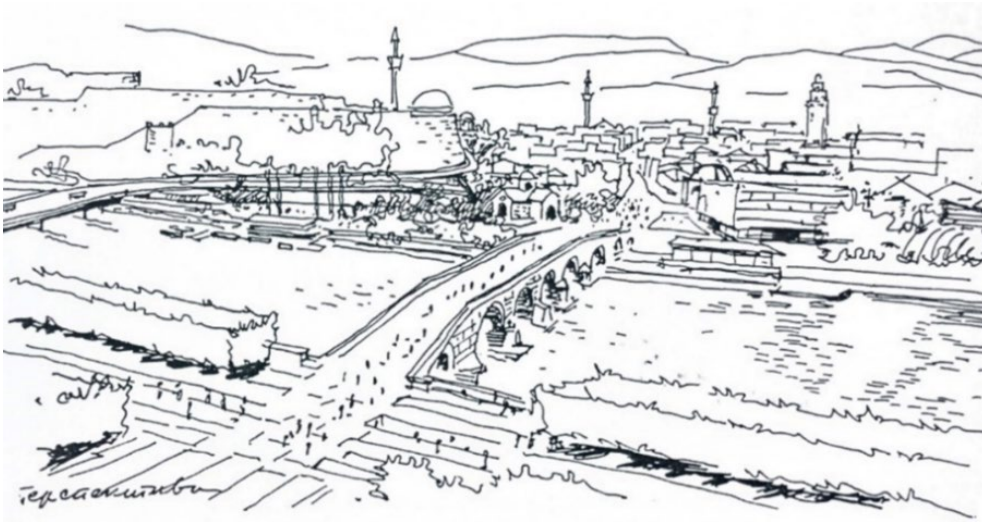

İslam şehirlerinin şekillenmesinde Medine’de oluşturulan yeni şehir ve şehirleşme anlayışı etkilidir. Buna göre Medine şehir merkezinde toplu ibadet yanında birçok işlevi yerine getirecek bir yapı ile “Pazara erken gelen tezgâhını açar” düsturuyla kurgulanan bir pazar anlayışı benimsenmiştir (Kallek, 1992). Buna göre, Müslüman Pazarı’nda “Pazar vergisi alınmayacak ve sabit yerler edinilmeyecektir”, diğer taraftan Müslümanların kurduğu bu pazar Medine’nin giriş çıkış yolları üzerinde ve şehrin tamamına hizmet verebilecek şekilde bir aks üzerinde yayılım göstermiştir (Kallek, 1997). İslam şehirlerinin tariflerinde belirtilen “Cuması kılınır, pazarı durur” tanımı da buradan ileri gelmektedir.

Buna göre İslam şehirlerinin ticari çekirdeğinin biçimlenmesi, merkezinde bir ulu cami olmak üzere, şehrin bağlantı aksı üzerinde konumlanan esnaf ve sanatkârların işyerleri, hamam, han, bedesten, arasta ve pazar ile gerçekleşmiştir. Konutların yer aldığı mahalleler bu yapıların çevresinde konumlanmıştır (Rabah, 2002). Osmanlı şehirleri de camiler, kale ve çarşı mahallesi etrafında gelişmiştir (Faroqi, 2000). Batılı araştırmacıların, Batı kenti ile kıyaslarında en önemli fark, kentin sosyal hayatında politik bilinçsizlik diye tarif ettikleri sosyal yaşamı düzenleyen örgütlü oluşumların olmamasıdır. Bir yönüyle apolitik bir durumu ifade eden bu anlayışla, yerleşikler daha bağımsız şekilde yapıyı çevreyi şekillendirmişlerdir (Ergenç, 1982). Üsküp Türk Çarşısı da uçbeylerin kurduğu vakıflara ait külliye yapıları etrafında şekillenmiştir. Bir bakıma kurulduğu yerin sanat ve kültürünü yansıtan yapı çevre, insana hizmet amacı taşıyan vakıflar yoluyla inşa edilmiştir (Kunter, 1938). Üsküp’te kuruluş tarihi bilinen vakıflar en çok 15. ve 16. yüzyıllar ile 19. ve 20. yüzyıllara tarihlenmektedir (Dede, 2015). Çarşı bölgesinde, Paşa Yiğit Bey döneminden başlamak üzere, İshak Bey ve İsa Bey ile Sultan Murad külliyesi inşa edilmiştir. Bu külliyelerde cami, eğitim ve türbe yapıları bir avlu etrafında inşa edilmiştir. Sosyal ve ticari yapılar ise külliyelerle aynı zaman aralığında yapılsa bile avlu dışında çarşığı şekillendirecek biçimde yapılmıştır. Çarşının en önemli ticari yapıları bedesten ve arasta, kervan yolu aksında inşa edilmiştir. Bu yapıların etrafında han yapıları konumlandırılmıştır. Üsküp Çarşısı içinde günümüze izleri ulaşan arasta ve bedesten yapıları çarşının tam ortasında konumlanmaktadır. Ayrıca bedestene bağlanan yollar üzerinde dört han inşa edilmiştir. Hanların arasında konumlanan diğer önemli bir sosyal yapı türü de hamamlardır.

1683 yılındaki Viyana Bozgunu sonrasında Avusturya ordusu tarafından bir süre işgal edilen şehir, ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde 1872’de Selânik’ten başlayan ve 1888’de Belgrad’a uzatılan tren yolu hattı sayesinde yeni ticari düzene dâhil olabilmiş, çarşıya yeniden bir ticari canlılık gelmiştir

(Engin, 1993). Tanzimat sonrası dönemde klasik Osmanlı kentlerinde yapılan yeni düzenlemeler, Sanayi Devrimine uygun ihtiyaçlara cevap verebilecek yeni kent planları ve bina yapımı yazılı hükümlerine göre yapılmıştır (Acar, 2000). Üsküp'te de bu yeni belediyecilik faaliyetleri doğrultusunda yeni mahalleler kurulmuş ve yıkılan binalar yapılırken yeni hükümler dikkate alınarak bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir (Ünlü, 2012; Bektaş, 2020). Kosova valisi Hafız Mehmet Paşa ve Üsküp belediye başkanı Salih Asım döneminde, Hükümet ve İstasyon caddelerinin açılması, çarşı içinden geçen Serava Çayı'nın ıslah edilmesi, Vardar'ın her iki kıyısı boyunca cadde açılması, İslahane ile günümüzdeki şehir parkının temelini atılması gibi Üsküp'ün planlamasında günümüze kadar uzanan önemli planlama kararları alınmıştır (Asım, 2004). Bu belediyecilik faaliyetleri kapsamında mevcut çarşı, köprü'nün karşı tarafında geniş bir meydana geleneksel olan "uzun sokak", yerine yeni ticari ihtiyaçlara cevap verecek şekilde "geniş sokak" anlayışıyla kurgulanan bir aks üzerinden tren istasyonuna kadar uzatılmıştır. Günümüzde bu aks "Ulica Makedonija" ismiyle şehrin modern çarşısını temsil etmektedir (**Resim 2**). Bu dönemde Fatih Sultan Mehmet Köprüsü (Taş Köprü)'ne ek olarak köprü'nün sağına ve soluna birer köprü daha yapılmıştır. Nehir üzerindeki her üç köprü de kıyı boyunca yeşil bir aks ile birbirine bağlanmıştır. Bu kıyı şeridi büyük ölçüde günümüze kadar korunmuştur.

Resim 2. Eski ve yeni şehir merkezleri arasında odak noktası olarak düşünülen köprüden çarşı silüetini gösteren eskiz (Arsovski, 1970, s. 28)

1908 yılında, çarşıda meydana gelen büyük yangın sonrasında, Kosova Valisi Ferik Mahmut Paşa'nın çektiği telgrafa göre, çarşı içinde yeni yapılacak planlamada yeni imar kanunları dikkate alınarak düzenlemeler yapılması, bunun için kredi verilmesi ya da dükkân sahiplerinin bir kat daha çıkmasına izin verilmesi istenmiştir (BOA, 1324). Yangının çıktığı Kazancılar Çarşısı'nda, taş veya tuğladan inşa edilen kâgir yapılarda geniş açıklıklar için volta döşeme kullanılmıştır. Çarşının diğer bölgelerinde ise, tipik Türk çarşılarına özgü olan küçük hacimlere sahip, irili ufaklı çoğu ahşaptan yapılan dükkânlar günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Üsküp'te tarih boyunca bu ve benzeri çok sayıda afet yaşanmıştır. Bu felaketlerin çoğu maddi olup ve tamir edilebilir iken, Balkan Savaşları ve iki dünya savaşı sonrasında soykırım, sınır dışı etme,

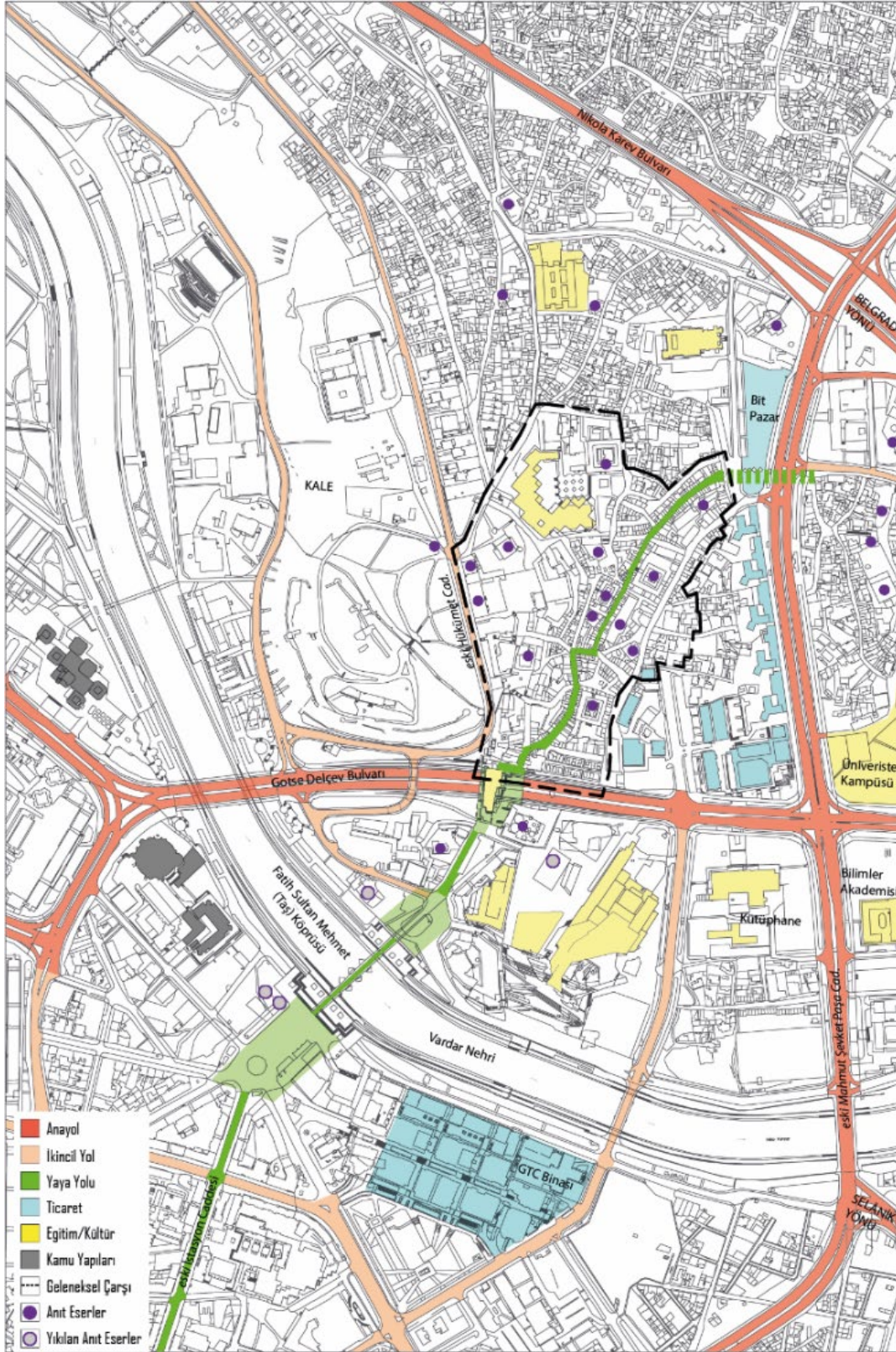
kutsal nesnelere yıkma, simgeleri yakma veya yok etme gibi özünde kimliklere yapılan saldırılarla, beş aşırı aşkın dönemde imar edilen şehirlerin kimlik ve kültürel mirası yok edilerek, yeni bir kimlik inşa edilmeye başlanmıştır (Barakat, 2005). Yugoslavya’da önceleri çok dinli ve etnik kökenli şehirlerde, 1990 sonrasında gözle görülür bölünmeler ve toplumsal ayrılmalar gerçekleşmiştir (Kudumoviç, 2020). Uluslararası siyasi literatürde çok yönlü ayrışmayı ifade eden “Balkanizasyon” terimi, büyük ölçüde Makedonya coğrafyasında ortaya çıkmıştır (Pringle, 2018). Üsküp de tarihi süreç içerisinde bu parçalı yapının çekirdeği olmuştur. Bu yönüyle Üsküp, birbirinden farklı tarihi rollere sahip toplumların çatışma alanı olmuştur. Bu yönüyle kentsel koruma olgusunun en temel kazanımlarından biri olan kolektif hafızayı yansıtan kültürel kimlik, bu süreçten çok olumsuz etkilenmiştir. Osmanlı sonrası dönemde, Taş Köprü’ye uzanan çarşının güney kısmı ve köprüünün karşı tarafında Osmanlı döneminde planlanan yeni Üsküp’teki Osmanlı izleri tümüyle yok edilmiştir (Tomovski, 1957; Bogojeviç, 1996; Aleksova vd., 1978).

Şehirde çok büyük bir yıkımın yaşandığı 1963 Depremiyle, Osmanlı sonrası bakımsız kalan birçok anıt yapı yıkılmıştır (Lap, 1976; BBC, 1963; Petrovski, 2004). Bu elim olaydan sonra, Üsküp’ün yeniden imarında özgün kentsel karakterinin bir kısmını korumak için yapılan çabalar, o dönemin koruma anlayışına uygun olarak belli başlı eserler etrafında odaklanmıştır (Curcic, 2010). Şengül Hamamı gibi yeniden yapılamayan tarihi yapılar yerine, dönemin çağdaş mimari anlayışını yansıtan Makedonya Müzesi gibi binalar inşa edilmiştir (**Resim 1, sağ üst**).

Bu yeni plana göre, Taş Köprü şehrin odak noktası olarak belirlenmiştir. Vardar Nehri ile kale duvarlarının arasından çarşıya uzanan yolun (Goce Delçev Bulvarı) genişletilmesiyle, çarşıdan koparılan bölge, kentsel sit olarak tescil edilen çarşının, Köprü tampon bölgesi olmuştur. Bu geniş yolun, yaya aksında (**Resim 3: yeşil aks**) bir kesinti oluşturmaması için yaya yürüme kotu, değiştirilmeden alta alınmıştır. Bu bölgede mevcut olan anıtsal yapılar içinde, sadece Davut Paşa Hamamı ve Aziz Dimitri Kilisesi yıkılmamıştır. Diğer konutlar ve anıtsal yapılar yıkılarak, yerine çağdaş sahne sanatlarının gerçekleştirileceği binalar yapılmıştır. Çarşının doğu tarafında bulunan, eski adıyla Mahmut Şevket Paşa Caddesi de genişletilmiş ve her iki tarafına modern ticari binalar yapılarak, geleneksel çarşı modern binalarla perdelenmiştir (**Resim 3: Goce Delçev Bulvarı’nın kuzeyinde kalan mavi boyalı binalar**). Özgün halinde çarşı, Sultan Murad ve İsa Bey küllieleri ve küllielerin geniş hazireleriyle çevrelenmişken, genişletilen yol ve yapılan yeni büyük binalar, çarşının özgün halindeki mekân bütünlüğünü bozmuştur. Bu dönemde Vardar Nehri’nin güney tarafında kalan irili ufaklı son Osmanlı yapıları da tümüyle kaldırılmıştır. Çarşının kuzeyinde ise şehrin birinci çevre yolu olan Nikola Karev Bulvarı açılmıştır (**Resim 3**). İshak Bey Camisi, bu yeni imar planına göre iki geniş yolun kesiştiği yonca kavşağı noktasında kalmıştır. Bulvarların yapılması sırasında birçok konut ve yapı yıkılmış, çarşının konut bölgesiyle olan bağı koparıldığı gibi bölgenin topografyası da değiştirilmiştir (Kumbaracı Bogoyeviç, 2011).

Dönemin koruma tüzükleri ve ihtiyaçları göz önüne alınarak, BM nezdinde Dayanışma Kenti olarak yeniden imar edilen şehir, tamir edilen geleneksel dokusu yanında dönemin mimari anlayışını yansıtan brütalist binalarla özgün bir karaktere bürünmüştür. Ancak “Üsküp 2014 Projesi” ile Üsküp şehrinin brütalist mimari görüntüsü yok edilmiştir (Risteski 2014; Reef 2018). Bu dönemde binalara “disneyvari” dekorlar giydirilmiş, özellikle çarşının silüet oluşturduğu Vardar kıyısı boyunca işlevsiz dekor binalar inşa edilerek, çarşının kırma çatılı, kubbeli yapılardan ve minareden oluşan silüeti yok edilmiştir (**Resim 1, sol üst**). Bunun yanında, ülke içindeki siyasi ayrışmanın bir neticesi

olarak, şehre yeni göç eden ve çarşı kültürünü bilmeyen esnafın yerleşmesi ve denetimsizlik, çarşının özgün sosyal ve mimari kurgusuna büyük zarar vermiştir.

Resim 3: 1963 Depremi sonrası geleneksel ve modern çarşığı yeniden şekillendiren temel kararlar

ÇARŞININ SOSYAL YAPISI (SOCIAL STRUCTURE OF THE BAZAAR)

Balkanlarda, son yüzyıl içinde çok kimlikli nüfusun olduğu bölgelerde sağlıklı nüfus sayımı yapılamamıştır. Bölgedeki toplumlar kendilerini daha çok inanç ve kültürel kimlikleri ile ifade etmektedir. Türk, Arnavut, Torbeş ve Romanlar sosyal hayatlarında kendilerini önce Müslüman, Makedon, Bulgar, Sırp ve Vlahlar ise sosyal hayatlarında kendilerini önce Pravoslav veya Ortodoks olarak tanımlamaktadır. Bu yönde bir kimlik araştırması, çarşının asırlar boyu oluşmuş anlayışına aykırı bir arayış olarak değerlendirilmiş, demografik yapı meslekler ve yerleşiklik durumu esas alınarak incelenmiş ve aktarılmıştır.

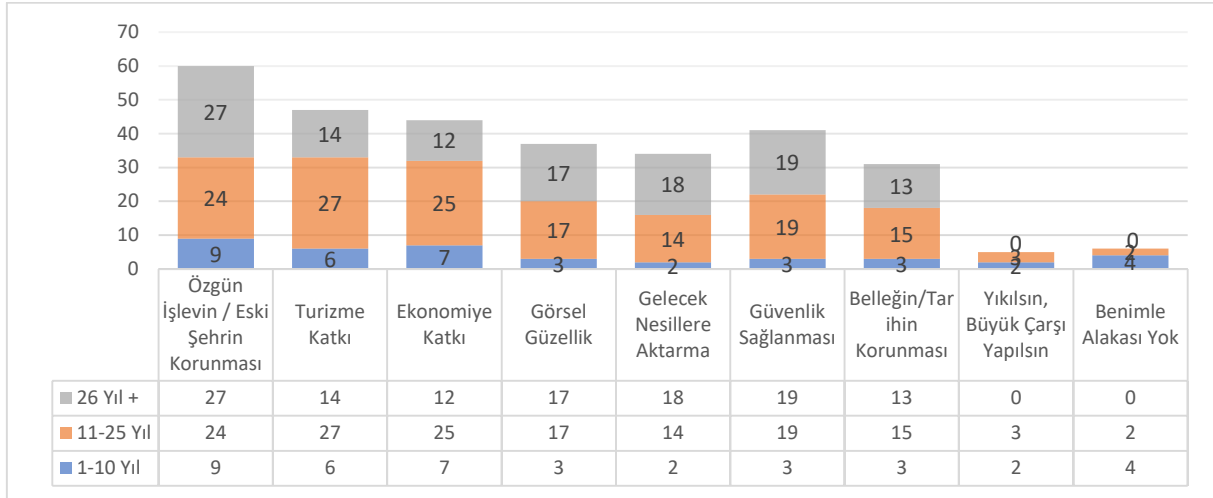
Çarşının günümüzdeki sosyal yapısını belirlemek için işyeri sahipleri ve alanı deneyimleyen ziyaretçiler ile yapılan anketin yanı sıra, birkaç nesildir çarşıda işyeri olanlarla, çarşının geçmiş ve günümüz sosyal hayatına ilişkin mülakatlar yapılmıştır. Alanın tarihsel süreçte yaşadığı işlevsel ve sosyal dönüşümü daha iyi aktarmak için yer yer 1970 yılında yapılan analizle karşılaştırmalara gidilmiştir. Çalışma alanında 305 işyeri sahibi ve 344 ziyaretçi ile anket yapılmıştır. Çarşıda anket yapılan 305 işyeri sahibinden 234'ü (%77) erkek, 71'i (%23) kadındır. İşyeri sahiplerinin %7'si 0-24 ve 76-100, %55'i 25-50 ve %38'i 51-75 yaş aralığındadır. İlk olarak dükkân sahiplerinin çarşıda yerleşiklik durumu tespit edilmiştir (**Tablo 3**). Koruma bağlamında en önemli kavramlardan olan yerli olma oranı, çarşıda en az 25 yıl bulunma ile ölçülmüş ve bu oran her geçen gün azalsa da oldukça yüksek belirlenmiştir. Buna göre, işyeri sahiplerinin yaklaşık %39'u en az 25 yıldır çarşıda bulunmaktadır. Son 10 yıldır çarşıda bulunanlar ise yaklaşık %13 oranındadır. Çarşının onarım ve korunma nedenleri yerlilik çerçevesinde ele alınmıştır (**Tablo 4**). Onarım nedenleri arasında özgün işlevin devamı / eski şehrin korunması (yaklaşık %20) ve belleğin/tarihin korunması (yaklaşık %10) cevabı toplamda %30'a yakın bir değere ulaşmaktadır. Çarşının özgün kimliğiyle bağlantılı bu durumun oluşmasında, çarşığı kullanan toplumun kimliğini ve kolektif hafızasını yansıtan cami, han, hamam gibi mimari eserlere sahip çıkma anlayışının yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Üsküp 2014 projesiyle yapılan devasa heykeller ve yeni bir Makedon kimliğinin inşası için harcanan yüksek meblağlara karşı oluşan bir tepkinin payı olduğu düşünülmektedir. Çarşının değerlerine sahip çıkılması bağlamında, işyeri sahiplerinin yerlilik oranının yüksek olması avantaj olarak görülebilir. 26 yıldan fazla çarşı içinde bulunan yaklaşık %39 oranındaki işyeri sahibinin yaklaşık %9'u özgün işlevin devamı / eski şehrin korunması, yaklaşık %6'sı ise görsel güzellik, güvenlik, gelecek nesillere aktarılması gibi nedenlerle çarşının onarımını uygun bulmaktadır (**Tablo 5**).

Tablo 3. Çarşıda yerleşiklik durumu

		1-10	11-25	26 Yıl	TOPLAM
		Yıl	Yıl	Üstü	
Üsküp Çevresinde	Sayı	16	38	29	83
	<i>Top. %'si</i>	5,25%	12,46%	9,51%	27,21%
Başka Bir İş	Sayı	11	48	52	111
	<i>Top. %'si</i>	3,61%	15,74%	17,05%	36,39%
Çarşıda Başka Bir İş Yerinde Aynı İş	Sayı	8	32	7	47
	<i>Top. %'si</i>	2,62%	10,49%	2,30%	15,41%
Üsküp Dışı	Sayı	4	28	32	64
	<i>Top. %'si</i>	1,31%	9,18%	10,49%	21,98%
Aynı İşyeri	Sayı	39	146	120	305
	<i>Top. %'si</i>	12,79%	47,87%	39,34%	100%

Tablo 4. Çarşının onarım nedenleri ve yerlilik durumu ilişkisi

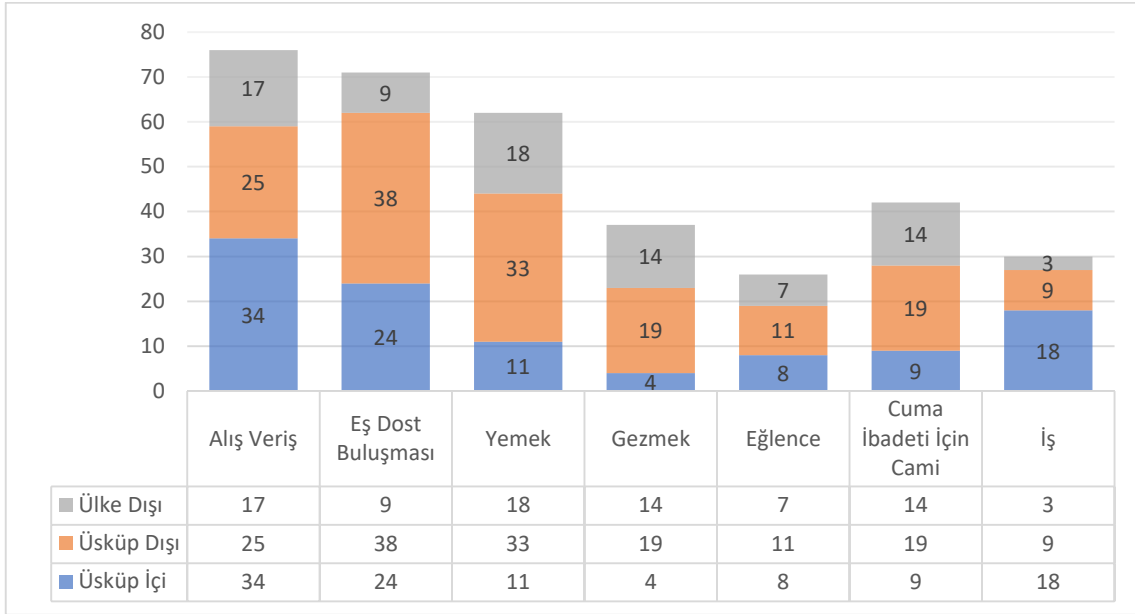
		Yerlilik Durumu			TOPLAM
		1-10 Yıl	11-25 Yıl	26 Yıl +	
Özgün İşlevin / Eski Şehrin Korunması	Sayı	9	24	27	60
	<i>Top. %'si</i>	2,95%	7,87%	8,85%	19,67%
Turizme Katkı	Sayı	6	27	14	47
	<i>Top. %'si</i>	1,97%	8,85%	4,59%	15,41%
Ekonomiye Katkı	Sayı	7	25	12	44
	<i>Top. %'si</i>	2,30%	8,20%	3,93%	14,43%
Görsel Güzellik	Sayı	3	17	17	37
	<i>Top. %'si</i>	0,98%	5,57%	5,57%	12,13%
Gelecek Nesillere Aktarma	Sayı	2	14	18	34
	<i>Top. %'si</i>	0,66%	4,59%	5,90%	11,15%
Güvenlik Sağlanması	Sayı	3	19	19	41
	<i>Top. %'si</i>	0,98%	6,23%	6,23%	13,44%
Belleğin/Tarihin Korunması	Sayı	3	15	13	31
	<i>Top. %'si</i>	0,98%	4,98%	4,26%	10,16%
Yıkılsın, Büyük Çarşı Yapılsın	Sayı	2	3	0	5
	<i>Top. %'si</i>	0,66%	0,98%	0%	1,64%
Benimle Alakası Yok	Sayı	4	2	0	6
	<i>Top. %'si</i>	1,31%	0,66%	0%	1,97%
TOPLAM	Sayı	39	146	120	305
	<i>Top. %'si</i>	12,79%	47,87%	39,34%	100%

Tablo 5. Çarşının onarım nedenleri ve yerlilik durumu ilişkisi grafik gösterimi

Çarşı içindeki ziyaretçi anketi, çarşının en kalabalık olduğu cuma ve salı günleri esas alınarak üç hafta boyunca yapılmıştır. Ziyaretçilerin çarşıya gelme nedenleri, nereden geldikleri bağlamında ele alınmıştır (**Tablo 6**). Ziyaretçilerin %12'si 0-24, %37'si 25-50, %47'si 51-75 ve %4'ü 76-100 yaş aralığındadır. Çarşının başlıca ziyaret nedeni alışveriş (%22), eş dost ziyareti (%20,6), yemek (%18) ve cuma namazı (%12,2) olarak belirlenmiştir. Çarşı özellikle Üsküp dışından gelenlerin en önemli buluşma noktasıdır. Üsküp içinde ise çarşı hala önemli bir alışveriş ve ibadet merkezi olarak görülmektedir (**Tablo 7**).

Tablo 6. Çarşığı ziyaret eden kullanıcıların geldikleri yer ve bölgeye geliş amacı ilişkisi

		Ziyaretçi			TOPLAM
		Üsküp İçi	Üsküp Dışı	Ülke Dışı	
Alışveriş	Sayı	34	25	17	76
	Top. %'si	9,88%	7,27%	4,94%	22,09%
Eş Dost Buluşması	Sayı	24	38	9	71
	Top. %'si	6,98%	11,05%	2,62%	20,64%
Yemek	Sayı	11	33	18	62
	Top. %'si	3,20%	9,59%	5,23%	18,02%
Gezmek	Sayı	4	19	14	37
	Top. %'si	1,16%	5,52%	4,07%	10,76%
Eğlence	Sayı	8	11	7	26
	Top. %'si	2,23%	3,20%	2,03%	7,56%
Cuma İbadeti İçin Cami	Sayı	9	19	14	42
	Top. %'si	2,62%	5,52%	4,07%	12,21%
İş	Sayı	18	9	3	30
	Top. %'si	5,23%	2,62%	0,87%	8,72%
TOPLAM	Sayı	108	154	82	344
	Top. %'si	31,40%	44,77%	23,84%	100,0%

Tablo 7. İkamet ve kullanıcının bölgeye geliş amacı ilişkisi grafik gösterimi

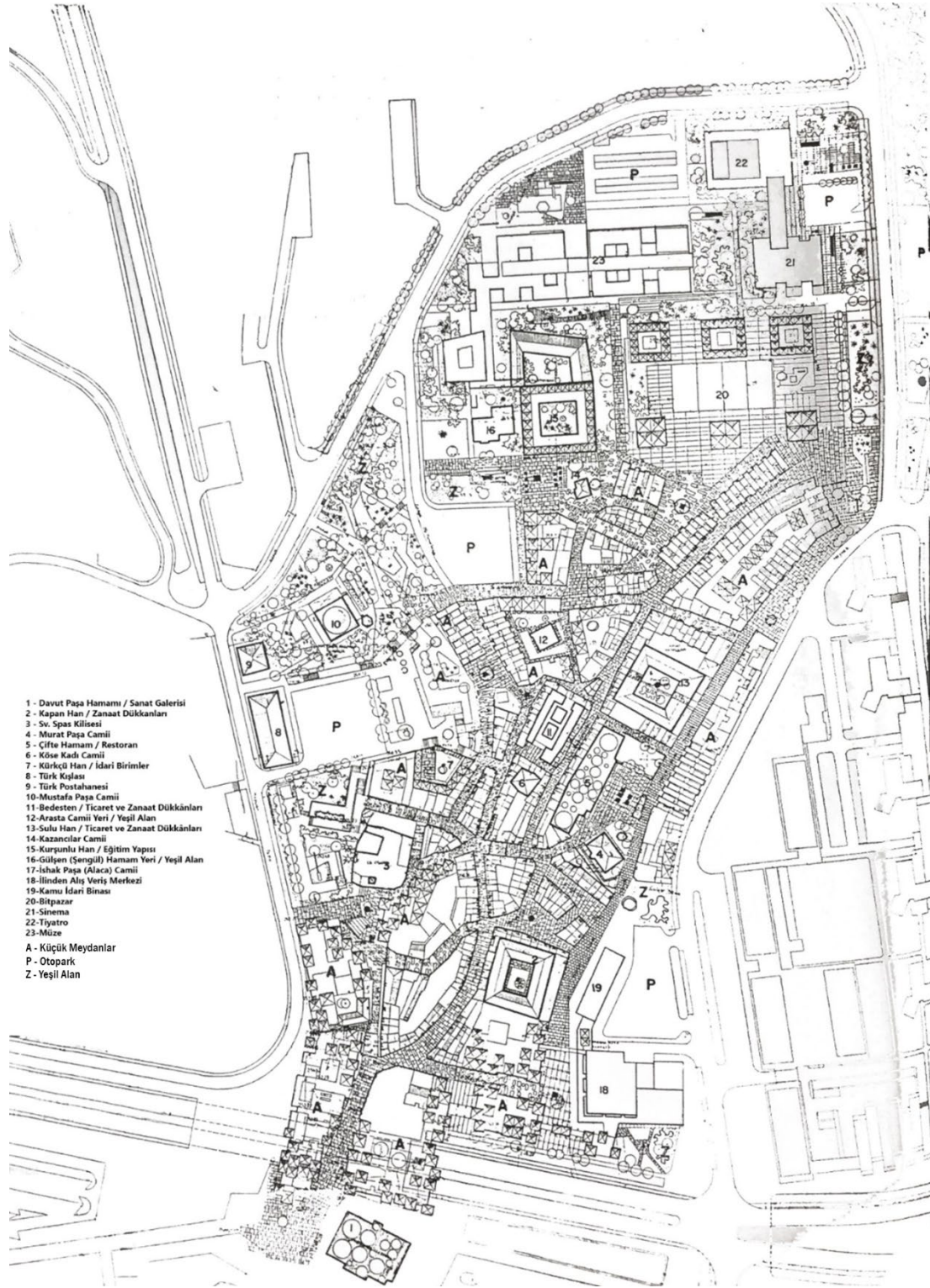
ÇARŞININ FİZİKİ YAPISI (PHYSICAL STRUCTURE OF THE BAZAAR)

Üsküp Çarşısı'nın dönüşümü ile ilgili ilk belediyeçilik faaliyetleri, 1869-1912 yılları arasında gerçekleşmiştir. Üsküp Türk Belediye İdaresi belgelerinde bu dönemde yapıli ticari çevreyi oluşturan çarşıların, *Abacılar, Alaca, At Pazarı, Demirciler, İpekçiler, Kazancılar, Kaftancılar, Kapan, Kasaplar, Lonca, Lüleciler, Mutaflılar, Pabuççular, Saraçlar, Tahtakale, Tellallar, Terziler, Tüfekçiler, Hallaçlar, Çubukçular, Takkeçiler ve Şekerciler* olduğu belirtilmiştir (Bojanić, 1953). 1963 depremi sonrasında, ITPA adına Arsovski tarafından gerçekleştirilen çalışmaya göre, Osmanlı döneminden beri katı esnaf disiplininin uygulandığı çarşıda, esnafın hukuk ve idari olarak Müslüman, Hristiyan ve karma sınıftan oluşan bir düzeni vardır. Karma sınıfa mensup esnaflar her iki idari sisteme tabi ve her iki dinin mührünü bulundurmaktaydı (Arsovski, 1970). Buna göre çarşı içinde dini gruplara göre icra edilen meslekler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (**Tablo 8**). 1963 Depremi sonrasında yapılan bu araştırmaya göre, esnafın kendi içinde dinî kimliği esas alan bir hiyerarşik düzen içinde iş gördüğü anlaşılmaktadır. Bu da bu tarihe kadar ahilik / esnaflık kültürünün devam ettirildiğini göstermektedir. Esnaf tabirinin bölgede her toplumda terbiyeli, ahlaklı kişiyi ifade etmesi yerleşik ahilik kültürünün toplumdaki yansıması olarak da değerlendirilebilir.

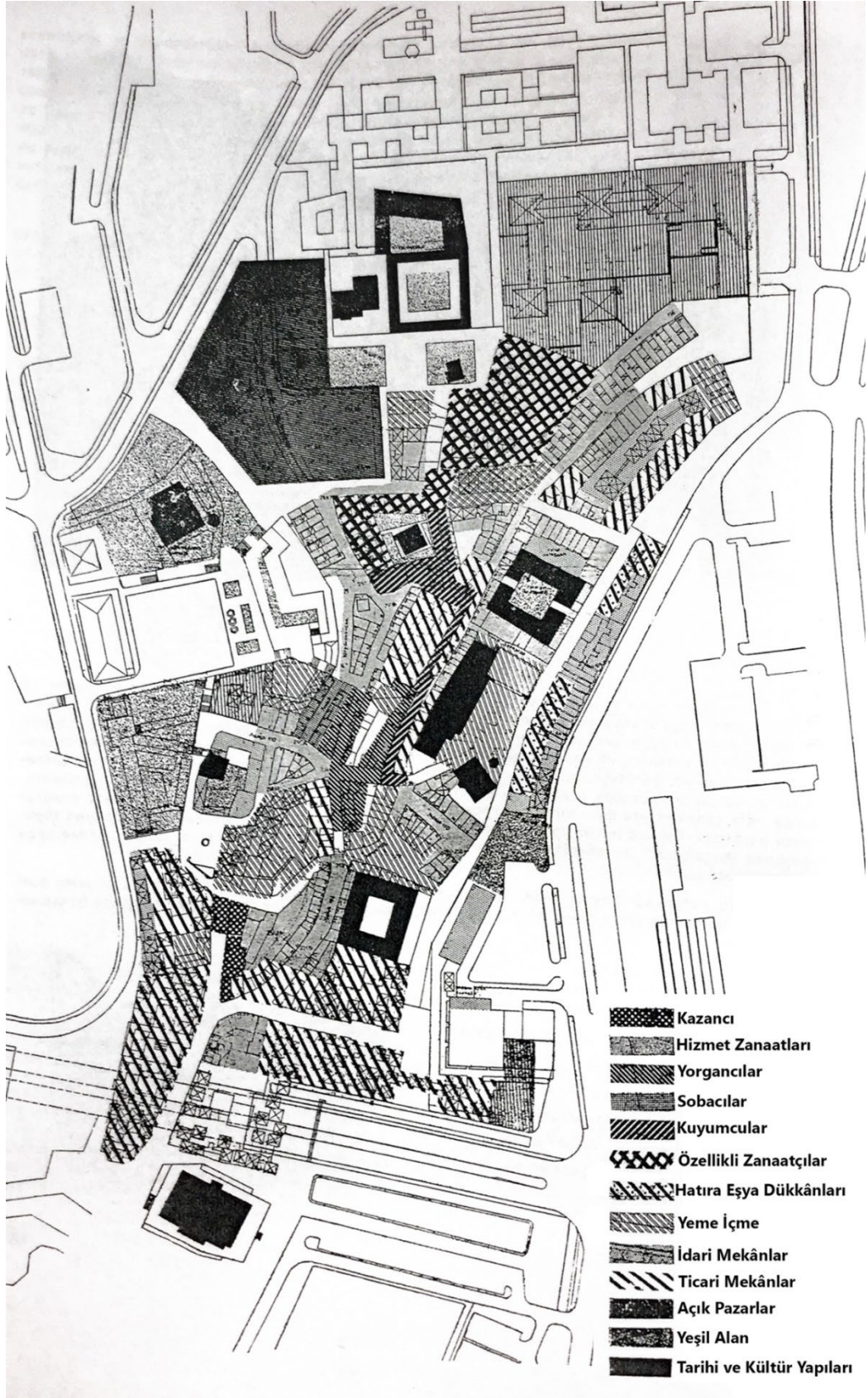
Tablo 8: Osmanlı döneminde çarşı esnafının meslek grupları

Müslüman	Hristiyan	Karma
Nalbantlık	Pabuççuluk	Bakkallık
Dericilik	Kunduracılık	Terzilik
Demircilik	Kaftancılık	Mutafçılık
Berberlik	Kuyumculuk	
Tüfekçilik	Kazancılık	
Kahvecilik	Semercilik	
Saatçilik	Abacılık	
Altıncılık	Çömlekçilik	
Marangozluk	Ekmekçilik	
	Kasaplık	

1965 yılında, çarşının korunması için hazırlanan imar planında ticaret, zanaat, eğitim ve kültür yapıları arasında bağlantı kurulması ve geliştirilmesi düşünülmüştür (Arsovski, 1970). **Resim 4 ve Resim 5**'te gösterilen planların hazırlandığı dönemde, Kazancılar Çarşısı halen rağbet gören ancak hizmet veren meslek grubunun yenilenme ihtiyacı olan çarşı olarak bahsedilmiş; bu çarşının bakır işçiliğinde çeşitliliğin artırılması ile ayakta kalabileceği öngörülmüştür. Sobacılar ise o dönemde en canlı meslek grubu olarak öne çıkmıştır. Endüstriyel tekstil ürünlerinin artışına rağmen çeyiz alışverişi gibi nedenlerle Yorgancılar Çarşısı, rağbet gören çarşı olduğu belirtilmiştir. O dönemde çarşının en gelişmiş meslek grubu olarak değerli birkaç metal işçiliğinin yapıldığı kuyumcu ve sadece altın işçiliğinin yapıldığı altıncıların gelişime en açık meslekler olduğu öngörülmüştür (Arsovski, 1970). Çarşı içinde bu mesleklerin dükkânların yanında, ikonografi ustası, kilimci, kumaşçı, seramikçi, demirci, marangoz gibi zanaat kollarının dükkânları da bulunmaktadır. Gastronomi ile ilgili kafe, restoran, tatlıcı gibi dükkânlar o dönemde çarşı içinde yeteri kadar bulunmadığı düşünüldüğünden, bu meslek grubu için çarşı içinde Sulu Han, Çifte Hamam, Kapan Han ve Bedesten etrafındaki meydanlarda küçük alanlar oluşturulmuştur. Ayrıca çarşının güneyinde yeni bir alışveriş merkezi düşünülmüş, kuzeyinde ise sinema, tiyatro ve müze yapıları tasarlanmış ve Bit Pazarı'nın sınırları yeniden ele alınmıştır (Arsovski, 1970).

Resim 4. Üsküp Türk Çarşısı 1965 Planı (Arsovski, 1970, s. 54)

Resim 5. Çarşının işlevlere göre bölgeleme haritası, 1965 (Arsovski, 1970, s. 46)

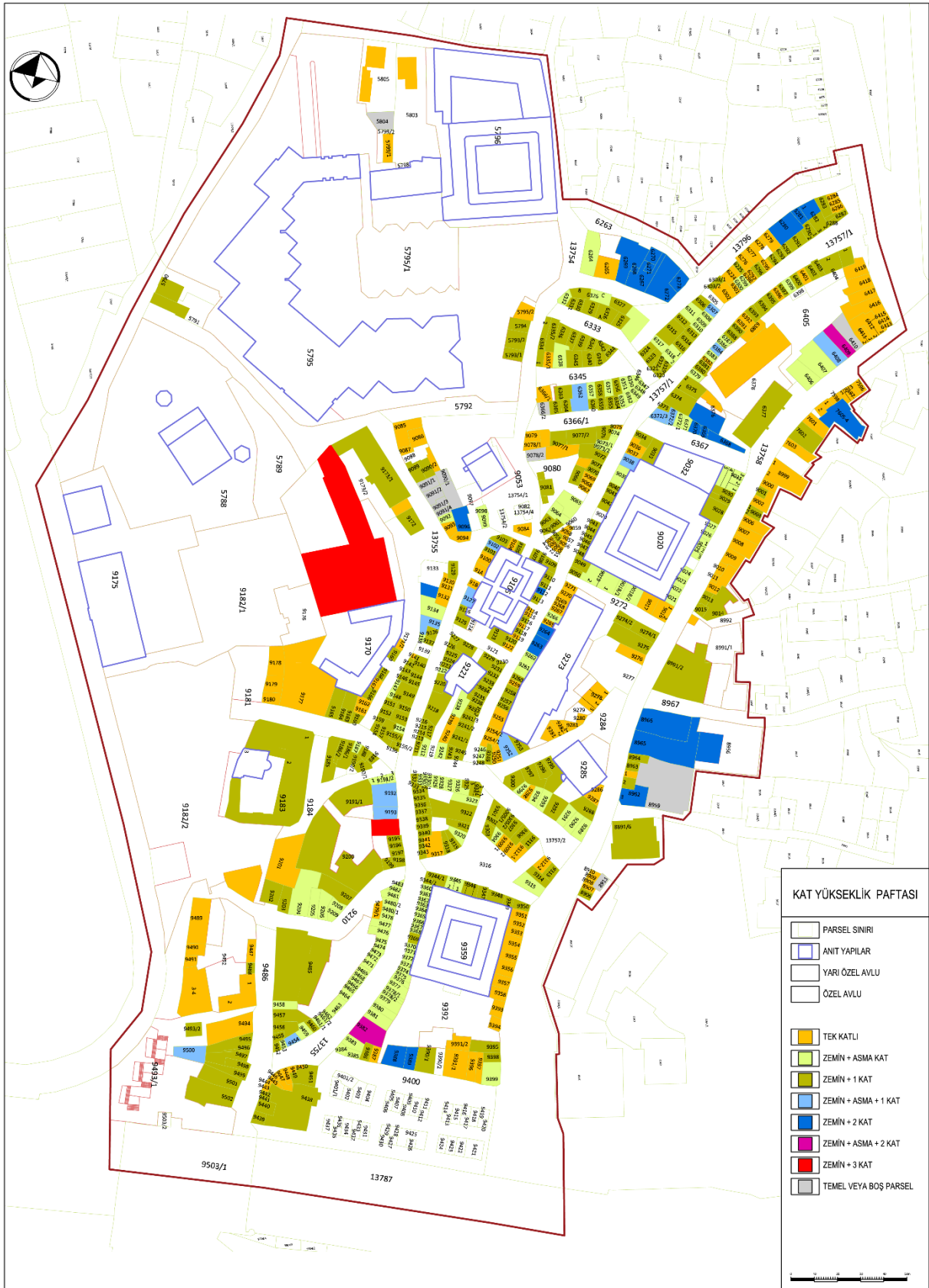
Bu araştırmada çarşıdaki yapılar, işlevleri ve yapı tipolojisi açısından iki ana başlık altında incelenmiştir. İşlev başlığı altında çarşının genelini gösteren lejantta da belirtildiği üzere meslek türleri belirlenmiş, meslek türlerine göre dükkânlar tek tek sınıflandırılmıştır. Örnek olarak hazır giyim başlığı altında, erkek, kadın ve çocuk giyim, kumaş, ayakkabı ve çanta dükkânları olmak üzere altı alt tür bulunmaktadır. Ayrıca 50 yılı geçen sürede meydana gelen değişimi göstermesi açısından, 1965 yılından günümüze mesleklerin değişim durumu gösterilmiştir.

Dükkân Çeşitliliği (Shop Diversity)

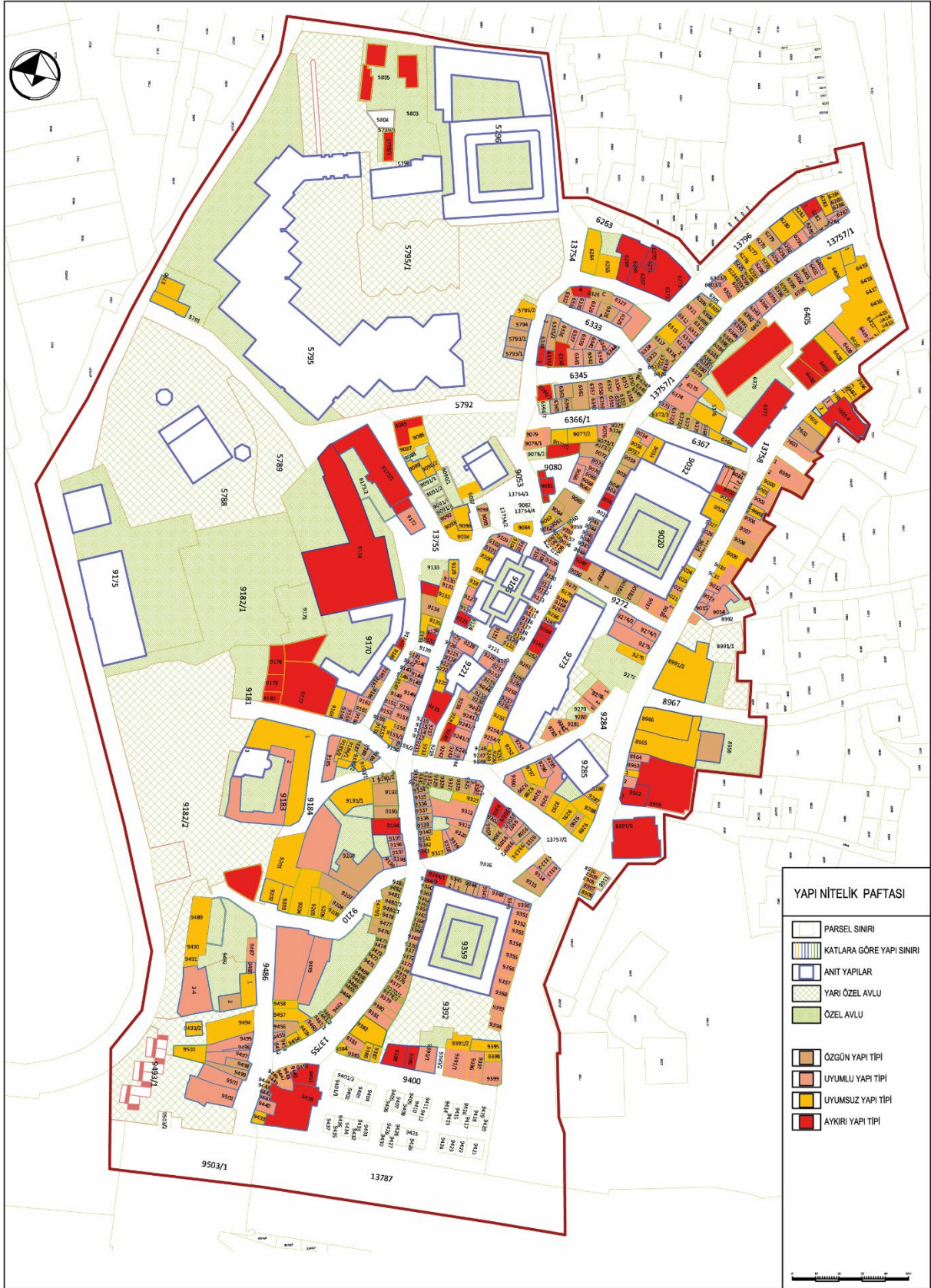
Çarşı içinde bulunan toplam 685 dükkândan daha çok çarşının çeperlerinde konumlanmış 139 dükkân boş durumdadır. Çarşının iç kesimlerinde yer alan dükkânlar, büyük ölçüde bir meslek koluna ait dükkân sırası olarak konumlanırken, çarşının eşik bölgelerinde dükkânlarda ticari çeşitlenme artmaktadır. Eğlence mekânları çarşının farklı bölgelerine hiyerarşik bir şekilde öbeklenmiştir. Açık dükkânlar içinde ise en fazla kuyumcu ve hazır giyim dükkânı bulunmaktadır (**Tablo 9**). Çarşı bütünü gösteren paftalar üzerinden her dükkânın kat yükseklikleri (**Resim 6**), yapı nitelik durumu (**Resim 7**) ile 1970 tarihli çalışma ile karşılaştırmalı işlev paftası hazırlanmıştır (**Resim 8: Taralı parseller**). Buna göre, çarşının kuzeyinde yer alan dükkânların işlevleri büyük ölçüde değişmiştir. Ancak çarşının tam ortasında hamama yaslanan dükkânlar, o günden bugüne aynı işlevlerini koruyabilmıştır.

Tablo 9. Meslek Türlerine göre çarşı içindeki dükkânların dağılımı

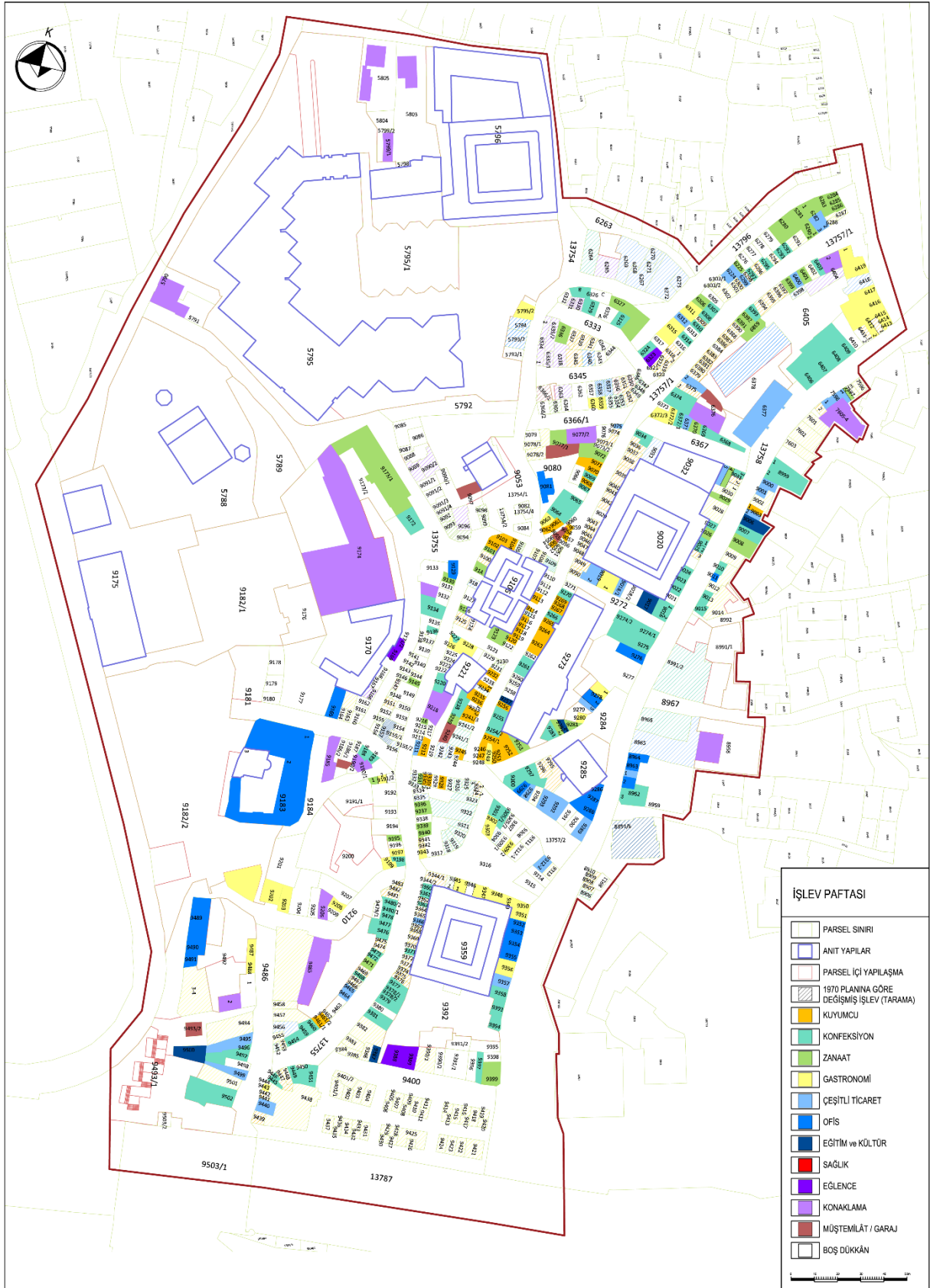
İşlev Sınıfı	Bir İşlev Sınıfındaki Toplam Dükkân Sayısı	Toplam Dükkân Sayısına Göre Sınıf %'si
Boş	127	18,69%
Temel veya avlu	13	1,75%
Eğitim	6	0,88%
Eğlence	26	3,80%
Gastronomi	69	10,07%
Hazır Giyim	115	16,79%
Konaklama	31	4,53%
Kuyumcu/Altıncı	137	20,00%
Müştemilat	8	1,17%
Ofis/Büro	29	4,23%
Özel Zanaat	70	10,22%
Ticaret	54	7,88%
TOPLAM	685	100%

Resim 6. Çarşıdaki dükkânların kat yükseklikleri

Resim 7. Çarşıdaki dükkânların yapı nitelik analizi

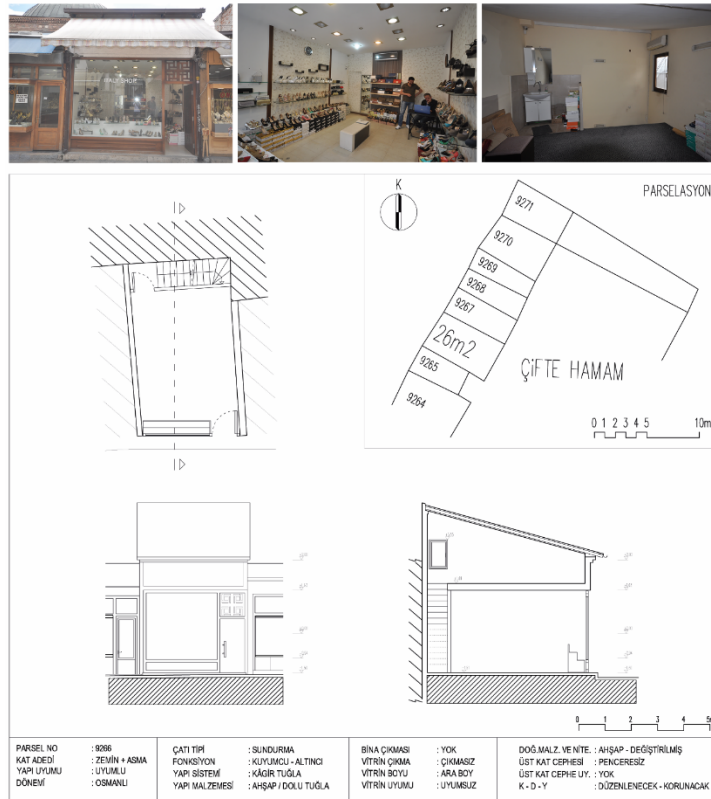
Resim 8. Dükkanların işlev dağılımı

Dükkanların Tipolojik İncelemesi (Typological Analysis of Shops)

Çarşı Koruma Alanı içinde kalan dükkanların fiziki durumunun incelenmesinde, çarşının 600 yıllık dinamik yapısı göz önünde bulundurularak ve dükkanların bulunduğu yapı dizisi esas alınarak, parsel ölçüleri ve gabarisi (Resim 9) ile yapı sistemi ve malzemesine göre her dükkan için mimari özellik paftası oluşturulmuştur (Resim 10).

Resim 9. Sulu Han'ın batısından geçen sokaktaki dükkanların dizilimi

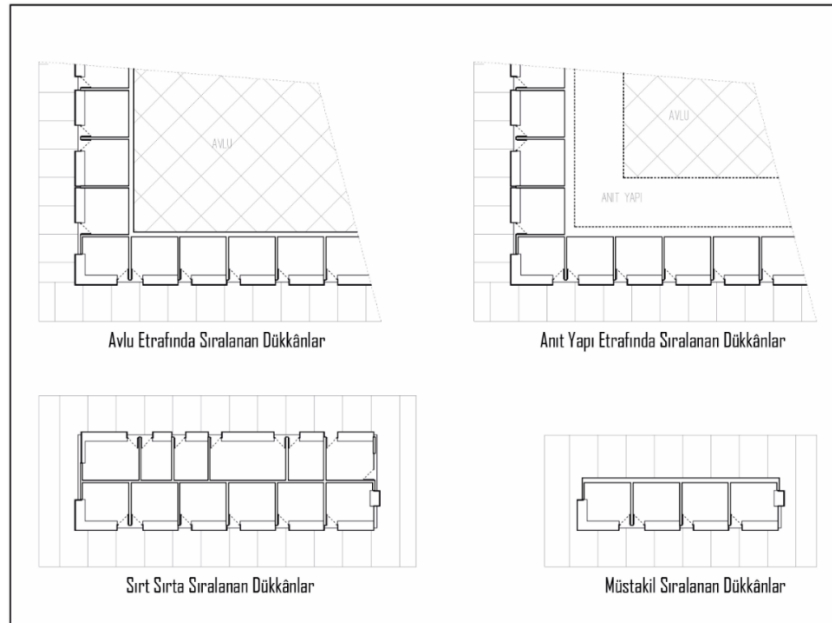

Resim 10. Dükkanların mimari özellikleri

Buna göre, Üsküp Çarşısı'ndaki dükkânlar için yapım sistemi, yerleşim durumu, kat yüksekliği, çatı şekillenışı, zemin kat vitrin çıkması ve üst kat çıkma durumu, üst kat pencere biçimlenışı dikkate alınarak tipolojik değerlendirmeler hazırlanmıştır. Çarşı kurulduğu günden günümüze dek zamanın gereklerine uygun olarak birtakım değişikliklere uğramıştır. Çarşının anıtsal yapılar dışında kalan yapı çevresi, dükkânların dört farklı şekilde bir araya gelmesiyle şekillenmiştir. Birincisi, “bir avlu etrafında sıralanan”, ikincisi “anıt yapı etrafında sıralanan”, üçüncüsü “sırt sırta sıralanan”, dördüncüsü “müstakil” dükkânlar şeklindedir (**Resim 11**). 20. yüzyılın ortalarından itibaren beton kullanımının yaygınlaşması, çarşının hem fiziksel niteliğine zarar vermekte hem de mimari bütünlüğünün ve anlamının kaybolmasına neden olmaktadır. Bu olumsuz etki, 2000’li yıllara kadar bir şekilde sınırlı ölçüde kalmıştır. Ancak 2000 yılından sonra, toplumsal ayrışmadan kaynaklanan siyasi boşluk, çarşıda denetimsiz bir yapılaşma döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Çarşıdaki dükkânlar, yapım sistemi ve malzemesi yönünden incelendiğinde, ahşap karkas, taş veya tuğla yığma, betonarme gibi yapım tekniklerinin yanında depremden sonra geçici olarak yapılan prefabrik yapım tekniğinde yapılmış yapılar ile denetimsizlik gibi farklı nedenlerle herhangi bir sınıfa girmeyen araştırmada derleme olarak adlandırılan beş farklı yapım tekniği tespit edilmiştir (**Tablo 10**).

Tablo 10. Yapı sistemi tipolojisi

Yapı Sistemi	Dükkân Sayısı	Yüzdesi
Yok (Temel veya avlu)	13	1,90%
Ahşap Karkas	83	12,12%
Betonarme	189	27,59%
Derleme	11	1,61%
Prefabrik	1	0,15%
Yığma	388	56,64%
TOPLAM	685	%100

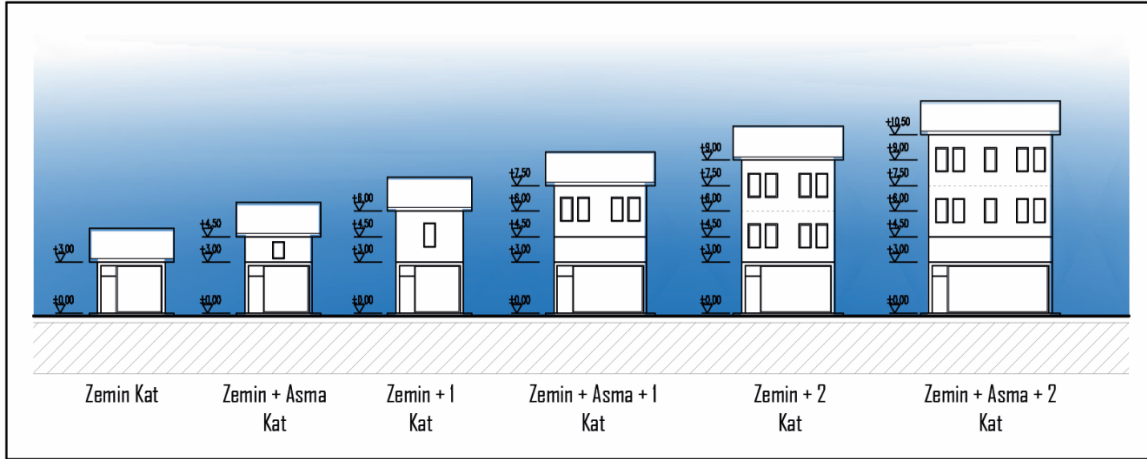

Resim 11. Yerleşim tipolojisi

Çarşıdaki dükkânların temeli 6m derinliğe kadar inmekte ve her dükkânın bodrum katı bulunmaktadır. Ancak, düşük kat yüksekliği, bodrum kata inmek için zemin katta ihtiyaç duyulan merdiven alanı, nem gibi nedenlerle çoğu bodrum kat hiç kullanılmamaktadır. Bu yüzden değerlendirme dışında bırakılmıştır. Çarşı içinde farklı kat yüksekliklerinde dükkânlar vardır. Bunun yanında bazı dükkân parselleri çeşitli nedenlerle boş durumdadır. Zemin katlar, 3 ilâ 3,5m arasında bir yüksekliğe sahiptir. Çok katlı dükkânlarda ise her kat en az 3m yüksekliğe sahiptir. Ayrıca kat yüksekliklerine göre, çarşıda sekiz farklı tipte cephe biçimlenmesi tespit edilmiştir (**Resim 12**). Bunların içinde Zemin+3 katlı dükkânlar son 15 yılda yapıldığından çarşıya ait özgün bir tipoloji olarak değerlendirilmemiştir (**Tablo 11**).

Tablo 11: Kat yüksekliğinin çarşı içindeki nicel dağılım tablosu

Kat Yüksekliği	Dükkân Sayısı	Yüzdesi
Temel	5	0,73%
Boş Arsa (Avlu)	8	1,17%
Zemin	187	27,30%
Zemin + Asma	146	21,31%
Zemin + 1	299	43,65%
Zemin + Asma + 1	13	1,90%
Zemin + 2	23	3,36%
Zemin + Asma + 2	2	0,29%
Zemin + 3	2	0,29%
TOPLAM	685	100%

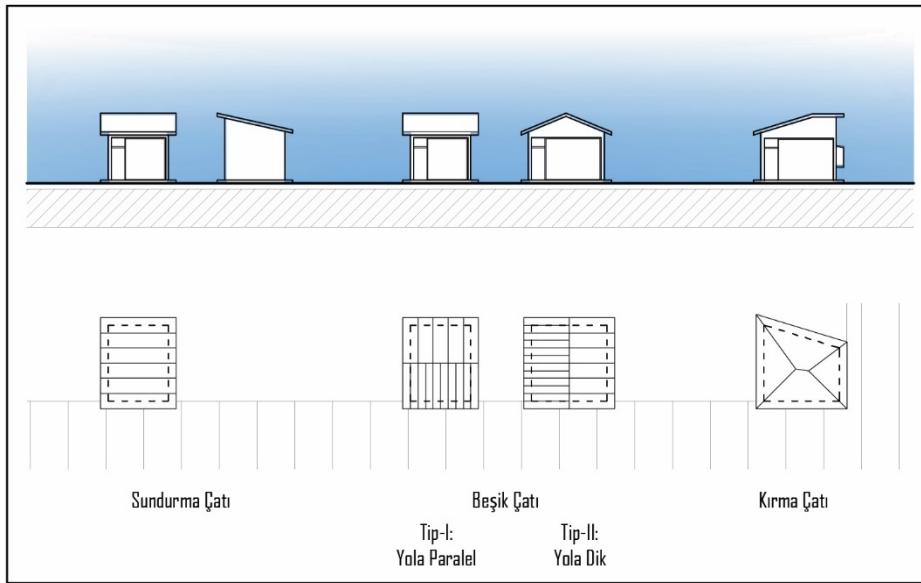
Resim 12. Kat yükseklik tipolojisi

Dükkânlar üç tipte çatı ile örtülmüştür (**Resim 13**). Anıtsal yapıların etrafındaki dükkânların üst örtüsü ön cepheden geriye doğru tek düzlemde sundurma şeklinde uzanmakta böylece dükkân gerisinde üst katta mekân kazanılmaktadır. Bunun yanında çarşının genelinde Zemin + Asma katlı dükkânlarda benzer şekilde, cephe tarafında 1,5m kadar yükseldikten sonra çatı eğimi verilmiştir.

Böylece dükkân derinliğine bağlı olarak çatı arasından mekân kazanılmıştır. Köşe parseller ve çokgen parsellerdeki dükkânlar kırma çatı ile örtülmüştür. Beşik çatılı dükkânlar yönelimine göre iki şekildedir. Bunlar yola dik konumlanarak üçgen alınlık oluşturacak şekilde veya yola paralel olacak şekilde yapılmıştır. 9042 ve 9048 parsellerde boyut ve yapı malzemesi yönünden aykırı bir karaktere sahip iki üstü ise teras çatı ile örtülüdür. Yaygınlık kazanmamış bu durum çarşı çatı tipolojisi dışında düşünülmelidir (**Tablo 12**).

Tablo 12: Çatı tipolojisi nicel dağılım tablosu

Çatı Tipi	Dükkân Sayısı	Yüzdesi
Yok (Temel veya avlu)	13	1,90%
Beşik Çatı	200	29,20%
Kırma Çatı	140	20,44%
Sundurma Çatı	329	48,03%
Teras Çatı	3	0,44%
TOPLAM	685	100%

Resim 13. Çatı tipolojisi

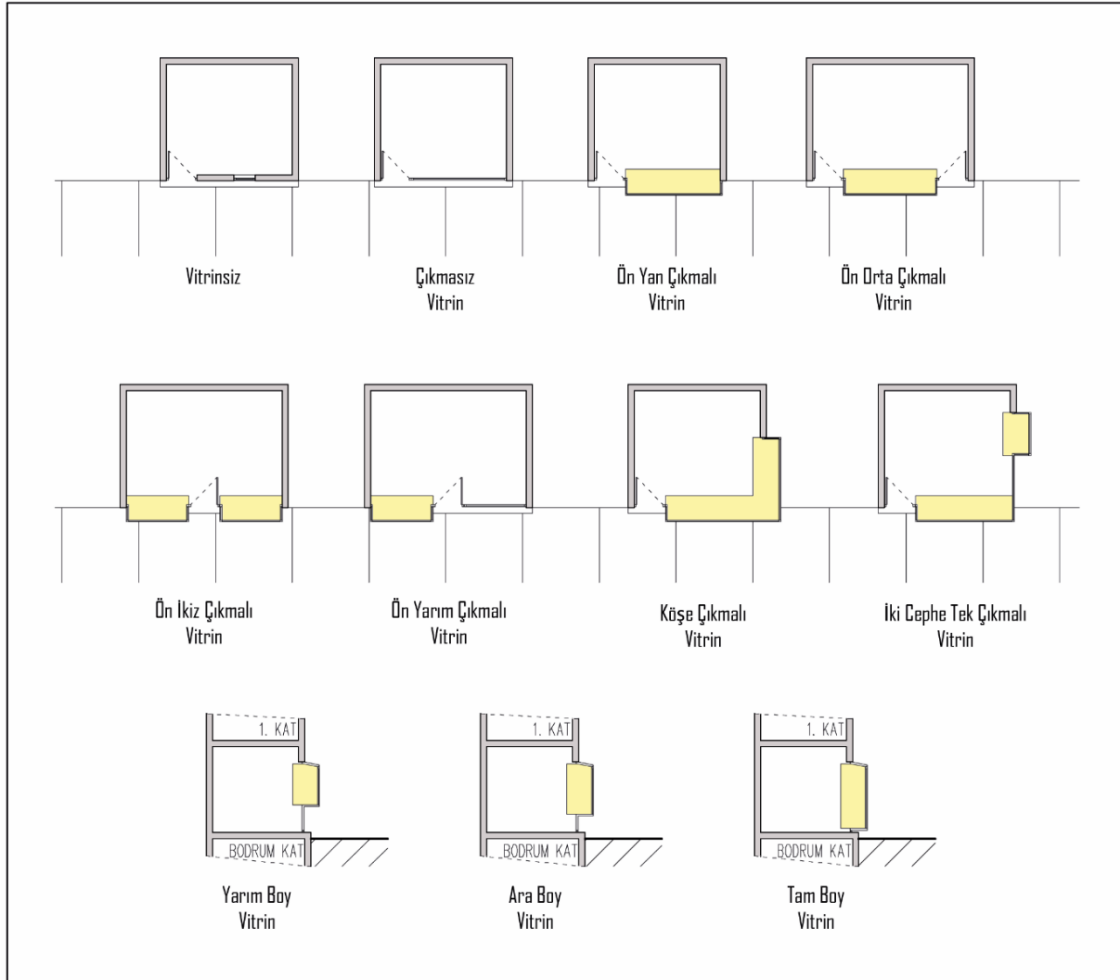
Dükkân önü ve vitrin kullanımı geçmişten günümüze çalışma ve / veya sergi alanı olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında mal güvenliği de en belirleyici etkenler arasındadır. Çarşıdaki dükkânlar incelenirken vitrin biçimlenmesi en, boy ve derinlik yönünden ele alınmıştır. En (**Tablo 13**) ve boy uzunluğuna (**Tablo 14**) göre tipolojisi oluşturulmuştur (**Resim 14**). Buna göre en ölçüsüne göre 352 yapı (%51) çıkmasız ve 182 yapı (%27) ise tek yan çıkmalıdır. Boy uzunluğuna göre ise yaklaşık %30'luk dilimlerde daha homojen bir dağılım görülmektedir (**Tablo 15**).

Tablo 13. En uzunluğuna göre vitrin biçimlenmesi ve açıklamalar

Tipolojik biçimlenme	Açıklama
Çıkmasız	Çıkma yapmayan, bina cephesiyle aynı hizada olan vitrinler
Vitrinsiz	Vitrin cephesi olmayan yapılar
Köşe Çıkma	Köşe binalarda iki cephede sokağa taşar
İkiz Çıkma	Girişin ortadan olduğu ve kapının iki tarafındaki bölümler dışa taşar
Orta Çıkma	Girişlerin kenarlardan olduğu ve ortada kalan bölüm dışa taşar
Tek/Yan Çıkma	Kapının sağında veya solunda kalan bölümler dışa taşar
Ön Yarım Çıkma	Kapının sağında veya solunda kalan bölümlerden bir tanesi sokağa taşar
İki Cephede Tek Çıkma	Köşe binalarda iki cepheden birinde sokağa taşar

Tablo 14. Boy uzunluğuna göre vitrin biçimlenmesi ve açıklamalar

Tipolojik biçimlenme	Açıklama
Yarım Boy	Zemin kotundan en az 50cm yükseklikten başlayan vitrinler
Ara Boy	Zemin kotu ile 50cm arasında bir yükseklikten başlayan vitrinler
Tam Boy	Zemin kotundan başlayan vitrinler
Kapı Pencere Duvar	Vitrin düzeni olmayan cephe

Resim 14. Vitrin çıkma tipolojisi

Tablo 15. Düşeyde Vitrin Çıkma Biçimi ile yatayda Vitrin Cephe Biçimi dağılım tablosu

		Yarım Boy	Ara Boy	Tam Boy	Kapı Pencere Duvar	Yok	TOPLAM
Yok (Temel veya avlu)	Sayı	0	0	0	0	13	13
	Top. %'si	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,90%	1,90%
Çıkmasız	Sayı	69	162	121	0	0	352
	Top. %'si	10,07%	23,65%	17,66%	0,00%	0,00%	51,39%
Köşe Çıkma	Sayı	9	2	1	0	0	12
	Top. %'si	1,31%	0,29%	0,15%	0,00%	0,00%	1,75%
İki cephe Tek Çıkma	Sayı	12	2	2	0	0	16
	Top. %'si	1,75%	0,29%	0,29%	0,00%	0,00%	2,34%
Ön İkiz Çıkma	Sayı	8	6	7	0	0	21
	Top. %'si	1,17%	0,88%	1,02%	0,00%	0,00%	3,07%
Ön Orta Çıkma	Sayı	1	2	0	0	0	3
	Top. %'si	0,15%	0,29%	0,00%	0,00%	0,00%	0,44%
Ön Tek/Yan Çıkma	Sayı	101	33	48	0	0	182
	Top. %'si	14,74%	4,82%	7,01%	0,00%	0,00%	26,57%
Ön Yarım Çıkma	Sayı	9	1	10	0	0	20
	Top. %'si	1,31%	0,15%	1,46%	0,00%	0,00%	2,92%
Vitrinsiz	Sayı	2	0	0	64	0	66
	Top. %'si	0,29%	0,00%	0,00%	9,34%	0,00%	9,64%
TOPLAM	Sayı	211	208	189	64	13	685
	Top. %'si	30,80%	30,36%	27,59%	9,34%	1,90%	100%

Üst katlar çoğu zaman depo veya ofis olarak kullanılmaktadır. Bu katlar bilinçsiz ve kontrolsüz müdahalelerden daha çok etkilenmiştir. Bunun en önemli nedeni kepenklerin üst katı gizlemesi ve içeriden yapılan müdahalelerin denetimden daha kolay gizlenmesidir. Zemin + Asma katlı dükkânların bir bölümünde ise zemin katta yer tasarrufu sağlamak amacıyla üst kata ulaşım ya kapatılmış ya da çatı merdiveni yapılmıştır. Üst katların tipolojisi, yapı çıkma durumu ve pencere düzeni incelenerek oluşturulmuştur. Buna göre 404 dükkânın (%59) üst katında herhangi bir çıkma yapılmamıştır (**Tablo 16**). Dükkânların üst katlarında müdahaleleri gösteren başlıca yapı elemanı pencere olduğundan, üst kat pencere biçimlenmesinin tipolojisi de oluşturulmuştur (**Tablo 17**).

Tablo 16. Üst katlarda cephe biçimlenmesinin tipolojik dağılımı

	Dükkân Sayısı	Yüzdesi
<i>Yok</i> : Tek katlı dükkânlar ile temel veya avlu seviyesinde olanlar dâhil	200	29,20%
<i>Balkonlu</i> : Kapalı çıkma olmayıp balkon olan yapılar	14	2,04%
<i>Çıkmasız</i> : Çıkması olmayan yapılar	404	58,98%
<i>Ekleme Kat</i> : Özgün halinde kat olmadığı halde kat eklenen yapılar	2	0,29%
<i>İkiz Çıkma</i> : Cephenin ön yüzünde iki çıkma yapılan yapılar	2	0,29%
<i>Köşe Çıkma</i> : Binanın köşe olan iki kenarından çıkma yapılan yapılar	16	2,34%
<i>Orta Çıkma</i> : Cephenin ortasından çıkma yapılan yapılar	2	0,29%
<i>Tam Çıkma</i> : Cephenin ön yüzü boyunca çıkma yapılan yapılar	44	6,42%
<i>Teraslı</i> : Balkondan geniş çıkma yapılan yapılar	1	0,15%
TOPLAM	685	100%

Tablo 17. Üst kat pencere biçimlenme tipolojisi

	Dükkân Sayısı	Yüzdesi
<i>Yok:</i> Tek katlı dükkânlar ile temel veya avlu seviyesinde olanlar dâhil	200	29,20%
<i>Yıkılmış:</i> Yapı elemanlarının bir kısmı yerinde	1	0,15%
<i>Balkonlu Kapı Pencere:</i> Balkona açılan kapı pencere biçimlenmesi	16	2,34%
<i>Cephe Penceresi:</i> Cephe boyu pencere açıklığıdır	6	0,88%
<i>Dikdörtgen Pencere:</i> Düşey dikdörtgen forma sahip pencere açıklığıdır	284	41,46%
<i>Kemerli Pencere:</i> Üst kısmı kemer formuna sahip pencere açıklığıdır	19	2,77%
<i>Penceresiz:</i> Pencere yoktur	54	7,88%
<i>Kare Pencere:</i> Kareye yakın forma sahip pencere açıklıklarıdır	12	1,75%
<i>Küçük Pencere:</i> Eni veya boyu 100cm'yi geçmeyen ölçülere sahip pencere	37	5,40%
<i>Büyük Pencere:</i> Eni veya boyu 150cm aşan geniş açıklıklıdır	56	8,18%
TOPLAM	685	%100

ÇARŞI İLE İLGİLİ TESPİTLER VE KORUMA SORUNLARI (FINDINGS ON THE BAZAAR AND CONSERVATION ISSUES)

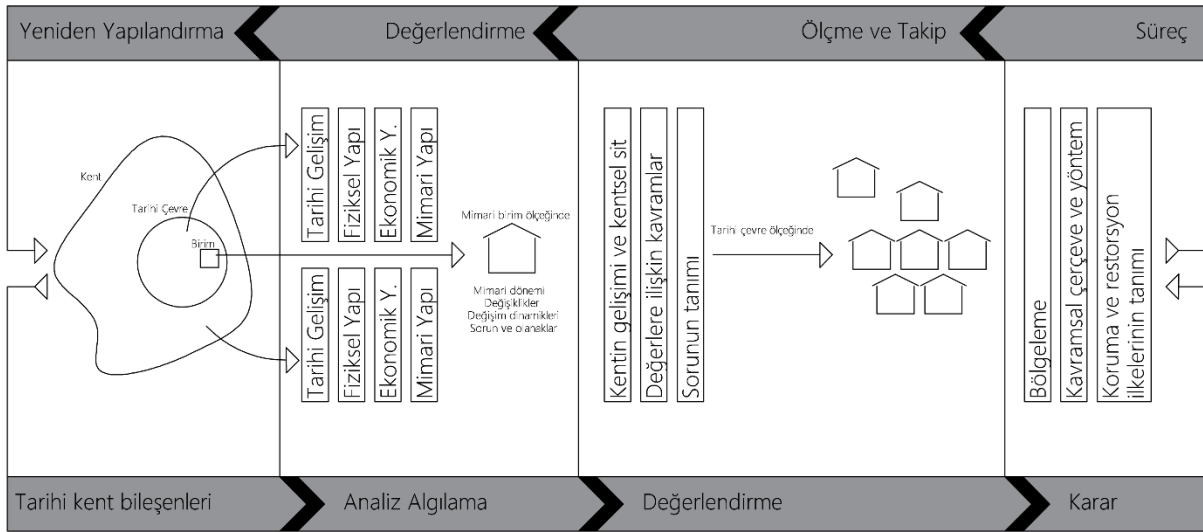
Üsküp şehrinin geçmişinde önemli bir yere sahip olan çarşısı, günümüzde de şehrin ticari, kültürel ve günlük yaşantısında tüm şehir ahali için önemli bir buluşma noktası ve ticari merkezdir. Mevcut haliyle tarihi ve kültürel değerlere olan Üsküp Çarşısı'nın sınırları içinde, cami ve kilise yapıları, Kurşunlu Han, Sulu Han, Kapan Han, Çifte Hamam gibi anıtsal yapılarla kent hafızasında canlı bir yerde durmakta, Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, Türk Çocuk Tiyatrosu, Arnavut Tiyatrosu gibi çağdaş yapılar, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ile eski çarşı arasındaki bölgede bulunan Makedonya Filarmoni Orkestrası binası, Makedonya Opera ve Balesi binası, sanat galerisi olarak kullanılan Davut Paşa Hamamı, Büyük Tiyatro ve Yahudi Müzesi yapıları ile şehir hayatında canlı bir yerde durmaktadır.

Balkanlar gibi farklı tarihi bağlamlardan beslenen çok dinli, çok dilli, çok kültürlü bir coğrafyada koruma, restorasyon ve yeni yapı çalışmaları ile kimlik duygusunun kaybedilmemesi arasında çok hassas bir ilişki vardır. Nara Özgünlük Belgesi'nde "*somut olmayan uygulamalar da dâhil olmak üzere, miras değerini tanıyıp anlayarak yeniden inşaı gerçekleştirmenin önemine ek olarak, süreçte kapsayıcılığı sağlamak ve yerel yaşam kalitesini iyileştirmek için yerel toplulukların katılımının önemi*" vurgulanmaktadır (ICOMOS, 1994). Balkanlar'da son 200 yıldır yaşanan büyük savaşlar ve iç çatışmalar sadece şehirleri değiştirmekle ve önemli mimari miras örneklerinin kaybına neden olmakla kalmamış, yeniden inşa ve rehabilitasyon süreçleri de şehirlerin fiziki çevresini etkilemiştir. UNESCO'nun Dünya Mirası Sözleşmesinin Uygulanmasına Yönelik İşlevsel Kılavuzlarına (1980-2021) göre "*taribi çevrede yeniden inşa sadece istisnai durumlarda kabul edilebilir olduğu*" vurgulanmış, "*ancak geçmiş deneyimler, yeniden insanın savaş sonrası toparlanmada son derece önemli bir süreç olarak tekrar ele alınması gerektiği*" belirtilmiş ve "*farklı ülkelerdeki savaş sonrası yeniden yapılanma deneyimleri, yeni yapılaşma ihtiyacının ve sonuçlarının savaş sonrası dönemde nasıl anlaşıldığına dair anlayış farklılıklarının*" altı çizilmiştir (UNESCO, 2021).

Dünya, özellikle iki büyük dünya savaşı sonrasında yıkılan şehirlerin yeniden inşaları için uzun bir süreçten geçmiştir. Balkanlar'da bu durum çok daha eskiye gitmektedir. Banya Luka, Yenişehir (Larissa), Niş, Belgrad, Şabac, Uzice (Öziçe), Osijek gibi doğrudan Üsküp modeli ile kurulan

şehirlere geçmişe ait birkaç anıtsal eser dışında hiçbir iz kalmamıştır. Üsküp de bu yıkımdan büyük ölçüde etkilenmiş olsa da, ayrıca deprem vb. afetler gibi farklı nedenlerden ötürü zarar görmüş ve tarihi ve mimari mirasının bir kısmını günümüze taşıyabilmiştir. Savaşlar ve afetler nedeniyle zarar gören eski yapıları çevrelerin yeniden yapımlarına ilişkin edinilen deneyimler, yeniden inşanın sadece profesyonel uygulamalarla uğraşan kişiler (mühendisler ve politikacılar, vb.) için önemli bir mesele olmadığını, daha ziyade daha geniş bir toplum iradesi ve yeniden inşa edilen yerlerin kabulü meselesi olduğu daha net bir şekilde anlaşılmıştır. Sosyal bağlam, savaş sonrası toparlanmanın bir parçası olarak toplumları yeniden inşa sürecinde aktif rol almaya teşvik etmede önemlidir.

II. Dünya Savaşı sonrasında koruma ile ilgili alınan bütün kararlar Feilden ve Jokilehto'nun ifadesiyle "yapının duygusal, kültürel ve kullanım değerini saklamakla görevli, bozulmayı önleyen müdahale araçlarının geniş kapsamlı düzenlemelerini" içermektedir (Feilden & Jokilehto, 1993; Jokilehto, 2011). Tarihi çevrelerde koruma çalışmaları, Asatekin (1994) ve Yıldız ve Asatekin (2016)'in belirttiği şekilde, çevre ölçeğinden tek yapı ölçeğine, tek yapı ölçeğinden çevre ölçeğine kapsamlı analiz–algılama, değerlendirme ve karar–öneri aşamalarını gerektirir. Bunun yanında bu karar alma sürecinden sonra ölçme ve takip, değerlendirme ve buna göre şekillenen tehditler ve fırsatlar sürekli takip edilmelidir. Süreç dönüşümlü beslemelerle kurgulanarak bölge için alınan koruma ve kalkınma kararları sürekli güncellenmelidir (**Resim 15**).

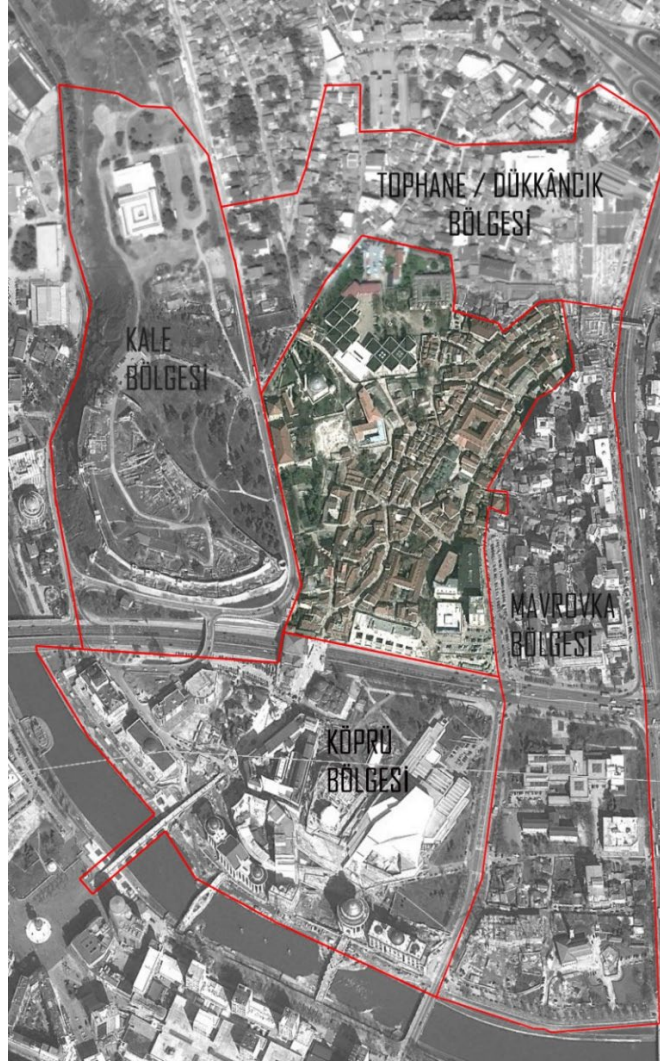

Resim 1. Tarihi çevrede koruma çalışmaları için önerilen planlama döngüsü

Çarşının Çevre Ölçeğinde Koruma Sorunları (Environmental Conservation Problems of the Bazaar)

Yugoslavya'nın dağılmasından sonra, Üsküp ile ilgili ortak koruma kararları ancak 2007 yılında alınabildiği görülmüştür. Buna göre kültürel anıtları korumaya yönelik Ulusal Enstitü - Cumhuriyet Kültürel Anıtları Koruma Enstitüsü'nün (NI-RZZSK: National Institution - Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments) yaptığı çalışmalar neticesinde bir Çarşı Koruma Alanı belirlenmiş ve bu alanın etrafı dört tampon bölge ile çevrelenmiştir (**Resim 16**). Bu kararlar

günümüzde de geçerliliğini korusa da özellikle tampon bölge olarak belirlenen alanlarda büyük ölçüde uygulanamadığı görülmüştür.

Resim 2. Çarşı Koruma Alanı sınırları ve dört tampon bölge

Çarşının batısında yer alan Kale bölgesi şehir parkı olarak kullanılmaktadır. Çarşının kuzeyinde bulunan Tophane ve Dükkâncık bölgelerinde çarpık yapılaşma yoğun olarak görülmektedir. Ayrıca çarşını çevreleyen yüksek hızda trafiğe sahip bulvarlar, çarşı ve konut bölgeleri arasında kopukluk oluşturmuş, aradaki organik dokuyu yok etmiştir. 1970 Planı'nda, Çarşı Koruma Alanı içinde olan bu bölüm korunamamış ve bugün koruma alanı dışında kalmıştır. Bu bölgede 1970 Planı'nda da öngörüldüğü üzere çarşının kuzeyinde olması gereken kentsel boşluğun, kalıcı bir pazara (Bit Pazarı) dönüştürülmesi, çarşıdaki nitelikli ticareti olumsuz etkilemektedir. Çarşı içinde de en fazla niteliksiz müdahale bu bölgeye komşu çeper boyunca gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu bölge hem sosyal, hem yapısal çevre etkileri açısından çarşı için en büyük tehdidi oluşturmaktadır.

Çarşının doğusu boyunca uzanan Mavrovka Bölgesi ise, Sultan Murat ve İsa Bey camileri arasından geçen ve çarşının Belgrad'a devam eden aksını kesintiye uğratmıştır. Bu aksı dikine kesen eski Mahmut Şevket Paşa Caddesi'nin genişletilerek bulvara dönüştürülmesi ve konut bölgesine bir

köprü ile bağlanması düzensiz araç ve yaya trafiğinin oluşmasına neden olmuştur. Bu bölgedeki geleneksel ticaret mekânları, çağdaş ticaret mekânları, İsa Bey Camii, Sultan Murad Camii, Saat Kulesi ve brütalist mimari tarzda yapılmış fakülteler ile oluşturulacak organik bağ, çarşının doğu bölgesinin sahip olduğu büyük bir potansiyel olarak değerlendirilmiştir.

Çarşının güneyi, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ile olan bağlantı nedeniyle şehirden beslenen en önemli alandır. 1970 Planı'ndaki ulaşım kararlarına uygun olarak çarşının güneyinde geniş bir bulvar açılmıştır. Köprü ile çarşının bu iki bölgesi arasında ortaya çıkan alanda bir meydan ile kültürel ve sanatsal faaliyetlerin gerçekleştirileceği binalar yapılmıştır. Ancak çarşı aksının korunması için, bulvar 30 m boyunca doğal toprak kotunun altından geçirilmiştir. Dolayısıyla çarşı ile köprü bölgesinin doğal zemin kotundaki bağlantısı korunmuştur. Ancak bu bölge günümüzde yukarıda bahsedilen kimlik çatışmalarının kesişim alanı olmuştur ve bilinçli olarak yapılan olumsuz müdahalelerle büyük tehdit altındadır. Zemini çarşıdaki dükkânların çatı seviyesinden geçen ve çarşıdaki çoğu yapıdan yüksek olan bulvarın üzerine yapılan yeni meydan, çarşayı tümünden görünmez hale getirdiği gibi, çarşının mikro iklimasını olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında, meydanların ortak yaşam alanı olma anlayışından kopartılıp, tarihi bağlamdan kopuk heykellerle kimlik gösterişinin sahnelendiği alanlara dönüştürülmesi ve Vardar Nehri içinde yapılan beton gemiler ile çarşıya denk gelen nehir kıyısında yapılan işlevsiz binalar, çarşayı perdeleyen, gelişimini engelleyen müdahaleler olarak değerlendirilmiştir. Son olarak, çarşı çevresinde otopark olarak değerlendirilebilecek birçok alan olmasına rağmen, otopark sorunu çarşının şehir içinde uğrak bir mekân olmasını engellemektedir.

Yapı Ölçeğinde Dükkânların Durum Tespiti (Condition Assessment of Shop Buildings)

Çarşayı oluşturan dükkân birimlerinin biçimlenmesi, işlevlerine ve buna bağlı olarak değişen fiziki ihtiyaçlar, ticari ürünlere göre güncellenmektedir. Bu süreçte denetimsizlik ve yönetmeliklerin yetersiz oluşu, 5 ilâ 20m² arasında değişen büyüklüklere sahip dükkânların, 6267, 6268, 6269, 6270, 6271, 6272 ve 6273 parsellerde yapıldığı gibi tevhidle (parsellerin birleştirilmesiyle) ya da 6282 parselde olduğu gibi ifrazla (parselin bölünmesiyle) yerlerine inşa edilen binalar çarşının özgün dokusunu yok etmektedir. Bunun yanında çarşıya bakan tampon bölgelerde de çarşının dokusunu dikkate almayan devasa binalar yapısal anlamda geleneksel çarşı içinde en büyük tehdidi oluşturmaktadır.

Geleneksel vitrinler ahşaptan çerçeve ve genelde parçalı camlardan yapılmıştır (**Resim 17**). Güvenlik kaygısıyla dükkân önlerine ve vitrin üstlerine yapılan rulo kepenkler, çarşının mekân kalitesini düşürmekte ve güvensizlik hissi doğurmaktadır. Çarşı içinde bozulan mikro klima biçimsiz ve çok sayıda farklı saçak modelinin yapılmasına neden olmuştur.

Resim 3. Geleneksel vitrin örnekleri, 1965 (Gradski Zavod Za Zaštita Na Spomenicite)

Günümüzdeki planlama ile 1970 yılında yapılan planlama çalışması karşılaştırıldığında, Bedestenin etrafında yer alan kuyumcu dükkânlarının oluşturduğu doku, zaman içinde kebabçı, çaycı gibi dükkânlar lehine değişmiştir. Çarşıda zanaat yapılan işyeri sayısı bugün 216'dır. Bunların 112'si çoğu eski altın ustalarının açmış olduğu kuyumcu dükkânlarıdır.

Sobacılar çarşısında 100 yıldır aynı aile tarafından işletilen tek sobacı dükkânı günümüze ulaşmıştır. Yeme içme için belirlenen mekânlar büyük ölçüde yerlerini korumuştur. Hatıra eşya dükkânları için belirlenen bölgede ise bazı yapılar yeme içme mekânlarına dönüşmüştür. Buna karşılık bazı hatıra dükkânları çarşının farklı yerlerine dağılmıştır. Yorgancılar çarşısı sosyal ve fiziki yönden çarşı içinde en özgün bölge olarak öne çıkmaktadır. Yorgancılar çarşısında 100 yıldan fazla aynı gelenekle devam eden birkaç dükkân bulunmaktadır. En fazla kayıp ise haritada zanaatçılar diye işaretlenen çarşının kuzeyindeki bölgede gerçekleşmiştir. Sosyal ve fiziki olarak en çok kaybın yaşandığı bu alanda, beşinci nesil tarafından işletilen demirci dükkânı özgün niteliklerini korumaktadır. Kazancıların bulunduğu bölge ise günümüzde eğlence alanlarının yoğunlaştığı bir yere dönüşmüştür. Çarşıda 1954 yılında ilk kebabçı dükkânının açılmasıyla, tatlıcı mekânları dışında gastronomi faaliyeti veren yerler hizmete başlamıştır. Bugün ise 88 dükkâna yayılmıştır.

Yapı Ölçeğinde Koruma Sorunları (Conservation Problems of Shop Buildings)

Dükkânlar hacim olarak özgünlüğünü korusa da denetimsizlik sonucu yapı malzemesi olarak betonarme kullanımının artması, fiziki özgünlük açısından tehdit oluşturmaktadır. Küçük parsellerin birleştirilerek büyük ve çok katlı betonarme yapılar inşa edilmesi geri dönülmez kayıpların yaşanmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan yetersiz yönetmelikler ve standarda bağlanmayan uygulama ölçütleri, dükkânların, özgün nitelikler dikkate alınmadan dükkân sahibinin isteğine göre şekillenmesine neden olmaktadır. Çarşı içinde bazı olumlu örnekler olsa da yaygın olarak geniş cam kullanma arzusu doğrama malzemesi olarak alüminyum ve PVC kullanımını arttırmaktadır. Bu tip bilinçsiz müdahaleler ve değişiklikler çarşının fiziksel niteliklerine zarar verse de geri döndürülebilir müdahaleler olarak değerlendirilmiştir.

Çarşı ile ilgili hazırlanan yapı nitelik paftasında (Resim 9) belirtilen özgün yapılar, farklı dönemlere ait olsalar bile sahip oldukları özgün biçim, form ve malzeme özellikleri ile çarşıya değer katan ve

çarşının tarihi dokusu için referans alınabilecek yapılardır. Bu yapıların içinde niteliksiz müdahaleye maruz kalanlar olduğu gibi az müdahale edilmiş olanlar da vardır (**Resim 18**).

Resim 4: Az müdahale edilmiş özgün dükkânlar

Uyumlu yapılar, bulunduğu yapı dizisinde hacim ve biçim olarak özgün yapılara benzer veya kendi özgün dilini oluşturmuştur. Tek yapı ölçeğinde zengin mimari özellikler göstermeseler de çarşının dokusuna ve kimliğine uygun yapılardır. Bu yapıların ön cephe ve vitrin biçimlenmesi gözden geçirilip malzeme kalitesi artırılmalı ve nitelikli bakımı yapılmalıdır (**Resim 19**). Uyumsuz olarak nitelendirilen yapılar, hacim olarak genel dokuyla uyumlu olsa da yapı malzemesi ve cephe biçimlenmesi açısından ciddi farklılıklar gösteren yapılardır. Bu yapıların, yapı malzemeleri tekrar ele alınmalı, mümkün olanlar kâgır veya ahşap malzeme ile yeniden inşa edilmelidir. Bu tipteki dükkânların vitrinlerinde alüminyum doğrama malzemesi, ahşap doğramalarla değiştirilmelidir. Vitrinler geniş ve büyük cam yerine parçalı cam vitrin biçimlenmesine göre yeniden tasarlanmalıdır (**Resim 20**). Aykırı yapılar ise çarşının yüzyıllara dayanan kimliğini yok eden, niteliğini düşüren ve burayı bir çöküntü alanına dönüştüren yapılardır. Bu yapıların dönüştürülmesi mümkün olmadığından yıkılmalıdır. Yerlerine çarşı dokusuna uygun hacim ve biçimlenmeye sahip yapılar yapılmalı veya bu alanlar çarşının ihtiyacına cevap verecek alanlara dönüştürülmelidir (**Resim 21**).

Resim 5. Çarşının dokusuna uyumlu dükkânlar

Resim 6. Aşırı müdahale edilmiş uyumsuz dükkânlar

Resim 7. Çarşının dokusuna aykırı dükkânlar

DEĞERLENDİRME (EVALUATION)

14. yüzyılda, Balkanlar coğrafyasındaki egemenlik sınırlarını genişleten Osmanlı Devleti, kendi kültür birikimiyle şehirler imar etmiştir. Balkanlar'daki Osmanlı egemenliğine giren şehirlerin sosyal yapısı ahilik kurumunun desteğiyle gerçekleştirilen iskân politikalarıyla desteklenmiş, fiziki yapısı ise tesis edilen vakıflar aracılığıyla şekillenmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı izleri barındıran Üsküp şehrinin tarihi çarşısı da güncel ticaret baskıya rağmen, kendine has bir kültür ortamıyla kültürel ve ahlaki niteliklerini büyük oranda korumakta ve yaşatmaktadır. Üsküp Türk Çarşısı'nın sosyal ve fiziki dokusunun korunması ve sürekliliğinin sağlanması yerel ve evrensel ölçekte bir kültürel ve tarihi sorumluluktur. Çarşının hızla dönüşen sosyal ve fiziksel yapısı için gerekli tedbirler alınmazsa, asırlar boyunca oluşmuş özgün değerler topluluğu önemli bir tehlike altındadır.

Yugoslavya'nın dağılması sonrasında kurulan devletlerde, dini ve etnik olarak farklı kültürlerin asırlar boyunca oluşturduğu birikime dayalı geçmişi almama ve hâkim etnik ve dini kültürü öne çıkarma girişimleri, sadece fiziki yapıya değil, özgün sosyal dokuya da ciddi zararlar vermektedir. Bu bakımdan Üsküp'te de Osmanlı izlerinin hak ettiği değeri görmediği ve korunmasına yönelik adımların yetersiz kaldığı gözlenmektedir. Buna rağmen, özellikle Üsküp ve Saraybosna çarşılarında gözlemlenen yerleşik kültürel değerler ve alışkanlıklar sayesinde geçmişten gelen kültürel yapının devam ettirilmesine yönelik bilinç halen korunmaktadır. Üsküp Türk Çarşısı'nın en önemli kültürel zenginliği olan kozmopolit yapısı bugün de devam etmektedir. Farklı etnik kökenlere sahip, farklı dinlere mensup ve farklı dilleri konuşan insanlar, ahilikten gelen ticari ahlâk ve saygı bilinciyle bir

arada yaşamaktadır. Bugün dahi çarşıda, Türk, Arnavut, Makedon, Sırp ve Bulgarların yanı sıra Yahudi, Ermeni ve Yunan (Egeli) esnaf bulunmaktadır. Buna karşılık Taş Köprü'nün karşı tarafında sosyal açıdan bu heterojen dağılım görülmemektedir. Çarşının sosyal dokusunda gelenek olarak yaşatılan ahilik kültürü, farklı kimlikleri, ahlaki erdem ve ortak faydalar temelinde buluşturarak, çarşı içinde bütüncül bir toplumsal anlayış inşa edilmesini sağlamıştır. Hatta Osmanlı sonrası Üsküp'te oluşturulan yeni ticaret merkezlerinde görülmeyen bu kültürel süreklilik eski çarşının "Türk Çarşısı" olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Bu çalışmada da çarşı için kullanılan Türk ifadesi çarşı esnafının demografik yapısı ile ilgili olmayıp, mekân kurgusunun Türkler tarafından yapıldığını vurgulamaktadır.

1963'te yerle bir olan Üsküp'ün son yüzyıldaki en büyük şansı koruma olgusunun uluslararası düzeyde olgunluğa eriştiği bir dönemde, Japon mimar Kenzo Tange etkisinde planlanmış olmasıdır. Evrensel değerlerin üstünde içsel bir kavramla korumayı ifade eden anlayışın devam etmesi ve toplumda yaygınlaşması, planlamada kültürel ve mimari değerleri korumayı dikkate alan önemli bir referans oluşturmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER (CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS)

Yapılan inceleme ve araştırmalar neticesinde, Üsküp Türk Çarşısı için yapılacak imar planı bir bütün olarak ele alınmalı ve Üsküp'ün çağdaş dokusuyla arasındaki ilişki ve çözümlerin birbirini tamamlayıcı olması sağlanmalıdır. Şehir dokusunda Kale ve Çarşının yanı sıra diğer anıtsal yapıların tüm unsurlarıyla Üsküp şehrine kimlik ve zenginlik kattığı unutulmamalıdır. Bunun için planlamada çevre ölçeğinden tek yapı hatta mimari eleman ölçeğine inen 1/500, 1/200, 1/100, 1/50 ve daha küçük ölçeklerde (1/20, 1/5, 1/1) kayıtlar oluşturulmalıdır. Bunun yanında koruma kararları, koruma ve planlama konusunda eğitilmiş; mimar, şehirci, arkeolog, sanat tarihçi, peyzaj mimarı, iktisatçı, hukukçu ve diğer ilgili alanlardaki uzmanlar ile esnaf temsilcilerinden oluşan ekip tarafından hazırlanmalıdır.

Çevre Ölçeğinde Öneriler (Recommendations at the Environmental Scale)

- Çevre ölçeğinde koruma kararları alınmadan önce kentte ayrıntılı bir incelemeyle envanter çalışması yapılmalı, ayakta olan ve olmayan nitelikli yapılar kayıt altına alınmalıdır. Ayrıca koruma ile ilgili yapılacak çalışmalarda; yakın çevrede arkeolojik kazılar yaygınlaştırılmalı, uygun koruma yöntemleriyle kent hafızasına kazandırılmalıdır.
- Yeni yapıların inşa edileceği alanlar çarşı çeperi ve tampon bölge dışında yapılmalıdır. Üsküp'te yetersiz olan konaklama yapısı, çarşının batı çeperini oluşturan eski Mahmut Paşa (yeni K.P. Misirkov) Caddesi üzerindeki binalar dönüştürülerek veya yenilenecek sağlanmalıdır.
- Çarşının kuzeyindeki Tophane bölgesinde, 1970 Planında öngörüldüğü gibi çağdaş bir sosyo-kültürel alan oluşturulmalıdır. Bit Pazarı'nın bulunduğu alan tümüyle meydana dönüştürülmelidir. Bit Pazarı'nın işlevi haftanın belli bir gününde Kale bölgesinde bir şehir etkinliği olarak ele alınabilir.

- Çarşmayı güneyden çevreleyen Vardar Nehri yatağında yapılan gemi tipinde binalar ile çarşmayı perdeleyen binalar yıkılmalıdır. Meydanların farklı kimlik ve kültürlerin bir karşılaşma alanı olduğu bilinciyle tarihi bağlamdan kopuk gösteriş araçlarına dönüştürülen simge yapılara yer verilmemelidir. Bu bölgedeki, çarşıdaki yapıların çatı seviyesinde yer alan Yeni Meydan'ın eski dokuyu ezdiği için kaldırılması önerilmektedir. Bu durum Üsküp'ün modern ve brütalist kimliğinin tekrar kazanılması için yapılacak yıkım faaliyetlerine dahil edilmelidir.
- Çarşı içinde kötü koku ve duman oluşmasına neden olan niteliksiz yeme içme mekânlarına müsaade edilmemelidir. Yeme içme mekânları için başta en fazla olabilecek dükkân sayısı olmak üzere belli standartlar getirilmelidir. Çarşıdaki dükkânların vakıflara akarat olarak yapıldığı düşünüldüğünde, zaman içinde çarşı içindeki vakıf eserlerini kullanan farklı kurum ve kuruluşlardan sağlanacak fon ile çarşı genelinde günün belli saatlerinde bedava yemek dağıtılmalıdır. Böylece Üsküp Türk Çarşısı'nın çekirdeğini oluşturan zaviyeli camilerin özgün işlevlerinden biri çarşıya yeniden kazandırılmış olur.
- Çarşı içinde tarihi sürekliliğe sahip sokak adları kesinlikle değiştirilmemelidir. Bu sokak adları özellikle vurgulanmalıdır. Bu konuda 2022 yılında Kapalı Çarşı (Pokrijena Çarşıja) Sokağının günümüz koşullarına uygun olarak üzerinin tentelerle örtülmesi bu konuda çarşı esnafının taleplerinin, ulusal ölçekte karşılık bulmaya başladığının göstergesidir.
- Geçmişten günümüze sel ve aşırı yağışlara karşı sağlam bir altyapısı olan çarşının bu özelliğinin korunması ve internet gibi yeni altyapı hizmetlerinin çarşının bütününde yaygınlaştırılması sağlanmalıdır.

Yapı Ölçeğinde Öneriler (Recommendations at the Building Scale)

- Çağdaş koruma yaklaşımları, tarihi yapıları, ilk yapımından günümüze gelene kadar üzerlerinde oluşan dönem izleriyle birlikte birer tarihsel belge olarak kabul etmektedir. Taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında en önemli sorunu, yapılacak müdahalenin niteliği oluşturmaktadır. Her yapının kendine özgü sorunları olduğu için tüm yapıları kapsayacak ve müdahale biçimini belirleyecek genel sınıflandırmalardan kaçınılmalıdır.
- Çarşıda yer alan dükkânların her birinin sorunları ve nedenleri komşu yapıları ile birlikte belgelenmeli, uygun koruma kararlarını içeren onarım projeleri hazırlanmalıdır. Hazırlanan bu projeler uzman kişiler tarafından uygulanmalı ve denetlenmelidir.
- Dükkânların konfor koşulları ve kullanım alanlarının veriminin artırılması sağlanmalıdır. Bunun için her dükkâna özel merdiven tasarımlarıyla bodrum ve üst katların daha verimli kullanılmasına özen gösterilmelidir. Bu tip yatırımlar teşvik edilmelidir.
- Çarşı içinde tescillenen parsellere kesinlikle müdahale edilmemeli, hangi nedenle olursa olsun, parselleri birleştirerek ya da parsel bölünerek bir yapılaşmaya izin verilmemelidir.
- Her yapı bulunduğu yapı dizisi esas alınarak değerlendirilmelidir. **Resim 7**'de belirtilen yapı nitelik paftasında “Özgün” olarak belirtilen yapılar için detaylı restitüsyon analizi yapıp

restorasyon projeleri hazırlanmalıdır. Böylece çarşıdaki dükkânların kaydı oluşturulmalıdır. Çarşı ile ilgili yapılacak bütün çalışmaların, bu çalışma ile uyumlu kurgulanması önerilmektedir.

- Aynı paftada “*Uyumlu*” olarak belirtilen, tek yapı ölçeğinde özgün ve zengin mimari özellikler göstermese de çarşının dokusuna ve kimliğine uygun yapıların, ön cephe ve vitrin biçimlenmesi gözden geçirilip malzeme kalitesi artırılmalı, geniş bir zaman zarfında yapılacak müdahalelerle özgün yapı niteliği kazandırılmalıdır.
- Diğer taraftan “*Uyumsuz*” olarak belirtilen yapılar, malzeme yönünden tekrar ele alınmalı, mümkün olanlar kâgir veya ahşap malzeme ile yeniden inşa edilmelidir. Bu tipteki dükkânların vitrinlerinde alüminyum doğrama malzemesi, ahşap doğramalarla değiştirilmelidir. Vitrinler geniş ve büyük cam yerine parçalı cam vitrin biçimlenmesine göre yeniden tasarlanmalıdır. “*Aykırı Yapı Tipi*” olarak belirlenen yapılar kamulaştırılarak yıkılmalı, yerinde çarşının niteliğini arttıracak çarşının dokusuyla uyumlu, çağdaş detaylarla zenginleştirilen yeni yapılar yapılmalıdır.
- Vitrinler konusunda cam ve çerçeve büyüklüğü için alt ve üst sınırlar belirlenmelidir. Keyfi uygulamalara izin verilmemesi gibi monotonluk ve kopyalamadan kaçınılmalıdır. Bunun için vitrinlerde yaratıcılığa izin verilen yaklaşımlara yer verilmelidir.

Sosyal ve Ekonomik Ölçekte Öneriler (Recommendations on Social and Economic Scale)

- Çarşıdaki dükkânlarda üretilen ürünlerin vergilendirilmesi, nitelikli ürün üreten dükkânların enerji harcamaları, donanımlarının yenilenmesi ve pazar bulma hususlarında destek sunulmalıdır.
- Çarşının genel imar planının yanı sıra zanaat gruplarının ihtiyaçları belirlenip daha dar anlamda bölgesel detaylı planlar hazırlanarak aynı esnaf gruplarının bir arada olduğu çarşılar oluşturulmalıdır.
- Makedonya genelini kapsayan Esnaf ve Zanaatkarlar Odası, çarşı için özel bir birlik oluşturup, çarşı esnafını, haksız ve dengesiz rekabet anlayışından korumalıdır. Zanaatın niteliğinin artırılmasına yönelik çeşitli programlar hazırlanmalıdır.
- Çarşı içinde ulusal ve uluslararası araştırma enstitülerinin çalışma birimlerinin oluşturacağı mekânlar kazandırılmalıdır. Yakın zaman önce ICOMOS’un çarşı içinde bir ofis açması bu farkındalığın bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.
- Tuğla, ahşap ve demir işçiliği gibi çarşının yenilenmesinde sürekli ihtiyaç olan mesleklere özel eğitim verilmeli, bunların yanında diğer küçük sanat ve zanaat faaliyetleri özellikle desteklenmelidir. Yeme içme, eğlence ve büyük ticari mekânların faaliyetleri sınırlandırılmalıdır.

Son olarak geleneksel Türk çarşılarının toplumun her kesiminden insana hizmet amacı taşıyan vakıflar yoluyla inşa edildiği hiçbir zaman unutulmamalıdır. Osmanlı sonrası yaşanan süreç sonucunda bazı hukuki yükümlülükler ortadan kalksa da çarşıdaki han, hamam ve müze yapılarını işleten kurumlar, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri kapsamında sorumluluk üstlenmelidir. Bunun yanında yerinde sıkı denetim ve standardizasyon sağlanması açısından Çayır Belediyesi, Üsküp Şehir

Belediyesi, İslam Birliği, ilgili bakanlıklar ile Esnaf Odası arasında belirlenen koruma hedefleri için ortaklıklar kurulması, çarşının özgün dokusunun korunmasında en kritik noktadır. Bunların dışında çarşı içinde kaybolmaya yüz tutmuş mesleklerin sürekliliğinin sağlanması ve yaşatılması için esnafa destek olunmalıdır. Bu zanaatkârların bölgeyi terk etmemesi için bağımsız çalışma alanlarının oluşturulması ve geniş pazara ulaşılması sağlanmalıdır. Çarşı kültürünü oluşturan ahilik geleneğinin yaşatılması, esnafın ticari ve mesleki ahlâk temelli birlikteliğinin sağlanması ve bölge halkının farklılığı öven, saygı temelli bir anlayışla bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Geleneksel zanaatlar ve çarşı kültürü konusunda ulusal ve uluslararası farkındalık oluşturmak amacıyla çalıştay, sempozyum, panel, toplantı gibi aktiviteler arttırılmalıdır. Bu konularla ilgili çalışma yapacak sivil toplum örgütlerine destek olunmalıdır.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest for conducting the research and/ or for the preparation of the article.

Financial Statement | Finansman Beyanı

Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

No financial support has been received for conducting the research and/ or for the preparation of the article.

Ethical Statement | Etik Beyanı

Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

All procedures followed were in accordance with the ethical standards.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı

Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.).

Author Contribution Statement | Yazar Katkı Beyanı

Please identify the type of contributions for each author as a statement. The contributions table identifies the type of contributions, which have been identified by the authors previously on the Publication Consent and Copyright Transfer Form.

A. Fikir / Idea, Concept	B. Çalışma Tasarısı, Yöntemi / Study Design, Methodology	C. Literatür Taraması / Literature Review
D. Danışmanlık / Supervision	E. Malzeme, Kaynak Sağlama / Material, Resource Supply	F. Veri Toplama, İşleme / Data Collection, Processing
G. Analiz, Yorum / Analyses, Interpretation	H. Metin Yazma / Writing Text	I. Eleştirel İnceleme / Critical Review

AUTHOR 1: A/C/E/F/G/H/I

AUTHOR 2: B/D

REFERANSLAR (REFERENCES)

- Acar, G. (2000). *Tanzimat Dönemi Fikir ve Düşünce Hayatının Mimarî Alana Yansıması*. İstanbul: MSGSÜ Sos. Bil. Enst. (Doktora Tezi).
- Aleksova, B., İvankoviç, M., & Miloeviç, M. (1978). Јелен-Капан Цамија: Прелиминарен Извештај (Yelen-Kapan Džamiја: Preliminarni Izveštaj). *Zbornik*, (VII–IX), 161–165.
- Arsovski, T. (1970). *Stara Skopska Çarşıja*. Skopje: Ministerstvo za Kultura.
- Asatekin, G. (1994). *The Role of the Inhabitant in Conservation a Proposals for the Evaluation of Traditional Residential Architecture in Anatolia*. Ankara: ODTÜ Fen Bil. Enst. (Doktora Tezi).
- Asım, S. (2004). *Üsküp Tarihi ve Civarı*. İstanbul: Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Barakat, S. (2005). Postwar reconstruction and the recovery of cultural heritage. *ICCROM Conservation Studies* (6), 26–39. Rome: ICCROM.
- BBC. (1963). On This Day (26.July.1963). Retrieved from <http://news.bbc.co.uk>
- Bektaş, G. (2020). Bir Rumeli Kentinin Modernleşmesi: Üsküp 1839-1912. *METU JFA*, 37(1), 169–198.
- Belge: BOA, TFR I.A, No:39/1, Rumi 4 Ağustos 1324/Miladi 17 Ağustos 1908 tarihli Rumeli Vilayeti Müfettişliğine çekilen telgraf kaydı
- Belge: Makedonya Devlet Arşivi, Vakıfname No:17, YB-021-VKF-0017-19-24, Hicri 1 Safer 874 / Miladi 10 Ağustos 1469
- Bojanić, D. (1953). Podaci O Skoplju Iz 951 (1544) Godine. *Prilozi*, (Za Orćjentalnu Filologiju I Istoriju Jugoslovenskih Naroda Pod Turskom Vladavinom), 607–619.
- Cezar, M. (1985). *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*. İstanbul: MEB.
- Council of Europe (CoE, 1969). *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*. London, 6 June 1969. Ret. from <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680072318>.
- Curcic, S. (2010). *Architecture in the Balkans*. Princeton: Princeton University.
- Dede, M. (2015). *Üsküp Vakıfları*. Ankara: Gazi Üni. Sos. Bil. Enst. (Doktora Tezi).
- Engin, V. (1993). *Rumeli Demiryolları*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Ergenç, Ö. (1982). Mimar Sinan'ın Yaşadığı Dönemdeki Osmanlı Türk Kenti Hakkında. *Mimarlık*, 20(179–180), 22–24.
- Faroqi, S. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. Ankara: Tarih Vakfı.
- Feilden, B. M., & Jokilehto, J. (1993). *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*. Rome: ICCROM.
- Göçer, O. (1984). *Şehirlerde Ticaret Alanları*. İstanbul: İTÜ.

- Ibrahimgil, A., & Kudumoviç, L. (2022). Architectural Distinctiveness of the 15th Century Ottoman Tombs in Skopje: Learning from the Recent Archeological Excavation. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 10(1), 221-243.
- ICOMOS (1994). “*The Nara Document on Authenticity*”. Nara, Japonya, 1-6 Kasım 1994. Retrieved from http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0756809001536913861.pdf
- İnalçık, H. (2002). *Osmanlı Taribinde Dönemler*. (Ed. Halil İnalçık, Günsel Renda). Osmanlı Uygarlığı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Jokilehto, J. (2011). World heritage: Observations on decisions related to cultural heritage. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 1(1), 61–74.
- Kallek C. (1992). Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı.
- Kallek C. (1997). *Asr-ı Saâdet’te Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kudumoviç, L. (2020). The experience of post-war reconstruction: the case of built heritage in Bosnia. *Open House International*, 45 (3), 231-248.
- Kumbaracı-Bogojeviç, L. (1996). Податоци За Бурмали Дџамија Во Скопјеж Со Посебен Осврт На Натписната Плочаж Столбовите, Капителите и Базисте (Podatoci Za Burmali Džamija Vo Skopjež So Poseben Osvrt Na Natpisanata Pločaj Stolbovite, Kapitelite i Baziste). *Zbornik*, 2, 129–137.
- Kumbaracı-Bogojeviç, L. (2011). *Üsküpp’te Osmanlı Mimari Eserleri*. İstanbul: ENKA.
- Kunter, H. B. (1938). Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd. *Vakıflar Dergisi*, 1, 103–129.
- Lap, L. (1976). Skopje After The Earthquake of 1963. *Aarp 9 - Art and Archaeology Papers*, (102), 82–86.
- Petrovski, J. T. (2004). Damaging Effects of July 26, 1963 Skopje Earthquake. *Middle East Seismological Forum, Cyber Journal of Geoscience*, 2, 1-16. Retrieved from <https://www.researchgate.net>
- Pringle, R. W. (2018, April 9). Balkanization. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Balkanization>
- Rabah, S. (2002). Introduction to the Islamic City. (Ed. S. Al-Hassani), Manchester: Foundation for Science Technology and Civilisation (FSTC) Pub ID:4012, 1–9.. Retrived from muslimheritage.com
- Rabah, S. (2002). *Intoduction to the Islamic City*. (Ed. S. Al-Hassani), Manchester: Foundation for Science Technology and Civilisation (FSTC) Pub ID:4012, 1–9. Retrived from muslimheritage.com
- Reef, P. (2018). Macedonian Monument Culture Beyond ‘Skopje 2014’. *Comparative Southeast European Studies*, 66 (4) 2018,. 451-480. <https://doi.org/10.1515/soeu-2018-0037>
- Risteski, L. (2016). Monuments And Urban Nationalism. The Skopje 2014 Project. *Antropologija* 3, 49-7
- Stavisky, B. (2002). *İpek Yolu ve İnsanlık Taribindeki Önemi*. (Ed. Halil İnalçık, Günsel Renda). *Türkler*, 224–225. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Sümer, F. (1983). *Türklerde Atçılık ve Binicilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şabanoviç, H. (1959). *Bosanski Paşaluk*. Sarajevo: Naučno Društvo BiH.
- Tolunay-Berber, C. & Özkar, M. (2020). A Computable Vitality: Tange's Architectural System for Skopje. *METU JFA* (37), 85-102.
- Tomovski, K. (1957). Преглед На Позначајните Турбинња во Македонија (Pregled na poznaeajnite turbinja vo Makedonija). *Zbornik*, 3, 95–111.
- UNESCO-WHC (1980/2021), “*Operational Guidelines For The Implementation Of The World Heritage Convention*”. Latest Version: 31/July/2021. World Heritage Centre
<https://whc.unesco.org/en/guidelines/>
- United Nations. (1970). *Skopje Resurgent: The Story of a United Nations Special Fund Town Planning Project*. New York: Stationery Office Books.
- Ünlü, M. (2012). II. Abdülhamit Döneminde Üsküp'te İmar faaliyetleri. *GAMER*, 1(1), 165–186.
- Yaldız, E. & Asatekin G. (2016). Anıtsal Yapıların Kullanım Sürecinde Değerlendirilmesine Yönelik Bir Model Önerisi, *METU JFA* (33), 161-182.

YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ (BIOGRAPHIES OF THE AUTHORS)

Ammar İBRAHİMĞİL (Assoc. Prof. Dr.)

Graduated from Gazi University, Department of Architecture. He completed his master's and Ph.D. at the same university. After working as a restorer architect in Ankara Metropolitan Municipality for two years, he worked as a research assistant at Gazi University for six years. Between 2018-2022, he worked at Konya Necmettin Erbakan University, Department of Architecture. Since 2022, he has worked at Gazi University, Department of Architecture. He took part in various scientific research projects for the identification and describe of Ottoman monuments in Balkan countries. He has a double-authored book titled "Rodos Adası'nda Osmanlı Mirası."

B. Işık AKSULU (Prof. Dr.)

Graduated from Ankara Devlet Mimarlık Mühendislik Akademisi (ADMMA), Department of Architecture on 1972. She completed her master's at METU. She graduated Ph.D. at the Gazi University on 1994. She assigned as a professor on 2004. Since 2017, she has worked at Okan University, İstanbul. She has supervised many doctoral and master theses. She has theoretical studies, books, chapters in books, articles and papers on historical environmental conservation, single building restoration, cities, monumental buildings and housing. She also has national and international environmental conservation and restoration projects and applications as well as project competition awards. She was a member of the High Council for the Protection of Cultural Assets between 1997-2014. For 16 years, she was a member of Diyarbakır and Van Regional Board. Since 2017, she has been working as a faculty member at Istanbul Okan University Faculty of Art and Architecture, Department of Architecture. She has two daughters.